

ספרים

היוצאים לאור

על ידי

"חברת מקיצי נרדמים"

ת ש כ ו

שנה לד לפעולת החברה והעברתה לא"י

ראשי החברה

הועד הפועל בישראל, ירושלים

שמואל יוסף עגנון

יושב ראש

שרגא אברמסון, יצחק בער

חיים שירמן, גרשם שלום

אפרים אלימלך אורבך

מזכיר

חברי הבודד

יששכר יואל, ירושלים

שאול ליברמן, ניו-יורק

אליעזר הלוי פינקלשטיין, ניו-יורק

יוסף קאפח, ירושלים

בצלאל רות, ירושלים

שלום שפיגל, ניו-יורק

דוד צבי בנעט, ירושלים

ישראל ברודי, לונדון

שלמה דב גויטיין, פילדלפיה

דניאל גולדשמידט, ירושלים

משה גרינולד, מילבורן

יהודה אריה וואידה, פריז

ישעיה תשבי, ירושלים

KOBEZ AL YAD

Minora Manuscripta Hebraica

TOM. VI (XVI)

PARS II

SUMPTIBUS SOCIETATIS MEKIZE NIRDAMIM

Adiuvante "Beth David Salomons"

HIEROSOLYMIS MCMLXVI

קביץ על יד

דברים שבכתב היוצאים לאור בפעם הראשונה

סדרה חדשה ספר ו (טז)

חלק ב

הוצאת מקיצי נרדמים

בסיוע "בית דוד סלומונס"

ירושלים תשכו

כל הזכויות שמורות לחברת מקיצי נרדמים

נדפס בישראל

בדפוס מרכז, ירושלים

Printed in Israel

תוכן העניינים

חלק א

- שרידי תנחומא — ילמדנו
1 יוצאים לאור ע"י אפרים א. אורבך
קטעים ממדרש תנחומא לס' שמות וממדרש ילמדנו לס' דברים
55 יוצאים לאור ע"י יעקב דוד וילהלם ז"ל
מדרש מלא וחסר
77 יוצא לאור ע"י ארנסט משה מיינץ
הלכות הגט אשר יסד רבינו יצחק ב"ר שמואל
121 יוצא לאור ע"י אפרים קופפר
פירושו הראשון של רבי אלחנן בן יקר מלונדון לספר יצירה
145 יוצא לאור ע"י יהודה אריה וידה
"ספר הנבון" לאחד מחסידי אשכנז
199 יוצא לאור ע"י יוסף דן
דרך לעשות חרוזים לדוד אבן ביליה
225 הוציא לאור נחמיה אלוני
תעודה על פדיון שבויים בדרום צרפת, במאה החמש עשרה
247 הוציא לאור א. ח. פריימן ז"ל
כתאב אלטרגמה לאלענואנאת הוא ספר ביאורי הציונים
255 יוצא לאור ע"י יוסף קאפח

חלק ב

- שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל
269 יוצאים לאור ע"י יעקב זוסמן
השיר על השריפה בוונציה לאליהו בחור
343 יוצא לאור ע"י ח. שמרוק
אגרת מענין "השבטים מאת ר' אברהם בן אליעזר הלוי
המקובל משנת רפ"ח
369 מאת מלאכי בית אריה
מאגרוניו של שלמה מפונציפונצי
379 הוציא לאור שלמה סימונסון
אגרת נתן העזתי על שבת צבי והמרתו
419 הוציא לאור גרשם שלום
"פנקס התקנות" של "בני מדינת אנשבך"
457 התקין והסביר דניאל י. כהן
535 קונטרס אגרות של ר' אליהו רוגולר

שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטרייל

יוצאים לאור על ידי

יעקב זוסמן

באוסף כתבי היד של הקהילה היהודית בטרייסטי, שנמסר לפני שנים אחדות לרשות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, נמצא כרך המכיל למעלה מעשרים קונטרסים וקטעים קטנים וגדולים יותר, רובם פרובנסליים מן המאות הי"ד והט"ו. הכרך (מספרו כעת 2033 Heb., 8°) מכיל מאתיים ושלושים דפים בגודל 19×14 ס"מ. הקונטרסים כתובים בכתבים שונים, רובם בכתב פרובנסלי מן המאות הט"ו והט"ז. בדף השער נמצאת רשימה קצרה של תוכן הקובץ, אף היא כתובה בכתב מן הטיפוס הנ"ל.¹ רוב החומר שבכרך זה עדיין לא פורסם, ויש בו ענין לכמה תחומים בספרות העברית של ימי הביניים.²

הדפים נד"סו וקו"קט"ו מכילים שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל. שניהם כתובים באותו כתב בעשרים ושש שורות לעמוד. הקונטרסים השונים שבין הדפים ס"זק"ז ומפרידים בין שני הקונטרסים של בוטריל, כתובים בידיים אחרות ואין ביניהם כל קשר עניני או אחר לבוטרייל, הם נכרכו רק במקרה בין שני הקונטרסים הקשורים בקשר עניני זה לזה. שני הקונטרסים של בוטריל כתובים בכתב פרובנסלי מן המאה הט"ו בערך. הכתב יפה וברור, אבל היותו הוא כתוב בדיו קורוסיבית על נייר שאינו משובח, נטשטש הכתב בחלק גדול מן הדפים ואף נשרפו ע"י הדיו שורות רבות, כך שברוב המקומות הקריאה קשה למדי.

פרופ' אסף ז"ל פרסם בשנת ת"ש בספר היוכל לכבוד ד"ר ב"מ לוין (עמ' א"כ)³ שלש "תשובות גאונים" מתוך גנזיו של ר' משה בוטריל, שהן חלק מקונטרס שהכיל

- כתב היד נמסר לידי ע"י פרופ' שלום, ולפי בקשתו העתקתיו והכנתיו לפרסום.
- 1. כתב זה נראה מאוחר יותר ודומה מאד לכתב של ההערות שבגליון העמודים נ"ה ב' ונ"ז א' — שהוא כנראה כתב ידו של שאול כספי (המשורר הפרובנסלי בסוף המאה הט"ז, ר' שירמן J. H. "ח"ט עמ' 1030). ואם כן, הרי שקובץ הקונטרסים נכרך כבר יחד במאה הט"ו.
- 2. את ההערה שבגליון נ"ה ב' העתקתי להלן בעמ' 301 הע' 28. ההערה שבנ"ז א. נחתכה ע"י כריכה מאוחרת יותר ולא מצאתי ענין בשארית כדי להעתיקה.
- 3. מכרך זה פרסם בשנת תרצ"ו י. זנה את "אגרת מוסר לקלונימוס בן קלונימוס" בקבץ על יד, ס"ח ח"א עמ' צ"א ואילך. שם עמ' צ"ג מזכיר זנה בקצרה את הקובץ שלנו. תיאור מפורט יותר, אבל בלתי מדוייק ובלתי שלם, כתב זנה ברשימת כתבי היד של הקהילות באיטליה (כתוב במכונת כתיבה, סימנו בבית הספרים הלאומי R. 50 B 954. עי"ש טרייסטי, עמ' 5-8). בקבץ על יד הנ"ל (עמ' צ"ד) מזכיר זנה את "מחול משחקים", לדעתו אף הוא של קלונימוס ב"ק ונמצא בכתב יד שלנו (ר"ר"ה). גם התעודה החשובה בשם "מגלת התנצלות הקטן" של קלונימוס ב"ק שאותו הכין זנה לדפוס (שם עמ' צ"ו) ולא זכה לפרסמה, שלא צויין מקורה, אף היא רשומה ברשימה שבשער הקובץ שלנו: "מגילה נאה מהתנצלות ר' קלונימוס שעזב אשתו וכל קרוביו כדי לגלות למקום תורה רחוק ממקומו קכ"ח עד קמ"ג" — אבל היא נתלשה וחסרה כעת מן הכרך. "מגלת ההתנצלות" מעובונו של ד"ר זנה נמצאת כעת בדפוס ותופיע בקרוב ב"ספונות" כרך י'.
- 3. נדפס שוב בסוף ספרו שהופיע לאחר פטירתו, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' שכ"ג-ש"מ (להלן אציין להדפסה שנייה זו).

ש "תשובות גאונים" מזויפות ע"י בוטריל בענין המבנה תלמידי חכמים. בהקדמתו ל"תשובות" אלו כתב אסף: "קונטרס זה בא אלי מידי הד"ר ישעיהו זנה שהואיל בטובו להשאילו לי. יש בו י"ב דפים והוא כתוב בכתיבה צרפתית ממחוז אויניון מאמצע המאה הט"ז. דפיו מסומנים מ"ב עד נ"ג". בכרך שלנו חסרים הדפים "מ"ב עד נ"ג", ואילו ברשימה שבדף השער רשום: "פסק שלא למילט ולהפיק שום ביש על ת"ח מ"ב עד נ"ג" — כלומר, הקונטרס שהיה בידי פרופ' אסף ז"ל נתלש מתוך הכרך שלנו. לאחר זמן מצאתי את הקונטרס בעזבונו של ד"ר זנה שנמסר ל"מכון בן צבי"⁴ ובינתיים חזר ונמסר לבית הספרים הלאומי וצורף לכרך. קונטרס זה שתואר ע"י אסף, כתוב בכתב שונה מן הכתב של הקונטרסים שלנו, הוא קטן יותר ומרושל יותר, אם כי נוח יותר לקריאה משום שהוא כתוב כנראה בדין אחר. אעפ"כ אין זה מן הנמנע שגם קונטרס זה נכתב ע"י אותו איש שכתב את הקונטרסים שלנו⁵.

שני הקונטרסים נכתבו באויניון בצורת איגרות המופנות אל חכם בשם שן⁶ יוסף מובניר, היושב כנראה אף הוא באותה עיר⁷. בראש כל אחד מן הקונטרסים באים חרוזים לכבודו של החכם הנ"ל⁸, בהם הוא מתואר — וכן באיגרות עצמן — כחכם ורב גדול⁹.

4. אני מודה לידידי ד"ר מ. בניהו שעזר לי במציאת הקונטרס.
5. משותף לקונטרסים של אסף ולשלנו הערות הגליון המרובות המסומנות ב"נ"א". "נ"א" אלו מכילות שינויים קטנים וגדולים בלשון וכן תוספות של ממש, מהן מסתבר שההערות הערותיו של המחבר הן. הערות אלו העתיק אסף (ע"ש הערות 26, 30, 50, 53, 58, 59 ועוד) וכן ציינתים בהערות לקונטרסים שלנו (ראה הערות בעמ' 309, 327 ועוד). ע"ס הערות גליון אלו חשבתי תחילה שאוטוגרף של המחבר נמצא לפנינו, אבל טעויות ברורות בגוף הטקסט מעידות ע"כ שכנראה מעשה ידי מעתיק הוא, שלפניו היו כבר ההערות.
6. "שן" "שין", תואר רגיל בספרות הרבנית — והעברית בכלל — בפרובנס במאות הי"ד-ט"ו, שהוא כנראה קיצורו של התואר הלועזי Senhor ראה צונץ, ZGL עמ' 461. "ש"ן" אינו קיצורה של ברכה עברית (שיחיה נצה וכד'), זה יוצא ברור לא רק מן העובדא שהוא בא לפני השם ולא לאחריו כרגיל בברכות, אלא גם מן הקונטרס שלנו, "החכם הכולל ר' לוי הנקרא ללועזות שן מיימון" (נ"ח ע"א).
7. בוטריל כותב: "קודם בואי פה אויניון" (נ"ז ב'). לאחר חתימת הקונטרס הראשון מוסיף בוטריל בקשה אל ר' יוסף מובניר "שתראה זה הקונדרים אל החכם הכולל המפולפל שן בוניאק נשיא אשר שמתו בו מבטחי ומחסי וכו'" (ס"ז א'), עם חכם זה נשא ונתן ר"י מובניר בענין הגידון בקונטרס. אדם בשם זה חי בסביבות 1400 באוניון, ראה R.E.J. כרך ל"א עמ' 291, (היה דיין בנימישי? — ר' גרוס, Gallia, עמ' 298).
8. את הקונטרס השני מבקש בוטריל להראות "אל החכם המפולפל וכו' הרופא המובהק מאישרטרי בוניט", רופא בשם זה אנו מוצאים בתחילת המאה הט"ו בפרפינגן, ראה גרוס Gallia עמ' 468. אפשר שבשעת כתיבת הקונטרס היה אף הוא באויניון.
9. בעמוד הראשון של כל קונטרס נמצאים רק החרוזים (נ"ד ע"א וק"ז ע"א).
9. את שמו של חכם זה לא מצאתי בשום מקום אחר, מלבד ברשימת ספרים של יעקב רומאן שנתפרסמה ע"י נויבואר ב" Isr. Libde. כרך XII, עמ' 1 ואילך. ברשימת ספרים מענינת זו, המסודרת לפי סדר הא"ב, ומכילה בין היתר כמה ספרים שאינם ידועים לנו ממקום אחר, מוזכרים ששה חבורים של יוסף מובניר: ס' הזכרון, כתר ש"ט, נפש אדם, פ"י

ברשימה שבשער הקובץ רשומים הקונטרסים כדלהלן: "פסק ה"ר משה בוטאריל על קדושי כסף אם הם מדרבנן נ"ד עד ס"ו", "פסקי ר' משה בוטאריל על הבדלה

שאלות, צרי הנפש, קול תודה בתועלות האברים המיוחדות לכל אבר ואבר. באות ב' מופיע שוב בדרך אגב: "בית אל לר' דוד הכוכבי זכרו מנחת קנאות ופי' שאלות לר' יוסף מובניר". בכל הרשימה אין פרטים נוספים על חכם זה ואת חבוריו המוזכרים כאן לא מצאתי במקום אחר. (שלשה מחבורים אלה — נפש אדם, צרי הנפש וקול תודה — מוזכרים בהשלמותיו של בוקסטורף הבן ל Bibliotheca Rabbinica (מהד' 1640) כחבוריו של R. Joseph Moubner ומשם כנראה בשפתי ישנים לר"ש באס ואצל ביבליוגרפים אחרים בשיבוש השם: נובנר, גובנר, Neubner! — אין ספק שבוקסטורף רשם ספרים אלה מתוך הרשימות שקיבל מיעקב רומאן, ר' בהקדמתו של בוקסטורף שם עמ' 436. ואפשר שגם רשימת הספרים שפרסם גויבואר נועדה לבוקסטורף (ר' מכתבו של רומאן אל בוקסטורף שנתפרסם ב-R.E.J. VII עמ' 88) — אעפ"י שכנראה לא השתמש בה, שהרי אין הוא מזכיר את כל החבורים שבה וכן הוא מתאר את ס' קול תודה כחבור לרמ"ה אברים כנגד רמ"ה מצוות עשה).

ונראה שהפירוש לשאלות לר' יוסף מובניר זהה לפי' השאלות לר' יוסף ב"ר שאול שהיה בידי הנצי"ב. לפי תיאורו של הנצי"ב (פתח העמק, מהד' ירושלים, ה' סע"א) היה המחבר קרובו של ר' פרץ הכהן וכן דורו של הר"ן, כלומר חי במחצית השניה של המאה הי"ד וזה מתאים לר' יוסף שלנו. בפי' של הנצי"ב מוזכרים הראב"ד ור' יונתן הכהן, רמז לכך שהמחבר הוא פרובנסלי וכן נראה בסגנונו. (ראה ילינק, קונטרס המגיד עמ' 21.) ואמנם ר' יוסף מובניר זהה עם ר' יוסף ב"ר שאול, מחברו של הספר "מזוקק שבעתיים", שבהקדמתו הוא מזכיר את ספרו "צרי הנפש", המיוחס ברשימת רומאן לר' יוסף מובניר. (הקדמה זו נתפרסמה ע"י גויבואר בהמגיד שנה י"ט (תרל"ה) עמ' 7—6, כעשר שנים לפני שפרסם את רשימת הספרים של רומאן. — להמגיד ציין הרב בלוי בהקדמתו לס' המכתם במהדורתו עמ' כ"ב הע' 17. הרב בלוי סובר שכ"י פריס מס' 357 הוא חלק מס' מזוקק שבעתיים, והוא מעתיק ממנו קטעים בהערותיו לר' אברהם מן ההר, לס' ההשלמה והמאורות). ר' יוסף בן שאול מתאר את חבורו כספר פסקים על דרך הרמב"ם בלשון זו: "... רצוני ללכת אחר שיטת הר"ם לבאר כל דיני מצוה בפני עצמה... ואזכור שם המסכתא ושם התנא והאמורא כמו שעשה הרי"ף ז"ל... כמו שאבאר אי"ה בס' אחר שאחבר במנין המצוות (ס' קול תודה הנ"ל?) אחר השלימי זה החבור הגדול והיתה אלי זאת ההערה בשנת ל"ה משנותי שנת מאה וארבעים מאלף חמישי ליצירה... ומצד שבזה החבור לא יהיה כי אם הדבר המזוקק והפסק האמיתי בלי שום חולק לזה קראתי שם זה הספר מזוקק שבעתיים וכו'". גם כאן מזכיר ר' יוסף בר"ש כמה חבורים פרובנסליים וביניהם ס' בית אל לר' דוד כוכבי, אותו מצא רומאן בפירוש שאליות לר' יוסף מובניר. בוטריל כתב על ר"י מובניר "שחבר חבור אחד על משנה תורה" (נ"ד ע"ב), אפשר שאין זה אלא הספר "מזוקק שבעתיים". ונראה שמליצתו של בוטריל אל ר"י מובניר: "כל מחבר ספר לעזרת הר"ם שירצה שיהיה מזוקק" (שם), רומזת לשם חבורו "מזוקק שבעתיים".

ברם, באשר ליתר חבורי ר' יוסף בר"ש אין לסמוך בבטחון על רשימת רומאן, שהרי הוא רשם שם הרבה ספרים שבדאי לא ראה אותם בעצמו, אלא מצא זכרם במקומות שונים. (ראה באגרתו הנ"ל של רומאן אל בוקסטורף: "שבאו לידי או ששמעתי שמעם", ראה גם אברמסון, תרביץ י"ט עמ' 42 הע' 2). בין היתר מובאים שם כמעט כל החבורים המזוייפים המוזכרים בפי' ס' יצירה לבוטריל! מוזכר שם גם ס' "אורים ותומים לר' מנחם אביו

כפת ודברים אחרים ק"ז עד ק"ו". למעשה שני הקונטרסים דנים בקדושי כסף דרבנן, אלא שמחציתו הראשונה של הקונטרס השני עוסק בדיני הבדלה וקדוש בהקשר — שאינו ברור כל צרכו — עם קדושי כסף. בדף ק"א ע"א חוזר בוטריל לנושא המקורי והוא כותב: "אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה לחזק דברי הרב רמב"י (שהובא בקונטרס הראשון) שהרי מצינו גבי קדוש דאמר' וכו' הם הכי נמי גבי דרשא דכסף אבל יש כסף לאדון אחר וכו'". הקונטרס הראשון מוזכר פעם אחת במפורש בשני (ק"ד א') "כדפרישנא בקונדרים האחר" וכן נרמז לו כמה פעמים (ק"א א' ואילך). נראה שר' יוסף מובנייר — או מישהו אחר — הקשה על הדברים שבקונטרס הראשון וקושיות אלו בא בוטריל לתרץ בקונטרס השני.

הרקע לכתיבת הקונטרסים מתואר בדרך מליצית לא ברורה כל צרכה בתחילתו של הקונטרס הראשון. ביום י"ט בתמוז (לא צויינה השנה) ראה ש"ן יוסף מובנייר הרב מורה צדק בארץ מחזיק בדק וכו' שחבר חבור על המשנה תורה, קונטרס אחד שעשה בוטריל, כנראה בענין מחלוקת שנתעוררה מסביב לרמב"ם. באותו מעמד דובר על חכמתו הגדולה של הרמב"ם "ומעלתו הנשגבה עד שהיה מטהר מכמה פנים השרץ¹⁰ וכל דבריו דברי אלי"ם חיים וכו'" (נ"ד סע"ב). בשעת שיחה זו טען ר' יוסף מובנייר שהרמב"ם למרות חכמתו "פסק פסק אחד שהוא חוץ מעגולת האמת כמו מה שכתב בקדושי כסף" (הל' אישות פ"א ה"ב ופ"ג ה"כ). ר"י מובנייר בחיבורו על הרמב"ם קיבל בענין זה את דעתו של הראב"ד שהשיג על הרמב"ם (שם פ"ג). בקונטרס הראשון בא בוטריל להוכיח שאמנם דברי הרמב"ם "דברי אלי"ם חיים לא יפול עליהם אופן ההכובה אבל הם צודקים ואמיתיים", אפילו בפסק זה שהרבו להקשות עליו. כדי להוכיח את צדקת הרמב"ם מביא בוטריל קטעים ארוכים משלשה חיבורים (של ר' משה ב"ר יהודה, ר' שמואל ב"ר גרשום ור' יונה) שנכתבו להגנת הרמב"ם ממשיגי, מה שכתבו בפירוש דברי הרמב"ם בהל' אישות. בוטריל מסתפק בהבאת הקטעים מן החבורים הנ"ל ואין הוא מוסיף משל עצמו אלא דברי הסבר וקישור, וכך הוא עובר מענין לענין ולא תמיד באותו ענין. לבסוף עובר בוטריל לפירוש סוגיות התלמוד שהוזכרו בדברי מגיני הרמב"ם ומראה שאף אחרים — שלא עסקו בהגנת הרמב"ם ואף קודמים לו — פירשו את הסוגיות בדרכים שהציעו המחברים

של ר"מ בוטריל". פרופ' שלום העיר לי שחבור בשם זה מופיע בפ"י ס' יצירה לבוטריל (פ"ג מ"א, ד"ו מ"ד ב'). אבל שם כתוב "והרב ר' עזריאל בן הקדוש ר' מנחם כתם בספר המילואים וז"ל וכו' והנה כתב הרב א"א ז"ל בספר הנקרא אורים ותומים וז"ל וכו' עכ"ל הרב ר' עזריאל ז"ל", — ברור שהרישום אצל רומאן מבוסס על טעות בקריאת דברי בוטריל.

[פרופ' שלום מעיר לי: "בכ"י מוסאיוב (של בוטריל) דף 15a — בעבור תאות רבינו יוסף מניד יצ"ו — צ"ל מובנייר". (מ"מ נראה ברור שאין ר' יוסף שלנו זהה עם ר' יוסף בן מניר תלמיד הריב"ש, אשר שם אביו היה יצחק ועד כמה שידוע לנו חי בספרד ובצפון אפריקה)].

הנ"ל אליבא דשיטת הרמב"ם¹¹. גם בחלק זה של הקונטרס רוב הדברים מובאים בשם אחרים וז"ל בוטריל: "והואיל והאי מלתא אתא לידן וכו' נפרש קצת מההלכות ולא מפי עצמנו אנו חיים וכו'" (ס"ג א').

שנים מן המחברים הנ"ל (ר' משה בר"י ור' יונה) סוברים שאמנם שיטת הרמב"ם היא שקדושי כסף מדרבנן ממש, דבר זה מפורש לדעתם לא רק במשנה תורה אלא גם בתשובה אחת של הרמב"ם ובפירושו לתלמוד. ר' משה בר' יהודה (נ"ה א' ואילך) משתדל להוכיח שאמנם כך משמע מסוגיות הגמרא בכמה מקומות, כך פירש גם ר' יונה (ס"א סע"א ואילך), ושניהם מביאים ראיות שדברים רבים הנדרשים מן הפוסקים ונקראים בתלמוד "דבר תורה" וכד' אינם אלא מדרבנן והדרשות אינן דרשות גמורות. בדרך אחרת הולך ר' שמואל בר' גרשום (נ"ט ב' ואילך), לדעתו אין לסמוך אלא על מה שכתוב במשנה תורה בלבד, והמונח "דברי סופרים" בו משתמש הרמב"ם אין פירושו מדרבנן. — מבחינה עקרונית אין החיבורים המובאים ע"י בוטריל מחדשים הרבה, שתי השיטות ידועות לנו מן הספרות הרבנית שהרבחה לדון בהלכה זו של הרמב"ם¹². אין כאן אלא תוספת ראיות אחרות ופירושי סוגיות דחוקים שאינם מצטיינים ברמה גבוהה ביותר. ספר המצות לרמב"ם (שורש ב') ותשובת הרמב"ם (מהד' בלוי סי' שנ"ה), שנידונו ע"י חכמים אחרים בהקשר זה. אינם מזכירים אצל אף אחד מן המחברים המובאים ע"י בוטריל. לעומת זה, תשובת הרמב"ם ופירושו לתלמוד המוזכרים כאן (נ"ה, ע"ב, ס' ע"ב), אינם ידועים לנו משום מקום אחר, ואף אחד מן המחברים שדנו בשאלת קדושי כסף מדברי סופרים אינו מזכיר אותם. צירופי הדברים ומהלך השקלא וטריא חדשים הם. אבל רוב הנקודות, הקושיות והתירוצים, נמצאים במפורז אצל הרבה מן הראשונים, כפי שהעתי על פרטיהם במקומם.

מחציתו הראשונה של הקונטרס השני (ק"ז—ק"א א') עוסקת, כאמור, בכמה מפרטי דיני הבדלה וקדוש. נראה שענין זה העלה ע"י השואלים או ע"י בוטריל עצמו בעל פה¹³, אגב הדיון בקונטרס הראשון. בוטריל מרבה להביא שיטות גאונים וראשונים בדינים אלה ופירושי סוגיות השייכות לענין זה. "אמר משה בוטריל הואיל ואחא לידן ענין קדושא ואבדלתא נספר לפני אדוננו מה שאמרנו בו הגאונים" (ק"ח סע"ב). מכאן הוא עובר לפרטי הקושיות שהקשו על הדברים שבקונטרס הראשון, ובעיקר על דברי ר' משה בר' יהודה. לקראת סוף הקונטרס כותב בוטריל (ק"ד סע"א): "אמר משה בוטריל עכשיו יראה שהרב ר' משה בר"י דבר נכונה ולא נמצא עול בשפתיו". גם בחלק זה של הקונטרס מובאים קטעים ממחברים שונים, הדיון עובר

11. ראה עמ' 300 הערה 25.

12. השיטות העקרויות בפירוש דברי הרמב"ם נאספו ע"י י. נויבואר בספרו "הרמב"ם על דברי סופרים", ירושלים תשי"ז.

13. אין להניח שחסר קונטרס אחד של בוטריל שמקומו בין שני הקונטרסים שלפנינו. כל הרמזים שבקונטרס השני לדברים שנכתבו קודם לכן נמצאים בקונטרס הראשון. אבל אפשר שהדברים נידונו בע"פ לפני כתיבת הקונטרס הראשון או לאחריו, ראה להלן.

מענין לענין והסטיות מן הנושא המרכזי הן מרובות. כאשר בוטריל בעצמו מתרץ קושיות שהקשו עליו ועל המחברים שעל דבריהם הסתמך, נראים הדברים לעתים כמבולבלים שלא נכתבו אלא כדי להתחמק מן הקושיות¹⁴. לא ברור האם המשיג על הקונטרס הראשון היה ר' יוסף מובניר עצמו או מישהו אחר¹⁵ וכן לא ברור האם ההשגות נאמרו בכתב או בעל פה¹⁶. לבסוף (ק"ד ב') בא דיון קצר בדבר אמירת "רענו זוננו" בשבת, נושא שעליו דיבר בוטריל עם ר' יוסף מובניר. סגנון הקונטרסים הוא סגנונו המובהק של בוטריל, המוכר לנו יפה מפירושו לספר יצירה. כל קטע פותח במלים "אמר משה בוטריל". מליצות חרוזות מרובות ומטבעות לשון דומים, נמצאים בשני החבורים. דרכו בשני החבורים לעבור מענין לענין ולהרחיב הדיבור על דברים שאינם שייכים לעיקר דיונו.

בדומה לשאר "יצירותיו" של בוטריל הידועות לנו, עשירים הקונטרסים שלפנינו ב"מקורות" מהם מובאים קטעים וקטעי קטעים לרוב. לאמיתו של דבר עיקר הענין — וליתר דיוק הקוריון — שבקונטרסים אלה הוא במספר הגדול של שמות חכמים וחבורים מן הספרות הרבנית אותם מצטט בוטריל ביד רחבה. בעשרים ושנים דפי כתב־היד שלפנינו, מוזכרים לא פחות מכשמונים חכמים וחבורים, מהם מובאים קטעים ארוכים וקצרים או שמוזכרים בקצרה שמם ודעתם לענין מסוים בלבד. למעשה כמעט כל מה שנאמר בשני הקונטרסים, מובא בשמם של חכמים אחרים. בקונטרס הראשון כמעט רק דברי הקישור וההצעה נאמרים בשמו של המחבר. אבל גם בקונטרס השני בו מגן בוטריל על דברי החכמים שהביא בקונטרס הראשון ומתרץ את הקושיות שהקשו עליהם, גם שם רוב רובם של הדברים בהסתמך על דברי חכמים אחרים נאמרו.

בוטריל מצביע וחוזר ומדגיש דרכו זו, להרכות בהבאת דברי חכמים שקדמוהו בשם אומרם, ובענותנותו זו הוא מתפאר. ומאידך, מרבה הוא לגנות גונבי דברים ממחברים קדמונים ומשבח את המוסרים דברים בשם אומרם. "ולא מפי עצמנו אנו חיים אלא אפריין נמטייה לחכמים שקדמוני שהוציאו לאור שיטת התלמוד שבזולתם נהיה כמו גלמוד ולבם של ראשונים היה כאולם ואנו כמחט

14. ראה למשל עמ' 336 הע' 128 ועמ' 340 הע' 182.

15. הקונטרס עצמו נכתב אמנם אל ר' יוסף, אבל בעוד שאליו הוא כותב בלשון של כבוד רב, הרי "המקשה" זוכה לכמה ביטויי זלזול (ר' למשל ק"ב א').

16. ראה תחילת קונטרס א', בסוף קונטרס ב': "אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה בעבור שדיברתי בזה הענין עם הרב מו"ר שן יוסף מובנייר ובהרבה ענינים דנתי לפניו בהיותי עומד בקרקע".

סדקית בעולם" (ס"ג א')¹⁷. ובסוף הקונטרס הראשון הוא כותב (ס"ו א'): "אמר משה בוטריל עכשיו הגיעה השעה שיש לי להפטר מלדבר ולכתוב דברים לחבר והן הן הדברים הנקנים באמירה מפי הגבורה הואיל משה באר בשם החכמים הקדמונים ולא לגנוב דעות הראשונים כי כן יחוייב אל האדם באשר הוא אדם בעל שכל למעלה מנבראי מטה להשתדל במוסרים ובוה האופן הנאה יקח בידו בעל (?) השכל להלחם עם הבהמית שיתעהו להתכבד בכלים שאולים המפוארים ואני לא באתי להתגדר ולהתפאר וכי". בוטריל מעיד על עצמו "כי כן נהגתי מנעורי ועד עתה להשיב המאמר למי שאמרו ובוה גדולה תהיה לו וחברי יעידו על זה כי אין אדם נאמן על עצמו וחזקה שאין אדם משים עצמו רשע בדברו ושנאתי אני את החיים במדת הגאווה עד מאד וכי" (נ"ט א'). לפי דבריו גם בחבור בענין קדוש החדש שכתב לפני שנים, לא את דברי עצמו כתב "וחיי ראשי כל מה שכתבתי בוה החיבור לא היה אלא כמלקט שבלים בין העמרים וכי ונהגתי בוה החבור כמעשה הרופא שאינו בקיא שקורא ספרו ועל פיו הוא לוקח מכל סם וסם ומחבר מרקחת גדול גם אני חברתי בספרי אלו החכמים והייתי כמלקט שבלים אחר הקצרים לאסוף ולקבץ עמרים וכל דבר כתבתי בשם מי שאמרו שלא יתפאר אדם לומר אני אדע מצד פלפולי ומצד חכמתי כי אדור בחיי ראשי שאלו לא שניתי בימי וקראתי ספרי החכמים הקדמונים לא הייתי יודע כלל וחמרא וריחני מהחכמים שקדמוני פקחון ומה תכלית יש לו לאדם כשגונב דעת הבריות ר"ל שיאמר בשמו שום דבר ולא ירצה לאמרו בשם מי שאמרו" (נ"ז סע"ב—נ"ח א'). לחיזוק דבריו הוא מביא קטע גדול מספר שערי ציון לר' יצחק בר' מרדכי קמחי "שהוא מגנה חכם אחד שהיה בימיו שכותב כל פירושו שימצא לחכם שקדמו בשמו וקרי ליה גולן דאורייתא לצחות הלשון וכי גנאי הוא כשקרא דברי החכמים וכותב מאמריהם בשמם" (נ"ח א'). בוטריל אינו מסתפק בהבאת דברי קודמיו בשמם, אלא מקפיד להביא את הדברים כלשונם, "ולמען לא אחטיא אופן ההצלה מזאת ההשגה ולא תבא בדברי שגגה אביא לשון הרב ר"מ בר"י ודבריו לא אשנה כי חייב אדם לומר כלשון רבו וכי" (נ"ה א'). וכן הוא מדגיש כמה פעמים "ואביא לשונו פן אחטיא רצונו"¹⁸. לשם מיצוי הענין, מרבה הוא בהבאת דברי קודמיו ואוסף מתבואים שונים דברים השייכים לאותו ענין. "אמר משה בוטריל לא אעלים מלכתוב מה שמצאתי לשאר החכמים בוה הענין שאנו עוסקים בו ואפילו יאמר המעיין בדברי יבקע הנד" (נ"ט ב')¹⁹.

17. בדומה לזה ב"תשובות הגאונים" של בוטריל שפירסם אסף (עמ' שכ"ז): "אנן תנן ולא מפנינו (כצ"ל) אנו חיים אביא משותי דרבנן קמאי דפרשי בפשיטא הא מילתא ואנן (כצ"ל) בכל פתגם שליחותיהו קא עבדינן".

18. ביטוי זה חוזר גם בפירושו לס' היצירה: "הנה לשונו ולא אחטא כוונתו ורצונו" (ד"ו, י"ז א') "ו"ל באופן שלא אחטא כוונת רצונו" (שם, נ"א א').

19. וכן בפירושו לס' יצירה: "אמר משה בוטריל וכי אפרש זה בארוכה ואעפ"י שיקוק המעיין וכי" (מ' א') ועוד.

ואמנם כל הדברים המרובים בשבח האומר דבר בשם אומרו ושאינו גונב דעת הבריות, לא בחינם נאמרו דוקא על-ידי מחבר כבוטרייל. כאמור, מובאים בקונטרסים שלפנינו עשרות חכמים וחבורים, מהם ידועים ומהם שאף את שמעם לא שמענו בשום מקום אחר, כגון "ספר החזרה מהר"מ[בם] מקצת פסקים שפסק בפרוש המשנה" או חכם פוסק בשם "הרב חלבו הישראלי". כל המכיר אף במקצת את כתבי בוטרייל שבדפוס ושבתכתי יד, יצדיק ללא פקפוקים את הערכתו של אותו חכם בקורת, החיד"א, שרשם באחת מרשימותיו הפרטיות "רמ בוטרייל אין לסמוך עליו"²⁰. הערכה זו על בוטרייל חוזרת ונשנית ביתר חריפות אצל חוקרים שונים שטיפלו בפירושו לספר יצירה — החבור היחידי משל בוטרייל שהיה מוכר להם²¹. לאחר פרסום תשובות הגאונים המזויפות של בוטרייל ע"י אסף וגילוי חבוריו האחרים בכתבי יד²², לא נותרו כל ספקות בטיבו ודרכו של חכם זה. ואם עוד היו מחברים שפקפקו במסקנות ברורות אלו והעלו נסיונות כושלים להכשרתו של בוטרייל וגם סמכו על "מקורותיו", יבואו ויעמדו על מידת מהימנותם של "מקורות" אלה מתוך הקונטרסים שלפנינו.

החדוש שבקונטרסים שלפנינו הוא דוקא בהבאות האמיתיות המרובות מחכמים שחבוריהם נמצאים בידינו או שיש לנו ידיעה עליהם מכלי שני. למעשה רוב הציטטות — לפי מספרן אבל לא בגודלן — נכונות הן או שאין לנו סיבה מספקת לפקפק בהן. שפע המקורות האמיתיים והידועים, ליד ציטטות תמימות לכאורה, ממקורות בלתי ידועים ממקום אחר, עלולים היו להביא במבוכה את הקורא שאינו מכיר את דרכו וטיבו של המחבר. אין למצא בקטעים שלפנינו זיופים גסים כדוגמת הזיופים שבשאר חבורי בוטרייל. אין כאן ציטטות מעוררות גיחוך, כדוגמת ספר כבוד ה' לר' אליעזר הקליר בו מוזכר רב האי גאון, שבפירושו לס' יצירה. אין גם זיופים כמו "תשובות הגאונים" של בוטרייל שעליהן כתב הרב אסף²³: "להוכיח את זיופן של התשובות האלו חושב אני למיותר וכי' זיופן מוכח מתוכן"²⁴. בקונטרסים שלנו כמעט ואין בין עשרות הציטטות אפילו אחת שאפשר היה לומר עליה מראש וללא בדיקה שזיופה מוכח מתוכה. בוטרייל הגיע בקונטרסים אלה לדרגת זייפן מעולה כמעט. הוא משלב בזהירות דברי חכמים אלה באלה, מעתיק מפה ומשם קטעי דברים שאמנם כתב אותם אותו חכם שבשמו מובאים הדברים, אבל הוא מוסיף בהם תוספות שלא היו ולא נבראו²⁵, ולעתים קשה לעמוד על הגבול שבין

האמת לבין פרי הדמיון החולני. רוב הציטטות מובאות בשמות חכמים הקרובים
20. בניהו, חיד"א עמ' תקס"ה.

21. החל משי"ר תולדות רס"ג, הערה 47 ותולדות רב האי גאון הערה 33.

22. ראה אסף שם עמ' שכ"ד ובהערות שם.

23. שם עמ' שכ"ו.

24. וכן גם בפירושו של בוטרייל לקדיש (הסגולה חוב' כ"ט—ל') מרובים הזיופים הבולטים.

כגון ס' המרכבה המיוחס לר' יוחנן בן זכאי.

25. ראה למשל להלן עמ' 327 הערה 28.

בזמן לבוטריל או לחכמים שבאמת כתבו את הדברים. המובאות כתובות בלשון ובסגנון המזכירים לבוטריל משקלא וטריא של הלכה שהוא רגיל בה, וכך אמנם כתבו — או יכלו לכתוב — אותם החכמים שבשמם הוא מצטט. לעתים הוא מביא דברים בשם חכמים שאמנם כתבו כך, אלא שהוא מוסיף: וכן כתב פלוני ופלוני, מבלי לצטט לשונו. בוטריל נהג בזיופיו שבחבור זה בזהירות, כנראה בגלל העובדא שהדברים נכתבו אל חכם שבדאי היה מכיר בזיופים גסים. כבר העיר פרופ' שלום²⁶ על דרכו של בוטריל בזיופיו: "האישים הנזכרים הם אישים הסטוריים ולא בדויים, רק כל מה שנאמר בשמם, לא יצא מהם וכר' שהיה מחלק דברים ומאמרים שמצא בספרי זולתו ולפעמים אולי גם דברי עצמו ויחס אותם לאנשים גדולים ככל העולה על רוחו". ואם דברים אלה נכונים הם פי כמה בחבור שלפנינו. כמעט לכל מובאה אפשר למצא וברורים, הרי נכונים הם פי כמה בחבור שלפנינו. כמעט לכל מובאה אפשר למצא "מקור" בספרות הרבנית, לעתים כלשון המובאה ולעתים רק בתוכן — אעפ"י שבוטריל מביא את הדברים בשם חכם אחר ומתוך חבורים שלא היו ולא נבראו. גם אם נמצא בקונטרסים ציטטות אחדות שלכאורה אין סיבה לפקפק באמיתותן, לא הרווחנו מבחינת תולדות הספרות הרבנית ולא כלום. כבר מראש אין להניח שדוקא אצל חכם מאוחר יחסית למקורותיו, בתחילת המאה ה"ט, יתרכז עושר כזה של מקורות בנושאים שחכמים רבים אחריהם, קודמיו ובני זמנו, מרבים לדון בהם, ואף אחד מהם אינו יודע על "מקורות" אלה. על אחת כמה וכמה, כאשר אנו יודעים את טיבו של המחבר, שהיה "כה עשיר בהמצאות של ציטטות, עד שאין לתת כל אימון בהבאותיו אלא אם כן יש להן סמוכין ממקום אחר"²⁷.

להלן נביא רשימת החכמים והחבורים המצוטטים והמוזכרים בקונטרסים שלפנינו, לפי סדר הא"ב, ונשתדל לברר מה מהם אמת ומה זיוף. נקדים לרשימה שלשה חבורים המובאים ע"י בוטריל בשמם של חכמים ידועים ומוזכרים פחות או יותר, משום שהמובאות מהם ארוכות ביותר והן מהוות את היסוד העיקרי לדינונו של בוטריל. כאמור, עיקרם של הקונטרסים בהגנת הרמב"ם בענין קדושי כסף מדברי סופרים. כדי להוכיח את צדקת הרמב"ם בענין זה, ואגב כך גם בפסקים אחרים שהשיגו עליו, מביא בוטריל שלשה חבורים המוקדשים במיוחד ל"הצלת" הרמב"ם ממשגיגיו. החבורים הם: א) "מכלל יופי" לר' משה בר' יהודה מלונזל; ב) "ספר הזכרונות" לר' שמואל בר' גרשום; ג) "מלחמות ה'" לר' יונה מטולטולה. כבר עצם העובדה שבנושא שהרבו לדון בו, לא מזכיר אף אחד מן הראשונים אפילו אחד מן החבורים הללו המיוחסים לחכמים שדבריהם מובאים לא מעט בספרות הרבנית — די בה כדי לעורר חשד. יתר על כן, המובאות משלשת החבורים דומים בסגנונם ובדרך דיונם זה לזה וכן לסגנונו ולדרכו של בעל הקונטרסים עצמו. שלשת המתברים הנ"ל אינם מסתפקים בהסברת דברי הרמב"ם לגופם, אלא

26. קריית ספר, ד' עמ' 300. וראה תרביץ ל"ב עמ' 259 ואילך.

27. שלום, Ursprung עמ' 329.

מתקפים את משיגי הרמב"ם בכלל, בחריפות שכמעט ואין למצא לה דוגמא בספרות הרבנית, אגב דיון עניני בהלכות הרמב"ם. שלשתם עוברים מענין לענין ומרבים בהבאת דוגמאות וראיות — כדרכו של בעל הקונטרסים — ושנים מהם דנים גם בהשגות על הלכות אחרות של הרמב"ם שאין להן כל קשר עניני לקדושי כסף, כדי להראות את צדקת הרמב"ם נגד "המשיגים הרוצים להשיג", "ומתוך שנאה עשו כלם להמעט כבודו והורו חצי סכלותם נגד האיש שנתקיים תלמודו בידו". וכל זה אגב דיון בהלכות אישות דוקא, אעפ"י שלפי הצגת הדברים, הקיפו חבורים אלה את המשנה תורה כולו. גם בפרטי הדיון קרובים שלשתם זה לזה, הם מעלים את אותן הנקודות, דנים באותם הפרטים וכל הקורא בדבריהם מקבל את הרושם כאילו האחד מכיר את דברי חברו ומגיב עליו — אעפ"י שאין הם מזכירים זה את זה במפורש. לעומת זה, חסרים אצל שלשתם דיונים במקורות והנחות אפשריות, השייכים לענין, שאותם העלו ראשונים אחרים שעסקו בהלכה זו של הרמב"ם²⁸. גם דרך הצגת החבורים והבאת הקטעים, כפי שנראה להלן, מעידים על כך שהמדובר בחבורים בלתי ידועים מלבד לכותב עצמו. בדיקת פרטי המובאות רק תחזק את המסקנא המתבקשת כבר משיקולים כלליים אלה, שחיבורים אלה לא היו ולא נבראו.

(א) ר' משה בר' יהודה מלונז'ל: "וגם הרב ר' משה בר' יהודה מחכמי לונז'ל כבר חבר חבור אחר על הר"ם הנקרא מכלל יופי נכבד עד מאד שאין בו דופי וכו' ולכן יאות לכל מחבר ספר לעזרת הר"ם שירצה שיהיה מזוקק ובאון לא יהיה מחוקק שיביט בחבור הרב ר' משה בר' יהודה שהוא הציל הר"ם מהרובים עד שקבלו תשובתם אם מצד ספר החזרה אם מצד פירושי הר"ם בשמעתא ובאגדה" (נ"ד ב'). "אמר משה בוטריל אלו לא ראיתי בימי חרפי חבור הרב ר' משה בר' יהודה גם כן הייתי מסופק בזה כי צעיר אני בחכמה וכו' ולמען לא אחטיא אופן ההצלה מזאת ההשגה ולא תבא בדברי שגגה אביא לשון הרב ר' משה בר"י ודבריו לא אשנה וכו' אמר הרב ר' משה בר' יהודה בשער ג' מספר הנקרא מכלל יופי וז"ל וכו'" (נ"ה א'). מובאים קטעים מחבור זה לפ"ג מהל' אשות (נ"ה א'), פכ"ט מהל' שבת (ק"י א'), פ"ז מהל' קדוש החודש (נ"ט ב'), פ"א מהל' ר"ה (ק"א מע"ב), פ"א מהל' גולה ואבדה (ק"ב א'), פי"ד מהל' שגגות (ק"ג א') — כלומר חבור גדול שהכיל פירוש לכל ס' משנה תורה לרמב"ם. מחבור זה מובאים קטעים ארוכים, והקונטרס השני מוקדש ברובו (ק"א א' ואילך) להגנת הדברים שהובאו מחבור זה בקונטרס הראשון. בקטעים מחבור זה מוזכרים "תשובת שאלה" לרמב"ם (נ"ה רע"ב), פירוש הרמב"ם למס' כתובות וגיטין (שם) וכנראה גם "ספר החזרה" לרמב"ם (נ"ד ב'). וכן מוזכרים בו רב משה ורב האי גאון (ק"י א'), רש"י, הראב"ד, ר' יהונתן הכהן (נ"ז ב'), "רבי הלוי" (הרמ"ה? ק"ג ב'), הרב בעל התוספות (ק"ד רע"א), והר"ר יצחק בר' אושעיא (שם).

28. כגון, שורש ב' בספר המצות של הרמב"ם, קדושין ה' א' (חדא מחדא לא אתיא), שם ה' ב' (תנא מילתא דכתיבא בהדיא וכו') ועוד.

ר' משה בר' יהודה מלוניל, הוא חתנו של ר' משולם בר' יעקב מלוניל ואביו של ר' משולם, בעל ההשלמה²⁹. ידיעותינו על חכם זה אינן מרובות ביותר, אבל לא מעט מתורחו מובא ע"י בנו — שחלק גדול מחבורו הולך ומתפרסם בזמן האחרון — וכן ע"י מחברים פרובנסליים אחרים. מכל המובאות בשמו לא ידוע לנו על שום חבור משלו מלבד תשובות וחדושין לתלמוד (או לרי"ף), ואין כל זכר לחבור בשם "מכלל יופי" להגנת המשנה תורה לרמב"ם. יתירה מזו, ספק בעיני מסיבות כרונולוגיות האם ר' משה בר"י ראה בכלל את השגות הראב"ד³⁰. מכל מקום, בנו בעל ההשלמה שחבורו מיוסד על תורת אביו³¹, אינו מזכיר שום הגנה על הרמב"ם

29. ראה עליו לובצקי, מבוא לס' ההשלמה עמ' VI ואילך, ויש להוסיף עליו מן הספרות הרבנית הפרובנסלית שנתפרסם מאז. גרוס, Gallia, עמ' 99 בעקבות בעל שערי ציון (גויבואר, סדר החכמים, עמ' 236). כותב שהוא מכונה ע"ש העיר בדריש, כנינוי בנו ר' משולם מבדריש. אבל בנו כותב במפורש שאביו ישב בלוניל, ר' לובצקי שם, ובהערה הבאה, וכ"כ בתוס' חד מקמאי (ס' ההשלמה) ליבמות מו א': "וכן נעשה מעשה בלוניל מפי אבא מארי והבריו ז"ל".

30. ר' משה בר"י היה חברו של הר"ה כפי שמעיד עליו בנו בהקדמתו לס' ההשלמה: "כי גם המה (אביו והר"ה) בהייהם ז"ל פעמים נחלקו במגדול לוניל מרבץ תורה ופעמים הושו" (הקדמה זו נתפרסמה לראשונה ע"י ברלינר ב-1878 באוצר טוב ח"א עמ' 44 ומאז חזרה ונדפסה בכמה מהוצאות ס' ההשלמה למסכתות שונות). מתשובתו של הר"ה אל ר"מ בר"י נראה שהיה אף מבוגר מן הר"ה הפונה אליו בלשון של כבוד, וכ"ש מן הראב"ד שכנראה רומז בחדושיו לתשובה זו (אורבך, מזכרת לזכר הגרי"א הרצוג, עמ' 409 והערות 4 ו-2 שם). וכן נראה שהיה מבוגר בהרבה מגיסו ר' אשר שנפטר כנראה בתחילת המאה הי"ג (ר' לובצקי, שם עמ' X) והיה תלמידם של ר' משה בר"י (אורבך, שם עמ' 411) ושל הר"ה (תשובת הרא"ה שבתשובות הריטב"א סי' ע"ז) — ואם כן אפשר שנפטר בסמוך לפטירת הר"ה (1186?) — ראה רייפמן, תולדות הר"ה, עמ' 42—43 והערה 120) או בתחילת שנות התשעים (ראה לובצקי, בדקי בתים עמ' XI). הראב"ד כתב את השגותיו על הרמב"ם בסוף ימיו, בין השנים 1193—1199 (ראה Twersky, Rabad עמ' 125).

ואעפ"י שבשאלה אל הראב"ד (תמים דעים סי' ז') פונה אליו ר"מ בר"י בלשון כבוד ובתארים מופלגים, אין ללמוד מכאן שהראב"ד היה מבוגר ממנו (ר' לובצקי שם, עמ' IV) — נראה שבשאלה הנדונה נשאלו חכמי לוניל (מחכמי ההר?) ולאחר שהם נחלקו בה פנו גם לחוות דעתו של הראב"ד שישב אז בנימישי, ומכאן המליצה — עפ"י סנהדרין י"א ב' — "ובדברים אלו אנו צריכים לג' בתי דינים וכו'". ר' ס' המאורות חולין עמ' רי"ג: "ונשאלה שאלה לראב"ד ולחכמי לוניל". (ר' גם Twersky שם עמ' 29—31 ועמ' 252). לעומת זה בתשובה אחרת כותב הראב"ד לר"מ בר"י: "ומה ששאל מרי וכו' (ר' ראב"ד, תשובות ופסקים סי' ט"ו ועי"ש הע' 1 — ור' שם סי' ט"ז?).

31. רגיל אצלו: "כך קבלתי מאבא מרי ז"ל" "כתב אבא מרי ז"ל" וכד'. גם בהקדמה לס' ההשלמה: "בדברים רבים אני הולך בדרך בעל המאור ז"ל וכו' כי כן קיבלתי מאבא מרי ז"ל ובדברים רבים אני תמה על דבריו אשר קבלתי גם כן מאבא מרי ז"ל". ראה גם תוס' חד מקמאי (ס' ההשלמה) ליבמות ט"ז א': "מצאתי כתוב בחידושי שחדשתי לפני אבא מארי ז"ל". — ס' ההשלמה נכתב אחר מות אבי המחבר המוזכר בו תמיד בברכת המתים (ז"ל, ע"ה וכד').

בשם אביו, אעפ"י שהוא מרבה לדון בהלכות הרמב"ם. נראה גם שבעל ההשלמה אינו מזכיר כלל בחבורו במפורש את השגות הראב"ד על הרמב"ם, אעפ"י שהוא מרבה לצטט משאר חבוריו³². גם בפסקיו אינו מגלה בעל ההשלמה — המרבה להסתמך על קבלות מאביו — כל נטיה מיוחדת לרמב"ם ואף מצהיר על כך בהקדמה לספרו: "ואמנם אין בדעתי למשכן עצמי לא על דברי רבינו אלפסי ז"ל ולא על דברי הרמב"ם ז"ל וכו'". בעל ההשלמה עצמו כתב השגות על הרמב"ם³³, ביניהן השגות הזהות לאלו של הראב"ד — ובשום מקום אין זכר לדברי אביו על השגות הראב"ד³⁴. מכל זה נראה ברור שר' משה בר"י לא חבר שום חבור להגנת הרמב"ם ובודאי שלא כתב דברים קשים וגסים נגד הראב"ד³⁵, אותם שם בוטריל בפיו: "אמת אינם דורשים ורוצים לעשות קבוצים כי על הנייר ועל הדיו אינם חסים ואזהבים אופני ההכזבה אפילו בהויה דאביי ורבא וכו'" "ובא וראה עד היכן הגיעה המשטמה ודבר על הר"ם בלא חכמה שהראב"ד השיג הר"ם וכו'" (נ"ז ב').

ואם יטען הטוען, שמא אין הכונה בר' משה בר"י מלוניל לחכם הידוע בשם זה, אלא לחכם אחר בעל אותו שם ומאותו מקום³⁶ יבואו הזיופים הנמצאים בחיבור³⁷ ויעידו כמאה עדים שכל זה אינו אלא המצאתו וזיופו של מי שהוחזק כזייפן³⁸.

32. ראה לובצקי, שם עמ' X הערה ט'. ונראה שאין המצב שונה גם בס' ההשלמה למסכתות שהופיעו מאז (לרוב סדר מועד ולמס' חולין). [בכ"מ הל' חר"מ פ"ד ה"ד: "וכתב בעל ההשלמה אין טעם להשגה זו וכו'"] (ר' Twersky שם עמ' 253 הע' 13) — צ"ל "בעל השלמן" (ר' בהערת הרב סופר לס' המכתם עמ' 361 הע' י"ד).

33. גרפסו להל' שבת, עירובין ושבועות ע"י לובצקי בס' בדקי בתים עמ' ל"א ואילך (שם מוכרות גם השגות הראב"ד) ולהל' יו"ט ואבל בסוף ס' ההשלמה למס' מו"ק.

34. וכל זה לא עומד בניגוד לעובדה שר' משולם עמד כנראה בראש קבוצת "חכמי בדריש" שיצאו בחריפות נגד ר' שלמה מן ההר להגנת הרמב"ם (ראה קבוצת מכתבים סי' ט—יג).

35. ואעפ"י שגיסו ר' אהרון ב"ר משולם כתב בחריפות נגד הרמ"ה להגנת הרמב"ם (כתאב אל רסאיל, עמ' כ"ה ואילך), אין מזה ראיה על ר' משה בר"י, שכנראה לא היה בחיים בשעת חלופי המכתבים החריפים בין גיסו הצעיר לבין הרמ"ה (ראה לעיל הערה 30 בעמ' 281). אבל ייתכן שמכאן בא לבוטרייל הרעיון ליחס חבור להגנת הרמב"ם לר"מ בר"י.

ביטויי ביקורת דומים על הראב"ד הנמצאים פה ושם בס' המנוחה לר' מנוח — תלמיד תלמידו של בעל ההשלמה — נכון: "וטרח עצמו להשיג בזה להרב ר"מ וכבודו היא מנוח במקומו דליתא לההוא סברא דיליה כלל" (שופר ב' ח') וכן "הראב"ד השיג כחפצו", "הראב"ד השיג ללא צורך" ועוד — רחוקים הם בהרבה בחריפותם מן ההתקפות שבהבאותיו של בוטריל.

36. ראה למשל צונץ ZGL עמ' 473 וגרוס Gallia עמ' 286 ובמפתחות.

37. ספר החזרה לרמב"ם, פי' הרמב"ם למס' כתובות וגיטין, תשובת הרמב"ם, פי' הרב ר' יצחק בר אושעיא למס' סנהדרין (ראה עליהם להלן בערכם) וגירסאות שאין להן שחר (ר' להלן עמ' 295).

38. וממילא מיותר לציין שלא מתקבל על הדעת שר' משה בר"י יצטט מחבורו של ר' יהונתן הכהן מלוניל להגנת הרמב"ם, ולא את חדושי הרמ"ה הצעיר ממנו בהרבה (נפטר 1244) ובודאי שלא בכינוי הסתמי "רבי הלוי", וכן "הרב בעל התוספות" כינוי סתמי שהוא רגיל אמנם בפרובנס, אבל בזמן מאוחר יותר.

(ב) ר' שמואל בר' גרשום: "אמר משה בוטריל לא אעלים מלכתוב מה שמצאתי לשאר החכמים בזה הענין שאנו עסוקים בו וכו' כתב הרב ר' שמואל בר' גרשום בספר הזכרונות שהציל הר"ם ועשה הפלה להשגות הראב"ד והרב ר' משה הכהן מלונגיל וכו' ואם הראב"ד השיגו כבודו יהיה מונח במקומו כי לא נחוש אל המשיגים שירצו להשיג ויעלו בדבריהם חלודה וסיג וכו'" (נ"ט ב' — ס' א'). בקטע הארוך מובאים מלבד המשנה תורה לרמב"ם גם פירושו לתלמוד, הקדמתו למורה נבוכים ואגרתו לר' שמואל ן' תיבון וכן רש"י, הראב"ד, ר' משה מפושקירש ור' יוסף מקינן.

ר' שמואל זה הוא החכם הידוע שהשלים את חבורו של אביו, ר' גרשום בר' שלמה בר' שאול מבדריש בעל השלמן (ר' להלן מס' 9). ידיעותינו על חכם זה אינן מרובות³⁹, אבל דבריו מובאים ע"י חכמי פרובנס⁴⁰, ואף אחד מהם אינו מכיר את ס' הזכרונות להגנת הרמב"ם. בקטע המובא ע"י בוטריל מוזכר גם הפירוש הדמיוני המיוחס לרמב"ם למס' כתובות וגיטין שעליו סמך כביכול ר' משה בר' יהודה בס' מכלל יופי, ועל פירוש זה כותב ר' שמואל בר"ג: "ואם לחשך אדם לומר הרי גלה הר"ם ז"ל בפ"י למס' גיטין ולמס' כתובות וכו' נוכל להשיב בשני דרכים הדרך הראשון וכו' שב ממנו ונכתבו שני מאמריו הראשון והשני וכו' הדרך השני שאולי זה הפירוש המיוחס לר"ם וכו' אחר עשאו ותלאו בשמו משום הרוצה לחנק התלה באילן גדול וכו'" (ס' ע"ב) — כל זה מעיד, שגם חבור זה, בוטריל עשאו ותלאו בשם ר' שמואל בר"ג.

(ג) ר' יונה מטוליטולה: "אמנם הרב ר' יונה מטוליטולה חבר חבור אחד על הר"מ ז"ל ונקרא מלחמות י"י וכו'" ומביא קטע ארוך לענין קדושי כסף מדברי סופרים (ס"א סע"א — ס"ב א'). מלבד קטע זה מובא ממנו רק עוד קטע כללי: "וכבר כתב הרב ר' יונה מטוליטולה נגד משיגי הר"ם איך עושים תורת משה פלסתר וכו' עד כאן תחום דברי ר' יונה חכמתו מי מנה וכו'" (ס"ו סע"א). בקטע הראשון מוזכרים: רש"י, ר' שלמה (מן ההר?), ר' תם, הר"י (?), הרי"ף ורבי גרשום בן הרב ר' שלמה.

רבינו יונה ב"ר אברהם גירונדי ישב בסוף ימיו בטוליטולה, והוא מכונה על שם עיר זו⁴¹. כידוע ר' יונה יחד עם רבו ר' שלמה מן ההר וחברו ר' דוד ב"ר שאול, היו מן המתנגדים הקיצוניים ביותר של הרמב"ם. אמנם תלמידו ר' הלל מוירונה העיד על ר' יונה שהוא חזר בו מהתנגדותו לרמב"ם "ובכל הלכה והלכה היה מזכיר מחבור רבינו משה ואמר רבינו משה כתב כן בחבורו ונראין לי דבריו ולא חלק עוד על

39. ראה לובצקי, מבוא להשלמה עמ' XV הערה י"ז, אור החיים לרמ"ם ס' 1206 ובנדיקט, סיני כ"ז, עמ' שכ"ד ואילך וק"ס כ"ז עמ' 243 והערה 60.

40. במיוחד ע"י תלמידו בעל ס' בעלי האסופות.

41. ראה למשל מגדל עזו הל' תפילה פ"ח ה"ה ר' יונה הקדוש מטוליטולה ו"דביר" ח"ב עמ' 223.

סברותיו⁴² — אבל בדרך כלל, נוטים החוקרים לפקפק באמיתות עדות זו, שאינה מתאשרת משום מקום אחר⁴³. בכל אופן, גם ר' הלל אינו מזכיר חבור של ר' יונה להגנת הרמב"ם, ובודאי שלא היה נמנע מלהזכירו אילו ידע על כך. מחיבוריו של ר' יונה בהלכה הגיעו אלינו אמנם רק מעט, אבל בחיבורי תלמידיו ותלמידי תלמידיו מובאים בשמו לא מעט מתורתו — ובשום מקום אין זכר לחבור כזה. מובאים בשמו גם דיונים בודדים בהל' הרמב"ם, בהם הוא נוטה לפעמים לדעת הרמב"ם, אבל לעתים גם דוחה אותה⁴⁴. ואם עוד נוסיף לכל זה שבקטע שלפנינו נמצאים דברים שהם בניגוד לדעתו של ר' יונה בחבוריו האוטנטיים⁴⁵, — הרי שוב אין כל ספק שגם חבור זה להגנת הרמב"ם אינו אלא פרי דמיונו של בוטריל.

ואלה הם יתר החכמים וחבוריהם המובאים ע"י בוטריל בקונטרסים שלפנינו:

1. הראב"ד: השגות הראב"ד על הרמב"ם מוזכרות כמה פעמים מבלי לצטט אותן. שתיים מהשגותיו מובאות כלשונן (נ"ז ב'). קטע מפירושו למס' כתובות (ס"ד רע"ב) וקטע למס' קדושין (ס"ג א'), מובאים גם ע"י אחרים. לעומת זה לא מצאתי אישור לשני קטעים מפירושו למס' קדושין (ס"ג ב', ס"ד א').
2. הראב"י אב"ד: פירוש קצר לענין שבמס' קדושין (ס"ג ב'), נמצא גם במקום אחר בשמו. תשובה המובאת בשמו (ק"ד ב'—קט"ו רע"א), נמצאת בקובץ תשובותיו. רק פי' קצר לענין שבמס' פסחים (ק"ח ב') לא מצאתי בשמו, אבל הפירוש עצמו נמצא גם במקום אחר.
3. ר' אברהם בר חייא: מוזכרים בקצרה — בלי הבאה — ספריו: צורת הארץ, חשבון המהלכות (נ"ז סע"ב) וס' העבור (נ"ח א').
4. ר' אברהם א"ע: מוזכרים בקצרה — בלי הבאה — שנים מספריו בחכמת התכונה: ס' המשפט וסוד העבור (נ"ח א')⁴⁶.
5. ר' אהרן: "ובחדושי הרב ר' אהרן כתוב במ' כתובות וז"ל וכו", קטע גדול (ס"ב סע"א—ס"ג רע"א) שבו מובאים: ר' מאיר הלוי למס' יבמות וקדושין, ורי"ף ליבמות. לבסוף מעיר בוטריל: "אמר משה בוטריל פרוש זה מהרב ר' אהרון יסכים לסברת הר"ם במז"ל כמו שבאר הרב ר' משה בר' יהודה זהרב ר' יונה מטוליטולא". — איני יודע לאיזה ר' אהרון התכוון בוטריל⁴⁷, אבל מתוכן הדברים

42. טעם זקנים ע"ב א'.

43. ראה בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית (מהד"ב) עמ' 485, ואורבך, "ציון" שנה י"ב עמ' 155.

44. ראה למשל תלמידי ר"י לברכות פ"ב, ח' ע"א סד"ה ורבינו יעקב, ושם ספ"ג, י"ז ע"ב ד"ה אבל שם.

45. ראה להלן עמ' 314 הערה 183.

46. ראה עמ' 306 הערות 95 ו-98.

47. ר' אהרון הלוי מברצלונה — לא בא בחשבון, לא רק משום שבוטריל לא כותב "הלוי", אלא משום שבהדושו למס' כתובות (ג' א' ד"ה ומי) מפורש ש"תינה דקדיש בכספא" אינו משום קדושי כסף דרבנן, בניגוד למה שמביא בוטריל בשם ר' אהרון (ראה גם שט"מ שם

נראה לכאורה שחדושים אלה, בדומה לדברי ר' משה בר"י ור' יונה, מזוייפים הם⁴⁸. גם בקונטרס השני (ק"ג א') מוזכר בקצרה: "אמר משה בוטריל כן כתב הרב ר' אהרן בחדושו למסכת הוריות פ"ק גבי נעלם מדבר ולא שנתעלס המצוה" — גם כאן נראה שזו המצאת בוטריל⁴⁹.

6. ר' אושעיא: מזכירו פעם אחת ובשמו בלבד (ס"ה ב'), יחד עם חכמים אחרים שפסקו דלא כרב גידל בפסחים ז' א' (וש"ג). איני יודע למי הכוונה⁵⁰ — אבל נראה שאין כאן אלא המצאה של בוטריל⁵¹. (ר' גם להלן ר' יצחק בר' אושעיא).

7. [ר' אליעזר ממיץ]: "כתב בעל ס' יראים וז"ל וכו'" (קיד"ר ע"ב). הקטע נמצא ביראים השלם סי' ז'⁵². קטעים שלמים המובאים בשם חכמים אחרים לקוחים מס' יראים⁵² א.

8. ר' אלעזר דגרמיישא: "באור התפילה מהקבלה מהרב ר' אלעזר דגרמיישא" (ק"ח ב')⁵³.

9. ר' גרשום בה"ר שלמה: הזכרה קצרה וסתמית (ס"ב רע"א) "וכן דעת רבי גרשום בן הרב ר' שלמה" — מובא בתוך "מלחמות י"י" לר' יונה מטול"י-טולא (שהוא ככל הנראה יו"ף, ראה לעיל עמ' 283). הכוונה כנראה לר' גרשם בר' שלמה בר' שאול בעל "השלמן" והוא כנראה בן דורו הצעיר (?) של ר' יונה⁵⁴. מכל מקום הדבר שמובא בשמו נאמר ע"י הראב"ד⁵⁵.

בשם "דון קרשקש וידל ז"ל תלמיד הרא"ה ז"ל". גם בענין מלאכת חוה"מ נראה שדעת הרא"ה היא ההיפך ממה שמובא כאן בשם ר' אהרון, והוא סובר כדעת רבו הרמב"ן — שהיא מדאורייתא (ר' ריטב"א מר"ק ב' א' סד"ה משקין "וכן דעת רבותי שיחיר"). — מצד שני, יש הרבה נקודות דומות בין הקטע של בוטריל לבין חדושי הרא"ה לכתובות שם, וצ"ע. גם לא ייתכן שהכוונה לר' אהרון בר' משולם (ראה בנדיקט, "סיני" ל"ג עמ' 20), גיסו של ר' משה בר' יהודה המצוטט כאן הרבה (ובוטריל מקביל את שתי הציטטות מר' אהרון לדעת ר"מ בר"י). ר' אהרון (נפטר 1210 או 1225) היה כנראה מבוגר בהרבה מן הרמ"ה (נפטר 1244), כך יוצא מכל חליפת המכתבים שביניהם שבכתאב אל רסאייל. (אין להניח שהכוונה לר' מאיר בר' יוסף נ' מיגאש, כפי שמשער וידר לגבי ר' יונתן הכהן חברו של ר' אהרון, ר' "מצודה" ב' עמ' 128).

48. מאז שרש"י דחה את פירוש רבותיו ל"תנה דקדיש בכספא", לא מצאתי שיהא מי שיפרש כך. הדיון בטעם כולו עשוי כאילו להזמנת בוטריל, חוזרים בו אותן נקודות שבוטרייל קשר לענין קדושי כסף דרבנן (פסחים ז' א', קדושין ט' ב', מלאכת חוה"מ). ראה גם הערה 203 שם. רוב הדברים שבטעם נמצאים כמפורז אצל הראשונים, ע"ש בהערות.

49. ע"ש בהערה 150. 50. ר' להלן עמ' 290 הע' 90. 51. ע"ש עמ' 322 בהערה 291.

52. הטקסט שם משובש ויש לתקן עפ"י העתקתו של בוטריל.

52א. ראה להלן עמ' 289 הע' 79. 53. ע"ש בהערה.

54. לא הוברר לי כל צרכו זמנו של ר' גרשום, והאם בכלל ייתכן שר' יונה יצטט את דבריו. (ראה לובצקי, מבוא להשלמה עמ' XV הערה י"ז, גרוס, Gallia עמ' 99, בנדיקט, קריח ספר כ"ז עמ' 243 ו"סיני" כ"ז עמ' קצ"א). [פרופ' אורבך מעיר לי: "ר' באבודרהם, סדר הלכות המוציא, (דפ' ורשא) פ"ו ע"א, ושם פ"ב ע"ב תשובת בנו ר' שמואל ור' מ"ש בעלי החוספות עמ' 512 הע' 10]. 55. ע"ש בהערות 191, 192.

10. ר' דוד ב"ר שאול: מזכרים חדושי למסכתות: שבת (ק"ד ב'), יום טוב (ק"א א'), כתובות (ז"ג ב') וגיטין (ס"א א'). ציטטות קצרות בלבד, בהן מזכרים: הוספות ר' יהודאי גאון לתלמוד, רש"י, "קצת פי' מדויקים של רש"י" ותשובות הראב"י. ר' דוד בר"ש הוא תלמידו של ר' שלמה מן ההר וחברו של ר' יונה. על חבוריו בהלכה אין לנו כמעט כל ידיעות. אבל הוא חבר ככל הנראה פירושים לתלמוד⁵⁶.

11. רב האי גאון: מזכר כמה פעמים ואף מובאים קטעים המוצגים כקטעים מפירושו לתלמוד ומתשובותיו. בסוף קטע ארוך הדין בשאלת פת להבדלה, כותב בוטריל: "ע"כ לשון רבי' האי ז"ל בפירושו למס' ברכות בפרק אלו דברים" (ק"ח סע"א) — מבלי שיציין היכן מתחילה הציטטה⁵⁷. בכל הקטע הארוך לא מזכרים שמות חכמים, ואפשר שבוטריל התכוון להציג את הקטע כולו כקטע מפירוש רה"ג למס' ברכות⁵⁸. בקטע עצמו נמצאים משפטים בודדים הלקוחים כלשונם ממקורות שונים, החל ברב עמרם גאון וכלה ברו"ח והראב"ד, המשוורים להרצאה שוטפת בדרך של זיוף כמעט אמנותי⁵⁹. תכנם של המשפטים האחרונים נמצא אמנם בשם רב האי גאון במפורז אצל כמה מן הפוסקים (בעיקר ברי"א ג) — אבל אין הם ציינים שהדברים לקוחים מפירושו למס' ברכות. משפט אחד נמצא כלשונו ברי"א ג — אבל בסיומו נאמר שם בדיוק ההיפך ממה שבוטריל כותב בשמו⁶⁰!

במקום אחר (ק"ח ב') מעתיק בוטריל קטע הפותח במלים: "והנה מצאתי בתשובת שאלה לרבי האי גאון ז"ל וז"ל ושאלתם וכו' תשובה כך ראינו וכו' עכ"ל". אעפ"י שלשון התשובה בשלמותה לא נראית כלשונו של רב האי — מכל מקום בתכנה היא תשובתו המפורסמת של רה"ג על ברכת "יין עסיס"⁶¹. איני יודע מהיכן הכיר בוטריל תשובה זאת, אבל לא נראה שהוא לקחה מן המקורות שמהם היא ידועה לנו⁶². ונראה, שהשאלה והתשובה לא היו לפניו כלשונו בשלמות אלא תוכנו בלבד, ובוטריל הוא שניסח את הדברים בלשון המקור. תשובה זאת ראויה לבדיקה ולעיון נוסף.

הלכה אחת בשם רה"ג, שבוטריל מביאה (ק"א א') מתוך דברי ר' משה ב"ר יהודה (בס' מכלל יופי המזויף) — מובאת גם ע"י ראשונים אחרים.

56. ראה אזה"ח לרח"מ סי' 775, ראה גם XXXIX R.E.J. עמ' 230.

57. ראה שם הערה 37.

58. כך נראה במיוחד לאור העובדא שבסמוך לתחילת הקטע הוא מזכיר בין יתר הגאונים גם את רה"ג, והקטע המובא צריך כאילו לשמש מקור לדעת רה"ג.

59. ע"ש עמ' 326-7 בהערות 16, 17, 23.

60. ראה שם הערה 28 (וע"ש בכלל בהערות לק"ז ב' — ק"ח א').

61. ראה אוצה"ג פסחים עמ' 107 וראה וידר, "סיני" כ' עמ' מ"ג ואילך.

62. בנוסח הברכה (ממנה מובאות רק מלים בודדות) ישנם שינויים קטנים מן הנוסח שבס' העתים עמ' 288 (פעמיים ובהבדלים). היא שונה במקצת גם מן הנוסח שבנמוקי שזבני (אוצה"ג שם), אבל בסך הכל נמצאת כל מלה באחד מהם או בקטע מן הגניזה שפרסם וידר.

- דעת רה"ג המוזכרת רק בקצרה בין דעות גאונים אחרים (ס"ה רע"ב) — לא מצאתי במקום אחר, ונראה שאינה אלא המצאת בוטריל.
12. ר' זרחיה הלוי: קטעים שלמים שהובאו בשמו (ס' ב', ס"א א', ס"ה ב', ס"ו ב'), נמצאים כולם כלשונם בספר המאור.
13. ר' חיים כהן: "אמר רבינו חיים כהן כיון דהאי פסקא לא אתברר לן גבן כהוגן עבדינן לחומרא ובין תבין" (ס"ו א'), לא מצאתי במקום אחר, והדברים נראים מפוקפקים ביותר⁶³.
14. ר' חלבו הישראלי: בוטריל מביא בשמו שני דברים (ק"ח ב' וק"א ב'), — נראה שחכם בשם זה אינו אלא יציר דמיונו של בוטריל⁶⁴.
15. ר' חננאל: הבאה קצרה מפירושו לקדושין (כתובות? נו" ב') — ההבאה אינה מדויקת⁶⁵.
16. הדיין חסאן בן חסאן: "ובזה החבור (בעניני תכונה שחבר בוטריל) בארתי מה שאמרו חכמים ז"ל וכו' והבאתי דעת הר"ם וכו' ודעת הדיין הגדול ר' חסאן בן מר חסאן כמו שכתוב בפירושים אלה ר"ל פירוש ר"ה וערובין המיוחסים בשמו" (נ"ח א'). — האסטרנום והדיין ר' חסאן כתב אמנם חיבורים בעניני העבור⁶⁶, בהם הוא דן בודאי בגמרות שבוטריל רומז להן, — אבל לא מצאתי שזיכירו פירוש תלמוד בשמו. בוטריל עצמו מפפק באמיתות הדברים, וכותב "המיוחסים בשמו"⁶⁷.
17. רב יהודאי גאון: מוזכרים הוספותיו בתלמוד⁶⁸, — בשם הראב"י ומתוך חדושי מס' כתובות (?) לר' דוד ב"ר שאול (ס"ג ב').
- "וכ"כ רב יהודאי גאון בהל' מיאון", והכוונה להל' מיאון שבהלכות גדולות⁶⁹, — מובא מתוך ס' יראים (ק"ד ב').
18. רב ברצלוני: "והרב ברצלוני כתב בחדושי (למס' פסחים) וז"ל וכו'" (ס"ה א'). — איני יודע למי הכוונה. בקטע מוזכר "דעת הר"ש" (= רש"י)⁷⁰.
19. ר' יונה מטוליטולה: ראה לעיל עמ' 283.
20. ר' יונתן הכהן: כמה פעמים מוזכר חברו להצלת הרמב"ם ממשיגיו.
63. ראה שם בהערה 291.
64. פוננסקי במבוא לפתרוני ר' מנחם ב"ר חלבו עמ' 5 הע' 1 כותב: "יותר מזה לא מצאנו את השם חלבו בספרות ישראל".
65. ע"ש בהערה 62.
66. ראה E.J. עמ' 1021 ואשתור, תה"י בספרד המוסלמית, עמ' 197 והמקורות שצוינו בהערות שם.
67. לחבור "מיוחס" אחר, שהוא כנראה זיפּו של בוטריל, ראה להלן עמ' 292.
68. כידוע הוספות שאחדים מכנים כהוספות רבנן סבוראי, מכונים ע"י אחרים בשם הוספות רב יהודאי. כל ההוספות המוזכרות כאן, צוינו ע"י הראשונים במקומן, מלבד אחת (חולין ד, ב).
69. והרי חכמי אשכנז יחסו כידוע את ההל"ג לר"י גאון.
70. ראה עמ' 321 הע' 276.

"ואם ראינו שהרב ר' אברהם בר' דוד והרב ר' משה הכהן עשו לו השגות הרי עשה ההצלחות הרב ר' יונתן הכהן עד שהקושיות היו נסעות" (נ"ד ב'). שני קטעים קצרים מחבור זה מובאים מתוך "מכלל יופי" לר' משה ב"ר יהודה: "וכבר השיב (על השגת הראב"ד) הרב ר' יונתן הכהן נזר הכהנים סגולת הרבנים⁷¹ אמ' יונתן הלא אמרתי כי תואנה הוא מבקש לר"ם ועל שרשי רגליו יתחקה כונת הר"ם היא וכו'" (נ"ז ב'). "והנה עמד הרב ר' יהונתן והצילו ואמ' ואם הוא בעיניו (הרמב"ם בעיני הראב"ד) כמתעתע בעיני חכמים אחרים אינו כמתעתע" (שם).

הערצתו הגדולה של ר' יהונתן הכהן לרמב"ם היא מן המפורסמות⁷². ר' דוד מאסטלה כותב⁷³ גם, שר' יהונתן "השיב על ההשגות שהשיג הראב"ד על דברי הר"ם לבאר ולהעמיד דברי הר"ם" — אבל אין מכאן ראיה ברורה שהוא חבר חבור מיוחד להגנת הרמב"ם⁷⁴. מכל מקום, הדברים המובאים כאן בשמו נגד הראב"ד חריפים למדי, ולא נראה שהם דברי ר' יהונתן שנחשב לתלמידו של הראב"ד⁷⁵, ובכל אופן היה צעיר ממנו בהרבה⁷⁶.

21. ר' יוסף: "ושם (בחבורו של בוטריל בעניני תכונה) בארתי בארוכה דעת הרב ר' יוסף שכתב שר"ג לא היה יודע בחכמת המזלות כלום והבאתי הטענות שחבר כנגדו החכם המפולפל הגדול ר' נתנאל" (נ"ח א'). — איני יודע למי הכוונה⁷⁷.

22. מ' יוסף בר' יושת יז"ל ממדינת גיא"ן: — תלמיד הרי"ף, מובא בתוך קטע מס' המאור (ס"א א').

23. יוסף מובנייר: ראה לעיל עמ' 272.

24. ר' יוסף מקינון: "והרב ר' יוסף מקינון פרש הא דתרומות וכו'" (ס' סע"א). מובא מתוך ס' הזכרון לר' שמואל ב"ר גרשום, — לא מצאתי במקום אחר^{77א}.

25. ר' יעקב הספרדי: "אחר שלמדתי חכמת התכונה לפני החכם הכולל

71. הרמב"ם באגרתו לר' יהונתן מכנהו: "סגולת הכהנים", תש' הרמב"ם מהד' בלוי, ח"ג עמ' 55.

72. ראה תשובות הרמב"ם מהד' בלוי ח"ג עמ' 44—42 (פריימן). סיכום הידיעות על ר' יהונתן יש למצוא אצל Twersky, Rabad. עמ' 247 ואילך. [ראה כעת גם Twersky, University. Studies & Texts, vol. I, p. 175.]

73. נויבואר, סדר החכמים ח"ב עמ' 232 (ומשם בשערי ציון לר"י די לאטיש, שם עמ' 238).
74. ראה גם הקטע מיונה ן' בהלול שפרסם וידר ב"מצודה" ב' עמ' 142. — גם מדברי בוטריל לא מוכח שכונתו לחבור מיוחד, אם כי לכך דבריו נוטים. 75. ברכת אברהם ססי מ"ג.
76. ראה שטרן, ציון ט"ז עמ' 18. — מכל מקום הקטעים המובאים כאן טעונים עוד עיון, תוכן הציטטה הראשונה (נ"ז ב') נמצאת בעיקרה בחבור אחר של ר' יהונתן (ר' הלן עמ' 305 הע' 81) ולא מצאתי דברים מעין אלה במקום אחר. גם הציטטה השניה מתאימה מבחינת הענין לר' יהונתן.
77. עי"ש בהערה 102.

77א. על האיש ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 113 ואילך (ר' גם רז"ו רבינוביץ, שערי תורת בבל עמ' 22).

הרב ר' יעקב ספרדי מ"כ" (נ"ז סע"ב). את רבו זה מזכיר בוטריל גם בחבוריו האחרים, והותו לא ידועה.⁷⁸

27. הר"י: "והר"י והר"ף תירצו" (ס"א סע"ב). — איני יודע מי הוא.

28. הר"י ה: מוזכר כמה פעמים, והדברים נמצאים. אף במקום שלכאורה ברי"ף שלפנינו כתוב ההיפך ממה שמובא כאן בשמו, יש לדברים על מה שיסמכו⁷⁸ א.

26. ר' יצחק: "פי' (במס' קדושין?) הרב ר' יצחק והרב ר' מאיר וכו'" (ס"ד א'). — איני יודע מי הוא.

29. ר' יצחק [ב"ר אבא מרי]: "כתב הרב ר' יצחק בחלק שני מאיסור והתר וז"ל וכו'" (נ"ח ב'), "ועוד אומר לך בשם הרב ר' יצחק ז"ל וכו'" כאשר כתב זה הרב בסוף חלק רביעי מאיסור והתר" (שם). — שני הקטעים מובאים בתוך קטע מס' שערי ציון למא"י פטיט ושניהם נמצאים בספר העטור, הלכות שחיטה.

30. ר' יצחק ב"ר אושעיא: "והרב ר' יצחק בן הרב ר' אושעיא כתב לפירושו למסכת סנהדרין וכו'" (קיד א') מובא מתוך מכלל יופי (המזויף) לר' משה בר' יהודה. — פירוש למס' סנהדרין של חכם בשם זה אינו ידוע לי משום מקום אחר.⁷⁹

31. ר' יצחק ו' גיא ת: "וכן דעת הריא"ג כמו שכתב בהלכותיו וז"ל וכו' עכ"ל" (ס"ה רע"ב), הקטע המצוטט שייך למס' פסחים, אבל הוא לא נמצא בהלכות פסחים לריא"ג שלפנינו.⁸⁰

32. ר' יצחק ב"ר יהודה: "הרב ר' יצחק בר' יהודה כמו שכתב לפרוש במסכת ראש השנה ולמסכת ערובין" (נ"ח א'). — איני יודע מי הוא⁸⁰ א (ואפשר שיש

78. ראה שלום, מדעי היהדות ב' עמ' 178. 78 א. ראה עמ' 314 הערה 191.

79. נראה לי שהרעיון להמצאת חבור זה בא לו לבוטריל מדברי התוספות בסנהדרין, שמביאים פי' מעין זה בשם "וריב"א פי'" (ע"ל עמ' 339 הע' 177), ובוטריל שחמד לו לצון, פתר אותו כר' יצחק ב"ר אושעיא, ועשאו למחבר פי' למס' סנהדרין. השם עצמו בא לו כנראה מס' יראים ס' ז' (המקום היחידי בו מצאתי שם זה), שהרי מאתו סימן (ומסימנים קודמים) מעתיק בוטריל קטעים שלמים מבלי להזכיר שמו (ק"ג א—ב', ע"ל עמ' 337 הע' 151 ואילך) ואף מזכירו במפורש בעמוד שלאחר "פי' סנהדרין לריב"א" (קיד ב'). (ביראים השלם עמ' 22: ר' יצחק בן הרב ר' יהושע ז"ל, אבל בהגהות מיימוניות, אישות פ"ט ה"ג אות א' מעתיק מן היראים "בן הרב ר' אושעיא", וכן בתוס' קידושין נ"ב א' ד"ה והלכתא וברשב"א שם נ"א ב' ד"ה אפ"ה: "בן הרב ר' אושעיא"). — ר' אורבך, בעלי התוספות עמ' 127—128 והע' 25 שם, וראה לעיל עמ' 285. [ראה גם "הסגלה" ר' חוברת ס"ז, חוסן ישועות עמ' 4.]

80. ראה להלן עמ' 321 הע' 279. אין להניח שהדברים לקוחים מהל' קדושין לריא"ג שגם לשם שייך הענין (ראה אברמסון, קרית ספר כ"ו עמ' 83 והערה 49 שם). — אעפ"י שבמפורש לא הזכרו יותר הלכות ריא"ג, נראה שבכמה מקומות שמש לו חבור זה (אולי דרך כלי שני) מקור (ראה עמ' 325—328 הערות 1—37 ועמ' 330 הערה 64).

80א. ר' יצחק ב"ר יהודה(?) די לאטיש כתב אמנם פירושים לתלמוד וגם חבורים במדעים, אבל לא ידוע לנו אלא על פירושו למסכתות שאין עליהם תלמוד (ראה שע"צ גויבאור עמ' 239).

כאן בלבול בין הריא"ג לבין חכמים אחרים בני דורו בשם ר' יצחק. המאירי בפתיחתו למס' אבות מעיד על ר"י ב"ר ברוך ש"ביאר אותם השמועות שבמס' ר"ה בענין גולד קודם חצות ואחר חצות וכו"ו⁸¹. בעל ס' הקבלה כותב על ר"י ב"ר ראובן הברצלוני שהוא חבר פ"י למס' עירובין⁸². בוטריל — בזדון או בשגגה⁸³ — ייחס כנראה את פירושי מס' אלו לבן דורם שגם שמו יצחק, לר' יצחק ב"ר יהודה ו' גיא⁸⁴. 33. [ר' יצחק ב"ר מרדכי קמחי]: בוטריל המרבה לגנות את האומר דבר שלא בשם אומרו מביא לענין זה קטע מתוך "חבור הנקרא שערי ציון שחברו הרב הגדול מא"י פטיט ז"ל שהוא מגנה חכם אחד שהיה בימיו שכותב כל פירוש שימצא לחכם שקדמו בשמו וקרי ליה גולן דאורייתא לצחות הלשון וכו' ואביא לשונו פן אחטיא רצונו וכו'" (נ"ח א'), הקטע המצוטט דן בכללי התלמוד. ר' יצחק די לאטיש כותב⁸⁵: "והחכם הכולל ר' יצחק ב"ר מרדכי קמחי המכונה מא"י (מאישטרי — Maestre) פטיט נ"ע הוא חבר חבורים ופירוש וחדושים ופוסקים ברוב התלמוד ובשאר החכמות". אחד מתלמידי ר' יצחק ב"ר מרדכי, באיגרת שכתב בשם רבו, מזכיר: "והרב מורנו בחבורו הנקרא שערי ציון"⁸⁶.

34. ר' ישראל הכהן: "והרב ר' אושעיא והרב ר' ישראל הכהן ורב שמואל הלוי⁸⁸ פסקי דלאו הלכתא היא" (ס"ה ב'). "ה"ר חלבו הישראלי ורב ישראל הכהן אמרי וכו' ורב שמואל הלוי כתב וכו'" (קיא ב'). — את המובאות לא מצאתי⁸⁹. הכוונה כנראה לר' ישראל ב"ר שמואל בן חפני הכהן⁹⁰.

35. ר' לוי: "החכם הכולל ר' לוי הנקרא ללעזות שן מיימון" (נ"ח רע"א). — איני יודע מי הוא⁹¹.

36. ר' לוי ב"ר גרשום: "והחכם הפילוסוף ר' לוי בר' גרשום ולועזין

81. מהר" וקסמן, עמ' 68. 82. נויבואר, עמ' 75.

83. ראה הנוסח המשובש שבמאירי שלפנינו, שם.

84. [ושמא בא לו לבוטריל הרעיון מרש"י ר"ה כ"ח א' ד"ה התוקע לשיר ושם ל"ב א' ד"ה כנגד].

85. נויבואר, סדר חכמים עמ' 240.

86. R.E.J., XLIV p. 174 ועיי"ש XLIII עמ' 242 ואילך. [פרופ' שלום מעיר לי: "כ"י מוסאיוב דף 210: הדרך החמישית [בפירוש המלים תושבחתא ונהמתא] הרב מא"י פטיט כתב בספר שערי רצון — צ"ל ציון". — הקטע נמצא בפירוש הקדיש לר"מ בוטריל שנדפס ב"הסגולה" חוברת ל' (= כ"י מוסאיוב ?)].

87. נקוד על ה"ר" לסימן מחיקה.

88. "הלוי" נוסף על הגליון. 89. עיי"ש בהערה 291.

90. ר' ישראל גאון הוא שמובא כו"כ פעמים יחד או בניגוד לר' שמואל הנגיד (ר' פורננסקי R.E.J., LXII, עמ' 120—121). ונראה שהשמות (והשמות בלבד) באו בעקבות ריא"ג, הרגיל לצטט בהלכותיו בלש' זו "הרב ישראל הכהן" "רב שמואל הלוי". (ראה לעיל הערות 87 ו-88). הראשונים שבשתי השלישיות (ר' אושעיא ור' חלבו), כנראה אינן אלא המצאה גרידא.

91. לפי הענין (אסטרונומיה) מתאימים הדברים לר' לוי ב"ר אברהם בעל ליות הן — אבל לא מצאתי שהוא מכונה "מיימון". (ראה רמ"ש H.U. עמ' 556 ובמאור עינים הנ"ש).

אותו מאישטרי ליאון וכו' וממאמר חמשי שחבר הרב ר' לוי בר"ג בספר מלחמות" (נ"ח רע"א). — בלי כל ציטטה ממנו.

37. ר' מאיר: "בענין המשיח וכו' שהרב ר' מאיר האריך בזה בספר הנקרא גנזי המלך לשעור עשרים עלים כמו אל"ף" (ס"ז א')⁹².

שלושה קטעים מחדושי "הרב ר' מאיר" למס' קדושין (ס"ג סע"א — מובא בו רש"י; ס"ד רע"א — מובאים בו הראב"י ורש"י; ס"ד א'), — איני יודע האם הכוונה לרמ"ה שגם פירושו למס' קדושין מוזכר ע"י בוטריל (ר' בערכו), או לחכם אחר בשם זה (בעל העזר, בעל המאורות ועוד).

38. ר' מאיר דרוטנבורק: שני קטעים מתוך "רבי" מאיר מרוטנבורק בסדר ברכות של" (ק"י א"ב; קט"ו א') — שניהם נמצאים בחבור הנ"ל.

"וזה יתבאר בחדושי רבי מאיר דרוטנבורק בפ' כלל גדול ובפ' אלו הן הנחנקין ובפ' בכל מערבין" (ק"א ב'), — תוספותיו של מהר"ם מרוטנבורג מצויות היו בפרובנס, כפי שהעיד ר' דוד מאסטלה⁹³: "הרב ר' מאיר דרוטמבורקש מארץ אשכנז העמיד תלמידים הרבה ועשה שטה אחרת בתוספות נמצא בידינו מקצת מסכתות"⁹⁴.

39. ר' מאיר הלוי: "והרב רבי מאיר הלוי כתב ביבמות וכו'" (ס"ב ב, בתוך חדושי ר' אהרן לכתובות), — את המובאה לא מצאתי, אבל חדושי "רבי מאיר" למס' יבמות נמצאו בפרובנס⁹⁵.

"והרי את מקודשת לי פי' הרב ר' מאיר הלוי במ' קדושין פ"ק וכו'" (ס"ג רע"א — כנ"ל), — פירוש דומה למובא, נמצא בשם "הרמ"ה"⁹⁶.

"רבי הלוי" המוזכר (ק"ג רע"ב) לענין שבמס' סנהדרין, אפשר אולי שהוא הרמ"ה, אבל יותר נראה שאינו אלא המצאת בוטריל⁹⁶.

40. ר' משה גאון: דעתו מוזכרת פעמיים, יחד עם דעותיהם של גאונים אחרים (ס"ה רע"ב; ק"י א, בתוך דברי ר' משה בר' יהודה), — לא מצאתי אף אחד מן הדברים בשום מקור אחר.

41. ר' משה הכהן: "כתב הרב ר' משה הכהן מלוניל בהשגותיו על הר"ם (בהל' שופר) וז"ל מצות עשה וכו' תמה מה שכתב הרב בכאן וכו' וצ"ע עכ"ל" (ק"א סע"ב)⁹⁷.

השגות הרמ"ך מוזכרות עוד פעמיים (נ"ד ב'; נ"ט ב') באופן סתמי.

92. [טרופ' שלום מעיר לי: "גנזי המלך מובא בין ספרי הקבלה בכ"י מוסאיוב דף 166 (של בוטריל), בראש הספרים הבדויים"].

93. נויבאר, עמ' 232.

94. לעדיות למסכתות השונות, ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 440.

95. ראה תשובת המאיר שנדפס ב-R.E.J., XXXVIII, עמ' 117-118.

96. ראה עמ' 316 הערה 215. הרמ"ה לקדושין מוזכר בכמה מן הראשונים.

96א. ראה להלן עמ' 338 הערה 162.

97. השגות הרמ"ך להל' שופר עוד לא פורסמו, אבל הלשון "תמה... וצ"ע" רגילה בהשגות הרמ"ך. ר' ההשגות שפרסם אטלס, H.U.C.A., 1956 ו-1963.

42. ר' משה מפרש קי"ר ש: פירוש בשמו לתוספתא תרומות (ס' סע"א) — איני יודע למי הכוונה⁹⁸.

43. ר' משה ב"ר יהודה מלוניל: ראה לעיל עמ' 280.

44. ר' משה מגרון: מובא בתוך קטע משל מהר"ם מרוטנבורג הנמצא לפנינו (קט"ו א')⁹⁹.

45. רמב"ם: כאמור שני הקונטרסים מוקדשים בעיקרם להגנת הרמב"ם. מלבד הנושא המרכזי הל' אשות פ"א ה"ב ופ"ג ה"כ, מוזכרים ונידונים ההלכות הבאות מן המשנה תורה: יום טוב פ"ח ה"ח (נ"ז ב'), קדוש החדש פ"ז ה"ז (שם), שחיטה פ"א ה"ג (ס' א'), שבת פכ"ט הי"ד (ק"ט סע"ב), גולה ואבידה פ"א ה"ו (קיי"ב א') ושגגות פי"ד (קיי"ג א').

מלבד המשנה תורה, מובא קטע מפי הרמב"ם לתלמוד מס' כתובות ומס' גיטין מתוך מכלל יופי לר' משה בר"י (נ"ה ב') — שהוא ככל הנראה המצאתו של בוטרייל, המביא בעצמו דיעה לפיה אין חדושים אלה אלא מיוחסים לר"ם ו"אחר עשאו ותלאו בשמו" (ס' ב'). וכן מוזכרים — בלי הבאה — פי' הר"ם למס' ראש השנה וערובין (נ"ח א').

בנוסף לקטע קצר מ"תשובת שאלה לר"ם" (נ"ה רע"ב — בתוך מכלל יופי לר' משה בר"י) נמצא גם: "אמר משה בוטרייל אני אעיד שראיתי שתי תשובות שאלות לר"ם במז"ל בפ"י שמעתא גדולל ודופק וכו' ואם ארצה לכתבם יקוץ המעיין כי באו בארוכה ולא בקצרה אמנם לכשירצה אדוננו מורנו שאכתבם לא אסרב למצותו וכו'" (ס"א א') — כל התשובות הן כנראה זיופיו של בוטרייל¹⁰⁰.

בוטרייל מעיד גם על חבור אחר של הרמב"ם "ועוד ראיתי ספר החזרה מהר"ם מקצת פסקים שפסק בפרוש המשנה" (שם), ב"ספר החזרה" השתמש לדברי בוטרייל גם ר' משה ב"ר יהודה מלוניל (נ"ד ב'), — אבל מלבדם אף אחד מן החכמים הרבים שדנו בחזרות הרמב"ם במשנה תורה מפסקיו בפירושו למשנה, לא שמע על חבור כזה¹⁰¹.

מלבד זה מובאים גם קטעים קצרים מהקדמת הרמב"ם למורה נבוכים ומאיגרתו לר"ש ו' תיבון (ס' ב').

46. רמב"ן: פירוש עפ"י הסוד לבורא פרי הגפן שנקרא קדושה רבא (ק"ח ב'), ומוסיף: "אמר משה בוטרייל פרוש הרב ר' משה בר' נחמן יתבאר למי שראה באור התפילה מהקבלה מהרב ר' אלעזר דגרמיישא" (שם), — לא מצאתי¹⁰².

98. דודו של מחבר ס' הדקדוק "שכל טוב"? — ר' במבוא הגרמני לספר הנ"ל עמ' 9.

99. ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 409 הע' 19.

100. ראה עמ' 300 הע' 21 ועמ' 312 הע' 169.

101. ראה מש"כ הר"ש ליברמן במבואו להלכות הירושלמי להרמב"ם ז"ל ובמקומות שציינ שם בהע' 12—13.

102. ראה עמ' 329 הע' 50.

47. [ר' משולם ב"ר משה]: "הרב בעל השלמה" (ס"ה ב'), — נמצא בס' ההשלמה.
48. ר' מתתיה גאון: דעתו מוזכרת פעמיים בקצרה, יחד עם דעותיהם של גאונים אחרים (ק"ז רע"ב; ק"ט ב', בתוך דברי ר' משה ב"ר יהודה), — לא מצאתי אף אחד מן הדברים בשום מקום אחר.
49. רב נטרונאי גאון: מוזכר פעם אחת (ק"י א'), — הדברים מובאים בשמו גם אצל אחרים.
50. ר' נתנאל: "החכם המפולפל הגדול ר' נתנאל" (נ"ח א'), בעניני העיבור בלי מובאה, — איני יודע למי הכונה.
51. רב סעדיה גאון: "כמו שפירש רב סעדיה גאון קראו אחריו מלא (ירמיהו י"ב ו') חסר" (ק"ח ב'), — הפירוש מובא אצל אחרים בשם רב האי גאון¹⁰³.
52. ר' עובדיה גאון: "והרב ר' שמריה גאון והרב ר' עובדיה גאון הסכימו שמקדשין על יין קונדיטון" (ק"ט ב'), — השמות¹⁰⁴ והמובאה נראות כבדותא של בוטריל.
53. ר' פרץ: שני קטעים מתוספות ר' פרץ (נ"ט סע"א; ק"י ב'), — שניהם נמצאים גם בתוספות שלנו.
54. ר' צדוק גאון: מוזכר פעם אחת בין גאונים אחרים (ק"ז רע"ב), — הענין מובא גם ע"י אחרים בשמו.
55. רבני צרפת: הענין נמצא אצל רוב הצרפתים־אשכנזים, ע"ש.
56. רש"י: מובא כ"כ פעמים (ר' שלמה, ר"ש, רש"י, רש"ן) והדברים נמצאים ברש"י. פעם אחת לאחר שהביא קטע מרש"י לביצה, הוא מעיר: "וזה לא ימצא בכל פרושי רש"י אבל הוא בקצת פרושים מדוייקים וכן העיד הרב ר' דוד בר' שאול בחודשיו למס' יום טוב" (ק"א א'), — נמצא ברש"י לפנינו, ולא מצאתי בשום מקום רמז שיהא הקטע חסר מרש"י.
57. ר' שמואל ב"ר גרשום: — ראה לעיל עמ' 283.
58. ר' שמואל ב"ר מנחם: מובא בתוך קטע משל מהר"ם מרוטנבורג הנמצא לפנינו (קט"ו א')¹⁰⁵.
59. ר' שמואל ב"ר מרדכי: "הרב אלפסי והר"ם והרב שמואל ב"ר מרדכי סוברים שדבר תורה ממש קאמ' ובפרק בכל מערבין הטריח הרבה הרב ר' שמואל בר' מרדכי להוכיח וכר" (ק"א ב), — כנראה שהכונה לחכם הפרובנסלי, בן דורו של הרשב"א¹⁰⁶. הדברים עצמם לא מצאתי בשמו.
103. ע"ש בהערה 48.
104. איני חושב שבוטרייל ההכוון לשם היסטורי מסוים (ר' פוננסקי, גאונים לאחר תקופת הגאונים, במפתחות).
105. ראה אורבך, בעלי התוספות עמ' 478.
106. ראה גרוס, Gallia עמ' 37, י. לוי, R.E.J., XLIII, עמ' 248. הוא מוזכר גם ע"י המאירי, מגז אבות עניו ר' (דפ' י"ם עמ' מ"ט).

60. ר' שמואל ו' תיבון: מוזכרת אגרתו של הרמב"ם אליו, בתוך דברי ר' שמואל ב"ר גרשום (ס' ע"ב), — הדברים נמצאים¹⁰⁷.
61. ר' [שמואל ?] הנגיד: "אמר משה בוטריל הרב הנגיד פרש בחדושי מס' כתובות פ"ק וז"ל תינה דקדיש בכספא וכו'" (ס"ב א'). "כתב הרב הנגיד בחדושי במס' פסח(ים) ראשון פ"ק וז"ל וכו' עכ"ל" (ס"ד ב' — ס"ה א'). הלשון והסגנון אינם של ר"ש הנגיד לא בהלכתא גברוותא ולא ב"פי" סוגיות חמורות". דבריו אינם מובאים בשם "חדושים". דברי הנגיד למס' כתובות מובאים הרבה ע"י הראשונים, בנושא זה שבוטריל מביאו הרבו לעסוק, ובדאי שהיו מזכירים אותו¹⁰⁸. מאז סוף המאה ה"ג לא ידוע לנו שום מחבר שהכיר את חבוריו ההלכתיים של הנגיד במקורם¹⁰⁹, ואין להניח שדוקא בוטריל היה יוצא מן הכלל. נראה שגם ב"רב שמואל הלוי" שפסקו מוזכרים פעמיים (ס"ה ב'; ק"א ב') הכונה לר"ש הנגיד. — גם דברים אלה כנראה המצאותיו של בוטריל הם¹¹⁰.
62. ר' שמחה: "והרב ר' שמחה ז"ל פירש וז"ל וכו'" (ק"ט א'), — שייך למס' פסחים, לא מצאתי בשמו¹¹¹ ואיני יודע למי הכונה.
63. ר' שמריה גאון: — ראה ר' עובדיה גאון.
64. ר' שמריה: "אמר משה בוטריל הנה ראיתי בחדושי הרב ר' שמריה בפרק נגמר הדין וז"ל וכו' עכ"ל ר' שמריה בחדושי בפרק נגמר הדין" (ק"ב ב' — ק"ג א'), — איני יודע למי הכונה. מתוכן הדברים נראה שגם ציטטה זו מהמצאותיו של בוטריל היא¹¹².
65. רב שרירא גאון: מוזכר פעם אחת (ק"ט ב'), — לא מצאתי במקום אחר.
66. הרב בעל התוספות¹¹³: מוזכר כמה פעמים (נ"ח ב'; ק"ג ב'; ק"ד רע"א)¹¹⁴. פעם אחת "והרב בעל התוספות מקשי וכו' עכ"ל פ"ה¹¹⁵ בשטה¹¹⁶ (ס"ג ב'), — עיקרי הדברים נמצאים בתוספות שלנו או בשמם.

107. ראה עמ' 311 הע' 157.

108. פירוש הקרוב ברוחו למובא כאן בשם הנגיד, נמצא אצל המאירי לקדושין עמ' 3 בשם "גאונים ראשונים". אבל לא נראה שהכוונה לנגיד (ראה הערה 11 שם ומרגליות, הלכות הנגיד, עמ' 23 הע' 52). [ראה כעת אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 103, 244.]

109. ראה מרגליות, שם עמ' 51.

110. ראה לעיל: ר' ישראל הכהן.

111. ע"ש בהערה 56.

112. ע"ש בהערות 147-9.

113. כינוי רגיל אצל חכמי פרובנס.

114. ראה עמ' 339 הע' 174. — ראה עוד: ר' פרץ.

115. = פי' התוספות ?

116. ע"ש בהערה 228.

תלמוד הבבלי מצוטט הרבה, בדרך כלל בלי שינויים ניכרים מנוסחאותינו¹¹⁷. פעמים אחדות מובאים שינויי נוסח בהדגשה ששינויים לפנינו "אמנם מצאתי בקצת נוסחאות ספרדיות" (נ"ו רע"א — בדברי ר' משה ב"ר יהודה); "ואית נסחי דכתוב בהון" (נ"ו א', פעמיים — בדברי הג"ל); "כן הוא כתוב בנוסחאות מדוייקות הבאות מספרד" (ק"ב ב'), — כל שנויי הנוסחאות מפוקפקים ביותר¹¹⁸. גם התלמוד הירושלמי מוזכר כמה פעמים (נ"ט א'; ס"ד א'¹¹⁹; ק"ח א'; ק"ט סע"א; ק"ט ב'; ק"י א'; ק"יא רע"ב; ק"ב א'; ק"ד ב'), — בלי שינויים חשובים. ציטטה אחת מ"תלמוד ירוש" (קט"ו א') איננה בירושלמי, אבל היא ישנה בפירושו של בוטריל לספר יצירה!¹²⁰

מובא גם קטע מפרקי דר' אליעזר, פ"כ (ק"ז סע"ב), המובא גם אצל פוסקים אחרים לאותו ענין.

ידעותינו על האיש בוטריל מועטות ביותר¹²¹, ויש להוסיף עליהן מעט מתוך הדברים האישיים שבקונטרסים שלנו. בשני הקונטרסים הוא חותם בשמו המלא: "משה בוניאק בוטריל"¹²², — כלומר משה בן יצחק¹²³ בוטריל¹²⁴, כפי שהוא כותב בעצמו במקום אחר "קבלתי מאדוני אבי החסיד הקדוש הר' יצחק ז"ל"¹²⁵. לא ידוע מתי נכתבו הקונטרסים שלפנינו, אבל ידוע שפירושו לס' יצירה נכתב בשנת "חמשת אלפים ומאה וששים ותשע"¹²⁶ ובחבור אחר של בוטריל מופיע התאריך קס"ז¹²⁷, כלומר שניהם בראשית המאה ה"ט. אפשר להניח שגם קונטרסים

117. ראה ק"ח ב' ובהערה 54, 55 שם. — כציטטה בוטריליאנית ראויה לתשומת לב עמ' 338 הערה 164.

118. ע"ש בהערות. גם בפירושו לס' יצירה אהב בוטריל להצטעצע בש"נ כאלה: "בגמרות ספרדיות דייקניות ראיתי" (פ"ג מ"ח, ד"ו מ"ח ב, ע"ש! וע"ש נ"ו ב'), וכן ב"תשובות הגאונים" של בוטריל שפירסם אסף (עמ' של"ו): "ובנוסחא עתיקא מפורם רבנן קשישי גרסי הכי". וכן בפירוש הקדיש (הסגולה חוב' כ"ט): "ובהרבה גמרות מצינו זאת ההגדה בנוסחאות מתחלפות".

119. ראה שם בהערה 242.

120. פ"א מי"ג (ד"ו ל"ו א'). ראה אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, ח"ד עמ' רכ"ח הערה 1 — העיר לי ע"כ פרופ' אברמסון. וראה אהצו"י, תרומות פ"ח ה"י ס"ע 70 (א). אפשטיין, "ירושלים" של לונץ, ח"ז עמ' 152).

121. ראה דוקס, Ltb. d. O., 1850 עמ' 824 ורמש"ש, Geschichtslit., עמ' 64—65. מאז לא נתחדש כמעט כלום.

122. ראה דוקס שם עמ' 825.

123. ראה גרוס, Gallia עמ' 15 (ראה לעיל עמ' 274 הע' 9).

124. בקונטרסים שלנו לרוב "בוטריל" — אבל לפעמים גם "בוטאריל".

125. ראה שלום, תרביץ ב' עמ' 244. פי' ספ"י פ"א מ"ו (ד"ו כ"ח א').

127. ראה שלום שם (וצ"ל שם קס"ז ולא רס"ז).

אלה נכתבו בערך באותו זמן. בשעת כתיבת הקונטרסים ישב בוטריל באויניון, לשם הוא בא ממקום אחר¹²⁸. קודם בואו לאויניון למד אצל "הרב ר' יעקב ספרדי מ"כ" קבלה, פילוסופיה וחכמת התכונה (נ"ז ב)¹²⁹. לפני רבו זה כתב בוטריל, לדבריו, "חבור אחד הנקרא ספר הנוד¹³⁰ על הר"ם ו"ל בקדוש החודש". בוטריל היה "עוסק בחכמת ובמלאכת הרפואה זה ימים כמה" (נ"ה א')¹³¹, וכנראה התפרנס מכך רק בדוחק רב. על מצבו החומרי הוא מרבה להתאונן¹³². מתקבל הרושם כאילו במצב קשה זה הוא נתון רק מזה שנים אחדות, ולכן הוא פנה ל"מלאכת הרפואה", ואילו קודם לכן עסק בעיקר בלימוד תורה וחכמה. בסוף הקונטרס הראשון כותב בוטריל לר"י מובניר שאין הוא פנוי ללימודים ומקוה "שאלמוד מתלמודו אם יהיה לי פנאי לעסוק בתורה וכך דהא אפחית מתותי דרגא ועכשיו בעונותי שרבו אני טרוד בטירדא דרשות ורדפתי אחר חיי עולם ההבל וכך וששת ימי המעשה אני הולך בשוקים וברחובות ולעסוק בתורה אינני פונה" (ס"ו ב'). בסיום הקונטרס הוא חוזר וכותב "ואין לי פנאי כי צריך אני לבקש טרפי כדי שלא תהא סוכתי סוכת עראי וכך ועכשיו כבר כלתה פרוטה מן הבית ויש סימן שבן דוד יבא במהרה ויצילנו מכל צוקה וצרה" (ס"ז א'). גם בסוף הקונטרס השני "ולולי שאני ביים העוני והדלות משוקע הייתי מאריך יותר לדבר וכך ולא יוכל אדם שיש לו חסרון כיס להשתדל בתורה כי דבר תורה מעות קונות וכך אמנם אני יושב במרכז עגולת העצבון והאנחה ואתרחק מקו השמחה היה זה כמה שנים שהקיפוני תלאות הזמן עשרת מונים ולכן נהגתי בעצמי שלא ללמד שום דבר חכמה אל האנשים הצריכים לה בזולת תשלומין". כנראה שגם מקונטרסים אלה, בהם הוא מראה רוב חכמתו ו"בקיאותו", חשב בוטריל להפיק תועלת שיש בה ממש, ולכן הוא מבקש להראותם "אל החכם וכך שן בוניאק נשיא אשר שמתי בו מבטחי ומחסי" ולאחרים¹³³.

בניגוד לכתביו האחרים, שהיו ידועים לנו עד כה, כותב בוטריל בקונטרסים אלה בהכנעה ובענוה רבה. אין כאן כל רמז לשגעון הגדלות הבולט בכתביו האחרים. אין הוא משתמש כאן בפתיחתו האופינית החוזרת כמה פעמים בכתביו השונים: "אמר משה בוטריל היושב על כסא ההוראות למופת ולאות המפורסם ברבנים זה כמה שנים"¹³⁴. כאן הוא מסתפק ב"אמר משה בוטריל" בלבד. אין בקונטרסים שלנו כל סימן להכרזותיו על חכמתו וגדולתו החוזרות ונשנות בפירושו לס' יצירה,

128. לא ידוע מהיכן, אבל לפי החיבורים שהוא מצטט ומסודרות פירושו לתלמוד, מתקבל הרושם שהוא למד בפרובנס.

129. ראה שלום, מדעי היהדות ב' עמ' 178.

130. כנראה ע"ש תכנו שהכיל אוסף דברי חכמים (עיי"ש, וראה נ"ט ב' "יבקע הנוד").

131. ראה R.E.J., v, עמ' 307. הוא מכונה גם "מאישטרי" בוטריל שם IX עמ' 59.

132. אהבתו לממון מורגשת גם בפ' לספ"י. גם "חשובות הגאונים" שפרסם אסף ענינן "הליטרא דהבא".

133. ראה לעיל עמ' 272 הע' 7.

134. ראה אסף עמ' שכ"ז הע' 18.

כגון: "ואני משה בוטריל מצד עוצם חלקי בחכמת המשפט ידעתי וכו'" (פ"א מ"ב, ד"ו י"ט א'). וכן "אמר משה בוטריל הואיל והי' ית' נתן אלי חכמה אשפיע מחכמתי אל שאר האישים וכו' והעבודה לא אעצור כחי להשפיע מהודי כרותי" (שם מ"ב, ד"ו ל"ד א') ועוד ועוד. לעומת זה הוא כותב כאן: "כי נער ובער אנכי ואנא בר בי רב דחד יומא" (נ"ח א'). "ולכן יראתי לגשת לפניו אבל אמרתי רצונו זה הוא כבודו" (ס"ו ב') ועוד. אפשר, שאת השינוי בנימת כתיבתו יש לתלות בעובדא שבוטריל כותב כאן אל חכם שהוא משתדל למצוא חן בעיניו. ייתכן גם שיש קשר בין הצתנעותו לבין מצבו ומעמדו שהשתנו לרעה.

בסוף הקונטרס הראשון יש גם רמז לעיסוקו של בוטריל בעניני המשיח¹³⁵.

קונטרסים אלה מהווים תעודה מיוחדת במינה שעד כמה שידוע לי אין דומה לה בספרות של ימי הבינים. לפנינו תלמיד חכם בעל ידיעות בספרות התלמודית אשר אגב עיסוק רציני כביכול בשקלא וטריא של הלכה ממציא ומזייף מקורות להנאתו, ללא כל צורך או מטרה איזו שהיא. עובדא זו יש בה כדי ללמדינו על אישיותו המוזרה של המחבר. מכל מקום, קונטרסים אלה מציגים בפנינו לראשונה את בוטריל כבעל השכלה תלמודית טובה למדי המצוי בספרות הרבנית ועושה בה כחפצו. בכך — ורק בכך — יש ענין מסוים בחבורו זה של בוטריל.

135. ראה בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית (מהד"ב) עמ' 319 (532). [בענין זה ראויה לתשומת לב עדותו של המומר מאיסטרי ג'ואן על הציפיות המשיחיות בשנת קנ"א בחוגו של ר' חסדאי קרשקש (בער, שם עמ' 531 הע' 45). בוטריל כתב את פירושו לספר יצירה לפי בקשת מאישטרי ג'ואן שהוא לדברי בוטריל, תלמיד חכם שאינו מבני ברית (בהקדמה לספר הנ"ל — בדפוסים מאוחרים השמיטו קטעים אלה). והרי הרמזים המעורפלים למשיחיותו של בוטריל אף הם קשורים לר"ח קרשקש (בער שם).]

דלא שריא עמיה הבירא	דין תוניה ביהודה	(נ"ד א')
כבר בתיה שלם בחכמתא	כילל תלת אצייתא (?)	
להומריה לית דיומן בהסקאה (?)	הוא דסקוס יאה	
בעדניה אכלו כיפי דר' עקיבא	כנהר מלכא רבא	
וטימי דהוו מעליאי בשקר	כל כבשיא בקר	
לכל דבר שבקדושה מעולה	הנה הוא המופלא	
שמשי גבירי כרובי ושרי	אדוני מורי וסהרי	
הההה שן יוסף מובנייר יזכה אא ס'ס' //		

(נ"ד ב') אמר משה בוטאריל ביום תשעה עשר בתמוז אחר חצות היום ראה הקונדריס שעשיתי במחלוקת נתפרדה חבילה שן יוסף מובניר¹ הרב מורה צדק בארץ מחזיק בדין משותת בתושיה הוא מבני עליה מלאהו השם רוח חכמה ומשנתו נשלמה עד שחבר חבור אחד על משנה תורה שחברו הרב רבינו משה מיימון אשר כל החכמות שבעולם קרא ודן כל דבר לאמתו ויין של תורה יוצא מגתו ולא שגה בשום ענין כי לא היה עמו העדר אבל קנין ואם ראינו שהרב ר' אברהם בר' דוד והרב ר' משה הכהן עשו לו השגות הרי עשה ההצלחות הרב ר' יונתן הכהן² עד שהוקשיות היו נסעות וגם הרב ר' משה בר' יהודה מחכמי לוניל כבר חבר חבור אחד על הר"ם הנקרא מכלל יופי³ נכבד עד מאד שאין בו דופי מוכתר באופן המעלות ובעבורו ההשגות היו ננעלות והר"ם נמקו עמו וגדול מרבן שמו⁴ שלא יאמר שום דבר בורכא⁵ אלא משפט ההלכה ולכן יאות לכל מחבר ספר לעזרת הר"ם שירצה שיהיה מזוקק⁶ ובאון לא יהיה מחוקק⁷ שיביט בחבור הרב ר' משה בר' יהודה שהוא הציל הר"ם מהרובים עד שקבלו תשובתם אם מצד ספר החזרה⁸ אם מצד פירושי הר"ם בשמעתא ובאגדה כי הר"ם ז"ל לפעמים יבאר ההלכה מאופן הראיות שהוא מביא הפך דעת רבינו שלמה כפי שהוא היה מקובל מרבו רבי יוסף הלוי וידחה ראיות הרש"ז⁹ וכשנודע פירושו אז יבא הפסק בקו האמת ובהפך זה ותהי האמת נאדרת¹⁰ משרשו .. אמר משה בוטאריל הנה הבאתי כל זה הספור בהשתלשלות בעבור מה

1. ראה לעיל עמ' 272.

2. ראה שם עמ' 287.

3. ראה שם עמ' 280.

4. ראה המקורות שצינו בתוספת ראשונים ס' מס' עדויות, ח"ב עמ' 185.

5. ר' כתובות ס"ג ב' וש"נ.

6. ר' לעיל עמ' 273 הערה 9.

7. עפ"י ישעיהו י' 1.

8. ר' לעיל עמ' 292.

9. רש"י ז"ל. ר' להלן הע' 29.

10. עפ"י ישעיהו נ"ט 15.

שקרה כשהינו עסוקים באותו ענין מהקונדרים שדברנו על חכמת הר"ם ומעלתו הגשגבה עד שהיה מטהר ממה פנים השרץ¹¹ וכל דבריו דברי אלי"ם חיים לא יפול עליהם אופן ההכזבה אבל הם צודקים ואמיתיים ואז אמר אלי הרב הגדול מורי ורבי שן יוסף מובנייר שהר"ם פסק פסק אחד שהוא חוץ מעגולת האמת כמו מה שכתב בקדושי כסף (נ"ה א') עד שכתב בחבורו השגת הראב"ד שהשיג הר"ם בעבור מה שכתב בפרק ראשון¹² ובפרק שלישי¹³ מהלכות אישות שקדושי כסף מדרבנן. אמר משה בוטאריל יראה לפי עיון השכלי במוחלט שיקשה לאדני מורי שן יוסף מובנייר היאך יוכל לומר הר"ם ז"ל שקדושי כסף מדרבנן ועוד היאך סוקלין נערה המאורשה בקדושי דרבנן¹⁴. אמר משה בוטאריל אלו לא ראיתי בימי חרפי חבור הרב ר' משה בר' יהודה גם כן הייתי מסופק בזה כי צעיר אני בחכמה ואין לי יכולת להזהר (?) ועכשיו שראיתי אדע זה מצד אצילות חכמת הרב שהוא כמים קרים בשרב לא מצד חכמתי ועוצם ידי כי נער ובער אנכי ואנא בר בי רב דחד יומא¹⁵ כל שכן שאני עוסק בחכמת ובמלאכת הרפואה זה ימים כמה ולמען לא אחטיא אופן ההצלה מזאת ההשגה ולא תבא בדברי שגגה אביא לשון הרב ר' משה בר' יהודה ודבריו לא אשנה כי חייב אדם לומר כלשון רבו¹⁶ כל דכן שבצורת גויתו כבוד חונה¹⁷ אמר הרב ר' משה בר' יהודה בשער ג' מספר הנקרא מכלל יופי וז"ל כתב הר"ם ז"ל בפרק ג' מהלכות אישות¹⁸ וז"ל המקדש בביאה הרי אלו קדושי תורה וכן בשטר מתקדשת בו מן התורה כשם שגומר ומגרש שנ' וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה כך גומר ומכניס שנ' ויצאה והיתה וכן¹⁹ הכסף מדברי סופרים שנ' כי יקח איש אשה ואמרו חכמים לקוחים אלו יהיו בכסף שנ' נתתי כסף השדה קח ממני. אע"פ שעקר הדברים כך הוא נהגו כל ישראל בכסף או בשוה כסף וכן אם רצה לקדש בשטר מקדש אבל אין מקדשין בביאה לכתחלה ואם קדש בביאה מכין אותו מכת מרדות כדי שלא יהיו פרוצין בדבר אע"פ שקדושי קדושין גמורין. ובפרק ראשון מהלכות אישות²⁰ כתב וז"ל ובאחד משלשה דרכים האשה מתקדשת נקנית בכסף או בשטר או בביאה בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים. עכ"ל. יראה

11. עפ"י עירובין י"ג ב'.

12. הלכה ב'.

13. הלכה ב', והשגת הראב"ד שם (ר' אורבך, ק"ס ל"ג עמ' 368).

14. ר' להלן הע' 29.

15. עפ"י הגיגה ה' ב'.

16. עדיות א' ג'.

17. ? המליצה גם בתחילת הקדמתו לפירושו ס' יצירה.

18. הל' כ'—כ"א.

19. לפנינו נוסחא מעורבת: "אבל הכסף מד"ס—וכן דין הכסף דין תורה ופירושו מד"ס".

נוסח מחברינו משונה, שהרי אם מד"ס מאי "וכן" (ר' כ"מ שם). ונראה שהכותב הכיר כבר

את הנוסח ה"מתוקן" אלא שהשתיקה, ראה להלן הע' 22. ברמב"ם שלפנינו עוד כמה ש"ג

קלים, עי"ש.

20. הלכה ב'.

מכל זה שהר"ם במו"ל סובר דקדושי (נ"ה ב') כסף דרבנן. וכן ראינו בתשובת שאלה לר"ם²¹ וז"ל אע"ג דחכמים מפקי להו מקרא אסמכתא בעלמא הוא ואמרינן הואיל ומדרש חכמים הוא וקדושי כסף דרבנן. ע"כ. ולכן התלמידים שהגיהו בספרי הר"ם²² ושלשתן דין תורה טועים הם כי הר"ם כבר גלה דעתו שקדושי כסף אינן מן התורה אלא מדרבנן. וכן באר הר"ם בפירושו²³ למסכת כתובות בפרק ראשון²⁴ ובמ' גיטין פרק השולח²⁵ ומי איכא מידי דמדאורייתא בטיל ומשום כח ב"ד יפה שרינן אשת איש לעלמא א"ל אין כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש ואפקעינהו רבנן לקדושי מניה א"ל רבינא לרב אשי תינח דקדיש בכספא דקדיש בביאה מאי איכא למימר א"ל שויוה רבנן לבעילתו בעילת זנות. פי' הקשה התלמוד ומי איכא מידי דמדאורייתא לא הוי גיטא וא"כ היא אשת איש א"ל אין כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש שאומר כדת משה וישראל²⁶ וחכמים רוצים דעל ידי גט כזה נפקיע

21. נמצאת בידינו תשובתו של הרמב"ם בענין זה (תשובות הרמב"ם, מהד' בלוי סי' שנ"ה), תשובה זו מובאת גם ע"י הרמב"ן בהשגותיו לס' המצות (שורש ב', ד"ו כ"א ע"א) וע"י המאירי (קדושין ע"מ 3) — אבל לא הקטע המובא כאן. ואפשר שמחברינו ראה או שמע משהו על תשובה זו, מבלי שראה את התשובה כלשונה ו"ניסח" את הדברים מעצמו. כל דרך הדיון כאן שונה מדברי הרמב"ם עצמו בתשובתו הנ"ל. ראה גם לעיל ע"מ 292.

22. ר' אברהם בן הרמב"ם (ברכת אברהם סי' מ"ד) מעיד על "נוסח דבריו המתוקנים בכתב ידו כן בכסף או בשטר או בביאה ושלשתן דין תורה", ואילו הנוסח "ובכסף מדברי סופרים": "קודם שתיקן אבא מארי זצ"ל הלכה זו העתיקו אותו שכך היה סובר שקדושי כסף דרבנן". גם המאירי (שם, ר' הע' קודמת) כותב: "ואף גדולי הדורות העידו על גדולי המחברים שחזרו בהם". וכן העיד הרמ"ך בהגהותיו (מובא בכ"מ שם, ועי"ש שמרן מפסק באמיתות עדויות הללו. ראה גם גויבואר, הרמב"ם על דברי סופרים ע"מ 153). — בנוסח ה"מתוקן" הובאה לשון הרמב"ם להלן נ"ט ב' בדברי ר' שמואל ב"ר גרשום, עי"ש.

23. ראה לעיל ע"מ 292. 24. ג' א'.

25. ל"ג א', הקטע המצוטט כאן הוא מגיטין. — גם הראב"ד בהשגתו הנ"ל (הע' 13) מניח: "פי' משובש ששמע בתינח דקדש בכספא הוא שהטעהו בזה". כך משער גם ר' אברהם (שם, הע' 22) "כמ דומה לי מהא דמקשינן בתחלת גמרא דכתובות מי איכא מידי דמדאורייתא וכו'". ונראה ברור שלא מצא זאת בפירושי אביו לתלמוד, אעפ"י שהוא מצטט מהם במקרא. גם בוטריל מביא פסקים באמיתות פירוש זה (להלן סי' ע"ב) שלא מובא בשם הרמב"ם ע"י אף אחד אחר. מתשובתו של הרמב"ם הנמצאת בקובץ תשובותיו (ע"ל הע' 21) — שאף היא כנראה לא היתה ידועה לר' אברהם בנו, ברור שלא על סמך פירוש זה בגמרא פסק כפי שפסק, אלא על סמך העיקרון שבשורש ב' שבס' המצות. פירוש זה ל"תינח דקדיש בכספא" המובא ע"י בוטריל בשם הרמב"ם, הרב הנגיד (ס"ב ע"א), הרב ר' אהרן (ס"ב ע"ב) ור' יונה מטוליטולא (ס"א ע"א ב') — הוא הפירוש המובא ע"י רש"י בשם "כל רבותי" (יבמות ז' ב' ו"ג) ונמצא בעוד כמה מקומות (תש' הצו"ל ססי' ס"ג, פרגמ"ה (?), לב"ב מ"ח ב', המאירי לקדושין ע"מ 3 בשם "גאונים ראשונים" (ע"ל ע"מ 294 הע' 108) ולגיטין ע"מ 140 "פירשו רבים"), אבל לא מצאתי מי מן המפרשים שיפרש כן לאחר שרש"י דחה פירוש זה בחריפות בלתי רגילה.

26. כדאי לציין שהרמב"ם בהל' אישות אינו מזכיר בנוסח הקדושין "כדת משה וישראל". ראה רז"פ, Eherecht ע"מ 294 הע' 5 הע' 4 (וכ"כ כבר רש"י ביבמות ז' ב' ד"ה אדעתא) ואפשטיין, Marriage Contract ע"מ 56 הע' 6. ר' גם תש' הרשב"א ח"ה סי' רמ"ו.

הקדושין הואיל שעל דעתם קדש והקשה המקשה תינח דקדיש בכספא שקדושי כסף הם מדבריהם ולכן הם יכולין להשים אלו הקדושין כחספא בעלמא דהם אמרו והם אמרו²⁷ אבל היכא דקדש בביאה שהיא מן התורה והיא אשת איש גמורה וא"כ איך נוכל להתיר איסורא דאורייתא ותרץ שויוה רבנן בעילתו בעילת זנות. פי' בכל קדושין בין בכסף בין בביאה כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש שבכל הקדושין אמרי' כדת משה וישראל²⁸ והואיל והתנה בתחלה שלדעת חכמים הוא מקדש אל ימרה את פיהם וקרינן ביה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל²⁸. ואין להקשות על זה הפירוש והרי ג"ש דכתיבא כאורייתא דמיה והא דקדושי כסף גמרינן מג"ש²⁹. נראה דאין זה דרך ג"ש אלא באור דאמרי'³⁰ בכסף מנא לן דכתו' כי יקח איש אשה ואין קיחה אלא בכסף וכן הוא אומר נתתי כסף השדה קח ממני וקיחה אקרי קנין דכתו' השדה אשר קנה אברהם. ואין זה אלא באור לא ג"ש³¹. ועוד שמפסוק אחר ילפינן להו התם פ"ק דקדושין³² דאמרי' בכסף מנא לן אמ' רב יהודה א"ר דאמ' קרא ויצאה חנם אין כסף ודרשי' אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר (ב"ו א') ומאי ניהו אב³⁴. וזה הפסוק דמפקינן מניה קדושי כסף יראה שהוא עיקר³⁵ דהא מקשי' מניה בבכורות פרק יש בכור לנחלה³⁶ דאמרי' התם והרי קדושי

27. ראה לשון הרשב"ם ב"ב מ"ח ב' ד"ה ואית דמפרש.
28. עכ"ל הרמב"ם? — ראה סגנון דומה להלן ס"ב סע"ב בשם הרב ר' אהרן. (הערה על הגליון: "אמר התלמיד שאול כספי נל' דהכי קא מקשה תינח דקדיש בכספא כל' שיכולים להפקיר נכסיו ולאפקועי וכו'. דהפקר ב"ד הפקר ושייך ביה הפקעה אבל ביאה מאי הפקעה שייך בה. הא קא בעלה דלא דמי לקדושי כסף דעקרינהו רבנן לנכסיו מעיקרא טרם שיגיעו לידה. ותרין דשוניהו רבנן וכו' ובזה הפי' לעולם קדושי כסף דאורייתא ועוד דאל"כ היאך קא מקשה תינח וכו' דקדושי כסף דרבנן דהא המתרץ מעיקרא לא בא אלא לתרץ היאך נמצא דמדאורי' לא בטיל גיטא ובהאי פי' לא תריץ כלל וכלל ודקרי לה מאי קרי לה ועוד מלת תנח לא אתי שפיר דמאי נוחתא אית ביה הא אי קידושי כסף דרבנן לדעתיה לא מצינו דמדאורייתא לא בטיל, וא"כ לא יש התנצלות לפרש באופן זה כך נראה לי. ע"כ").

29. כקושית רש"י על פי' רבותיו (יבמות צ' ב' וש"נ). הדיון כאן בכללו נראה שהולך בעקבות רש"י (שהוא מזכיר בפירוש להלן ג"ו ע"ב) וקושיותיו, אותן הוא מנסה לתרץ (ראה לעיל הע' 9, 14 ולהלן 39, 46, 49).

30. קדושין ב' א' ושם ד' ב' (עפ"י הלשון שבשני המקומות).
31. ראה תש' חצו"ל סס"ג וכן ריטב"א שם (ב' א') ד"ה כתיב הכא ("ולא ג"ש ממש היא" — ור' תוס' שם ד"ה וכתוב) ולהלן שם ג' סע"א ד"ה סד"א ("ג"ש קלישא בעלמא הוא").
ועי' ג"ו ע"ב וס"א רע"ב (וכן תוס' קדושין כ' רע"ב וערכין ט"ו רע"א ועוד בכ"מ בראשונים).

32. ג' ב'. 32א. נשמט: אמר רב — אבל ישנו להלן קי"ד א', ע"ש.
33. וכ"ה להלן קי"א ע"א.
34. ולדעתו אין זו דרשה גמורה, עי"ל ג"ו ע"ב וקי"א ע"א.
35. ראה ספח"מ לרמב"ם מ"ע רי"ג, אבל בהל' אישות פ"ג ה"כ (שהובא לעיל) מובאת דרשה קיחה קיחה.
36. ג' ב'.

אשה דכתר' ויצאה חנם אין כסף וכו'. ובפ"ק דקדושין³⁷ מייטינן ליה הכי אמנם מצאתי בקצת נוסחאות ספרדיות³⁸ דמקשי מקרא דכי יקח. ומה שהקשה³⁹ איך סוקלין נערה המאורשה על ידן וכו'. ר"ל⁴⁰ הואיל ואמרי' שהמקדש באסורי הנאה מדבריהם כגון חמץ בשעה ששית כדאמ'⁴¹ רב גדל המקדש משש שעות ולמעלה אפי' בחטי קרדנייתא דשרירן ויבשן⁴² אין חוששין לקדושו ר"ל המקדש משש שעות ולמעלה שאינה אסור אלא מדבריהם אפי' בחטי קרדנייתא שגדלות בהרים וקשות ביותר ויבשות אם היו לתותות מעולם אין חוששין לקדושו דאסורא דרבנן מפקע לאסור [אשת] איש דאורייתא ומותרת לכל אע"ג דמדאורייתא מותר בהנאה כי עדיין לא הגיעה שעה שביעית נמצא שממון גמור הוא אעפ"כ אין כאן קדושין כלל דכל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש⁴³ אלמא היכא דאמרי רבנן אינה מקודשת לא היא מקודשת אע"ג דמדין תורה היא מקודשת וכל היכא דאמרי מקודשת כגון בקדושי כסף היא מקודשת וסוקלין נערה המאורסה על קדושי כסף ועל כיוצא בזה נאמר על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה⁴⁴. ועוד שב"ד מכין ועונשין שלא כדת כדאמרי' בסנהדרין⁴⁵ גבי שמעון בן שטת. ודבר זה סייג גדול שהרי רבנן נראין כעוקרים⁴⁶ קדושי ביאה כדאמרי'⁴⁷ רב מנגד מאן דמקדש אביאה משום פריצותא מפני שצריכין שם עדי ביאה ואיכא פריצותא⁴⁸. ומשהקשה המקשה תינח דקדיש בכספא דיכולין הם להפקיעם קדיש בביאה מאי איכא למימר משמע דרבנן אינן יכולין להפקיע קדושי תורה ואחר כך תרץ שויה רבנן בעילתו בעילת זנות דמשמע דיכולין הם להפקיעם. ש"מ דהמקשה היה סובר דהאי דאמרי, כל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש בקדושין דרבנן קאמ' ולכן הקשה תינח דקדיש בכספא קדיש

37. י"א ב'. אבל שם "כי יקח" וכו"ה בכ"י ובראשונים (ר' אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים עמ' 113).

38. ר' לעיל עמ' 295.

39. איני יודע מי, — אבל כך הקשה רש"י, (כתובות ג' א') ע"ל הע' 29.

40. צ"ל: י"ל.

41. פסחים ז' א' ושם כ"א ב'.

42. כגירסת הרבה ראשונים, ראה גמרא שלמה, באור הנוסחאות עמ' ל"ה שר' 5. — וראה להלן ס"ב סע"א וס"ד ב"ס"ו א'.

43. ראה רש"י פסחים ז' א' ד"ה ואפילו (ואוצה"ג חה"פ סי' י"ב = ה"פ ששון עמ' י') ולהלן ס"ד ב'. — דברי מחברינו אינם מובנים, שאם אין חוששין לקדושו מטעם כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, אין זה ביטול קדושי דאורייתא ע"י חכמים (ר' יבמות צ' ב'), ועוד, דא"כ יכול להביא ראייה מניה וביה, כשם שאפקעינהו רבנן לקדושין בקדושי ביאה דאורייתא, כך יכולים לעשות קדושי דרבנן, ולמה לו הראייה מפסחים. ראה עוד להלן קי"ד א'. (ר' גם תשב"ץ ח"א סי' קנ"ה, ע"ח סע"ב).

44. דברים י"ז 11.

45. מ"ו א'. ראה להלן קי"ב ע"ב.

46. ראה רש"י הג"ל (הע' 29) בכתובות וגיטין שם, (ור' רמב"ם אישות ג' כ"א).

47. קדושין י"ב ב'.

48. ר' תוס' שם ד"ה משום פריצותא.

בביאה מאי איכא למימר ושני ליה שויה רבנן בעילתו בעילת זנות כלר' בכל קדושין אמרתי לך דכל דמקדש אדעתא (נ"ו ב') דרבנן קא מקדש דבכולן אומר' כדת משה וישראל. והואיל ועל דעתם סמך יכולים הם להפקיע אפי' קדושי ביאה ולעשותה בעילת זנות⁴⁹. ואי קשיא לך למה לא הקשה תינח דקדיש בכספא בביאה ובשטר מאי איכא למימר⁵⁰ הוא הדין נמי דמשטר קא מקשי והאי דנקט ביאה משום דביאה מפורשת יותר משטר שהרי ביאה מפורשת בהדיא ובעלה מלמד שנקנת בביאה⁵¹ אבל בשטר אינה מפורשת כל כך דכתוב ויצאה היתה מקיש הויה ליציאה מה יציאה בשטר אף הויה בשטר⁵². ולפירוש הרב רבי' שלמה תקשי לך למה לא הקשה המקשה תינח דקדיש בכספא ובשטר דדבר של ממון יכולין הם להפקיע דהפקר ב"ד הפקר⁵³ אלא חדא מניהו נקט וכן אורחא דתלמודא. ועוד נראה שאין זו גזרה שזה דהא אמרי' בפרק ראשון דכרתות⁵⁴ אל תהי ג"ש קלה בעיניך והביאו שם פגול ונותר ובתו מאנוסתו ונסקלין ולא הביאו שם קדושי כסף. ש"מ דאינן כאופן ג"ש. ואפי' היא ג"ש אינה מן התורה אם לא יבארו בפירוש ויאמרו הן הן גופי תורה⁵⁵. וכן נראה דהאי תרועה דכתיבא גבי יובל דמייטנין לה בראש השנה⁵⁶ בג"ש אמרי' שהיא מדברי סופרים. וקדושי שטר דרבנן⁵⁷ אינן ג"ש אלא כדאמרי'⁵⁸ היקש מקיש הויה ליציאה וכו'. ועוד יש ראיה לר"ם ז"ל דבפרק יש בכור לנחלה⁵⁹ על מה שאמ' ר' יוסי כל כסף האמור בתורה כסף צורי וכו'. וכללל הוא והרי קדושי אשה דכתר ויצאה חנם אין כסף ותנן וב"ה אומ' בפרוטה. משמע דמזה הפסוק ילפינן קדושי כסף וזה אינו אלא אסמכתא בעלמא⁶⁰ ורז"ו⁶¹ חננאל פרש מדאמ' אין ולא לא ילפינן הכי אבל יש כסף לאדון אחר⁶². ונמצא דלא גמרי' קדושי כסף מקיחה קיחה. ואי קשיא

49. ר' רש"י במקומות הנ"ל (הע' 29).

50. ר' שו"ת הריב"ש סי' שע"ו ומאירי כתובות ג' א' (עמ' 14) ובהערת המהדיר שם.

51. קדושין ד' ב' ושם ט' ב'. 52. שם ה' א'.

53. ראה להלן קי"ב א' ותש' הריב"ש הנ"ל.

54. ה' א'.

55. כריתות שם. (ראה לש' הרמב"ם בספה"מ שורש ב' "אם בארו הם בעצמם ואמרו שזה גוף תורה או שזה דאורייתא הנה ראוי למנותו" וכן הלשון שם בסוף השורש, וכן שם מל"ת של"ו "ולשון גמ' דכריתות אל תהי גז"ש וכו' והבן אמרם מגופי תורה". ור' השגת הרמב"ן לשורש ב' (ד"ו כ"א ע"ב) "שמזהירין על גז"ש הנדרשת להם לא שאלה בלבד הן עיקר". ור' להלן ג"ט סע"ב.

56. ל"ד א'. — ר' להלן קי"א ב'.

57. קו על המלה בכ"י, לסימן מחיקה.

58. שתי נקודות על כדאמרי', לסימן שהיא באה לאחר "היקש", וכצ"ל. לאחר "מקיש" מלה מחוקה בכ"י.

59. בכורות ג' ב'.

60. כפי שכבר כתב לעיל (נ"ו רע"א), אלא שדבריו אינם מסודרים. ור' להלן קי"א סע"א.

61. נקוד על הח' לסימן מחיקה.

62. ראה אוצה"ג קדושין פ"י ר"ח עמ' 4 (= אוצה"ג כתובות פר"ח עמ' 39), אבל ניסוח מחברנו אינו כלשוו ר"ח שם.

לך והלא הקשה המקשה והרי קדושי אשה דמשמע דכסף אמור מן התורה א"כ איך
 נוכל לעשות הנחה צודקת שהוא מדרבנן. תריץ ואימ' הכי הכסף אמור בתורה שנ'
 ויצאה חנם אין כסף אבל הדרשא מדרבנן דרשינן אין כסף לאדון זה אבל יש כסף
 לאדון אחר⁶³. ונפקא לן דאתתא מקניא בכספא וכספא דאבוה הוי. ועוד מוספני ראייה
 דלאו ג"ש היא דאל"כ הוה לן למימר מה התם ארבע מאות⁶⁴ שקל אף הכא נמי לא
 (נ"ז א') מהני אלא בארבע מאות דילפינן אונס ממפתה מה להלן חמשים אף כאן
 חמשים⁶⁵. וא"ת זו ג"ש למחצה הא מסקי' בפרק אי זהו מקומן⁶⁶ דכולי עלמא אין
 ג"ש למחצה ובכרתות פרק דם שחיטה⁶⁷. וכדומה לזה אמרינן במסכת יבמות⁶⁸
 ורחמנא אמ' כיון שלא בנה שוב לא יבנה והא ודאי דרשה דרבנן⁶⁹ ואמרו חכמים
 ורחמנא אמ' וכו'. ועוד יש לי ראייה לזכות הר"ם דהא אמרי' בפ"ק דקדושין⁷⁰
 בביאה מנא לן אמ' ר' יוחנן דאמ' קרא והיא⁷¹ בעולת בעל שנעשה בעלה על ידי
 ביאה. ואית נסחי דכתוב בהון שנעשת בעולה על ידי ביאה⁷². א"ל כעורה זו ששנה
 ר' ובעלה מלמד שנקנת בביאה א"ל אי מהתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל
 ר"ל דהכי דמשמעותיה דקרא כי יקח בתחלה קדושי כסף ואחר כך יבעול הכי אתתא
 מקניא אבל קדיש ולא בעל לא. דהא רחמנ' אמר ובעלה. מתקיף לה וכו' א"כ נערה
 המאורשה דבסקילה היכי משכחת לה אי דקדיש ובעל הויה לה בעולה. ואית נסחי
 דכתוב בהון הויה ליה בעולה⁷². אי קדיש ולא בעל לא כלום הוא. ומסקנא אמ' רב
 נחמן משכחת לה כגון שקדשה בשטר וכו'. אלמא אליבא דר' יוחנן לא מצינן
 למגמר קדושי ביאה מכי יקח איש אשה ובעלה וקדושי כסף בלא ביאה לא הוה
 קדושין. רב נחמן נמי לא אשכח דנערה המאורשה בסקילה אלא אם קדשה בשטר
 אלמא קדושי כסף דרבנן⁷³. דאל"כ איך יוכל לומר אי דקדיש ולא בעל לא כלום

63. הדברים מעורפלים. ראה מעין זה בלח"מ אישות פ"א ה"ב.

64. ראה להלן ס"א רע"ב.

65. כתובות ל"ח א'.

66. זבחים מ"ח א'.

67. כ"ב א'.

68. ל"ב א' (ומ"ד א' — ע"ש בראשונים).

69. ראה מ"מ פ"א מהל' יבום וחליצה ה"ב ופי' ר' אברהם מן ההר ליבמות י' ע"ב.

70. ט' ב'.

71. ראה שם תוס' ר"י הזקן (ר"א מן ההר) ורמב"ן ד"ה ה"ג (ור' ירוש' שם ה"א).

72. גירסא בלתי מובנת לי (ר' אוצ'ה"ג חה"פ עמ' 204 הע' 13), ר' עמ' 295.

73. דברי מחברינו כאן — ועל נקודה זו הוא הוזר להלן כו"כ פעמים — אינם מדויקים בענין
 ומעורפלים בניסוח. גם אם נגיה שאפשר לתרץ ולפרש את הסוגיא אף לשיטה שקדושי כסף
 אינו מן התורה וכדרך שמחברינו נדחק לפרשה (ונראה שהוא הולך בדרך דומה לזו
 שהרמב"ן הציע לשיטת הרמב"ם בפ"י הסוגיא — ר' בהשגותיו לספ"מ שורש ב', ד"ו
 כ"א א' "ומ"מ מי שלבו נוקפו וכו'") — אלא שכאן עוד נוסף הדיוק מ"ואי דקדיש ולא
 בעיל לא כלום הוא". ר' גם להלן ס' ע"א ובהע' שם), ברור שאין כאן "ראיה לזכות
 הר"ם". אדרבא מן הסוגיא כפשוטה משמע שקדושי כסף דאורייתא, וכך הכריח הרמב"ן
 מכאן בחדושו ד"ה א"כ וז"ל: "מכאן אתה רואה מפורש שקדושי כסף מן התורה הם ולא

הוא. ואמאי לא שני ליה הא גמרי' קיחה קיחה משדה עפרון. אלא ודאי הואיל ורב נחמן מוקים לה כגון שקדשה בשטר מכלל דקדושי כסף לא מיירי מדאורייתא ואפי' אליבא דר' דגמר קדושי ביאה מובעלה סבירא ליה דביאה בלא כסף קונה דהא כתוב נמי והיא בעולת בעל אבל כסף בלא ביאה לא. או שמא רב נחמן אליבא דר' זירא דמתקיף קאמ' ולא סבירא ליה דאפי' קדשה בכסף משכחת לה בסקילה דהכי סבירא ליה דכי היכי דביאה בלא כסף קונה הם הכי נמי⁷⁴ כסף בלא ביאה קונה. והר"ם לא פרש גבי נערה המאורשה שבסקילה היכי קדשה. מיהו הואיל ורב נחמן לא טרח לאוקמי נערה המאורשה דבסקילה אלא לקדושי שטר נראה דסבירא ליה דקדושי כסף אינן מן התורה ואע"ג דמדרבנן נינהו (נ"ז ב') אם קדשה בכסף נסקלת⁷⁵ כדפרשית וסבירא ליה דכסף בלא ביאה קונה דאי לא תימא הכי כסף מאי אהני⁷⁶. ובזה הדרך שיתכן דדין עם הר"ם לומ' שקדושי כסף מדרבנן וכל המשיגים שהשיגוהו בזה תואנה הם מבקשים⁷⁷ כי האמת אינם דורשים ורוצים לעשות קבוצים כי על הנייר ועל הדיו אינם חסים ואוהבים אופני ההכזבה אפילו בהויה דאביי ורבא אכן ישתכחו בעיר אשר כן עשו⁷⁸ כשהטיחו דברים נגדו ומי הוא האיש אשר יוכל להשליך אבנים אפילו לעבדו ומתוך שנאה עשו כולם להמעט כבודו והורו חצי סכלותם נגד האיש שנתקיים תלמודו בידו כמו שעשו במה שכתב הר"ם ז"ל⁷⁹ אין חופרין קבר להיותו מוכן למת א"א גם זה טעות גדולה⁸⁰ וקודם שימות המת למה מתקנין אותו כלל אלא הכל משימות המת וכבר השיב הרב ר' יונתן הכהן⁸¹ נזר הכהנים סגולת הרבנים אמ' יונתן הלא אמרתי כי תואנה הוא מבקש לר"ם ועל שרשי רגליו יתחקה⁸² כונת הר"ם היא כי אע"פ^{82א} שאמדהו הרופאים שימות

מדבריהם שהרי נערה המאורש' דאמר רחמנא בסקילה בקדושי כסף היא ומי שכתב דקדושי דרבנן ואסומכי הוא דאסמכינהו אקראי תמהני אם העיר עיניו בשמועה זו וכו'. ואכן, להלן ס"ב רע"א נאמר לפי שיטה זו: "והאי דאמר' בפ"ק דקדושין אי מהתם וכו' אצטריך לפרש הכי לפי סברת הר"ם וכו'", ע"ש. ואמנם כבר הרמב"ם דן בתשובתו הנ"ל (הצ' 21) בסוגיא זו והוכיח ממנה שקדושי שטר דאורייתא, אבל בודאי שלא עלה על דעתו שמכאן יש ללמוד שקדושי כסף דרבנן. ראה גם תש' הריב"ש סי' שע"ו, ולהלן ס"ד א' ד"ה ובהאי.

74. ראה אפשטיין, J. J. L. G. ח"ט עמ' 266 והספרות הרשומה שם.

75. ראה רמב"ם הל' אישות פ"א ה"ג.

76. ראה רש"י שם ד"ה הואיל וגומר, וראה להלן ס"ד א'.

77. עפ"י שופטים י"ד 4. 78. קהלת ח' 10.

79. פ"ח מהל' יו"ט ה"ח. 80. ר' אורבך, ק"ס ל"ג עמ' 367.

81. עי"ל עמ' 287. ראה פי' ר' יהונתן הכהן למו"ק עמ' 98 (ושם עמ' 114) שפירש פירוש מעין זה. כלומר, שהמדובר בקבר לצורך מתים שלא מתו עדיין, אבל ימותו בתוך המועד בודאי (פי' זה לא מצאתי אצל שום מפרש אחר, ר' תוספתא כפשוטה, מועד עמ' 1230). [ראה מכתם ביצה עמ' 180 ובהערת הרב סופר שם אות כ"א. וראה השגות בעל ההשלמה — שבשם אביו מובאים כאן הדברים — בס' מס' מו"ק.]

82. עפ"י איוב ל"ג 27.

82א. נקוד על שתי המלים האחרונות ועל הגליון: נ"א שאע"פ.

היום אין חופרין לו קבר או אם היה גוסס שרוב גוססין למיתה⁸³. ובא וראה עד היכן הגיעה^{83א} המשטמה. ודבר על הר"ם בלא חכמה שהראב"ד השיג הר"ם גבי אד"ן⁸⁴ והיה בעיניו כמתעתע⁸⁵ והראב"ד לא היה מאנשי זאת החכמה אבל היה מהעם שלא נחלו חכמת התכונה⁸⁶ והנה עמד הרב ר' יהונתן והצילו ואמ' ואם הוא בעיניו כמתעתע בעיני חכמים אחרים אינו כמתעתע. עכ"ל הרב ר' משה בר' יהודה. אמר משה בוטריל אני זכיתי לעשות חבור אחד הנקרא ספר הנוד על הר"ם ז"ל בקדוש החדש זה כמה שנים קודם בואי פה אויניון אחר שלמדתי חכמת התכונה לפני החכם הכולל הרב ר' יעקב ספרדי מ"כ⁸⁷. וחיי ראשי כל מה שכתבתי בזה החבור לא היה אלא כמלקט שבליים בין העמרים ר"ל שקבצתי בזה החבור קצת מספר אלמגי'טי⁸⁸. ומספר אלפרגאני⁸⁹. ומספר צורת הארץ⁹⁰. ומספר חשבון המהלכות⁹⁰. ומספר טולקוס החכם⁹¹. ומספר מאה דבורים⁹². וכל אלו הספרים הם מבוארים מפי שני (נ"ח א') חכמים גדולים שבישראל והם הנקובים בשם החכם הכולל ר' לוי הנקרא ללעזות שן מיימון⁹³. והחכם הפילוסוף ר' לוי בר' גרשום ולועזין אותו מאישטרי ליאון⁹⁴. וקצת ספרים אחרים הבאתי כמו מספר המשפט לרב ר' אברהם א"ע⁹⁵. וממאמר חמשי שחבר הרב ר' לוי בר' גרשום בספר מלחמות⁹⁶ ומספר העבור אשר חברו הנשיא ר' אברהם בר' חייא⁹⁷. ומסוד העבור אשר כתב החכם המופלג ר' אברהם א"ע⁹⁸ ובזה החבור בארתי מה שאמרו חכמים ז"ל במסכת ר"ה ובמסכת ערובין מחכמת התכונה. והבאתי דעת הר"ם כמו שכתב בפירושו ר"ה ולערובין ודעת הרב ר' יצחק בר' יהודה כמו שכתב לפרושו במסכת ראש השנה ולמסכת ערובין⁹⁹ ודעת הדיין הגדול ר' חסאן בן מר חסאן כמו שכתוב בפרושים אלה ר"ל פירוש ר"ה וערובין המיוחסים בשמו¹⁰⁰ ומה שכתב הרב בעל המאור

83. גיטין כ"ח א' וש"ג. — עכ"ל ר' יהונתן.

83א. עה"ג: נ"א רבה. 84. פ"ז מהל' קדה"ח ה"ז.

85. לשון הראב"ד שם בסוף ההשגה (ר' להלן הע' 133).

86. ראה Twersky, Rabad עמ' 260 ואילך ושם עמ' 264.

87. ראה עמ' 288.

88. ראה שטינשנידר, H. Ü. עמ' 523.

89. שם עמ' 554.

90. לר"א בר חייא, ר' מרכס, ס"ז L. Miller, עמ' 132.

91. ראה שטינשנידר, שם עמ' 503.

92. שם עמ' 529. 93. ראה עמ' 290. 94. ראה גרוס, Gallia, עמ' 94.

95. לא ידוע ספר של ראב"ע בעיני תכונה בשם ס' המשפט (ס' משפטי הנולד — ענינו

באסטרוולוגיה, — ר' בן־מנחם, סיני י' עמ' רפ"א).

96. מאמר ה' חלק א' ממלחמות ה', המכונה ספר תכונה.

97. מרכס שם עמ' 133.

98. הכוונה לספר העבור שלו המכונה "סדר (יסוד, סוד) העבור", ראה שז"ח הלבשרטם במבוא

למהדורתו עמ' 7. [לסדר — יסוד — סוד, ראה כעת אברמסון, רב נסים גאון עמ' 242

הערה א1. (לעמ' 235).]

99. ראה לעיל עמ' 289. 100. ראה שם עמ' 287.

במסכת ר"ה¹⁰¹ ושם בארתי בארוכה דעת הרב ר' יוסף¹⁰² שכתב שר"ג לא היה יודע בחכמת המזלות כלום והבאתי הטענות שחבר כנגדו החכם המפולפל הגדול ר' נתנאל¹⁰³ ונהגתי בזה החבור כמעשה הרופא שאינו בקי שקורא ספרו ועל פיו הוא לוקח מכל סם וסם ומחבר מרקחת גדול גם אני חברתי בספרי אלו החכמים והייתי כמלקט שבלים אחר הקצרים לאסוף דברים ולקבץ עמרים וכל דבר כתבתי בשם מי שאמרו שלא יתפאר אדם לומר אני אדע מצד פלפולי ומצד חכמתי כי אדור בחיי ראשי שאלו לא שניתי בימי וקראתי ספרי החכמים הקדמונים לא הייתי יודע כלל וחמרא וריחני מהחכמים שקדמוני פקחון¹⁰⁴ ומה תכלית יש לו לאדם כשגונב דעת הבריות ר"ל שיאמר בשמו שום דבר הלכה ולא ירצה לאומרו בשם מי שאמרו והנה ראינו בחבור הנקרא שערי ציון שחברו הרב הגדול מאי פטיט ז"ל¹⁰⁵ שהוא מגנה חכם אחד שהיה בימיו שכותב כל פירוש שימצא לחכם שקדמו בשמו וקרי ליה גולן דאורייתא לצחות הלשון וכי גנאי הוא כשקרא דברי החכמים וכותב מאמריהם בשמם והרב מאי פטיט הביא זה על מחלוקת אחת שהיתה בימיו בכללי התלמוד ואביא לשונו (נ"ח ב') פן אחטיא רצונו יש חכם אחד שהיה אומ' כי כל הכללים הנאמרים בתלמוד שמורים ולא יפסדו. ואני השבתי לו והרי כלל שמור הוא בידינו כל היכא דאיפליגי בתלמודא ר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה¹⁰⁶ וזה לאו כללא הוא אמנם קודם דברי אקדים שם המחבר כתב הרב ר' יצחק בחלק שני מאיסור והתר¹⁰⁷ וז"ל וכללא דקיימא לן בתלמודא ר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה לאו כללא הוא דהא המבשל בשבת אמ'¹⁰⁸ כי מוריה רב לתלמידיה מורי כר' מאיר כי דריש בפרקא דריש כר' יהודה משום עמי הארץ. וגבי גיד הנשה דפליגי ור' יהודה ר' מאיר¹⁰⁹ הלכה כר' מאיר כדאמר ר' גבי בר פאולי¹¹⁰ מאן דאורי לך כר' יהודה אורי לך אבל הלכה כר' מאיר דכל לגבי חלב וגיד אזלינן לחומרא ועוד דהלכה כר' מאיר בגזרותיו¹¹¹. והילכך הלכה כר"מ עכ"ל. ועוד אומר לך בשם הרב ר' יצחק ז"ל דהאי כללא דכייילינן בתלמודא¹¹² דמשנת ר' אליעזר קב ונקי (א) לא אתמר אלא

101. ספ"א — פ"ב ד"ה כי סליק ר"ז ואילך.

102. ראה לעיל עמ' 288. ראה ראב"ד, כתוב שם (מהד' ברגמן עמ' ס"ה) "קורא אני על זה ועל כל הלועזים על רבן גמליאל הוי חכמים בעיניהם וכר".

103. ראה לעיל עמ' 293.

104. עפ"י יומא ע"ו ב' וש"ג.

105. ראה לעיל עמ' 290.

106. עירובין מ"ו ב' וש"ג. (בנושא בכלל הרבו לדון ראשונים ואחרונים ואכ"מ. ראה למשל

רמב"ן במלחמות לשבת פי"ט (נ"ד א'): "אין מכל הכללות האמורות בתלמוד אחד

שאין בה חוץ".

107. ס' העיטור, שחיטה כ"ח סע"ד (ונראה שלפניו "הכשר בשר" אינו ממנין חלקי הל'

שחיטה — עי"ש י"ט ע"ג וכ"ז ע"ב — ולכן "ח"ב" הוא ח"ג שלפנינו ו"סוף ח"ד" שלהלן (הע' 113) הוא סח"ה שלפנינו.

108. חולין ט"ו א'. 109. נקוד לסימון חילוף סדר השמות. 110. שם צ"ו א'.

111. עירובין מ"ו א' וש"ג, ראה להלן קי"ד רע"ב. 112. שם ס"ב ב'.

במשנה אבל לא בבריתא כאשר כתב זה הרב בסוף חלק רביעי מאיסור והתר¹¹³, ועוד אומר לך שהכלל השגור בפי הרבנים שתנא תונא לא שיך אלא מהמשנה¹¹⁴ אינו אמת דהא אשכחנין מהבריתא בפרק אלו הן הנשרפים¹¹⁵. אמנם הרב בעל התוספות¹¹⁶ אומר וז"ל ותנא תונא תימא דאין שטת ההלמוד לומר ותנא תונא אלא מן המשנה אבל מבריתא לא דלשון תונא הוא תנא שלנו. כמו אבונא אחונא¹¹⁷ ובברייתא לא שייך. עכ"ל. סוף דבר אתה רואה שהרבה כללים יש בתלמוד שאינם שומרים את עצמם אבל הווים ונפסדים. ולא שתק זה החכם הוודה לדברי ואמר טועה בדבר משנה הייתי והדרי בי וכשראיתי שהתחדה על חטאו והביא קרבן על שגגתו אמרתי לו תנוח דעתך שהנחת את דעתי שלא רצית לחלוק על האמת ולהירי פלגא כמו גניבא¹¹⁸ ואחזה פני מעלתך מצד האהבה שתניח המדה שנהגת עד היום הזה שמכאן ולהבא כשתדע דעת אחת לחכם שקדמך שתספרהו בשמו ולא תזוה התגא דעל רישיה מנאמו¹¹⁹ כי מי שעושה זה יפריזו על חכמתו וקרו ליה רבנין פרוז (נ"ט א') רשיעא¹²⁰ והנה ראינו חכמי התלמוד שהיו מדקדקים לומר הדבר בשם מי שאמרו ועליהם נאמר דובב שפתי ישנים¹²¹ וזה החכם הניח מיום ההוא והלאה זאת המדה הרעה ולא הלך אחר מנהג אביו שיביט בספר וילך בשווקים ויאמר אני אומר זה הפרוש משמי וכשהיינו אומרים לו זה הפרוש שאתה אומר בשמך כבר אמרו הרב רבי' שלמה או הרב רבי' משה מיימון או שאר מפרשים הוא היה מתכוין לומי וכי אין לי ראש כמו אלו המפרשים וזה החכם לא תפס אמנות אבותיו¹²² וקראתי עליו יפה כח הבן מכה האב¹²³ עכ"ל הרב מאי פטיט נ"ע. אמר משה בוטריל מה מאד יש לי הנאה במה שכתב זה החכם הגדול מאי פטיט נ"ע כי חיי ראשי זאת המדה הרעה עדיין היא בימינו ולא שבנו מתעותנו וזה מדה פחותה עד מאד והיה חרה לי שיהיה שום אדם תולה בדעת עצמו ולא תולה בדעת אחרים¹²⁴. ועוד אני רואה בזמננו (?) קצת אנשים שירצה לטול שכרה במחלוקת

113. ס' העיסור, שם מ"ה ס"ע"ג (ועי"ל הע' 107) (ועי"ש ח"א. קידושין ע"ט א' ובג"ש בשעה"ח אות ק"ח. וראה יד מלאכי ס' תט"ו, יעיר און, אות מ' ס' ט' ותשובת ר"י דטראני שנדפסה בס' שערי טהרה לר"ש גורונצ'יק, ל"ו א' ואילך).

114. ראה מבא לנוסח המשנה עמ' 887.

115. סנהדרין ע"ו ב'.

116. בתוספות שלנו ליתא בסנהדרין שם. אבל כבר ציין להא דסנהדרין ר' ברוך בס' החכמה, מובא בכללי התלמוד לר"ב אשכנזי ס' 421 (אפשטיין שם).

117. ר' רש"י יבמות נ"ו רע"ב ועוד בכ"מ.

118. גיטין ל"א ב' ושם ס"ב א'.

119. קריאת חמשת המלים האחרונות מסופקת.

120. ר' חולין ס"ב ב'.

121. שה"ש ז 10, ר' יבמות צ"ז א' וש"נ.

122. עפ"י מכילתא דר"י מס' דויהי פ"ב, הו"ר עמ' 92, דרשב"י עמ' 53.

123. עפ"י חולין מ"ט ב' וש"נ.

124. עפ"י גיטין כ"ה א' וסנהדרין כ"ד ב'.

התורה ולא ירצה להודות על האמת וקצתי בזה ובעבור אלו שתי סבות לא נכנסתי בעובי הקורה כי אני חוץ מעגולת שתי המדות כי כן נהגתי מנעורי ועד עתה להשיב המאמר למי שאמרו ובוזה גדולה תהיה לו וחברי יעידו על זה כי אין אדם נאמן על עצמו וחזקה שאין אדם משים עצמו רשע ¹²⁵ בדברו ושנאתי אני את החיים במדת הגאווה עד מאד אמרתי אני בלבי על דברת בני אדם שיאהבו מדת השררה מוטב שנקבל דורון ולא כבוד ולואי שיעידו אם מפיהם אם מפי כתבם שאנא בר חמרא ובלבד שתמשך תועלת אצלי מידם ואמרינן בירושלמי ¹²⁶ בני יהודה חסו על ממונם ולא חסו על כבודם והואיל והם תלמידי חכמים תפסו מדת הענוה ואפי' כשישאלו להם בקיאים אתם ¹²⁶ * בזאת המסכתא יותר להם לשנות ולומר לא למדנו אותה כדאמרי' בפרק אלו מציאות ¹²⁷ בשלשה דברים מותר לתלמיד חכם לשנות במסכתא בפוריא ובאושפיזא ופרש"י במסכתא שאם שאלוהו אם בקי בזאת המסכתא יאמר שאינו בקי מדרך הענוה הרב ר' פרץ ¹²⁸ כתב על פי' הקונדרים וז"ל (נ"ט ב') וא"ת והא כתוב ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיק ¹²⁹ שאם ישאלך אדם אחד פסוק או הלכה אל תגמגם ותאמר לא ¹³⁰ אלא אמור לו מיד וי"ל דהינו דוקא באדם הבא לשאול או הלכה או הוראה להתלמד אבל הכא ¹³¹ שבא לנסותו אם יודע מותר לשנות ולומר לא למדתי זה... כלל העולה מדברי שחייב אדם לומר המאמר בשם מי שחשבו והוציאו לאויר העולם ועל זה אמרו ז"ל ¹³² כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שני' ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי ומצורף לזה המאמר הנכבד עשיתי בספר הנוד על קדוש החודש שהבאתי כל דבר בשם מי שעשאו ושם בארתי בשם הרב ר' משה בר' יהודה טעם חטא אד"ו ¹³³ שלעולם ידחה ומה שזכה גה"ז שאם יהיה בו המולד ולא ¹³⁴ ידחה וטעם דחיית מולד זקן שמי שדחתו און וחקר ותקן ¹³⁵.

אמר משה בוטריל לא אעלים מלכתוב מה שמצאתי לשאר החכמים בזה הענין שאנו עוסקים בו ואפילו יאמר המעיין בדברי יבקע הנוד ¹³⁶. כתב הרב ר' שמואל בר גרשום

125. פרפרוה בלתי מדויקת עפי' יבמות כ"ה ב' וש"נ.

126. כתובות ספ"ד.

126א. נקוד בכ"י לסימון חלוף סדר המלים.

127. כ"מ כ"ג סע"ב (בשינוי הלשון).

128. בתוס' שלנו שם (ר' אורבך, בעלי התוספות עמ' 501 ושם עמ' 454) בסתם, במקבילה שבקדושין ל' א' ד"ה אל, בשם ר"ת.

129. קדושין ל' א'.

130. עה"ג: נ"א לו.

131. עה"ג: היכא.

132. מגילה ט"ו סע"א (= ס' מס' כלה, מהד' היגר עמ' 164; ועי"ש בסמוך "וכל האומר דבר מפי חכם שלא גמרו ממנו זכר"!).

133. ר' רמב"ם פ"ז מהל' קדה"ת. ולשון הראב"ד בהשגותיו שם ה"ז (להשגה זו נרמז גם לעיל, ר' הע' 85).

134. עה"ג: נ"א לא.

135. העתק לשון בעל המאור לר"ה כ' ע"ב סד"ה כי סליק.

136. עפי' עירובין ל"ז ב' וש"נ.

בספר הזכרונות¹³⁷ שהציל הר"ם ועשה הפלה להשגות הראב"ד והרב ר' משה הכהן מלוניל. דלשון הר"ם ז"ל הכי הוא בפרק ראשון בהלכות אשות¹³⁸ האשה נקנית בכסף או בשטר או בביאה בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים ושלשתן דין תורה. אין לשמוע מזה שכתב הר"ם ז"ל כוין שקדושי כסף הם מדרבנן ולא מדאורייתא שהרי יודע דכל ג"ש ככתובה בתורה היא והיא מגופי תורה ואע"ג דלא חשיבה האי ג"ש דקדושי כסף בהדי פגול ונותר וכו'¹³⁹ אטו מי קא חשיב כל הג"ש שבתורה. ועיקר שמעתא מתנח דקדיש בכספא קדיש בביאה מאי איכא למימר מתפרש לדעת הר"ם ז"ל כדעת רש"י. ובעבור זה מצינו נערה המאורשה בסקילה. וא"ת אמאי קאמ' הר"ם ז"ל מדברי סופרים גבי כסף י"ל שבוזה יראה פלפול הר"ם בעבור שביאה מתפרשת בתורה בהדיא דכתוב ובעלה ואין לחלוק ושטר נמי מתפרש בתורה בהדיא כדכת' ויצאה והיתה (ס' ע"א) דכהדדי נינהו אבל קדושי כסף אע"ג דמן התורה נינהו דאתו בג"ש יפול עליהם דבר סופרים דהאי קיחה קיחה לאו כהדדי נינהו¹⁴⁰. ועוד דאיכא למימר דהאי קיחה דכי יקח אינו כסף אלא כמו מה יקח לבן¹⁴¹. ועוד דבהאי דרשה דכי יקח איצטריכא קרא אחרוני עד שתשלם המשמעות שקיחה זו מתפרשת בכסף. ואי קשי' לך לפום האי סברא דקדושי כסף הם מדאורייתא הא אמרינן אי קדש ולא בעל לא כלום הוא¹⁴² י"ל הכין הוא אורחא דתלמודא בשקלא וטריא כדאשכחינן בכמה דוכתי ולכן כתב הר"ם ז"ל על קידושי כסף מדברי סופרים שהרי חכמים הטריחו להוציא לאור זה הדין שהוא מן התורה נמצא שעקר הדברים הם ביאה ושטר כדאמרנא והכסף אינו כל כי האי עיקר ואעפ"כ נהגו כל ישראל בכסף או בשוה כסף¹⁴³. ואם הראב"ד השיגו כבודו יהיה מונח במקומו כי לא נחוש אל המשיגים שירצו להשיג ויעלו בדבריהם חלודה וסיג כמו שהשיגוהו במה שכתב גבי דגים וחגבים ומותר לאכלן חיים¹⁴⁴. והא בשילהי פרק ר' עקיבא¹⁴⁵ אמרינן חגב חי אסור לאכלו משום בל תשקצו ובהא דמס' שבת ליכא מאן דפליג עליה. ע"כ. והצלתי הר"ם ז"ל בשני דרכים. הדרך הראשון שהר"ם פסק כתוספתא דתרומות פרק ט'¹⁴⁶ אוכל אדם דגים וחגבים בין חיים בין מתים ואינו חושש. והניח הא דפרק ר' עקיבא משום דאיכא למפרך עליה מאי שנא ממורנא דכוורי ודפירי¹⁴⁷ דהיכא דלא פרשי שרו אפי' הן חיים וליכא משום בל תשקצו. ונמצא

137. ראה עמ' 283. 138. ה"ב. ע"ל נ"ה ב' ובהע' 22 שם.

139. כריתות ה' א'. ע"ל נ"ו ב' והע' 55 שם.

140. ר' תוס' קדושין ב' סע"א ד"ה וכתוב התם ובראשונים שם, וע"ל ס"ג סע"א.

141. איוב ט"ו 12. ראה להלן ס"ב א' ושם הע' 194.

142. ראה לעיל נ"ז א' ובהע' 73 שם.

143. לשון הרמב"ם אישות פ"ג הכ"א.

144. פ"א מהל' שחיטה ה"ג. ועי"ש במ"מ (לר"י כלץ, תוס"ר ח"ב עמ' 217 הע' 1) ובהגה"מ.

145. שבת צ' ב'.

146. ה"ו (כגירסת ד' וכי"ע ורוב הראשונים, עי"ש בתוספתא כפשוטה ח"א עמ' 451

לש' 23).

147. חולין ס"ו ב' (ראה שם דק"ס צ"א ע"ב אות ב' וגי').

דבא דפרק ר' עקיבא איכא מאן דפליג עלה ולא סלקא שמעתא אליבא דכולי עלמא. הדרך השני לומר שהר"ם ז"ל פסק כההיא דפרק ר' עקיבא ומה שכתב מותר לאכלן חיים הוא כמו שפירש החכם ר' משה מפושקייירש¹⁴⁸ דכי קתני בתוספתא דתרומות ואינו חושש אחיים אאבר מן החי קאמ' דמותר לתלוש ממנו אבר בעודו חי ואוכלו שהרי האבר מת¹⁴⁹ וכן כוין הר"ם באמרו ומותר לאכלן חיים אבר מן החי אבל כלו חי דעת הר"ם שאסור כההיא דשבת. והרב ר' יוסף מקינון פרש הא דתרומות בענין אחר (ס' ע"ב) כי היכי דלא תקשי להא דמסכת שבת אלא לתרץ הרב ז"ל אוכל אדם וחגבים דגים בין חיים בין מתים כלומר בין שמצאן חיים והוא המיתם בין שמצאן מתים שמתו מאליהן¹⁵⁰. ואם תאמר מאי רבותא אשמעינן הא קמ"ל דבכי האי גונא ליכא משום נבלה דסלקא דעתך אמינא דלהו כדין שרץ העוף הואיל ובהדי שרץ העוף כתיבי¹⁵¹ קמ"ל דהואיל ואית בהו אסיפה לית בהו דין נבלה אבל לעולם חיים אסורין. זהו דעתנו בדעת הר"ם לומר שהוא מסכים שקדושי כסף הם מדאורייתא. ואם לחשך אדם לומר הרי גלה הר"ם ז"ל בפ' למס' גטין ולמסכת כתובות¹⁵² שקדושי כסף הם מדרבנן. נוכל להשיב בשני דרכים. הדרך הראשון כמו מה שכתב הרב רבי משה¹⁵³ בשבע סבות הסתירה הנמצאות במחבר ספר והסבה השניה היות לבעל הספר ההוא דעת אחת ואחר כך שב ממנו וכתבו שני מאמריו הראשון והשני והביא משל מדברי חכמי התלמוד כמו שתמצא הדר ביה רב מההיא¹⁵⁴ וכן במהדורא קמא אמ' לן כך ובמהדורא בתרא כך וכך.¹⁵⁵ הדרך השני שאולי זה הפירוש המיוחס לר"ם במ' גיטין ולמסכת כתובות אחר עשאו ותלאו בשמו משום הרוצה לחנק התלה באילן גדול¹⁵⁶. וכן כתב הרב רבי משה ז"ל בספר...¹⁵⁶ המיוחס לארסטו וספר התפוח וספר הזהב כאשר שלח אל המשכיל ר' שמואל בן תיבון¹⁵⁷. עכ"ל הרב ר' שמואל בר' גרשום ז"ל. אמר משה בוטריל אין להרחיק זה שאמר הרב ר' שמואל בר' גרשום בדרך הראשון מהסבה השנית כי הר"ם ז"ל כתב¹⁵⁸ וז"ל הרב אלפסי ז"ל בהלכות בתחלה בפסקא דכל אסורין וכו' איכא מאן דאמר הלכה כרב ושמואל ואיכא

148. ראה עמ' 292.

149. ר' תוס' שבת שם ד"ה דלא ותוסכפ"ש שם עמ' 453 ד"ה בין חיים.

150. ר' הגהות מרדכי שבתוסכפ"ש שם עמ' 453 סד"ה בין חיים.

151. ויקרא י"א 22.

152. ראה לעיל ג"ה ב' ובהע' 25 שם.

153. בהקדמה שבסוף פתיחתו למורה נבוכים (ר' גם תש' ר' אברהם בנו סי' פ"ב עמ' 109).

154. שם רבא, וכן רגיל בש"ס.

155. בבא בתרא קנ"ז ב'.

156. פסחים קי"ב סע"א.

156A. פגם בכ"י, ניכרות עוד שרידי האותיות "ניק...".

157. איגרתו זו של הרמב"ם הגיעה אלינו בכמה נוסחאות (ר' א. מרכס, J.Q.R. n. s. XXV

עמ' 378 וי. זנה, תרביץ י' עמ' 332). שם מוזכרים רק "שני ספרים" (במפורש): ס' התפוח

וס' בית הזהב, — ראה הערה הקודמת.

158. המאור הגדול, עבודה זרה פ"ה (ל"א ב').

מ"ד הלכה כרבי יוחנן וריש לקיש ואנן מספקא לן מלתא ולא אברירא גבן כהוגן¹⁵⁹. אחר כך צוה לתקן נסח ההלכות ולכתוב ומסתברא דהלכה כרב ושמואל דפלוגתא דאביי ורבא בחמירא דחיטי וחמירא דשערי ובחלא דחמרא ובחלא דשכרא כרב ושמואל שיכא. וכן כתוב ברב נסחי ההלכות. וכשבאתי ללונל ראיתי ספר אחד שבה מעבר הים והיה כתוב בו בכתב ידי אחד (ס"א א') מתלמידיו בלשון ערבי שפירושו כך בסוף ימיו חזר בו מפסק זה. לפי שאין ראייה מפלוגתא דאביי ורבא שיש להעמידו בטבל ויין נסך ודעת הרב מרעפת לפסוק כר' יוחנן וריש לקיש אלה דבריו שהעיד על רבו. עכ"ל הר"ז ז"ל. וכמו זה כתב הר"ז עצמו במ' פסח ראשון פרק כל שעה¹⁶⁰ וז"ל וכן נמצא בכתב מ' יוסף בר' יושי' ז"ל ממדינת גיא"ן שהעיד על רבו הרב אלפאסי שחזר בו בסוף ימיו ממה שכתב בסוף מסכת ע"ז ופסק הלכתא כרב ושמואל מדאביי ורבא וחזר לפסוק הלכה כר' יוחנן וריש לקיש. עכ"ל.

אמר משה בוטרייל אני אעיד שראיתי שתי תשובות שאלות לר"ם במז"ל בפ"י שמעתא דגולל דוופק דאיתא באהלות בפרק שני¹⁶¹ ובמסכת חולין פרק העור והרוטב¹⁶² ובסוכה פרק שני¹⁶³ ובערובין פ"ק¹⁶⁴ ובפ"ק דכתובות¹⁶⁵ ובפרק שביעי בבב"ב¹⁶⁶ ובתוספתא דפרק שלישי דאהלות¹⁶⁷ בשני פרושים שכל אחד הפך זה לזה כי הראשון מסכים לפירוש הקונדריס¹⁶⁸ והשני מסכים לפירוש רבי יעקב¹⁶⁹ ואם ארצה לכתבם יקץ המעיין כי באו בארוכה ולא בקצרה אמנם לכשירצה אדוננו מורנו שאכתבם אני לא אסרב למצותו כמו שאמרו רז"ל¹⁷⁰ אני איני כהן ואלו אמרו¹⁷⁰ א לי חברי עלה לדוכן הייתי עולה זו היא מצותם שיהיה האדם מקבל דברי חברו על אחת כמה וכמה דברי רבו. ועוד ראיתי ספר החזרה מהר"ם¹⁷¹ מקצת פסקים שפסק בפרוש המשנה ועוד ראיתי הרבה פעמים חזרות לרש"י בפירוש הגמרא כאשר כתבו בחדושין

159. ראה תשובות הראב"ד הוצ' קפאח עמ' רמ"ד (או"ה לר' משולם בר"י) ושם עמ' רנ"ד ורנ"ו.

160. ח' ע"א. 161. מ"ד.

162. קכ"ו ב'. 163. כ"ג א'.

164. ט"ו ב'. 165. ד' ב'.

166. נ"ד א'. 167. ה"ז—י'.

168. חולין שם, ושם ע"ב א' ועוד בכ"מ.

169. ר' תם, ר' תוס' ברכות י"ט ב' ד"ה מדלגין ובמקבילות שנ"ש. לתשובות אלו של הרמב"ם לא מצאתי שום רמז במקום אחר. הרמב"ם בפירושו לאהלות ב' ד' ובפ"ב מהל' טוה"מ הט"ו מפרש גולל דוופק בדומה לגליון שבפירוש הגאונים סוף מס' כלים (מהד' אפשטיין עמ' 80). ראה גם ערוך ע' גלל. (הפירושים השונים לגולל דוופק נמסרו בראשונים בניסוחים שונים, כך שלעתים נטשטשו ההבדלים שביניהם. ואפשר שהיו מפרשים שהשוו פ"י הרמב"ם לשיטת רש"י (ר' תי"ט אהלות שם) ואילו אחרים השווהו לפי' של ר"ת (ר' למשל הניסוח שבתוס' סוכה כ"ג א' ד"ה גולל לקבר, ר"ש אהלות שם ובמפרשי המשנה באהלות שם). — ראה לעיל עמ' 292.

170. שבת קי"ח ב'.

171. עה"ג: נו"א יאמרו.

171. ראה לעיל עמ' 292.

מהרב ר' דוד בר' שאול¹⁷² פרק התקבל גבי נערה המאורסה היא ואביה מקבלין את גיטא¹⁷³. והואיל וראינו כל זה אפשר שתשפוט החלוקה האמתית שהר"ם חור ממה שפירש בפרושו שקדושי כסף הם מדרכנן ולא מדאורייתא. אמנם הרב ר' יונה מטוליטולא חבר חבור אחד על הר"ם ז"ל ונקרא מלחמות י"י¹⁷⁴. הוא כתב דהר"ם במז"ל הסכים לומר דקדושי כסף הם מדרכנן ולא מדאורייתא ופרש אליביה שמעתא דתינח (ס"א ב') דקדיש בכספא כמו שהעיד הרב ר' משה בר' יהודה מפרוש הר"ם¹⁷⁵. וז"ל בשער חמשי מהלכות נשים מחלק שני ממלחמות י"י. אין לטוען שיטען נגד הר"ם היאך יוכל לומר שקדושי כסף מדברי סופרים דכל מלתא דאתא בג"ש היא מן התורה עצמה וקדושי כסף הא גמרינן להו בג"ש דקיחה קיחה. יש לתרץ שאין זו ג"ש דא"כ דג"ש נימא שתהא אשה נקנת בחזקה כדרך שנקנת שדה¹⁷⁶. וא"ת לא משוינן לגמרי קדושי אשה לשדה א"כ אין זו ג"ש דהא מסקינן בתלמודא דכולי עלמא אין ג"ש למחצה¹⁷⁷ אלא אסמכתא בעלמא הוא ולא ג"ש עצמה. וכי הא דאמ' ר' חנינא¹⁷⁸ דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה סמך בעלמא ולא דבר תורה ממש הוא. כעין שתי תקנות היו¹⁷⁹ מעקרא תקנו להיותם שוים דיני ממונות וגם דיני נפשות מפני סמך זו של תורה ובסוף משום נעילת דלת תקנו דבדיני ממונות לא בעי' והם אמרו והם אמרו ואשכחן בכמה דוכתי בתלמודא דבר תורה לאו דוקא היא דאמ' ר' יצחק דבר תורה רובו ומקפיד עליו חוצץ¹⁸⁰ ופרש"י דבר תורה הלכה למשה מסני קאמ'. ועוד מצינו במ' תענית¹⁸¹

172. ראה לעיל עמ' 286.

173. גיטין ס"ד ב' וראה תוס' שם ד"ה נערה. 174. ראה עמ' 283.

175. ע"ל ג"ה ב' ובהע' 25 שם. ונראה שכונתו לומר שכך פי' ר' יונה מדעתו את שיטת הרמב"ם, ולא שגם ר' יונה ראה את פי' הרמב"ם לכתובות ולגיטין.

176. ע"ל ג"ה סע"ב, ג"ו סע"ב ונ"ט ב' ובהערות שם. וראה תוס' קדושין ג' א' ד"ה ואשה ותלמידי הרשב"א שם עמ' י"א ד"ה סד"א ואילך.

177. ע"ל ג"ו רע"א ובהערות שם.

178. סנהדרין ב' סע"ב וש"נ.

179. כלשון רב אשי בכ"מ בש"ס, כגון יומא כ"ב א'. — ש"דבר תורה" שבפי ר' חנינא לאו דוקא היא. לא מצאתי בשום מקום (אף לא בהדושי ר' יונה עצמו לסנהדרין) ואיני יודע מנין לו למחברנו דבר זה (ראה) — לענין אחר — יד רמ"ה סנהדרין ג' א' ד"ה ברם: "שתי חקנות הוי מעיקרא תקינו וכו'".

180. עירובין ד' ב' וש"נ ורש"י שם, אבל דוקא משם ברור שאין כונת רש"י לומר שהוא מדרכנן (ר' ברכות כ' ב' א"ל רבא וכו'), והרי דוקא בכך מעונין מתבררנו כאן (ראה רמב"ן בהשגותיו לספ"ה שורש ב' ד"ו כ"א ע"ב). — ראה גם ס' הכריתות, לשון לימודים שער ג' אות קע"ו (ומשם בשאר ספרי הכללים), שאף הוא מביא רש"י זה לפי' המונח "דבר תורה". ומענין שמחברינו בחר דוקא בדוגמא זאת אעפ"י שהערות מעין זו נמצאות עוד בכ"מ ברש"י, ר' למשל ברכות י"ט ב' ד"ה דבר תורה, יומא מ"ד ב' ד"ה מעלות דאורייתא, חולין כ' רע"ב ד"ה אבל ועי"ש הלן כ"ו ב' ד"ה אין שחיטה. 181. כ"ה ב' וראה במיוחס לרש"י שם ד"ה מנהג אבותיהם. ור' ספ"ה לרמב"ם שורש א' ההשגות הרמב"ן שם (ד"ו ס' ע"ב), רמב"ם וראב"ד הל' מגילה וחנוכה פ"ג ה"ו, מעשה נסים ס' א' וזהר הרקיע לרשב"ץ אות י"ט.

הלל דראש חדש לאו דאורייתא מכלל דשל חנוכה דאורייתא הוא הא י"ט גופיה דרבנן והלל דידיה דאורייתא אלא לאו דוקא. ואלאו דלא תסור קאמ' 182. עוד מצינו דמלאכת חולו של מועד דרבנן היא 182א וכן הסכים ר"ת 188 והרב ר' ש... ה 184 ז"ל ואמ' במועד קטן פרק מי שהפך את זתיו 185 אלא אפי' חולו של מועד דאסור מלאכה דאורייתא וכו' אלמא דאורייתא סמך קאמ' דמייתי קראי טובא במ' חגיגה 186. ועוד אמרינן פ"ק דקדושין 187 רב פפא אמ' הלכתא מלוה על פה גובה מן היורשין שעבודא דאורייתא. ורב פפא גופיה סבירא ליה בסוף מסכת בבא בתרא 188 דמלוה על פה אינה גובה מן הלקוחות משום דשעבודא לאו דאורייתא 189 וגובה מן היורשין כדי שלא תנעול דלת בפני לוי וקשי' דידיה אדידיה והר"י 190 והרי"ף 191 תרצו שלא תנעול דלת בפני לוי אוקמיה אדאורייתא (ס"ב א') אלמא האי דקאמ' במ' קדושין

182. ראה מאירי שם עמ' 101.

182א. לשתי הדוגמאות האחרונות ראה מאירי שם עמ' 93.

183. ראה תוס' חגיגה י"ח א' ד"ה חולו וש"ג. — אבל ר' יונה שבשמו מובא כל הקטע, סובר שמלאכת חוה"מ דאורייתא, ראה אגרת התשובה סי' נ"ט, שערי תשובה שער י"ג אות י"א: "ואמרו מי שמקל במצות עשה כמו המבוזה חוש"מ שיש בו מ"ע שנ' את חג המצות תשמור" ועי"ש אות קמ"ו (ור' תלמיד ר"י ברכות פ"ב ט' ע"ב ד"ה ויש להקשות).

184. חסר בכ"י כדי שתיים — שלש אותיות. ר' שלמה? אבל לא ייתכן שהכונה לרש"י (ר' תוס' חגיגה הנ"ל), ואולי ר' שלמה מן ההר, רבו של ר' יונה?

185. י"א ב'.

186. י"ח א' וכן פרשו בתוס' שם. ור' לקוטות הרמב"ן מ"ק ד"ה עוד אני צריך ומאירי ע"ז ספ"א.

187. י"ג ב', ור' תוס' שם ד"ה אמר ר"פ.

188. קע"ו א', ור' תוס' שם ד"ה גובה.

189. בגמ' שם: "דלית ליה קלא" וכ"ה ברי"ף שם, אלא שכך משמע שם מדברי ר"פ, עי"ש קע"ה ב' בדברי רבה ובראשונים שם ובקדושין הנ"ל (אבל ראה אוצה"ג קדושין חה"ת עמ' 26 הע' ר' גירסת (?) המרדכי).

190. איני יודע למי הכונה.

191. לכאורה משמע מן הרי"ף (ס' מס' ב"ב סי' תתקס"ד) להיפך, שהוא פוסק שעבודא דאורייתא ממש כר"פ בקדושין, וכן מביאים בשמו הראשונים (ראה רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, רא"ש ועוד בקדושין ובב"ב שם). אבל בעל ההשלמה בב"ב פ"י סי' ט"ו כותב: "מהרב אלפסי ז"ל נראה שפסק שעבודא דאורייתא וכו' והרב ראב"ד ז"ל פירש שדעת הרב אלפסי ז"ל דשעבודא לאו דאורייתא ומפני נעילת דלת עשאוה כשל תורה", וכ"כ במס' ב"ק פ"א סי' י"ג בסתם וראה לשון (?) הרי"ף המובאת שם (וצ"ע בתשובת הראב"ד שבט' התרומות שער ס"א ח"ב אות ב' = תש' הראב"ד, קפאה סי' קפ"ו), וכ"ה בשיטה לא נודע למי לקדושין (שאף היא חבור פרובנסלי, ראה כשר, שרי האלף עמ' קפ"ג הע' 13 וק"ס כ"ז עמ' 242 הע' 50) שם ד"ה אמר ר"פ: "ותי' הגאון ר' יצחק דהא דקאמר הכא שיעבוד' דאורייתא הק"א כדי שלא תנעול דלת בפני לוי אלא מוה כאילו הויא שעבודא מדאורייתא". וכ"ה בשט"מ בב"ב שם ד"ה והראב"ד ז"ל כתב (אבל שם בלי קשר לרי"ף) ור' רשב"א קדושין שם בשם הראב"ד.

שעבודא דאורייתא לאו ממש קאמ' אלא כעין דאוריית' קאמ'. וכן דעת רבי' גרשום בן הרב ר' שלמה¹⁹². כל אלו הראיות יעידו שזה אינו אלא לאסמכתא בעלמא ולא מדין תורה. והאי דאמר' בפ"ק דקדושין¹⁹³ אי מהתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל וכו'. אצטריך לפרש הכי לפי סברת הר"ם דקדושי כסף מדברי סופרים. אי מהתם וכו' כלומ' הוה אמינא דכי יקח דכתוב בקרא היינו קדושי כסף ובעינן דקדיש בכסף והדר בעיל דביאה בלא כסף לא מהניא השתא דכתוב קרא אחרינא בביאה ש"מ דביאה בלא כסף מהניא וכי יקח דקרא לאו קדושי כסף הוא אל' קרא אורחא דמלתא נקט כי יקח כלומ' כשידבר איש עם אשה להיות אשתו ובעלה כדכתוב מה יקחך לבך¹⁹⁴ וג"ש דקיחה קיחה אסמכתא בעלמא היא ופריק ר' אבא בר ממל היכי סלקא דעתין למימר דכי יקח קדושי כסף הוא ובעי' דקדיש והדר בעיל א"כ נערה המאורסה דבסקילה היכי משכחת לה. ומסקנא אמ' רב נחמן משכחת לה כגון שקדש בשטר. עכ"ל הרב ר' יונה מטולטולא. אמר' משה בוטריל הרב הנגיד¹⁹⁵ פרש בחדושי במסכת כתובות פרק קמא¹⁹⁶ כמו שבארו הרב ר' משה בר' יהודה והרב ר' יונה מטולטולא וז"ל תינח דקדיש בכספא דקדושי כסף מדרבנן דקדיש בביאה קדושי תורה מאי איכא למימר מה כח בהם להפקיע כח הקדושין א"ל שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות אחשבוה כבעילת זנות לא כבעילת קדושין לא דעשאה זונה דפנוי הבא על הפנויה הוא. ובחדושי הרב ר' אהרן¹⁹⁷ כתוב במ' כתובות וז"ל אפקעינהו רבנן לקדושי מניה וכו'. ומצינו הפקעה גדולה מזו שאפי' בלא גט הוציאה דגרסי ביבמות בפרק בית שמאי¹⁹⁸ גביה ההוא דהוה¹⁹⁹ בנרש וכו' ולא אצרכה גיטא וכו' הוא עשה שלא כהוגן נעשה לו שלא כהוגן. והאי הפקעה הויה קנסא מדאמ' הוא עשה שלא כהוגן וכו'. לפיכך לא גמר' מניה הכא כי בעי מי איכא מידי דמדאורייתא וכו'. וגם לא גמיר מההיא דפסחים²⁰⁰ (ס"ב ב) המקדש בחמץ משש שעות דאין חוששין לקדושין אע"ג דהוי קדושין דאורייתא משום דההוא הפקעה הוי כדי שלא יחולו עליו כלל אבל הכא בעי בקדושין שכבר חלו²⁰¹ ועמדה אצלו בכח אותן הקדושין זה כמה שנים עד שהוליד בנים ובנות מנין דרבנן אפקעינהו. והא דאמר' אפקעינהו רבנן וכו'. מפרשי' שהן נעקרינן לגמרי וחשבי' השתא כאלו

192. ראה לעיל עמ' 285. ר' גרשום בר"ש רגיל לסמוך על הראב"ד (ראה הערה קודמת).

193. ט' ב', ראה לעיל הערה 73.

194. ראה לעיל הערה 141. לא מצאתי מי שמפרש כך. (כידוע, "לקח" מתפרש בכמה מקומות במובן "לקח בדברים", כגון תו"כ צו מילואים פ"א. ראה גם רמב"ן במדבר ט"ז א').

195. ראה לעיל עמ' 294.

196. ג' א'.

197. ראה לעיל עמ' 284. עי' מאירי כתובות שם (עמ' 14) ד"ה כל שאמרו.

198. ק"י א'.

199. עה"ג: נ"א ההיא דהות.

200. ד' א' ושם כ"א ב', ראה לעיל עמ' 302 הע' 42.

201. ראה ראשונים בכתובות ויבמות הנ"ל. ולהלן ס"ה רע"א.

לא חלו כלל וא"כ נראה דהיא מותרת בקרוביו והוא מותר בקרובותיה²⁰². וא"כ קשיא לן הא דאמר' בפרק האומר²⁰³ ובכמה דוכתי מה לעריות שכן אין להם התר ולא אפליג בין עריות הבאות מחמת קדושין לשאר ואם כן כל עריות הבאות מחמת קדושין יש להן התר בהפקעה כו. ועוד היאך אשה נהרגת הא אפשר להפקיע הקדושין דהוי התראת ספק²⁰⁴. הא ליתא דלא שייך התראת ספק בדבר שאין בידה. וגם גבי התר קרובות נמי לא קשיא דהוי מלתא דאין בידו לעשות שאפי' יתן לה גט על תנאי היאך בידו להיות אנוס הלכך ליתה²⁰⁵. והרב רבי מאיר הלוי כתב ביבמות²⁰⁶ פרק בית שמאי דלא גמרינן מההיא דגרש משום דהוה בלא גט וגם האלף ז"ל לא הביאה התם²⁰⁷. וההיא דפסחים²⁰⁸ ודחוקת הבתים²⁰⁹ לא דמיא לההיא דגרש דהנהו הוה הפקעה שלא יחולו הקדושין לפיכך אפשר דגמרינן מניהו אבל ההיא דגרש כבר חלו הקדושין ואפקעינהו בלא גט משום הכי לא גמרינן מינייהו²¹⁰. תנח דקדיש בכספא שאינו מן התורה בהדיא בין לר' בין לר' יוחנן²¹² מאי איכא למימר היאך יש להם כח לבטל אלו הקדושין ולהתיר אשת איש דאורייתא ותריך שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות²¹³ שהוא עשה בעבור קדושין בעילת זנות כדי שתפקע הבעילה הזאת מכח קדושי ביאה דכל דמקדש אדעתא דרבנן קא מקדש בין בקדושי כסף בין בקדושי ביאה. דבכל קדושין הוא אומר הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל. (ס"ג א') והואיל ובתחלה התנה שלדעת חכמים הוא מקדש וחכמים אינם רוצים בקדושין אלו מאליהן הם נעקרים²¹⁴. והרי את מקודשת לי פ"י הרב ר' מאיר הלוי במ' קדושין פ"ק²¹⁵ הרי את מקודשת לי כמו שלמים שנאכלים לבעלים כך

202. ראה ראב"ד המובא להלן ס"ד רע"א. בחד' הרא"ה שם: ולענין קרובות וכו' הוא אסור בקרובות' והיא אסורה בקרוביו מדברי סופרים אבל מן התורה מותר. ור' רמב"ן (המיוחס לרשב"א) שם סד"ה שוי' רבנן.

203. כונתו כנראה לקדושין ס"ז ג' ור' יבמות נ"ד א' וכריתות ב' ב' (אבל לא מובן מה ענין הפקעת איסור למפרע להתרת איסור מכאן ולהבא).

204. ראה ראשונים הנ"ל תוס' גיטין ל"ג א' ד"ה ואפקעינהו.

205. אבל מה יאמר בהא דגיטין? — ר' תוס' הרא"ה ש כתובות ג' א' ד"ה ואפקעי'.

206. ראה לעיל עמ' 291.

207. ראה רמב"ן יבמות ק"י א' ד"ה רב אשי: "לא מצאתי לאחד מן הגאונים הדין הזה בחבורי".

208. ראה הערה 200. 209. בבא בתרא מ"ח ב'.

210. דבריו אינם מובנים, ראה לעיל ס"ב סע"א ובהערות שם (198 ואילך). ראה גם תוס' יבמות שם ד"ה לפיכך.

211. ראה לעיל ס"א ב' ובהערה 183 שם.

212. קדושין ט' ב', ראה לעיל הערה 73.

213. "בעילת זנות" מוקפת בכ"י, לשם מחיקה. 214. ראה לעיל הערה 28.

215. מעין זה בהגהה שבמיוחס לתוס' הרא"ה לקדושין ב' ע"ב בשם "הרמ"ה ז"ל". וראה תוס' שם ד"ה דאסר.

האשה מותרת לבעלה ואסורה לכולי עלמא והמשמעות הרי את מקודשת לכל העולם להיות לי כלומר תהיה כהקדש לכל העולם להיות לי כמו הרי את מקודשת לשמים להיות לשמים. עכ"ל הרב ר' אהרן ז"ל. אמר משה בוטריל פרוש זה מהרב ר' אהרן יסכים לסברת הר"ם במו"ל כמו שבאר הרב ר' משה בר' יהודה והרב יונה מטוליטולא.

והואיל והאי מילתא אתא לידן ר"ל לדבר בקדושי כסף ובקדושי ביאה נפרש קצת מה מההלכה ולא מפי עצמנו אנו חיים אלא אפריין נמטייה לחכמים שקדמוני שהוציאו לאור שיטת התלמוד שבולתם נהיה כמו גלמוד ולבם של ראשונים היה כאולם ואנו כמחט סדקית בעולם²¹⁶. גרסינן בפ"ק דקדושי²¹⁷ בכסף מנא לן. פרש הראב"ד²¹⁸ וז"ל ה"ג מנא לן. כלומ' מנא לן דכסף דאשה אקרי קנין דכתוב כי יקח וכתוב התם נתתי כסף השדה קח ממני מה באותה קיחה כסף אף בקיחה זו כסף וכיון דיש בקיחה זו כסף דאלמא אשה נקנת בכסף ש"מ ההיא קיחה לשון קנין הוא דכל דבר שנקנה בכסף נקרא קנין כדכתו' השדה אשר קנה אברהם ובמה קנאו בכסף. ומאן דמפרש²¹⁹ וקיחה אקרי קנין על קיחה דעפרון טועה הוא דהאי קח ממני דעפרון לאו לשון קנין אלא אברהם הוא דקאמ' ליה לעפרון קח ממני הכסף²²⁰. ואי קשיא לך אדחני ליה לכסף לשון קנין לחני ליה בלשון קיחה דכתוב בגויה²²¹ איכא למימר דמעקרא דמלתא נקט דהא עקר קניית הכסף באשה לא ילפינן לה אלא מקנין השדה הוא נקרא לשון קנין. עכ"ל. והרב ר' מאיר²²² פרש כסף מנא לן פי' את אמרת דמשום דקא בעי למתנא כסף תנא האשה נקנת ומנא לן דאשה נקנת בכסף ומפרש גמר קיחה קיחה משדה עפרון מה להלן באותה קיחה כתוב בכסף (ס"ג ב') אף בקיחה זו נימא דעל ידי כסף היא והדר פריך נהי דמוכחח שאשה נקנית בכסף אלא מנא לן שאותה לקיחה תקרא קנין דלחני בעבורה האשה נקנת ומשני משום דכתוב השדה אשר קנה וכו' אי נמי שדות בכסף יקנו כלומ' וכי תימא שבאותה קנייה של אברהם לא חזינן בה כסף ת"ל שדות בכסף יקנו²²³. ולהכי אקדים ההוא קרא דאברהם משום דכיון דכתוב הוא בתורה עדיף ליה²²⁴. הכי מתפרש שפיר וכן משמע מפי' ר"ש ז"ל²²⁵. עכ"ל. והרב בעל התוספות²²⁶ מקשי אמאי לא אייתי

216. עפ"י עירובין ג"ג א'.

217. ב' א'.

218. וכ"ה בשמו בחדושי תלמיד הרשב"א לקדושין עמ' ו' ד"ה אבל הראב"ד פי'.

219. מכאן ועד "קח ממני הכסף" ליחא בחדושים הנ"ל.

220. ראה לעיל הערה 140.

221. ראה תוס' שם ב' סע"א ד"ה וכתוב התם.

222. ראה לעיל עמ' 291.

223. ראה תוס' שם רע"ב סד"ה א"ב.

224. ראה חדושי תלמיד הרשב"א עמ' ו' סד"ה אבל וסד"ה וכסף.

225. כוונתו כנראה לרש"י ב' סע"א "קיחה לשון קנין הוא".

226. ב' רע"ב ד"ה א"ג.

ליה קרא דכתוב בהדיא בתורה דכסף אקרי קנין דכתו' מכסף מקנתו א"ל דההוא קרא איירי בעבד עברי הנמכר לגוי ואנא אמינא דדוקא גבי גוי שכל קניותו בכסף²²⁷ אקרי קנין אבל לגבי ישראל דאיכא שאר קניות לא. עכ"ל פ"ה בשטה²²⁸. ובמאי דאמרי' בגמרא מזאת הסוגיא בכסף מנא לן דעת הרש"ז שהוא מסוגית הגמרא ולא מהגאונים והאי דאמרי' לקמן בכסף מנא לן פרש"י²²⁹ הכא עקר ולעיל אגב גררא דלתרוצי לשון קנין דמתניתין נקיט לה. והראב"י ז"ל²³⁰ העיד בשם הגאונים²³¹ דכולי האי סוגיא מפי מר יהודאי גאון ז"ל היא ובכמה מקומות מצינו מדבריו בתלמוד. תדע דמפיו היא שהרי לא תמצא בכל ההיא סוגיא שום תנא ואמורא עד השתא דאמרינן תנינא²³² בכסף מנלן השתא הוא דמתחיל דבריו²³³ האמוראים שנאמרו על מתני' וקא מבעיא להו מנלן דמקניא בכסף. עכ"ל.

אמר משה בוטריל בכמה דוכתי בתלמודא חזינן הכי כמו שכתב הרב ר' דוד בר' שאול²³⁴ בחדושי פרק אע"פ גבי דינא דמורדת²³⁵ ובפרק קמא דחולין²³⁶ גבי משומד ובפרק כל הבשר גבי קיבת נכרי ושל נבילה²³⁷ וז"ל כל אלו הסוגיות אינו מדינא דגמרא אלא מפי מר יהודאי גאון מ"כ. עכ"ל. והראב"ד²³⁸ תפס בפרושו שני הדרכים וז"ל כסף מנלן והאי דאמרינן לעיל קיחה קיחה לאו מגמרא הוה רבנן בתראי הוא דאוספי לה ואיכא נמי למימר אע"ג דכתוב כי יקח וגמרי' קיחה קיחה אכתי אצטריך לן ויצאה חנם כדמצריכינן להו מקמן²³⁹. עכ"ל. (ס"ד א') זהו דעת הראב"ד אמנם הרב ר' מאיר²³⁹ כתב בחדושי שיראה מה שכתב הראב"י ולא כפי' הרש"ז דקשיא ליה אמאי אצטריך הכא דהא מוכחינן שפיר שמתקדשת בכסף מקיחה קיחה²⁴⁰. בשטר מנא לן²⁴¹ דכתוב ויצאה והיתה מקיש הריה ליציאה מה

227. קדושין י"ד ב' (ור' תוס' שם ד"ה הואיל).

228. תירוצ זה לא נמצא בתוספות שלנו שם, אבל הוא מובא בשמם ("והק' בתוס'... וחירצו") בחדושי תלמיד הרשב"א ר' ב' ד"ה אבל הראב"ד פי' (גם בניסוח קרובה הלשון ללש' החדושים הנ"ל עי"ש. — ואפשר שהיא היא "השטה" ? ראה גם הערות 218, 224, 230, 240).

229. ג' ב' ד"ה בכסף מנלן (וכן ב' א' ד"ה וכסף מנלן).

230. וכ"ה בשם "הרב אב ב"ד" בחדושי תלמיד הרשב"א עמ' י"ב ד"ה בכסף.

231. ראה אוצה"ג שם.

232. ג' ב', פיסקא מן המשנה (? — ר' מלנה"מ עמ' 900 ואילך).

233. נקוד על ה"ו", לסימן מחיקה.

234. ראה לעיל עמ' 286.

235. ס"ד א' "השתא דלא אתמר וכו'", ר' אוצה"ג שם חה"ת עמ' 194.

236. (ג' א"ז —) ד' א"ה ב', לא מצאתי בראשונים (ראה Brüll, Jahrb. II עמ' 72 הע' 114).

237. חולין קט"ז סע"ב. ראה רמב"ן בחדושי שם (הוצ' רייכמן עמ' ריג): "ולא נתברר לי וכו'" ור' לוי, רבנן סבוראי ותלמודם עמ' 51—50.

238. לא מצאתי במקום אחר. ראה לעיל הע' 218.

239. קדושין ד' ב'. 2A239. ראה לעיל הע' 222.

240. ראה חדושי תלמיד הרשב"א י"ב ע"א ד"ה בכסף "ואפי' לפי' דפרישנ' לעיל וכו'".

241. שם ה' א'.

יציאה בשטר אף הויה בשטר. ירוש' 242 הדא דתימא בשטר שאין בו שוה פרוטה אבל אם יש בו שוה פרוטה כסף הוא. ירוש' 243 מה בין כתב על דבר שאסור בהנאה דאינה מקודשת לשטר שאין בו שוה פרוטה דמקודשת. כאן אין ראוי להשלים. ברם הכא ראוי להשלים. ובהאי דאמר' 244 אי מהתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל פי' הרב ר' יצחק 244א והרב ר' מאיר 245 הוה אמינא דכסף בלא ביאה וביאה בלא כסף לא מהני מדקאמ' קרא כי יקח ברישא והדר ובעלה קמ"ל קרא אחרינא דביאה בלא כסף מהניא וכיון שמצינו שביאה בלא כסף מהניא נימא נמי דכסף מהני בלא ביאה דגלי בביאה וה"ה לאדך דאי ס"ד דכסף לא מהני בלא ביאה וביאה בלא כסף מהניא למה נקט רחמנא כסף אלא ש"מ דגלי בביאה דלחודה מהניא וה"ה לכסף ולקמן בעי' ור' יוחנן האי ובעלה מאי עביד ליה אבל ר' סבר 246 דדאי לא אצטריך קרא לגלויי דזה בלא זה מהני דכסף ודאי מהני לחודיה מג"ש דקתחא קתחא משדה עפרון דמה התם כסף לחודיה הכא נמי כסף לחודיה והילכך כיון שמצינו דכסף בלא ביאה מהני כל שכן דאית לן למימר גבי אשה דביאה מהניא ביה בלא כסף שהרי ביאה עיקר כל הקדושין וכל המקדש אשה על דעת ביאה קא מקדש. והראב"ד פירש 247 וז"ל אי להתם הוה אמינא עד דמקדש והדר בעיל קמ"ל. ואי ק"ל השתא נמי דכתוב בעולת בעל נהי דשמעינן מניה בעילה קונה בלא כסף אבל כסף בלא ביאה מנא לן דקני דלמא אע"ג דאיכא קיחה דכסף בעי' ובעלה ומויצאה חנם לא שמעי' ליה דאיכא למימר דלאשמעי' דכסף קדושין לאביה 248 וליכא למימר א"כ דכסף בלא ביאה לא מהני מידי למה לי דכתב רחמנא (ס"ד ב') כי יקח לאשמעינן דכסף קונה הוא לא קעביד ולא מידי. עכ"ל. ובהאי דאמרינן במסכת כתובות פ"ק 249 ובמס' גיטין פרק השולח גט 250 ואפקעינהו רבנן לקדושי מניה. כתב הראב"ד במס' כתובות וז"ל וטעמ' מאי כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש והרי הוא כמקדש על תנאי על מנת שלא ימחו חכמים 251 ואם מחו נמצאו הקדושין עקורין מעיקרן ואינן צריכין גט. ועכשיו לזה הענין 252 כל אשה שיוצאה בתקנת חכמים בין שיוצאה בגט בין שאינה יוצאה בגט כיון דקדושיה עקורין מתחלתן מהדין אינה אסורה בקרובי והוא אינו אסור בקרובותיה לפי

242. שם פ"א ה"א (כל הקטע "בשטר מנא לן... כסף הוא" העתק מן הרי"ף ס"י תק"ע).

243. שם, שם.

244. ב. שם ט' ב', וראה לעיל נ"ז א—ב' ובהע' 73 ור"ר.

244א. ראה לעיל עמ' 289.

245. ראה לעיל הע' 222.

246. וכ"פ בשיטה לא נודע למי עמ' י"ד ד"ה עד דמקדש.

247. לא מצאתי במקום אחר.

248. כדלעיל שם ד' ב'.

249. ג' א'.

250. ל"ג א'.

251. עי"ש ברא"ה ובריטב"א.

252. מכאן ולהלן מובא במאירי כתובות (עמ' 14) בשם "גדולי המפרשים" (הראב"ד).

שביאתו בה אינו אלא כזנות בעלמא ותנן נושאיין על האנוסה ועל המפותה ²⁵³. אלא מדרבנן אסור בקרובותיה ואסורה בקרוביו משום דמחזיא כאשתו ונוהגין בה כל מנהג נשואה. תינח דקדיש בכספא ²⁵⁴ משעקרו הקדושין מתחלתן עשו הקדושין מתנה אבל קדיש בביאה מה יעשו מאותה ביאה עשו אותה בעילת זנות. עכ"ל. ובהאי דאמרינן ²⁵⁵ אמר רב גדל המקדש אשה ²⁵⁶ משש שעות ולמעלה וכו'. כתב הרב הנגיד בחדושי ²⁵⁷ במ' פסחים ²⁵⁸ ראשון פ"ק וו"ל המקדש אשה משש שעות ולמעלה מתחילת שש ²⁵⁹ דאיסורא דרבנן היא אפילו בחיטי קרדנאיתא דשרירן ²⁶⁰ הגדלין בהרי אררט דתרגומו קרדו ²⁶¹ וקשים הם עד מאד ואפי' הכי אין חוששין לקדושי אם באו עליהם מים דאתי אסור חמץ דרבנן ומפקע קדושי תורה ושרי' אשת איש לעלמא. ואית דמפרשי ²⁶² אין חוששין לקדושי אע"פ שאין בהם חשש חמץ כי אם מדרבנן ובשעות דאורייתא דכל מקדש אדעתא דרבנן קא מקדש ואפקעינהו רבנן לקדושי מיניה ²⁶³. וכי היכי דבשעות דאורייתא ובחמץ דרבנן אין חוששין לקדושי הכי נמי בשעות דרבנן וחמץ דאורייתא אין חוששין לקדושי דלאו ברשותיה הוא ²⁶⁴. וק"ל דהכא אמרי' המקדש אשה בחטי קרדנאיתא אין חוששין לקדושי תפוק לי משום אפר ששוה פרוטה דהא תנן במ' כרתות ²⁶⁵ כל הנשרפין אפרן מותר הכי נמי חמץ דבעורו שרפה אפרו מותר. יש לומר (ס"ה א') דמשום הכי אין חוששין לקדושי דכי מקדש אדעתא של חטים מקדש אבל לא מקדש אדעתא דאפר היוצא מהן ²⁶⁶. והא דאמרינן אין חוששין לקדושי אפי' גט אינה צריכה דאע"ג דאמרינן בעלמא ואפקעינהו רבנן לקדושי מניה וצריכה גט הני מילי שבשעת שקדשה הוה קדושי קדושין אבל כשלא היו ראויין בשעה שקדשה אפי' גט אינה צריכה ²⁶⁷. וא"ת אמאי אינה צריכה גט מאחר דמדרבנן דהא אמרינן ²⁶⁸ המקדש בפטר חמור ובחולין שנשחטו בעזרה מקודשת אליבא דר' שמעון כלומ' שצריכה גט מאחר שאינן אסורין אלא מדרבנן דחולין שנשחטו בעזרה לאו

253. יבמות רפ"א.

254. ראה השגת הראב"ד אישות ג' כ'.

255. ראה לעיל עמ' 302 הע' 41 ועמ' 315 הע' 200.

256. ראה גמרא שלמה, באור הנוסחאות עמ' ל"ה שו" 4.

257. ראה עמ' 294.

258. "ים" נמחק כנראה בכ"י.

259. ראה רש"י וראשונים שם ואצה"ג חה"פ סי' י"ב וי"ג.

260. ראה לעיל עמ' 302 הע' 42.

261. ר' רש"י שם ד"ה אפילו (ודק"ס עמ' 16 אות א') וגמרא שלמה, שם שו" 5.

262. תוס' ו' סע"ב ד"ה משש ובראשונים שם, (אבל לא מצאתי מי שיפרש כן קודם לר"ת).

263. ראה לעיל עמ' 302 הע' 43.

264. כונתו לפי' ראית הגמ' לפי שיטת ר"ת. לעצם הדין ראה מלחמות פ"א ובראשונים.

265. ליתא בכריתות. פסחים כ"ז ב' ותמורה ל"ד א' (= תוס' ערלה ה"ז).

266. ראה תוס' פסחים כ"ט רע"ב וראשונים לקדושין נ"ו ב' ומלאכת שלמה סי' מס' תמורה.

267. ראה לעיל ס"ב סע"א. ראה גם מאירי כתובות עמ' 14 בשם "גאוני ספרד".

268. קדושין ג"ח א', וראה תוס' שם ד"ה אלמא ובראשונים שם.

דאורייתא. וי"ל דבחולין שנשחטו בעזרה לא אתי לידי איסורא דאורייתא אבל חמץ בשעה ששית משום הרחקה הוא וכיון דאתי לידי אסורא דאורייתא בשעה השביעית הוי כאסורא דאורייתא ואינן קדושין כלל. וכן נמי אמרי²⁶⁹ בחמץ שעבר עליו הפסח ולא בטלו כלל²⁷⁰ דקנסא הוא דקא קניס ר' שמעון הואיל וקא עבר עליה בכל יראה ובל ימצא וכיון דעבר אסורא דאורייתא אינן קדושין כלל דזה החמץ עצמו אתי ביה לידי אסורא דאורייתא. עכ"ל²⁷¹. והרב ברצלוני כתב בחדושו²⁷² וז"ל הא דרב גדל וכר' אית דמוקמי לה בנתבקעו²⁷³ דאי לא נתבקעו אמאי אין חוששין לקדושו והא אפי' חטי דעלמא לא אסירי אלא בנתבקעו וכדאמרי' בפרק כל שעה²⁷⁴ אלא בנתבקעו מיירי ואפי' כי נתבקעו לאו חמץ גמור דאורייתא ניהו אלו החטים הקשים אלא סימן הוא שיחמיצו וחמץ דרבנן הוא. וקמ"ל דאפי' בהני חטי שקשין הם ואינן מתחמצין מהר כחטי אחריניא אתא אין חוששין לקדושו. ואית דמפרש דבלא נתבקעו מיירי ורב גדל סבירא ליה כמר עוקבא²⁷⁵ דאמ' לא נתבקעו ממש. ודעת הר"ש²⁷⁶ לפרש ממש שעות ולמעלה מתחלת שעה ששית דאסורא דרבנן וז"ל דאמ' רב גדל המקדש ממש שעות ולמעלה שאסור מדבריהם. עכ"ל.

אמר משה בוטריל ולענין פסקא כדרב גדל אמ' רב חייא בר יוסף אמ' רב (ס"ה ב') חזינן פלוגתא ביני רבנן דמתיבתא מר רב משה גאון ורב האי גאון פסקי²⁷⁷ דהלכתא היא וכן דעת הרב אלפסי שכתבה בהלכות²⁷⁸ וכן דעת הריא"ג²⁷⁹ כמו שכתב בהלכותיו וז"ל לא צריכא לשעה ששית מדרבנן²⁸⁰ דאמ' רב גדל אמ' רב חייא בר יוסף אמ' רב המקדש ממש שעות ולמעלה אפילו בחטי קרדניא אתא אין חוששין לקדושו אלמא שעה ששית נמי דמדרבנן כשביעית דמדאורייתא דמי ואסור בהנאתו ומאי חטי קרדניא אתא חטין קשין שאין לחת המים נוגעת אליהם מיד בזמן שנופלין עליהם מים אין מקדש (עלבהם)²⁸¹ בהם את האשה וכ"ש חמץ גמור. ובהא הלכה כר' יהודה דאמ'²⁸² מניין לאוכל חמץ ממש שעות ולמעלה שהוא

269. פסחים כ"ט א'.

270. ראה מאירי שם כ"ח א' המשנה השניה. בשם חכמי לונל.

271. ע"ל עמ' 294.

272. ראה עמ' 287.

273. ראה ס' המנהיג הל' פסח ס' מ"ג ומאירי פסחים ר' ב' ד"ה זה שביארנו.

274. פסחים מ' א'.

275. שם, שם.

276. רש"י שם, אבל הלשון המובאת אינה לשון רש"י.

277. לא מצאתי ר' להלן הע' 291.

278. פ"א ס' תרצ"ה, וז"ל המאור (מובא להלן): "אעפ"י שכתבה הרי"ף ז"ל וכר'.

279. בהלכות פסחים של הרי"ץ י' גיאת לא מצאתי אלא את תכן החלק השני של המובאה (ח"ב עמ' פ"א). הלשון של המשפט האחרון מתאים למובאה בשם הריא"ג בס' העיטור

הלי ביעור חמץ ככ"ה א'. (וראה הל' ריא"ג שם עמ' צ').

280. ראה דק"ס עמ' 56 אות מ' והל"פ ששון ס"ע י' (שש שעות).

281. נמחק בכ"י.

282. פסחים כ"ח ב'.

בלא תעשה שנ' לא תאכל עליו חמץ ומשעה שאסור באכילה פי' שעה שישיית אסור בהנאה ושעה ששית דרבנן עשאוה כשל תורה ואין הלכה כר' שמעון דסבר הלכה ²⁸³ חמץ לפני זמנו מותר בהנאה ואע"ג דאוקי' לסתם מתני' דחמץ של ישראל שעבר עליו כר' שמעון ²⁸⁴ התם בתוך זמנו ולאחר זמנו אבל בלפני זמנו לא. עכ"ל. והר"ם במז"ל פסק ג"כ כדרב גדל בפרק חמשי מהלכות אישות ²⁸⁵. והרב ר' משה בר' יהודה ²⁸⁶ האריך לתת טעם לפסק הר"ם ז"ל. והרב בעל השלמה כתב ג"כ דהלכתא היא ²⁸⁷. והרב ר' אושעיא ²⁸⁸ והרב ר' ²⁸⁹ ישראל הכהן ורב שמואל הלוי ²⁹⁰ פסקי דלאו הלכתא היא ²⁹¹. וכן דעת בעל המאור ²⁹² וז"ל והיא דאמ' רב גדל אמ' רב המקדש משש שעות ולמעלה אפי' בחיטי קרדניאתא אין חוששין לקדושי אע"פ שכתבה הרב אלפ' ז"ל לא נראה לסמוך עליה דרב לטעמיה דסבירא ליה כר' יהודה דאמ' חמץ משש שעות ולמעלה עובר עליו מן התורה וחכמים עשו סייג לדבריהם שעה ששית מדבריהם ולא קיימא לן הכי אלא כר' שמעון דאמ' בין לפני זמנו בין לאחר זמנו אינו עובר עליו בולא כלום הילכך חוששין לקדושי מיהו אע"ג דסבירא ליה לר' שמעון אינו עובר בלא כלום לא מצינו שחלק ר' שמעון על מדרש אך ביום הראשון תשביתו אך חלק אי נמי (ס"ו א') דכתוב לא תשחט על חמץ דם זבחי לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים ואי אכיל ליה מיכל משש שעות ולמעלה עד הערב אינו עובר באכילתו שאין לך השבתה גדולה מזו אבל לכתחלה אין לו להשהותו משנכנסה שעה ששית דקיימ' עליה מצות תשביתו שאר מתחלת שעה שביעית מדכתוב אך חלק וחכמים עשו לה סייג משעה ששית מדבריהם שלא לשהותו ולא שרינן ליה לכתחילה למכליה ולא להנות בו אבל אם עבר וקדש חוששין לקדושי אפי' בשעה שביעית ושמינית וכ"ש בשעה ששית. עכ"ל. אמר רבינו חיים כהן ²⁹³ כיון דהאי פסקא לא אתברר לן גבן כהוגן עבדינן לחומרא. ובין תבין. אמר משה בוטרייל עכשיו הגיעה השעה שיש לי להפטר מלדבר ולכתוב דברים לחבר והן הן הדברים הנקנים באמירה ²⁹⁴ מפי הגבורה הואיל משה באר ²⁹⁵ בשם החכמים הקדמונים ולא לגנוב דעות הראשונים. כי כן יחוייב אל האדם באשר הוא אדם בעל

283. קו על המלה לסימון מחיקה.

284. שם כ"ט א'. 285. הלכה א'.

286. ראה לעיל עמ' 280.

287. ס' ההשלמה רפ"ב דפסחים.

288. ראה לעיל עמ' 285.

289. נקוד על ה"ר" לשם מחיקה.

290. "הלוי" נוסף על הגליון, ראה לעיל עמ' 290.

291. הרמב"ן במלחמות כתב: "ואין מי שיחלוק עליה אלא בעל המאור ז"ל... וכ"פ הגאונים בחבוריהם ולא ערער אדם בדבר".

292. פ"א דפסחים (ג' ע"א).

293. לא מצאתי. ראה לעיל עמ' 287.

294. עפ"י קדושין ט' ב' (רב גידל אמר רב).

295. עפ"י דברים א' 5, ברמז: על שם הכותב.

שכל למעלה מנבראי מטה להשתדל במוסרים ובוה האופן הנאה יקח בידו בעל (?) השכל להלחם עם הבהמית שיתעהו להתכבד בכלים שאולים המפוארים ואני לא באתי להתגדר ולהתפאר כי אם להעמיד (?) על מקומות העמידה הר"ם ז"ל שהיה בקי בספרא ובספרי וכולי תלמודא הרב הגדול נר ישראל ובריבוך התורה משנה (?) ויקותיאל²⁹⁶ נביא החכמות נקרא עמיה שרא נהורא²⁹⁷ וחכמים גדולים הצילוהו במה שכתב בקדושי כסף ובוה לא יהיה עליו קצף שיסופר עליו לשגגה עד שתפול בדבריו חלוקת השנה²⁹⁸ כי לא קם נביא חכמות בישראל כמשה בן מיימון הדיין כי חכמת התלמוד שם בחדר לבו הקטן באמת הבנין²⁹⁹ וכבר כתב הרב ר' יונה מטוליטולה³⁰⁰ נגד משיגי הר"ם איך עושים תורת משה פלסתר והיה קרן עור פני משה³⁰¹ לאזרו לקלסתר (?) גברא רבא הוא ולא תחכו עליה³⁰² גבר דמטמרן גלין ליה³⁰³ ולקנא קנאת הרב רבינו משה מיימון (ס"ו ב') ספרדי אצילנו כפי אשר תשיג ידי ואם איני כדאי לגעת עד הלום אעשה זה לרדוף דרכי שלום ולמלא רצון חברי ואוהבי חבירים מקשיבים לקולי ומהשם ית' יהיה גמולי עד כאן תחום דברי ר' יונה חכמתו מי מנה שהשלים חפץ אוהביו וחבריו כל שכן אני שאתחייב להפיק רצון אדוני מורי שן יוסף מובגייר פטיש הימני עמוד החזק בין במזרח בין במערב הוא עץ הדעת אשר תאוה הוא לעינים נופו מגיע עד לשמים ועלהו מאיר עיני האנשים ההולכים בעלטה וחשכה לפקוח עורי לב בהלכה ובתר נופו אזלינן³⁰⁴ לדלות מחכמתו כי כל מימי בראשית נפלגין מתחתיו³⁰⁵ ומצד השפעתו ולא סוף דבר נופו³⁰⁶ והרי הוא כבן עזאי בשוקי טבריא³⁰⁷ מכבוד גופו ולכן יראתי לגשת לפניו אבל אמרתי רצונו זה הוא כבודו³⁰⁸ מצורף שאלמוד מתלמודו אם יהיה לי פנאי לעסוק בתורה ולא יהיבנא כרגא ואע"ג דלאו צורבא מרבנן אנא³⁰⁹ דהא אפחית מתותי דרגא³¹⁰ ועכשיו בעונותי שרבו אני טרוד בטירדא דרשות³¹¹ ורדפתי

296. עפ"י מגילה י"ג א'.

297. עפ"י דניאל ב' 22.

298. ?

299. ?

300. ראה לעיל עמ' 283.

301. עפ"י שמות ל"ד 35.

302. עפ"י ברכות י"ט ב' וש"נ.

303. עפ"י גיטין נ"ו ב'.

304. עפ"י מכות י"ב א' וש"נ.

305. עפ"י בראשית רבא ט"ו ו' (ומקבילות).

306. שם.

307. עפ"י עירובין כ"ט א' וש"נ.

308. עפ"י ירוש' פאה פ"א ה"א (ט"ו ג') ומקבילות.

309. עפ"י נדרים ס"ב ב'.

310. עפ"י שבת ל' ב'.

311. עפ"י ברכות י"א א' וש"נ.

אחר חיי עולם ההבל שאין בו ממשות לבקש חוקי בלשנא דמוזוני³¹² וששת ימי המעשה אני הולך בשוקים וברחובות ולעסוק בתורה אינני פונה וממה שאספתי בימי חול אני לשבת אהיה שומר לעשות כדעת יש מי שאומר³¹³ תקנת רז"ל היא לענג את השבת בחמין וכל מי שאינו אוכל חמין צריך בדיקה אם הוא מין ואם מת יתעסקו בו עממין והמומן לבשל ולהטמין ולענג את השבת ולהשמין הוא המאמין וזוכה לקץ הימין ויש מי שאומר וראיות הביא אבל בפרק כירה לא הביאו הרב ר' זרחיה הלוי מי שיתיר לטמון יברכהו אל עליון במטמון וירבהו ככוכבי השמים בממון המתקבל בכל מדינה ולא באסימון³¹⁴ ויהי איתן מושבו כמו אגמון ויסגדון קדמיה מלכא ואלקפטא ורופילא³¹⁵ והגמון וכל קנינו יהיה נשמר באמון וברחמי מריה שמיא וארקא דגחמון³¹⁶ ואהוב בעיני (ס"ז א') ההמון ולא יהיה דל ואביון ויזכה לבא לציון **ואני** אטול רשות ממך אדוני מורי ורוזני דרך יציאה לאחור³¹⁷ לא דרך יציאה לפנים אהיה נפטר מרבי וטפסרי שהוא ישעי ואורי ואתפלל לשי"ת שיגדיל תורתך וישלים חפצי ביתך כרצונך וכרצון העבד מוכן למצותך משה בוניאק בוטריל ..

ואליך אדוני אב בחכמה אחלה לפני מעלתך הרמה שתראה זה הקונדריס אל החכם הכולל המפולפל שן בוניאק נשיא³¹⁸ אשר שמתני בו מבטחי ומחסי הואיל ואתה אדוני כבר אמרת אלי ביום תשעה עשר בתמוז שמזאת ההשגה מקדושי כסף עשית משא ומתן עמו ולא מצאתם דבר טעם לר"ם במו"ל קדושי כסף מדברי סופרים בנאמו ועכשיו הפסק נותן ריה ושלום יהיה לכם עד בלי ירח³¹⁹. א"א ס"ס. / **אמר** משה בוטריל אל יחשוב אדוני ששכחתי מה שצוה אלי בענין המשיח אמנם סבת ההמנע מלכתוב היתה בעבור שהרב ר' מאיר³²⁰ האריך בזה בספר הנקרא גנוי המלך לשעור עשרים עלים כמו אלו ואין לי פנאי כי צריך אני לבקש טרפי כדי שלא תהיה סוכתי סוכת עראי ודירת קבע אנא בעי³²¹ דבהפך זה אהיה כמו תועה ברם משותיה כילי (?)³²² יתי ולא אחמיניה³²³ וסוד שיתא אלפי שני³²⁴ אינו משנה³²⁵

312. ?

313. לשון בעל המאור, שבת פ"ג (ט"ז סע"ב), וראה אוצה"ג שבת חה"ת עמ' 41 הערה ג'.

314. ראה מעשר שני פ"א מ"ב.

315. שבעות ר' ב'.

316. ראה בראשית רבא ס"פ נ"ו (ת"א עמ' 618, ח"ג לשר' 5) (?) — וראה ילון, קונטרסים ב' עמ' 95.

317. ראה יומא נ"ג א'.

318. ראה לעיל עמ' 272 הע' 7.

319. עפ"י תהלים ע"ב 7.

320. ראה לעיל עמ' 291.

321. עפ"י סוכה ז ב'.

322. המליצה אינה ברורה.

323. סנהדרין צ"ח ב'.

324. שם צ"ז א' וש"ג.

325. כמו "זו אינה משנה", יבמות מ"ג א' ועוד.

ואולם לא נביא הוא בנאמו כי כבר אמרו ז"ל שכשתכלה פרוטה מן הבית בן דוד בא³²⁶ [ונזכה] לחיי העולם הבא ועכשיו כבר כלתה פרוטה מן הבית ויש סימן לדבר שכן דוד יבא במהרה ויצילנו מכל צוקה וצרה .. א"א ס"ס //

(ק"ז א')

בשקקי דישימא הבין והביט במראה	[הו]א חכים כשמואל ירחינאה
	(שתי שורות שאי אפשר לקרא)
גרמיה דמי לתוריתא דר' עקיבא	ליקרא הוא גהרקא דדהבה
בכל חכמה הוא מבונה ומסולא	הנה הוא החכם הכולל המופלא
// שן יוסף מובנייר יב"א א"א ס"ס //	אדוני ורוזני מרי ורבי ההה"ה

(ק"ז ב') אמר משה בוטריל אמת היה הדבר שאמרתי אל האדון אדוני מורי שן יוסף מובנייר שיש קצת מהגאונים שיסכים להבדיל על הפת¹ רב האי גאון² ורב מתתיה גאון³ ורב צדוק גאון⁴ ז"ל כלם הסכימו להבדיל בלא יין אבן נוכל להבדיל על יין⁵

326. סנהדרין שם. (שם : מן הכיס).

- ענין הבדלה על הפת נידון הרבה ע"י הגאונים ובעקבותיהם בראשונים (ראה המקורות שציינו בראבי"ה פסחים ע"מ' 146. גנו"ש ח"ב ע"מ' 8 וסדור רס"ג ע"מ' קכ"ו. ראה גם תוספתא כפשוטה ח"א ע"מ' 38. ויש עוד להוסיף תשה"ג אסף תש"ב ע"מ' 41. יתר הפוסקים רק חזרו על דברי קודמיהם). ונראה, שאמנם דעת רוב הגאונים שאין מבדילין על הפת אלא ממוצ"ש ליו"ט (חש' רע"ג גז"ש ב' ע"מ' 26 = תש"ג אסף תרפ"ט ע"מ' 71 = סדרע"ג ע"מ' ל"ב וע"מ' מ"ב — ר' אפשטיין, ציונים לזכר שמחוני ע"מ' 123. חמדה גנוזה סי' קנ"ז = תש"ג אסף תרפ"ט ע"מ' 186 וקיצורה בשו"ת מהגאונים סי' כ"ד. וכן תש"ג אסף תש"ב הנ"ל, הל"ג ד"ו י"ד א' ובשינויים בד"ב ע"מ' 48. הל' ריא"ג ח"א ע"מ' י"ד בשם רב האי ורי"ף ברכות פ"ה סי' קצ"ג בשם "איכא מרבוחתא". אבל אנו מוצאים פה ושם גם את הדיעה שבוטרייל מיהס אותה לגאונים אחדים — שמבדילין על הפת בכל מוצ"ש (עיסור ח"ב קל"ב ב' = שבה"ל סי' ק"ל ומשמם בתניא רבתי ע"מ' 56, שו"ת מהגאונים בשם "וי"א", הלכות קצובות, מהד' מרגליות ע"מ' 78 ע"י.ש. — ולא כגינצבורג גנו"ש ח"ב ע"מ' 631).
- הדיון שלפנינו הוא אוסף של ראיות ושו"ט הלקוחים ממקורות שונים, על פרטיהם אציין רק למקורות העיקריים.
- ראה להלן הערה 37.
- לא מצאתי בשמו לענין זה כלום.
- בשם רב צדוק הובאו דיעות סותרות בענין זה אבל יש שמוסרים בשמו שמבדילין על הפת בכל מוצ"ש (ר' אפטוביצר, ראבי"ה שם ע"מ' 146 הע' 29 ובהוספות ותקונים לח"ב ע"מ' 83 (711), ר' גם אוצ"ג סוטה ע"מ' 169 הע' ה').
- בכ"י "יין" באותיות גדולות ומובלטות (תקון ע"י אחר ?) וצ"ל : פת.

וקאמרי הכי לא יהא חמיר אפוקי יומא מעיולי יומא⁶ וכי היכי דמקדשינן אריפתא כדאמ'⁷
 רב יצחק בר שמואל בר מרתא זימנין סגיאין הוה קאמינא קמיה דרב זימנין דחביבא
 ליה ריפתא מקדש אריפתא וזימנין דחביבא ליה חמרא מקדש אחמרא הם הכי נמי⁸
 מבדילינן על הפת. ועוד דהא אמרינן⁹ אמרי ליה מר ינקא ומר קשישא בריה דרב
 חסדא לרב אשי זימנא חדא איקלע אממר לאתרין ולא הוה לן חמרא ואיתינן ליה
 שיכרא ולא [אבדיל ובת טות וכו']¹⁰ ש"מ תלת ש"מ המבדיל בתפילה צריך שיבדיל
 על הכוס [וש"מ אסור לו לאדם]¹⁰ שיטעום כלום¹¹ קודם שיבדיל וש"מ מי שלא
 הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולה. ואי הלכתא פסוקא היא שאין
 מבדילין על הפת אמאי שתיק תלמודא למימר ש"מ שאין מבדילין על הפת ומדלא
 קאמ' הכי ש"מ דדעתיה דמבדילינן על הפת¹². ואי תיקשי לך אמאי בת טות יש
 לתרץ שקבע סעודתו מבעוד יום¹³. ועוד להכי בת טות בלא אכילה מפני שאין לו
 יין לעשות ברכה¹⁴ הוא מסקי' ברכה טעונה כוס¹⁵ ומאן דסבר ברכה אינה טעונה כוס
 טעות¹⁶ הוא בידו דמתני' בהדיא דתנן בא להם יין בתוך המזון וכו' והלכה כבית
 הלל דשמעת מינה ברכה טעונה כוס. אי נמי¹⁷ אממר דבת טות יודע היה שלמחר
 יהיה לו כוס למזון ולהבדלה לעשות מצוה מן המובחר כאשר תקנו אנשי כנסת
 הגדולה הבדלה על הכוס דאמ'¹⁸ ר' כתחלה קבעוה בתפלה חזרו והעשירו קבעוה
 על הכוס והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. אבל היכא שיודע שלמחר
 לא יהיה לו יין להבדלה יוכל להבדיל על הפת. ועוד כתוב בפרקי דר' אליעזר¹⁹ ר'
 מונא אומר כיצד חייב אדם בכוס של הבדלה אומ' בורא פרי הגפן ומקריב אדם ידו
 לאור הנר ואומר בורא מאורי האש (ק"ח א') וכיון שמרחיק ידו מן האש אומ'

6. ראה תוס' פסחים ק"ו ב' ד"ה מקדש.

7. פסחים שם.

8. ר' לעיל עמ' 305 הע' 74.

9. שם ק"ז א'.

10. כתה"י קרוע.

11. ראה דק"ס שם עמ' קס"ב אות ח'.

12. הגאונים והראשונים (תש"ג אסף תש"ב, הל' ריא"ג, רי"ף הג"ל ובעקבותיהם אחרים)

מביאים דוקא מכאן ראייה שאין מבדילין על הפת. העיטור הג"ל הוא היחידי שמצאתי

שמדייק מכאן כדיוקו הדחוק (ר' רשב"ם שם ד"ה חמר מדינה וד"ה ש"מ) של מחברינו.

13. ראה עיטור שם.

14. ראה תוס' ברכות נ"ב א' ד"ה מניחו ובראשונים שם.

15. פסחים ק"ה ב'.

16. מכאן, העתק לשון בעל המאור. ברכות פ"ח (ל"ט א'): "ויש טועין בדברי הרי"ף וכו'

וטעות הוא בידם דמתני' בהדיא היא דתנן בא להם יין בתוך (!) המזון וכו' והלכה כב"ה

דש"מ בהמ"ז טעונה כוס".

17. מכאן, העתק לשון הראב"ד שהובא ברשב"א ברכות נ"ב א' ד"ה הנכנס.

18. ברכות ל"ג א' — עי"ש.

19. פרק כ' (הוצ' רד"ל מ"ו ע"ב) בשנינויים, עי"ש. פדרי"א הובא לענין זה בסדר"ע הג"ל.

בריי"צ ן' גיאת עמ' ט"ז ואחריהם עוד.

המבדיל בין קדש לחול ואם אין לו יין פושט ידו לאור האש ומסתכל בצפרנים²⁰ שהם לבנות מן הגוף ואומר בורא מאורי האש ואם היה בדרך פושט ידו לאור הכוכבים שהן של אש ומסתכל בצפרניו²¹ ואומר בורא מאורי האש ואם נתקשרו²² שמים בעבים ואינו רואה את הכוכבים תולש אבן מן הארץ ואומר המבדיל בין קדש לחול. אלמ' דמבדלינן בלא יין וכי אית ליה ריפתא מי גרע מדלית ליה. ואי קשיא לך שאין²³ דומה הבדלה לקדוש מפני שקדוש אי אפשר לו שלא לסעוד דהא מסקי דאין קדוש אלא במקום סעודה²⁴ וכיון דשולחן קבוע וסעודתו קבועה ואי אפשר שלא לסעוד מקדוש על הפת אבל במוצאי שבת כלום סעודתו קבועה ושלחנו קבוע ופת מונחת לפנינו שנוטל פת ומברך^{24א} עליה. יש לתרץ²⁵ שאפי' במוצאי שבת שולחן קבוע ופת מצויה שכך אמרו חכמים²⁶ אמ' ר' חנינא לעולם יסדיר אדם שולחנו במוצאי שבת ואע"פ שאינו צריך אלא לכוית כדי²⁷ שתהא סעודתו מתוקנת כל השבת כולה. נמצא שהבדלה דומה לקדוש בטעם זה. ועוד שלא נתן דבר הבדלה לשיעורין וכי היכי דהיכא²⁸ דמקלע ליל יום טוב במוצאי שבת דמקדש אריפתא וליכא דפליג דמבדיל אריפתא כיון דסוגין כרבא²⁹ דאמ' יקנה"ז הם הכי נמי³⁰ מבדלינן על ריפתא באפוקי שבתא לחולא. ועוד דהא אמרי' בירוש' פרק אלו דברים³¹. אמ' ר' זעירא מדברי שניהם נלמוד שמבדלינן בלא יין. ועוד דהא אמרינן בפרק אין עומדין³² א"ל רבינא לרבא הלכתא מאי א"ל כקדושא מה קדושא תפלה וכוס אף הכא נמי תפלה וכוס³³. ומדקאמ' כקידושא מה קדושא אריפתא אף הבדלה

20. עה"ג: נר"א בציפורנים.

21. עה"ג: נר"א בציפורניו.

22. עה"ג: נר"א נתקדורו.

23. מ"אין דומה" עד "ומברך עליה" לשון רב עמרם גאון בתשובתו ובסידורו ומשם אצל ריצ' ך גיאת (ר' הערה 1) ואצל הרבה מן הפוסקים. אלא שמחברינו הוסיף "ואי קשיא לך" והפכו לקושיא לשיטתו.

24. פסחים ק"א א'.

24 א. עה"ג: נר"א ומבדיל.

25. כלשון רי"צ ך גיאת שם. "ואנו סוברים".

26. שבת קי"ט ב'.

27. ליתא בגמ' שם, אבל כ"ה ברי"צ ך גיאת הנ"ל.

28. מכאן עד "יקנה"ז", לשון רב האי שברי"צ ך גיאת הנ"ל. אלא ששם ההמשך הוא בדיוק ההיפך ממה שכתב מחברינו! וז"ל שם: "היכא דאיכלע ליל יר"ט במוצ"ש וכי דסוגין כרבא דאמר יקנה"ז וקדוש עיקר ותחלה ובתרא אבדלתא אבל אפוקא שבתא לחולא לא מבדלינן אריפתא". מקור הדברים בתשובת רב עמרם גאון הנ"ל. — ראה עוד להלן הערה 37.

29. פסחים ק"ג א'. 30. ראה לעיל עמ' 305 הע' 74.

31. ברכות פ"ח ה"א (= פסחים פ"י ה"ב). גם ירושלמי זה הובא הרבה לענינינו בראשונים, וכבר השואלים בתשוה"ג אסף תש"ב עמ' 41 מסתמכים עליו.

32. ברכות ל"ג רע"ב.

33. ר' דק"ס שם עמ' 179 אותיות ג—ד' (ר' גם אוצ"ה ג, הה"פ ס' עמ' 45, פי' רה"ג).

נמי אריפתא³⁴. ולעולם³⁵ היכא דתרויהו חביבן ליה יין קודם. והא דאמרי³⁶ דמקדשינן אריפתא דוקא בלילי שבת ובלילי ימים טובים חוץ מלילי פסחים שהרי שנינו לא יפחתו מארבע כוסות של יין ואפי' מן התמחוי. ע"כ לשון רבי' האי ז"ל בפירושו למסכת ברכות בפרק אלו דברים³⁷. אמר משה בוטריל הואיל ואתא לידן ענין קדושא ואבדלתא נספר לפני אדונינו מה שאמרו (ק"ה ב') בו הגאונים. תנו רבנן³⁸ זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין אין לי אלא ביום בלילה מנין ת"ל זכור את יום השבת האי³⁹ תנא קא מהדר אליא ונסיב ליה קרא ליממא ועוד עקר קדושא בליליא הוא אלא ה"ק זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו. ופי' הרב חלבו הישראלי⁴⁰ דהאי זכירה לשון שירה היא⁴¹ ועקר שירה אינו אלא על היין⁴² ועוד דאשכחן זכירה על היין כדכתב⁴³ זכרו כיון לבנון. אין לי אלא בלילה ביום מנין ת"ל [זכור את] יום ביום מאי אמ' אמ'⁴⁴ רב יהודה בורא פרי

34. בדרך דומה (וכנראה ברמז לדברי רבא בברכות ל"ג. דמשוונין לה כקידוש היום מה קדוש היום וכו') גם בחמדה גנוזה סי' קנ"ז, אבל לענין מוצ"ש ויו"ט בלבד — ע"ש.

35. "לעולם... קודם" — לשון רי"צ ׳ן גיאת הל' קדוש עמ' ה' (בשם רב האי?).

36. הובא בשם רה"ג בשע"ת סי' קט"ז, ס' העתים עמ' 203 ובס' העיטור, ד' כוסות קל"ו סע"א) ושמא היו הדברים גם ברי"צ ׳ן גיאת, שהרי העיטור מביא שם בסמוך לדברי רב האי דברי "אבן גיאת" שאינם בהלכותיו שלפנינו — ע"ש).

37. עכ"ל, אבל אינו מציין היכן מתחילים דברי רה"ג. ראינו שכמה פסקאות מן הקטע האחרון הובאו אצל הראשונים (ובעיקר בהלכות ריא"ג) בשם רה"ג, אבל מבלי שיצינו אם הדברים לקוחים מפירוש ברכות שלו או מתשובותיו. בקטעים המרובים מפי' רה"ג למס' ברכות שהגיעו אלינו (ראה Mann, Texts & Studies ח"א עמ' 573 ואילך), לא נמצא אף קטע לפרק אלו דברים, שלשם מציין מחברינו. אבל אין ספק שרה"ג בפירושו לברכות דן בשאלה זו שהרי רי"צ ׳ן גיאת (ח"א עמ' י"ד) כותב: "ואע"פ שנשמע מדברי רב האי בפירוש ברכות שמבדילין על הפת הרי הודה וכמה תשובות לאחר כך שאין מבדילין עליה כלל". אבל לא ברור האם הכונה שרה"ג כתב בפירוש ברכות שלו שמבדילין על הפת בכל מוצ"ש או שגם כשהתיר לא התיר אלא במוצ"ש ליו"ט ואח"כ חזר בו "שאין מבדילין כלל" וכן משמע לכאורה מן הלשון שם. וכן נראה גם מתשובת רה"ג שבתש"ג אסף הנ"ל עמ' 41: "הכין חזינא דלית מנהגא בתרתין [מתביאתא לאבדולי אריפתא ולא] חזי לנא ולא שמיע לנא דעבדין הכין, ועי"ש שהוא מתיר רק ממוצ"ש ליו"ט. ולא נראה שהגאון היה כותב דברים אלה לו הוא עצמו כתב כך קודם לכן בפירושו למס' ברכות. ראה גם רי"ף רפ"ח דברכות: "איכא מרבנותא וכו' ושמיעה ליה מהאי מתני' דמבדלינן אריפתא וקא מוקים לה למתני' במוצ"ש ליו"ט וכו'".

38. פסחים ק"ו א'.

39. ר' דק"ס שם עמ' 320 אותיות ז'—ח'.

40. ראה לעיל עמ' 287.

41. עה"ג: הוא.

42. ברכות ל"ה א'; ר' רשב"ם פסחים שם ד"ה אמר ר"י (ללשון "עקר שירה" — ר' ערכין י"א א').

43. הושע י"ד 8. — ר' תוספות שם ד"ה זוכרה.

44. ר' דק"ס שם אות ט'.

הגפן. רב אשי אקלע לבי מחוזא אמרו ליה לקדיש לן קדושא רבה אמ' 45 מאי ניהו קדושא רבא מכדי כל היכא דאיכא קידושא ברישא בעי מימר בורא פרי הגפן אמ' בורא פרי הגפן ואגיד ביה חזיה לההוא סבא דקא גחין ושתי קרא אנפשיה החכם עיניו בראשו. פר"ש ז"ל 46 ואהכי קרי ליה קדושא רבה דאכולהו קדושי קאמרינן ליה. והראב"י 47 פירש דלהכי קרי ליה קדושא רבא לכנוי ור"ל קדושא זוטא וכדי שלא למעט הקדוש קרי ליה קדושא רבא והרבה מלות יתבארו בהפך כמו שפרש רב סעדיה גאון קראו אחרין מלא 48 חסר. ועוד בלשון רבותי קורין לסומא סגי נהור 49 והרמ [בן] פרש 50 דלהכי קרי בפה"ג קדושא רבא וז"ל זאת הברכה אינה מתוקנת אלא על היין ויין הוא סוד וסוד נתן ליראי השם ונקשרים בסוד התבונה... 50 אמן יהא שמיה רבא. עכ"ל.

אמר משה בוטריל פרוש הרב ר' משה בר' נחמן יתבאר למי שראה באור התפילה מהקבלה מהרב ר' אלעזר דגרמיישא 51. והנה מצאתי בתשובת שאלה לרבי' האיי גאון ז"ל 52 וז"ל וששאלתם האי דאמור רבנן רב אשי אקלע למחוזא אמרי ליה לקדיש לן מר קדושא רבא אמ' 53 מכדי בורא פרי הגפן קדים אמ' בורא פרי הגפן ואגיד ביה קם ההוא סבא סגיד 54 וטעים קרי עליה החכם עיניו בראשו. ואמרי והחכמה תחיה בעליה 55. זו חובה או רשות ואם הוא חובה לפני סעודה או לאחר סעודה ומהו אגיד ביה בורא פרי הגפן ומאריך או דילמ' מילתא אחרייתא קא מוסיף בה. תשובה כך ראינו שעדין ברכת בורא פרי הגפן (ק"ט א') נאמרת ארוכה בכמה מקומות וחביבה בעיני בני בצרה ועילם ופרס ומדינת הים ליהודים אשר שם ורגילין בה בלילי פסחים ואין אומרים כלשון זה כלשון בורא פרי הגפן אלא מאריכים דברים וכך אומרים אשר ברא יין עסיס ותירוש טוב המשמח אלהים ואנשים וכר'. וכך דרכם של רוב בני אדם שאינם תלמידי חכמים כיון שאין יודעים לעסוק בתורה ובהלכות מאריכין ענין דברי ברכות ותפלות ועל זה תוקנה החזנות והקרובות שאמרו הפייטנים הפורטים ובני מחוזא נועדו בעצמם לתבוע מרב אשי ברכת קדוש ארוכה

45. ר' שם אות י'.

46. רש"י ד"ה קידושא רבא וכ"ה ברשב"ם.

47. כ"פ כמה מן הראשונים (המכתם, המאירי, אור"ח סעודת שבת סי' א' ועוד), אבל לא מצאתי בשם הראב"י (ר' תוספתא כפשוטה ח"א עמ' 351 הע' 57).

48. ירמיהו י"ב 6, — פירוש זה מובא ברד"ק שם בשם רב האי גאון, אבל לא מצאתי בשם ר"ס"ג (ר' ערוגת הבשם ח"א עמ' 66).

49. ירוש' פאה פ"ה ה"ה.

50. לא מצאתי. (ראה פי' הרמב"ן לשמות כ' י"ח "ויקראו לברכת היום קדושא רבא שהוא הגדול ותבין זה").

50 א. כתה"י קרוי, חסר כדי מלה.

51. לא ראיתי (ראה גם ערוגת הבשם ח"ב עמ' 198, שהוא בד"כ מרבה להביא את בעל הרוקח).

52. ר' אוצה"ג פסחים חה"ת עמ' 107, ומש"כ לעיל עמ' 286.

53. ראה גירסת רה"ג שבס' העתים עמ' 288, ועי"ל הע' 45.

54. ראה הערה הקודמת. את הגירסא "סגיד" ו"קרי עליה" לא מצאתי במקום אחר.

55. לא מצאתי גירסא זאת (ראה יומא פ"ג ב' ועוד).

כי הם היו מכירים דברי הפורטים והוא שהיה חכם היה מכיר כי אין זה חובה ואף לא מצוה ואף לא דרכן של ת"ח וכיון שלא לתר הרחיב רב אשי דברים בזה הדבר אמרו שמח אותו האיש וקם והשתחוה וקרא על רב אשי החכם עיניו בראשו. עכ"ל. והרב רבי' שמחה⁵⁶ ז"ל פירש וז"ל שרב אשי חשב שבני מחוזא מחמת אונס שנודמן להם בבלייל שבת לא יכלו לקדש אם מחמת פשיעותא דלא גמירי ולא רצה לשאול להם מפני הבושה ודעתו היתה לומר קדוש הלילה כדאמרי'⁵⁷ מי שלא קדש בערב שבת מקדש והולך כל השבת כולה. אגיד ביה בסוף כשרצה לראות מה יעשו וראה זקן אחד דקא גחין ושתי פי' דקא גחין לעשות כבוד אל המקדש אי נמי דרך כל בני אדם לעמוד בקומה זקופה בעוד שהמקדש יאמר הקדוש כי עדין אינו צריך⁵⁸ לשתות וכשגמר המקדש הקדוש אז כל בני הסעודה יקרבו אל השולחן אי נמי זקן שאני שהיה שוחה לשתות כי היכי שלא לשפוך היין שבכוס ואז קרב⁵⁸ רב אשי על עצמו החכם עיניו בראשו ואין להקשות⁵⁹ מיהא דאמרי'⁶⁰ אין המסובין רשאים לטעום כלום עד שיטעום המברך או המקדש. דהא אמרי' בתלמוד ירוש'⁶¹ דדוקא כגון שהם כולם זקוקים לככר אחד או לכוס אחד אבל אם כל א' וא' ככרו בידו אוכלין. אע"פ שלא אכל המברך ואם כל א' כוסו בידו שותין אע"פ שלא שתה המברך או המקדש. (ק"ט ב') ושמעין מהכא⁶² שאין לשפוך מכוס של ברכה או של קדושה לכוס של כל אחד ואחד מבני הסעודה⁶² דהא ההוא חכם גחין ושתי ולא המתין שישפוך רב אשי מכוסו לכוסו. מיהו היכא דכוסות שלהן פגומין טוב לשפוך מכוס של ברכה לתוך כוס של כל אחד ואחד כדי שגם הם ישתו מן כוס שאינו פגום אע"פ שאין שתיתו מעכבת כיון ששתה המברך. אמר' משה בוטריל חזינן פלוגתא ביני רשותא אם מקדשי' על יין שנתערב בו מעט דבש⁶³ רב מתתיא גאון ורב שרירא גאון⁶⁴ אמרו שאין מקדשין על יין שיש בו מעט דבש דהא כתרי' כי כל שאור וכל דבש וכו'. וגרסי' בפרק המוכר פירות לחבירו⁶⁵ אמר רב זוטרא בר טוביא אמ' רב אין אומרינן קדוש היום אלא על היין שראוי לנסך על גבי המזבח לכן דעת גאוני המערב דזה (?) היין שיש בו דבש לא איקרי יין הראוי לנסך על גבי המזבח ואין מקדשין עליו⁶⁶ והואיל ואינו ראוי לנסך על גבי

56. לא מצאתי, אבל הפירוש נמצא גם בס' המכתם עמ' 447 בשם 'ויש שאומרינן'.

57. שם ק"ה א'.

58. עה"ג: נר"א יכול. 58 א. צ"ל: קרא.

59. ראה תוס' שם ד"ה הוה ובראשונים.

60. ברכות מ"ז א'.

61. שם פ"ו ה"א.

62. ר' סדור רס"ג עמ' קט"ו—ז'.

63. מחברינו הולך כאן בעקבות הרי"ף שבסמוך להא דקדושה רבא (סי' תשע"ז) מביא

סוגית ב"ב, יין הראוי לנסוך ע"ג המזבח.

64. לא מצאתי בשמם. אבל ראה הלכות ריא"ג ח"א ס"ע ב' בשם רב האי. וכן עיטור, ד'

כוסות קל"ב רע"ד וטור או"ח סי' רע"ב — בשם ריא"ג.

65. בבא בתרא צ"ז א'.

66. ראה לשון הרמב"ם פכ"ט מהל' שבת שהובאה להלן בפנים.

המזבח אין בו משום יין נסך ומותר לשתותו עם הגוי⁶⁷ ואי קשיא לך הא אמרי במס' שקלים פרק בשלשה פרקים⁶⁸ דיינ קונדיטון מקדשין עליו ואדם יוצא בו ידי ארבע כוסות בפסת. תריץ דלא שבקינן התלמוד הבבלי בעבור הירושלמי אבל אנן אזלינן בתר תלמודא בבליאה. ועוד יש לתרץ דבקונדיטון לית בו אל' בשמים אבל דבש ליכא⁶⁹. והרב ר' שמריה גאון והרב ר' עובדיה גאון⁷⁰ הסכימו שמקדש' על יין קונדיטון שאע"פ שיש בו דבש ופלפלין אפי' הכי מקדשין עליו כדמסקי' פרק בשלשה פרקים במס' שקלים מפני שהוא משובח והא דאמרי' בפרק המוכר פירות לאפוקי מי שריחו רע דקאי לגריעותא⁷¹ וכל מאן דדמי ליה ולא תקשי הא דמסכת שקלים להא דהמוכר פירות. אמר משה בוטריל בעבור שאין להכריע בין שתי הדעות האלו כתב הר"ם ז"ל בפרק תשעה ועשרים מהלכות שבת⁷² וז"ל אין מקדשין אלא על היין הראוי לנסח על גבי המזבח (ק"י א') לפיכך עם נתערב בו דבש או שאור אפי' כטיפת חרדל בחבית גדולה אין מקדשין עליו. כך אנו מורים בכל המערב. ויש מי שמתיר לקדש עליו ואומר לא נאמר יין הראוי לנסך על גבי המזבח אלא להוציא יין שריחו רע או מגולה או מבושל שאין מקדשין על אחד מהם. עכ"ל. ועל יין מבושל כתב רב נטרונאי⁷³ שיין שנתבשל אפי' מעט אין מקדשין עליו דהא תנן⁷⁴ אין מביאין לא מתוק ולא מעושן ולא מבושל ואם הביא פסול. וכת' הרב ר' משה בר' יהודה⁷⁵ בפרק תשעה ועשרים מהלכות שבת וז"ל מבושל דאמרי' שלא יביא דוקא שנתבשל כל צורכו אבל אם לא נתבשל אלא מעט לא אמרינן ביה ואם הביא פסול. והכי קא אמ' רבי' האי גאון ז"ל⁷⁶ גאונים הראשונים דייקו שיין מבושל שהרתיח כל צרכו אין בו משום גלוי ולא משום יין נסך ואין מברכין עליו אלא שהכל. אבל רב משה גאון⁷⁷ כתב שביין מבושל שהוא משובח כדאמרי' בירוש' בבכורות⁷⁸ פרק אין נותנין

67. לשון הרמב"ם פ"א מהל' מאכלות אסורות ה"י (אלא שהשמים: ה"ה כמבושל או כשכר. — על מבושל הוא דן להלן ק"י א').

68. ירושלמי פ"ג ה"ב וש"נ (גם פסחים פ"י). הרבה מן הראשונים הביאו ירוש' זה לענין יין שיש בו דבש לקידוש, ראה ירושלמי כפשוטו עמ' 152.

69. אבל כבר ציינו הראשונים לפסיקתא (דר"כ, ק"ב ע"ב): "מה קונדיטון הזה יש בו יין יש בו דבש וכו'".

70. ראה לעיל עמ' 293.

71. ראה ראשונים ב"ב שם.

72. הלכה י"ד.

73. בשם רב נטרונאי בהל"פ מילר סי' י"ז (שע"ת סי' רנ"ח) וכן ראה המקורות שצויינו לעיל בהע' 64 וראבי"ה ח"ב עמ' 54—52.

74. מנחות פ"ו ב'.

75. ראה לעיל עמ' 280.

76. הרשב"א בתה"ב ב"ה שע"ג: "פי' הראב"ד ז"ל בפסחים (ר' הע' 63) בשם רב האי גאון ז"ל הכי דייקי גאונים ראשונים ז"ל כיון שהרתיח מעשה מבושל וכו', ור' רמב"ן ע"ו ל' א' ד"ה מצאתי ובעוד כמה ראשונים. לשעור בישול יין שמחברנו מעמידו במחלוקת גאונים, ראה ר"ל גינצבורג, תשובה בדבר יינות וכו' עמ' 66.

77. בשמו לא מצאתי לענין זה כלום. 77א. צ"ל: בתרומות.

דבלה וכו' ⁷⁸ אין מבשלין יין של תרומה מפני שהוא ממעיטו ר' יהודה מתיר מפני שהוא משביחו. מקדשינן עליה ויוצא בו ידי ארבע כוסות בפסח כדין ייגומלון ⁷⁹. והא דאמרינן ולא מבושל שלא נתבשל כל צרכו דשייך לגריעותא ⁸⁰. עכ"ל. אמר משה בוטריל הנה כתב רבינו מאיר דרוטנבורק בסדר ברכות שלו ⁸¹ וז"ל ואותן בני אדם שמקדשי' בבית הכנסת כמו שנוהגין בכל קהלות אשכנז אין לו למקדש לטעום כיון שאין קדוש אלא במקום סעודה הרי הוא טועם קודם קדוש. ואפי' על הקטנים אנו קוראין תגר שהחזן נותן להם לשתות מן היין דנהי דקטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו מ"מ לא ספינן להו כדאית' פרק חרש. ואי איישר חילי אבטליניה שאם בימי חכמים היו עושין היינו לאפוקי אורחין ידי חובתן דאכלי ושתי בבי כנישתא אבל עתה אינו כן. אמנם חזרני בי לקיים המנהג דלא שייך למימר לא ספינן להו איסורא לקטנים אלא בלא תעשה כגון נבלות וטרפות וכיוצא בהן דנפקא לן בפרק חרש מלא תאכלום להזהיר גדולים על הקטנים אבל קדוש היום (ק"י ב') מצות עשה היא ולא אתיא מהתם ומנשים נמי לא אתיא דמה לנשים דאינהו גופייהו בנות עונשין ומכל שישנו בשמירה ישנו בזכירה לא נפקא לן קטנים כיון דאינהו גופייהו ליתנהו בשמירה. עכ"ל ⁸². והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה ישנן בזכירה כאשר פר"ש ז"ל במ' שבועות בפרק שבועות שתיים תנינא ⁸³ וז"ל להקיש זכור לשמור בקדוש היום דנפקא לן מזכור את יום השבת לקדש וזכרוהו על היין ואע"ג דכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות בזה חייבות דאתקש זכור לשמור כל שישנו בשמירת לאו שבת ישנו בקדוש והנשים ישנן דכל מצות לא תעשה בין שהזמן גרמא בין שלא הזמן גרמא נשים חייבות. עכ"ל. והואיל ואיתנהו בשמירה ישנן בזכירה מדבר תורה והיינו דאמרי' בפרק שבועות שתיים תנינא ⁸⁴ נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה וכתב הרב ר' פרץ בתוספות שלו ⁸⁵ וז"ל משמע מהכא דקדוש דאורייתא והכי איתא בהדיא במס' ברכות בפ' מי שמתו ⁸⁶. ותימה דבריש מסכת זויר ⁸⁷ אמרי' מיין ושכר יזיר לאסור יין מצוה כיון רשות

78. פי"א ה"א הקטע המצוטט כאן הוא מן המשנה שם, אלא שפירושה תלוי בירוש' שם סה"א ראה הראשונים שציין אפסוביצר, ראבי"ה ח"ב עמ' 54 הע' 23.

79. דבריו אינם ברורים. ונראה שכונתו שייך מבושל משובח כדמוכה מתרומות הנ"ל ואף הת"ק אינו אוסר לבשל יין תרומה אלא משום שממעטו, אבל לענין קדוש דינו כייגומלון, שלכונ"ע מותר גם ביין של תרומה (משנה תרומות שם), ומפורש בירוש' (שקלים הנ"ל הע' 68) שבשניהם — מבושל וקונדיטון (= ייגומלון) — יוצאין ידי ד' כוסות.

80. לא מצאתי דיעה כזאת במקום אחר.

81. ראה מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים מהד' כהנא ח"א עמ' קע"ח.

82. המשך דברי מהר"ם להלן קט"ו רע"א.

83. כ' ב' ד"ה כדרב אדא.

84. שם.

85. וכ"ה בשינויי לשון קטנים בתוס' שלנו שם ד"ה נשים ותוס' הרא"ש שם (ראה אברמסון, ק"ס ל"ו עמ' 244).

86. כ' ב'. 87. ג' סע"ב.

ופריך התם יין מאי ניהו קדושא ואבדלתא הרי מושבע ועומד עליו מהר סיני הוא. ומפרשו רב' תם בתמיה וכי מושבע עליו מהר סיני הוא דאיצטריך למעוטיה אלמא מדרבנן. וי"ל דקדושא ודאי דאורייתא הוא אבל היין אינו אלא מדרבנן והאי דאמר' בערבי פסחים⁸⁸ ובפ' ב' דביצה⁸⁹ זכרהו על היין אסמכתא בעלמ' הוא. את שישנו בשמירה ישנו בזכירה. תימ'⁹⁰ אומ' איפכא דאת שישנו בזכירה ישנו בשמירה ולפטרן נשי ממלאכת שבת וי"ל דלחומרא מקשינן. ותימ' דבריש אילו עוברין⁹¹ דרשינן לא תאכל חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה משמ' דאי לאו דאיתרבו נשי לאכילת חמץ הוה דרשינן איפכא דכל שאינו בקום אכול מצה אינו בבל אוכל חמץ. ובפ"ק דקדושין⁹² דרשי' לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך דכל שישנו בהשחתת זקן ישנו בהקפת הראש. ומיהו (ק"א א') ההוא ניחא דאיפכא לא שייך למדרש דנשי לית להו זקן. וכי תימ' סברא הוא דפשיטא קרא משמע שסופו בא ללמד על תחלתו הא לא משמע הכי במנחות בפרק התכלת⁹³ ובריש מס' ערכין⁹⁴ גבי הא דתניא הכל חייבין בציצית כהנים לויים וישראל וכו' ומסיק דכהנים אצטריך ליה סד"א הואיל וכתו' לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך מאן דלא משתרי כלאים גביה בלבישה מחייב בציצית והני כהנים הואיל ואישתרי כלאים גביהו לא מחייבי אלמ' בא תחלתו ללמד על סופו. מיהו הא נמי לא קשיא דגבי כהנים שאין סופו יכול ללמד על תחלתו לאסור כלאים אצלם יש לנו ללמד תחלתו עד סופו. עכ"ל אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה לחוק דברי הרב ר' משה בר' יהודה⁹⁵ שהרי מצינו גבי קדוש דאמר' הכי גבי זכור את יום השבת שהוא אסמכתא בעלמא הם הכי נמי⁹⁶ גבי דרשא דכסף אבל יש כסף לאדון אחר ומאי נינהו אב מדרבנן דרשינן לה⁹⁷. ואע"ג דאמר' בכסף מנא לן אינו אלא אסמכתא בעלמא שהרי מצינו בתלמוד מנא לן או מנא הני מילי דאינו אלא אסמכתא בעלמ'⁹⁸. כאשר פר"ש ז"ל בפרק יום טוב שחל⁹⁹ מנא הני מילי דלאו דוקא קא בעי קרא דהא קיימ' לן דעירווי תבשילין דרבנן אלא הכי קאמ' מ[היכ]א

88. ק"ו א'.

89. וכו' בתוס' הרא"ש הנ"ל ועי"ש בהע' 17 של המהדיר (ור' רש"י ביצה ט"ו ב' ד"ה מ"ט. שמחברינו מביאו להלן קי"א א').

90. ראה תוס' שם ד"ה כל שישנו ובתוס' הרא"ש שם.

91. פסחים מ"ג ב'.

92. ל"ה ב'.

93. מ"ג א'.

94. ג' ב'.

95. לעיל ג"ה א' ואילך.

96. ראה לעיל ע"מ 305 הע' 74.

97. לעיל ג"ו ב' (ועי"ל הע' 33 ר' 66).

98. ראה השגות הרמב"ן לס' המצוות שורש ב' (ד"ו כ' ע"ב) ויד מלאכי סי' ת"ל.

99. ביצה ט"ו ב' ד"ה מנה"מ.

אסמכו רבנן לעירובי תבשילין אמר קרא זכור את יום השבת. וזה לא ימצא בכל פרושי רש"י¹⁰⁰ אבל הוא בקצת פרושים מדוייקים וכן העיד הרב ר' דוד בר' שאול בחדושו למס' יום טוב¹⁰¹. וזה יספיק להשיב במה שירצה להשיב המשי"ב¹⁰² נגד מה שאמ' הרב ר' משה בר' יהודה על בכסף מנא לו. ובמה שאמ' אבל יש כסף לאדון אחר ומאי ניהו אב¹⁰³. דהא מצינן למדרש ביה דרשא אחריתי דהיינו חנם אלו ימי נערות אין כסף אלו ימי בגרות¹⁰⁴. ואי קשי' לך כיון דנפקא בנערות בבגרות מאי בעיא גביה לא נצרכא אלא לבגר דאילונית כל' אילונית אין לה סימני נערות ואשמעינן קרא שיוציאוה ימי בגרותה. (ק"א ב') ועוד הא אמרי' בירוש' ¹⁰⁵ גבי תחומי שבת דקתני אין לך תחום מחזור מן התורה אלא שלש פרסאות¹⁰⁶. ולדעת רבני צרפת¹⁰⁷ כל תחומין ואפי' של שלש פרסאות הן מדרבנן ומן התורה לאו דוק' הוא אלא סמך תורה דקאמ' ומביאין ראיות גדולות. וזה יתבאר בחדושי רבי' מאיר דרוטנבורק¹⁰⁸ בפרק כלל גדול ובפרק אלו הן הנחנקין. ובפרק בכל מערבין. אמנם הרב אלפ' ¹⁰⁹ ה"ר"ם¹¹⁰ ה"ר ר' שמואל בר' מרדכי¹¹¹ סוברים שדבר תורה ממש קאמ'. ובפרק בכל מערבין ה"ר ר' שמואל בר' מרדכי להוכיח דתחומין יש להן עקר מן התורה. וכי היכי דחזינן פלוגתא בתחומין הם הכי נמי¹¹² איכא פלוגתא ביני ריבוואתא בענין תרועת יובל דמייתנין לה בראש השנה¹¹³ בגזרה שוה. ה"ר חלבו הישראלי ורב ישראל הכהן¹¹⁴ קאמרי דתרועת יובל דמייתנין לה בראש השנה בג"ש היא מדברי סופרים ותרועת ראש השנה הן מן התורה בראש השנה¹¹⁵. פי' שלש תרועות הן בין ביובל בין בראש השנה ר"ל ביובל כתוב והעברת שופר תרועה ובראש השנה כת' זכרון תרועה מקרא קדש ויום תרועה יהיה לכם וכל תרועה פשוטה לפנייה ופשוטה לאחרייה כדאמרי' בגמרא מנין שפשוטה לפנייה ת"ל והעברת שופר תרועה ומנין שפשוטה לאחרייה

100. נמצא לפנינו.

101. ראה לעיל עמ' 286.

102. עה"ג גר"א להשיג המשיג.

103. לעיל ג"ו סע"ב.

104. קדושין ד' א', ועי"ש בסוגיא שמפסוק זה אפשר לדרוש שתי הדרשות. המשך הדברים נמצאים שם בסוגיא, וכל דברי מחברינו כאן משונים.

105. עירובין פ"ג ה"ד.

106. שם: י"ב מיל (= ג' פרסאות, ר' פסחים צ"ג ב').

107. ראה תוס' חגיגה י"ז ב' ד"ה דכתיב.

108. ראה לעיל עמ' 291.

109. עירובין ספ"א.

110. פכ"ז מהל' שבת ה"א.

111. ראה לעיל עמ' 293. לא מצאתי בשמו.

112. ראה לעיל עמ' 305 הע' 74.

113. ל"ד א', ראה לעיל עמ' ג"ו ב'.

114. ראה לעיל עמ' 287, 290.

115. לא מצאתי.

ת"ל תעבירו. ורב שמואל הלוי כתב בהלכותיו¹¹⁶ דהואיל ואילו התרועות והתקיעות מייתנין בגזרה שוה קרינן לכל תרועה ותקיעה דבר תורה ממש ולא דברי סופרים. ונמשך לזה הדעת כתב הרב ר' משה הכהן מלוניל בהשגותיו על הר"ם¹¹⁷ וז"ל. מצות עשה מן התורה וכו' בראש השנה וכו' תמה מה שכתב הרב בכאן כי התרועות מן התורה ולא התקיעה ומן התורה תקיעה בכלל תרועה ופשוטה לפנייה ופשוטה לאחרייה מן התורה וצ"ע. עכ"ל. והרב ר' משה בר' יהודה כת' בספר מכלל יופי¹¹⁸ בפרק ראשון מהלכות ראש השנה וז"ל הדין עם הרב שלא אמ' בתקיעה מן התורה כי התקיעות אינן בהדיא בראש השנה אלא ביובל נאמרו תקיעה לפני תרועה ותקיעה (ק"ב א') לאחר תרועה וכן לא נאמר בראש השנה אלא שתי תרועות והתרועה שהובאה מיובל לראש השנה יש לה שם מדברי סופרים¹¹⁹. וזה יספיק לסתום¹²⁰ טעות המקשה שהקשה כנגד מה שאמ' הרב ר' משה בר' יהודה¹²¹ דהאי תרועה דכתיבא גבי יובל דמייתנין לה בראש השנה בגזרה שוה אמרינן שהיא מדברי סופרים. ובלמה שכת' הרב ר' משה בר' יהודה¹²² למה לא הקשה תנח דקדיש בכספא ובשטר' דדבר של ממון יכולים הם להפקיע והמקשה כנגדו שקל קלא ופתק ביה¹²³ היאך יוכל לומר דבר ממון בשטר דהוא פחות משוה פרוטה כדאמרי' בתלמוד ירוש'¹²⁴. אמר משה בוטריל הנה אשיב על המקשה אמת הוא הדבר ששטר מתבאר בפחות משוה פרוטה אם מדין הירוש' אם מדין תלמוד בבלי דהא אמרי' בפירקא קמא דקדושין¹²⁵ כתב לה על הנייר אע"פ שאין בו שוה

116. לא מצאתי, ראה לעיל עמ' 294.

117. פ"א מהל' שופר ה"א, ראה לעיל עמ' 291.

118. ראה לעיל עמ' 280.

119. לא מצאתי בראשונים מי שיאמר שתקיעה בר"ה הנלמדת בגז"ש מיובל אינה מדאורייתא (אבל ראה תוספות ר"א מזרחי לסמ"ג ראש הל' ר"ה ובתשובותיו סי' מ—מ"ב). רק אליבא דדרשה "ממדבר" נאמר שם בסוגיא להלן שאחת או שתיים הן מדברי סופרים, אבל משמע שתקיעה לפנייה ולאחרייה (לתרועה המפורשת) דאורייתא היא. מ"מ לפי הרמב"ם שר"ה נלמד מיובל בגז"ש נראה שהכל דאורייתא. — ראה בעל המאור, ראב"ד ומלחמות רפ"ד דסוכה, ברם, ראה פירוש ר"ח (ל"ד ב'): "ויש גוססאות אחרות וכו' והעברת שופר תרועה מדברי סופרים כלומר בגז"ש שוה גמר לה מיובל ולא בר"ה עצמה כתוב" — מכאן לכאורה שהנלמד בר"ה מגז"ש אינו אלא מד"ס, וכן לכאורה ראה לשיטת הרמב"ם בכלל בדבר ד"ס (ע"ל ג' ב'). אבל ראה רמב"ן בחדושו לר"ה שם ד"ה גירסת ר"ח, רשב"א מהד' דימיטרובסקי עמ' 198 ד"ה ה"ג והערה 378 שם, ורישב"א סוכה — בשיטת הרשב"א — מ"ג א' ד"ה ואפשר (מה שרמזו לקדושין לא נמצא בחדושין שלפנינו), ואפשר שרצו להסיק מכאן שכל הנלמד בר"ה בגז"ש — מספר התרועות והתקיעות כולן — אינן מן התורה ואף לא לדרשה הראשונה, ועצ"ע.

120. עה"ג: ג"א לסתור. 121. לעיל ג' ב'.

122. לעיל שם. 123. עפ"י ר"ה כ"ה א' וש"ג.

124. קדושין פ"א ה"א. — הובאה לעיל ס"ד רע"א.

125. ט' א', ושם "על הנייר או על החרס". (אלא שבר"ף ממנו העתק בקונטרסי הראשון (שם)

הובא הירושלמי ולא הבבלי, עיי"ש בר"ן).

פרוטה בתך מקודשת לי וכו'. ובזהא¹²⁶ שהקשה איך נוכל לקרא דבר של ממון בפחות¹²⁷ פרוטה. נשיב¹²⁸ הא מפקינן בפרק ארבע מיתות דישראל¹²⁹ בגוי מותר בכיוצא בו דגזל ואוקמה ליה רב פפא בפחות משה פרוטה וההיא דרב פפא כבר אדחיא לה¹³⁰ ומתוקמא בכובש שכר שכיר. וישראל בישראל אסור לכתחילה כמו שכת' הר"ם בפרק ראשון מהלכות גזלה ואבדה¹³¹. וז"ל הגוול פחות משה פרוטה אע"פ שעבר אינו בתורת השב. והרב ר' משה בר' יהודה¹³² כתב בזה שלשה טעמים מה טעם הגוול פחות משה פרוטה בישראל דעובר מן התורה. הטעם הראשון כיון שמצינו דאיכא צערא לישראל עובר עליו¹³³ וכיוצא בו מצינו בפרק אי זהו נשך¹³⁴. והטעם השני דלא תגזול אמר רחמנא ואפי' כל דהו דנהי דמוהשיב את הגזלה קים להו לרבנן דפחות משה פרוטה מחיל איניש ולא בר חשבון הוא אבל לעבור בלא תגזול עובר בכל דהו¹³⁵. ובכלל לא תגזול יש גזלת דברים בהשבת שלום כאשר דרשו ז"ל¹³⁶ גזלת העני בבתיכם גזלת (ק"י ב') ענייה להשיב שלום לעני. והטעם השלישי¹³⁷ כיון דקיימי' לן¹³⁸ דחצי שיעור אסור מן התורה אפי' באיסורין דכתו' בהו אכילה וקים להו לרבנן¹³⁹ דסחם אכילה במזית כל שכן באסור גזלה דלא יהבו רבנן שיעורא לגזלה שאם אתה אומר שיהיה מותר לגזול פחות משה פרוטה לא שבקת חיי ומוזני לשום אדם שיגזול כמה פעמים פחות משה פרוטה¹⁴⁰. עכ"ל. וזה יספיק לתרץ קושיית המקשה שהקשה איך יפעל שום דבר ממון בפחות משה פרוטה. ובמה שהקשה המקשה היאך סוקלין נערה המאורסה בקדושי כסף שהם מדברי סופרים. כבר כתב הרב ר' משה בר' יהודה¹⁴¹ שהרי על זה נאמר על פי התורה אשר יורוך. ועוד שב"ד מכין ועונשין שלא כדת כדאמר' בסנהדרין גבי שמעון בן שטח. עכ"ל. נשיב עוד מעשה באחד שרכב

126. נקוד על ה"ו" לסימן מחיקה.

127. עה"ג נוסף: משה.

128. אם בשאלתו של המקשה יש עוד מקום לדיון, האם הפקעת שטר הקידושין מטעם הפקר ב"ד תפקיע את הקידושין (ראה מאירי קידושין עמ' 63 ותש' הרשב"א סי' תר"ג, וראה תש' הריב"ש סי' שע"ו), — אבל תשובתו של בוטריל משונה היא ביותר.

129. סנהדרין נ"ז א'.

130. ראה לחם משנה גזלה ואבדה פ"א ה"ב.

131. ה"ו.

132. ראה לעיל עמ' 280.

133. סנהדרין שם.

134. בבא מציעא ס"א רע"ב.

135. ראה רש"י סנהדרין שם ד"ה צערא.

136. ברכות ר' סע"ב, ר' שט"מ שם.

137. ראה מגיד משנה פ"א מהל' גנבה ה"ב.

138. יומא ע"ג ב'.

139. ברכות מ"ט ב' ועוד.

140. ראה ירוש' דמאי פ"ג ה"ב וש"ג.

141. לעיל נ"ו א'.

על סוס בשבת והביאוהו לב"ד וסקלוהו¹⁴². כן הוא כתוב בנוסחאות מדוייקות הבאות מספרד. ולא הלקוהו. מכל זה נוכל ללמד שב"ד סוקלין נערה המאורסה בקדושי כסף¹⁴⁸ ומביאין קרבן על שגגתן¹⁴⁴ אמר משה בוטריל הנה ראיתי בחדושי הרב ר' שמריה¹⁴⁵ בפרק נגמר הדין¹⁴⁶ וז"ל שמעון בן שטח תלה שמנים נשים ולא היו שם כל דיני הדרישה והחקירה וההתראה ולא עדות ברורה¹⁴⁷ כי כתב ב"ד יפה לעשות דין שלא כדת כ"ש שיוכלו לעשות משפט ודין בדבר שיש לו אסמכתא דאורייתא כגון קדושי כסף שסוקלין נערה המאורסה על ידן. וב"ד ששגגו בזה מביאין קרבן על שגגתן¹⁴⁸ כשהשגגה היא בקצת ולא בכל ויורו לבטל מקצת כדמסקי' בפ"ק דהוריות¹⁴⁹ אבל כשיבטלו כל גוף הדבר כגון שיוורו שמותר להשתחוות לע"ז או שמותר לבא על שומרת יום כנגד יום או שנערה מאורסה מותרת לזנות בין שנתקדשה בשטר בין שנתקדשה בכסף או שמותר להוציא מרשות לרשות בשבת נמצא שנעלם כל הדבר ר"ל כל הגוף ויעקרו שאין ע"ז (ק"ג א') בתורה. אין נדה בתורה. אין קדושין בתורה. אין שבת בתורה. אין זה שגגת הוראה אלא שכחה. ולפיכך פטורין מן הקרבן. עכ"ל הרב ר' שמריה בחדושי בפרק נגמר הדין. אמר משה בוטריל כן כתב הרב ר' אהרן¹⁵⁰ בחדושי למסכת הוריות בפ"ק גבי ונעלם דבר ולא שתתעלם המצוה. והרב ר' משה בר' יהודה האריך בזה בספר מכלל יופי¹⁵¹ בפרק ארבעה עשר מהלכות שגגות שהוא מביא הרבה יותר ממה שכתב הר"ם וז"ל ב"ד ששגגו והורו שמותר לבא על אשת אב שמצינו אזהרה¹⁵¹ א על זה באחרי מות¹⁵² דכתר ערות אשת אביך לא תגלה. והעונש בקדושים תהיו¹⁵³ דכתר ואיש אשר ישכב את אשת אביו ערות אביו גלה מות יומתו

142. וכ"ה לפנינו בסנהדרין מ"ו א' וביבמות צ' ב' וכן בירוש' חגיגה פ"ב סה"ב ובמגילת תענית מהד' ליכטנשטיין עמ' 80, וכ"ה גם ב"תשעה"ג המזוייפת של בוטריל, אסף עמ' ש"מ. וכן בקטע שלא פורסם ע"י אסף, ג' ע"ב (בכ"י) ולא מצאתי גירסא "והלקוהו" (אבל ר' דק"ס שם עמ' 135 אות כ' חילוף הלקוהו וסקלוהו, בכמה דפוסים).

143. ראה יבמות צ' ב', ורמב"ם הל' סנהדרין פכ"ד. ה"ד: "הכל הוראת שעה לא שיקבע הלכה לדורות".

144. ראה להלן הע' 148. 145. ראה לעיל עמ' 294.

146. סנהדרין מ"ה ב'.

147. לשון הרמב"ם שם, אלא שהשמיט את הסוף: "אלא הוראת שעה כפי מה שראה".

148. מכאן ואילך עובר בוטריל לענין קרבן ב"ד ששגגו — אע"פ ששאלת השואל היתה איך מביאין קרבן על שגגתן, שהיא קושיית רש"י על רבותיו (כתובות ג' א') ולא דוקא על ב"ד ששגגו, ראה להלן הערות 177, 178.

149. ג' ב' וד' סע"א. לניסוח ראה רמב"ם הל' שגגות פי"ד ה"ב, אלא שמתבררנו משנה הסדר ומוסיף נערה מאורסה.

150. ראה לעיל עמ' 284. לא ברור מהו "כן כתב", כנראה שכונתו לנערה המאורסה בקדושי כסף, ראה לעיל ס"ב א' ואילך בשם ר' אהרן.

151. ראה לעיל עמ' 280.

151א. מכאן עד "מצינו" לשון ספר יראים (השלם סי' ב') בשינויים קטנים.

152. ויקרא י"ח 8. 153. שם כ' 11.

שניהם דמיהם בם. ואשת האב אפי' אחר מיתת האב אסורה משום אשת אביו ובפרק ארבע מיתות¹⁵⁴ ר' יהודה מפי' לה מערות אשת אביך לא תגלה דמייתר לה ורבנן נפק להו עונש מערות אביו גלה דמייתר ואזהרה מערות אביו דכת' גבי אזהרה דמייתר וליבא דכולהו בין לר' יהודה בין לרבנן בסקילה בעדים ובהתראה וכת' בלא עדים או בלא התראה. כרת מצינו דאמ' קרא ערות אשת אביך לא תגלה ובסוף העריות כתוב¹⁵⁵ ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם וסקילה מג"ש נאמר בקדושים¹⁵⁶ דמיהם בם מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה¹⁵⁷. נמצא שאשת האב בין בחיי האב בין לאחר מיתת האב אסורה לו. וכשב"ד שגגו והורו שמותר לבוא על אשת אב עקרו כל הגוף והא אמ' קרא ונעלם דבר ולא כל הגוף. ב"ד ששגגו והורו שמותר לבא על כלתו שמוזהר^{157א} עליה כדכת' באחרי מות¹⁵⁸ ערות כלתך לא תגלה ערות¹⁵⁹ בנך היא. ונענש בסקילה וכת' בסוף העריות כת' באחרי מות ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם. מצינו כאן כרת. סקילה בקדושים תהיו¹⁶⁰ כת' ואיש אשר ישכב את כלתו מות יומתו שניהם תבל עשו דמיהם בם מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה ותנן בפ' ארבע מיתות¹⁶¹ (ק"ג ב') הבא על כלתו חייב עליה בין בחיי בנו בין לאחר מיתת בנו בין מן האירוסין בין מן הנשואין. ורבי' הלוי¹⁶² מפי' טעמ' דלאחר מיתה מדכת' אשת בנך דמייתר ליה. נמצא שכלתו בין בחיי בנו בין לאחר מיתת בנו אסורה לו וכשב"ד שגגו והורו שמותר לבוא על כלתו עקרו כל הגוף והא אמ' קרא ונעלם דבר ולא כל הגוף. ב"ד ששגגו והורו שמותר לבא על נערה המאורסה שמצינו שהזהיר^{162א} הכתוב באחרי מות¹⁶³ ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לנרע. ותנא דבי ר' ישמעאל¹⁶⁴ נערה המאורסה בכלל אשת עמיתך היא. למדנו אזהרה לאיש לאשה אזהרה מנין¹⁶⁵ למדנו מעשרת הדברות דכת'¹⁶⁶ לא תנאף ובאשת

154. סנהדרין נ"ד א'.

155. שם י"ח 29.

156. שם כ' 27.

157. סנהדרין שם. 157א. מכאן עד "נמצא" בס' יראים הנ"ל סי' ג'.

158. שם י"ח 15.

159. צ"ל: אשת.

160. שם כ' 12.

161. נ"ג א'.

162. בס' יראים שם "ובפ"י רבותי ראיתי" ועי' רש"י שם נ"ד א' ד"ה וסיים, וראה יד רמ"ה

שם נ"ד א' ד"ה מתני' הבא על אשת אב.

162א. מכאן עד "לכדור" בעקבות ס' יראים הנ"ל סי' ו'.

163. שם י"ח 20.

164. אין בריתא בלשון זו. ראה סנהדרין נ"א ב' "הכל היו בכלל הנואף והנואפת וכו'". תנא

דבר"י" זה נוצר כנראה מן הניסוח שבס' יראים הנ"ל (ראה תועפות ראם שם אות ג')

ובסמ"ג ל"ח צ"ז: "שלא לבא על נערה המאורסה שנ' ואל אשת עמיתך וכו' ואמר ו

רבתינו שנערה המאורסה בכלל אשת עמיתך היא למדנו אזהרה

לאיש וכו' ת"ל בעשרת הדברות וכו' הא תנא דבי ר"י וכו' השוה

הכתוב אשה לאיש וכו'!"

165. ראה מכילתא דר"י בחדש פ"ה, הו"ר עמ' 232 (ועיי'ש בהערה לשר' 14 וכ"ה בתו"כ כ"י

עמ' ש"ח), מכילתא דרשב"י עמ' 152—153 ומדרש תנאים עמ' 142.

166. שמות כ' 13.

איש נקרא נאוף דכתר' ואיש אשר ינאף את אשת אביו¹⁶⁷ ובכלל זה למדנו גם אזהרה לאיש¹⁶⁸ ועונש בפי' כי תצא למלחמה¹⁶⁹ כי יהיה בתולה נערה מאורסה לאיש ומצאה. איש בעיר ושכב עמה והוצאתם את שניהם אל שער העיר והיא וסקלתם באבנים ומתו בסקילה בעדים ובהתראה ובלא עדים או התראה כרת שעל אותו הכתר' ואל אשת עמיתך כתר' באחרי מות ונכרתו הנפשות העושות. ובפרק ארבע מיתות¹⁷⁰ תנן הבא על נערה המאורסה אינו חייב עד שתהא נערה בתולה מאורסה ושתהא בבית אביה באו עליה שנים הראשון בסקילה והשני בחנק. ואמרי' בגמר'¹⁷¹ נערה ולא בוגרת בתולה ולא בעולה מאורסת ולא נשואה בבית אביה פרט לשמסר האב לשלוחי הבעל. והבא על קטנה אם הוא בסקילה נחלקו בפרק ארבע מיתות¹⁷² ר' מאיר ורבנן לר' מאיר נערה ולא קטנה ולרבנן מהכתר' נערה חסר אפי' קטנה במשמע¹⁷³. והרב בעל התוספות הקשה¹⁷⁴ היכי מצינן לאוקומי בקטנה דקטנה רחמנא פטרה דלאו בת עונשין היא והכתר' אומר והוצאתם את שניהם. תירץ הכא היינו טעמי' דכתר' ומת האיש אשר שכב עמה לבדו. ונערה המאורסה דבסקילה משכחת לה בין שנתקדשה בקדושי כסף בין בקדושי שטר וחייבין עליה קרבן. (ק"ד א') כדאית' בפרק בן סורר ומורה¹⁷⁵. אמנם הרב בעל התוספות¹⁷⁶ פירש וחייבין עליה קרבן בנשואה ולא במאורסה. והרב ר' יצחק בן הרב ר' אושעיא¹⁷⁷ כתב לפירושו למסכת סנהדרין דקאי אמאורסה ולא אנשואה וקאמי' וחייבין עליה קרבן אם מצד שגגת ב"ד אם מצד שגגת הבעל. נמצא שנערה המאורסה בסקילה בין בקדושי שטר בין בקדושי כסף. וכשב"ד שגגו והורו היתר בנערה המאורסה בין בקדושי שטר בין בקדושי כסף עקרו כל הגוף והאמי' קרא ונעלם דבר ולא כל הגוף. עכ"ל

167. צ"ל: איש, וכ"ה ביראים ובסמ"ג הנ"ל.

168. ע"ש בתועפות ראם.

169. דברים כ"ב 23—24.

170. סנהדרין ס"ו ב'.

171. שם.

172. שם.

173. ראה כתובות מ' ס"ב.

174. בס' יראים שם: "ויש לשאול".

175. סנהדרין ס"ט רע"ב.

176. נראה שכונת דמיונו המעורפלת לתוס' שם נ"ה ב' ד"ה וחייבין. המפרשים אשת איש — בביאת יבם וא"כ לא בארוסה קמיירי. ר' גם יד רמ"ה שם ד"ה והדרינן.

177. גם רש"י פירש שם ד"ה וחייבין שאביה קבל קדושה. כלומר בארוסה. וכן פי' הריב"א בתוס' הנ"ל, ע"ש. ואם לכך הכונה אפשר שמכאן השם ר' יצחק בר' אושעיא (=ריב"א). ע"ל עמ' 289.

מכל מקום איני יודע מנין לו שהמדובר בקדושי כסף ומה לו לבית-דין ששגגו ונראה שאין כאן אלא ערפול מכוון, וכונתו שאעפ"י שאין קרבן על שגגת נערה המאורסה בקדושי כסף משום שהיא דרבנן, אבל יש קרבן על שגגת ב"ד. אבל לשיטתו שאין קידושי כסף אלא מדרבנן ממש, ואין חייבין במזיד סקילה אלא מטעם ב"ד מכין ועונשים, ואין קרבן על שגגתה — כיצד יהיו ב"ד חייבין קרבן על הוראתם? (ר' הוריות פ"ב מ"ו).

הרב ר' משה בר' יהודה בספר מכלל יופי. וזה יספיק לעשות הפלה אל המקשה שירצה להקשות היאך סוקלין נערה המאורסה וב"ד מביאין קרבן על שגגתן¹⁷⁸. ובמה שכתב הרב ר' משה בר' יהודה¹⁷⁹ גבי הא דרב גדל אמ' רב וכו' אלמ' היכא דאמרי אינה מקודשת לא היא מקודשת אע"ג דמדין תורה היא מקודשת. והקשה המקשה אילו הקדושין הם ממון וקדושי כסף דרבנן. תריץ ואימ' הכי רב גדל אמ' בשם רב הא דמקדש בחיטי קרדנייתא וכו'. ורב עצמו הוא דקאמ' בפ"ק דקדושין¹⁸⁰ דכסף נפקי מקרא כדאמ' בכסף מנא לן אמ' רב יהודה אמ' רב דאמ' קרא ויצאה חנם אין כסף אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר. ורב הוא דמנגד מאן דמקדש בביאה¹⁸¹ אלמ' סבירא ליה שבקדושי כסף מקדושין לכתחלה דין תורה קרינא ביה ר"ל בכסף קדושין כמו דבר תורה כדפרישנא בקונדריס האחר¹⁸². דבר תורה הוא שתהא אשה מקודשת בכסף וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון אפי' בדבר שאין לו סמך דבר תורה בשעה ההיא כדאמרי' גבי חמץ דכיון דאיסורא דרבנן משעברו חמש אסור בחמץ¹⁸³ ודברי הכל כדאורייתא דמי. כ"ש הכא שיש לו סמך דבר תורה גם לפי דעת האומ' קרא דכי יקח. אמר' משה בוטרייל עכשיו יראה שהרב ר' משה בר' יהודה דבר נכונה ולא (קיי"ד ב') נמצא עול בשפתיו. ובהא דאמרי' הלכה כר' מאיר בגזרותיו¹⁸⁴ כתב בעל ספר יראים¹⁸⁵ וז"ל קיימ' לן כר' מאיר בגזרותיו. פי' בחומרותיו כדאמ' ¹⁸⁶ בכתובות פרק אע"פ¹⁸⁷ והאמ' רב נחמן אמ' שמואל הלכה כר' מאיר בגזרותיו אי הכי זיל כתוב לה. והא דאמרי' בערובין¹⁸⁸ פרק מי שהוציאוהו ודילמ' ר' יוחנן לאפוקי מדרב נחמן אמ' שמואל [דאמר רב נחמן אמר שמואל] הלכה כר' מאיר בגזרותיו לא ללמד דלא קיימ' לן כרב נחמן אלא הכי פי' ר' יוחנן הוצרך לומר' הלכה כר' יוסף^{188א} דמקל ולא כר' מאיר דמחמיר לאפוקי מההוא דרב נחמן דאמ' הלכה כר' מאיר בגזרותיו¹⁸⁹ דבהא לא קיימ' לן כר' מאיר דהיכא דלא אפיקי מכללא קיימ' לן בכללא כדחזינן מעשה דאמ' זיל כתוב לה אלמ' הכי קיימ' לן. וכן כתב רב יהודאי גאון בהלכות מיאון¹⁹⁰ דהלכה כר' מאיר בגזרותיו

178. ראה לעיל הע' 148.

179. לעיל נ"ו א'.

180. ג' ב'.

181. שם י"ב ב'.

182. עיי'ש לעיל. ונראה שכל דבריו כאן מערפלים במכוון כדי להתחמק מן הקושיא.

183. עה"נ: נ"א איסור חמץ.

184. עיי'ל נ"ח ב' והערה 111 שם.

185. יראים השלם סי' ז' י' סע"א.

186. עיי'ש בתועפות ראם אות כ'. בנדפס נשמט עיי' הדומות מ"כדאמרינן" עד "דאמרינן".

187. נ"ו א'.

188. עירובין מ"ז א'.

188א. צ"ל: יוסף.

189. גם כאן נשמט בנדפס מ"דבהא לא קיי"ל" עד "הכי קיי"ל".

190. הלכות גדולות, הל' מיאון ד"ו ס"ד ע"א, ד"ב עמ' 307 (הנוסח הוא מעין שניהם).

כדחזינן עובדא בכתובות דאמ' ליה רב יוסף זיל כתוב. וז"ל ת"ר מעוברת חברו ומניקת חברו לא ישא ואם נשא יוציא ולא יחזיר עולמית דברי ר' מאיר וחכמים אומר' יוציא וכשיגיע זמנו לכנוס יכניסנה. והלכה כרבנן¹⁹¹. ולא תימ' הלכה כר' מאיר בגזרותיו הכא קשיא^{191א} דהלכה בגזרותיו ולא בקנסיו. עכ"ל רב יהודאי גאון ז"ל.. אמר משה בוטריל הנה אמרתי לפני מורי שן יוסף שהראב"י¹⁹² אומר אפשר שהם היו אומרים רוענו זוננו פרנסנו בשבת ובעבור זה אכתוב מה שכתב הרב ר' דוד בר' שאול¹⁹³ בחדושי למס' שבת וז"ל בפרק אלו קשרים¹⁹⁴ אמרי' בירוש' ¹⁹⁵ אסור לתבוע צרכיו בשבת ר' זעירא שאיל לר' חייא מהו מימר רוענו זוננו פרנסנו בשבת אמר ליה טופס ברכות הוא זה. יש שמוכיחין מזה הירוש' שהיו אומרים רחם בשבת ולא נחמנו דאמרי' רוענו זוננו פרנסנו בשבת ואע"ג דאמרי' בברכות¹⁹⁶ ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה כבר פ"ש¹⁹⁷ דנחם קרי נחמה. וכן מוכח בהלכה. אך כל העולם [אומ]רי' נחמנו משום דכתו' אם לא אעלה (אל) [את] ירושלים על ראש שמחתי ודחקין הירוש' דשמא היו אומרים רוענו (קט"ו א') זוננו פרנסנו בנחמה¹⁹⁸. אך הראב"י כת' בתשובת שאלה¹⁹⁹ כי מן הדין היה לומ' רוענו זוננו פרנסנו בברכת הארץ שמברכין בה על המזון ואפשר שהם היו אומר' רוענו זוננו פרנסנו שם. אמר משה בוטריל נחזור לראשונות שהיינו מדברים מעניין קדושא ואבדלתא²⁰⁰ כתב הרב רבי מאיר דרוטנבורק בסדר ברכות שלו²⁰¹ וז"ל והמקדש על השולחן או המבדיל²⁰² יש לו ליוהר שלא יהיה לחם על השולחן ואם יש לחם יכסנו כדאמרי' בערבי פסחים ושוי' שאין מביאין לחם אלא אם קדש ואם הביא פורס מפה ומקדש ואמ' הר"ר שמואל בר' מנחם בשם הרב ר' משה מגרון דה"פ אע"פ שנחלקו ב"ש וב"ה בפ' אלו דברים בהלכות סעודה הי מינייהו קדים שוי' זה וזה שאין מביאין את הפת בערב שבת קודם קדוש לפי שכל המוקדם בפסוק מוקדם לברכה ואם הביא את הפת יצטרך לברך עליו קודם קדוש אבל אם הביא פורס מפה על

191. ראה תועפות ראם, שם אות כ"א מה שפלפל בחזרה המוטעת שבנוסח שלפניו, ויש לתקן עפ"י הכתוב כאן.

191 א. צ"ל: קנסא.

192. תשובות הראב"י אב"ד סי' ק"א (המ"ל לא עמד על משמעות התשובה, עי"ש הע' 4, להע' 8 שם ראה סוף ס' מגן אבות למאירי).

193. ראה לעיל עמ' 286.

194. קי"ג סע"א, עי"ש בחדושי הרמב"ן.

195. שבת פט"ו ה"ה.

196. מ"ח ב'.

197. רש"י שם ד"ה ובשבת.

198. ראה ירושלמי כפשוטו, שבת עמ' 191 ותוספתא כפשוטה, ברכות עמ' 52.

199. שם (הע' 192).

200. לעיל ק"ו ב' ואילך, וק"י ע"א—ב' והע' 82 שם.

201. מהר"ם, תשובות פסקים ומנהגים מהר" כהנא ח"א עמ' קע"ח.

202. כתיקונו של כהנא שם בהערה 143.

הפתורא והוי כמאן דליתיה ואז מקדש. אמר משה בוטריל הנה הבאתי כל זה בעבור שדברתי בזה הענין עם הרב מורי ורבי שן יוסף מובנייר. ובהרבה ענינים דנתי לפניו בהיותי עומד בקרקע ולולי שאני בים העוני והדלות משוקע הייתי מאריך יותר לדבר אלא העת צר והזמן קצר ונלאתי מלים מלחבר ולא יוכל האדם שיש לו חסרון כיס להשתדל בתורה כי דבר תורה מעות קונות²⁰³ דהא אמר' בתלמוד ירוש' 204 ר' שמעון אזל לקריאתא נפקון עליה לסטייא בזון מאי דיליה בעון ליה תלת מלי ולא אגיד לון אמרו ליה בדיל דאפסדת ממונך אפסדת לבך אמ' להו הן כל הדברים תלויים בלב והלב תלוי בכיס. וכשהכיס מלא מזהובים אז ישמח האדם וראוי שתשרה עליו השכינה כי הוא חוץ מעגולת העצבות וישתדל בעגולת העיונית שכל החכמות אליה פונות אמנם אני יושב במרכז עגולת העצבון והאנחה ואתרחק מקו השמחה היה זה כמה שנים שהקיפוני תלאות הזמן (קט"ו ב') עשרת מונים. ולכן נהגתי בעצמי שלא ללמד שום דבר חכמה אל האנשים הצריכים לה בזולת תשלומין והש' ית' יזכנו לקץ הימין וירבה תורתך כרצונך וכרצון העבד עבדך תלמידך מוכן למצותך משה בוניאק בוטריל...

ואתה אדוני תראה זה הקונדריס אל החכם המפולפל כרובי ורוחני הרופא המובהק

מאישטרי בוניט²⁰⁵ יזכ"ה א"א' ס"ס' //

203. עפ"י בבא מציעא מ"ז ב' וש"נ.

204. ראה לעיל עמ' 295.

205. ראה לעיל עמ' 272 הע' 7.

השיר על השריפה בונציה לאליהו בחור

יוצא לאור על ידי

ח. שמרוק

השיר על השריפה בוונציה אינו אלא חוליה ראשונה בשרשרת של כתבי קטרוג והשמצה, שהוחלפו בין אליהו בחור לבין יהודי בשם הלל כהן, הידוע לנו רק מן המסופר עליו בשני שירים של מתנגדו, היחידים ששרדו ממלחמת-חרוזים מסועפת ביניהם¹. השיבושים שבהעתקות השירים כפי שהגיעו לידינו והעדרו של כל מקור נוסף על פרשה זו מכבידים על הבנתם ומקשים על בירור כל הפרטים הנזכרים בהם. אף על פי כן ניתן להעלות מתוך השיר על השריפה את עיקרי טענותיו של אליהו בחור ואף לקבוע בקירוב את זמן המאורע, רקעו, ומסיבותיו וכן לברר קצת פרטים ביוגרפיים בחייו של המשורר והמדקדק המפורסם.

השיר על השריפה נכתב בזמן מלחמה (ראה שורות 185—190). אין ספק, שהמדובר הוא במלחמת הליגה נגד וונציה, שתחילתה בדצמבר 1508 וסופה ביוני 1513. דבר זה מתברר מתוך התאריך שצוין בשיר השני, "המבדיל", המאוחר יותר, שנתחבר סמוך לראש השנה רע"ה ("המבדיל", צ. 54). מסתבר, איפא, שאליהו בחור, שישב עד המלחמה בפאדובה, עזב את העיר הזאת ועבר לוונציה. קרוב לוודאי, שאליהו בחור הגיע לוונציה עם נחשול הפליטים, שברחו מפאדובה מאימת צבאות הליגה בחדש סיון רס"ט². השיר על השריפה נכתב לכבוד פורים (199—200). מכאן וודאי הוא, שהמאורע ששימש לו רקע התרחש לפני כן. לפי שפליטי פאדובה הגיעו לוונציה אחרי פורים רס"ט והתיאור החי שבשיר מעיד, שהוא נכתב סמוך למאורע, הרי שניתן לקבוע, כי המדובר בשריפה שנתחוללה לפני אחד מימי הפורים שבין שנת ר"ע לבין רע"ה, הוא המועד האחרון לפני שנכתב השיר האחר, "המבדיל". אולם כיון שבפורים רע"ד המלחמה נגמרה כבר, והשיר נכתב, כאמור, עוד בשעת המלחמה, מצטמצם זמן המאורע לשנים ר"ע—רע"ג. אין זה מתקבל על הדעת, שמלחמת השירים בין אליהו בחור ומתנגדו נמשכה ארבע שנים ומעלה, כי מתוך "המבדיל" או לומדים ששיר רדף שיר בהפסקה של פחות מחודש ימים ("המבדיל", צ. 50). לכן

1. על השיר על השריפה השווה: מ. צריק, די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור פון די עלטסטע צייטן ביז דער השכלה-תקופה, ווארשע 1928, ז' 180—181. דבריו בספר זה מבוססים בעיקרם על מאמרו הקודם: "א פאשקוויל פון אליהו בחור", צייטשריפט (מינסק), באנד 1 (1926), ז' 177—178, שם גם פרסם 7 מתוך 25 הבתים של השיר על פי כ"י אוכספורד. השיר "המבדיל" על פי כ"י אוכספורד פורסם על ידי ג. שטיף: "אליהו הלויס ליד 'המבדיל'", צייטשריפט (מינסק), באנד 1 (1926), ז' 150—158, שיצוטט להלן בקיצור: "המבדיל", צ. עם ציון מספר הבית. הנוסח של השיר על פי כ"י קיימברידג' גם הוא פורסם על ידי ג. שטיף: "נייע מאטעריאלן צו אליהו הלויס המבדיל-ליד", שריפטן (קיעוו), באנד 1 (1928), ז' 148—178, שיצוטט להלן בקיצור: "המבדיל", ש. עם ציון מספר הבית. הפרטים על כתבי-היד של שני השירים מובאים בסיום המבוא.

2. N. Porges, "Elie Capsali et sa chronique de Venice", *REJ*, vol. 79 (1924)

יש להניח, כי בשיר שלפנינו מסופר על שריפה שפרצה סמוך לפורים רע"ג, קרוב יותר למועד כתיבת "המבדיל" ועדיין בזמן מלחמת הליגה³. הנחה זו מצמצמת באופן סביר את פרק הזמן שבין המאורע ששימש סיבה לפתיחת מלחמת החרוזים בשיר על השריפה לבין "המבדיל", החוליה האחרונה הידועה לנו מחליפת שירים זו.

מן השיר אנו למדים: בזמן שריפה, שפרצה על גשר הריאלטו המפורסם שבוונציה (10, 30), שעליו בנויות שורות של חנויות, נמצאו יהודים שניסו להתעשר ושלחו את דם בביזה (19—24). בין המתאווים להיבנות מן השריפה היה גם יהודי לא־יוצא שגנף ממדרגות הגשר, ולאחר ששק עם קערות גנובות נשמש ברעש מעל גבו, נאלץ לברוח ולהניח את הביזה (25—32). הוא חזר למקום השריפה, מצא מספרים של חייט ואיבד גם אותם (41—48). במהומה הכללית בשעת השריפה נגנבו גם בגדיו של יהודי עני, אייזיק קולפי (121). כאשר החלו לחקור את המעורבים בפרשה, הוכרו חרם, האוסר את מסירתם של היהודים החשודים לערכאות של גויים (65—72). חרם זה גרם, כנראה, למתיחות רבה בקרב היהודים. בין היהודים ממכובדי וונציה, או בין הפליטים שהתרכזו בעיר, היו אנשים ישרים כמו הר' חייא (65)⁴ ואיש בשם ווייבלן מיכל צימט (89), שהתחשבו במצבם של העניים שנתפתו בזמן השריפה והשתדלו להשפיע על הניזוקים לקיים את החרם. היו גם מכובדים, כמו בנו של ר' אשר משולם ואחרים⁵, שעברו על החרם (81—84). יהודי בשם פתחיה, שגם הוא וה"מחותנת" שלו, אסתר פורט, היו מן הנהנים בשעת השריפה, עלה בידו להתחמק בבדיחות, שבעות והצבעה על מעשי המכובדים (יוסף קשטיל פרנקו), שגם הם, כנראה, לא היו נקיים מעבירות דומות (105—120). מטלטליו של אייזיק קולפי נמצאו בידי הלל כהן⁶, שגם לו היה, לפי הודאתו, חלק בביזה, ואשר טען שקיבל

3. בקביעת התאריך אני חולק על הצעתו של מ. עריק (בעבודותיו המוכרות בהערה 1), שקבעו על פי שריפה גדולה שפרצה בארסנל בוונציה בשנת 1509. נתעלמה ממנו הזכרה מפורשת של מקום השריפה — גשר הריאלטו — וכן העובדה שיהודי פאדובה הגיעו לוונציה רק בסיון רס"ט, אחרי פורים. שאליתו בחור היה בין פליטי פאדובה אנו למדים בוודאות מדבריו הוא בהקדמה לספרו "מסורת המסורת" והשווה: שלמה באבער, תולדות אליהו התשבי, לפסיא, תרס"ו, עמ' 20.

4. בזכרונותיו של אליהו קאפסאלי, עמ' 36, נזכר: "מהר"ר חייא גם זה היה חריף ומחודד והיה תם וישר וירא אלהים וסור מרע". הערכה זו מתאימה גם לדבריו של אליהו בחור בשיר על השריפה. ב. רות מזכיר גם את ר' חייא מאיר בן דוד משגיח בדפוס בומברג בוונציה (בספרו: Venice, Philadelphia 1939, p. 252). יתכן, כי בשלושת המקורות גם יחד מדובר על איש אחד.

5. היתהי מבוסס על תואר הכבוד, מן הבודדים שבשיר, הר"ר אנשיל, החזיר בשני הנוסחאות שלפנינו והוא מתאשר על פי מגמתו החברתית של השיר, שעליה ידובר להלן. בהקשר דומה נזכר בשיר יוסף קשטיל פרנקו, גם הוא מעשירי היהודים בוונציה באותו פרק זמן. על ר' אשר משולם Anselmo del Banco השווה בזכרונותיו של קאפסאלי, עמ' 45, 46 ובספרו האנגלי של ב. רות, על פי המפתח; על ר' יוסף קשטיל פרנקו מספר באריכות קאפסאלי, שם, עמ' 44, 46, 51.

6. "כהן" על פי "המבדיל", צ. 53.

אותם מאשתו של אליהו בחור (121—152)⁷. נראה, כי בעקבות טענה זו חבשו את אליהו בחור בבית הסוהר (101). את המעשה הזה תולה המחבר במענדן וויצן, כנראה אחד המתאכזרים בזמן החקירות שאחרי השריפה (93—100).

יש להניח, שאליהו בחור הצליח להשתחרר מבית הסוהר ולטהר את עצמו מההאשמות. בהתקרב חג הפורים החליט לתאר את המאורע בשיר, לנקום בו במעליל ולהוקיע את המתאכזרים בו. הלל כהן לא החריש והשיב על האשמותיו של אליהו בחור בחרוזים שלא הגיעו לידינו. אליהו בחור הגדיר את תשובותיו כשקרים ולעג לחרוזיו חדלי-הומור ("המבדיל", ש. 2). הוא עמד על אמתות גירסתו בשיר על השריפה (שם, 3) והשיב לו בשיר "המבדיל", שגלש כבר כולו לתחום השמצות אישיות גסות שכוונתן היתה לשים ללעג ולהשמיד את אויבו. הוא אף איים כי "לפני שיעבור החדש" יכין תשובה נוספת בחרוזים עבריים לפי משקל "שקל הקודש" ("המבדיל", צ. 50). כאמור, לא הגיעו לידינו תשובתו של הלל כהן וחרוזיו העבריים של אליהו בחור. מ"המבדיל" של אליהו בחור ניתן להסיק, שהוויכוח בין שני המתנגדים הלך והחריף למן השיר על השריפה. שהרי בשיר על השריפה צמצם המחבר את הצד האישי והשתדל להעמיד את נסיונו הוא על רקע כללי יותר, בהקדישו לפרשת הלל 3 סטרופות בלבד מכלל 25 הבתים שהגיעו לידינו.

נראה כי מחשש נקמתם של הנפגעים מגילויו לא יכול היה אליהו בחור לספר את כל פרטי המאורעות (153—160), אף על פי כן מצא עדיין אפשרות לומר דברים בוטים וכוללים על גורלם המר של העניים, שלא זכו להתחשבות ראויה במצבם, בעוד העשירים נסלחים להם מעשיהם הרעים הנעשים יום-יום בגלוי ולעיני כל (161—176). כולם, לדבריו, אינם מתביישים במעשיהם הרעים והנגע התפשט בקרב היהודים בכל איטליה (177—180). את הסיבות לירידה המוסרית ראה אליהו בחור במלחמה (185—192). יחד עם זאת הוא קובל על ש"אמונת היהודים יוצאת בקב", וכואב שאדם ישר מצוי לעתים רחוקות (181—184).

לעומת התיאורים המפורטים של המאורע והמעורבים בו, שרובם דגי רקק, שנתפתו לביזה, ושאליהו בחור נוהג בהם בהומור סלחני, בוקעת מתוך השיר ביתר עוז ביקורתו הסוציאלית והמוסרית, המכוונת כנגד האמידים שבחברה היהודית. הנימה הרצינית

7. הכינוי "בחור" הטרוד רבים מכותבי תולדותיו של אליהו הלוי (ראה בספרו של באבר, עמ' 14). השיר על השריפה הוא המקור הראשון ממנו אנו למדים על נשואיו. ב"פאריו אונ' ויענה" אנו מוצאים בבית השלישי מן הסוף את השורה: "גילובט זיאי גוט איך בין לדיג (= רווק)". אם לקבל את הדברים הללו כהודאה של אליהו בחור עצמו, יוצא כי באמת היה פנוי עד גיל מאוחר. אליהו הלוי נולד בשנת 1468 או 1469 ובשנת 1508—1509, כאשר כתב את "פאריו אונ' ויענה", עדיין התפאר ב"פנות" שלו, שבו כנראה אחד המקורות של הכינוי "בחור". מן השיר על השריפה יוצא, איפא, שנשא אשה בוונציה בזמן המלחמה או סמוך לפרוץ המלחמה בפאדובה. על זמן חיבורו של "פאריו אונ' ויענה" השווה: B. Hrushovski, "The Creation of Accentual Iambs in European Poetry: the First and their First Employment in a Yiddish Romance in Italy, 1508/9", *For Max Weinreich on his Seventieth Birthday*. The Hague 1964, pp. 108—146

של הבקורת החברתית תורגת מיעודו הפורימי המבדח של השיר על השריפה ומוסיפה משקל לטענותיו הקשות. נראה, כי בזמן מלחמת הליגה החריפו עד למאד הניגודים המעמדיים בקרב הנפגעים. במקביל לבקרתו של אליהו בחור אנו מוצאים להם ביטוי נמרץ גם בזכרונותיו של הר' אליהו קאפסאלי, המספר בזו הלשון על השתתפותם של יהודים בכיבושה של פאדובה מידי חילות הליגה:

"וגם היהודים רבים מדלת הארץ לבשו שריונות וכלי מלחמה ויבואו בתוך הגוים ויבזו גם הם בבזוה הנ"ל. ויותר הרעו היהודים העריצים הללו לקהלות פדואה לאחיהם היהודים ממה שהרעו להם הגוים כי באו בבתי היהודים העשירים והנכבדים ובמתבואות ובסדקין ובביזות אחיהם היהודים היו עסוקין. כי בדקו באורין ובאבוקין ויאמרו הללו נבדקים כל אותו היום וכל הלילה בחצרות ובשווקים כדאיתא באלה הנתקין. מהרסיך ומחריביך ממך יצאו נאם ה" 8.

כמו בשיר על השריפה בוונציה אנו מוצאים כאן הדים לאותה התרופפות של המוסר בעקבות המלחמה, שגרמה לכך שיהודים נפגעו מידי יהודים. האופי הסוציאלי-מעמדי של נגע זה מודגש בשני המקורות גם יחד והם משלימים יפה ומאשרים זה את זה. אולם בזכרונותיו של הר' קאפסאלי ברורה למדי הזדהות עם השכבה העליונה בחברה היהודית ואילו בשיר על השריפה מיצג אליהו בחור את "דלת הארץ" שחשה עצמה מקופחת ומביע את התמרמרותה. אופיו של הסוג הספרותי, שאליהו בחור נזקק לו להבעת התמרמרותו, יש גם בו אישור והסבר לעמדתו של המחבר בפרשה זו.

(ב)

וודאי הוא שהמצוי בידינו מספרות יידיש עד סוף המאה הי"ח לקוי בחסר בכל תחומיה וסוגיה. לגבי סוגי ספרות מסוימים קיים חשש מבוסס למדי, שמה שהגיע לידינו אינו אלא חלק קטן בלבד מחיבורים שהיו קיימים ונפוצים בזמנם⁹. סיבות שונות גרמו למצב דברים זה. אולם לגבי הסוג המיוצג בספרות יידיש על ידי שני השירים של אליהו בחור חשש זה מבוסס יותר מכפי שהוא מבוסס לגבי כל סוג ספרותי אחר וסיבות מיוחדות וספציפיות לכך. שהרי השירים על השריפה ו"המבדיל" הם כתבי פלסתר מובהקים, שמטרתם היתה לפגוע בפרטים ובציבור פגיעות אישיות וחריפות. וכשם שהתחיקה בחברה של ימינו משתדלת להגן על הפרט ועל הציבור בפני פגיעות ממין זה, כך הקימה החברה היהודית במאות הקודמות סייגים ואיסורים שנועדו למנוע הופעתם והפצתם של כתבים העשויים לפגוע באישים ובמוסדות מוכרים ואף ביחידים שלא היה בהם ענין ציבורי מובהק. מתוך כמה וכמה תקנות בדבר שירים כאלה, וכן בהתפשטותם הגיאוגרפית הרבה של השירים המעטים שהגיעו לידינו, ניתן להסיק בוודאות שסוגי-ספרות זה היה נפוץ למדי למן ראשית המאה ה"ט ועד תחילת המאה הי"ח לפחות בקהילות גדולות כמו וונציה, קראקא, היילברון,

8. שם, עמ' 51.

9. בעתיד הקרוב מקוה אני לדון בבעיה זו בהרחבה.

אמשטרדם, פראנקפורט ע"מ ועוד, על אף האיסורים שחלו עליו, כנראה, בכל מקום ומקום.

תקנה מפורשת נגד שירי "זלזול" הגיעה לידינו מקהילת קראקא משנת שנה"ה וזו לשונה: "המזלזל את החיים וכ"ש שמדבר דברי גדופי' על שוכני עפר, יקנסו אותו ר"ט [= ראשים וטובים] הכשרים הנ"ל בעונש חמור וכל העם ישמעו ויראו. וכן אוב איינר איין ליד מכת, דז איינם איין זלזול ווער, אודר דברים רידט אודר איין שריב דז אימנטן איין זלזול ווער, יקנסו אותו ר"ט כמפעלו וכל העם ישמעו ויראו"¹⁰. מן הדברים שהודגשו על ידינו בתקנה זו ברור שהכוונה כאן לשירי פלסתר מסוג השירים של אליהו בחור. תקנה זאת וודאי משקפת תופעה מצויה בקראקא במאה ה"ז, שאין אנו יודעים עליה דבר. זכר לשירים כאלה בקראקא נשתמר מתחילת המאה ה"ז בסיפורו של המשומד אנטוניוס מרגריטה על המחלוקת בעניין ר' יעקב פולאק. השיר היה מכוון נגד מקבלת הגט שהותר על ידי ר' יעקב פולאק ונפסל על ידי גדולים מרבני דורו. והרי דבריו של מרגריטה: Von diser Sulco vnd von jrer geschicht habent die Juden zu Crackaw gar ain spoettlich liedt gedicht vnd gemacht durch welliches liedt ain großer zanchh vnd widerwillen zwischen den Juden zu Crackaw erwagsen... וכשם שלא הגיעה לידינו תשובתו המחורזת של הלל כהן לשיר על השריפה בוונציה, כך גם לא נשתמר השיר מקראקא. שנכתב והופץ באותו הזמן בערך. אין בידינו אלא לשער על תכנו ומגמתו של אותו "שיר לעג", שעורר אז בקראקא מבוכה רבה כל כך. קרוב לוודאי, כי בדבריו של מרגריטה מדובר על שיר בשפת דיבורם של יהודי קראקא ולכן מן הראוי לציין דרך אגב, כי לפנינו לפי כל הסימנים העדות הראשונה על חיבור בידיש שנכתב על אדמת פולין.

מקראקא לא הגיע לידינו כל טכסט של שיר "זלזול" לא לפני התקנה משנת שנה"ה וגם לא מתקופה מאוחרת יותר¹². אין להניח שתקנת קראקא כמו תקנות

10. M. Balaban, "Die Krakauer Judengemeinde-Ordnung von 1595", *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft*, Frankfurt/M, vol. 10 (1912), p. 330

11. מצוטט לפי: J. Mieses, *Die älteste gedruckte deutsche Übersetzung des jüdischen Gebetbuches a. d. Jahre 1530 und ihr Autor Anthonius Margaritha*, Wien 1916, p. 20. הדברים מובאים אצל י. שיפער, קולטור־געשיכטע פון די יידן אין פוילן בעתן מיטלאלטער, ווארשע 1926, בהערה שבעמ' 140. הנגי מודה לפרופ' י. היילפרין שהעירני על מקור זה ועל התקנה מקראקא.

12. בסיפור ההיסטורי של מאיר ווינער, קאלעוו אשקנאזי (= כלב אשכנזי), מאסקווע 1938, המתאר את חיי היהודים בקראקא בתקופת התקנות משנת שנה"ה מובא בעמ' 91–92 "אייך ניי קלאגליד בניגון 'א גרויס יללה'", שיש בו מכל הסימנים המובהקים של שירי "זלזול". שיר זה אינו אלא חיקוי מוצלח מאד של השיר על ה"משרת" בפראנקפורט (ראה להלן את המקור בהערה 18). שבו ווינר העביר את ההתרחשויות לקראקא. בהשתמשו בלשונות השיר הנזכר ובחרוזיו, קבע לנוסח שלו מבנה סטרופי מסודר החסר במקור, שבו נעזר. יש לציין, שהנוסח של השיר ומקומו בסיפור של ווינר מעידים על הבנתו החודרת למהותו של סוג־ספרות זה.

דומות במקומות אחרים¹³ הצליחו להעביר מן העולם את הנגע שפשה בישראל. האיטור שחל על שירים אלה הוא שגרם לכך, ששירי ה"זלזול" נעלמו וזכרם נשכח.

ההתנגדות לכתבי הפלסתר למיניהם נבעה, בלי כל ספק, לא בלבד מאופים הפוגע ב"זלזול", לשון הרע, רכילות, רינון ודיבה. כפי שיתברר עוד להלן, וכפי שהדבר בולט בייחוד ב"המבדיל" של אליהו בחור, שירים מסוג זה חוטאים בדרך כלל בניבול פה ברמו ובגלוי וב"דברי חשק" "מגרים יצר הרע" כדברי השולחן ערוך, א"ת, הלכות שבת, ש"ז, ט"ז. גם ביסוד זה צריך לראות מקור להתנגדות כלפיהם, שהגבילה את התפשטותם ומנעה את הופעתם בדפוס¹⁴. עובדה היא, שמתוך ששה פאסקווילים ביידיש שבידינו, למן השיר על השריפה לאליהו בחור ועד שנת תס"ח, רק אחד

13. תקנה מפורשת נגד שירי לעג ידועה לנו עוד מקהילת הפורטוגיזים באמסטרדם משנת שפ"ג. בתקנה זו מדובר על שירים (trovas) סאטיריים או משמיצים (satira hou papel defamatorio). שהיו "שמים" בפתח בית הכנסת "בית ישראל". העוברים על האיטורים לחבר, להזמין לפרסם שירים כאלה צפוי להם עונש החרם. עונש זה צפוי גם לכל אלה שלא יודיעו ל"מעמד" על העבריינים במשך שמונה ימים. החלטה זו רשומה בתוך Livro dos termos do K.K. Bet Ysroel, 5379-5399, p. 97, השמור בארכיון העירוני באמסטרדם. הנגי מודה לגב' ד"ר ר. מאנספלד על שהעירה לי על תקנה זו והמציאה לידי צילום, תעתיק ותרגום של התעודה. גם בפנקס מדינת ליטא וכן בפנקס ד' ארצות אנו מוצאים תקנות נגד "מזלזלים", "מרבנים", "מתלוצצים" ו"הולכי רכיל", המזכירים את הלשונות מתקנת קראקא בשנת שג"ה, אולם אין בתקנות אלו זכר מפורש לשירים. והשווה את הסעיפים ג"ט, קנ"ב, שע"ג תרנ"ו בפנקס חדינת ליטא במהדורת ש. דובנוב (ברלין תרפ"ה) וכן סעיף רצ"ט בפנקס ארבע ארצות, מהדורת י. היילפרין (ירושלים תש"ה). על "מגילות סתרים", ענין הקרוב כנראה לדיוננו, השווה: ח. ה. בך-ששן, הגות והנהגה, ירושלים תש"ך, עמ' 238-239. יש להניח שהיו קיימות עוד תקנות נגד שירי "זלזול" ולא עלה בידינו להגיע אליהן. והשווה גם את הדברים בהערה הבאה.

14. יסודות אירוטיים וניבול פה מצויים גם בסוגי-ספרות אחרים ביידיש וביניהם גם ברומנים המחזורים של אליהו בחור. אולם בספריו אלה תיתכן מגמה לטשטש את היסודות האירוטיים בהשוואה למקורות האיטלקיים שבהם השתמש לחיבורם (ראה על כך במבוא של י. א. יאפע לצילום המהדורה הראשונה של "בבא דאנטווא", ניו-יורק 1949. והשווה גם את דבריו של נ. שטיף בענין זה בהקדמתו ל"המבדיל" ב"שריפטן). הסוג הספרותי האחר, שבו ניבול-פה בולט במיוחד בדומה לפאסקווילים, הם המחזות ביידיש מסוף המאה הי"ז ותחילת המאה הי"ח, שבהם מופיעות הדמויות הקומיות (מרדכי, פיקלהרינג, הנשוורשט). ואכן המהדיר של "דרך און גלית" (הנאו 1717) ראה להצטדק בהקדמה על שום "און היפליכי ווארט" בטענה, שאין לוותר עליהם כי כך מנהג העולם בקומדיות. אף על פי כן קהילת פראנקפורט ע"מ ראתה לשרוף את המהדורה של "אחשוורוש שפיל", שנדפסה בעיר זו בשנת 1708, כנראה גם מחמת הניבול פה המצוי במחזה זה לרוב. השווה על כך: ח. שמרוק, "השם המשמעותי מרדכי-מארקוס — גלגולו הספרותי של אידיאל חברתי", חרביץ, שנה כ"ט (תש"ך), עמ' 76-98. המחברות לעמנואל הרומי נזכרו במפורש בסעיף המצוטט בש"ע. לפי דבריו של ד. ירדן במבוא למהדורת המחברות (ירושלים תשי"ז, עמ' מ') ההתנגדות לספר זה "בלמה במידה מרובה את השפעתן של המחברות, וכמאתים וששים שנה לא נדפסה מהן מהדורה שלמה חדשה".

"זכה" להגיע למכשב הדפוס וגם הוא בציון בדוי של מקום הדפוס (ראה להלן). כל יתר השירים הגיעו אלינו בכתבי־יד בלבד. ואף על פי שלגבי השירים של אליהו בחור ניתן לקבוע, שהיו נפוצים בעל פה במשך זמן רב למדי ואף הועתקו עוד כיוכל שנים אחרי חיבורם. הרי האופי הלוקאלי והאישי האקטואליסטי של שירי "זלול" אלה צימצם בהכרח את התפשטותם מעבר למקומות שבהם ידעו על ענינם. יחד עם זאת, זכרם בעל־פה, אפילו במקומות שבהם נוצרו, גם הוא היה לפי טבע השירים הללו, מוגבל לתקופה קצרה בלבד, כל עוד האנשים והעניינים היתה להם משמעות קרובה ומובנת. כללו של דבר: הפאסקווילים ביידיש, שלפי כל הסימנים היו נפוצים למדי בקהילות אשכנז, הגיעו לידינו במספר קטן ביותר, שלפי המסיבות שתוארו, אינו עומד בשום יחס למשקלם במציאות לפחות במאות ה"ז—י"ה.

נוסף לשני הפאסקווילים של אליהו בחור ידועים לנו עוד השירים הבאים, ששייכותם לסוג ספרותי זה אינה מוטלת בספק:

1. שיר של ליצן מקצועי ("ער טרייט איין נארן קלייט") משה כהן מטלהם (Talheim על יד היילברון), שבו מסופר על תעלוליו של צעיר בשם דוד אושטלינג, שניסה בסתר לקדש את בתו של אחד מאמידי היהודים. בסיפור המעשה נזכרים במפורש שמותיהם של המעורבים, יהודים מהיילברון וסביבותיה. שיר סיפורי ארוך זה (34 בתים של 6 שורות בנות חריזה a a b c c b) שימש לו לבדחן לבידור בחתונה, וגם בו ניכרת השאיפה לשעשע בניבול פה. השיר נשתמר בתוך כ"י משנת ש"ד, שבו הועתקו גם שני השירים של אליהו בחור¹⁵.

2. שיר אנונימי מלא טענות נגד הפרנסים במדינת באמברג, שתיקנו תקנות הפוגעות בקבצנים נודדים. הקבצנים מאיימים בשיר זה בכינוס "יום" של המדינה בכיכר המינסטר שבבאמברג, אשר בו יתקנו תקנות לטובתם, ומונים בו את שמות הקבצנים המזומנים. בשיר זה, כפי שהגיע לידינו, השתבש המיבנה הסטרופי הראשוני (כנראה a a b b c c d d d). לשיר זה כותרת "חטאנו צורינו, סלח לנו יוצרינו" ומחברו הגדירו כסליחה. זמן חיבורו של שיר זה אינו ידוע. הוא הועתק בכתב־יד, שרגילים לקבוע את זמנו בתחילת המאה הי"ו, אולם יתכן שהוא מאוחר יותר¹⁶.

3. שיר אנונימי שכולו ניבול פה, בו מסופר על מעשי זנות של יהודים ששמותיהם נזכרים במפורש ושמוצאם ממקומות שונים בגרמניה (גם "שווייצר לנד"). השיר (בעל 27 בתים של 4 שורות המתחרזות a a b b) הוא, לפי השורה הפותחת, פרודיה

15. כ"י אוכספורד Can. Or. 12. והשווה על כ"י זה בהמשך הדברים. הפרטים על מחבר השיר על פי הבית האחרון.

16. כ"י אוכספורד Opp. Add. 4° 136, עמ' 92—96. כ"י זה תואר בפרוטרוט על ידי: F. Rosen-berg, "Über eine Sammlung deutscher Volks- und Gesellschaftslieder in hebräischen Lettern", *Zeitschrift f. d. Geschichte der Juden in Deutschland*, vols. II (1888)—III (1889). בתיאורו של רוזנברג שיר זה מספרו 24 והוא מביא מספר קטעים ממנו בעמ' 257. בכרך השני של כתבי־העת הנזכר.

על "יודשר שטם", הנוסח הנפוץ של שיר העקידה ביידיש. שיר זה נשתמר בכ"י, שבו נמצא גם השיר הקודם¹⁷.

4. שיר אנונימי הנושא את הכותרת "איין ניא קלאג ליד בניגון אני הגבר אויף איין משרת פון פראנקפורט", ובסופו ציון "נדפס פה באזיל בשנת תס"ח לפ"ק". כפי שהעיר מהדיר השיר א. פריימאן מקום הדפוס הוא פיקטיבי, כי אותה שנה לא היה דפוס יהודי בבאזל, ולפי השערתו השיר נדפס בהנאו. בשיר זה קובלים קבצנים נודדים על יעקב פול וואשיר "משרת" הקהל בפראנקפורט ע"מ, כי הוא יורד לחיהם ואינו נותן להם להכנס לרחוב היהודים. גם שיר זה מלא גידופים, קללות וניבול פה. שיר זה אין לו מיבנה סטרופי קבוע ולפי הכותרת ניתן להבין ש"שר" אותו לפי טעמי מגילת איכה¹⁸.

אף על פי שלא נשאר לפליטה אלא מעט מכתבי הפלסתר ביידיש, גם ארבעה שירים אלה יחד עם שני השירים של אליהו בחור מניחים בידינו לקבוע כמה אבחנות החלות על סוג-ספרותי עממי זה בכללותו. למן השיר על השריפה מראשית המאה הט"ז ועד השיר על ה"משרת" בפראנקפורט מראשית המאה הי"ח בולטת בכולם מגמתם המכוונת כנגד הפרנסים והמכובדים. היסודות הסוציאליים, שצוינו כבר לגבי השיר על השריפה, מודגשים עוד יותר בשירים כנגד פרנסי באמברג וה"משרת" בפראנקפורט, שבהם גלוי לעין מוצאם של השירים מקרב קבצנים "מקצועיים". אף וודאי הוא, שחיים כהן, הליצן, היה קרוב גם הוא לאותה שכבה של קבצנים נודדים, כי כפי שניתן להבין מן הבית האחרון של חיבורו ("צו טלהם זוכט ער זייניא וויידא") ישיבתו במקום לא היתה ישיבת-קבע. ריבוי המקומות הנוכרים בפרודיה על שיר העקידה מצביע גם הוא על מחבר שמוצאו דומה. מכאן שמוצאם הסוציאלי של מחברי השירים הללו יש בו חוקיות מסוימת המטילה אור בהיר על מגמתם של השירים ומסבירה במידה רבה את מקור ההשקפות המובעות בהם. גם בשיר על השריפה יש לראות פתח ביטוי לאותה שכבה שולית בחברה היהודית בתחילת המאה הט"ז, שאליה השתייך גם אליהו בחור, המלומד הנודד ומחבר הרומנים המחוזרים ביידיש¹⁹. שכבה זו, שלא היתה למרות קבועה של מוסדות קהילתיים ושלא נזקקה לחזקת יישוב ממוסדות

17. שם, עמ' 25—28 של כתב-היד, בפירסומו של רונברג מספרו 25 ותיאורו בעמ' 258, שם.

18. השיר הועתק בתוך: אנטאלאניע: פינף הונדערט יאהר אידישע פאעזיע, געזאמלט און צוגויפגעשטעלט פון מ. באסיץ, ערשטער באנד, גיריארק 1917, ז' 68—70. בצורה מתוקנת יותר ועם מבוא ההדיר את השיר א. פריימאן, "א ניי קלאגליד אויף א משרת פון פראנקפורט", פילאלאגישע שריפטן, צווייטער באנד, ווילנע 1928, ז' 169—174. שיר זה שימש דוגמה לחיקוי של ווינר שנזכר בהערה 12.

19. על מעמדו של אליהו בחור בחברה היהודית מעידות לא בלבד הידיעות הביוגרפיות על נודדיו והצטדקותו הידועה על ששימש מורה לשאינם בני ברית (השוה: באבר, שם, עמ' 21—23). אישור מחכים ביותר למעמדו בחברה היהודית אנו מוצאים בפתח השיר השביעי ב"פאריז אונ' וועענה", שכולו דיגרסיה מכוונת המעלה בקורת מוחצת על אנשי וונציה מנקודת מבטו של "איין וועמדער גאשט", שכבר התנסה בנדודיו במאנטובה, פירארה, ווידן (?), פדובה וזירונה (שם, בבית השביעי המסיים את הדיגרסיה הזאת).

אלה, היתה גם הפשית יותר בבקורתה החברתית והתחשבה במידה פחותה משהתחשבו אחרים באיסורים שבתקנות.

*

בין כתבי הפלסטר שמנינו בולטים שני השירים של אליהו בחור ובייחוד השיר על השריפה ברמתו הגבוהה, המשקפת את יכולתו במלאכת השיר, ובהמצאותיו הצורניות, המעידות על כשרונו ועל רוחב ידיעתו והבנתו בסוגים שונים של השירה בזמנו. יחד עם זאת מן הדין לציין כי גם השירים של אליהו בחור, בדומה לשירים האחרים, מגלים טכניקה קבועה האופינית לכל שירי פלסטר בידיש. בשיר על השריפה מיוצגים כמעט כל המרכיבים האפשריים של סוג ספרות זה ומשום כך ניתוחו הצורני עשוי ללמד על כתבי הפלסטר בכללותם.

השיר על השריפה חובר בניגון "צור משלו אכלנו", פיוט ידוע מאד הכלול בזמירות של שבת. "המבדיל" גם הוא בניגון של הפיוט הפופולארי למוצאי שבת, וכן שלושה מן השירים האחרים שמנינו, גם הם חוברו לניגונים של טכסטים עבריים ידועים. הדוגמה הלקוחה מזמירות ותפילות בשביל השירים, שאנו דנים בהם, אינה מצטמצמת בצורך להתאים לו לשיר ניגון שיהיה ידוע ברבים. בסוג־ספרות זה בידיש, שלא כמו בסוגי שירה אחרים, הדוגמה העברית משמשת גם מקור ויסוד לחיקויים ורמזים פרודיסטיים, שהם מרכיב קבוע בכתבי פלסטר. בשיר על השריפה מגמה זו בולטת בייחוד בשורה האחרונה של כל בית ובית, החוזרת על הדוגמה העברית תוך חידוד פרודיסטי מובהק ומכוון. הוא הדין גם ביתר השירים בסוג זה שחברו על פי מקורות עבריים מקודשים והדבר ניכר בייחוד בפרודיה לסליחה ובחיקוי ל"יחדשר שטם".

התאמת הניגונים לטכסטים בעלי מיבנה סטרופי קבעה גם במידה רבה את המיבנה הסטרופי של השירים הללו בידיש. כך למשל "המבדיל" של אליהו בחור כתוב כולו כמתכונת המרובע העברי של המקור, אף־על־פי שבית כזה זר ומוזר בשירה הגרמנית²⁰. יחד עם זאת ניכרת בשירים אלה נטיה לקרב את המשקל והחריזה של המקור, ששימש דוגמה, לצורות מקובלות בשירה העממית הגרמנית, שהיו מותאמות ומורגלות יותר לשירת יידיש מבחינת הלשון.

הדוגמה העברית של השיר על השריפה, "צור משלו אכלנו", בנויה על שש הברות בדרך כלל בכל שורה והשורות שבבית מתחרזות abababb בתוספת פזמון משתנה המסתיים במלה חוזרת קבועה. משקל זה היה נוקשה מדי לשיר בידיש והחזרה המרובעת על חרוז אחד היתה לא־רגילה. אליהו בחור ראה להתאים את המקצב ואת החריזה למקובל בשירה העממית. בשיר על השריפה החריזה היא ababcba וגם בו כל בית מסתיים בפזמון הדומה לדוגמה העברית. שינוי זה קירב את הבית

20. והשווה את התרעומת של י. וואגנר על מרובע בידיש שצוטט על ידו מתוך החומש, קרימונה ש"ך : "haben sie gar eigene Metra und Gedicht-Arten welche sonst in der deutschen Poësi nit üblich. . ." *Belehrung Der Jüdisch-Teutschen Red- und Schreibart*, Königsberg 1699, pp. [9-10]

של אליהו בחור לסטרופות נפוצות בשירה הגרמנית בנות שמונה שורות ababcdcd או בנות שבע שורות. אם לא נביא במנין את הפזמון: ababccb; abaccx ababcxc; ababcbc²¹. בית זה בשיר על השריפה קרוב גם לשלבים מסוימים בעיבוד האוקטאבה של אליהו בחור לפני שנתגבשה צורתה ב"פאריז אונ' וויענה"²². אולם שלא בדומה לאוקטאבה זאת שמקורה בשירה האיטלקית, המשקל של השיר על השריפה מותאם למשקל המקובל בזמנו של אליהו בחור בשירה הגרמנית בבית של שמונה שורות, שבו השורות הלא־זוגיות הן בעלות 3—4 הטעמות וחריזה נשית, ובשורות הזוגיות על פי רוב 3 הטעמות וחריזה גברית. דוגמה קרובה לסכימה זאת אנו מוצאים בנוסח העממי של השיר על הילדברנט, שהיה ידוע גם בקרב היהודים כפי שמעידים התעתיקים של השיר באותיות עבריות²³. כמו בשירה הגרמנית העממית ובדומה ל"פאריז אונ' וויענה" של אליהו בחור גם בשיר על השריפה ברורה הנטיה ליאמבים²⁴.

עד כמה שניתן לקבוע לפי כתבי־היד המשובשים של השיר על השריפה, אליהו בחור שמר על סכימה זאת ב־23 מתוך 25 הבתים שהגיעו לידינו. רק בסטרופות 9—10 החריזה היא נשית בכל השורות (אולי בהשפעת האיטלקית שהיתה שגורה בפיו). אולם מחכים הוא, כי בכתב־יד אחד, אשר בו השיר קוצר ל־13 בתים בלבד (ראה להלן), הנטיה לקיצורים מתאשרת ב"שיבושים" המעידים על עיבוד נוסף של הבתים הללו דווקא, שכבר במקור חרגו מן הסכימה השלטת והקבועה של השיר: הבתים 9—10 לפי כתב יד קיימברידיג' (הפיסוק — של המקור)

אז מן גאב חרם דען זעלביגאן מורגאן.
 דו זאגט ערש ר' חַיִּיא דעם ורומן פאפֿפֿן:
 ער שפראך איר דוירפֿט ניט זורגאן
 מן ווערט מיט גוֹים ניט האבן צו שאפֿפֿן:
 זיא גאבן אים אירי תקיעת כפֿן:
 זיא האבן עש אבר גיברוכֿן.
 אונ' שבוֹעַת אַבוֹניי:

21. לשם השוואה בחרנו באוסף ריפריזנטאטיבי של השירה הגרמנית מראשית המאה ה־17: R. von Liliencron, *Deutsches Leben im Volkslied um 1530*, Berlin und Stuttgart, 1913, (= DNL, Band 13) gart o. J. (= DNL, Band 13) 123, 95, 93, 69, 62, 49, 81, 82, 96, 103, 118, 121, 124 עם 7 שורות. סכימות אלה היו שולטות בשירה הגרמנית גם במאה הי"ז. והשוואה: E. Schroeder, *Das historische Volkslied des dreissigjährigen Krieges*, Marburg 1916, p. 157

22. ב. הרושובסקי, שם.

23. השוואה את השירים שצוינו מהאוסף של לילינגרון בהערה 21. הנוסח העממי של השיר על הילדברנט הוא מס' 27 באוסף זה. על התעתיקים של שיר זה באותיות עבריות ראה בספרו הנזכר של מ. עריק, עמ' 105. והשוואה גם את הסכימות אצל שרידר, שם.

24. ב. הרושובסקי, שם.

זיא האבן גיגלאבט לשון הרע.
 ווש מן אין צו דען אורן הוט גיטראגן.
 דש מכט די לוייט מצורע:
 אז אונזר בויכר זאגן.
 דער ווערט אן זיינס לייבא גישלאגן:
 אזו וינט מן עש אין דער גמרא.
 אונ' אין תורת אבוניי:

בבתים אלה הושמטה שורה אחת, אולם נוספו בהם חרוזים שלא היו במקור (זורגאן-מורגאן; לשון הרע מצורע-גמרא). "עיבוד" זה וודאי אינו משל המחבר עצמו ונוסח זה יש בו משום עדות על התפשטותו של השיר בעל-פה. במשך הזמן נשתכחו ממנו בתים שלמים וחלו בו שינויים שמגמתם היתה לקצר אף את הבתים שזכרם עדיין לא אבד כליל. הדבר נעשה באותם הבתים שחרגו מן הסכימה הקבועה השלטת בשיר ומתוך מגמה לפשט את החריזה²⁵.

קונבנציות מן השירה הגרמנית ניכרות בשיר על השריפה גם בתחום אחר. השיר על השריפה בא לתאר מעשה שהיה. אם להתעלם ממגמתו כשיר פלסטר, הרי הוא קרוב מאד לסוג הספרותי העממי, הידוע בגרמניה בשם "השיר ההיסטורי". והנה בשיר על השריפה, בפתיחה, בבית 20 ובסיומו, מצויים נוסחאות וחרוזים קונבנציונאליים מן "השירים ההיסטוריים" הגרמניים. באחד השירים הללו, שהופץ בשנת 1505, בזמנו של אליהו בחור, אנו מוצאים את הפתיחה:

Nun wend ihr hoeren singen
 jezund ein nuew gedicht.
 Von nuew geschehen Dingen
 Wie es ergangen ist. . .²⁶

ההשוואה עם ארבע השורות הראשונות של השיר על השריפה אינה מניחה ספיקות לגבי מוצאו של נוסח הפתיחה אצל אליהו בחור, שהיה כבר בזמנו לקונבנציה בשירים גרמניים. עניין נוסף מן השירה הגרמנית אנו מוצאים בבית 20 של השיר

25. מגמה דומה ניתן להבחין ב"המבדיל", ש. 18, שבו הבית המבוסס על המרובע העברי הפך לסטרופה מקובלת בשירה הגרמנית abba. גם נוסח זה של "המבדיל" הועתק בכ"י קיימברידג', שבו מצויים הבתים המקוצרים של השיר על השריפה. על מגמות מקבילות במאה ה"ט, בשיר של מ. גארדאן, שנעשה שיר עם, הצביע ב. הרושובסקי בעבודתו: "On Free Rhythms in Modern Yiddish Poetry", *The Field of Yiddish*, ed. U. Weinreich, New York 1954, p. 227, n. 26 ומאלף מבחינה זאת, שבפארודיה על העקידה, שנזכרה, קודם לכן, החלפה הסכימה של החריזה aaaa, שמקורה עברי ואינה מקובלת בגרמניה, לסכימה אחרת aabb, מן הרגילות בשירה העממית הגרמנית.
 26. באוסף הנ"ל של לילינקרון, מס' 11, עמ' 44. והשווה גם מס' 16, עמ' 64.

על השריפה (153—156), אפילו עם החרוזים הקונבנציונאליים בלייבן־שרייבן²⁷. נוסח הבית האחרון, שבו המחבר רומז או מגלה את זהותו, גם הוא שייך לקונבנציות שבשירה הגרמנית של התקופה²⁸.

השיר על השריפה משקף יפה במרכיבים הצורניים שלו את הסימביוזה של המקורות השונים בפאסקווילים בידיש. האפשרויות הקטביות כמו "המבדיל", שבמיבנה החריזה שלו בולטת יותר התלות במקור העברי (המרובע), והשיר של חיים כהן, הבנוי כולו על פי דוגמה גרמנית²⁹, נראות כנדירות יותר לעומת השירים, שבהם ממוזגים היסודות מבית ומבחוץ. בסוג ספרותי זה, שהתיחס במישרים למציאות יהודית פנימית ואקטואלית, נראית כדרך הטבע הנטייה להתאים את הדוגמאות מבית לאפשרויות הלשוניות בידיש, שניזונו מן הצורות הרגילות בשירה העממית הגרמנית.

*

המונח פאסקוויל מקורו באיטליה בזמנו של אליהו בחור. הוא נגזר משמו של החייט הרומאי Pasquino, שהתפרסם בראשית המאה ה־16 מחיבור והפצה של כתבי פלסתר עוקצניים. נראה, כי בספר התשבי של אליהו בחור יש משום התייחסות ישירה לענין זה ותוספת הסבר להבנת הסוג הספרותי שאנו דנים בו. בשורש "כתב" ב"התשבי" אנו מוצאים את הדברים הבאים:

"... בימים קדומנים היו בעלי צחיות ומושלי משלים כותבים דבריהם על פתחי בתי הנדיבים או ברחובות הומיות בסתר, כדי שלא יודע מי הוא הכותב. וכן מנהג עוד היום ברומי. ואותן הדברים נקראים פתבות. ורוב העולם טועים וסבורים שהוא כתוב בטית כטוב וכטובות מלשון טוב ואינם מבחינים בין רע לטוב."³⁰

כעבור קרוב לשלושים שנה, לאחר שאליהו בחור כתב את כתבי הפלסתר בוונציה ולאחר שישב שלוש עשרה שנה ברומא ולמד את מנהגיה, אנו מוצאים אצלו

27. *Darbei will ich lan bleiben / wol iez zu dieser Zeit, / mich verdreußt weiter zu schreiben / es möcht sich einreißen zu weit*, שם, מס' 4, עמ' 16. אותם החרוזים ואותו ענין חוזר גם ב"המבדיל", צ. 46. ומקורה של נוסחה זאת ב"Unsagbarkeitstopoi" השווה: E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1954, pp. 168—171. והשווה גם את השורות 173—176 בשיר על השריפה.

28. לילינקרון, שם, עמ' 25, 37, 46, 60, 96, 214, 258, 271, 312, 337.
29. המבנה הסטרופי של השיר של חיים כהן הוא מן הנפוצים ב"שירים ההיסטוריים" הגרמניים שרדר, שם, עמ' 156). ואכן מבנה סטרופי זה, וגם הפתיחה בבית הראשון של השיר והבית האחרון שלו (שבו המחבר מגלה את זהותו), מצביעים על התלות הגמורה בצורות וקונבנציות שגורות בגרמנית. גם בשיר זה החומר הסיפורי התאים לסוג הספרותי של "שיר היסטורי".

30. כאן ובהערות לסכסס הדברים מצוטטים על פי מהדורת איזנא ש"א. והשווה בענין הציטטה הזאת: מ. וויינרייך, שטאפצטן, בערלין, 1923, ז' 81; נ. שטיף, שריפטן, שם, עמ' 157.

הגדרה של עשיתו הוא. לצינונו של ה"מנהג" הוא השתמש במונח קבוע מבית: "כתבות", מבלי לתת כאן, כרגיל בספרו זה, את המקבילה האיטלקית ("בלעז"). מבלי להכנס לבדיקת האטימולוגיה של התיבה "כתבות" כפי שהוצעה על ידי אליהו בחור, נראה שגם בימיו היה לה אותו מובן של הלצה, בדיחה, אניקדוטה או חידוד, שנשמר לה בידיש של ימינו. אישור לכך אנו מוצאים בהעתקה הלטינית של "התשבי", שנעשתה על ידי פאולוס פאגיוס, וודאי בידיעתו של אליהו בחור, ושתרגם "כתבות" במלה *facetia*, שגם לה אותו מובן ישיר. בשיר על השריפה אנו אף מוצאים בהקשר דומה מקבילה גרמנית למונחים אלה: "שוואנק" (110).

בימיו של אליהו בחור נעשתה הפאצציה, בעלת השם הלטיני העתיק, לאחד מסוגייהספרות הנפוצים ביותר, שהתפשט מאיטליה למן האמצע של המאה הט"ו על פני אירופה כולה. היו אלה אוספים של הלצות, אניקדוטות ומשלים מבודחים קצרים, רובם בפרוזה. שלא כמו הדוגמאות האיטלקיות, שכל כוננתן היתה לשעשע ובמידה רבה על ידי ריבוי של יסודות אירוטיים מפולפלים, מסתמנת בדרכי התפשטותה של הפאצציה גם מגמה מוראליזאטורית ברורה המטשטשת או מבטלת את היסודות הללו.³¹

הבתים 4—6, 14—15 בשיר על השריפה, בעלי אופי של אניקדוטה, ובייחוד האירוטיקה הגסה ב"המבדיל" הם דוגמאות טיפוסיות לפאצציה, וודאי מתאימה להם ההגדרה "כתבות". כי הרי כדרך הטבע הוא, שהפאצציה הפוגעת והמשעשעת תהא מהיסודות הקבועים של כתב פלסתר המשמיץ ושם ללעג את קרבנו. הפאסקוויל שאינו משעשע, מחטיא את המטרה. ודבר זה אליהו בחור הבין היטב והעלה בבקורתו העוקצנית על דבריו של הלל כהן, שנכתבו כתשובה לשיר על השריפה: "ער הוט ווידר אין ריים אויף מיר גימאכט, אבר ניט ויל לוייט האבן זיין גילאכט" ("המבדיל", ש. 2). מכאן אולי הצירוף של "כתבות" במונח פאצציה עם הסוג של כתבי פלסתר, המסתבר מדבריו של אליהו בחור ב"התשבי" על הפצת ה"כתבות" ב"רחובות הומיות" ומדרכו הוא בהפצת "המבדיל". בשיר זה הוא פנה אל אויבו: או איניורנט או פורפאנט.

דו זיך דען ציטל אן די וואנט.

דען הון איך גמכט מיט מיינר הנט.

מאך אויך איין זולכן דיזי לילה:³²

כעבור שלושים שנה שינה אליהו בחור את טעמו וראה, לפחות ב"התשבי",

31. השווה ערך Pasquill בחוך *G. v. Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart 1959 וכן ערך Facetie בחוך *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, Ber.: lin 1958.

32. "המבדיל", צ. 49. "איניורנט" — מאיטלקית *ignorante* השווה ב"התשבי" בשורש "עם הארץ": "ובלשון אשכנז נקרא עם הארץ און גילרנט ובלשון לעז איניוראנט". "פורפאנטי — מאיטלקית *profanatore*."

להסתייג מ"מנהג" ה"כתבות", בין מחמת היסודות האירוטיים שבפאציה בין מחמת ההשמצה שבפאסקווילים. הוא עשה זאת באבחנה האטימולוגית המודגשת שהגוזרים "כתבות" מן התיבה "טוב" אינם מבחינים בין רע לטוב". ובכך מחברם של שני הפאסקווילים, מן המעטים והמחכימים ביותר ששרדו לנו מסוג ספרות זה ביידיש, הצטרף בסוף ימיו לדעתם של מתקני התקנות, שהשתדלו למנוע את הופעתם והתפשטותם של שירי "זלזול" בקרב ישראל.

(ג)

השיר על השריפה בוונציה הגיע לידינו בשתי העתקות:

(א) בכתב־יד שבספריית בודלינה באוקספורד מס' Can. Or. 12, הרשום בקטלוג של נויבאוואר במספר 1217. כתב־יד זה, מן הקודקסים המעניינים ביותר ביידיש מן המאה ה־17, תואר בפרוטרוט על ידי נחום שטיף³³, שהעתיק גם מתוכו את הבית הראשון של שיר זה. הסופר קלוגימוס בן שמעון סיים את כתב־היד בוונציה "חצי טבת ש"ד". הוא ראה לציין "שלא כתבתי כראוי ונכוך, כי לבי בל עמי על אשר... נפלה עטרת ראשינו ראש השנה שנת שד"י גשרף התלמוד" (דף 207). והדבר ניכר ברשלנות ההעתקות ובשיבושים הרבים. בכתב־יד זה נמצא גם "המבדיל" של אליהו בחור. השיר על השריפה הועתק בדפים 258—261 ובו 25 בתים. מתוך כ"י זה פירסם מ. עריק את הבתים 1, 10, 11, 13, 21, 22, 24. כ"י זה יצוין להלן בקיצור באות א.

(ב) בכתב־יד שבספריית הטריניטי קולג' בקיימבריג' מס' F. 12. 45, הרשום בקטלוג של לוה במספר 136. כתב־היד תואר על ידי מאקס וויינרייך, שהצביע על זהותם של שני השירים של אליהו בחור עם השירים שנמצאו בכ"י א³⁴. בכ"י זה לא צוין כל תאריך ומובן שאין ליחסו למאה ה־17, כפי שעשה זאת לוה. השיר על השריפה הועתק בו בדפים 2—3. מתוך 25 הבתים שידועים מכ"י א נמצאים כאן 13 בלבד: 1, 2, 4, 6, 7, 9—12, 25 (הבתים 10, 11 מופיעים כאן בסדר הפוך ומספריהם 7, 8). כ"י זה יצוין להלן בקיצור באות ק.

ביסודו של הטכסט המתפרסם להלן מונח כ"י א, אולם הוכנסו בו תיקונים הכרחיים על פי אותם הבתים המצויים גם בכ"י ק. תיקונים אלה, וכן שינויי הנוסחאות בשני כתב־היד, צוינו בהערות לטכסט.

בקצת מקומות, שבהם התיקונים נראו כהכרחיים וכוודאיים, ראינו צורך להשלים ולתקן את הטכסט המשובש על פי החרוז ועל פי נוסחאותיהן של מטבעות לשוניות וסגנוניות קבועות. שתי ההשלמות משל המהדיר הובאו בסוגרים מרובעים ואילו התיקונים צוינו ונומקו בהערות.

33. נ. שטיף, "א געשריבענע יידישע ביבליאטעק אין א יידיש הויז אין ווענעציע אין מיטן זעכצנטן יארהונדערט", צייטשריפט (מינסק), באנד 1 (1926), ז' 141—150; 3—2 (1928), ז' 544—525.

34. מ. וויינרייך, בילדער פון דער יידישער ליטעראטורגעשיכטע, ווילנע 1928, ז' 142—144.

הניתוח הלשוני של "המבדיל" ונתוח צורות הכתיב, שהובאו בפירוטו של נחום שטיף, חלים גם על הטכסט של השיר על השריפה, שהועתק, כאמור, מאותם כתבי היד.

כ"א השתמש הסופר בפיסוק בנקודה בסוף שורה ונקודתים בסוף בית. לשם הקלת הקריאה הוספנו כאן פיסוק של ימינו.

דו ליד הוט אליה בחור גמכט אויף די שריפה בון ווינדיג
איין ליד בניגור צור משלו אכלנו *

[1]

בון וויל איך אויך איין ווינציג זינגן,

מיט מיינס בויון קול,

בון גוייא גשעהן דינגן,

די אידרמן ווישן זול ;

5 בון דער מכה אונ' דער מגפה,

די דו איז גוועזן דו דוויג מול,

צו ווינדיג אין דער שרפה,

אשר שרף אבוניי.

[2]

צו ווז איין גרושן יומרון,

10 דא דו ברענט דער ריאלט,

בון קוייף לויט אונ' ייענטלומרן

אונ' בון יודן יונג אונ' אלט.

* הכותרת לפי כ"א. חובה נעימה לי להודות להנהלות של הספריות באוכספורד ובקיימברידג' על הרשות לפרסם את השיר מתוך כתבי-היד שבבעלותן, לפרופ' ד. סדן על הערותיו המחכימות לטכסט זה ולידידי ד. קארפי על עזרתו בבירור הרקע והלשונות האיטלקיים.

1. ק : חסר נון.

2. "בויון קול" — קול רע.

4. א : וושן — תוקן לפי ק.

5. ק : חסר אונ'.

6. ק : חסר דו.

8. א : שרש — תוקן לפי ק. "אבוניי" כאן ובסוף כל בית על פי השם החוזר בכל פזמון "צור משלו אכלנו". לא מצאנו כל מקור נוסף בו מופיעה הצורה "אבוניי", אך נראה שהיא מקבילה כאן לצורה "אדושם".

9. ק : ויינטליך במקום גרושן. "יומרן" — אסון, כאב.

10. דא לפי ק — א : דער. "ריאלט" — גשר Rialto בוונציה.

11. א : ייענטלומר — תוקן לפי ק ולפי החרון. חרוז דומה ביחיד : "המבדיל", צ. 45.

"ייענטלומר" — מאיטלקית gentiluomo, אציל.

יחדן רופן יחדן,
 דו זיא קעמן בלד
 15 אונ' וולוקש גריט אויף לוידין,
 למען אבוניי.

[3]

מן ווו זיך וויינטליך אויף לדין
 אונ' שיקט זי אין די ווייט.
 עטליך טעטן שדיין,
 20 זיא גינגן אב בווייט.
 זיא מיינטן רייך צו ווערן,
 גר אין קורצר צייט.
 זיא זעהן דו אונגליק גערן
 אונ' דנקטן דעם אבוניי.

[4]

עטליך ליפן לעשן מיט זעקן,
 25 זיא העטן עש גערן גבומן אלש.
 איינר קאם אובר איין הויפן מיט בעקן,
 די לויד ער אויף זיין הלז
 אונ' וויל מיט אב די שטיגן,
 30 דו דער ריאלט דער קלנג דעש פאלש.
 ער ליף דער בון אונ' ליש עש ליגן
 אונ' שרייא: "אובי אבוניי!"

[5]

דער נוך ווו ער ווייטר שטרעבן
 אונ' ליש אים אויף לאדן זעק.
 35 איין מול וואלט ער געבן
 איין פאגמינט אין איין זעק.

13. א: רופט — תוקן לפי ק.

15. ק: גירעט, לאדן. "וולקוש" — mhd. vluc, מהר, במהירות.

19. במקור שדן נמחק ובהמשך השורה שארין (?). תוקן על פי החרות.

25. ק: עטליכי.

26. ק: העט.

27. ק: חסר מיט.

29. ק ער במקום אונ'; חסר די. "וויל" — פרטריט של mhd. vallen — נפל.

31. ק: זיא במקום עש.

32. ק: אווי.

36. "פאגמינט" — כנראה מאיטלקית pagamento, השלום, אולם אין הענין ברור כאן כל צרכו.

איין גוי' זאך אין אוועק שלייכן
 אונ' שפרך אונ' וואשטן בעק,
 אובר זיין קויף ווז ער אין שטרייכן
 דז אים ווז וויא נוך אבוניי'. 40

[6]

דער נוך לִיף ער אין איין גאשין
 אונ' זוכט הין אונ' הער,
 אוב ער עצוש קונט דער וואשן,
 דו וואנד ער איין שניידר שער.
 ער הט זיא ווידר בור לורן, 45
 ער טרוג זי ניט גר ווער.
 אונ' ווער צום דלות איז גבורן,
 דעם בשירט דער אבניי'.

[7]

די זאגין, עז הבן גגריפן אובר דז גבוטליין,
 גר מיט ארגר לישט, 50
 מיט מרדכי יצחק צוטליין
 הב ער גהאט אינן קישט.
 אבר עז זייט, זי ווער זינר שושטר,
 דינן ווער אנדרש ניט.
 אז בור וואר, גוט שענט אונ' לעשטר 55
 די דו ניט גלובן אן אבניי'.

39. "שטרייכן" — כאן כנראה במובן לקח בכח.

41. ק: אייני.

43. ק: קונט עטווש דר וואסן. "דער וואשן" — לחטוף, לקחת.

44. "וואנד" פרטריט של mhd. vinden — מצא.

45. א: בור טורן — תוקן לפי ק.

46. "ווער" — mhd. verre — רחוק.

47. ק: חסר אונ'; אים במקום צום..

48. ק: בישערט עש; א: בשירש — תוקן לפי ק.

49. א: דמגין במקום זאגין — תוקן לפי ק: זיא שפרעכן ער הב גיגריפן דש גיבוטלן.

50. א: ארג — תוקן לפי ק.

51. ק: מיט מרדכיילן יצחק צוטלן; א: צו טיילן — תוקן לפי החרות. חרוז דומה בדימינוטיב

ב"המבדיל", צ. 15. "צוטליין" — כנראה כינויו של האיש.

52. ער נוסף כאן על פי ק; ק: איין.

53. ק: שפרך במקום זייט.

54. "דינן" — בתוך (הארגו — "קישט").

55. ק: וואל במקום בור וואר.

56. דו נוסף על פי ק.

[8]

דריין ווז גריט קומן,
 דו מיכל פורט וור.
 דו וואר אים ווארדן גנומן,
 דו הויז ווז נויבן גר. 60
 אבר דו חרם וואז גגעבן,
 דו גינג ער צו מרדכי דאר
 אונ' זייט: "גיב ווידר בייא דיין לעבן,
 אז ליב אז דיר איז דער אבניי!"

[9]

דו חרם איז ניט צו בור ניכטן 65
 אונ' נגט עש ר' חייא דען וורומן פאפן.
 דער שפרך, ער וועלט עז וואל אויש ריכטן.
 דו מן ניט מיט גוים זולט הבן צו שפן.
 אזו הבן זי אים אויך בור שפרוכן
 אונ' זי גבן אים די תקיע' כפן. 70
 זי הבן עז אבר צו ברוכן
 אונ' שבוע' אבניי.

[10]

זי הבן גגלובט לשון הרע
 אונ' ווז מן אין הוט צו דען אורן גטרנגן.
 דו ווערט נוך מכן מצרע, 75
 אז אונזר בוכר זגן.
 אונ' די דו רכילות הבן גטריבן,
 די ווער אן איר לייב גשלגן.

58. במקור ווש במקום וור — תוקן על פי החרת. חרוזים זהים ב"המבדיל", צ. 28.

64. במקור ריד במקום דיר. תוקן על פי המטבע הלשוני השגור.

65—80. השווה את הנוסח המלא של שני בתים אלה בק, למעלה במבוא.

66. על ר' חייא השווה במבוא בהערה 4.

69. א: הט במקום הבן — תוקן על פי הרבים בהמשך.

77. א: גשריבן, שורה זאת חסרה בק. כבר עריק (שם, שם) תיקן לגטריבן בלי כל הסבר.

תיקון זה מתקבל מאד על הדעת. אין להניח שאליהו בחור, שהצטיין בחריזה עשירה, חרז

באותו בית פעמים אותה תיבה. המטבע "רכילות טרייבן" מופיע כבר בשמואל בוך, בית

599, לפי מהדורת פאלק-פוקס (אסטן 1961).

78. "די ווער אן איר לייב גשלגן" — החושד בכשרים לוקה בגופו. שבת צו, ע"א; יומא

יט, ע"ב. והשווה גם את לשון התלמוד בהמשך, בשורה 81. ענין "מצרע" בהקשר זה נזכר

בתלמוד בשבת, שם והדבר נסמך שם על שמות ד, ו. והשווה בית זה במבוא, שבו נזכר

במפורש התלמוד מקור.

אזו ווינט מן עש גשריבן

80 אין תורת אבוניי.

[11]

זי זיין חוֹשֶׁד גוועזן בכשרים,

וויא מוג הר"ר אַנשילש זון?

דער הב בור שוויגן חרם

אונ' האב גיזאגט דער בון.

85 אַבֶּר וואלטן זי נַגן דער יִשֶׁר,

זו זולטן זי אים איין מְחִילָה טון,

ווען ער איז איין יְהוּדִי כֶּשֶׁר

אונ' איין יִרְא אבוניי.

[12]

אונ' אזו ווייבלן מִיכָל צימט,

90 דו איז איין ערבר מן.

דער הוט אן גזעהן גימנט,

ער הוט זיך גנומן דער ארמר אן.

ווען דו איז שטעץ זיין מְלֶאכָה

וואו ער מג אָדֶר קן.

95 דרום מְזֹל אונ' אויך בְּרָכָה

שיקט אים דער אבוניי.

[13]

אַבֶּר זיין אוינקל מענדין וויצן,

82. א : אַנשילש — תוקן לפי ק. וראה עליו במבוא בהערה מס' 5.

83—84. א : דער הב דער בון, המעתיק פסח כאן על שורה. הנוסח של השורות הללו לפי ק.

85. ק : וואלן במקום וואלטן.

86. ק : זולן במקום זולטן.

87. "ווען" — כי. ולענין "יהודי כשר" והחרות עם "ישר" השווה ב"התשבי" בשורש "כשר":

"... הוא תאר כמו ישר".

89. ק : אבר ווייבלן מְכִיל לימיט.

90. ק : דר הוט גיטאן אז איין ורומר מן.

91. ק : ער במקום דער.

92. ק : אונ' במקום ער ; א : מן במקום אן — תוקן לפי ק. חרוזים זהים, מן—קן—אן.

"המבדיל" צ. 25.

93. "ווען" — כי.

95. ק : חסר אויך.

96. ק : שיק במקום שיקט.

97. א : וויין במקום וויצן. תוקן לפי ק בהתאם לחרות. כינוי זה מופיע גם ב"המבדיל"

ש. 24.

דער איז ניט אזו שלעכט.

מיט אירן מג ער זיצן

100 בייא איינבם און ווילנטן קנעכט.

ער הוט מיך לושן ליגן אין תפיסה.

ווידר גוט אונ' ווידר רעכט.

דו נים איך אויף מיין מיתה.

די איד בין שולדיג דעם אבוניי.

[14]

105 פתחיה דען וואל ער אויך יוקן.

דער הוט אימעש ניט גישטושן אונטר די באנק.

ער הוט אימש גוגט גר טרוקן

בון יוסף קשטיל פרנק.

ער הוט אים גזונגן בון רעבן,

110 בון מענכם ווילדן שוואנק.

אוב עז נון איז צו גלויבן,

דו ווייש דער אבוניי

[15]

אונ' אסתר פורט זיין מחותנת

די הוט ער וואל אויש גפויצט.

115 וויא זי גיט הראיין אז וורא ווענין.

גר הופש אויף גמויצט.

98. "שלעכט" — פשוט, ישר. והשווה בשורש "פשט" ב"התשבי": "... וכן נקרא כל דבר שיש בו שטח ישר ואין בו עקמומיות, פשוט, בל"א שלעכט...".

100. ק: בייא איימא ווידן קנעכט.

101. ק: ... ליגן אין דער תפיסה.

103. ק: דיא במקום מיי.

105. ק: דען חסר. "יוקן" jucken לגרד, כאן כנראה במובן להתגרות, לפגוע.

106. ק: אימש במקום אים עש. 107. ק: אים במקום אימש.

108. על יוסף קשטיל פרנק השווה במבוא בהערה מס' 5. נראה שפתחיה רמו לו למענדין

וויצן על מעשיו של יוסף קשטיל פרנק ולפי ההמשך בבית זה המשיל לו משל על עורב

(גזונגן בון רעבן, בון מענכם ווילדן שוואנק). מבלי לדעת את רקע הדברים קשה לקבוע

לאיזה מן המשלים הרבים על עורב נזקק כאן האיש.

109. ק: ... בון דעם ראבן.

111. ק: ... איז נון צו גלאבן. לפי ההתאמה של החרוז בשורות 109—111, נראה שצורתן של

התיבות ראבן—גלאבן בק קרובות יותר לנוסח המקורי של אליהו בחור.

114. ק: אוך במקום וואל אויש.

115. ק: ... היריין גיט אז ווערזי. "וועניז" — Venus.

116. ק: אים געלן שליירא אויף גימויצט. "אויף גימויצט" — mhd. mutzen — לקשט.

מקושטת והשווה גם "המבדיל", ש. 18.

ער הוט זי מכן קרצין הונטר דען אורן.
 ווש ער הוט גיזעהן אונ' גיגויצט,
 אויף אל דינג הוט ער גשווארן,
 וואל טוינט אבוניי.

120

[16]

אונ' דו גרעט בון אייזיק קולפי,
 דו גב מן אים אויך אין פאל.
 איין וועשט פודר' דוואולפי
 גיט אים אב אן דער צאל.

125

דער עני אלזו וורום,
 דער זוכט אין אובר אל.
 יזא, ווער אין הוט גנומן
 דען וועל דער אבוניי!...

[17]

אונ' איז אים אויבל גידייהן,
 אז איך בין [אליה] גינענט.

130

הילל דען מג ערש וואל צייהן,
 דער הוט דען זק אויף גטרענט.
 דו דו דזיג איז גשעהן,
 דו הוט ער זעלברט בקענט.

135

אבר דען רוק הוט ער גיא גזעהן,
 שווערט ער ביא אבוניי.

[18]

אבר דען זק בון דען נויא רעזר,
 דען הוט ער גנומן יזא.
 ער טרוג הין אז איין ציזר,

117. ק: הינטר במקום הונטר.

118. שורה זאת לפי ק, בגלל ההתאמה בהריוה. בנוסח א: ער הוט זיר מיט איר גשטוננט.

נראה שבשתי הנוסחאות השורות 117—118 יש בהן רמוזים גסים על פתחיה ואסתר פורט,

שמשמעותם אינה נהירה לנו. והשווה ב"המבדיל" ז. 26, 32.

120. ק: וואל חסר.

122. משמע. שייחסו לו גם את גניבת הדברים של אייזיק קולפי.

123. "פודר' דוואולפי" — איטליקית fodera di volpe — ריפוד מפרוות שועל.

131. "צייהן" — "... והנחשד נקרא חשוד בל"א צייהן...". ("התשבי" שורש "חשד").

134. "בקענט" — "... הודה אשר חטא... בלשון אשכנז ביקענן...". ("התשבי" שורש

"ודוי").

137. "רעזר" — "... ותרגום של הער מספר בלשון יחיד לפי שאין לו רק רגל אחד, בל"א

שארזיק ובלעז ראזור" ("התשבי" שורש "ספר").

140 דו איז גוט עֶדות דו.

עז איז יוא ניט לויגין.

ער איז גֶאָאַרְדֶן בלוא.

אזו עז קונין בויגין

דער ליב אבוניי.

[19]

145 וּוּז מוכט ער זיינש אונגליק דעש גרושן.

דז מן גלייך זוכין טעט.

דו הוט ער עש בור שטושן

אין זיינר קמר אונטר איין ברעט.

מיט הויזן ער זיך ווליקט

150 אונ' שפרך: "דז דוֹזיג גרעט

הוט מיר אַלֶיהַ בַּחור ווייב גשיקט".

אזו הילף אים דער אבוניי!

[20]

דז בויא ביי לוש איך עז לעבן בלייבן

אונ' דר ביי לוש איך עז בשטין.

155 איך העט וואל מין צו שרייבן.

ווען איך טורשט הידן מין.

אבר איך וויל טרוימן טושין

אורש וויל איכש לושן גין.

איך בורכט מיך איך ווער גדרושן.

160 בהויט מיר דער אבוניי.

[21]

ניט אנדרש טוט מיר צורן.

דו ווען איין ארמר עצווש טויט.

זו איז ער היא אונ' דורט בור לורן.

אידרמן טרענק גערן זיין בלויט.

165 ווו דא טונג די רייכן.

דו איז מן אין אלש גויט.

מן לושט עז אלש הין שלייכן.

דו דר באַרם דער אבוניי!

153—160. השווה: "דו בייא ויל איכש לושן בלייבן / ווי וואל איכש לענגר העט אן צו

טרייבן / אבר מיך קלעקט ניט זולט איכש אלש שרייבן / ארבעים יום וארבעים לילה /

("המבדיל", צ. 46). וראה במבוא בהערה מס' 27.

156. "טורשטהידן" — אולי mhd. türstecheit אומץ. בית זה נראה משובש בכמה משורותיו

יתכן שצריך לתקן כאן ליטורש רידן.

[22]

- איין אַרְמֶר טוט עז היימליך
 170 אונ' די נוט די דרינגט אין ואר.
 אונ' די רייכן אַל גמיינבליך
 די טונן עז אופן בור.
 אונ' זולט איך אל דינג זגן,
 דז זי טונן אובר יאר.
 175 מיד קלעקט ניט מיין טגן,
 בון טגן דז אבוניי.

[23]

- אונ' אַז ווייט אז וועלשלאַנדן
 הוט די זך איין בויו גשטלט.
 קיין זונט איז קיין שנדן,
 180 אידרמן טוט ווו אים וואל גוואלט.
 איין וורומן וויינט מן זעלצן
 אונטר [יונג אונ'] אלט
 דען יודן גלובין גיט אויף שטעלצן,
 נימנט דער קענט דען אבוניי.

[24]

- בור ולוכט זיי די מֶלְחָמָה
 185 אונ' דער זיא הוט גדוכט.
 מענכן אום זיין נשמה
 הוט דער קריג גברוכט.
 אונ' איז נוך ניט איין גנויגין,
 190 עז ערשט רעכט אן וואוכט.
 דז איך מוש זגן איין לויגין,
 דז געב דער אבוניי!

[25]

בון וויל איך אויך טון נעגן

171. במקור גמיינבליכן — תוקן לפי החרות.
 174. במקור אונן במקום טונן. תוקן לפי עריק (שם, שם).
 180. "אים גוואלט" — mhd. gevallen, מוצא חן בעיניו, נח לו.
 181. "וויינט" — mhd. vinden למצוא.
 182. ההשלמה על פי השיגרה והמשקל. וראה לעיל בשורה 12.
 183. "שטעלצן" — קבים.
 193. א: נון או טן במקום טון — תוקן לפי ק.

- ווער דו הוט גטרעכט דז גטרעכט.
 195 איר זולט אין דוך וואל קענן,
 מן קענט אין וואל אן זיין גימעכט.
 ער איז איינר בון דען בחורים,
 דער שטעץ גערן מיט אין צעכט.
 דו מיט איין גוט זעליג פורים,
 200 געב אויך דער אבוניי!

194. א : ווער דו דז הוט גטרעכט דז דחיג גטרעכט. הקיצור של השורה לפי ק ולפי המשקל.
 "גטרעכט" — "... עיוני ומחשבתי כך, בלשון אשכנז גיטרעכט ובלעז סטודיו" ("התשבי"
 שורש "עין").

195. א : עז במקום איר — תוקן לפי ק.

196. ק : דוך במקום אין ; אן חסר.

197. דען הושלם על פי ק.

198. השורה הזאת לפי ק. א : דער שטעץ מין אין ועכט.

199. ק : חסר זעליג.

אגרת מענין י' השבטים מאת ר' אברהם בן אליעזר הלוי המקובל
משנת רפ"ח

מאת מלאכי בית-אריה

לפני שבעים ושבע שנים פרסם אברהם נאיבואיר בקובץ על יד ד "קבוצים על עניני עשרת השבטים ובני משה", שליקט בעיקר מתוך כתבי יד. בין קבוציו כלל אף "כתב מר' אברהם הלוי מירושלים שנת רפ"ח", שהדפיס על פי כ"י גינצבורג 62¹. ר' אברהם בן אליעזר הלוי, ממגורשי ספרד שהתישב בירושלים, מקובל היה ועסק בחישובי קץ ובסודות הגאולה לרוב². אך אף-על-פי שהיה "ראש בעלי האפוקליפטיקה" בקרב בעלי הסוד "שהכין את הקרקע הרחנני לר' שלמה מולכו ולדומים לר'³, הכתב שפרסם נאיבואיר בגדר תעודה הסטורית הוא, ולא אפוקאליפטית בלבד, כפי שנדמה למראית עין. אמת, הלהט האפוקאליפטי של מחברו מעקם פה ושם את הידיעות ההסטוריות, אך בעיקרו כלולה בו "ראשית היסטורית הפלשים על פי סברה ומקור", כפי שהורה א. ז. אשכלי, אשר הצביע על ידיעות זהות בתעודות ובמקורות אחרים, והפליג בחשיבותו הרבה של הקטע למחקר ראשית תולדות הפלשים⁴.

יש ענין אפוא בידיעה שהטכסט שפרסם נאיבואיר אינו שלם כלל וכלל, והוא אך קטע (ושיעורו פחות משליש) מתוך אגרת שהועתקה בשלמות בכתב-יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

כתב-היד סימנו 3935 8°, מאוסף ר' חיים בכור הלוי (חב"ה), שנרכש ע"י בית הספרים לאחרונה. כה"י, המכיל קובץ חיבורים, רובם בספרות ומקצתם בקבלה, הועתק בידי בעל מאור עינים, עזריה מהאדומים בשנת רצ"א (ע"פ הקולופון, דף 169 א), בהיותו צעיר לימים⁵. האגרת הועתקה אם כן שלוש שנים בלבד לאחר שליחתה.

סמוך לאחר האגרת הועתק חיבורו של ר' אברהם הלוי "ביאור נבואות נחמך [= נבואת הילד] (8א—5א), שעדין שפון בכתבי יד. קודם לאגרת הועתק בראש כה"י (1א—5א) מאמר שלם על עניני אצטגנינות וחישובי קץ וכן צרור הורוסקופים לא קטן מר' אברהם זכות, שעד עתה נודעו מהם ליקוטים בודדים ועדויות חיצוניות בלבד, שעוררו וכוחים והשערות בין העוסקים ביצירותיו ובמהלך חייו⁶. לטכסט

1. קובץ על יד, ד (תרמ"ח), ע' 24.

2. עליו ועל חבוריו ואגרותיו עיין ג. שלום, המקובל ר' אברהם בן אליעזר הלוי, קרית ספר, ב, ע' 101—141, 269—273; ז, ע' 149—165, 440—465 [=פרקים מתולדות ספרות הקבלה, ירושלים תרצ"א, ע' 121—153]. ר' גם רמ"ש, אוצר נחמד ב (תרי"ז), ע' 146—157.

3. שלום, קרית ספר ז, ע' 149.

4. א. ז. אשכלי, ציון, א (תרצ"ו), ע' 413—414.

5. עזריה בן משה די רוסי נולד כנראה בשנת רע"ג או רע"ד (ר' צונץ, תולדות ר' עזריה מן האדומים, כרם חמד ה, ע' 132), היינו העתיק את כה"י בהיותו כבן י"ח שנים.

6. ר' החקירה האחרונה, C. Roth, The Last year of Abraham Zacut, Sefarad, 9 (1949), p. 445—454.

זה נודעת חשיבות גם לגבי חיבוריו של ר' אברהם הלוי, שהשתמש בחישובי הקץ והאצטגנינות של ר' אברהם זכות⁷, ובדעתי לפרסמו בקרוב. סמיכות דברי ר"א זכות לדברי ר"א הלוי בכתב-יד שהועתק בידי עזריה מן האדומים מביאתך ליתן את הדעת לכך, שעובדת יחסם המשפחתי של הראשונים, שהיו גיסיים, נודעה רק מן הספר, שלימים חיבר האחרון⁸.

לאחר עניני האצטגנינות משל ר"א זכות הועתקה האגרת (5א למטן — 27) ללא כל כותרת, אך דברי חתימתה דברי אברהם הלוי הם, הנקוב אף בתאריך המדויק של כתיבתה: "יום ר' ר"ח כסליו פרשת יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים [פר' תולדות] שנת פר"ח מטה אהובי לבית לוי".

האגרת עיקר ענינה י' השבטים, והיא סובבת על הפלשים ביחוד, מלבד שתי הפסקאות האחרונות; פסקה [ד] עיקר ענינה התגשמות הנבואה האפוקאליפטית שבנבואות נחמן על ב' האחים, ובפסקה האחרונה ידיעות קצרות מארץ ישראל ומירושלים.

התוספת שבכ"י ירושלים אינה רק בהמשך של הקטע שפרסם נאיבואיר, אלא אף בפסקה נוספת הקודמת לאותו קטע מקביל. פסקה זו אינה דנה בי' השבטים, אך מכילה פרטים ורמזים אפוקאליפטיים וסודיים, שרובם סתומים ונפלאים מידיעתנו. נזכרת בה אגרת אחרת, "מגלת סתרים" על שנת רפ"ו, שנשלחה ע"י ר' אברהם הלוי לחכם חמיף או חמיו. אגרת זו כללה כפי שמסתבר נבואה אפוקאליפטית על חורבן רומא (כסמל הנצרות כמובן). אגרת על שנת רפ"ו אינה ידועה לנו לפי שעה. אברהם הלוי מפנה את האגרת המועתקת אל מודע עלום-שם, המקורב גם הוא לאותו חמיף (חמיו), ומודיע לו על כתב-סתר לצורך הסואת הסודות שהוא נהג כנראה לשלוח אליו. מתוך ניתוח גוף האגרת נראה, שהיא נכתבה אל אותו אדם, שעבורו נכתבה אגרתו של הרא"ה על הפלאשה ועל מרטין לטר משנת רפ"ה, שהדפיס ג. שלום⁹. בעל האגרת רומז דברים סתומים על "האישי האבן מהר סיני" ועל אבני הרי-סיני בכלל, שכפי הנראה פורשו באותה "מגלת סתרים", או באגרת אחרת, שהמחבר חושש לשלחה בידי נכרי.

לאחר הקדמה זו ממשיך אברהם הלוי ופותח "מענין י' השבטים".

זה לשון האגרת השלמה¹⁰:

7. ר' שלום, שם, ב, ע' 112, 117, 271—272.
8. מאור עינים, מהד' וילנא תרכ"ו, פרק מג, ע' 369. כפי הנראה מתכוון שם עזריה למאמר של ר' אברהם זכות שהעתיק בכה"י שלנו.
9. ד' להלן הערה 22 בגוף האגרת. האגרת משנת רפ"ה נדפסה בקרית ספר, ז, עמ' 442—448.
10. בחלק המקביל לקטע שפירסם נאיבואיר צוינו חילופי גרסאות ע"פ נוסחו. זהו השמות בהערות נערך בחלקו ע"פ א.ג. אשכלי שעסק בקטע שפרסם נאיבואיר (להלן) ובעזרתו והדרכתו האדיבה של פרופ' אילון. החלוקה לפסקאות בגוף האגרת היא מקורית, והיא מצויינת בכתב-היד ע"י אות ראשונה רבתי. סימון הפסקאות א—ה הוא משלי. על הפיסוק שבכה"י לא הוסף דבר.

[א] ואמנם מגלת סתרים כבר שלחתי אותה למעלת החכם הנע' המאושר חמיה¹ יצ"ו וכללות הכתב היה אומ' בו חרבנן בצרה² שתהיה בשנת פז"ר, רק שאמ' שיהיה ע"י המלך הגדול התוגרמי יר"ה³. ואמ' שמיד באותה שנה יבאו בני ראובן הכלל מאשר ולא כל אשר⁴ ואמנם אני שולח למעלתך סדר אלפ"א בית' אחד כדי שמה שיהיה בו סוד אכתבנו באלפ"א בית' לפי שאין אדם בטוח שלא יפתחו הכתב ושמה ימשך מהדבר מה שאין לי חפץ בו וענין האלפ"א בית' הוא זה אבגדהווחטי אלו העשר אותיות יתחלפו כל אות זוג בחברתה א' בב' וב' בא' ג' בד' וד' בג' וכלם כן אבל שאר האותיות בהוייתם יהיו כזה כ"ש⁵ אומר בכאן אשרי האיש האבן מהר סיני⁶ צריך שיכתוב כבוד שלמותו להחכם נעלה חמיו¹ יצ"ו שישתדל לידע מאיזה איש נאמן שאוכל לשלחה ע"י ולא יחזיקנה לעצמו שאני מפחד לשלחה⁷ בידי גוי, וכ"ש⁸ עתה שתהיה יותר חשובה בעיני הגוים כיון שחדלו ארחות מהם ללכת אל הר סיני על שם שנגלה בו ה' ית' בסנה. ועתה אחשוב שאין זו

1. להלן חמיו, מכאן שהיגוי השם היה hamif, hamiv, או hemif. יגעתי ולא מצאתי שם זה כגון זה בזמן שהוא או בזמן אחר. השם ח מ ו י מצוי בדורות האחרונים בין יהודי המזרח. ר' מ"ד גאון, יהודי המזרח בא"י, ב, ירושלים, תרצ"ח, ע' 258, 723. ר' גם יערי, הדפוס העברי בארם צובא, ירושלים, תרצ"ו, מס' 47, 48, 51. יהיא בן ח מ ו חי בפאס בתקופת חיבור אגרתנו (הוא החום על הסכמה של רבני פאס משנת רפ"ו; ע"י י"מ סולידאנו, נר המערב, ירושלים תרע"א, ע' 63, ע"ש גם ע' 60, 81, 84) והיה מבעלי הסוד (חיבר פירוש על עשר ספירות, ר' שלום, מפתח לפירושים על עשר ספירות, קרית ספר י (תרצ"ג-ד), מפתח המחברים, ע' 514. [פרוש' שלום מעיר, שיש להשלים שם לגבי כ"י ניר-ירוק [בית-מדרש לרבנים] את הפרטים: אוסף ענלאו 712, שוה לכ"י ירושלים 8°541, קטלוג שלום מס' 3/23]).
2. היינו אדום, היא רומי.
3. אגרתנו נכתבה בשנת רפ"ה, והכותב מתיחס אל נבואות "מגלת הסתרים" על שנת רפ"ו, שחבורה כנראה על ידיו, בצורה בקורתית, מתוך ידיעת המאורעות ההסטוריים של השנה שחלפה. אין ספק שהוא רומן למאורע הסטורי הידוע בדברי ימי רומא בשם Sacco di Roma ב"ד במאי 1527 פרצו חייליו של קרל החמישי לרומא, שדדוה ובזוזה בפראות והמיטו חורבן על העיר. עיין למשל: M. Creighton, History of the Papacy during the Re-formation, London, 1894, vol. 5, p. 273-312. הנני מכיר טובה לד"ר ג. אורמן, שהעמידני על מאורע זה. ב"מגלת הסתרים" הנ"ל דובר אמנם על חורבן רומא בשנת רפ"ו, אך לא מידי הגרמנים אלא מידי הטורקים, ועל כך עומד ר' אברהם הלוי.
4. רצונו לומר, שבט ראובן ורובו של שבט אשר. להלן, באגרת גופה, מזהה הרא"ה את בני פאלסה, עליהם סובבת עיקר האגרת, עם בני ראובן; "ואחשוב שאותם היהודים הם מבני ראובן" (פסקה ב). ואולי בשל כך הזכיר בכלל את האגרת על שנת רפ"ו.
5. כבוד שלמותו.
6. הדברים סתומים, והם כנראה ציטוט דברי הנמען של האגרת, שעמד בחליפת אגרות עם הרא"ה.
7. הכוונה כנראה לאגרת, אולי אותה "מגלת סתרים", המכילה ידיעות סתומות על הר סיני.
8. וכל שכו.

הסבה רק מפני שאלו האבנים אם יבקעו כמה פעמים לעולם ימצא בהם צורת הסנה וזה פלא גדול.

[ב] ⁹ [מענין י' השבטים יש לאדו' לדעת כי יש ממצרים למקום אחד נקרא סואקין] ¹⁰ [א] קרובים ל' [ב] יום ומשם יש אומ' מהלך ג' ימים וי"א ה' לפאלס"ה] ¹¹ [ג] והדרך קשה מאד ופאלס"ה] ¹² [ג] מלכות קשה של יהודים גבורי כח נוסעים וחונים באהלי שער לרעות מקניהם כי אנשי מקנה הם והארץ רחבת ידים לפניהם והיא על הרים גבוהים ואין מי שיוכל לעלות למלחמה ומשם יורדים לארץ אחרת נקראת סלימ"ת ¹² ובלשון הקדש נקרא' שלם והיא מלכות אחרת והיא ג"כ תחת מלכות] ¹³ [ד] פאלס"ה] ¹⁴ [ה] והיא זבת חלב ודבש. ואצל אלו המלכיות יש מלכות אחרת של טשמעבלט"ס] ¹⁵ [ו] נקרא גיבאר"ר] ¹⁴ [ז] הם נתונים] ¹⁶ [ח] מס למס] ¹⁷ [ט] פאלס"ה ולא נתברר לנו עדין מאיזה שבט הם אותם היהודים. כי עד עתה היינו חושבים שהיו גד ודן לפי שהישמעאלים הבאים מגובאר"ר] ¹⁸ [י] היו אומ' לנו שהיו שכנים לגד ודן ואח"כ מקרוב נודע לנו שנקרא אותה הארץ ארץ גד ודן על שם אחי שמושלים עליהם המלך נקרא גד ואחיו דן והוא נשיא ויש אומ' [כ] שמת דן במלחמה. ונתברר לנו מפי ישמעאלים מגובאר"ר וערלים מכוש שנקרא

[א] סואקיים [ב] ג' [ג] לפאלס"ה [ד] ממשלת [ה] בלאס"ה [ו] טשמענל"ס [ז] גובאר [ח] גותנים [ט] למלך [י] גיב"ר [כ] זמן

9. מכאן מתחילה האגרת אצל נאיבואיר, קובץ על יד, ד (תרמ"ח), ע' 24.
10. עיר נמל בחוף המערבי של ים סוף, כיום בסודן. גם הסיומת בנו"ן וגם במ"ם (כמו בנוסח נאיבואיר) מקובלת. עיין ערך sawākim ב־EI VI₂, p. 184–5. 'צואקיך נזכרת גם בספור דוד הראובני בראשית מסעו, ר' סיפור דוד הראובני, מהד' א. ז. אשכלי, ירושלים ת"ש, ע' 7.
11. כנראה כינוי לארץ הפלשים, סמין, או לארץ בלסא, על שם הנהר בלסא, ששם ישבו פלשים עד הזמן האחרון. ר' אשכלי, ציון א (תרצ"ו), ע' 413.
12. סלמת ופלשיה נזכרות בכרוניקה של מלכי חבש מן התקופה ההיא בקשר לעניני מלחמה ושלום, ר' אשכלי שם; שם גם מ"מ.
13. אשכלי, שם מעיר (על גרסת נאיבואיר טשמענל"ס) שדומה שהכוונה לסומאליים. ואמנם גובאר (להלן), תחומה הוא סביבות סומאלי.
14. להלן גובאר, כמו בנוסח נאיבואיר, וכצ"ל. אשכלי, שם, כותב "לא עמדתי על טיב השם", אך בהערה, בין שאר ההצעות לפשר השם, מציין ש"יתכן שהכוונה למוסלמים תושבי חבש הנקראים אגברת". מאוחר יותר תוהה אשכלי "מי יודע אם אין לגובאר זו — שלא זוהתה לחלוטין בחבש — איוו קורבה שהיא לחבור" (ספור דוד הראובני, ע' מט). אך אין ספק שאמנם הכוונה ל־adjabari, במקורו שמו של העם המוסלמי של איפ"את, ובזמן החדש כנוי לכל התושבים המוסלמים של חבש; ר' EI, I₂, p. 985, בערכו. ולהלן נאמר במפורש ש"הישמעאלים הבאים מגובאר"ר, וכן בפסקה [ג] של האגרת נאמר "שבא הנה גיבראטי אחד ר"ל ישמעאלים מארץ גובאר", ואכן היחיד קרוי כך (djabari, ע"ש).

אלחבי"ש שאביהם של אלו היה שמו פנחס ¹⁵ והיו קורין לו בן הארי ¹⁶ ע"ש גבורותיו שפתרון בן הארי הוא מפרק ומשבר עול[ל] מלכי מבני אלחבי"ש מתו במלחמותיו והוא מת על מטתו[m] והניח ג' בנים גד ודן וטודרוס ¹⁷ ונ[ת]עוררה מלחמה ביניהם ומלך טדרוס ברח מפני אחיו והלך לארץ אלחבי"ש ונשתמד ¹⁸ והביא חיל גדול וצבא רב כדי המלכים אשר היו בעזרו ונכנס פתאום במלכות סלימ"ת ועשה הרג רב ביהודי' כק' אלף מתו אבל בפאלס"ה לא יכולו כי כל העולם אומרים שלא[נ] יוכלו לעלות עליהם. וסוף אחר ימים נפל ביד אחיו ויהרגהו[ס] וההרג הנז' היה בשנת רס"ד ואח"כ נתחזקו הב' אחים ויצאו על אויביהם ויתחזקו ויעשו בשונאייהם כרצונם. והמלחמה רבתה מאד ורבתה המכה בבני אלחבי"ש. ובפעם אחרת נתפס המלך גד במלחמה ביד אחד ממלכי אלחבי"ש. והמלך ההוא נהג עמו כמשפט המלכים מן הכבוד[ע] אף עפ"י שהיה תפוס בידו. ונתפשרו ביניהם שהמלך גד יתן לו בכל שנה מ' אונקיא זהב על תנאי של יניח מקום לפורטוגאליס"י[פ] ¹⁹ שנכנסו[צ] בארצו מפני שמשם היו באים] ²⁰ להלחם עם היהודים בכלי משחית שזורקין האש למרחוק וכן נדר לו המלך אלחבי"ש וגם נתן לו ארץ אחת טובה ורחבה ושלת עמו שרים רבים והחזירוהו למלכותו. ומיד נתן הכרוז בכל מלכות אלחבי"ש הקרובים לאלו היהודים כל הנוגע בשום יהודי מות יומת ובמלכיות היהודים הכריזו שכל הנוגע בבני אלחבי"ש מות יומת. ואמנם היתה מלחמה ליהודים עם ג' מלכים שאינם לא נוצרים ולא ישמעאלים רק מעובדי הכוכבים. ואחר אלה הלך דן הנשיא מהלך ס' יום מארצו להלחם עם חבישי"ם אחרים שאינם מאותם שעשו שלום ביניהם והוכה שם במלחמה וימות. וכבוד עשו לו במותו וימלחחו וישלחוהו בעם כבוד אל ארצו והמלך גד שלח לקראתם עם רב וכולם באו עמו. והיה המחנה כבוד מאד. וכן אחד נשיא ושמו גרשום נתקשרו עליו הרבה. ויחר אפו מאד יען כי דודו נתן יד לפושעים וכרת ברית עם האויב אעפ"י שהיה

[ל] ליתא [מ] חניתו [נ] כי כל העולם לא [ס] ביד ב' אחיו ויהרגוהו
[ע] ויכבדהו [פ] פורטוגיש"י [צ] לכנס

15. פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן הוא אבי החבשים שלא רצו לקבל עליהם עול הנצרות ונשארו ביהדותם הקדומה. על פי מקור חבשי בכ"י בודליאנה ובתעודות אחרות, ר' אשכלי, ציון א, ע' 413 וכן הנ"ל, חבש, ירושלים תרצ"ו, ע' 17.
16. מלך חבש המולך בסמל אריה יהודה עד היום הזה. ר' אשכלי, ציון א, ע' 414.
17. השוה האגרת על הפלאשה ועל מרטיץ לוטר לר' אברהם הלוי, שפרסם ג. שלום, קרית ספר ז, ע' 442—448, בעקר ע' 443. ע"פ האגרת ההיא שם המלך המת גד היה, ואף בה מסופר על מחלוקת שנתעוררה בין ג' בניו על המלוכה, מבלי לנקוב בשמותיהם.
18. טודרוס — שם המשיה לפלשים ולנוצרים כאחד, ואפשר שטודרוס זה שהתנצר, סמל לישו הוא, ע' אשכלי, שם, ע' 413, 414.
19. בשנים אלו לערך החלה חדירת פורטוגל לתחומי חבש.
20. עד כאן כ"י גינצבורג שפורסם ע"י נאיבואיר.

תפוס בידו. ויוצא כמה פריצים ויכבוש מארצות האויבים י"ב אמיר"ר והאאמיר"ר הוא שר על כ"ה אלף אנשים כלם אנשי מלחמה. אבל לא נתברר לי על נכון. ומלך על אותה הארץ ויבהלו ממוראו כל בני אלחבי"ש כי אמ' כי אפילו זקנו פנחס לא היה כל כך גבור. כל זה הגידו ג' חבישיים כל א' בפני עצמו לא נמצא בדבריהם הבדל רק איזה דבר מועט. ומה שימצא כ"ש²¹ נוטה בזה הכתב התשובה שהשיבותי לאותו חיבור²². בחילוף השם מאב לבן הוא כפי מה שהוגד לנו מתחלה זה ימים רבים ואין מחלוקת בשמות ומשנם לא זזה ממקומה ואחשוב שאותם היהודים הם מבני ראובן. וכי משם היו שבאו אל ארצות הללו והלך אחד מהם לרומי ולפורטוגאל²³. ואין לי ספק כי פלאס"ה היא שקורין הגוים פליצי"י ערביא²⁴ והיא קרובה אל הארץ הזאת²⁵ ולולי עקום הדרכים²⁶ אבל מחיצה של ברזל מפסקת ביניהם ובינינו ואם יצא משם יהודי ויכירוהו היו שורפים אותו ולפחות היו מוכרים אותו ולסבה הזאת אין יוצא ואין בא משם שום יהודי כי אם בבני גובא"ר שבאים בכל שנה מהם לאזיא"ר²⁷ הארץ הקדושה. וכשיבא יהודי בתוכם אינם מגלים עליו כי הם מושבעין לדעתי על ככה ומניחין ערבון עליו. ונראה שגם היהודים מושבעים שלא לגלות עצמם אפי' לאחיהם היהודים מפני הסכנה לאלו ואלו ומלך פרישט"ר זאנ"ו²⁸ הוא

21. כבוד שלמותו.

22. רצונו לומר: הידיעות שבאגרת זו הסותרות ידיעות קודמות הכלולות בדברי תשובה שהשיב. ע"פ תרצו בהמשך דבריו ב"חילוף השם" וגו' נראה שמתכוון לאגרתו משנת רפ"ה על הפלאשה ועל מרטין לוטר, שעל פיה היה גד שם המלך והמחלוקת על המלוכה נתעוררה בין ג' בניו (קרית ספר ז, ע' 443). ואילו ע"פ אגרת זו פנחס הוא אבי ג' הבנים וגד אחד מהם. והסתירה מתישבת ב"חילוף השם מאב לבן". ואכן האגרת משנת רפ"ה אמנם נכתבה כדברי תשובה על שאלות אחדות שנשאלו ע"י אחד עלום-שם בדבר אי-התגשמותם של סדרות גאולה בפירושו של ר"א הלוי לנבואות נחמן (ע"ש, ע' 442, 447). אם כן, לאדם אחד נכתבו שתי האגרות.

23. הכוונה לדוד הראובני שהגיע בשנת רפ"ד לרומא (ר' סיפור דוד הראובני, מהד' אשכלי ע' 33 ואילך) ובראשית שנת רפ"ו לפורטוגל (שם, ע' 61 ואילך). אין ספק ששמעו וספוריו של דוד הראובני, שקודם לנסיעתו לאיטליה עשה בא"י ובירושלים, הגיעו לאזניו של אפוקליפטיקאי נלהב כר' אברהם הלוי.

24. Arabia Felix, בשם זה כונה חצי האי ערב ע"י הגאוגרפים הקדומים, ובעיקר תימן. ר"א הלוי וזה את פאלסה עם תימן.

25. ארץ ישראל. ראה גם התחלת פסקה ה'.

26. הסיפא חסרה.

27. زيارة — עליה לרגל לקברות הקדושים.

28. Prester John, דמות אגדית של מלך-כהן נוצרי, שע"פ סיפור שרווח באירופה עד ראשית המאה הי"ד, משל במזרח הרחוק (בהודו בדר"כ), ומהמאה הי"ד יוחסה דמות שליט המלכות הנוצרית האגדית למלך חבש. ר' גם אשכלי שם, ע' 321—323. דמות זו שכיחה גם במקורות עבריים, וב"קבוצים" של נאיבואיר נזכרת בכתבים לא מעטים, ע"ש ע' 16, 47, 64 ועוד, ובמיוחד בנוסח העברי של "טופס הכתב ששלח פרישטו יואן לפיפור

המושל על כל בני אלחבי"ש כי רבים הם וקורין לו סולט"ן באט"י ואומרים כי הוא מזרע שלמה ומלכת שבא שטבלה ושכב' בחיקו של שלמה. ובא הנה גוצרי אחד מהארץ ההיא והגיד שיש מן פלאס"ה עד העיר המלוכה של סולט"ן באט"י מהלך ח' חדשים. ויש למלך קצת ממצות התורה וחוקים ונימוסים שאין להם לבני מלכותו כן ואמ' שיש עתה כ"ב חדשים בקרוב שיהודים רבים שיש מאותו צד האחריו שלחו לאמר לו כיון שהוא מזרע שלמה ויש לו קצת ממצות התורה שיתגייר לגמרי ואם אינו רוצה שיכין עצמו למלחמה ועל זה קבץ המלכים והשרים הקרובים אליו ונועצו יחדו לערוך מלחמה בזה הקיץ שעבר ר"ל בשנת רפ"ז. ואמ' שסולטן גרשום יצא עתה מארצו בומן קרוב והלך אצל היהודים ההם ואמ' שאינו א"כ²⁸ א מה היה כי היה לו כמו שנה שיצא מן הארץ ההיא.

[ג] גם עתה לא יש כחדש ימים שבה הנה גיבראט"י אחד ר"ל ישמעאלי מארץ גובאר אשר גדל בפלאס"ה ואמ' לנו כשתי שנים שהולכים הרצים מן היהודים מאלו לאלו לומר שיהיו כלם נכונים ויהי כלם לאגודה אחת.

[ד] דברים רבים אומ' לנו בכל יום אבל מה שכתבתי הוא שנתאמת אלינו מפני ששמענוהו מפי ג' כל אחד בפני עצמו כאשר כתבתי לעיל. גם אודיע לכבוד שלמותך חדוש נפלא כי הב' אחים הגו' שזוכר נחמן בנבואה ה'²⁹ ופרקים וא' פרק שכבר עמדו בארץ המערב וכבשו ארצות רבות ומשלו ממשל רב. והגיד אלי יהודי אחד שהוא היום בירושלים שבארץ אחת שקורין דרע"א³⁰ שהתחילו למלוך בה שהוליכו להם היהודים מנחה. ואמ' זה היהודי אני הייתי אחד ממוליכי המנחה ותיליגו פניו שיבטיחנו בכרית שלום ואמ' הגדול שבהם תדעו לכם יהודים שיש ספר א' שאומ' בו שחכם א' ישראלי אמ' לההוא גברא דאתקם רבה בעמיה³¹ ר"ל בישמעאלים שכשימלכו ב' אחים מורעו באחרית הימים שיש שם אביהם ושם אביו ושם הגדול מחמד כשמו והב'

ברומאה", ע' 11—16. על אגרת זו ר' גם אשכלי, שם, ע' 328—329. נזכר גם במקורות עבריים אחרים, כגון בס' ארחות עולם לר"א פריצול, במכתבו של ר' עובדיה מברטנורא מירושלים ועוד, עיין נאיבואיר שם, ע' 22—23. אף עזריה מן האדומים גופו מזכירו במאור עינים, פרק י"ג, ע' 192 (השני).

28. שבוש. צ"ל כפי הנראה: שאינו יודע. הדברים מתיחסים לאותו "גוצרי אחד מהארץ ההיא" הנ"ל.

29. וז"ל נבואת הילד, נבואה חמשתית: "דתרין אחין למרעה. חד בתר חד ירעה. וביומיהון יצמח רועה" (ע"פ כ"י זה עצמו, 41).

30. עיר קטנה במערב, ע"פ יאקות, מלון גיאוגרפי מימי הביניים (Jacut's geographisches Wörterbuch, Leipzig 1869). אכן רוב סוחריה יהודים היו.

31. היינו מחמד.

מונצור³² שאלו הב' מלכים יתנו מלכות וממשלה למשיח בן יוסף³³. וכן שם של אלו האחים הנשיאים וכבר כבשו כל המערב עד פא"ס.

[ה] למענין הארץ הלזו³⁴ השנה שעברה בא הארבה ויכס את עין הארץ ותחשך הארץ ותערב כל א"י זולתי ירושלים שלא הזיק בה הארבה כלל אבל זו [ב7] השנה היתה שנת שובע בכל א"י אבל נתרכו המסים והארנוניות והוצאות וידל ישראל עד מאד ובפרט בירושלים. ירושלים עם כל חרבנה היא צהלה ושמחה. ולכל רבותי וגבירי שלום רב. וישע יקרב. והאור הנערב. נאם הכותב יום ר' ר"ח כסליו פרשת יעבודך עמים וישתחוו לך לאומים שנת פר"ח מטה אהובי לבית לוי³⁵. המזומן למאמ' כבודך לעד היושב פה ירושלים עיר הקדש. תובב"א. הן תוי. אברהם הלוי³⁶.

32. מונצור נזכר גם בנבואה החמישית מנבואת הילד: "אלוף בכודא מלך ושמו אונצר" (א22 בכה"י), אף בגוף הפרוש בציטוט הנבואה "מונצור" (ב45 בכה"י). מונצר (כך בכה"י, שלום מתקן: מנצור). "השר הצורר שמלך במצרים", נזכר גם באגרת על הפלאשה ועל לוטר משנת רפ"ה, ר' קרית ספר ז, ע' 417. שם מדבר על מונצר ומרואן, ואילו [מ]חמד לפי דבריו שם היה שמו של מונצר לפני מלוכתו. י. פראור בהערותיו לאגרת על הפלאשה ועל מרטין לוטר, שפרסם שלום, מזהה את מנצור, ששמו קודם מלוכתו היה חמד עם אחמד פחה, שנשלח בשנת 1523 ע"י סולטן טורקיה לשמש כנציב במצרים, פרק את עול הסולטן והכריז על עצמאותו בשנת 1524. היהודים ניצלו ממס כבד שהטיל עליהם הודות להריגתו באדר רפ"ד, מאורע שנתקדש בתולדותינו בשם "פורים של קאהרה". פראור סבור שמנצור היה אולי תואר שהוסיף לעצמו המורד. ר' י. פראור, לבקורת אגרות ירושלמיות מן המאה הט"ו והט"ז, ירושלים, א (תש"ח), ע' קנט. זהו זה אינו עולה יפה עם אגרתנו, שנכתבה כאמור בשנת רפ"ח, ארבע שנים לאחר הריגתו של אחמד פחה. כמו כן באגרתנו מבדיל אברהם הלוי בברור בין מחמד ובין מונצור, שהם שני המלכים האחים הרמוזים לדעתו בנבואת נחמן. השם מנצור בהקשר אפוקליפטי מקורו כנראה בספרות האפוקליפטית הקדומה יותר של "אותות המשיח". השם נזכר בטכסט מספרות זו שפרסם מרמורשטיין מן הגניזה, ע' 183, REJ 52 (1906). אולם המאורעות ההסטוריים הנרמזים בטכסט זה התרחשו בראשית המאה השביעית, בין לדעת המהדיר, שם, 176—181, המזהה את מנצור עם כסרא השני מלך פרס, ובין לדעת ש. קרויס, מנצור בין אותות המשיח, הדואר 21 (תש"ב), ע' 215—216, המצביע על דברי הכרונוגרף הביזנטי אבטיביוס, שמזכיר את מנצור כמושיע הערבים. ר' גם י. אבן־שמואל, מדרשי גאלה, תל־אביב, תש"ג, ע' 295—296.
33. בביאור לנבואת נחמן אומר ר' אברהם הלוי: "משני אחים שיגהיגו את הארץ בימים ההם שימלכו זה אחר זה... ואלו האחים תמשוך מלכותם עד שיבא הגואל" (42 ב בכה"י).
34. ארץ ישראל. הש' הערה 20.
35. היינו שנת רפ"ח. ע"פ במד' יו, כד: "והגה פרה מטה אהרן לבית לוי".
36. חתימה כהאי לישנא "הן תוי אברהם הלוי" גם בסוף הוראה על שאלת המלאכים שנדפסה בכרם חמד ט, ע' 148.

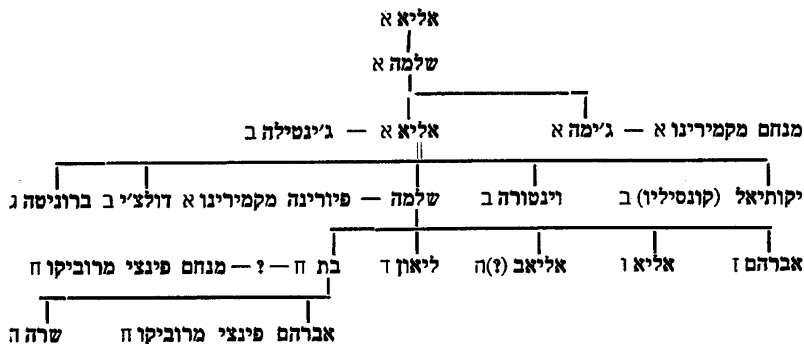
מאגרוניו של שלמה מפרנצי פנצי

הוציא לאור שלמה סימון

אגרונים, היינו טופסי מכתבים, שימשו ספרי לימוד להוראת השפה והכתיבה והסגנון. בימינו נתמעטה השיבותם, אבל עד לפני דור אחד או שנים היו חלק בלתי נפרד מתכנית הלימודים¹. יהודי איטליה עשו הרבה אגרונים, והיו גאים בסגנון הלשון העברית שהיתה שגורה בפיהם. נשתמרו בידינו מאגרונים בכתב יד ובדפוס. לעיתים קרובות לא טרחו עורכי האגרונים בחיבור המכתבים, כי אם אספו וכינסו מכתבים אמיתיים. אלא שבדרך כלל מחקו את הפרטים האישיים של הכותב ושל המוען שבאו באותם מכתבים, ואת התאריך והמקום ושאר דברים שלא מצאו בהם ענין. אף-על-פי-כן אפשר לפעמים לזהות את הענינים הבאים במכתבים, ולנצל אותם כמקור היסטורי². לעיתים רחוקות יותר נשתמרו המכתבים שבאגרונים בשלמותם, ואז, כמובן, מרובה חשיבותם ההיסטורית. כן אירע למזלנו בחלק ממכתביו של שלמה מפונציפונצי, שמבחרם בא להלן.

שלמה בן אליא מפונציפונצי בן שלמה בן אליא מפאנו נולד בסוף הרבע השלישי של המאה החמש-עשרה בעיירה פוג'יבונסי בטוסקאנה³. משפחתו השתייכה לחוגי

1. על אגרונים עבריים בדפוס ראה ש. אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, בעיקר ברשימת ספרי לימוד שבסוף ח"ד; W. Zeitlin, Bibliotheca Epistolographica, ZfHB 22 (1919), p. 32f.; EJ, s.v. Brief u. Briefsteller.
2. דוגמאות אצל י. זנה, מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי, ירושלים, 1954, עמ' 139 ואילך; הנ"ל, שמונה מכתבים מפירארה מן המאה הט"ז, ציון י"ז (1952), עמ' 148 ואילך. וראה ג"כ א. מארכס, על אודות העברתו של ר' יוסף איש ארלי מן הרבנות והשבתו על כנו, תרביץ ח' (1937) עמ' 171 ואילך.
3. הפרטים הביאוגרפיים שאובים מתוך המכתבים ומן הדברים שהביא U. Cassuto, Gli ebrei a Firenze nell'età del rinascimento; Firenze 1918, p. 334 f. לפי זה נתאפשר להכין את אילן היחס של המשפחה כדלהלן:

(א) קאסוטו, שם, שם.

E. Loevinson, Notizie e dati statistici sugli ebrei entrati a Bologna nel (ב) secolo XV, Annuario di Studi Ebraici (II) 1938, p. 172

הבנקאים, שרשתם היתה פרושה על מרכז איטליה. אביו, אליא, היה בעל בנקים

(ג) כ"י קאופמן 532, אגרת 65.

(ד) שם, אגרת 4.

(ה) י. זנה, לתולדות קהילת בולוניה בתחילת המאה ה"ט, (1941) HUCA 16 ח"ע, עמ' פב ואילך.

(ו) כ"י קאופמן 532, אגרת 40.

G. Sacerdote, Catalogo dei codici ebraici della Biblioteca Casanatense, (2) Firenze 1897, No 17.

(ח) שמו המלא של הנכד: אברהם בן מנחם פינצי מרוביקו (רוויגו) (בכ"י קאופמן 532, אגרת 34). שם אחותו שרה (שם). וראה להלן אגרות ח—ו. D. Kaufmann, Un manus-crit du Mischne Tora, REJ 36 (1898), p. 65f. מנחם פינצי מרוויגו משנת 1547, לפיה מכר הנ"ל את כה"י (משנה תורה) לאחים יעקב ויהודה בני שמואל אברבנאל. באותו כ"י מצויים רישומים נוספים: (1) שמות הבנים הזבת של האב מנחם, דהיינו אברהם שלנו, שרה הנזכרת לעיל, ואליהו וראובן (הבכור). ראובן נולד ברוויגו (1503), ושלושת האחרים במנטובה. אברהם נולד ביום 7.5.1511, ושרה ביום 27.5.1509. (2) פרטים על חלוקת ספרים בין מנחם ואחיו, שנערכה בשנת 1527 במנטובה. מכאן מתברר, שלמנחם היו שני אחים בשם אליעזר ואליקים. באותה רשימה נזכר יקותיאל מפונציבונצי, ומנחם מכנה אותו "גיסי". בתולדות היהודים בדוכסות מנטובה, עמ' 156, הבאתי את דבר החכירה של אחד הבנקים בבירה לאחים יהויכין, אלעזר ומנחם בני אברהם פינצי מרוויגו. בתעודה המקורית (ספרי הפקודות בארכיון גונזאגה, 9.7.1507) נקראים האחים Joachino, Lazzaro, Emanuele ולפי זה תרגמתי שמותיהם כנ"ל. ביחס למנחם ואליעזר (אלעזר) הכל אתי שפיר, בעוד שלגבי Joachino מתעוררת השאלה אם שמו העברי היה אליקים ולא יהויכין, או שזהו אח רביעי של הנ"ל. שאלה אחרת היא אם אברהם שלנו היה באמת נכדו של שלמה מפונציבונצי. שהרי יקותיאל, אחיו של שלמה (כך יש לשער), נקרא ברשימת קאופמן גיסו של מנחם, אבי אברהם שלנו. ספק זה מקבל יתר תוקף לאור העובדה, שברשימת קאופמן נקראים בני אחיו של מנחם בשם נכדים. יתכן ואפשר לפתור את הבעיה הזאת ע"ס השימוש במונח האיטלקי nipote, שהוראתו, כידוע, בן אח (או אחות) ונכד. מכאן היה יוצא, לכאורה, ש"נכד" ברשימת קאופמן ובאגרות שלנו בא בהוראת nipote, ואברהם שלנו הוא אולי בן אחותו של שלמה (ויקותיאל) מפונציבונצי. זאת ועוד אחרת. קאופמן ברשימתו הנ"ל (עמ' 67) מביע את הסברה, שאברהם שלנו וסבו היו רבנים. ולפי זה היה יוצא, שאברהם שלנו הוא אותו ר' אברהם מרוויקו (רוביקו, רוויגו), שזנה מונה אותו בין הרבנים הנודדים וכבעל פלוגתא של מהר"ם פדובה ובנו שמואל יהודה ור' משה פרוכינצאלו. אברהם שלנו נזכר באגרות שלנו ובתעודת המכר הנ"ל בלי תואר רב, ואילו ר' אברהם רוויקו נזכר בתואר כמהר"ר בתשובה משנת 1532. ראה שו"ת מתנות באדם ("כ"י), סי' 227/8, שהביא א. מארכס, ר' יוסף איש ארלי ור' יוחנן איש טריוויש, קובץ מדעי לזכר משה שור, גיירורק 1945, עמ' 196 (וראה ג"כ M. G. Montefiore, Un recueil de consultations rabbiniques rédigé en Italie aux XVIe siècle, REJ 10 (1885), p. 183f. ואין לומר שמדובר כאן בסבא של אברהם שלנו, כי בתעודה הנ"ל משנת 1507 בארכיון גונזאגה מתואר אביו של מנחם (ואחיו) כנפטר. וגם לא באברהם שלנו יכול להיות המדובר, כי בשנת 1532 היה בן 21, ובשנת 1547 (ר' תעודת המכר דלעיל), בהיותו בן 36, הוא עדיין כמ"ר. גראה, איפא, שיש כאן לפחות שני יוסף בן שמעון.

בפוגיבונסי ובפירינצה⁴. בשנת 1496 בוטלו חווי הבנקאים היהודים בפירינצה, ונאסרה עליהם ההלוואה בריבית⁵. אליא ואשתו ג'ינטילה ובניו יקותיאל ווינטורה ובתו דולצ'י ובני ביתו יעקב ואלעזר הגרו לבולוניה⁶. שלמה מפונציפונצי בא בשנת 1481 עם אביו לפירינצה. בשנת 1489 נשא לאשה את פיורינה מקמירינו, קרובת משפחה של דודו מנחם מקמירינו⁷. משפחת פונציפונצי ניהלה את הבנק על שם "הפרה" בקיאסו די ראמאליינטי בפירינצה בשותפות עם מנחם זה. מנישואין אלה נולדו לבני הזוג שלושה או ארבעה בנים, ולפחות בת אחת⁸. במועד בלתי ידוע, ואחרי שבטלו עסקי ההלוואה של המשפחה בפירינצה, התישב שלמה בעיר קייזושי, ופתח שם בנק חדש⁹. הבנק של שלמה הותקף וכל אשר בו נשדד והושמד. שלמה הוצג ככלי ריק, והוא נאלץ לשקוע בחובות על מנת לפדות את בני ביתו מן המאסר שישבו בו ארבעים יום. המתקיפים מתוארים כליסטים, ובראשם האדון "פירו" בקייזושי. שלמה ברח לפירוג'יה, ולאחר מכן נדד במקומות שונים באיזור המרקה וטוסקאנה, ולבסוף התיישב בבולוניה, בביתו של הבנקאי יחיאל מפאנו¹⁰. הוא שימש "מנהיג", כלומר מנהל עסקים, בבנק, וניהל את חליפת המכתבים של "גבירו"¹¹. מעתה היה סמוך על שולחן אחרים. הוא התבייש במעמדו, והיה מדמה

4. קאסוטו, שם, עמ' 79, 146, 186, 334.

5. שם, שם, עמ' 67, 150.

6. Loevinson, I.c.: 31.10.1496, Elias quondam Salomonis da Podiobontio...

venit ad civitatem Bononie causa habitandi in ea.

בתעודה זו, ולפיכך יש לתקן את דבריו של זנה, במאמרו הנ"ל על קהילת בולוניה, עמ' פב, הערה 1. הוץ משני הבנים והבת הנזכרים היתה לאליא עוד בת ושמה ברונטה.

7. לא ברור אם שם אביה היה אברהם, או אליעזר שבתי. ראה קאסוטו, שם, עמ' 335; זנה, שם, עמ' פד. היא הכניסה לו נדוניה בסך 600 פיוריני. קאסוטו, שם, עמ' 221.

8. ראה לעיל, הערה 3. בת נזכרת באגרות שונות, ואין לדעת אם המדובר בבנות שונות, או בבת אחת בלבד. כך, למשל, היתה בת אחת מאורשת לדניאל מבונדי. מן האגרות לא מתברר אם נישואין אלה יצאו אל הפועל. כן לא ברור אם הבן אליאב, הנזכר בתעודות שהביא זנה, שם, עמ' פא ואילך, זהה עם הבן אליא (כדעת זנה), או לאו. ואולי נפלה טעות סופר בקובץ התשובות שהיה לנגד עיניו של זנה. באגרות נזכר רק אליא.

9. ראה האגרות שאנו מפרסמים להלן. מן התעודות לא מתבררת השנה שבה העתיק שלמה את דירתו לקייזושי. לדעת קאסוטו, שם, שם, היה זה אחרי 1514. אבל אם נקבל את השערתו של זנה, שם, עמ' פב, יתכן ויש להקדים את התאריך.

10. ראה האגרות להלן. בין היתר היה בבילפורטה ובטולינטינו. בעת חורבן הבנק הלכו לסמיון גם כספי הירושה של החותן (או האח) אברהם מקמירינו. על עסקי הירושה הזאת ראה התשובות שפרסם זנה במאמרו הנ"ל. לכאן שייכת, כנראה, התשובה של ר' יחיאל טרבוט, בספר הקובץ שתיאר M. Mortara, *Notizie di alcune raccolte di consulti di rabbini italiani*, Mosè 5 (1882), p. 156. מורטארה (שם) מקאשי, שליחם של היורשים אינו מקאשטילה, כדעת זנה, שם, כי אם מ-Cascia בקירבת פירוג'יה, ומקום מושבו הקבוע (באותה עת) במטיליקה.

11. לדעת זנה, שם, עמ' פג, "נמנה על הרבנים הנודדים שבאותו זמן". לדעה זו אין סמוכין מן המקורות.

עצמו לעבד נרצע לאדוניו, והוא התנצל בפני ידידיו על שהוא נאלץ לכתוב להם במצוות "גבירי". בביתו של יחיאל מפאנו שהה בסוף שנות העשרים ובראשית שנות השלושים של המאה ה"ז. זמן מה עשה בשירות "גבירי" בבנק בסן ג'ובאני שבקרבת בולוניה. לאחר מכן הוזמן לשמש "מנהיג" בבנק של חיים הלוי בפדובה. בתחילה סרב לקבל את ההצעה בגלל מיעוט השכר, אבל נראה שלאחר מכן ניאות. לפי שעה לא נתבררה אחרית מעשיו של שלמה מפונציפונצי ולא נתגלה מקום קבורתו. הבנקאי שלמה מפוגיבונסי, שהילווה בריבית בוידאנה בסוף המאה ה"ז ובראשית ה"ז, הוא אולי נכדו של שלמה שלנו.¹²

מפעלו הספרותי של שלמה מפונציפונצי סובב רובו ככולו על כתיבת אגרות עבריות וסגנון, ומעט תרגומים ופירושים ודברי שירה. ואלה הם חיבוריו שהגיעו לידינו: א. אגרות (ראה תאור כתביהיד להלן); ב. מזון המכתב, ליקוטי ביטויים ופסוקים מהמקרא לשימוש בחיבור מכתבים¹³; ג. העתק ספר המדות, בעניני מוסר, שמחברו אינו ידוע¹⁴; ד. פתיחת משלי הפילוסופים עם מעשה אניקש המשורר (מוסרי הפילוסופים), מאת חונין בן יצחק, בתרגומו של יהודה אלהריו, ופניני המליצות — העתק ופירוש לשני החיבורים¹⁵; ה. ליקוטי מאמרים פילוסופיים מכתבי הרלב"ג ואריסטו ופירוש¹⁶; ו. תרגום של מאמרים פילוסופיים מלטינית לעברית¹⁷; ז. באור כ"ז מדות המלמד וליקוטים אחרים מכתבי גואלי¹⁸; ח. לשון צח לעזור הזקן הזקנה¹⁹; ט. ליקוטים אחרים של ביטויים ופסוקים מהמקרא לשימוש בחיבור מכתבים²⁰; י. לשונות כתבים לאותה מטרה²¹; יא. על גלילות האגרות — פתיחות למכתבים²²; יב. אוסף אחר של לשונות מכתבים²³; יג. ספר החרוזים, מלון לחיבור חרוזים²⁴.

לכל החיבורים הללו אופי של ליקוטים, ואין הם מראים מחשבה מקורית של מחברם. ואמנם המטרה המוצהרת של רובם היא דידיקטית — ותו לא. עם זאת

12. ראה מש"כ בתולדות היהודים בדוכסות מנטובה, עמ' 163, 172. אלחנן מפונציפונצי נזכר בשנת שצ"ה ב"מגלת נס" של רפאל מודינה. ראה: M. Stern, Zum Berichte des Rafael (וה"ע, עמ' 267 ואילך).

13. כ"י הבודליאנה 2236. ראה התאור in A. Neubauer, Catalogue of the Hebrew Mss. the Bodleian Library, col. 771-2; הנ"ל, דברים עתיקים מאקספארד, המגיד י"ב (1868), עמ' 221 ואילך; קאסטו, שם, שם.

14. בכה"י הנ"ל. לדעת קאסטו, שם, עמ' 339, נראה כי שלמה העתיק את החיבור הזה והחיבורים הבאים אחריו בכה"י הנ"ל. אמנם אין כה"י אוטוגראף של שלמה, ועל כן יתכן, שמעתיק כתביהיד של שלמה הוסיף דברים מכתביידי אחרים.

15. שם, שם. הפירוש מיוחס לשלמה.

16. שם, שם, וכ"י ספרית הלורניציאנה בפרינצה.

17. בכ"י הנ"ל של הבודליאנה ובכ"י Jews' College, מס' 141.

18. כ"י הלורניציאנה הנ"ל. 19. כ"י קאופמן, מס' 494.

20. כ"י Jews' College, מס' 141, 142. לדעת קאסטו, שם, עמ' 338, יתכן וכה"י הראשון הוא

אוטוגראף של המחבר. הטופס השני הוא העתק משנת 1650.

התלהב ידידו של שלמה, המשורר הפיוריניטיני משה בן יואב, מיצירתו הספרותית, ויעץ לו לנטוש את עולם העסקים ולהתמסר לכתיבה.²¹

יצירתו החשובה ביותר של שלמה מפונציפונצי הם אגרותיו. אלה מביניהן שהגיעו לידינו מצויות בכתיב־היד הבאים:

1. כ"י קאופמן 532²², עמ' 105—184. בכה"י 72 אגרות, המסומנות במספרים 1—70, בגלל טעות הממייך, שציין שתי אגרות במספר 18 ושתי אגרות במספר 35. בראש האגרות 1—49, 61—70 בא שמו של שלמה מפונציפונצי; ואילו בראש האגרות 50—60 כתב המעתיק: כתב מצאתי ולא ידעתי מי המחבר. כתב־יד זה הוא השלם ביותר מבחינת הפרטים האישיים ושאר דברים הבאים באגרות, המאפשרים זיהוי הרקע ההיסטורי. על כן בחרנו ממנו רוב האגרות הבאות להלן. אחדות מן האגרות בכ"י זה יש בהן תאריך: אגרת 1, 14.8.1528; אגרת 47, 12.8.1530; אגרת 48, 15.8.1530; אגרת 49, 15.9.1530. הדברים הבאים באגרת 17 (ראה להלן) מאפשרים קביעת זמנה בסוף 1529, או בראשית 1530. גם יתר האגרות הדנות בפרשת הירושה של יחיאל מפאנו (ראה להלן) שייכות לשנים אלה או הסמוכות להן. שאר האגרות, והן הרוב, אין לקבוע זמנן בוודאות. רובן נכתבו בתקופת שהותו של המחבר בבולוניה, או זמן מועט לפני כן ואחרי כן. מכאן נראה, שרוב האגרות (אם לא כולן) זמנן סוף שנות העשרים וראשית שנות השלושים של המאה ה"ו. אנו מביאים להלן את האגרות: 4—6, 8, 9, 16, 17, 21, 22, 28—33, 35—38, 40, 43, 44, 61, 64, 65, 67, 70. קאסוטו פרסם שתיים מבין האגרות בכ"י זה.²³
2. כ"י בית המדרש לרבנים בניר־יורק, מס' אינווינטאר 73838. כה"י חסר בראש, באמצע ובסוף, והוא אכול עש וניזוק מרטיבות. המעתיק סימן את הדפים באותיות עבריות לפי הסדר; ועוד מסומנים הדפים במספרים ערביים מן הסוף להתחלה; ועוד מסומנות האגרות במספרים ערביים. בסימון האגרות נפלו טעויות אחדות. הדפים החסרים הם: א, ד, כת, כט, סה, עו, עת, צד, צה, קד, קו, קט ואילך. סימון הדפים במספרים ערביים מלא, ונערך אחרי שכה"י ניזוק, ומגיע עד דף 107. בכה"י כ"י 108 אגרות וקטעי אגרות. המעתיק שאב אגרותיו מתוך חמישה קבצים לפחות, ובסוף כל קובץ ציין: תם, או תם ונשלם. אגרותיו של שלמה מפונציפונצי הן בקובץ הראשון, המסתיים בדף סא—41.

21. קאסוטו, שם, עמ' 335. משה בן יואב חיבר שיר אחר לשמו של שלמה. ראה: H. Hirschfeld, A Hebrew Poem in Vindication of the Study of Philosophy, JQR(OS) 12, (1899), p. 139 f. המחאר אותו כשיר בנגותו של שלמה, ואילו

קאסוטו, שם, שם, רואה בו שיר היחוליידידותי.

22. ראה התאור M. Weisz, Katalog der hebraeischen Hss. und Buecher des Prof's Dr. D. Kaufmann, Frankfurt 1909, p. 172.

23. קאסוטו, שם, עמ' 409 (נספח 53), Rivista Israelitica; Id., Sulla famiglia da Pisa, (1910), p. 147 f.

הוא זהה כמעט לגמרי עם קובץ האגרות שבכ"י קאופמן 532, פרט לשינויים קלי ערך בסדור האגרות. כן לא נהג המעתיק באותה מדה של קפדנות המציינת (בדרך כלל) את המעתיק של כ"י קאופמן 532. הכתיבה היא איטלקית רהוטה מן המאה ה"ט או ה"יז. הואיל ולנגד עינינו היה רק צילום, אין בידינו להביא פרטים על טיב הנייר, ממדי הדפים ושאר פרטים. כה"י שימש לנו להשוואה.

3. כ"י קאופמן 2494. בכ"י זה מכתבים מעטים מאת שלמה מפונציפונצי. רוב המכתבים אינם ניתנים לפיענוח, הואיל והדיו השחית את מרבית דפי כה"י, וכבר עמד על כך קאסוטו. מטעם זה לא עלה בידינו לנצל כ"י זה.
4. כ"י הבודליאנה 2223²⁵, ובו 99 (המסדר ציין בטעות 100) אגרות, רובן ככולן מפרי עטו של מחברנו. חוזרות בו אחדות מן האגרות שבכ"י קאופמן 532 ובכ"י בית המדרש לרבנים בניוירוק, ובאלה השתמשנו למטרות השוואה. בקובץ זה ובקובץ הבודליאנה 2236 (ראה להלן) חסרים בדרך כלל הפרטים האישיים, שמות המקומות וכיוצא באלה הדברים²⁶. מקובץ זה הבאנו את האגרות: יג, טו, טז, ל, לא, מד, נב, נג, פא, פח, צא.
5. כ"י הבודליאנה 2236²⁷, ובו 170 אגרות, רובן מפרי עטו של שלמה מפונציפונצי. הן מסודרות בשלוש סדרות, בנות קכו, 12 (בלתי מסומנות), ו 31 אגרות. גם בקובץ זה חוזרות רבות מן האגרות שבקבצים האחרים, והשתמשנו בהן להשוואה. מקובץ זה הבאנו את האגרות הבאות: נה, סה, פב, צא, צד, קא.
6. כ"י הלורנציאנה בפירנצה Pluteo 88, No. 19, ובו מכתבים מעטים של מחברנו.

האגרות הבאות להלן הן מבחר מתוך האגרונים דלעיל. בחרנו בעיקר באותן אגרות שלא נגעה בהן יד המעתיקים, ויש בהן להפיץ אור על תולדות משפחות הבנקאים בטוסקאנה ומרקה ורומאניה. חשיבותן של האגרות היא בכך, שהן מתארות את חייהם הפנימיים של חוגי הבנקאים מזוית ראייה אינטימית. החסרה בתעודות הרשמיות, וזאת על אף סגנון המלאכותי. העובדה שהעתיקים רבים יחסית של האגרות הגיעו לידינו, מעידה על המדה בה נתחבבו על בני הדורות ההם באיטליה. ומכאן, שכנראה נעשה בהן שימוש רב על-ידי מורי הלשון העברית, וכי היתה להן השפעה על עיצוב דמותו של הסגנון העברי במכתביהם של בני איטליה במאות ה"ט וה"יז.

האגרות כתובות כמעט על טהרת הלשון המקראית. המתבר נמנע בהקפדה

24. ראה התאור וייס, שם, עמ' 165.

25. ראה התאור נויבואר, שם, טור 767, ובמאמרו הנ"ל בהמגיד.

26. ושלא כדברי קאסוטו, שם, עמ' 337.

27. ראה לעיל, הערה 13. האגרות משני כה"י של הבודליאנה מתפרסמות ברשותם האדיבה של הממונים על הספרייה באוכספורד.

28. ראה התאור קאסוטו, שם, עמ' 331 ואילך.

משימוש בלשון העברית והארמית של הספרות התלמודית והרבנית. מעט הארמית שבאה במכתבים אף היא שאובה מן המקרא. בטויים אחדים לקח המחבר מלשון הפרוזה העברית של ימי הביניים, ובעיקר מכתבי הפילוסופים, אולם הם בטלים בשישים המליצות המקראיות. שיטה זו שאחו בה שלמה מפונציפונצי מקנה לסגנונו נימת מלאכותיות, המזכירה את סגנונם של ראשוני הסופרים בדור ההשכלה במאה הי"ט. לעיתים נדמה שאהבתו למליצה המקראית מעבירה אותו על דעתו, והוא חורז מליצה למליצה עד בלי די.

סדרנו את האגרות בקבוצות לפי הענין: מכתבים אישיים של המחבר; אגרות שכתב המחבר בשם אחרים וענינם בנקאות ומסחר; מכתבים בעסקי הירושה של יחיאל מפאנו; אגרות על רקע מס ה"מעשר"; ומכתבים שבמרכוז עומדים ענינים פרטיים ואישיים שונים. הואיל ובכה"י חסר הפיסוק כמעט לגמרי, הוספנו את הדרוש לנוחיות הקריאה.

א¹ עוד כתב כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי היה כותב לכמ' אלחנן מפאנו² מקונן ומתרעם על קורותיו על אשר לא ראה בעוניו וברוב צרותיו בשביית חנות קיישי³ וכי לא נתן לו מענה כתב אליו מפירושה⁴.

גם היום מרי שיחי נס לחי ותם כחי, ומה אייחל לתשועה אם לשעה צריכה לך. מבשרך תתעלם הוי עולם ההפסד והכליה איך נתנני שוממה, למי ולמה קרובי מרחוק עמדה, ואיך אנחם אם גואל קרוב לא ירחם על עמו, אשר עיר מושב לא מצאו, יצאו האשה וילדיה ברחובות נתנו קולם, בעטוף עולל ויונק אל חיק אמותם, תם וישר וירא אלקי' כמודך אדו' העלים את עינו ממני. הכי אחי אתה ובשר מבשרך אנכי ותשב מנגד, באונך שמעת ושלוח שלחתי אליך מפירושה בפירויני⁵, ואין אומר ואין דברים, אפילו תשובה קטנה מאתך אדו' לא היתה לי למנה, קינה ואקונן עד בלי די, ואומר עד מתי רבה העזובה בקרב הארץ. מה נורא הכאב הזה אשר יזה המערכת מדמו על בגדי, והפלא ה' את כל מכותי, גם כל חולי וכל מכה אשר לא כתוב בספר, הסתרת הקרובים העלמת הבשר בעיניך השר, אשר לא סר לראות האש הגדולה הזאת אשר בערה בי, ותאכל יסודותיה ביתי האומללה עם נערה בתולה לא ישמע קולה בבואם כלם אל הקודש מקום היכליך. איך נפלתי משמים ארץ בעיניך, ואם זרוע כאל לך לא תוכל לכחש היותי חלק מעמך וחבל מנחלתך, ואם יגרע כבודה וכסותה אחותך היא תגלה ערותה. האמנם במקום שיש בו סכנת נפשות כל הכחות והכליות נגשות אל מול פני השאלה המצטרכת. ואוסיף עוד להעז מצחי בנחוושה ואשה תלבש שמלת גבר ההתגברות לקרוא בשם אדו' פעם ופעמים, ומים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ביני וביניך. ואם כי עיני בוכות תוכות תכונותיך לא שכחתי.

א. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 4; כ"י גיריורק א1 (הסוף חסר); כ"י הבודליאנה 2236, מס' 4.
2. מבנקאי פירינצה. ראה עליו קאסטו, שם, עמ' 81, 83, 149; זנה, שם, עמ' ג.
3. Chiusi.
4. Perugia.
5. Fiorenza.

אמרתי באולי משגה הוא לשליח הראשון, ולא ידע לומר הדברים כהויתן וכאשר הם. ולכן ראה נא מה יעץ לבבי הטהור נגד אדרי' לשלוח זה בני ליאון ליחד הדבור לסבות רבות, כי ראה תראה בעוני אמתך, הנה שפחתך בחיקך, ולך יאתה, אין גואל קרוב ממך. ויש לאל ידיך להוציאני מכור הברזל, תזל כטל אמרתך להושיעני, כי באו מים עד נפש. ובפרט חוסה ומחול על כבוד ביתי מהנערה המאורשה לאיש כמ' דניאל יצ"ו מבונדי, אשר זה שתי שנים לא קבלנו ממנו אפי' אגרת קטנה. ומה יהיה משפט הנערה. ועם כי ידעת באו ימי הפקודה אשר נדרת בפיק' לעת הנשואין להלות אלינו סך מה לנדוניתה. גם ידעת החשבון איך עמד עם כמ' יצחק מפאנו⁶ ממותר פרעון הכתוב של. וכן פרעונות אחרים מאנשים שונים, אשר הקצית אותם לצורך בתי הנז', הכל תשמע מפי זה המוביל באר היטב. והוא ימלא מקומי וחסרון באור האגרת, אליו תאמין, כי שמי בקרב. והחי יתן לנו, כי אנשים אחים אנחנו. קדש את העם וכבסו שלמותם, וגם בך יאמינו לעולם, ובזה אספיק וא' שלום.

ב¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי הנ"ל היה כותב לכמ' יואב מריאיטה² יצ"ו על אותות צרותיו הנ"ל בקיישי.

כי ימכור איש את נפשו לא יצאתה חפשי מאדוניה והפדה לא הפדתה, מן הראוי הוא לרצוץ את אזנה במרצע השעבוד ועבדו לעולם. כן יתייחס לי אני עבדך, אשר זה חמש עשרה שנה ישבתי בגלילות טוסקנה תחת צל קורתך³, והחזקת בי גר ותושב וחי עמד, וקם העבד אשר לו חומת העבודה לצמיתות. וכי ימוך אחיך ומטה ידו ממנו תקנה עבד ואמה אשר לא יהיה בו מום להקריב לחם אדוניו, כאשר ידעת המסות הגדולות ראו עיניך ואותות ומופתים איך הייתי נאמנה אתך. לכן נא אחרי נמכר גאולה תהיה לו ממך אדרי, בראותך כי נשבר ונשבה את גאון מצבי, כאשר ידעת את כל הקורות אותי בקיישי. ואם כי בהיותי בפירושה בעומק צרותי כתבתי לשלשתכם האחים בני ריאטה⁴ יצ"ו, ואולך אתכם קוממיות הדבור האמיתי היותי נשאר ערום ובחוסר כל, וכי ייטב נא בעיניכם לקום בעזרתי בפדיון נפשות ביתי, ולא האמנתם באולי לדברי ותחשבו כי היה לי מטמון באמתחותי להוציא מבית כלא יושבי חשך. והאלקי' יודע הנסתרות ובוחר לבות וכליות עם פרסום האמת, תוכל לדעת עם כנים דברי. וגם אתה אדרי' היודע טבעי ומגיי היותי מרחיק את הכזב ודובר שקרים לא יכון בעיני תמיד לכל דבר. וכי נשבעתי חי ה' בצדקה, כי בעצם היום הזה הגעתי אל

6. מבנקאי פירינצה וכן דודו של אלחנן, ראה עליו קאסוטו, שם, עמ' 81, 145, 149, 225 ; זנה, שם, עמ' עח ואילך.

ב. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 5 : כ"י ניריורק, קטע בדרך ה. ב ; כ"י הבודליאנה 2236, מס' 5.
2. מבנקאי פירינצה. ראה עליו קאסוטו, שם, עמ' 81, 82, 332, 349 ; זנה, שם, עמ' עח ואילך.
3. לא ברור לאיזו עיר הכוונה. יואב ריאטי היה בנקאי בפירינצה בשנים 1514—1527, ואולי שהה אז גם שלמה מפונציפונצי בעיר זו (ראה קאסוטו, שם, עמ' 84). אמנם מכאן היה מתקבל, ששלמה היה בקיישי זמן קצר מאוד בלבד.
4. היינו ישמעאל ויואב ויצחק בני משה מריאיטי.

הנקודה האחרונה מהעניינות והדלות עם מעמסה מבני הבית, כל שואלי לחם ופורש אין להם. ובהיות בטחוני ותקותי באד' יותר משאר האנשים ידעי שמי, באתי בשורותים אלו לפניך, וגם בדבור מיותר בפי זה ליאון⁵, אשר ימלא חסרון המכתב, אליו תאמין כי שמי בקרבו ולהשעני עליו לא אאריך, והיה זה שלום.

ג¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי לכמ' יצחק מריאיטה² על דבר צרותיו הנ' לעיל משביית חנות קיישי וכי לא האמין גם הוא אל הצרה הגדולה. אלופי וקציני המרום. אלה תולדות השמים והארץ, אשר נתנו לי ויענוני בסכלותם הביאו בכליותי הרדיפה המוחלטת, הפשיט גוייתי ונתח אותה לנתחיה, ונרצה דמי על קיר המזבח מהאדון פיר'³ בקיישי, כאשר כבר הודעתי אליכם בכללות בני⁴ יצ"ו. ורעה עוד מזאת, כי בבואי אליכם במכתב אמת חרוט על לוחות הקייום בהיותי בפירושה, וכתבתי את כל הקורות אותי, לא האמנתם בי, אף לכל אשר יבטא האדם בשבועה, הייתי מחוסר אמנה אצל כל אחד מכם. ואתי תלין משוגתי, כי הייתי יכול להוציא עדות נאמנה מכל הקהל מפירושה איך נכנסו ערבים בעדי כל היהודים משמה בעד סך קכ פרחים⁵ זהב. אחרי כן נתן ה' את חן העם עבדיך בעיני האדון ממטיליקה⁶ ושלא אינבשדורי⁷ שלו והלווה אלי סך ק' דוקאטי. ובוזה האופן יצאו מירכתי בור כל הנפשות. לכן ראה אדרי באיזה מקום הגיעה צרתי הגדולה, כי ראש אמונים הייתי בכל המקומות אשר דרכה כף רגלי, ולמען עשה כיום הזה תכלית ההשחתה וההריסה בעסקי הייתי אצלכם כמתעתע. ובאולי חשבתם עלי מחשבת פגול, וכי רב היה אצלי הנשאר לתת טרף לביתי, ואל האמת המוחלט לא האמנתם. ולבסוף אם לקול האות הראשון לא עלה על לבכם, אולי לאותות ולמופתים ועדים יעידו על האמת הגמור תאמינו, ופעם אחת תשיבו על לבכם כי דברים כאשר הם דברתי, לא שניתי בדבור קל. ובאולי אחרי כן תרחמו על עבדכם, כי כן מדת טבעכם הישר והטוב לרחם אף לעוברים ושבים מעבר לים אשר לא ידעתם. אבל העדר ידיעת האמת אצלכם הסר ממני מעיל הישועה מאתכם ואלבש בגדי אלמנותי, ואנכי כאשר שכלתי שכלתי, ואומר אבד נצחי ותוחלתי מכל המקומות. והיה נמשך יתר דברי האגרת בספורים אחרים אין צורך להעתיקם⁸, שלום.

5. בנו של שלמה מפונציפונצי.

ג. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 6; כ"י גיריורק, מס' 2; כ"י הבודליאנה 2236, מס' 6.

2. אחיהם של ישמעאל ומשה. ראה עליו קאסטו, שם, עמ' 341, 349 ואילך.

3. פירו או פירנטה, או פירדינגנדו וכיו"ב.

4. ליאון (ראה לעיל).

5. פיוריני.

6. Matelica.

7. Inbassadore = Ambasciatore.

8. אלה, כנראה, דברי המעתיק.

ד' 1 עוד כתב חבר שלמה יצ"ו מפונציפונצי הנ"ל היה כותב לאחותו מרת ברוניטה את כל הקורות אותו משביית קיינשי.

אחותי היקרה. הן היום הקריבו עונותי את קרבן האשם, והובא מדם החטאת אל הקדש פנימה, ותצא אש מלפני ה' ותבער בכל רכושי, אך הפעם במלכותי נולדתי רש, דרוש דרש והנה שורף בכח חמת המציק, אשר יציק על ראשי שמן משחת ההשחתה הגמורה, לשלול ולבזו בו, ויבו בעיניו המערכת לשלוח יד בממון לבדו, והניף תנופה על הגופים האומללים, אשר ישבו במארב חצרים ארבעים יום, עד כי כסף שקלתי ואתן פדיון נפשם כל אשר היה לי בבית ובשדה, הנותר באש נשרף בפרשת הנתן אל הליסטים לכפר על נפשותם. לכן אחותי הנעימה בא אחיך בגלילות האלה מורדף מן התולות (?) החסרה, מוכה מתלאות ותחלואות הזמן המזומן אצלי למקרה ופגע, עד באתי אל מלון ארחים הסמוכים בשלחן אחרים, וכשכיר יקוה פעלו כן הנחלתי לי ירחי שוא תכבד העבודה על האיש, ולילות עמל מנו לי עונותי. על כן לא יצאתי לשחר פניך כראוי, למען לא תתני פוגת לך ותבכי את השריפה אשר שרף ה'. כי גדול כים שברי, ועם כל זה אודה את ה' ואברך גם על הרעה, כמחוייב לכל מאמין בתורת אלקי, וצדיק באמונתו יחיה.

ה' 1 עוד כתב חברו כמ' שלמה יצ"ו היה כותב לבנו אליא שהיה שואל מעות ממנו לגבות משכונותיהם מבני ביתו ותשובה לו.

אמת נכון הדבר כי המקריב קרבן הפעולות המתחלפות כפי ערכם זאת תורת עולתם בעולם השפל הזה לא יתן הצעירה לפני הבכירה, והיותר עקרית תצא בראשונה כמשפט. ובכן צדקת באמרי פיך ודעת שפתיך ברור מללו. אחרי כי לעבדים נמכרנו כספנו במשקלו נשקול אל ידי עושי המלאכה מנשך ומרבית לגבות משכונותינו ולקחת הערבון מידם, ולא יאכלו את הדם מתמצית עצמנו, ובשר בשדה הפרסום טריפה לא יאכלו כאשר המה עושים. לכן אמת יהגה חכך, ולא ימיש ממך עמוד הענן מהבחינה הראויה לילה ויומם, להאיר על הבחירה הטובה לקחת את שכירותנו על העסק הנז', טרם יתרקעו את פחי הזהב אל מקום אחר ויעשו להם כנפים. האמנם אם בעל נפש אתה, מה תאמר נפשך כי תראה ערום ולא תכסהו, ואם אב אני איה כבודי, היותי יושב ברומו של עולם, קריה נאמנה עיר בולוניה, וזרח השמש ובא השמש מועד צאתי שער עלי קרת עם נעלות בלות ומטולאות, כתנות בד טמא אלבש בבואי אל הקדש ואל פתח אוהל מועד האצילים ראשי אלפי ישראל, אונח זבחי שלומים ולאומים יהגו ריק, האחד בא לגור, המבלי אין דברים בארצנו, בא אלינו העבד העברי להתנכר, בין רע לטוב לא יבקר, ויאמרו איש אל רעהו את אשר תאפו אפו ע"י האיש הלזה. זה ינחמנו, כי שר האופים הוא. לכן הרף ממני ואמאן אך הפעם, ולא אביא תועבת הפרסום מהכלימה החזקה אל גזע משפחתנו, ולא תגלה

ד. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 65; כ"י ניריורק, מס' 57

ה. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 40; כ"י ניריורק, מס' 32.

ערות חסרוני על מזבח האנשים הרמים האלה, וחוקת והיית לאיש, עד יערה עלי רוח ממרום בהשתנות המחשבה ובהתחלפות הכונה, והיה זה שלום.

1 עור כתב חברו כמ' שלמה מפונציפונצי היה כותב לצדוק² בפדובה להללו ולשבחו על אשר מצא לו מנוחה בבית כמ' חיים הלוי² שמה אבל לא היה רוצה ללכת למיעוט השכר.

אלופי ורוזני המרום. היום הזה ראיתי לא השבית ה' לי גואל ומלאך מליץ כמוך היום בארץ פדובה. כי שבתך ומשענתך שמה המה ינחמוני תמיד. ומה מאד היה לי אגרתך למשיב נפש ולכלכל את עוניי ומרורי. הפעם השכלתי ואמרתי מה נעים אהבת הריע ודבקות האהבה, תגיל הנפש ולב האדם שמח ישמת, ויש אוהב דבק מאח. האמנם אם שנותי ברק ביאתי ותאחו בהפך הכוונה ידי לבלתי עלות אליך שמה, אהבתי השתנות הרצון ויגלח ויחלף עבדך שמלות הבחירה, ולא אוכל לקום לפניך. כי נכון הדבר מעם האלקי, ולא יעשה כן במקומנו לתת הקצבה הצעירה לפני הבכירה. ואם פה בעיר בולוניא לא נשני אלקי את כל עמלי, והיה שכרי ארבעים סקודי עם יגיעה קטנה מאד, איך אעלה להשחית בעבור השלשים, ומי ירעה את צאני וירביצם על גוה הספוק להביא שכר רעבון בתיהם וחטאתי לאלקי. לכן אדו' היקר טוב תתי את גוייתי למרמס היגיעות פה בולוניא מבלי טלטול הגוף. והן עם אחד ושפה אחת לכלנו מלכת אל ארץ אחרת לעת כזאת. והפעם ראיתי ואבחינ כי יש מדקדק בפרוטות והון רב אתו, ולא זכר המאמר שכירות הבתים והעבדים אינו יקר לעולם. לכן בשכר טעה האיש ההולך אחר הצמצום, הושב כספו וגם הנה באמתחתו. ואותי עבדך תשקלני במאזני צדק. אחרי אשר שמתני בבחירתי כדברי אגרתך. ידעתי לא היית חפץ ברעה אשר ימצא את עמי, ובנוק המסובב אצלי, ונפשי קשורה בנפשך רחוק או קרוב. והנה ימים באים מקץ שנה אחת אולי ישמע את שומעי עם ידיעה אמיתית מהשגתי הצעירה, ועם כל זה אהיה מוכן לכל הפציו, כי עץ חיים הוא למחזיקים בו, השם ענוים רכובו. ובוה אספיק ואומר שלום.

2 עור כתב חברו כמ' שלמה מפונציפונצי בהיותו בפדובה כתב לכמ' יואב יצין מריאיטה².

גביר וקצין ואהוב קדמון, אשר לא סר ולא יסור מציאות האהבה הדבקה והעבדה הנאמנה אצל עבדך. זה היום תחלת מעשה מכתבי מיום נוסעי מאתך שמה בולוניא, בחפזון יצאתי ובמנוסה כאשר ירוץ הקורא בהרים. בחושי כי לחם פדובה יהיה בלול

1. כ"י קאופמן 532, מס' 37; כ"י ניריורק, מס' 29; כ"י הבודליאנה 2223, מס' פב; כ"י הבודליאנה 2236, מס' סג. הכותרת כאן: לאיש אחד בפדובה משבח ומהלל ממה שפעל בעדו לקיים אותו בעד מנהיג החנות שמה אך אינו רוצה ללכת בשכר קטן.
2. זהו, כנראה, הבנקאי חיים הלוי משולם, אחיו של אשר הלוי משולם (דיל בנקו).

1. כ"י קאופמן 532, מס' 33; כ"י ניריורק, מס' 64 (בטעות: בהיותו בפיררה).
2. ראה לעיל, אגרת ב, הערה 2.

בשמן המתיקות, ובו ינוחו יגיעי כח כמוני; ואומר אבד נצחי ותחלתי נכזבה. כי טוב פת חריבה ובשלות עמו האדם יושב מבית מלא זבחי המטעמים ומעדני מלך ביד עם נכריה אשר לא אשמע לשונו³. ואך הפעם אמרתי אם מהלך עשר שנים הייתי הולך בים או ביבשה מקצה הארץ עד עם הים האחרון, לא אמצא איש חמודות כמוך היום, וכלי יקר שימצא בו כל המדות החשובות הנמצאות בך, והתנועות היקרות שיהיו למאורות בעיני כל המין האנושי, גונב הלבבות לעבדים ולשפחות, משעבד הכליות בלי כסף ומחיר, אשרי שכר שכיר לשרת את פניך. ואף כי תשית משא על שכמם במיתרי דבריד הנעימים, תכונן על פניהם אופן העבדות בשמחה ובטוב לבב, הוד והדר תשוה עליך במעגלותיך היקרות, והנהגותיך המתוקות ישקיסו חרון אף השעבוד מהמשרתים את פניך. יפייפת מבני אדם בהנהגת משפטיך, הוצק חו בשפתותיך על דבר אמת וענוה צדק, על כן ברכך אלקי לעולם, כי שבט מישור שבט מלכותך. לכן משחך אלקי שמן ששון מתבריד, ונתן אותך עליון על כל גויי הארץ. ואנכי הצעיר עבדך נכון ומזומן לשוב אליך בקרב ימים מועטים, כי פה לא ינוח לי, ואין נפשי אל העם הזה. ובוזה אספיק להשעני על ביאתי במהרה, לכן אקצר ואומר שלום.

ח¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי היה כותב לנכדו אברהם בכמ' מנחם מרוביגו² תשובה לאגרת אשר פקד אותו בדברי שלום.

קול העובר על הפקידות הניאותות מבו עשרים שנה ומעלה וצניף טהור הזכרון על ראש מקורביו ושאר בשרו, ולעומת מסגרתו תהיינה מקבילות לולאות מחשבתו לתת את תרומת הנדיבות ולקחת לך סמים בשמים הספורים הנאהבים ולבנה זכה מאגרת שלומים מעשה פקח, שמן משחת קדש הדבור המתוק, ומשחת בו את אהל מועד מצבי השפל ואת ארון העדות גזע משפחתנו, זה דודך הנאנח מונח בקרן זוית. אך הפעם ראיתך כבן יקיר לי, דרכיך דרכי נועם ארח חיים למעלה למשכיל. וכי תשא את ראש המדות הנכבדות בדור הזה, ואותי קראת להיות בראש שמחתך, והעליתי לקצין ולנשיא בעמך, לו תאור באור פני אהבתך, אין זה כי אם יחס עצמך הטוב ומוסר המדיני אשר אתך, להשקיף על החיים השפלים ולגלות מצפוני לבבך הטהור. האמנם על בשר אדם כמוני לא יסך יתרון המעלות הגבהות ודרישת המקומות הנכבדים, וגם אין לבא אל שער החופות בלבוש שק ואפר, אשר לבשתי את גוייתי האומללה זה שנתים ימים, וכי יפול הנופל איך תגביה עץ שפל, ואתראה בבית אד' מוכה אלקי ומעונה ועבר בה נקשה ורעב, ולמי כל חמדת לבבך בני הנחמד כי כמה נחשב הוא, ועל מי ערכת אמרי שפר והנה אפר תחת פאר להדום

3. המחבר היה "פטריוט" של טוסקאנה ורומאניה. ראה, דרך משל, גם האגרת ט להלן. כן יש הד בדבריו לשוני הרב הקיים בין הניבים המקומיים באיטליה.

ח¹. 1. כ"י קאופמן 532, מ'ס' 36; כ"י ניויורק, מ'ס' 28.

2. ראה עליו לעיל, במבוא.

רגלי, ואיך אשתה מי באר שמחתך ביום כוס ישועות חדותך. האמנם עם כל זה בראותי רצונך הטוב, אנכי אמצא בפדובה, ואם אוכל לקבל רשות מגבירי³ שמה אשתדל להפיק רצונך. אך לא אוכל להבטיח אליך בהחלט, כי העבד מחוייב לשמור מצות אדוניו, וכל נדר ואסר הוא יקימנו והוא יפרנו. ובזה אספיק, רק אברכה את שמך גם ברוך תהיה.

ט¹ עוד כתב היה כותב המחבר לנכדו אברהם² ברומניאי' על היותו מייעץ אותו שלא ליסע משם עד ימצא פרטיטה³ אחר.

רוח הרצון מרחפת על פני נכדי היקר, ויפח באפי נשמת החשק לפקוד את נוך בשורותים אלו, ובפרט בראותי את פני המוביל הלז נכון למועדי רגל לדרוך בארמנותיך, ועם הצטרפות היותו הוא וכל כחותיו בעלי ברית אברם. אמרתי אתן לו מגלת ספר קטנה הזאת ולא ילך עירי מפקידה מועטת, והיתה לאות ברית ביני וביניך כי לא שכחתיך, ולא אכסה מאברהם החבה הראויה, והיו האותיות פורשי כנפי האהבה, כנשר יעיר קנו על שאר בשרו ירחף, אשאך על אברתי, תזל כטל אמרתי, אל תשם לאל מלתי, הנה שמעתי מפי זה המוביל, כי נשאת נס הבחירה החלוטה לצאת משם, תקעת אהלי מחשבתך אל אחת המקומות אשר לא ידעתי. לכן עתה שמע בקולי, אם אמת נכון הדבר, טוב והסר ממך דרכי המחשבה הזאת, ודע כי כל אץ לרגלים חוטא, ולא כל אשר יבטא האדם בשפתיו ראוי הקייום, בראותו פורץ גדר הדרך הישר, ושגיאה נפלה על אברהם לצאת מתוך עמך ואחותך, ללכת אל (ארץ) אחרת אשר לא ידעת. לכן זאת עצתי לא תסור משם, והשען תחת עץ התקוה ימים מה לראות מה יהיה בעיר, כי בהמתנה יתיישרו הבקשות, והיה עבודתך מדי חדש בחדשו, אחרי אשר אין איש יגרש אותך מהסתפח בנחלתו. לכן תחליף שמלות הבחירה ורבעת לבטח תשכב, אם בקולי תשמע, וקיימת המשל הקדמוני כי ראוי לאדם להיות קשור בעבותות חדשות ונזרק בתוך עמיו. וכי יסיתך יצרך או מחשבת חיקך בסתר ללכת לעבד אנשים אחרים, וצדת הקצף בידך וחרון אפך לא יעלה עליך מעלה בדברים אשר תמצא בהם הפסד, רק ההתאפקות והסבל עטרות יהיו לך, ומאחותך לא תשמט ידך עד יצמיח ה' לך גאולת רצונך וחשקך, והיית אך שמח, ושלום.

3. מכאן, שכפי הנראה, נענה שלמה בסופו של דבר להצעת הבנקאי חיים הלוי (וראה גם האגרת הקודמת).

טא. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' ל; כ"י הבודליאנה 2236, מס' נט. כאן הכותרת: עוד כתב היה כותב המחבר לאברהם מרוביקו נכדו מייעץ אותו לבלתי יסע מן המקום טרם יתור לו מקום אחר.

2. ראה האגרת הקודמת ובמבוא.

3. partita.

1' עוד כתב חבר המחבר לאברהם הנ"ל על שלא חפץ לשמוע בקולו והיה מייסרו מאד ותראה כתב יפה.

דחופים יצאו הרצים בעלי חצים, אותיותיך הממהרות אצלי בהודעת בחירותיך המבהילות ועולות בקנה אחד במעלות השגיאות. וכן הסירות ממני אופן הבטחון, ותכרות זמורה ואשכול התקוה קצצת פתילי התוחלת, לבלתי תתעכב שעה אחת שמה אימולה². יצאתה ההסכמה המוחלטת מלפניך ללכת ולשוב ברוביקו³ ארץ מגורייך, כנשר יעיר קנו על סולמות המחשבות הבוטחות תרחף לחושבך, ותתן אל לבך כי שמה תמצא זהב התנופה ועגלה ערופה. אבל אני מבטיחך ובשר כשרה טרפה, ותשים באמתחותיך מאת ככר הקצף לצקת את אדני היגון. וזאת תהיה תורת האשם היוצא מאתך להיותו בלתי מורק ושוטף במימי התבונה וההשכל, וכל אץ לרגלים חוטא, ולא כל אשר יבטח האדם במרוצת הכעס ראוי הקייום. האמנם תדע כי כן האמת כן הוא, ואתה נכדי היקר והבשר עודנו בין שניי, עם כל זה זאת תורת העולה אשר אקה על צוארי לפי שעה אחת, עד אם דברתי דברי. אחרי כן אם אש בחמתך תיקד על מזבח חסרוניך ולא תכבה, הנה ארחץ בנקיון כפי ואומר ידי לא שפכו העורון הזה, ואתה חזק ואמץ. ועתה יאמנו דברי המגידיים ברזל ונחשת מעילי שכלך, וקשת נחושה זרועות מחשבתך, לא אשאל ולא אנסה לשפוך דברי אל לבך, ועל כל נפשות חי לא אבא עוד במוסרים ותוכחות, כי המה פתיחות (!) אל השומע. אבל סגור חותם צר מיעוט המלות האלה, כי בחירה גרושה ומחוללה לקחת. והנה ימים באים תזכור את שמי הדך ונכלם, חלום לא חלם, ואמרת חי אנכי לעולם, ולך ולבית אביך אפרוש סכת שלום, והיית אך שמת. ועם שתדע כי דבר לי מטאסיא⁴ כאשר כתבת, והתחיל לעשות פעולתו, ואם היה תהיה לאיש נבהל וקשה, וכל אסר אשר אסרה הסכמתך תקים עליך, ואם בית אביך נדרה בחירתך, כל מוצא שפתיה לנדריה השכלות יקימם, לך וחי' יהיה עמך. אך כל דבר אשר יבא באש המהירות והבהלה יעבור במימי החרטה. והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים שוגגים במ עור ופסח מחשבות הרות העורונות ויולדות החסרונות, קהל גדול ישבו שמה ועבד לבם כל חרוץ המעל, יהי אלקי עמך ויעל את בחירתך על גוה שאנן וירכיבך על במותי ההצלחות המאושרות, והיו תוצאותיך עד ים המלח, ושלום.

1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' לא (השורות האחרונות חסרות); כ"י הבודליאנה 2236, מס' כח. כאן הכותרת: עוד כתב היה כותב כמ' שלמה מפונציפונצי לכמ' אברהם מרוביקו נכדו מיסר אותו לבלתי יסע ממקום גבירו ללכת ברוביקו ולאבד השכירות טרם ימצא אחר. בכ"י קאופמן 532, מס' 34, תשובת אברהם מרוביקו לשתי האגרות הללו.

2. Imola

3. Rovigo

4. אינני יודע מי הוא.

יא¹ עוד כתב קטן חברו כמ' שלמה יצ'ו מפונציפונצי לאיש אחד שיעמיד סודות המכתב לו לבדו ולא יפרוש לכל איש.

מי מדד בשעלו מימי התבונה וכל בשליש עפר המכתב כראוי, ושקל בפלס דברי האגרות וגבעות הלשון במאזני הבחינה, והיה לו למנה המספר השקול. אותו קח לך ובו תבחר. אך כל בן נכר לא יקרבו, רב לך לבדך, ולעם נכרי לא ימשול להסגירו. קום משחזו בשמן משחת קדש האהבה, כי זה הוא האיש אשר יחיש לו להרכיבך על מרכבת המוסר השלם, ומתק מלתו תצמיח ידידות הנפש ויושיבך על כסא רם ונשא, ושלום.

יב¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה יצ'ו מפונציפונצי הנ"ל לבקשת כמ' עובדיה מקסטילו² היה כותב לכמ' שלמה מקאשי² גיסו על שלא היה חפץ לתת לו ממונו משותפות חנות מטיליקה³ ותשובה לאגרתו נפשטת מהמשפט הישר.

מי האמין כי בקרב חכמים תליו מלין, לא יועילו כי אם לבושת הכותב, והיו אותיותיך לאות על ידיך, כי לעשוק אהבת, שנאת השומרים דרכי ה', אהבת רע מטוב, רטוב הוא לפני שמש הנגלה, כי בגליון מפורסם שם הצפון הראית לדעת, והשנאה מסותרת גלית כיום המעשה מהאגרת כתבת אלי. אז פשטת את כתנת הקורבה והחבה בלי משפט וחמלה ושמלה מגוללה בדמים, במעל ומרד עלית להורס וכורת. לכן לך דרכי שחת מכתבך, את נשמתך הטהורה אשר העלית ממחצב מולדתך ארץ קאשי⁴ ונסתרה והיא נטמאה בגלולי הגזלות, לכחש בעמיתו ותבקש מחיתו, אותו ואת ממונו תשמט ביום אחד. אמרת בלבבך למי זהב התפרקו ויתנו לך לעשות עגל מסכה ולהשתחות לזהובים המלהיבים את פניך, אליהם תאמר אלה אלקיך, אשר יקימו את כסא שלמה המקטר והנובה על במותי ההתנשאות כמלך בחמס יעמיד בארץ. והיה המאשר את העם הזה מתעה צועה ברוב כחו לחמוד הון ריע, קורע מעיל התפארת מעליו והלבש אותו בגדים צואים, יוצאים אל שער הפרסום ובמקום אשר יהיה כל פריו קדש הלולים, עובד אלילים יקרא, כל הרואה יורה באצבעותיו לאמר הזה האיש תלמיד חכם חם לבו בקרבו, וישים ארבו, ובקרובו

יא. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 67; כ"י ניריורק, מס' 59.

יב. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 9; כ"י ניריורק, מס' 5 (עובדיה מאסקולי); כ"י הבודליאנה 2236, מס' 9.

2. אינם ידועים לי ממקורות אחרים. על עובדיה ראה להלן, אגרת יו. אלחנן מקאשי היה שליחו של המחבר בעסקי הירושה שלו ושל אשתו פיורינה. ראה לעיל, במבוא, הערה 10.

3. Matelica. לפי שעה לא פורסם דבר על בנקאי מטיליקה במאה הט"ו. מאמרו של

G. Luzzatto, I prestiti comunali e gli ebrei a Matelica, Le Marche. NS 7

(1907), p. 249f., מתייחס למאה הי"ג. צדיקואר אסף חומר ארכיוני בנושא זה, שלא

ראה אור הדפוס. ראה: R. Bachi, Ricordi ebraici in Macerata, RMI 8 (1933).

יקדש, ותורות יחדש, ונימוסים ישים שרי מסים למען ענותו בשכלותיו, ואלה תולדותיו, בשתי ידיו יקה מדם החטאת, ונתן על קרנות מזבחה, והוא ידע ואשם, חשב להיות מאנשי השם. לכן זאת עצתי אליך, לך בחדריך וסגור דלת הכבוד במצעדיך, בא בצור והטמן בעפר, ותוציא את עפר החטאת אל מחוץ למחנה, תשיב את הפקדון אשר הפקד אתך, כי קדש קדשים הוא, לא תגע בו יד, כי השומר לא ישן, ויש קנקן חדש ובחור ושיבת חכמה זרקה בו, והצל יצילנו יה, חזון עובדיה, כי ה' ישמור עיר מבוקר לערב, ושוא שקר האורב כל עורב למינו ישכון, וכסא צדק לעד תכון.

יג¹ עוד כתב עשה המחבר לאיש פלך אשר קנה חנות והיו שואלים אליו אם יחפוץ למוכרו והבעל משיב כי אינו חפץ למכור בשום אופן.

אחי היקר והנעים. את קולך שמעתי מתהלך בקרב מחני סביב דרוש חנות פלך אשר קנית, אם יעלה בדעתי למוכרו ולהחזיר הקנייה לאחור עם ריוח מצוי בו. הנה אשיבך מלין ואומ' אל אדר, אמת נכון הדבר היו ספורים מה עם המוביל כמ' משה², אך כמתלהלה היורה זיקים הדברים החולמים, כי אם ימצא איש יתן לי מאתים סקודי מריוח אנכי אחזירנו לאחור. והנה העמיד סלם המחשבה ארצה וראשו מגיע השמים, ואז ישיר משה שירות חלושות בלתי ראויות להאמין, כי אפילות הנה. ואיך אעלה במעלות מעשי הנערים, היום בונה ולמחר הורס, מבלי משים לב לראות את הארץ מה היא, ואם המקום מקום מקנה הקניינים אם אין. לכן טרם אחליף שמלות הבחירה ואלבש בגדים אחרים שקול ישקל הדרוש במאזני הבחינה. ואם משה ידבר ואנכי אעננו בקול, חג לה' מחר, לך נחה את עם כחותיך אל שאר העסקים, ויסיר עדין מהעמל מעליו אך הפעם, עד יום אשר אשית אותתי בקרבנו, והיה זה שלום.

יד¹ עוד כתב מאיש אחד שהלך חוץ לעיר לקנות חנות אחד ועתה מודיע לו כל פרטי הדרוש ואופניו וכותב אליו.

מאז באתי אל המלון הידוע אצלך בעד הדרוש אשר כוננת ויחדנו הדבור יחד, הנה עתה לא אכחד מאד' מאומה, וכל דרכי מצעדי בעסק לא אעלים ממך, וכן ארבה אליך מהר ומתם הידיעה מכל הפרטים, לא אפיל צרור ארצה. ובראשונה, הנה מקום מקום מקנה הקניינים אל המשכילים אשר ידעו להבחין בין טוב לרע, ויד חרוצים תמשול. והארץ רחבת ידים היא, מלאת העסקים, והאנשים אשר בתוכה אנשי מדות היקרות, שלמים הם אתנו ומתאווים לחבורתנו. אך בזאת יאותו לנו להיות לעם אחד, כאשר כסף נשקול למכירת המקום, דמי מעות החזקה עובר

יג. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' פח; כ"י הבודליאנה 2236, מס' סא.

2. אינני יודע מי הוא.

יד. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' צא.

לטחור, ולא יכלו להתמהמה בפרעונות עם הזמנים מתחלפים כמשפט האחרים. לכן ראה והבן והגידה לי איפה הם רועים מחשבותיך, כי צולע אני על ירך הספקות בראותי פרעון גדול כזה בלי שום מנוחה וריוח בין זה לזה. ואתה תבחר היותר טוב הנראה בעיניך והגדת לי, והיה זה שלום.

טז¹ כתב חבר כמ' שלמה מפונציפונצי הנ"ל לבקשת איש אחד שהיה דורש למצוא משרת נאמן ואהוב אחד היה מוצא לו משרת טוב. אדרי היקר. יען היות לבית ישראל משענת קנה העבדות ורבו הדופקים על השערים המעבירים קול במחנה, מוכי אלקי' ומעונה, אלף אלפין ישמשונה הטמא והטהור יחדיו יאכלו לחם עוני. האמנם יש אחד ואין שני יפריש כצפעוני, ולא כל האצבעות שוות, וכאשר אשקטה ואביטה במכוני, ויצא איש יעשה פרי למינו, ממחצב מולדתו נקי וטוב, אמרתי והאלקי' אנה לידי בגורל יפה, להיותם מעטי המציאות לעתים האלו. ולכן בהיות כי שמעתי תבקש משרת אחד לצורך החנות שמה פיררה², הנה אודיעך כי עתה ישב לימיני בחור נחמד למראה וטוב למעשה, ידעתי אם תנסנו תמים תמצאהו במדותיו. ואלו התכונות תשוקתו, ובדם ענוים סתה, אם בו תחפוץ הודיעני תשובתך הנשאה. והיה שכרו כ סקודי³ זהב לשנה. ועלי תשען בכל משענת הנאמנות החזק, ובזה אספיק ואומר שלום.

טז¹ כתב לשאול מאת עמיתו לשאול לו למצוא מנהיג אחד. כריע כאח לי, ואתה יושב ממולי, טוב שכן קרוב כמוך היום, ורוב הבטחון והתקוה אשר לי בנעימות דרכיך יביאני עד הלום להעמיס דבר מה על אדרי, כי לישועתך קייתי. וזה כי זה ימים מה גדבה רוחו מהמשרת אשר לי בחנות ללכת לחפשי מעמי ולמצא מרגוע לנפשו אל מקום אחר הטוב ממני, והנני היום בלי מנהיג ישרתני. לכן ייטב נא בעיניך למשוך חסדך אתי במציאת איש אחר יעמוד במקומו, כי לא טוב היות החנות לבדו מבלי רועה, וקרהו אסון ההפסד והשמירה. אך פקח עיניך אחי היקר שיהיה האיש טוב אוהב צדק ושונא גזל, כי כבר ידעת בדור הזה פסו אמונים מבני אדם, ומעטים הם האנשים אשר לא יגישו על מזבחותרם לחם מגואל מהגנבות. ואתה בחכמתך ידעתי תנהלני אל מנוחת ההשקט בזה, עם הצטרפות כי יהיה גם איש חיל בהנהגת החנות, יודע חשבון מסודר כמשפט ולשאת בעול החנות. והיה שכרו כפי אשר תשים עלי, לא אפיל מכל דבריך ארצה, ובזה אספיק ואומר שלום.

טז. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 29; כ"י גיריורק, מס' 25.

Ferrara 2

scudi 3

טז. 1. כ"י הבודליאנה 2236, מס' צא.

יז¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי לבקשת איש אחד באימולה² לכל בני ביתו שלא יתעצלו בעסק אחד שעתה היה הזמן לתור אחרי ההשתדלות. אבי ואחי היקרים. כאשר ירדוף הקורא בהרים כן אנכי מרים לכם תרומת הספורים לאמר עד מתי העצלנות בקרבכם למוקש, אין דורש ואין מבקש, ולנו יקשקש להקים יריעות אהל ביתנו, ומה בצע להרבות פצע ההתרשלות. הלא הדלות הזשפלות לא יוסר כי אם בשרשרות ההתעמלות וההשתדלות. ומתוך עצלות האוחזים בו שנים בכללות לא תכינו מעולם צידה לבית עולמכם להחיות את נפשותיכם. קומו צאו מתוך עמכם ולכו הביאו שבר רעבון בתיכם, כי נכון הדבר מעם האלקי אכל ושתה וכרם יגיעות סתה, ולא ישבות מכל מלאכתו. ומה תצפו ליום פקודה בעסקי אימולה מהרו ועלו שמה, כי עת לעשות בדרישת העסק ההוא. גרפים לא תהיו בשום אופן, וצהר המחשבה תעשו לדרוש, ופתח התקוה בצדו תשימו שניים ושלישים האופנים תרדפהו, כי השג תשיגו את כל חפצכם. ואחרי אשר נתן ה' לכם מטמון הידיעה באמתחות השכל, משכו וקחו לכם בחירה חלוטה ללכת שמה. כי על כן באתי לגלות את אזניכם אל תאחרו, כי ה' יצליח דרככם. רדו שמה אל תעמדו, וה' ילחם לכם, והייתם לברכה בקרב הארץ. והיה האיש אשר יצא מכם תביאו הפרוקורה³ מכם⁴ עובריה מאסקולי⁴ וכל מכתב הכרחי כדרוש ולא תיראו, והיה זה שלום.

יח¹ עוד כתב לכתוב לעמיתו איך במקומו ובארצו נתמעטו העסקים כי ידיע אליו אם יוכלו לעשות סחורה מחטה או כוסמת ושעורים בארצו. יען כי אדם לעמל יולד, ובוזת אפו יאכל לחם היגיעות, ויפצל בהם פצלות על כל מלאכות מהוללות להחיות זרע הקייום על פני כל הארץ. לכן ראוי להודיע אל אד', כי במקום הזה אשר אנכי יושב השחיתו כל העסקים את דרכם, ותתעלפנה המחשבות בראותם ארחות עקלקלות, נסוגו אחר כל הריחות הנהוגות להכנס בתנות הלז, וילכו אחרנית. ולסבה הזאת אתעצב אל לבי, ופניתי בית מחשבתי לראות אם אמצא סחורה מאי זה מין להיות לי כסות קרה אל ההוצאות הבלתי מסודרות העולות עלי. ושמתי מגמת פני לדעת מאתך אם שם בארצך ימצא לקנות חטה בשנה הזאת, או שאר המינים, כוסמת ושעורים. על כן יצאתי לקראתך ייטב נא בעיניך לדעת דמי ממכרם ולהודיעני בפרטות הכל, ועצתך תנחני. וגם אם תאזה נפשך להתחבר בשותפות עמי, והיינו לעם אחד ושפה אחת לכלנו, אנכי אעשה כדברך וענתה בי צדקתי, באמת ובתמים אלך עמך ועליך אסמך כי תשיבני דבר ע"י הקודם וביד אפקיד הדרוש, והיית מוצק ולא תירא, ושלום.

יז. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 22; כ"י ניריורק, מס' 19; כ"י הבודליאנה 2223, מס' עח; כ"י הבודליאנה 2236, מס' סח.

2. Imola. 3. procura. 4. ראה לעיל, אגרת יב.

יח. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' נב; כ"י הבודליאנה 2236, מס' גא (שינויי נוסח).

יט¹ עוד כתב תשובה אל האגרת של מעלה.

מי הוא זה איפא הצד ציד המחשבות המייעצות וחורשות דברים חרוצים ונבון תחבולות יקנה כמוך היום להוסיף אומץ להגדיל תושייה בהשגת הקניינים. הן כל אלה יפעל גבר חרוץ, משכיל אך לרומם את ביתו ולהגביה פתחו, מבקש נוראות הפעולות. האמנם אחי היקר תדע, כי בזאת העצה היעוצה ממורשי לבבך תחתיה תעמוד הבהרת מהחסרון, אשר באולי לא תרגיש ולא תעמיק בה. וזה כי אתה ידעת כמוני, אנחנו היהודים האומללים, ובפרט יושבי הכפרים, יושבים ראשונה בתוכם בגדר השפלות והנמיכות, ועושים מלאכת הרבית מעויינת ומובטת בעין האיבה והקנאה. וכי נוסיף על חטאתנו פשע לחבק זרועות כל התגריות והמינים מהסחורה האפשרית, הנה בעיני יקשה מאד, ולא הייתי מייעץ שום יהודי להכנס בזה. מלבד כי החטה לעשות ממנה סחורה הוא דבר המגולל שנאה עצומה אף מן הגוים איש מאת רעהו, קל וחומר על יד היהודי, עוד מעט וסקלוך ח"ו אם היו רואים המכשלה הזאת תחת ידיך. לכן הסר מעליך המחשבה הזאת, ובטח אל ה' בכל לבך, כי הוא יכין לך פרנסתך, וממקום אחר ישלח שלומך. זאת הסכמת עצתי החלוטה, ובוזה אספיק ואומר שלום.

כ¹ עוד כתב אחד איש המשבח את עמיתו ומהללו שעשה אתו טובה בדרישת הנחשת בארצו.

וזאת לאד', ואומר עתה יודוך כחותי ויהללו את שמך, כי זכרת לעולם בריתך, כי מטה לחם ההבטחות קיימת. שמת בי דברי אותותיך ומופתי השתדלותך בארץ חם החריצות, ויוכח עליהם סימני האהבה והחבה, להשגיח עלי בדרישת ידיעתך, להטיב לי בעסק הנחשת שאלת בעדי לכמ' פלוני. ולי מה יקרו ריעיך ונועם הנהגותיך אחי מה עצמו ראשי השתדלותך, עד כי מחול ירבון השעבודים הנוראים על כתיפי, ואשא בריתך עלי פי. הפעם ראיתי יש לי מכיר ונמצא דורש לנפשי, ולא אבד מנוס הקרובים ממני. והן האדם עבדך לא היה כאחד הנעזבים והנשכחים, ויש אוהב דבק מאח כמוך היום. לכן ימלא פי תהלתך, אודיע בעמים עלילותיך, כל היום אספרה תפארתך. האמנם אחת אשאל ממך כאח יקר לי, אשר פעלת ועשית כל הטוב עד הנה, למען כי זממי יפק לבא אל תכלית המכוון מקניית הנחשת הנ"ל, נצטרך עוד להשתדל לדבר באזני כמ' יצחק הנ"ל להוחיל ביאתי ימים מה, עד נראה אחרית הזמן הסוער הזה. כי עיניך הרואות הפלגת המים הנטושים על פני כל הארץ, וארובות השמים נפתחו מרבי המטר הנתך ארצה, ואיך אעלה בסבות הדברים האלה. לכן בחכמתך תעשה כי יצפה עוד זמן מה עד יקלו המים מעל האדמה, ובוזה ישלם אופני השגחתך אתי בדרוש, ויד ידיעתך תנחני בארח מישור לבא אל תכלית החפץ, ואיש אחר לא ירשנו. ובוזה אדעה ידך התקיפה וחסדך הנאמנת אתי, והיה זה שלום.

יט. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' נג.

כ. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' פא; כ"י הבודליאנה 2236, מס' סב (וזאת ליהודה).

כא¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה מפונציפונצי הנ"ל היה הולך לכמהו"ר עזריאל² יצ"ו הדר בסבינויטה³ מצד כמ' יחיאל מפאנו⁴ תשובת כתבו שכתב על עסקי הירושה מכמ' יעקב מפאנו⁵.

איש אלקי קדוש ונורא. הן קצף אשר מצאתי באמתחות כבודך ותחת רגליך כמעשה צעקת הכפיר, אריה שאג מי לא ירא, ומראה כבוד אד' כאש אוכלת, והיו אותיות מכתבך פורשות כנפי האיבה, חוברות אשה אל אחותה בחרון מתמיד הממית בעליה. מי האמין כי בקרב חכמים תלין הכעס והרגזנות, ואל אצילי בני ישראל ומעם קדוש לה' אלקיך כמוך היום מנורת זהב טהור אשר יוסך על ידך שמן משחת קדש הדבור הניאות. ואם אתה תשחר אל אל ותלבש בגדי קדש מעיל הרבנות איך מן המתוק יצא עז ריאל (?), ולמה יחרה אפך בעבדך, ואותי שמת בכלל פושעי ישראל למאן כל דת ונימוס בתורתנו הקדושה. מי מלל כי תחלל שמי בגוים, ופרשו כחות האגרת שמלת הפרסום, וגללו כחותיך אבן גדולה מעל פי הבאר מעיין חכמתך, מבלי משים לב אם המגיידים הביאו את הבדים בטבעות ההסתר ודברי הכוזב לשאת אותם על צלעות האדון אדו' השלם. מלבד כי לא יעלם וכבר התבאר במופת, כי הדיין ראוי לו לשמוע שני החלקים צמידים ויחדיו למשפט יקריבו. ולא יכשיל את אזנו בחלב הרכילות עם הסרת ההתפעלות, ובין דם לדם וכל ריב וכל נגע על פי התורה אשר יורה בדרישות וחקירות, רק לא ירבה לו מצפצפים ועיניו יביא אל הר הצופים, נופת צופים המאמרים ישליך, ושום ישים

כא. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 17; כ"י ניריורק, מס' 13; כ"י הבודליאנה 2236, מס' 24. לפרשה זו מתייחסות ג"כ האגרות הבאות להלן. תשובת ר' עזריאל דאינה בנידון זה פרסם זנה, שם, עמ' ע"ט. התשובה היא משנת רפ"ט. נראה כי לפרשה זו מתייחסים ג"כ דבריו של ר"ע דאינה באגרת שפרסם D. Kaufmann, Azriel b. Salomon Dayena et la seconde intervention de David Reubeni et Italie, REJ 30 (1895), p. 306 "וגם על אודות המותרים יחיאל מפאנו הודיעני מה פעל ועשה, ואם בכל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה, כי ממונו חביב עליו מגופו ונפשו". מכאן יש חיזוק להשערה שהבעתי במאמרי: שליחותו השנייה של דוד הראובני באיטליה, ציון כ"ו (1961), עמ' 200, שיש לתקן את התאריך באגרת של ר"ע דאינה מרצ"ו לרצ"א. וכבר יוצא מן הדברים שהביא ש. אסף, שו"ת ר' עזריאל דאינה, קרית ספר י"ד (1938), עמ' 551/2, שיש להקדים גם את פרשת ר' יוסף ארלי בשנים אחדות.

2. הוא ר' עזריאל דאינה. ראה עליו מש"כ בתולדות היהודים בדוכסות מנטובה, בעיקר בפרק ה, בערכו.

3. Sabbioneta.

4. "גביר"ו של שלמה מופנציפונצי, מבנקאי בולוניה. רבות מהאגרות של מחברנו נכתבו בשמו. הוא היה אחיהם מאב (מנחם) ולא מאם של הבנקאים יעקב ויצחק מפאנו. יעקב ציווה את נכסיו (פרט לחמש לירות של בולוניה) ליחיאל, כנראה על שום שנאה שהיתה בינו לבין יצחק. אחרי מותו של יעקב ערער יצחק על הצוואה (שנערכה בעש"ג), ובשל כך פרצה המחלוקת על הירושה.

5. מבנקאי פירינצה ובולוניה — מורישי הנכסים. ראה עליו קאסוטו, שם, עמ' 81, 145, 149, 172, 184, 272; זנה, שם, עמ' עז ואילך.

עליו מלח הידיעה השלימה. ולא יתן עליה מחשבה נכריה. ומאשר דברת באתי על החותמת מביאת בנך יצ"ו בעד השליש⁶, הנה אמת מארץ תצמח, והאלקי יודע אשר לכח אמיץ חתמתי שמי. ורעה עוד מזאת באה אלי, כי לא יכולתי מעולם לדעת מי ומי היה השליש עד כי תכף הייתי שולח אליך לכתחלה, אבל לא הרגשתי עד אם ראו עיני בו, חי ה' בצדקה. האמנם בזאת תדע כי אם אמרתי לעלות בסנסיני ההתנצלות הצודקי אצלי כדרוש אצל כסא אד', הנה מחול ימים יכבד האריכות ורבו משערות ראשי הסבות אשר יוציאוני חפשי, וערי מקלט תהיינה לי להוציאני מבית דין זכאי, ומי יתן לי אבר כיונה לבא אל מקום אד' ליחד הדבור אתך, כי כצאת השמש בגבורתו כן צדק ילין אתי ותשקלני במאזני המשפט. האמנם ביעותי הזמן יבעתוני, ולא יתנוני השב רוחי, כאשר יודע כל שער עמי, ביאת הקיסר בעיר הזאת⁷, וכל איש מבני ישראל רובץ תחת משאו להעמיד השכירים בביתו, ופקדוני בעולות ומשא כבד משיבתם ולא אוכל לעזוב אותם כרגע. אבל זאת תשיב אל לבך אד', ואת תקות חוט הדבור בזה תקשור בחלון מחשבתך הטהורה, כי ראייה מספקת אצלי פשוטה ומפורסמת בעיני כל איש, כי תמצא בכל שערינו אין בית אשר (אין) שם עד, אם יום ולילה בחקירה לא תשבות ותשאל מאלה הדברי ריבות לאלפים ולרבבות תשמע היות החלק המנגד טוען טענות שוא. ויושם בפי ההמון אם היה להם מטמון לא היו מקשיבים אונם לתת לו פרוטה, הנפש אשר תחטא תישא ריב וקטטה, חרב והחדה וגם מרוטה, בשבלים אלקטה טרם אתן לו מאומה, ואם יקימני ה' ואחיה לפניו ואוכל פעם אחת לבא לראות את פניך, ולהאריך הספור את אד' כאוות נפשי, אשמיעך את כח משפטי ודיני, ידעתי בצדק תשפוט עמייתך. ולכן השיבה לי ששון ישעך וחדש כליותיך נגדי, ולא אהיה עוד בעיניך כמתעתע. והלבש אותי מחלצות ספוריך, לא תשלחני ריקם כי אם ברכתני. ובזה אספיק ואשת עד עפר מול הדום רגליך ואדברה שלום.

כב¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי סביב עסקי הירושה מכמ' יעקב מפאנו ז"ל לבקשת כמ' יחיאל מפאנו היה כותב להרב ר' עזריאל בסבייוניטה מתרעם כי שלח בנו בעד השליש בלתי רשותו.

גדול הדור נשיא אלקי, ומעיין אשר לא יכזבו מימיו לכל עייף וצמא, וקורא לך גודר פרץ משובב נפשות. להסיר האיבות. שא נא עיניך וראה את אשר עשה לי כמ' שמשון² בנך יצ"ו, אשר בא פה בולוניא לעלות במעלות הברור השלישי,

6. ראה האגרת הבאה.

7. הוא קרל החמישי, שביקר פעמיים בבולוניה: (1) 5.11.1529—21.3.1530; (2) 13.11.1532—28.2.1533. ראה: M. Foronda Y Aguilera, Estancias y viajes de Carlos V, Madrid 1895. כאמור, תשובת ר"ע דאיינה היא משנת 1529 (זנה, שם), ומכאן שהמדובר בביקורו הראשון של קרל החמישי בבולוניה.

כב. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 43; ניו-יורק, מס' 35. ראה האגרת הקודמת.

2. ראה עליו במאמרו הנ"ל של אסף, ק"ס י"ד, עמ' 542; וקאופמן במאמרו הנ"ל.

ובסתר המדרגה יאיץ ימהר יחיש להכנס בעובי הקורה, והוא לא נקרא ממני. הייטב בעיני ה', ומי הוא איפה הצד ציד הפעולות כאלה, ויבא להקריב עצמו אל אחד המקומות מדברי ריבות ואש מתלקחת, זולתי מאשר יושיטו לו שרביט הממשלה בדבור שני החלקים בשלום ובמישור ואחדות נפלא. וגם על העמל והטורח נמצאים האנשים הקרואים אשר לא יתנו כתף סוררת בדברים האלה, קל וחומר להיות עובר ומתעבר על ריב לא לו. ועם שידע אדרי כי תכף בהגיעו בבולוניה התגולל עלי חסרון מחמישים סקודי זהב לזמן שעה אחת, ע"י החצר ובתפישו. הן כל אלה יפעל גבר אשר דרכו נסתרה מהדרך הישר והניאות, ונגד הדין והשורה אצל עבדך. ומה חטאתי לו אשר דלק אחרי בזה האופן. לכן באתי לפני אדרי בשורותים אלה לאמר הסר מקרבך מעשה הנכר הזה, ואת אשר יצא ממעיד יירש את פעולותיך הטהורות, ואם יצא מן המחצב הנקי ישמור חוקים ומשפטים צדיקים אשר אחזת כל ימיך על האדמה, וצא תאמר לו ילך וישוב לביתו ולא יישא את קניני, כי ידעת אדרי מיום דעתי אותך שמתוך לי לראש ולקצין, ואהבת עולם אהבתך. לכן תרא בדמעות העשוקים, ומה יתהלל בנך במים עמוקים, והדברים עתיקים, קול נתנו שחקים לא ישוב ריקם ולא אחמול ביום נקם. ולכן נא אדרי להיות הדבר ונתחן עקרי מאד, לקחתי שליח לכתחלה ונתתי אליו סדר ילך ביום ובלילה עד הגיעו אליך. אל תשלחנו ריקם ממכתב המצטרך לאיש כמ' שמשון בנך יצ"ו, ותסר מכשול מדרך עמי, ולך ישולם חסד, ובזה אספיק ואומר שלום.

כג. ¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי מצד כמ' יחיאל מפאנו לא' רב על עסק הירושה מכמ' יעקב מפאנו.

רבינו נר ישראל, נשיא אלקי', מאור הגלילות, המאיר באור יפעתו על כל יושבי הארץ. הן עם אחד ושפה אחת לכלנו היתה לימים קדמוניות פה בולוניה, לא יבצר מהם כל שלום ואחדות אשר יזמו לעשות, איש את רעהו יעזורו, שנת שלומים לכל ריב נגע האיבות הנופלות. והנה עתה קמה אלומת ההשתנות וגם נצבה, עברה ארוכה ושמורה, והנה חרבו פני האדמה וילכו אחורנית, להב וחרב ובדק חנית הקטטה והמחלוקת לסבת ירושה אחת הנופלת מהאיש השלם כמ' יעקב בכמ' מנחם ז"ל מפאנו לראות מה היה עליה. זה יחזיק בכנף מעילה מכח הטיסטמינטו ² נוצרי, וזה יחיל יצעק כי אחי הוא, עד כי שם בלל ה' שפת כל דבור נכון על שפת אנשי הארץ, ורבים המחזיקים במחלוקת ובמשפטי נכרים יספיקו. ואחרי רוב היגיעות קראו אנשים מאנשי הארץ לשפוט ולדון ביניהם דברי ריבות האלה שנים מפרנסי הקהל היושבים ראשונה במלכות בולוניה. וגם בזה לא אבו להשקיט את הים הסוער עליהם, השנים לא באו אל נח הדרוש כי נבקעו מעייני הפשרה ביניהם, ויצאו יצא ושוב עד יבשת התקוה להסיר המחלוקת וארובות ההפרדות נפתחו. אז

כג. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 21; כ"י ניריורק, מס' 18. ראה האגרות הקודמות.

שבו אל המלון הראשון בחצר בית המלך, ויקראו לפניו לתת לשנים האלביטרי³ השלישי המכריע ביניהם. ואדם אין לעבוד את האומה הישראלית פה בולוניא' יהיה נוח לשני החלקים. לכן יצא הדבר מפי המלך לקרוא אותך אדו' לראש ולקצין השלישי, שיתן ההכרעה אל כל הדרוש. ויטב נא בעיניך אדו' להרחיב צעדיך עד פה ומימי ידיעתך בכוסף ושתה כטל על עשב נקבל רצונך. ואם כי לא ידעתך בשם ואת שמך לא הגידו לי, אחרי אשר בשם ישראל יכנה זאת תורת רצוני השלם אחת היא, על כן אמרתי בא ברוך ה' כי ידעתי צדק ומשפט מכוון כסאך, ושלום.

כד¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה מפונציפונצי הנז' לכמ' יואב מריאיטה² מצד כמ' יחיאל מפאנו על עסקי הירושה מכמ' יעקב אחיו ז"ל.

אדו' השלם. ראוי שלא יעלם איך בהאריך עין כבודך לבא אלינו פה בולונייה רבו כמו רבו הימים הארוכים עם מימי המריבה ואש הקטטה בעסקי הירושה מכמ' יעקב אחי ז"ל. איש על דגלו לצבאותם הקריבו אש זרה כל זכר לגלגלותם, ופרשו עלי כל רשת ומצודה. כי זאת התורה מהאיש אשר נזר המשטימה על ראשו, לא יגרע להזות מי החטאת ולהיות טמא לנפש אדם מהאומה הישראלית, ולהתפשט במעשים הרעים ובמכסה עור כחש, והיה למקרא העדה בכל עדות כוזב ולמסע כל המחנות מכל האספסוף אשר בקרבנו, עד כי נתונים נתונים המה עלי וישטחו שטוח סביבות מחני, ופה גברו העם המתאזים בממון חבירו. לכן במראה האגרת הזאת אליך אתודע בהקיץ אדבר בך, אל נא תעלים עיניך ממני, גאל אתה את גאולת הרכוש, כי אין גואל קרוב ממך, וברית מלך עולם הקיום האמיתי, כאשר הבטחתי באגרותיך זה ימים רבים. ואתה הרם את מחתות האש מהחטאים האלה בנפשותם, ונתת את קטרת השתדלותך המתוק לכפר על העם, ולא יהיה עוד קצף המחשבות הנכריות בבני ישראל, ואסף איש טהור כמוך את פאר ויופי משפחת בית אבינו, והכבוד לא יכרת מעמיה. עם שתדע כי באנו אל הנקודה לקרוא ברורים ישפטו וידינו בינינו דברי דינותינו, ואנכי קראתי בשמך ועל פיך ישק כל עמי. והחלק המנגד קרא בשם כמ' חוקיה מציסינה³. וכן נעשה קונטרסו מקונפרומיסו⁴ ע"י סופר, ושמו גבול וזמן בביאת הארביטרי⁵ עשרה ימים. לכן ראה אדו' אך הפעם אל נא תשת עלינו אופן האיחור בשום פנים, ולא תקיף את פאת ראשנו באחת המניעות, כי עתה ילחכו הקהל את כל סביבותי. ואפס כי עז העם היושב בקרבנו היום, על כן אל נא תמנע מהלוך אלינו בעד כל זה השבוע. והיה כל הנשוע וראה

3. צ"ל ארביטרי = arbitri.

כד. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 16; כ"י ניו יורק, מס' 12; כ"י הבודליאנה 2236, מס' 21.

ראה האגרות הקודמות.

2. ראה לעיל אגרת ב, הערה 3.

3. אינו ידוע לי ממקור אחר.

4. contratto di compromesso.

5. arbitri.

אותך וחי, כי השומע דברי אד' ומחזה תמונתך יחזה לא נופל, וגלוי עינים בבחינה הראויה, כנחלים נטיון מאמריך ואתיו מברכיך ברוך, ונתת מהודך עלינו בעת יאמר בישראל מה פעל אדו', ותנשא מלכותך.

כה¹ עוד כתב עשה המחבר לגיסו² בלפייבה³ מספר לו נצחון הטענה⁴ שעשה בעד כמ' יחיאל מפאנו וכי עתה יהיה לו זמן לפקוד אותו באגרותיו. עת לעשות לאד' אופני ההבטחות וזמן זכרון לנדרים אשר יצאו מאתי, הופדו המניעות ובמות הקטטות הוסרו, ואין עוד שקוץ שומם לריב ומצה, ויצא יצא שכם מחנה חנות ס' יואני⁵ איש על רגלו לצבאותיו. לשחוק אמרתי מהולל שם ה', כי משפט וצדק אראה במדינה. וכי ינצו אנשים יחדיו ונגפו במחשבה זרה למכור שדה או כרם, לא יועיל חרם ביום עברת הקונטרטו, ולו יהיה אסון המכשול ונמכר בשגגתו, כאשר ישית עליו בעל ומנהל מושל הארץ, ולקונה יהיה לדורותיו, ואל ארץ אחזתו ישוב, וגם הבית אשר בעיר לו לצמיתות וכל גבולו סביב. וכן בק' מרצו רצ"א⁶ גלך בס' יואני עם הגביר כמ' יחיאל מפאנו יצ"ו, ואנכי אלך עמו למסע מחנותיו, להכנס בחנות המולחה ובחזקת הבית. עלה נעלה כי ירשנו אותה כראוי, וארץ ארבע מאות שקל כסף בקצף תגאל, ולא יהיה עוד לבית יחיאל סלון ממאיר הטענה וקוץ מכאיב המריבה, כי שלום ואמת יהיה בימיו. לכן אחרי נחה שקטה מלאכת המחלוקת, והרחיב ה' לי בזמן מה, אוכל לכתוב אליך שורותים אלו. אמרתי לא אבטל חייוב אהבתי ארצה, והמכשלה הזאת מאיחור המכתב לא תצא מתחת ידי. ואומר אליך הגה כל כחותי בידיך, אין עייף ואין כושל בו, מושכי קשת החבה היתרה. והיה מדי יום ביומו יהיו כל נשואותיך אצלי קלים מנשרים, ומשאך כמים קרים על נפש עייפה. וכי אלך במו אש מצותך לא אכזה, וגם לכוף כאגמון ראשי ועל לבושי תפילו גורל מצותיך, ומצאתי מרגוע לנפשי האומללה, כי תשמע את קולה בברואה אל הקדש היכל אדו'. כי פקודיך שעשעני ובצל כנפיך יחסון רעיוני, ואדון לפני שמתוך בדור הזה, אנכי העצב הנבזה, בצדק אחזה פני כל העבודות המתייחסות אצלי יוצרי מבטן לעבד לך, ושלום.

כה. 1. כ"י הבודליאנה 2236, מס' סה.

2. לא עלה בידי לזהותו.

3. אחד המקומות הרבים באיטליה הנקראים Pieve.

4. נראה כי הכוונה לעסקי הירושה הנ"ל. עם השערותינו דלעיל ביחס לתאריך האגרת של ר"ע דאיינה (שפרסם קאופמן) נכונות הן, נמשכה הפרשה קרוב לשנתיים, ראה התאריך (1531) להלן.

5. San Giovanni in Persiceto, שבקרבת בולוניה.

6. 1.3.1531.

כ¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי לבקשת כמ' משה מריאיטה² יצ"ו תשובת אגרתו מקרוביו מאסקולי³ שהיו מפחדים שלא יקום עליהם מס חדש מהמעשר⁴ מהאפיפיור.

קול דודי הנה זה בא באגרתך, מדלג על הרי היראה, מקפץ על גבעות התלאות, שם פחדו פחד כחותיך הנשאות ויראת פן תתחיל לעשר מעשר תבואת קנייניך, הבאתם את עומר ראשית רכושכם אל הכהן מהנצורים, האפיפיור שיחיה, פה בולוניא, והיה בעצם היום הזה ועניתם את נפשותיכם לראות עמל וכעס. וכהן כי יקנה נפש כל האומה הישראלית, ועוד מעט לא ישאר ח"ו בלתי אם גוייתנו. צר לי עליך אד' המרום, ובמה אוכל להחזיק מגן וצנה לקום בעזרתך. והנה פה בולוניא לא לקחה אזננו שמץ דבר מהחדוש הזה. ולמה תרצדון יושבי ההרים, אין קול קורא במדבר, רק צרעת נושנת היא מפרעונות הקודמים ומהויציסימה⁴ הראשונה. כל הנמצא כתוב בספר יביא איש צרור כספו לתשלום החוב הקדמון. לכן אין פגע רע תל"ח⁵, כפי מסת ידיעתנו. ועתה אל תירא ולבכך אל ירך, ואף לתולדות המקרים והחסרונות מזבח ההתאפקות והסבלנות תעשה לך, וזבחת עליו את עלות הפחדים בלב אמיץ. כי היא העולה על מוקדה, הנותנת הזמן הזה, כי שור נגח הוא מתמול שלשום. לכן תנוח לגורלך אד' השלם, כי אין דבר רע תל"ת, ואתה וכל אשר לך שלום.

כ² עוד כתב תשובה מהאגרת של מעלה ומשיב הסבה מדוע לא כתב אליו. תמונת מכתבך ראיתי אד' השלם, וסדר כל המלות התבוננתי, מתרעם מתלונן לאמר: מה הרעבון מהאגרות אשר נתתי לאד' זה ימים רבים, והיה מן הנהוג להיות רכוש רב הכמות, ועתה לא יוכלו לשבת יחדיו, ויפשיטו את כתנת העבודה מעליהם. האמנם תדע אד' כי רבו הסבות אשר ערי מקלט ההתנצלות תהיינה, ואיחור הפקידה לא תאשם כאשר איננה נעשת בפשיעה. אבל הקורות חליפות שמלות מהמנהג הטבעי תהיינה מורת רוח המזכרת, והיה למסגרת טופח בקירות לבי והכאב המרובה ישקיט הגדול, כי בא אלינו הקומיסאריא² מהמעשר³ מרומה, והיה לנו לקוץ מכאיב, ובפנים נזעמים מאלמים אלומים התלאות. ולכן באו

כ¹. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 35.

2. משה בן הבנקאי יצחק מריאיטי. המחבר כתב עוד אגרות בשמו, ראה להלן.

3. Ascoli.

4. Vigesima. על המס הזה באותה תקופה ראה Vogelstein-Rieger, Ges. der Juden in Rom, Berlin 1895, II, p. 126; Cassuto, op. cit., p. 205 f. וכן מה שכתבתי

בחולדות היהודים בדוכסות מנטובה, עמ' 82.

5. תהלה לאל חיי.

כ². 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' מד; כ"י הבודליאנה 2236, מס' לב. ראה האגרת הקודמת.

2. commissario.

3. ראה האגרת הקודמת, הערה 4.

המכתבים סתומים וחתומים, היינו כחולמים, מלבד עול דרך ארץ התמידי, ותאחו במשפט העסקים ידי. לכן אשמים היו כחותי מלפרוש עליך אהל יריעת מכתבי, ועצרני ה' מלדת הספורים היקרים בינינו. ועתה אד' ברחום תכפר עוני, אם לא אחזתי ביד ימיני לכתוב לאד', כי העבד אליך תשוקתי. ולא אחלל ברית החשק ותפארתו, בריתי תהיה אתו החיים והשלום. וגם אתה אד' תחזיק במעיל האגרת מההודעה אצלנו מאיכות בריאותך, ואהבתך המעולה בזה אדע כי אירשנה, והיתה לי עדנה, ובלבי צפונה. וגם מאתי קחה לך מגלה משולשת, מתקדשת בטהרת המחילה, ודבר בעטו מה טוב, והיית כגן רטוב.

כח¹ עוד כתב פקידה מאיש הכותב לחמיו ומדיע בריאות ושלום ואת כל החדש הנופל אצלו.

אלה דברי כחותי כורתי בריתי עלי זבח המאמר הראוי נגד אדו', לקחת לך סמים בשמים הספורים הנאהבים ושמן משחת קדש הדבור הניאות, ומשחו בו את אהל מועד האנשים הרמים ובכל בשר אדם יסך הקרוב אלינו כמוך היום. וכמתכונתו לא יעשו כמוהו לאיש זר להבדיל בין הטמא והטהור, ולך יאתה קדה חמש מאות ולבונה זכה מהפקידה המחוייבת חלבנה ושמלת הדרישה ונטף, אנשים נשים וטף. ואחרי רוב ההשתחויות והשאלות בשלומכם פרקו כל רעיוני מחשבתי את נזמי הידיעה אשר באזניהם, ויאמרו אליך אדו' הנה איש בא מרומה קומיסאריא² על כל היהודים לגבות דמי המעשר, מלך ממון מחסר, אדון ועבד יוסר, שבט מוסר במלכותו להכות נפש כל חי. והיהודים הפרנסים לא שתו לבם גם לזאת חלק לבם, עתה יאשמו, לא נמצא רק סמל הקנאה והמקנא, קול מלחמה במחנה, אלה תולדות העברים, באר המשטימה תפסוה שרים, כשנאת החתול את העכברים. אין כל חדש אחר תחת השמש פה בולוניי, רק כלנו שלווים ושקטים תל"ח³. כן ייטב נא בעיניך אד' לתת אלינו שמחה, נגיל בהודעת בריאותכם הטוב, ובכן אשתחזה מרחוק ואדברה שלום.

כט¹ כתב חיברו כמ' שלמה מפונציפונצי הנ"ל לכמ' שלמה מאנקונה לבקשת אשה אחת שמה מרת דולצה ממרקישה³ לדעת עצה ממנו אם תעשה קורבה אחת מבתה לאיש מאנקונה⁴.

כח. 1. כ"י הבודליאנה 2236, מס' קא. ראה האגרות הקודמות.

2. commissario.

3. תהלה לאל חיי.

כט. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 8; כ"י ניריורק, מס' 4; כ"י הבודליאנה 2223, מס' פט; כ"י

הבודליאנה 2236, מס' 8.

2. אינו ידוע לי ממקורות אחרים.

3. Dolce di Marchegiana.

4. Ancona.

אשה בכל אלה הגלילות והיא שפחה נחרפת לאדרי לא תמצא כמוני היום, הפדה לא נפדתה וחפשה לא נתן לה, בכורת תהיה לכל עבודת ביתך, כי זכרתי חסדיך הראשונים, אהבת הנהגותיך, חמדת מדותיך עם בתי היקרה פירנה⁵ בהיותה באנקונה. וכחותיך עברו תורות חלפו חק הנהוג אל ההמון, כי נתת אליה מנה אחת אפים יתרה מהשגחתך הטהורה, וחבה יתרה הודעת אליה. על כן אמרתי אך דבר שפתים אדרוש את אדרי בהמצאו בקמרינו⁶ אקראך בהיותך קרוב, יהיה אור יגיעתך לנגדי וגחלת לחמם גוייתי הצעירה, להשתוקק שכל לדעת תעלמות, וברוב חכמות אשר בקרבך ילינו יתברר לי הזך מן העכור. אדרי ישלח ידו מן החור לגלות לי מצפוני האמת משאלתי זאת, וזה כי אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאה את בתי פירנה הנו' זה זמן מה, כי נשארה שכולה וגלמודה, אלמנה בבית כמ' משה מאריצו². ועתה תרמסנה רגלי אני פעמי דלים הסרסורים לכל דבר טוב ורע, ויושם לפניה האיש כמ' אליעזר אחיו מכמ' יצחק ממונטיקרי² הדר באנקונה, ובהיות האנשים האלה מתעסקים במלאכתם וזלים זהב מכיס, ואל הכסף יסגדו אף ישתחוו להוליך פסחים בדרך לא ידעו, על כן אגששה כעורים קיר הדמיון, ואבא אל אדרי לאמר תמצא שפחתך חן בעיניך להודיעני את האיש ואת שיחו, כחו וזרועו הנטויה עד מקום שידו מגעת. הן אדרי אתמוך בו חכמת אלקי' בקרבו, ולבו יקרוץ אבן מעמסה כזאת למעני ולמען בתי היקרה היושבת אלמנה. לא יהיה למנה ידיעה מבוארת מאתך, ועצתך תנחה אותה, חזק ידיים רפות, כי לרקחות ולטבחות ולאופות יהיו אמה ובתה על שלחן אדרי כל הימים. ואם יש דבר כמוס עמך חתום באצרותיך אל תעלים ממנו, ואז תפקחנה עיני עורים, וצדקה תהיה לך ושלום.

ל¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי לבקשת אשה אחת משרתת בבית כמ' יחיאל מפאנו² היתה מפקדת עסקיה ונער שלה ביד אחיה באימולה³. קול אלמנה הנודדת מן קנה בלי משען ומשענה צועקת במחנה מושבך על שבר בת עמה, כחותיה ורעיונותיה גרפים הם גרפים וחולשת הקנינים. ויצאו ילדיה זכרים ונקבות, נפשות חשובות עזובות, והיו לאסון הענייות והדלות בקרב הארץ. על כן הם אומרים נלכה ונזבחה אל אדרי נפלה נא בידך, כי ה' הוגה על כל פשעי, ועבר באמתך רעב ונקשה, וכל הדבר הקשה יביאון אל ירכתי האשה קשת רוח שפחתך זאת, אשר באה להסתופף היום פה בולוניא, ואלביש מעיל האופות, כי הזמן יצורני למרחפות, תלאות מקיפות נושפות מר עובר על כפות ההתמדה בלי הפסק. ומה אנכי דורש (ת) מעמך קרוב נאמן ואח יקר, הלא אל הנער הזה התפללתי תמיד

.Perna 5

.Camerino 6

7. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 28; כ"י ניריורק, מס' 65; כ"י הברדליאנה 2223, מס' 10 (בקיצור).

2. "גבירי" של המחבר, ראה לעיל.

.Imola 3

לפניך, תן לו הנפש המשכלת והרכוש קח לך. והיה עמך עד יעבור זעם הנערות, ואם איש הוא לא יחיה כבהמה. ואחרי כי בגפו יצא בלי כסף ושמלה, בגפו לא יבא בלי מוסר ותבונה לדעת חקי האלקי ותורותיו כפי מדרגתו, לבלתי הכות אותו מקלות הפחיתות, ולא יגרע שם אביו מתוך משפחתו, והיה בתוך העדה בגשתו אל המזבח לשרת בקדש עם לוחות המכתב בידו. רק קריאתו יתן על השלם, ורפא ירפא משאר החסרונות. כי ידעתי נפל ממנו רב ויצא כצאת העבדים. לכן אד' היקר והשלם כי תמכור אשה את נפשה לאמה כמוני היום, ובאו המים המאררים האלה במעי, תמצא שפחתך חן בעיניך ופרשת כנפיך על אמתך, כי אין גואל קרוב ממך, והיה עמך הנער ימים מה עד יעברו ימי ילדותו, ולפי רוב השנים תרבה מקנת ידיעתו, ושמת השגחתך עליו. ולמען לא אחטא בהנהגת הילד, וגם ההשתדלות הראוי לא יהיה נדרש מאתי מכל שומע, הנה לקחתי מדם התמצית שכירותי המר והנמהר טרם זמנו בהלואה מגבירי יצ"ר ג' סקודי¹ זהב, אותם תקבל מיד הנער והיה לך לכלכל קצת נזקיך אשר תשא למעני, ולא יבא ריקם לפניך בחלק מה. אל תבט אל הכמות המעט, כי ידעת שכר הפעולות מהנשים העבריות קטן מהכיל אף הוצאה קטנה ככף איש. ואם אמרתי אלקטה בעמרים אחרי השרים, צרים יהיו צעדי מלכת ברחובות השאלה, כי לא נוסתי, מלבד כי לשואל נמצא הממאן בצדו, ורבה העזובה בקרב הארץ. ואיך אשים על פני מסוה הבושת, ותחת הזהב יביאו נחשת. לכן קח נא מאתי את רצוני הטוב, והיית מעוז לדל הזה ההולך לקראתך. שאהו בחיקך ובנימן מזאב הזמן לא יטרף למקרה ופגע, כי שאר בשרך הוא ולא תתעלם מן העלב, וה' ישלם לך.

לא¹ עוד כתב חברו שלמה מפונציפונצי הנ"ל קטן להלל ולשבח מרת דולציטה² בת כמ' מרדכי ז"ל ממודינה³ מכל מושכלותיה.

רבות בנות עשו חיל, מתוקה בת אבי חיל, היא העלמה היוצאת לשאוב מימי התבונות. פיה פתחה בחכמה, צמרת הארו הרמה, כבודה בת מלך פנימה. ותלבש אשה שמלת גבר ההתחכמות, חגרה בעוז מתניה. בביתה ישכנו רגליה, רגל ישרה, וירק את הניכיה לשלול שלל ולבוז בו המושכלות. כמה נאות פסיעותיה, דרכיה דרכי נועם. לזאת יקרא אשה מהוללה, כי מאיש תכונות לוקחה, מן המחצב הטהור הולידה והצמיחה, שיר ושבחה תפארת המשפחה. ותרא האשה כי טוב עץ הדעת למאכל ונחמד להשכיל, אלפים בת יכיל, לכן תנו לה מפרי ידיה השבח המהלל המתיחס. יקומו בנות ויאשרוה, יעלת חן תתמוך כבוד, ויהללו בשערים מעשיה. ולי אני הצעיר ה' יוסיף לי אומץ ירבה עצמה, אצא ביד רמה דבר של קיימא, וה' עמו. גם אלה משלי שלמה.

4. scudi.

לא¹. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 30; כ"י ניריורק, מס' 26.

3. אינו כפי הנראה, ר' מרדכי ממודינה החכם והרופא. בשתי אגרות שכתב אליו המחבר

(כ"י הבודליאנה 2236, מס' 14, 15) הוא מכנה אותו כמהר"ר.

לב¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי לבקשת כמ' משה בכמ' יצחק מריאיטה² היה כותב לחמותו באסקולי³ היה שולח אליה הגבינה לדורון. חמותי היקרה, ציץ ומגורה, מטה עזו ומקל תפארה, אשר בצלה אחיה. הנה תסובנה אלומות כחותי בראשונה להשתחות לך, ומהר משה ויקוד ארצה שבע פעמים באמת ובתמים. זבחי שלומים אקטר לשמך הגדול. והיה בכל עת יחס הכוונות מהאהבות המקושרות בחדרי לבבי, אציאם אליך שרתי המפוארת ואופן האגרת לא תהיה נסגרת, רק תמיד מבארת דרכי החבה היתרה אשר אתי, והפקידה המתייחסת אצל עבודתי לא תחסר כל בה לארכה ולרחבה. ואחרי קומי מכרוע על ברכי אקריב מנחת בקורים לפני מזבחך הטהור, לאות ולמופת מזכרת ידידות ביני וביניך, ארבעה חתיכות גבינה של בקרוב למאתים ליט'⁴ בגלילות האלה, כתוב וחתום עליהם כשר, ובאחת מהם חתום פסח, אשר תוכלו לאוכלו בימי הפסח. עתה תקבלי אותם מיד הנושא כתבי זה ותאכלי אותם בשמחה, מנחה היא שלוחה למען אהבתי. ובוזה תדעי כי אלה פירות הארץ הזאת המשתבחים בהם אנשי המדינה, ותהיה לי עדנה כי בשמחה תאכלנה. האמנם אל תביטי אל מראה הדורון ואל ערכו המך, וחרפתו ימח, כי בו צמח שושני האהבה הזכרון לבד להעמיד חבוב הקירבה ודבוק הנפשות איש את רעהו. ואל המוביל הגבינה באהלך לא תתן מאומה בשום אופן, כי פרוע הוא משכרו השלם. ולא אאריך עוד, רק ייטב נא בעיניך לפעמים לפקוד אותי באגרת קטנה מכל מוצא מצבכם הטהור ובריאותכם השלם. והיה לאות ביני וביניכם קיום האהבה, ובוזה אדע כי אירשנה, והמחשבות כי טובות הנה, ואסגור בשר תחתנה, ואצא מלפני כסא כבודך ואדברה שלום.

לבג¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי הג"ל לבקשת כמ' משה בכמ' יצחק מריאיטה² לכמ' ישמעאל מריאיטה³ שהיה חושב עליו כי לקח לו ספר אחד מחדרו והיה מתנצל מאד.

זה משה האיש אשר יחיש המאמר המצטרך, ובמרירות נפש כורך עורך שלחן הספורים הכואבים ומעציבים הנשמה. לא אוכל להתאפק מלדבר על

לב. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 31; כ"י ניריורק, מס' 27 (הסוף חסר).

2. ראה לעיל, אגרת כו, הערה 2.

3. Ascoli.

4. ליטראות. כמות ניכרת!

לבג. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 32; כ"י ניריורק, מס' 64; כ"י הבודליאנה 2236, מס' 17.

2. ראה לעיל, אגרת כו, הערה 2.

3. דודו של משה. ראה עליו קאסוטו, שם, עמ' 81, 83, 86, 236, 341, 349 ואילך; וזנה במאמרו הג"ל על קהילת בולוניה, עמ' עח ואילך; מארכס, במאמרו הג"ל בתרביץ, עמ' 172 ואילך, ובמאמרו בקובץ שור, עמ' 191 ואילך; D. Kaufmann, Ges. Schriften II, pp. 268, 271; S. H. Margulies, La famiglia Abravanel in Italia, Rivista Israelitica 3 (1906), p. 104 f.

הדברים המביאים אשמה על גוייתי האומללה והעגומה הנתפשת ברשת החשד עם הכשרות אשר הוא מר ממות. ואין לי להפלא אם רוח כביר אמרי פי, ונפשי החסרה תחיל תזעק בחבליה, תרבה בלשון גדולת הקומה. כי במקום שהשתיקה תוליד העדר הכבוד והחסרון, הנה כחות הגרון ראויים להסיר מקרבם מעיל הפחד והיראה ונשיאות הפנים. ומן הניאות להתנצל אחרי צל המעלות מהדבור הנכון, וחרפתו תמתי אמת מארץ תצמח. ואם אמרתי להיות כאויל מחריש הייתי משריש בלב האנשים אופן הכזב והשקר, והביטו אחרי משה עד בואו האוהל מהפחיתות, והביאו את אשמו, ולא ידע איש את מקומו להבדיל בין הטמא והטהור. לכן שמעני אדר, מי הוא איפה הצד הספור המגונה, כי בא עבדך במרמה לגנוב מבית גנויך ספר נוצרי מחכמות חיצונייות, והוציא עלי שם רע בפעולה מכוערת כזאת. ויאנחו בני כחותי, ותעל שועתם אל האלקי, כי ינתן עבדך לפני בני בליעל, ויטיפו כאלה על בית יצחק, ואם זרעו יחללו כרמו ופרי זית מעשיו הטובים ברדיפת ההבל ודברי הגנבות. איה איפה קדושתו ומושב כסאו ומשפטי צדקו ושמו הנתך ארצה. על כן לא תאמין אדר, כי יסופר כי אלה תולדות יצחק, יצא מתחת יד אחד מהם דבר אשר כזה, וכחש באבותיו ובגזע משפחתו. האמנם נקיים בני ביתו בצלמו בדמותו אותו ואת בנו, לא תוכל להקטיר עליהם קטרת זרה, ולהעלות הכורת בפרדסי להשחית כל עץ עושה פרי המעשים הטובים, ועשב מזריע זרע הפעולות המאושרות ידעתי לא תניף עליהם ברזל ההשחתה. והאיש אשר הונף והורם באלה הכוזבים והולך רכיל, לא היה המעשה הראשון והדבה הראשונה אשר יצא מתחת לשונו, כי כהנה וכהנה הגדיל עלי שפתי מרמה, ולעשוק כבודי אהב. אבל אשמים הם כחות מזלי הקשה, אשר בער הקדש מן הבית אבי הנחמד. ואכלתי באוני ממנו, ותהיינה כל עשתונותי ומחשבותי נעצבות ומרות רוח ליצחק, כי לא היה מצחק בי המדבר אם היה מן החיים והמת יהיה לו. ועתה אדר, אם רוח הספק יעלה עליך בלקיחת זה הספר, הסר ממך מחשבת פגול מעלי. וסוף דבר בהגדלת החפוש ובכח המחקר הנכון במחתרת האמת לא ימצא הגנב עבדך זה, ובראש כל חוזה לא תאמר אני הוא זה. לך נא בחדריך ותמשש את כל האהל, אולי תמצאהו או תדע מי הגונב. ואשר ימצא בידו יהיה לעבד לאדר, ואני וביתי יהיו נקיים, והיה זה שלום.

לד¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה מפונציפונצי לבקשת יינטילי² בת מרת ליטיציאה³ היתה כותבת לכמ' ישמעאל⁴ דודה בסיינה⁵.

לד. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 38; כ"י ניריורק, מס' 30.

2. Gentile, בתו של יצחק מריאיטי.

3. Letizia, אשתו של הנ"ל.

4. ישמעאל מריאיטי, ראה אגרת קודמת, הערה 3.

5. Siena.

אין לנערה חטא וחסרון במיעוט המלות, כי קשות הם כל ההתחלות, וצניעות
הבתולות לנטות ממעלות אריכות המגלות. לכן אנכי האמה לא תהיה לאשמה כי
אקריב מנחת בקורים הקצרים לאד', כי לא נוסתי באלה. והזמן יורה דיעה ולימים
עוד שבעה, תבין שמועה אגרת שנית ממלאכת תבנית תורות האותיות, אבנים
טובות ומרגליות. לכן ייטב נא בעיניך כי זאת האגרת לא תהיה משכלה מתשובתך
הנעימה. זאת הנחמה לא תהיה נעלמה, כי אשתה דבריך בצמא, ומרחוק אכרע
ואשתחה מול הדום תפארתך, ואדברה שלום.

לה¹ עוד כתב קינה חברו כמ' שלמה יצ"ו מפונציפונצי לבקשת מרת ליטיציאה²
היתה מכתבת לאחותה בפרושה³ והיו מקוננות שתיהן על מיתת הבעל מכל אחת.
אז תבאנה שתיים נשים שאננות, וכרגע מקוננות, אבי יתומים ודיין אלמנות,
לברשות כתנות אבלם. ותשאינה קולם ותבכינה לפני המלך מלכו של עולם, ותאמרו
למה זה צחקה צרה לאמר לשתי האחיות כמונו היום להפיל מגדלים, ועונותינו היו
מבדילים יושבי אהלים, שבט מושלים בחורי ישראל הכריע זרע מזריע הפעולות
הנוראות אלופינו מסובלים קדשי הלולים. ועתה לעפר ישכבו אנשי השם, המאורות
הגדולים, למי החותמת והפתילים מהאהבה והחבה אשר בבחרותם מגדלים עמנו,
ומטה עוז מקל תפארה, אשר עשו בם את האותות איך יבואו המיתות טרם זמנם
והרבו פצענו חנם. ולי אחותך האומללה קובעת כוס התרעלה שתיתי, ושמלה
בדמעות מגוללה, התשכח אשה בעלה. ואם ביצחק היה לי זרע הקיום בעולם
השפל הזה, איך יזה מדמו על בגדי, ולי יהיה לאכלה מכה נחלה כזאת, וכל השומע
יצחק לא לי ישום, וינוע ראשו מדי חדש בחדשו, ויהלל את שם קדשו. וכן גם את
אחותי הנעימה כתפי תפול משכמה, למענך תפול עלי תרדמה, איך פצתה האדמה
את פיה, וביד רמה לקחה הנשמה הטהורה, והאלקי' נשא את אברהם אישך ע"ה
כצורר אבן במרגמה, תקות אנוש רמה, תרעש ארץ ממקומה על אלה המהומות
אחותי הטהורה. לכן אבל יחיד עשי לך, חגרי שק התפלשי באפר, כי חדל להיות
לצרה אורח כשאר הנשים במיתת בעליהן אחרי רוב הימים. על כן שמעו נא
כחותיך המרים, המן הצלע הזה אוציא לך מים מימי התנחומים. ואת האשה הנצבת
דואבת, ומי דמעה שואבת, הטי נא ברך, ותשתה מאותם הנזולים בתוך בארי. ואלה
תולדות יצחק השאיר לבי אל הערפל יגש אמרתי נואש, וירם תולעים ויבאש. לכן
במה אנחמך הלא הכאב הוא מושם על שכמי, אל תקראנה לי נעמי, כי דמי עולמי
ישפכו עלי זעמם, עשה ה' את אשר זמם, ככה יאכלו בניי את לחמם, קראתי למקרה
באר למת רואי, היושב בין קדוש ובין בתר שוכני עפר, את חמדתי הפר, מי האמין
כי יסופר. האמנם מה אדבר עוד, ואם מה' מצעדי גבר לקבר כוננו, ואברהם עודנו

לה¹. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 44; כ"י ניריורק, מס' 36; כ"י הבודליאנה 2223, מס' ח; כ"י
הבודליאנה 2236, מס' נו, 22.

2. אשתו של יצחק ריאטי, ראה לעיל.

3. Perugia.

עומד לפני ה'. מה בצע להרבות פצע וחבורת המאמר המעציב. וכי תשחית את הגוף לכרות עליו גרון הדאגה באבדה הנמנעת החזרה אצלך, ותשיבי אל לבך כי גם כי התאנף בי ה' להשמידני והתרוממתי בנפשי בהתאפקות וסבל, לבשתי מעטה הניחומים כפי היכולת, ובחרתי באומץ הלב והדעת, הכרעתי במשקלי ההסתפקות הוכחתי ונוכחתי. ויתן ה' אליך אחרית טובה לנשאים, ולא תוסיפי לדאבה עוד.

לז¹ כתב אחר חברו כמ' שלמה יצ"ן מפונציפונצי, היה הולך לכמ' ישמעאל מריאיטה² מצד כמהר"ר ר' יעקב מקורינלדו³ סביר (!) להפך הנדר מקמילה⁴ בתו.

דודי לי ואני לו, יוצרי מבטן לעבד לו אנכי אעלה, גם עלה על נוח ההתנצלות הצודק, מאחו פני כסא כבודך בדבור האמיתי סביב הדרוש אשר כתבת להפך הנדר מבתך היקרה קמילה מב"ת⁵, וכי אשים עין השגחתי עליה. על זה אשיב אל אד' כי הבאתי עצה עשיתי פלילה, קול תחנה ותפלה בתוכחת מגולה. והוצאתי מפי מלין לאמר לאשה מה תחילין, כי גוללים התעניות מכאובות אלו האבות כאובות חדשים יבקע. והבאתי מורך ואשם בלבבה, אבל צררתי מים בשמלה, ותמאן לשמוע בקולי. אמרתי אך חולי העקשות והנפש המוסכמת אשר לא תחפרץ בעצה, ויצא השתדלותי מכל החייוב המתייחס. ואתן אל לבי כי זאת תורת המוליד היום הזה אבות יאכלו בשר התאוה וחזרה עליהם, ושני הבנים תקשרנה כפיהם ויפנו אל אלילי ההבלים וחלומות ודברי הצומות המה החכמות הרמות. האמנם בזאת אשקיט סערת לבך, כי הנערה באה אל המנוחה ואל הנחלה מתשלום הנדר בלי פגע, ולא פשה הנגע משום חולי תל"ח⁶, בריאה ושלמה כבראשונה, יפה כלבנה, יתן ה' אליה סחרה, ואתננה עם אריכות הימים לה ולורעה. ואלו אד' אקוד ואשח עד עפר מול הדום רגליך, ואדברה שלום.

לז¹ עוד כתב חברו כמ' שלמה יצ"ן מפונציפונצי בדרוש ניחומים גדולים על האיש שנולד לו א' נערה מוספין על שנים שהיו לו.

1. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 64; כ"י ניריורק, מס' 56.

2. ראה לעיל, אגרת לג, הערה 3.

3. ר' יעקב בן יקותיאל קורינלדי, מרבני פיררה במאה ה"טו. ראה עליו (בין היתר) מ. מורטארה, מזכרת חכמי איטליה, עמ' 17; הג"ל, במאמרו הג"ל ב-Mosé שנה ה' (1882), עמ' 266, שנה ר' (1883), עמ' 52, 134, 193; קאסוטו שם, עמ' 357/8, המביא ציונים ביבליוגרפיים נוספים; אסף במאמרו הג"ל בק"ס י"ד, עמ' 552, ט"ו, עמ' 120 ואילך.

4. Camilla.

5. מגשים באוהל תבורך. 6. תודה לאל חיי.

1. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 70; כ"י ניריורק, מס' 63; כ"י הבודליאנה 2236, מס' 23.

זאת תורת היולדת הנקבה, כי יתרוצצו הדאגות בקרבה, בנפש דאבה, גם בלילה לא שכב לבה. שלחה נערוותיה, תקרא לקבץ את כל הנשים, לאכול לחם ונזיד עדשים, ולהתאבל על הילדה ימים רבים. ושאלה האשה משכנתה ומגרת ביתה מה יהיה משפט הנערה, וכי אין מכאוב כמכאובה, כי קצה בחייה מפני בנות שלשה, ואם אל היאור ישליכה והבת לא יחיון. עוד זאת מדברת ושפתיה נעות, וזה האיש בא אבי הנערה, ודלתות היכלה דופק וכפיו סופק בלב נשבר ונדכה, מתרעם על התולדת האומללה. וגם דלה דלה ספורים מרים כלענה, ותעל שועתו אל האלקי לאמר: מה זאת עשה לו מזלו המטורף ישרף יחרף לבבו, כי לא כנשים העבריות אשתו זאת, על שלשה פשעיה בנות צעדה עלי שור, והוא קשור בחבלי היגון. ויוסף עוד ויתן את קולו בבכי ויאמר: הלהן תעגינה כחותי, הלהן תשברנה יגיעותי ואנחותי עד אשר יגדלו, ומאין לי זהב ומגדנות לתת לכל אחת מהם, וכסף אין לשקול במוהר הבתולות, לא יחדלו הקולות למספר השלשה, ועלתה באשה היתה חזות קשה, ואיבה הושת בין האיש ובין האשה. האמנם אנכי הצעיר ממשפחתי רוחי ונשמתי אליכם אפרוש, ואנכי הוא מנחמכם, האזינו אמרתי לא תשימו לאל מלתי. זאת עצתי משכו וקחו לכם כוס תנחומים, כי שאלתי באורים ותומים, וראיתי אות לטובה ולרחמים. כה תעשו וכה משפטה, אשה כי תזריע וילדה נקבה שבעת ימים תשב בדמי האנחה, וביום השמיני ימול לכם בשר ערלת היגון, כי מי יודע איזה יבשר, אולי היא אסתר בת אבי חיל, והיתה עמה ומולדתה מן המחצב הטהור גוי וקהל גוים יצא ממנה, יושיעו את עמו ישראל, ובאולי כתנת בת קדש לבשתם, כי יפת מראה היא. ואם במצנפת בת כבודכם תצנוף, יפה נוף משוש כל הארצות תהיה, וגם מפרי כפיה תטעו כרמים, ותהיו מאלמים אלומים ההצלחות, ויקראו לבניה אב תברך, ולה תכרע כל ברך, עושר וכבוד אתה, והאיר על עבר פניה שמש צדקה ואור נלהב בת מי זהב, ומלכים מחלציה יצאו. לכן בחסדכם תלבשו מעשה הניחומים, תשקדו על הסבל, תרכבו במרכבות ההתאפקות באומץ לבבכם, ומצנפת בת תצנופו במעיל הרצון כמה שגזר הבורא, כי הכל עשה יפה בעתו, האדם ואשתו כל אחד לא ישובת ממלאכתו. והתפללו בשלום הנערה ואריכות שנותיה, ואורך ימיה תחיה, בת בבת תהיה, ושלום.

לח¹ עוד כתב מאיש המתרעם על אשה תשוקתו אשר הבטיחה אותו לפקוד במכתבה הסתירה פניו (!) ממנו ומקונן.

אם לא תדעי לך היפה בנשים מה היא האנחה העצומה והכאב החזק, צאי לך בעקבי גוייתי הצעירה וראי מכאוביה. יונתי בחגוי הסלע הביטי היותי לצלע נכון לחוף הדאגות ישכון, בראותי הבריה התיכון מהברית אשר כרתנו אני ואתה (!) יחדיו צמדים. יבש היה נקודים ורוח הקדים נשא את הספורים מהידידות אשר היה ביני וביניך, וברית לשפתים כרותה. מה מאד נלכדתי במצודה בהתעצם אצלי נועם

מתיקות דבריה, אשר בהם היית מתפארת לעבוד ולשרת בגודל חריצות מכתבך. מי זאת עולה מן המרכבת מקוטרת מור הפקידות, אשר אמרת בצלך אחיה בגוים ומכתביך יהיו לי למשיב נפש. איה חסדיך אשר הבטחתי להיות אותיותיך חיי רוחי, גם היום מרי שיחי אחותי רעייתי לי פתחי שערי רחמים, אשבעה בטוב פקידותיך, ידיעת קדוש היכלך, ואנכי עבדך לא כן הייתי עמך, כי קמתי לפתוח לך דלתות המכתב לילה ויומם, ודלתי לאורח אפתח לכל עובר ושב לשאל משלומך ואין מענה. נהרס החשק ולא יבנה, לא תעבורנה הדאגות על ידי מונה. לכן אחותי הנעימה קול דמי בריתך צועקים מן הארמה, שובי שובי השולמית ואחזה באגרותיך ובהודעת שלומיך, והיו לי למשיב נפש, וחיית נפשי בגללך, ושלום.

לט¹ עוד כתב נעשה לבקשת איש אחד שנפתה בתו ע"י אחד ושכב עמה ואביו (!) היה כותב לרב אחד יעשה גדר בדבר.

אנא השר אבי התעורר, נר הגולה הדר ההנהגה והתפארת, ידבר נא עבדך דבר לפני כבוד רוממותך, אצעק אפעח כילודה. ויגש אליך יהודה² בנפש סוערה, חבקה נבלות האשפתות לטמאה בם את משפחתי ובית אבי, כל משברי התלאות וגליהם עלי עברו. וכי נמכרנו אני ועמי ביד כל מקרי הזמן במינים שונים החרשתי, כי אין צר בית הצער רואה את כל מאומה בהריסת הקניינים בשומו מגמת פניו באיש ההוא. האמנם מי יחיה בקומו לערוץ הכבוד וחלול גזע בית אבותי, הלא הוא האיש כמ' פלוני, לגור בארץ בא ויפתה בתי היקרה נערה בתולה, ותפשה ושכב עמה. אוי לה לאותה בוושה, כי היתה בזה קדשה. ואזניך תשמענה אר' איך המליטה זכר, זכר עשה האיש הזה לכלימת מחצב מולדתי. מלבד כי בעבדים אין תורה, ונשתנו פני כשולי קדרה. לכן קצין נורא רועה ישראל האזינה, הופיעה בהמון רחמיך להסיר מכשול מדרך עמי, ואיך יגזול את בתי מעמי, שכחתי לאכול לחמי לסבה הזאת. לכן אד' היה לי לצור מעוה, ואל אראה ברעתי, באשר היא עתה לנגד עיני לקלון מתמיד וחרפה רצופה, כי לא יסור שבט הנוגש מיהודה ומחוקק הכאב מבין רגלי, עד כי יבא שי לו מעזרתך הטהורה. וכן שמתי דברי יותר באריכות בשפה ברורה אל המוביל הלו פלו' נושא כתב זה, הכל תשמע ממנו יותר באריכות כי שמי בקרבנו. וגם ימצא שמה האשל הגדול כמהר"ר פלו', והוא מוחזק הידיעה מאד מהדרוש הזה, ממנו תוכל לשמוע באר היטב, ויחדיו צמדים תמתיקו הדבור להיות בעוזרי ולמצוא גדר לפרצה, כי בכס בטחתי וארשת שפתי בל תמנע סלה. ולא אאריך עוד להשעני בדבר הנושא, ומרחוק אשתחזה מול הדום רגלך אפים ארץ, ועפר רגליך אלחך ואדברה שלום.

לט. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' יג; כ"י הבודליאנה 2236, מס' עז.

2. שם הכותב.

מ¹ עוד כתב להפקיד עני אחד אל המרומם כמ' אברהם הרופא² ממנטובה. הקול קול עבדך שלמה, אשר מימי קדם דודאי חבתך נתנו ריח, השיבו את נפשי. כי רצון עבד למלך משכיל, וכל בארות החשק מהאהבה אשר חפרו כחותי בשמי אד' אברהם הן הנה היו למשיב נפש ולכלכל העבודה הראויה נגד אד', והמדות החשובות אשר אתך בבית גוייתך הביאו בכליותי דרכי העבודת השלם. והוסיפו אומץ הבטחון באופני הנהגותיך ונזעמות להעזו פני מכתבי זה לכל דבר הנופל. וכן אחרי קומי מכרוע על ברכי מול היכל אד' לדרוש בשלומך וטובתך, הנה נא הואלתי לדבר אל אד', אם כי במורא אתקרב אל שער בטחוני בקוני, כי במצות עני תשא פני וסלחת לעוני. וזה הוא האיש המוביל הלז פלוני, הנותן את בשר אצבעותי ומכתב אותיותי לחטוא בלשוני, להעמיס על אד' להפקידו בידך, ולהעיד עליו עדות נאמנה מרוב שפלותו ודלותו. כי גר ותושב הייתי בגלילות למרקה³, בחנתיהו ימים ארוכים. ומעשיו כזהב יצאו, ויקח מאבני המכשולים מהמקום ההוא וישם מראשותיו, ובזרועו יקבץ כל התלאות, אשר האריכות בפרטים יהיה משא לעיפה להאריך בהם. ובידו עדייות נוספות ומגלות ארוכות מאנשים חשובים, יעידו על עוצם יגונותיו וצרותיו אשר עברו ועוברים עליו מכל מין וערך. לכן נא אד' יהיה מופקד בידך, ותושיט לו את שרביט עם אנשי הקהל שמה, כל איש אשר ידבנו לבו יתנו תרומה לה'. כי זאת המצוה נשקפה כמו שחר, בבקר תאכל עד המהלל הראוי ולערב יחלק שלל השכר השלם, וכל האיש הראשון ומוקדם במטבע אדמדם לכפר בעדם. זה כל האדם.

מא¹ עוד כתב חבר כמ' שלמה יצ' מפונציפונצי היו כותבים (!) אחד מבני ריאטיה לדודו כמ' ישמעאל² בסיינה היותם משתדלים במלאכת המכתב. דודי השלם. ראוי שלא יעלם מאת אד' איך גדלה התשוקה ורב החשק הנמצא אצלי היום הזה לדעת אופני המכתב בין איש לרעהו, ולהשלים תקון האגרת בכל חלקיה. ובהיותי פוסח על הרצון האמיתי מחסרון העדר המשפט כרצוני, ראה מה עשה האלקי, כי הביא לנו איש עברי, ממרחק הביא לחם ידיעתנו, ואוכל בלחמו ממקומו השיר אשר לשלמה. ואותי הציל מהשגיאות, הדריכני דרך סלולה, ששון ושמחה השיגני, ובאתי אל המלון אשר חשקה נפשי. לכן צאינה וראינה בנות כחותיך בעטרה שעטרה לי המלך שלמה יופי הכתיבה והלשון, גם באישון לילה אור הידיעה יהל עלי. ואלה האותות והמופתים עדים מעידים, אצבעות כותבים בפז החשיבות מסולאים. ויהיו נקראים לפני אד' אגרת שהעינים מאירה ברירה יפיפיה היא וזה פריה.

מ. 1. כ"י הבודליאנה 2236, מס' גח.

2. אברהם בן בנימין משער אריה. ראה מש"כ עליו בתולדות היהודים בדוכסות מנטובה, במקומות שונים, ובעיקר בפרקים ז-ח. 3. La Marca (Le Marche).

מא. 1. כ"י קאופמן 532, מס' 61; כ"י ניריורק, מס' 53.

2. ראה לעיל, אגרת לג, הערה 3.

מב¹ כתב עשה המחבר לאיש אחד שהיה שואל ממנו לדעת אופני המכתב והיה משיב לו בזה האופן.

מי אפוא הוא הצד ציד המליצות, חותם האותיות ופתילי המכתב, ומטה הקולמוס אשר בידי. הכאלה תולדות יצחק² בן פורת עלי עין הבחינה הראויה, מחשבות צעדות עלי שור הדרך הישר מסלת שדה התבונות. נפלאתי כי לב צדיק יהגה לרשת משכנות כלי האגרות, ואם המה פתיחות אל האגרות. הלא המה לעת כזאת למרמס רגל ובלעגי שפה ביד הבחורים, כאשר תעשנה הדבורים תרענה (?) ושברים. וכל מי שבניו זכרים בילדי נכרים יספיקו ומכתב אלקי מאסו, וכן ילכו יקוששו להם תבן הלשון נוצרי, ולהשיך לנכרי והעברי נאלח ונתעב, ויעשו להם אלהי זהב. וגם זכרתי בהיותי בבולוניא יחדיו צמדים בשבתות ובמועדים, האמת היו נחמדים בעיניך דברי האגרות וסדורם. האמנם לא מצאתי באדרי כל כך חשק וצמא למשמע הדברים האלה כאשר לעת עתה. על כן לא ידעתי אם לנסותי בחידותיך באת אלי, ואולי ימושני אדרי ועתה יצחק לפני לנוכח פעולת המכתב כי עקרה היא מהמהלך הישר. לכן יהיה מה שיהיה, לאהבתי אותך לא אחשוך אותך מלהודיעך התשובה המספקת, אדרבה בעדותיה דבור קצר נגד מלכים ולא אבוש אך הפעם. ואומר אל אדרי רבים הם מעמי הארץ השותים במזוקי הפסוקים הרמים מאלמים אלומי הסכסוך, עד יצטרך פירוש לפירושה, ובזה תהרס חומות הידיעה הזאת והיתה תל עולם לא תזכר עוד. ועתה אם אמרתי אשקך מיין הרקח מעסיס רמוני הדרכים היקרים מפז על רגל אחד, דע כי הייתי מכובד בדבורי, ואל תקוה לעמוד על אמתת הדרוש בשעה אחת. כי זה לי ארבעים שנה חי ה' אשר פקודיה מהמלאכה הזאת לא עזבתי, וכל דרכיה הסכנת. ומתפאר אנכי לעשות חבורים ודרכים נוראים וסודות עמוקות, לא הראום אותם קדמוננו הראשונים, יעמוד התלמיד על השלמות האחרון ועם הנסיון. אך ביום הזה זאת הברכה אשר נתברכתי מאת פני התולדת, והנה עבדך מגנאי בא זרח צעיר מעיר מולדתי, הופיע מהר חרון המערכת ואתא מרבבות הטומאה מהדלות, מימינו אש דת ההרחקה לי, ובגויים לא יתחשב. לכן לא ידעתי מה לדבר, כי יצטרך להיות קרוב אליך בבולוניא ושמה הייתי נותן את דחי לך ועשיתי לך מטעמים כאשר אהבת. ואם ידעת ויש עמך אנשי חיל משתוקקים במלאכה, וילעיטוני מן המטבע אדום, הנה אדריכם על במותי הדרך הישרה, ואבא אליכם בבולוניא. ואם שנותי ברק קולמוסי ותאחו במשפטי המכתב ידי תזל כטל אמרתי.

מג¹ עוד כתב עשה המחבר אל האיש הנ"ל למעלה לשבחו שבאה (!) מכתבו השני וכי כבר הוסיף ידיעה במכתב.

מב. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' טו.

2. שם המוען.

מג. 1. כ"י הבודליאנה 2223, מס' טז.

ישמע חכם ויוסיף לקח, יביע שמן רוקח המאמרים הטהורים, אשרי המדבר לאון השומעת כמוך היום, אם למליצים הוא מליץ כסף נבחר לשון צדיק, אוגר בתבונות בן משכיל. על כן שמח בחור בילדותך, כי ראשית גדול נמצא אתך במלאכה הזאת לשמור מזונות פתחי האגרות, אשר לא כן חשבתי מעולם כי עלית בסולם מוצב ארצה במדרגות רבות מהידיעה הזאת וראשך מגיע השמים. לכן דבר לבני כחותיך ויסעו אשר מימי הידיעה להם חומה מימינם ומשמאלם, וישובו ויתנו לפני פי ההתמדה המוחלטת, וכל פטר דבור חמור תפדה בביאור שלם, וטעמו יהיה כצפיחית בדבש. ובאופן אחר לא תוציא מן הבית חוצה המאמר הזר, ועצם הקושי לא תשברו בו אתה ורעיך. וזאת תורת האגרות ותוארם לדור דורים, לכו נא הגברים בנעימות הספורים, כי המה הגבורים במחנה העברים. ומאשר דברת אד' כי רבים מעמי הארץ שואלים באורים דרכי האגרות הישירים, צא תאמר להם ולכל אחד מהם אם תבקשנה בכסף בכוסף אמיתי או תבין דרכיה, ושומע לי ישכון בטח הדרך הנכונה, וימלאו אסמיק שבע הידיעה הזאת. ואם שתדע אד' כי קרוב אני לבא אליכם בבולונוי'א, ולגור בארץ אתכם, כי שאלתי רשות מגברי יצ"ו, ושם אתן את דודי לך ולהם. לכן בין כה וכה תשתדל בקבוץ התלמידים, כי אראה אותך נפלאות בחכמה הזאת ונועם סדורה ומתיקות דרכיה. ובתוך ימים מעטים אבא אליך וברכתיך, ובוה אספיק ואומר שלום.

מד¹ כתב למצוא מלמד.

אחי היקר והשלם. הנה עברו הימים וארכו העתים, ואותך אד' ראיתיך כמחריש, לא תצא פתח המכתב הראוי והנהוג בינינו. חדלו האגרות, נפסקו הפקידות בין איש לרעהו, כאלו מעבר לים אנחנו יושבים. לכן אל נא אד', עורה לקראתי וראה חמדת כחותי החרדים אל דבריך וישועת מאמריך תטה אל תחשוך, הרם קולך במכתביך כי לך הוחלתי ודבריך שעשועי. גם אם מצאתי חן בעיניך ראה להשגיח בעדי אל ארצך ומקומך או בגלילות אשר סביבותיך, אם תמצא שמה מלמד אחד לבניי, ירביץ להם תורה כפי ערכם. כספו כמשקלו אתן לו כאשר יושת עלי מצדך אדרי. אך כי יהיה איש משכיל דורש התבונות לפי הידיעה המצטרכת אל הנערים יצ"ו, ובעל מדות ישרות מופשטות מהזרות, ועם שונים לא תתערב. וכן אד' השלם אל תעלם ממני אופן התשובה הניאותית בדרוש, כי בכך בטחתי, וידעתי תעמיק העיון למעני, כי כן הייתי עושה גם אני בעבורך בגדולה מזאת. ובוה אספיק ולא אאריך עוד, כי למשכילים כמוך האריכות אך למותר, ואספיק ואומר שלום.

אגרת נתן העזתי על שבתי צבי והמרתו

הוציא לאור גרשם שלום

ב"ציון" שנה ג (תרצ"ח), עמ' 215—220 דן חיים וירשובסקי על שני קטעים מכ"י אוכספורד, נויבאוואר 2571, אשר זיהה אותם כחלקים של איזו אגרת מקיפה יותר של נתן העזתי, נביאו של שבתי צבי, ופרסם שם (עמ' 227—235) את נוסח הקטעים במלואם. תוכן הדברים היה נכבד מאד ומתוך קטעי הנוסח שהיה בידי, הסיק וירשובסקי, שנכתבו בשנת שכ"ז (1667), לפני שתם הזמן הנזכר ב"כרוז" שנתן שמע בכ"ה אלול תכ"ה: "בעוד שנה וקצת ירחים תיגלה ותיראה מלכות בית דוד" או "יתגלה משיח בן דוד בעולם" לפי הנוסח באגרת עצמה. לדעתו של ו. הדברים נכתבו בין סיון ואלול תכ"ז כאשר הודעה זו עלולה היתה להתבדות ולהיהפך לרועץ לנתן ולשבתי צבי גם יחד, ועל כן, "קרוב לשער... [שנתן] הקדים רפואה למכה וניסה לבסס את ההנחה שנבואתו היא אמתית אף אם הכרוז לא יתקיים"². הוא הוסיף מתוך זהירות מוצדקת: "כמובן שהשערה זו כליכמה שתהיה מתקבלת על הדעת, אינה אלא השערה". ואמנם, הדברים נראו משכנעים וגם אני קיבלתי טיעונו בדבר זמן כתיבת האגרת או הקונטרס וברוח זו השתמשתי במקור זה הרבה בספרי שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו (תשי"ז).

אחרי פרסומו של וירשובסקי מצאתי קטעים ממקור זה, לרבות פתיחת הדברים, גם בכתבי־יד אחרים כגון בפנקס השבתאי בספריית קולומביה בניו־יורק, דף 16b,³ ובכ"י גינצבורג 517, בהעתקה של השבתאי האיטלקי ר' חיים סגרי. והנה, בין גלויי המקורות החדשים שבאו בעקבות הופעת ספרי והוסיפו הרבה לידיעתנו בכל הפרשה הזאת, נתגלה גם הטכסט השלם של כל הכתב או האגרת — ספק אם לכנותה אגרת או קונטרס. בין כתבי־היד שהגיעו למכון בן־צבי בירושלים מידי ה' אברהם אמארייליו מעזבון אביו ר' שאול אמארייליו מרבני שאלוניקי, נמצא גם קובץ גדול של מקורות ותעודות שבתאיות (סימנו: כ"י 2262). קובץ זה נאסף ע"י ר' אברהם מיראנדה, מחכמי שאלוניקי באמצע המאה הי"ח, שאסף בו כתבים בהעתקות קדומות יותר (וגם אגרות מקוריות של כמה מגדולי התנועה) והעתקות שהוא עצמו העתיק לו מתוך כתבים שהיו בידי. העתקותיו מהוות את רוב הקובץ, אבל גם בדברים שנכתבו בידי סופרים אחרים לפני זמנו, הוסיף הערות משלו שאינן מניחות כל ספק בענין הנפשי העמוק שעדיין היה לו לחכם זה בכל הנוגע לשבתאות ומעידות על זיקתו הפנימית לכמה מעיקריה.

הקונטרס של נתן — הוא בבחינת "חזון" אל המאמינים שנשלח גם, כפי שנאמר בסוף, אל ש"ץ עצמו — בא בראש הקובץ. עמ' 1—34 נכתבו בכתובה ספרדית רהוטה, בשנת ת"ס בערך, ומה שהיה חסר בסוף, הושלם על נייר שונה ובכתב־ידו של המעתיק ר"א מיראנדה עצמו, והם עמ' 35—37, ובסוף הדברים באה תוספת של

1. כך הלשון ב"זכרון לבני ישראל", ענייני שבתי צבי, עמ' 47.

2. ציון ג', עמ' 222.

3. עיין בספרי "שבתי צבי" וכו', עמ' 166—167.

המעתיק שגם היא חשובה, ע"י עדיותיה, אבל לא נכתבה מיד עם סיום העתקתו אלא בדיו אחר, וכנראה לאחר כמה שנים.

הנוסח השלם הזה מכיל פי שלשה ממה שידענו עד עתה וחשיבותו העניינית להבנת דרכי טיעונו ומחשבתו של נתן מרובה. הוא איננו עוסק בשיטת הקבלה השבתאית של נתן, ולא בקשר שבין נשמת המשיח לתורתו על מבנה מעשה בראשית. רק בשני מקומות בא רמז סתמי מאד לעבודת המשיח בסתירת "הבניינים" של הסטרא אחרא, דבר הקשור בהשקפותיו המבוארות בספר הבריאה שלו⁴. לעומת זה, הרי לפנינו הדיון המפורט ביותר בשאלות הקונקרטיות הכרוכות בהופעת ש"ץ ונתן שיצא מתחת ידו. הצדקת משיחות ש"ץ והמרתו, ונוסף על כך הצדקת התנהגותו של ש"ץ לאחר כך, והצדקת שליחותו הנבואית של נתן עצמו נידונו כאן בהרחבה ומתוך נסיון בלתי-מסורתיים בהחלט.

מובלט להתבסס בכל צעד ושעל על הסמכות המסורתית — כדי לבסס מסקנות עתה נתברר שכולנו טעינו בקביעת זמנו של הקונטרס, והדברים על ה"כרוז" ומשמעותו אינם ניתנים עוד להתפרש כפי שפירשם וירשובסקי. אין כל אפשרות להניח שהנוסח כפי שנמצא עתה בשלמותו נכתב בשנת תכ"ז. הרי נתן מזכיר כאן את הנהגת חגיגת ט' באב כיום טוב של שבעה ימים, כמו פסח (עמ' 30 של כתב-היד). ברם, תיקון זה הונהג כחידוש של ש"ץ בשנת תל"א, ולא לפני-כן⁵. הדברים נכתבו, איפוא, לכל המוקדם בשנת 1671, ואולי גם שנים אחדות אחרי כן כאשר ש"ץ כבר היה בגלות ועדות מפורשת על כך באה בדברי ר"א מיראנדה בסיום ההעתק בעמ' [37]. הדברים נכתבו איפוא בשנים 1673—1676. לתקופה מאוחרת זו מתאימים גם דבריו הארוכים להצדקת התנהגותם של אנשי הקבוצה שהמירו לפי פקודת ש"ץ א. נתן מדבר עליהם ועל מעלתם הגבוהה מתוך הבלטה שיש כאן קבוצה מיוחדת וניכרת שהופעתה בציבור עוררה ויכוחים ותמיהות אפילו בחוגי ה"מאמינים". קבוצה כזאת, הגרעין הראשון של ה"דונמה" שלאחר כך, נזכרה בתעודות שבתאיות משנות השבעים, וכבר דיברתי על כך בספרי⁶. נעימת דברי נתן במקור החדש דומה מאד לזו שהובלטה, בשנת 1679 בערך, בפירושי התהלים של תלמידו ר' ישראל חזן מקאסטוריה. מכאן מוכח, שדבריו של נתן לשם החלשת משמעותו של ה"כרוז" ששמע ברקיע, אינם "הקדמת רפואה למכה" אלא פירוש שלאחר מעשה, כאשר כבר נתבדה פשטו של הכרוז. לפיכך יש להבין אחרת גם את המשפט (בעמ' 2 בכה"י): "ואפילו אם יתכן שלא יהיה ממש בכרוז זה". וירשובסקי ראה בשימוש העתיך במשפט זה סימן לכך שנכתב לפני שיכול היה להתבדות. ברם, אפשר לפרש הדברים גם כתרגום מהלשון שממנה הושפע נתן, במחשבתו, דהיינו גרמנית או איטלקית.

4. עיין ה. וירשובסקי, התיאולוגיה השבתאית של נתן העזתי, כנסת, ספר ח' (תש"ד), עמ' 228.
 5. דבר זה הוברר באופן מכריע מתוך שתי העדיות של ר' שלמה בן יהודה ליב כהן (בספרי, ח"ב עמ' 724—725) ושל נתן עצמו באגרת מטבת תל"ב שנתפרסמה ע"י ה' אברהם אמארייליו מתוך הקובץ שלנו, בספונות ה', עמ' רסד.
 6. עיין ביחוד בעמ' [18] ואילך של כה"י.
 7. ח"ב עמ' 728—733, 748—749.

הקוניונקטיב (כגון *selbst wenn nichts daran wäre*) סובל בעברית את לשון העתיד דוקא, והוא הדין גם לגבי הקוניונקטיב האיטלקי. ובאמת נמצאו באגרת שלפנינו כמה משפטים בלשון עתיד הבנויים על שימוש־לשון זה. ואין לדקדק מכאן לגבי קביעת הזמן. הדברים נכתבו במקדוניה, ואולי בקאסטוריה, מקום מושבו של נתן במשך כמה שנים.

אגרת־חזור זו היתה נפוצה בצבור השבתאי ויש בהעתקות קצת שינויים או השמטות. כתבי־ד אמארייליו (מכון בן־צבי) נכתב בכמה מקומות בכתוב משובש למדי, ותיקנתי דברים כאלה כי לא ראיתי בהעתקתם כל ענין למחקר. בכתבי־יד הקטועים האחרים אין שיבושי כתיב כאלה, ובאתי בפרסום תעודה זו לשרת את חוקרי ההיסטוריה שאין להם ענין בכתוב חסר, לקוי ומשובש.

השתדלתי לציין את מקורותיו של נתן עד כמה שידי מגעת, ואני מודה לחברי הטוב פרופ' שרגא אברמסון שסייע בידי בחיפוש אחרי מקורות אחדים בספרות ההלכה. נתייאשתי לעבור על כ"ה אלפים שורות של ס' הפליאה בדפוס קארעץ, כדי לחפש שתי חצאי שורות שנתן הביא מספר זה, ואבקש את מחילת הקורא על כך. אני מודה למכון בן־צבי ולמר א. אמארייליו שנתנו לי רשות לפרסם מסמך זה.

זאת למהר"ן ז"ל על מלכא משיחא

[עמ' 1] דברי אלה יהיו להודיע האמונה קשט אמרי אמת העיקר הגדול שיש לי במה שבישרתי לקהל עדת ישראל על גאולתינו ופדיון נפשנו. הנה כל מי שהכיר אותי או ראה או ידעני יכול להעיד עדות אמת ואמונה כי מקטנותי עד היום הזה לא נמצא בי שמץ פסול וקיימתי התורה מעוני הגיתי בה יומם ולילה ת"ל. ומעולם לא רדפתי אחר תאוות גשמיות ואפי' בזמן שהיה לי הרוחה לענג עצמי כדרך כל הארץ הייתי מוסיף סיגופים וענויים בכל מאמצי כחי ולא נהניתי כלל הנאה גשמית מסיבת בשורתי זאת ות"ל יש כמה עדים נאמנים שיעידו. עוד נוסף על כל זה, ולמדתי תורה בטהרה עד היותי בן עשרים שנה ועשיתי התיקון הכללי שאמר האר"י ז"ל על כל מי שהרבה לפשוע אע"פ שת"ל לא נמצא בו עון במזיד עשיתיו באם ואולי נפשי מלוכלכת מגלגול אחר ח"ו. ובשנת העשרים התחלתי ללמוד ספר הזוהר ומעט מכתבי האר"י ז"ל והבא ליטהר מסייעין אותו מן השמים ושלח מלאכיו הקדושים ונשמותיו הטהורות והודיעוני הרבה מסודות התורה. ובאותה שנה אחר שנתעורר רוחי במראות מלאכים ונשמות קדושות בהיותי בהפסקה בפ' ויקהל¹ ואני סגור בחדר מיוחד בקדושה ובטהרה אחר שהתפללתי תפלת לחש בבכי גדול בהיותי

1. השנה היא שנת תכ"ה שפרשיות ויקהל ופקודי נקראו יחד. בכ"י גינצבורג 517 כתוב בפרשת ויקרא. דהיינו בשבוע שלאחר כך.

עסוק בתחנונים, הנה רוח על פני יחלוף תסמר שערת בשרי וארכובותי דא לדא נקשן צפיתי במרכבה וראיתי מראות אלהים כל היום ההוא וכל הלילה ואז הנבאתי נבואה גמורה כא' מהנביאים כה אמר ה' וכו' ונתחקק בלבי בבירור גמור על מי היתה נבואתי וגם שהוא מוכרח שיהיה חי וקים לעולם². וכן מצינו בדברי הרמב"ם ז"ל³ שהנביאים היה מצטייר בלבם פי' נבואתם באופן שלא נשאר לו ספק בנבואתו. ושוב לא ראיתי מראה גדולה כזאת עד היום ונשאר הדבר כמוס בלבי עד שהגואל פרסם עצמו בעזה וחתם בשם [עמ' 2] משיח. ואז הורשיתי על יד מלאך הברית לפרסם מה שראיתי. ונדוע לי אמתותו על פי הסימנים שמסר האר"י ז"ל⁴ והוא שיגלה עמוקות בתורה, ולא יפול דבר ממה שיודיע, וכן היה במלאך הנו' שנגלה אלי בהקיץ וגילה לי כמה עניינים נוראים. ובכלל דבריו היה שעתה הוא הקץ האחרון מה שאמ' הכתוב⁵ כי יום נקם בלבי. ואעפ"י שאחז"ל⁶ לבא לפומא לא גלי, כבר נאמר פירושו בס' התיקונים דף מ"א⁷ ומפני זה ידעו יונתן בן עוזיאל כדמשמע בגמ' פ"ק דמגילה⁸. והאר"י ז"ל נתן טעם אחר איך נודע לדניאל הקץ והוא מפני שנשמתו ירדה עד מקום שעומדים נפשות עקבות משיחא⁹. אמנם הזמן¹⁰ שיתגלה לא נודע לי משום מלאך רק כרוז שמעתי באלול שנת התכ"ה בלשון זה. מכאן לשנה וקצת ירחין יתגלה משיח בן דוד בעולם. אולי פירושו פרסום שמו¹¹. ואפ"י אם יתכן שלא יהיה ממש בכרוז זה אין ליתן ח"ו פגם בנבואה הברורה, ולא במלאך שנודע לי אמיתותו כי הוא עיקר ושורש גדול וכל הרוחות שבעולם אין מזיזין אותו וכל עוד שהגואל שאמרתי חי וקים בעולם אין לשום בריה ליתן הכוזה לנבואה זאת¹² וזו היא כוונת חבקות הנביא¹³ ועוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא ולא יאחר כלומר שיבא חזון ונבואה למועד שיעד הקב"ה לגאול

2. דיעה זו לא נזכרה בכתביו הראשונים של נתן, המשפט כולו חסר בכ"י אוכספורד וגינצבורג. ועיין גם למטה בתחילת עמ' [27] של כה"י.
3. הלכות יסודי התורה פרק ז', ג'.
4. בתחלת שער רוח הקודש.
5. ישעיה סג, ד.
6. מדרש תהלים ט, ב.
7. כל הלשונות מס' התיקונים באו כאן על פי מהדורת מנטובה ש"ח (היחידה שנדפסה בימיו של נתן).
8. מגילה ג, א.
9. עיין בסוף שער הפסוקים להרח"ו.
10. כאן מתחיל הקטע בכ"י אוכספורד שנתפרסם ע"י חיים וירשובסקי ב"ציון" ג' (תרצ"ח), עמ' 227—232 (אצלו: פרגמנט א').
11. פירוש זה בא בניגוד לדברים שנתן כתב בשנת תכ"ז עצמה כאשר עוד האמין שעד סוף שנה זו תבוא הגאולה. ברור שסגנון התירוף מעיד שהדברים לא נכתבו בתכ"ז כאשר חשבנו עד עתה אלא כעבור כמה שנים, והם באו להחליש את תוכן דברי הכרוז ככל האפשר.
12. הדברים נכתבו איפוא בחיי שבתי צבי. כל המשפט וכל עוד וכו' חסר בכ"י אוכספורד וגינצבורג.
13. חבקות ב, ב—ג.

את ישראל ויפת אותו הנביא לקץ ולא יכזב אעפ"י שלכאורה יהיה נראה שכיזב ולזה אמר אם יתמהמה חכה לו וסי' ואני תמיד איח"ל¹⁴, כלומר אם יתאחר הקץ שאמר, מ"מ חכה לו כי בא יבא ולא יאחר. הנה עופלה לא ישרה נפשו יש לפרשו לשון חזק ולשון אופל שיהיה אפל וקשה עורף מי שאין נפשו מיושרת שיש לו תערובת רע בנפשו אמנם צדיק באמונתו יחיה ר"ל מי שנפשו מצודקת באמונתו יחיה. וזה הפי' מוכרח, דאל"כ איזה נביא מצינו שניבא על הקץ. שאע"פ שדניאל ידעו לא היה נביא כדאמ' בגמ'¹⁵. ועוד דקרא [עמ' 3] פליג דידיה אדידיה. ברישא קאמר אם יתמהמה חכה לו משמע שיש איחור ואח"כ אמ' ולא יאחר אלא חדאי כדאמ'. ועל פי מלאך הברית פרסמתי נבואתי ולא עברתי ח"ו על בל יאמר¹⁶. שהרי מצינו כי מניעת שחיטת יצחק אבינו היתה ע"י מלאך וכן מצינו שאחז"ל¹⁷ גבי בלעם, וז"ל אמר בלעם כן דרכו לומר ולחזור בו ע"י מלאך. וכ"ש בעניינינו שאין כאן חזרה ח"ו רק גילוי מילתא בעלמא שהורשיתי לגלות נבואתי.

ועוד קבלתי ממלאך הנו' שאפי' ח"ו יהיה כל ישראל חייבים לא יעכבו הגאולה בעונם ח"ו כאמרם חז"ל¹⁸ או בדור שכולו חייב. עוד קבלתי ממנו שראוי שיאמינו ישראל בלי שום אות ומופת. וכל מי שלא יאמין בידוע שיש בנפשו תערובת רע מן הדורות שמרדו במלכות שמי' ובמלכות בית דוד¹⁹ וכיוצא בזה ויש ראייה בדברי חז"ל שלענין בשורת הגאולה ראוי להאמין בלי אות. שהרי ראש הנביאים נענש על שאמר והן לא יאמינו לי. ועוד אחז"ל²⁰ שאין עתיד' ליגאל אלא בזכות האמונה שנא' תשורי מראש אמנה כמו שהיה במצרים שאעפ"י שראו אותות לא היה ממש בהם שכל מצרים היו מכשפים. רק להיות ישראל קדושים כל שנשמתו טהורה האמין בדבר האמתי. וכל מי שהיה רע בנפשו לא האמין ונאבד כדכתי'²¹ וחמושים עלו בני ישראל. ויש לי להליץ על כל הדור הזה. שהרי רוב ישראל האמינו בתחלה ואע"פ שחזרו ולא האמינו, כן היה במצרים, ואעפ"כ נחשב להם האמונה הראשונה זכות ונאמר עליהם לא נגאלו אלא בזכות האמונה. אמנם בודאי מעלה גדולה יש למי שעומד קיים באמונתו כי זה מורה שהוא מדרא דמלכא משיחא ונפשו ענף משורש נפש מלך המשיח כמו שהיו דור המדבר כדכתי'²² שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו. ופי' האר"י ז"ל²³ שכלם היו ניצוצות משורש נפש מרע"ה. ולכן אע"פי

14. תהלים עא, יד.

15. סנהדרין צג, ב; צד, א.

16. יומא ד, ב.

17. במדבר רבה פר' כ, טו.

18. סנהדרין צת, א.

19. מדרש שמואל יג, ד.

20. שה"ש רבה ד, ה, לפי הניסוח על יציאת מצרים (ולא על הגאולה העתידה) שבמכילתא,

מס' ויהי פ"י, עמ' 115.

21. שמות יג, יח.

22. במדבר יא, כא.

23. בס' עץ חיים שער לב, פ"א.

שהיו כלם חייבים במצרים שנא' ²⁴ גוי מקרב גוי עכ"ז זכו למעלה גדולה שלא זכה שום דור. וכן בדורנו זה. ולכן אחז"ל ²⁵ בא חבקוק והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחיה. שכל מי שיאמין בגואל אע"פי שיהיה חייב יחיה מכח שורש הגואל שבו ²⁶. וכל החושק [עמ' 4] ותאב ליכנס באמונה זאת ומבקש אחריה מקיים מקרא שכתוב ²⁷ ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם, ואין לשון בקשה מורה אלא על דבר שהוא בהסח הדעת ושאין הדעת מקבלתו. והיינו דכתי' בסיפיה דקרא ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים. והפחד הוא מפני שנר' לכאורה שהוא נגד הדת המקובלת בידם. ויש לי טעם גדול שאסור להאמין בזה ע"י אות ויש הוכחה מהתלמוד שראוי להאמין מבלי שום אות דהא קיימא לן ²⁸ מלתא דעבידא לגלויי לא משקרי אינשי. ואמרי' בפ' שני דראש השנה לענין קדוש החדש שאפי' איניש דעלמא שבא מסוף העולם דאמ' ביום פ' קדשו החדש נאמן משום דהוי מילתא דעבידא לגלויי ומילתא דליכא הנאה לא חיישינן לחלופי אפי' בגוי לענין אסורין ²⁹ ואמרי' גמי ³⁰ אומן לא מרע חזקתיה. ובנדרן דידן ³¹ איכא כל הני מילי ותרוייהו בחזקת כשרות עומדין וכן הוי דבר שהוא עשוי להגלות מהרה דהא קי"ל ³² מיתה שכיחא בפרט להראות בזה שהוא סכנה גדולה ועצומה כי האיש אשר נאמרה הנבואה עליו בזמן שהש"ת מאיר עליו אורו עושה כמה עניינים נפלאים וזרים בפני הכל. ולולי שהוא גואל האמיתי כבר היה נאבד זכרו אפי' על א' מהקלות שעשה וזה אות גדול על משיחותו דהא קי"ל קב"ה לא עביד ניסא לשקרי ³³. וכל המודה על האמת יכיר ויבחין כמה ענייני' מופלאים נראו בו מהשגחת הש"ת עליו דאע"ג דקי"ל שהנביא צריך ליתן אות היינו במידי דלית בהו כל הני חזוקי כדארמן. ועוד יש לסייע לזה מפלוגתא דאית בירושלמי ³⁴ בשני נביאים שנתנבאו כא' בכרך א', חד אמ' צריך אות וחד אמ' אין צריך אות ופי' הרב בעל יפה מראה ז"ל כאחד, שא' מעיד על חבירו וחברו מעיד עליו. וטעמא דמ"ד דאין צריך [עמ' 5] אות, הוא מפני שכיון שמוחזקי' לצדיקי' לא משקרי

24. דברים ד, לד.

25. מכות כד, א.

26. עיין על מושג "האמונה" הגמצא כאן, בספרי ח"א, עמ' 230—231.

27. הושע ג, א.

28. במקור הנזכר בשורה שאחריה, ראש השנה כב, ב.

29. עבודה זרה יב, א, בתוספות ד"ה ושדי.

30. בשינוי לשון, ונראה שכונתו לחולין צו. א לגבי קפילא ארמאה, ובודאי לקח את הנוסח מהלשון השגורה "אומן לא מרע נפשיה", ר' שו"ע י"ד סי' קי"ד, ה'.

31. משיחותו של שבתי צבי.

32. גיטין ל, ב.

33. ברכות נח, א. בכ"י אוכספורד וגינצבורג שונה הנוסח, אחרי "בחזקת כשרות עומדין": ולולי שהוא הגואל האמתי לא היו לו אלו השנויים שבזמן שהש"ת מאיר עליו אורו עושה כמה עניינים נפלאים וזרים לעיני הכל וזה ראייה על אמיתותו דהא קי"ל קב"ה לא עביד ניסא לשקרי.

34. סנהדרין פ"י, הל' ה' בסוף.

ולא חיישינן לגומלין. ועוד שכמה אנשים יחידי סגולה נאמנים שראו דברים רבים שהם חרץ מן הטבע. וזה גלוי לכל מי שרוצה לעמוד על אמיתות זה הענין. ובענין האותות אין הכרח שישנה הטבע אלא ³⁵ כל שאומר דבר שא"א לאומרו ע"י שכל אנושי הוי אות ואע"ג דאיכא למיחש דאיכא דברים בגו גזרת הכתוב להאמינו על פי אותו אות כמ"ש הרמב"ם בה' יסודי התורה ³⁶. והנה כמה פעמים נשבעתי שברעות חמורות בפני כמה אנשים על אמיתות זה הענין. ולקיים מקרא שכתוב ³⁷ ונשבעתי חי ה' באמת ובמשפט ובצדקה אמרתי הנני נשבע בשם ה' אלהי ישראל ובתורתו הקדושה כי כל מה שאמרתי על ענין הגאולה לא בדיתי דבר מלבי ולא הוספתי ולא גרעתי ממה שקבלתי. ושמים יגלו עוני וארץ מתקוממה לי, ויחולו עלי כל אלות שבתורה אם בפי עולה ולשון רמיה. ואיך יתכן שאאביד עולמי על לא דבר ואהיה נטרד מב' עולמות. חי ה' אם היה לי ספק בנאומי. חובל הייתי בעצמי. ומלבד השורש הגדול שיש לי באמונה הזאת מפי הנבואה, עוד נגלה אלי ספר מכתיבת יד ³⁸ ושם היה מפורש שם הגואל. שמו ושם אביו ובאיזה שנה גולד. ושם כתובי' ענייני' רבים ממה שיעשה והם סתומים וחתומים לא ידעתי פירושהם וגנותיו עד עת קץ. והרבה פעמי' נאמר אלי כי ענייני מלך המשיח רמים ומופלאים עד מאד וזרים לפני בני אדם. ובעוד היותי בעזה בזמן תוקף הבשורות והאמונה אמרתי לכמה אנשים דעו שמפני זרות מעשי מלך המשיח יחזרו בהם המאמיני' בו ולא יאשרו רק קצת יחידי סגולה ³⁹. ואחרי שהודעתי העיקרי' הגדולים, שיש לי על האמונה הזאת אין לטוען לומר שנדחה משיחותו מפני זרות מעשיו שהרי קבלנו שהמשיח בא באופן זה. והרי קדם הוא ח"י שנים ⁴⁰ קודם נבואתי ועשה מעשים זרים לעיני בני אדם. ומוכרח שנשוב ונאמר מ"ש הרמב"ם ז"ל באגרת תימן ⁴¹, כי ענייני מ"ה לא גודעו לנו עד שיבא. כי דברי חז"ל [עמ' 6] אין אנו מבינים אותם. ועכ"ז כל מי שירצה לחקור היטב ימצא עזר גדול וסיוע על כללות דבריו בדברי חז"ל ובפרט בדברי הזוהר. וכיון שלא נמצא בתלמוד בפ"י שיחלוק עליו יש לנו לילך אחר ס' הזוהר לפסוק כדבריו. וכן אמרו בפירוש

35. בכ"י אוכספורד וגניצבורג: ולסברת המצריכים אות [יש להשיב].

36. בפרק עשירי.

37. ירמיה ד, ב.

38. המראה של "אברהם החסיד"; עיין בספרי ח"א, עמ' 181—189.

39. דברים אלו קרובים ביותר לעדות ר' אברהם קונקי (בס' תורת הקנאות, עמ' 39): "נתן הנביא אמר בפיו בתוקף התלהבות האמונה מי יתן לבבכם זה כל הימים, אך דעו נאמנה ש"ץ יעשה מעשים זרים ומשונים על שכל העולם יחזרו להיות כופרים באמונתו וכל ישראל יתיאשו ממנו יאוש גמור ולא יאשרו ממחזיקי אמונה זו בעולם רק א' מעיר וב' ממשפחה". מסופקני מאד אם יש כאן באמת עדות עצמאית ובלתי תלויה, אעפ"י שהוא מייחס הדברים לגדולי הדור בין חכמי חברון שכאילו שמעו הדברים מפיו של נתן ממש. יתכן שהר"א קונקי זכר הדברים מקריאת האגרת שלפנינו.

40. בשאר כתבי היד "קודם זה כמה שנים עשה מעשים זרים". בגירסא שלפנינו נשתמר זמן פעולתו הצבורית הראשונה של שייף, ת"ז או ת"ח.

41. אגרת תימן, מהד' דוד חולוב, תרל"ה, עמ' 48.

הפוסקי' האחרונים בכמה ענייני' ובפרט בענין תפילין בח"ה שאין אנו מניחי' אותם מפני דברי הזוהר. ולא נמצא בתלמוד בפי'. ואפי' לפי האשכנזי' שמניחין הוא מפני שסוברים שלפי דעתם מכרעא מילתא בתלמודא להניח. ועם שרש"ל ז"ל⁴² הפריז על מדותיו בענין, כבר הכה על קדקדו הרמ"ע מפאנו ז"ל בתשובו'⁴³. וכן כלל זה מפורש בשו"ת הרדב"ז⁴⁴. ובכמה דברים אנו פוסקי' כירושלמי בדבר תלמודא דידן לא פליג. והנה ענייני מ"ה יר"ה לא נתגלו בתלמו' בפי', כדי שלא יבואו ח"ו בני אדם לידי טעות. ונאמרו בהעלם בס' הזוהר אשר נגנזו וכתוב בספרו שלא יתגלה כי אם קרוב לימות המשיח⁴⁵. וכן כתוב שם שימצאו כמה ספרי אגדתא המגלי' עניינים אלו בדרא דיתגלי מ"מ. וכמה פעמים נאמ' בס' הזוהר⁴⁶ יתפרנסון בחיבורא דילך בדרא בתראיה ולכן יש לנו להביא ראיה מדברי הזוהר בעניינים אלו וכל מה שנמצא בתלמוד שנראה שסותר לעניינינו נברר אותו בע"ה.

הנה קרא כתיב⁴⁷ והוא מחולל מפשעינו ולא נתפרש מהו החילול, ולפני מי יהיה מחולל, ובס' ר"מ⁴⁸ מתפרש דף רפ"ב ע"ב פ' כי תצא וז"ל אדהכי קם בוצינא קדישא שהוא רשב"י עם האיש שהיה בזמנו נקרא רעיא מהימנא לפי שהיה מגולגל בו נשמת מרע"ה וזה ברור לרגיל בספר זה ואמר רשב"י שבחיו לפני ה', דביה אתמר לגבי דרא דגלותא בתראה וה' הפגיע בו את עון כולנו ואח"כ אמ' ר"מ באומאה עלך וכי' גלי ליה לכל רישי מארי מתני' דישתמדעון ליה ולא יתחלל יתיר כל' לאיש שאמ' עליו קרא דבדרא בתראה ה' הפגיע בו עון כולנו גלי אותו לחכמי שיכירוהו ולא יתחלל הרבה דביה אתמר והוא מחולל מפשעינו כלומ' שהוא מחולל בין החכמי' מפני עון העולם. ואם איתא שמלך המשיח הוא איש ח' וצדיק מאד לפני הבריות מדוע יהיה מחולל בין החכמים. אפי' שיהיה עני ומלא [עמ' 7] נגעים, לא מפני כך ראוי שיחללוהו וידברו עליו תועה החכמי' ומרי מתני' ואדרבה היה ראוי יהיו גוערים ומנזפים לכל מי שיבזהו ולמה הצריך כ"כ השבעות בשם המפורש שיכירוהו החכמי', שכן אמר גלי ליה לכל רישי מארי מתני', והרי מפני צדקותו וחכמתו היה ניכר ועומד אלא דאי שמפני המעשי' הזורים שיעשה יראה בעיני החכמי' שעושה דברי' כנגד הדת ויחללוהו. ולכן הזהיר שיכירוהו לכל הפחות לחכמים ולמ"מ. ובעמוד הקודם שהוא ראשית הענין פי' מהו חילולו והוא שאמ' הכא אשכחנא אסוותא לגביה דאתמ' ויתן את רשעים קברו בתי קבורה דא, כן הגיה האר"י ז"ל⁴⁹ וקודם לזה פי' מהו הקבורה

42. בשו"ת מהרש"ל, סי' צח.

43. שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' קח.

44. שו"ת הרדב"ז אלף קי"א (סי' לו) ואלף קנ"א (סי' פ).

45. בס' התקונים, תקון סט, דף קיא, ב.

46. עיין למשל בסוף תיקון ר', דף יט ב' (לפי דפוס מנטובה).

47. ישעיה נג, ה. בדברי ר"א קונקי שהבאתי בהערה 39, הזכיר מיד אחרי כן גם את דברי

נתן: 'ועליו נתנבא הנביא והוא מחולל מפשעינו'.

48. רעיא מהימנא.

49. אין הגהה כזאת בס' דרך אמת (שחיה בדפוס לנגד עיני הכותב), ונראה לי ברור כי

זה תיקון מגמתי לשם הכנסת דרשה שבתאית לתוך הקשר-הדברים.

וז"ל שפחה רעה איהי קבורה מות עניותא דאורייתא ואיהו קבורת עני וכו' אתקריאת שבתאי לילית אשפה מטונפת וכו' דורקין כלבים וחמורים דאיגון יש"ו ומחמ"ד כן הגיה האר"י ז"ל⁵⁰. ורשעים איגון הוא אבי אבות הטומאה. ואח"כ אמ' בתי קבורה דא כלומ' בין על קבורת שפחה רעה שבתאי. בין על קבורה שעומד בין הרשעים. וכן בעמוד הקודם לזה⁵¹ מתפרש כי תיבת בתי מתפרש על המזלות ואמ' דאית ליה מות עניותא דאורייתא להיתו עומד במקומות פגומי' כאלו ומפני זה אמר אח"כ שיהיה מחולל ולא יכיר אותו החכמי' ולכן נאמ' ⁵² ואת פושעים נמנה. שישראל ימנו אותו בכלל הפושעים. וכן דבר זה מפורש בפ' נשא דף קכ"ה ע"ב שבישרו את ר"מ שהיה בימי רשב"י שיתגלה אליהו בבית האסורי' דיליה והיינו מה שיהיה לו בדרא בתראה כמפורש בלשון שכתבנו לעיל כי באותו זמן לא נאמ' בשום מקום מספרו שהיה מחולל. וכן משמעות הלשון מוכיח שהוא לשון עתיד דמסיק דחכמת סופרים תסרח ור"מ השביע שלא יהיה אחור לגילוי באותו בית האסורי' שיהיה לו בארץ ציה ועיפה בלי מים בלי אורייתא וכו' ⁵³ שנא' עליו ויתן את רשעים קברו והיינו הקבורה שנתפרש במקום שכתבנו ולכן לא אשתמודען בי ואנא חשיב בינייהו ככלב מת דחכמת סופרים תסרח והטעם שלא ידעו חכמת האמת שהיא נשמת [עמ' 8] התורה. והפשט הוא הגוף וגוף בלא נשמה מסריח שאם היו יודעין סודות התורה והיו יגעים בה לשמה היה הקב"ה מאיר עיניהם להכיר את ר"מ. וא"ת מי אמר דר"מ הוא המשיח זה מפורש בכמה מקומות בס' ר"מ ז"ל מ"ה ש'היה הוא שיהיה ⁵⁴ גואל ראשון הוא גואל אחרון ⁵⁵ וכן כתב האר"י בס' הגלגולי' ⁵⁶ כי המשיח הוא ניצרך מרע"ה. וכן כתוב בספר התיקוני' חדשי' דף ח' ⁵⁷ וז"ל וכד יתגלי לך אילנא דחיי בדרא בתראה דאת עתיד לאתגלאה בינייהו כמה דאוקמה מ'ה ש'היה הוא שיהיה כמה נסיונות אית להון להתנסאה ישראל הה"ד שם שם לו חק ומשפט ושם ניסוהו משה ואורייתא אתחזרת להון ניסיון לאיגון דמשתדלים בה וחכימא ברמיזה ולית מיתה למארי דנהורא דאורייתא אלא עניותא ע"כ. והמודה על האמת מוכרח שיפרש לשון משה ואורייתא אתחזרת לנסיון שר"ל אחר שאמ' כמה נסיונות אית להתנסאה ישראל פי' מהו הניסיון, משה ואורייתא אתחזר להון לנסיון משה שהוא הגואל והעניינים שאומ' הגואל שהם אורייתא שלימתא אתחזרת להו נסיונא שחושבי' שאינו אלא ניסיון שמנסה להם השי"ת וסוברים שאינו הוא הגואל ואין ה' חפץ בו. לאיגון

50. תקון זה נמצא בס' דרך אמת.

51. ח"ג, דף רפא, ב, בדרשה על המונח האסטרולוגי "בתי מזלות".

52. ישעיה נג, יב.

53. נתן מצרף כאן עוד מאמר מן הר"מ, ח"ג ר"פ, א.

54. ברעיא מהימנא ח"ב קכ, א; וכן בתקוני' זוהר במקומות אחדים, כגון תקון סט, דף קיא, ב.

55. שינוי מגמתי של מאמר הפסיקתא רבתי דף עב, ב: כגואל ראשון כן גואל אחרון.

56. בס' גלגולים פרק יט מדובר על הקשר בין משה ונשמת המשיח, אך לא דווקא מבחינת תורת ניצוצות הנשמה. אולי נלקח הניסוח שלפנינו משער הגלגולים.

57. נתן מביא את מספרי הדפים על פי דפוס שאלוניקי שני. בסוף הלשון קיצר כאן.

דמשתדלים בה שחושבים שכפי פשט התורה אין ממש בדבריו. ומפני זה כי יהיין בעקו סגי שה' יביא אותם במסורת הברית כי בעונם בא הגואל שהוא משה כבד פה וכבד לשון בתורה⁵⁸. לפי שאינו יכול לעסוק בה להיותו קבור בין רשעים. ועד"ז מפרשי' דברי ר"מ בפ' כי תצא⁵⁹ כפי' מה שאז"ל⁶⁰ מתי ח"ל אינם חיים. ושעל דבר זה היה מצטער מרע"ה על שלא היה נכנס לארץ כי בעבור זה היה מוכרח להתגלגל בארץ ציה ועיף בלי מים ואין מים אלא תורה כדכתי' ויתן את רשעים קברה. והיינו על ביאת המשיח באופן זה. וכן הוא פי' בראש פ' כי תצא⁶¹ דליהוי עני תמן בכללא דכלא מתני' וזהו מ"ש בס' התיקוני'⁶² טב מלגו ולבושיה ביש דא איהו עני ורוכב על חמור. והיינו הלבוש [עמ 9] ישמעאל שלבש שגרי' רע בעיני האנשי'. וא"א לפרש שהלבוש הוא הגוף והיינו שיסבול יסורין. שהרי שינה הלשון ממ"ש בתחלה בענין האנשים שיש להם יסורין אמ' גופיה⁶³, ואם פי' לבוש ר"ל על הגוף למה שינה לשונו ממה שהתחיל. ועוד שהרי אמ' בר"מ פ' משפטי'⁶⁴ כי הצדיקים אין מכנים גופם ללבוש כי הם גופי הלכות וגופם הוא רוחניות. ואח"כ⁶⁵ מסיים ביש מלגו ולבושיה טב על דא כתיב⁶⁶ ראיתי עבדים רוכבים על סוסים והיינו שיש הרבה יהודים שיש להם מלבוש יהודי ומלאים גלולים מבפנים. גם בזה מתפרש מה שתרגם יב"ע בפסוק⁶⁷ הכלילי עיניים מייז וכו', מה יאין אינון עינוי דמלכא משיחא כחמרא וכיכא מן למחמי גלוי עריין ושדיות דם זכאי ע"ש שמשבח למלך המשיח שיהיה יפה ונקי מעבירות חמורות ג"ע וש"ד זכאי וכיוצא. וקשה שמה יתרון זה אליו שהרי אפי' הקטן שבישראל ראוי שיהיה גזהר ושלם בזה. ועוד שבילקוט⁶⁸ על פ' רמה קרני⁶⁹ מביא מדרש א' שעשר קרנות הן ובכללם קרנה של נבואה וקרנו של משיח שניטלו מיש' וניתנו לא"ה והקב"ה יחזירם לישראל כשירומם קרנו של משיח. ועוד כתוב בילקוט ואלה דברי דוד האחרוני'⁷⁰ כי כמו שדוד לא אמר שירה עד שנתחרף כך ישראל אין אומרי' שירה עד שיתחרף משיח שנ'⁷¹ אשר חרפו עקבות

58. כל זה נמצא בדרשת מאמר התיקונים הנזכר כאן.

59. ח"ג רפ, א.

60. כתובות קיא, א.

61. ח"ג, דף רעו, א (שורה ראשונה) בקצת שינוי לשון.

62. בתיקון ששים. באגרתו של נתן מקורפו תכ"ח כבר נמצאו הטענות הבאות כאן. עיין ענייני שבתי צבי, עמ' 60.

63. כמה שורות לפני המאמר הנ"ל בתיקון ס' נאמר: "ותשכח בר נש גופיה ביש בכל סימנין דליה ונשמתיה מלגאו שפירא".

64. נתן דורש המאמר בח"ב קיט, א, ומוציא הדברים מפשטם.

65. חזור למאמר בתיקון ששים.

66. קהלת י, ז.

67. בראשית מט, יב.

68. ילקוט ח"ב, רמז פא.

69. שמואל א, ב א.

70. שם, רמז קסה.

71. תהלים פט, נב. דרשה מעין זו על הפסוק חזרת ברוב אגרותיו של נתן.

משיחך. וידוע שדוד נתחרף מישראל. ועוד שנמצא בס' כתיבת יד שכתובים שם דברי המגיד של מהר"י טאיטאצאק ז"ל⁷² ש"מ"ש רז"ל אין בן דוד בא עד שיתהפך המלכות למינות היינו מלכות שמים. ועתידה שכינתא להתלבשא בלבושא דישמעאל. וידוע שבס"ה מכנה השכינה בשם מלך המשיח⁷³. ומדרגתם א' כידוע לידועי חן⁷⁴. ועוד שנמצא בנבואת זרובבל שאומ' בפ"י שלמלך המשיח יקראו משומד⁷⁵. וכן בספרי מהר"י לזוא רבו של תוספת י"ט גושא ונותן הרבה בספריו על ענין מ"ה שיהיה אדוק וקשור באומת ישמעאל. והרצפה לעמוד על דבריו יעיין בספרי נצח ישראל וגבורות ה'⁷⁶. ודבריו בנויים על דברי רז"ל שאמרו כגואל ראשון כך גואל האחרון. [עמ' 10] מה גואל ראשון נתגדל בפלטיין של פרעה כך גואל אחרון וכי' ע"ש. ולזה⁷⁷ אז"ל⁷⁸ ויהי לי שור וחמור. חמור זה משיח בן דוד, ופירושו על שנכנס בכלל ישמעאל הנמשלים לחמור כדכתיב⁷⁹ שבו לכם פה עם החמור עד שישלוט עליהם שנא'⁸⁰ עני ורוכב על חמור.

ואחרי שהוכחנו כי ביאת המשיח הוא באופן זה, צריך לתת טעם איך לא הוי פגם לגבי[ה] עקירתו מתורת אמת וגם למה הוצרך לבא באופן זה, ויש כמה צדדים לתשובת דברים אלו. כי הנה קושיא זו יש להקשות על כמה נביאים ששינו דברים מן התורה כמו מלחמת יריחו בשבת לחד מ"ד שעשה מדעתו⁸¹ וכן ח' עבירות שעשה גדעון בפר שהקריב קרבן לה'⁸² וג' עבירות שעשה שמואל הנביא ז"ל בטלה חלב שהקריב⁸³ והושע שלקח אשה וזנה ואליהו הנביא ז"ל בהר הכרמל שאעפ"י שאמר שם שהיה משום מגדר מלתא⁸⁴, הרי היה יכול לקדש את השם באופן אחר שלא יהיה בו עבירה

הצתק של דברי המגיד שנאמרו לר' יוסף טאיטאצאק שהועתק במצרים בשנת תכ"ד, היה אולי בידי ר' אלישע חיים, אביו של נתן. על כל פנים נפוצו דברי מגיד זה כנספח לכתבי ר' אברהם אזולאי, עיין מאיר בניהו, רבי חיים יוסף דוד אזולאי, ח"ב (תשי"ט), עמ' רצא, וכן בניהו בספר הזכרון לשלמה מאיר (תש"ט), עמ' 34. מאמר רז"ל המובא כאן: סנהדרין צ"ז, א.

73 כך משמע מהסימבוליקה של הזוהר בח"א פד, א; רלח, א; ח"ב קכו, א, וכן נאמר במפורש בס' שקל הקודש לר' משה די ליאון, עמ' 90, בכינויי המלכות.

74 ברשימת כינויי הספירות רגיל מלך המשיח בין כינויי המלכות, למשל בס' פרדס רמונים לרמ"ק, בשער ערכי הכינויים פ"ג.

75 על מקור זה עיין מה שכתבתי ב"ציון" ז', עמ' 185—186 ובספרי על שבתי צבי, ח"ב עמ' 625. בבתי מדרשות לש. א. ורטהיימר ח"א (תשי"י), עמ' קכא, חזרו ונדפסו דברי הנבואה השבתאית, כאילו הם באמת חלק מס' פרקי היכלות.

76 מה שהביא כאן כלשון המהר"ל מאפארג, נמצא בס' נצח ישראל פ' כה, בשליש האחרון.

77 כאן נפסק הקטע הראשון שנדפס ע"י וירשובסקי מכ"י אוכספורד.

78 בראשית רבה פ' עה.

79 בראשית כב, ה, והדרשה עפ"י יבמות סב, א.

80 זכריה ט, ט.

81 תנחומא, מהדר' בובר, פ' מסעי, עמ' 163.

82 תמורה כח, ב.

83 ויקרא רבה פ' כב, ט. 84 יבמות צ, ב.

ולעשות נס בפניהם דבר שלא היו יכולים נביאי הבעל לעשותו. וכן אמ' בפ"ק דחולין על אליהו הנביא ז"ל שהעורבים היו מביאים לו בשר משלחנו של אחאב לחד שינויא משום הוראת שעה⁸⁵. והרי היו יכולים להביא משלחנו של יהושפט. וכן יחזקאל גילח זקנו⁸⁶ וקשה שלמה הוצרכו כל צדיקי' אלו לעבור על ד"ת. אלא ודאי שיש טעם גנוז וכמוס לאלהינו שמוכרח הדבר לפעמים לעבור על ד"ת וכי האי גוונא יש להוכיח ממה שנצטוינו לשמוע לדברי הנביא בהעברת הדת להוראת שעה. ואין לחלק בין ביטול קצת מצות לביטול כל התורה. כי הוא דבר שאין לו שחר. דהא כללא כייל בגמ' פ' הנחנקי' דכל אם יאמר לך הנביא עבור שמע אליו חוץ מע"ז⁸⁷ ואם היה חלוק בין ביטול קצת לביטול הכל הול"ל נמי חוץ מביטול כל התורה. ועוד שהרי א"ש⁸⁸ בפלוגתא דרב חסדא ורב המנוא בענין נביא שקר שהדיח כי בעוקר מקצת ומקיים מקצת דברי הכל פטור. דהיינו שאומר [עמ' 11] היום תבטלו התורה ולמחר תקיימה, שאם היה אמיתי היו שומעי' לו ובע"ז אפי' כה"ג לא שמעי' ליה הרי שמוכרח בהדייא שמאי דכתב רחמנא⁸⁹ אליו תשמעון היינו אפי' בביטול כל התורה לצורך שעה חוץ מע"ז והיינו דאמרינן במס' מנחות מצינו⁹⁰ שביטולה של תורה זו היא אישורה שנ' א"ש⁹¹ אשר שברת. וזהו ברור לכל מודה על האמת. דמהיכא תיתי לחלק בין העברת ח' מצות ליותר מזה, כיון שאינו אלא לצורך שעה. וכן אין לחלק בענין שיעור צורך שעה בין יום א' בין⁹² כמה ימים ושנים. שהרי הותר לישראל בשר נחירה כל זמן היותם במדבר כדאיתא בפ"ק דחולין⁹³. וכן קדלי דחזירי כל זמן שהיו עסוקים בכיבוש הארץ⁹⁴ והבשר שהיו מביאים העורבים לאליהו כל זמן היותו בנחל כרית. והושע שבא עם האשה הזונה עד שהוליד ב' בנים ובת א'. וכן התירו לכתוב תורה שבע"פ משום עת לעשות לה', ונק' כל זה צורך שעה. אעפ"י שיש כמה מאות שנים עד שתמלא הארץ דעה את ה' בע"ה, וכן התירו לשאול שלום חברו בשם⁹⁵ משום עת לעשות לה' ודבר זה קשה כי לא גודע עד היכן גבול זה. ואין לחלק ולומר שכיון שאינו מזכיר ש"ש אלא לצורך שלום שיקרא זה הוראת שעה. דהא להאי מילתא מיהא נעקר אסור הזכרת ש"ש לשוא דנפקא לן במסכת תמורה⁹⁶ מפסוק את ה' אלהיך תירא מ"מ הרי למדנו שאין גבול לזמן הוראת שעה. וכן אין גבול לזמן הנקרא לכמה מצות שיכולים לבטל משום הוראת

85. חולין ה, א ורש"י שם.

86. יחזקאל ה, א.

87. סנהדרין צ, א.

88. אמרו שם — לפני המאמר שהביא.

89. דברים יח, טו.

90. מנחות צט, א.

91. שמות לד, א.

92. כאן מתחיל הקטע ב שנתפרסם ב"ציון" ג, עמ' 233—235.

93. חולין יז, א. 94. שם.

95. ברכות נד, א.

96. תמורה ד, א.

שעה. א"כ כל המאמין במלך המשיח אין להקשות עליו איך יתכן שיהיה משיח מאחר שעובר כמה עבירות וגם על פיו עוברים כמה אנשים אחרים, כי יכול להשיב ולומר שהיא הוראת שעה⁹⁷. וכן כמה פעמים שמענו מפיו⁹⁸ שאמר שכל דבריו אלו משום הוראת שעה וכן כתב בכתב א' ודייק מקרא דכתי' ⁹⁹ גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים. כל הימים לא ישבתו¹⁰⁰, אבל מקצת הימים ישבתו. ובוזה מתישבים דברים תמוהים [עמ' 12] שאמר הושע¹ כשאמ' לו הקב"ה בניך חטאו א"ל העבירים באומה אחרת שלא היה כוונתו ח"ו שיעקרו ישראל מן העולם. דהיכי תיסק אדעתיה דבר נמנע כזה². אלא שיעבירם דרך העברה באומה אחרת כדי שיתצרפו ויתלבנו לפי שהיה צופה למרחוק כי כן יעשה באחרית הימים מ"ה. ולהיות שלא היה עדיין זמנו, א"ל הקב"ה שיקח אשת זנונים, ואמרו בזהר פקודי³ שהטעם הוא כדי שע"י זה יסתכל בהיכלות הטומאה ויר' איך ישראל משוקעים בהם. אפי' אם ח"ו היה מעבירם באותו זמן באומה אחרת היו נעקרים מהקדושה לגמרי והיה נשכח ברית אברהם אבינו. אמנם באחרית הימים אחרי שנצרפו ונתלבנו באורך הגלות יש כח ביד מ"ה לעשות פעולה זאת לאנשים הרבה מבני ישראל. ולכן אמר הושע⁴ והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי, כלומ' אע"פ שיעבירם באומה אחרת והיה ראוי שיאמר להם לא עמי אתם אדרבה מכח אותה פעולה יאמר להם בני אל חי. וז"ש בספרי⁵ כי עם קדוש אתה לה' אלהיך, לא תגרום לעם אחר להיות קדוש, כי הדבר קשה מאד איך יתכן לקרוא שם קדושה לעם אחר. שאפי' שיונקים כח הקדושה לא מפני זה נקראים קדושים. אלא ודאי שבא להורות על העברתם באומה אחרת ונק' בשם עם אחר ואז אינו נופל מהם שם עם קדוש. כי השם הזה חוזר על ישראל שנחלפו לעם אחר. ז"ש במס' מכות⁶ ואבדתם בגוים אמר רבא מסתפינא מהאי קרא. שלא יתכן שהיה מתיירא רבא שיהיה הדבר כפשוטו ויעקר שם ישראל שהרי כמה נחמות וישועות נעתדו לישראל, אלא הכי פירושו שהיה מתיירא שיבואו לידי מדריגה זאת שאמרנו שבוודאי עונותינו ועונות אבותינו גרמו שיבא בדרך ואופן זה.

עוד יש לנו להביא ראיות שיש מציאות שהעונות מתתקנים ע"י חילוף שם ישראל שהרי מצינו לחכמי האמת שאמרו שיש כמה עבירות שבעבורם מתגלגל

97. בגליון כה"י כתוב כאן בכ"י של ר' אברהם מיראנדה: "ועיין ברשב"א ז"ל סוף סי' צ"ד ועל אשר נשא יעקב ב' אחיות והבן בדרשותי".

98. הדברים מתיחסים לשבתי צבי.

99. ירמיה לא, לו.

100. "כל הימים לא ישבתו" חסר בכ"י של מכון בן-צבי, אבל נמצא בכ"י אוכספורד.

1. ילקוט ח"ב, רמז תקט"ז.

2. גם שש מלים אלה חסרות בכ"י של מכון בן-צבי אבל נמצאו בכ"י אוכספורד.

3. ח"ב רמז, א.

4. הושע ב, א.

5. ספרי דברים יד, ב, פיסקא צו.

6. מכות כד, א.

בגוי או גויה⁷. שהוא דבר קשה מאד. וכי מפני [עמ' 13] שעבר עבירה אחת יתגלגל בגוף שיהיה מוכרח לעבור כל התורה. והרי כל הנשמות עמדו בהר סיני וקבלו עליהם התורה ולמה יתגלגלו בגוי. עוד מצינו בר"מ פ' כי תצא⁸ וז"ל בגין חוביה דירבעם דעבד ע"ז הר"ל למשיח בן יוסף להתחלל הוא זורעיה בין אומין עע"ז והתפלל מרע"ה שלא יבא משיח בן יוסף לידי מדה זו. וגם על זה קשה איך ע"י התחללו בין הגוים יתוקן עון ירבעם, ועוד נמצא בדברי חכמי האמת ומקצתו בזהר⁹ כי דור המבול דור הפלגה ואנשי סדום ועמורה כלהו בחד דרגא וכולם היו נשמות ישראל ונטהרו מעונותיהם ע"י שעבוד מצרים ושם נצרפו ונתלבנו ישראל כדי שיקראו עם קדוש. והדבר קשה כי מה צירוף וטהרה יש בזה, שהרי לא נמנעו שם מגילוליהם הראשוני¹⁰ כדכת' גוי מקרב גוי ואיך יתכן שנתקנו ע"י אותו שעבוד מאחר שעדיין שרץ בידם. ובודאי לישב דברים אלו הוא קשה מאד עמוק עמוק מי ימצאנו. אמנם יש ללמוד מכל זה שכן [הם] ארחות ה' ולו לבדו נתכנו עלילות. וא"כ לא נשאר שום קושיא למה מ"ה עושה מעשים אלו. שהרי זה דומה למה שאמ' בזהר פ' נח¹¹ וטעם למה נתנה בת שבע לאוריה, פוק דוק ותשכח על מה אתיהיבת ארעא קדישא דא"י לכנען עד לא אתיהיבת לישראל כלא ברזא חדא. וכן בס"ת פ' ויצא¹² האריך בענין זה שאין שום צדיק נקי צדיק גמור עד שיכנס בדבר טומאה ויצא נקי וזה הלשון המורגל בזהר דעלו ונפקו¹³. וכן אמ' בזהר בפ' בא¹⁴ אית דרגין דמסאבותא ואית דרגין דדכיותא ובעי למנדע בכולהו דרגין ולא תכללא בהו ולא הדרא בסטר' דקדושה ודא איהו רזא דמהימנותא. וכן אמ' בזהר פ' תצוה¹⁵ לית חכמתא אלא מגו טפשותא ולית דכיותא אלא מגו מסאבותא. וכן רמוז כל זה בכמה מקומות.

והנה נמצאו כמה דרכים בדברי חכמי האמת שיש אופן שלא יהיה פגם בעון

7. דוגמאות לגלגולים כאלה כבר נזכרו בפירוש הריקאנאטי על התורה בפרשת העריות. ועיין אגרתו של נתן שנתפרסמה ב"ספונות" ה' (תשכ"ה), עמ' רסח למטה, כמעט אותם הדברים, ומביא שם בשם האר"י כי השוטה יין נסך מתגלגל בגוי.
8. ח"ג רע, ב, ועיין מה שכתבתי על סידום המאמר הזה ופירושו השבתי ב"ציון" ד' (תש"ב), עמ' 183.
9. הדברים נמצאו בשער הגלגולים להר"ח אבל אינם בזהר; ובאגרת בספונות ה', עמ' רסט הובא דוקא מן הזהר.
10. דברים ד, לד.
11. בכתבי היד כתוב כאן "דף ח' ב" וצ"ל עג, ב. השיבוש כבר נמצא, איפוא, בהעתקה ראשונית.
12. ח"א קמו, ב.
13. גם כאן הכניס נתן משמעות חדשה לדברי הזהר.
14. ח"ב לד, א. נתן שינה את לשון המאמר לפי מגמתו. המאמר הארמי שהביא, לא נמצא כלל בזהר.
15. ח"ב קסד, א; גם כאן בשינוי לשון, אך בלא שינוי בכוננת הדברים: "לית פולחנא דקב"ה אלא מגו חשוכא".

שיעשה האדם וא' מהם הוא מא שנמצא דברי האר"י ז"ל בס' הליקוטי¹⁶ שכפי שורש שיש [עמ' 14] לנשמה בקליפת נגה כך הוא פגם עונותיו. שאם הוא מן החזה ולמעלה אע"פ שאכל חלב אינו פוגם וכן עד"ו בשאר עונותיו. וכן לפעמים באדם שמתגלגל כמה פעמים ותיקן כל המצות ואינו חסר לו אלא מצוה א' שאז אינו נענש אם יעבור על שאר מצות רק באותה מצוה צריך להזהר בה הרבה לקיימה¹⁷, ולכן מצינו כמה אמוראים דהוה זהיר בחד מצוה טפי¹⁸ משאר מצות דהוה קים להו דלהכי אתו לעלמא דין.

עוד כתב האר"י שהטעם איסור המאכלות הוא מפני שאין האדם יכול לתקנם ע"י אכילתו וגורם טומאה לנשמתו¹⁹. אבל לעה"ב יהיה כח באדם לתקנם. ולכן יהיו הבהמות טמאות מותרות לעתיד. ובזה מתיישב"י כמה דברים. א' שסיבת הגילגול הוא תיקון לנפש אעפ"י שא"א שינצל מן החטא²⁰ בכל פעם שיבא וא"כ אין לדבר סוף אבל אחרי שידענו שאחר שתיקן פעם א' החטא שוב אינו פוגם אם יחזור ויחטא כשישוב להתגלגל מישב היטב דבדאי כל זמן שעומד בעולם אינו נק' תיקון אם שונה בחטאו כי צריך חרטה גמורה שלא יעשנו עוד אבל אחרי שעשה תשובה ותיקון גמור אם צריך להתגלגל להשלים מצות אחרות אפי' אם יחזור וישנה בחטא שתיקן בגלגול הקודם אינו נקר' פגם גם בדבריו אלו וייש[בנו] בסמוך מה שצריך לעניינינו בה. ועוד יש ישוב אחר להשלמת תיקון עונות יש[ראל] במה שהגלה הקב"ה לנו מארצינו כי לכאורה קשה למה גלינו מארצנו וירשו גויים נחלתנו הפושעים ומורדים תמיד בשי"ת כי אעפ"י שהרבינו לפשוט כבר היה יכול ה' ליסרנו ביסורין בארצינו שיהיו שקולים כצער הגלות אבל זה מתיישב במה שאמ' הרמב"ן כי עקר התורה והמצות אינם אלא בארץ ולא נתחייבו בהם בח"ל אלא כדי שלא יהיו כחדש בעינינו כשנבא לארץ²¹ ובזה מתרץ טעם ליעקב ב' אחיות ולעמרם דודתו שהקשינו כי בח"ל [עמ' 15] אעפ"י שיחטאו לא יגרמו פגם במאורות העליונים שאעפ"י שתתלכלך הנשמה מכח העבירה כיון שאינה עושה פגם למעלה יכולה להטהר מזהמתה כמ"ש בס' גלגולים של האר"י ז"ל²². אבל המצות הנעשות בח"ל בודאי הם תיקון לנשמה כי מדה טובה מרובה כי ע"י יחד ה'

16. הכוונה למהדורת כתבי האר"י שנחלקה לג' ספרים: ס' דרושים, ס' כוונות וס' ליקוטים. המאמר הוא סילוף מגמתי של דברים הנמצאים לפנינו בס' עץ חיים. שער מ"ט, פ"ה. שם נאמר: "ודאי שיפגום בו (!), אך לא יתגלגל מתחילה על זה". עיין בירור הענין אצל י. תשבי, תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י (תשי"ב), עמ' קיב.

17. עיין בס' גלגולים פרק ד'. שם נאמר שלא היו כל כך נזהרים במצוות שכבר קיימו, אבל לא נאמר שלא נעשו על עבירה עליהן.

18. שבת קיח, ב. כמעט כל הלשון נמצא בכתביידי של ס' הגלגולים פ"ד.

19. שער המצוות, פ"ר עקב (תרס"ה), דף מב, א. עיין תשבי בספרו הג"ל, עמ' קכז.

20. עד כאן נדפס קטע ב' מכ"י אוכספורד, ב"ציון ג'.

21. עיין בפירוש הרמב"ן לדברים יא, יח ובספרי פ' עקב, פיסקא מג.

22. דומה לכך נמצא בס' הגלגולים פרק ד' וה' ובשער הגלגולים, הקדמה י"א, אבל הלשון המדויק איננו שם.

בכוונת המצוה יכולה לקדש אותו מקום. והרי אמרנו²⁵ בתי כנסיות ובתי מדרשות שבח"ל עתידים ליקבע בא"י כי נתקדשו ע"י התורה והתפילה הנעשות שם כדין א"י. עוד טעם אחר שלא יגרם חטא האדם פגם למעלה והוא בהיותו במעלה גדולה כשכבר הגיע במדרגה שיקרא בן לה' שזכה לנשמה דשליט בכל גנוי דאבוי וזה נלמד מדברי ר"מ בפ' בהר²⁴ וכן בכמה מקומות ובס' תיקון[נים] כתוב כי מ"ע ול"ת תלויים בנפש ורוח. ומי שזכה לנשמה מוכרח שכבר תיקן נפש ורוח כמבואר בכתבי האר"י ז"ל²⁵. א"כ כשזכה לנשמה שוב אין עליו עול מצות רק עסק התורה והחכמה והצדיק אשר רוח הקדש זורחת עליהם באמת יש להם רשות לעבור על כמה אסורין לפעמי' ואדרבה עושים תיקון כמ"ש האר"י ז"ל בענין הבהמות טמאות שיתקנו ע"י אכילתנו לעתיד ב"ה וזהו פ"י ברא דשליט בכל גנוי אבוי ועד"ז להורות שהוא עבד נאמן כפוף לאדוניו אוחז במצות ואינו מניח לגמרי. ועד"ז אמ' בזהר פ' תרומה²⁶ כי יעקב נשא ב' אחיות בגין דהוה שלים ושאר עלמא דעבדין כדין גליין עריין אבל איהו אשלים לעילא. ובוה מיושב מ"ש במדרש²⁷ ונתן לי לחם לאכול זה גילוי עריות דקשה דאדרבה ונתן גר' שרוצה בהן אמנם בדברי הזהר מבר' שהיה רוצה שיבא לידי מדרגה שלא יהיה עליו אסור ג"ע. וכן מצינו באדה"ר שאמ' עליו בפ"י בתיקו'²⁸ שעד שלא חטא בעץ הדעת לא הו"ל אסור ג"ע ולא שום אופן אסור לפי שהיה קשור בעץ החיים כי שית סדרי משנה דאתיהיב [עמ' 16] באסור והתר לאפרשא בין טוב לרע דערב לון אדם הראשון ודין דאתו אבתריה אבל כשנברא נברא בצלם ודמות עליון דלית תמן עריין וזה מפורש בכמה מקומות בפ"י ובוה מתיישב מ"ש ז"ל²⁹ מלמד שבא על כל בהמה וחיה ולא נתקרה דעתו עד שבא על חוה ואפ"י שאז"ל³⁰ לעבדה ולשמרה במ"ע ול"ת כבר פ"י הרמ"ע מפאנו ז"ל³¹ כי באילנות ג"ע היה לו דוגמא למ"ע ול"ת ועי"ל כי ידוע שסודות התורה נמסרו לאדה"ר ועל ידם היה מפרש התורה מ"ע ול"ת ע"ד שמפרש בתיקוני' שאם לא היה חוטא א"ה היתה התורה מתפרשת עפ"י הסוד³² ע"ש. ועוד נמצא בס"ה פ' בראשית³³ וכת"י שכשעמדו

23. מגילה כט, א. 24. ח"ג קיב, א.

25. על כלל זה בנוי ס' הגלגולים, כפי שמפורש בפרקיו הראשונים, בתיקון מדרגות נרנח"י.

26. איני יודע לאיזה מאמר כיוון, ואולי כיוון בזכרונו למאמר בח"ב קעה, ב וקצ"ו א הקושר דרשה על שלמותו של יעקב עם אזהרה בפני גילוי עריות "ווי למאן דגלי ערייתהון".

27. בראשית רבה, פ' ע, ד. שם נאמרה הדרשה בכוונה הפוכה.

28. עיקר הדברים נמצא בתיקון נ"ו, דף צד, ב, והדברים על המשנה נמצאים בסוף תיקון ס"ז, דף קב, א.

29. יבמות סג, א. 30. זוהר ח"א כו, א וח"ב קסה, ב.

31. בס' עשרה מאמרות, מאמר חיקור דין, ח"ב פרק ה'.

32. בלשון הזהר "הות שכינתא בלא כיסויא", ח"א כג, ב (במאמר מן התיקונים), דהיינו היתה התורה מתגלית בפנימיותה, ואולי נתכוון למאמר אחר על הנהגת עץ החיים בתורה לפני חטא אדם הראשון?

33. נתן מצרף שני מאמרים בח"א כו, ב (מהתיקונים) ונג, א.

ישראל על הר סיני פסקה זוהמתם היה הקב"ה רוצה לתת להם תורה דהוה חירות מכלא אבל בתר דחבו אתיהיב להון מסט' דעץ הדעת טוב ורע ומתמן אתיהיבת אוריית' באיסור והתר. ועוד נמצא בר"מ פ' נשא³⁴ דבדרא בתראה יצטרפו ויתלבנו ישראל כגוונא דסוטה ונר' שאמ' דמיון זה מפני שמצינו שבסוטה היה נמחה השם הגדול ובזה יש להקשות מה טעם למחוי שם שהרי היה אפשר שיתן השי"ת כח לכהן שגאלתו יפעול באשה לרעה אם נטמאת ונתת תחת בעלה כמו שהקשינו לעיל בשאר דברי' הדומים לזה³⁵ אלא ודאי שנאמ' האי מלתא נמי היא מכבשי דרחמנא שמוכרח הדבר שיהיה כך. ויש לעשות ק"ו ומה בין איש לאשתו כך בין ישראל לאבי' שבשמים עאכ"ו וכבר נמצא ק"ו בשעה שכרה דוד שיתין³⁶. והנה בענין הצירוף הזה יש ג' חלוקות יש מהם שיצטרפו ע"י הנסיונות ויש מהם שיאבדו ויש מהם שלא יצטרכו לנסיון בגין דיטעמו מאילנא דחיי דתמן לית אסור ולא פסול. אבל עמי ארץ דאינון ערב רב כמו שמפורש שם³⁷ [עמ' 17] לא יתעבר מינייהו אסור והתר וכן הגיה האר"י³⁸ והוא מוכרח מתוך הלשון דקאמ' בתר הכי וצריך יהוי לון מתני' באסור והתר דמסטרייהו אין בין גלות לימות המשיח אלא שעבוד מלכות לבר. וזה מוכרח שהוא בזמן שעדיין הם בגלות שהרי הערב רב שיהיו בעול זה מסיק בתר הכי שימותו בח"ל ואל אדמת ישראל לא יבואו כגוונא דהוה במצרים א"כ מוכרח שחלוק זה יהיה בהיותם עדיין בגלות ותלמידי חכמי' נק' כל מי שהוא מדרא דמלכא משיחא דיתקיים בהו³⁹ ומלאה הארץ דעה את ה' וערב רב נק' כל אותם שיש להם תערובת רע בנשמתם אעפ"י שהם ישראלים גמורים וזה פשוט בכמה מקומות ור"מ פ' משפטים מתפרש⁴⁰.

ואחרי שזכינו להקדמות הגדולות אלו שודאי נאמרו ברוח הקדש לא נשארה שום קושיא בענייני אמיר"ה דלא מבעיא לגביה במה שעובר על התורה שבודאי להיותו במעלה גדולה דאיהו ברא בוכרא דשליט בכל גנוי אבוי בעל תורה ממש⁴¹ וא"כ יכול לפרש התורה כפי סודותיה וישתמש בה בכל דבר שיצטרך דאיהו ברא מהימנא דאתמסרו בידיה מפתחן דאבוי כגוונא דמשה⁴² דכתי' ביה⁴³ בכל ביתי נאמן הוא ואעפ"י שאמ' בוהר⁴⁴ דכח דמשה דלא תאיב לחד מינייהו מש"כ באבות

34. ח"ג קכד, ב.

35. דהיינו על חילול הקדושה על-ידי המשיח.

36. סוכה נג, ב.

37. במאמר הרעיא מהימנא בפר' נשא קכד, ב—קכה, א.

38. תמוה הוא שכן השמיט האר"י (בהגהות דרך אמת) דווקא את המלה "לא".

39. ישעיה יא, ט. 40. ח"ב קכ, א.

41. בעל תורה בגימטריאה שבתאי. בחתימתו על אגרות רמו ש"ץ לפעמים לכינוי זה, עיין למשל בציצת נובל צבי, מהד' תשבי, עמ' 129.

42. הביטוי "מפתחן דאבוי" לא נמצא בוהר, אבל בח"א רלו, א נאמר על משה: "מפתחן דמאריך אתמסרו בידך".

43. במדבר יב, ז.

44. ח"א עו, א: "ולא טטא לביה בתיאובתא דחד מגייהו".

שנשתמשו בהם ויעקב נשא תרין אחתן וכן אברהם ויצחק שיצאו מהם ישמעאל ועשו מפני שנשתמשו במפתחות העליוני. אבל משה לא חמד לשום מפתח מרמזים העליוני לעשות דוגמתן ולהכי אקרי נאמן מפני שעדיין לא היה הזמן כי היו תלויות בו כל נשמות הע"ר לתקנם וכבר נאמ' עליו בתיקו⁴⁵ דאתא ס' רבוא זמני בגלגולא בגין דרב חיליה כמ"ש האר"י ז"ל בס' הגלגולי שמי שהוא צדיק גמור יש לו טורח לבא בגלגולי הרבה פעמי' מפני ששורשו גדול ואינו נק' מתוקן כל זמן שלא תקן כל שרשו ולכן נתאוו למפתחות העליוני אבל מלך המשיח שהוא ניצוץ מרע"ה שסבל כמה יסורי גדולים עד מאד שאין להם חקר ותכלית זכה ליקרא בעל תורה ממש ולכן עובד את ה' במדריגת [עמ' 18] הבן ובמדריגת העבד והרי הוא דומה לאדה"ר ולישראל כשעמדו על ה"ס ולכן כל מי שמקשה עליו שלא יתכן שיהיה משיח להיותו עובר על התורה אין לו מוח בקדקדו ורחוק מנשמת התורה אשר זה האריך גלותי כמ"ש בתיקו⁴⁶ רוח הולך ולא ישוב זה רוחו של מ"ה שמתארך קצו מפני רחוק בני ישראל מסודות התורה ול"מ⁴⁷ לגביה ידידיה אלא אפי' אותם שעוברים על פיו אין עליהם שום קושיא אחרי הקדמות הללו או מפני הוראת שעה שהוא מראה[!] להם או מפני שנשמתם שכבר נתקנה בגלגולי אחרים שלא נשאר להם [אלא] קצת דברים. או מפני שהם בח"ל. או מפני שזכו לסוד עץ החיים להיותם משרש מ"ה. ואעפ"י שעתה אין להם לא תורה ולא מצות⁴⁸ הם מעולים להיותם ענף שורש מ"ה כמו שמצינו שנתעלו דור המדבר ונק' דור דעה להיותם משרש מרע"ה⁴⁹ אע"ג דכתי' בהו⁵⁰ גוי מקרב גוי.

מכלל הקדמותינו אלו יש ללמוד הספק שנסתפק לראשונים אם התורה נצחית כי בודאי הגמור לשון תורתנו אשר לנו היום אין לו חלוף רק פירושה יתחלף ע"ד שאמ' בתיקו דף ק"א⁵¹ ואין אנו צריכים למ"ש הרמב"ן ז"ל בפ"י הקדמת התורה כי צירוף התי[בות] מתחלפות אמנם מדברי ר"מ פ' משפטים⁵² נלמד עניין גדול כי יש חכמת התורה למעלה גדולה במאד מאד ולא שאיב מינה משה רק כמאן דשאיב בכד מן ימא והיינו⁵³ כ"ד ספרי תורה. ואולי המשיח אשר גדלה מעלתו למעלה ממשה יחדש לנו חדוש תורה מהמקור העליון אשר אין לו קץ ותכלית וי"ש ז"ל במדרש⁵⁴ קבלת תורה של עה"ז הוא הבל כנגד התורה של ימות המשיח.

45. תקון שבעים, דף קלת, א.

46. תקון שלשים, דף עה ב (במהד' מנטוכה).

47. ולא מבעיא.

48. מפני שהמירו דתם בפקודת ש"ץ.

49. לפי דרוש מתי מדבר בס' עץ חיים, שער ל"א ובס' גלגולים.

50. דברים ד, לד.

51. הכוונה לסוף תקון ס"ו, בענין הנהגת התורה מצד עץ הדעת ועץ החיים.

52. ח"ב קיד, ב.

53. כך נמצא באמת בתחלת תיקון כא, בהקשר דומה.

54. קהלת רבה יב, א, אבל מתוך שינוי מגמתי. שם נאמר "תורה שאדם למד בעולם הזה,

הבל היא לפני תורה של משיח".

ובודאי כי חדוש זה לא יתחדש רק במעמד גדול ונפלא יותר מהמעמד שהיה בה"ס אבל דברים שהם רמוזים בתורתנו הקדושה אין צריך מעמד לזה שאעפ"י שאז"ל⁵⁵ אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה היינו בדבר שהוא חידוש גמור אבל האסורין הניתרין ע"י מ"ה לא הוי חדוש כי מעקרא כשניתנה התורה אדעתא דהכי אתייהיבת שיהיו קשורים בעץ החיים כדכתי' חרות על הלוחות וע"י עון העגל נקשרו [עמ' 19] בעץ הדעת ט"ו⁵⁶. ואחרי שקבלו חז"ל כי בד[ר]א דמלכא משי' יחזרו לתורת עץ חיים כמו שהוכחנו מדברי ר"מ דפ' נשא שמוכרח מלשונו שקשר זה הוא בהיותם ישראל בגלות שהרי אמ' שהוא זמן שיצטרפו ויתלבנו ישדאל והרבה אנשים מישראל ימותו בח"ל ומוכרח מאותו הלשון דקאמ' ⁵⁷ דבמפקנו דגלותא יתקטרו באילנא דחיי אינון דזכו ליה ולא קאמ' כד יפקון וכן כל התרת הלשון מוכח זה וכמש"ל וא"כ לא הוי חדוש כי אחרי שנקשרו בעץ החיים חזרו למטען [?] של הר סיני דכתיב חרות ⁵⁸ ודמי למקרא מגילה שאז"ל ⁵⁹ שקבלו מצוה זו מפני שמצאו לה רמז מן התורה. ועוד יש לתרץ כי אחרי שאמרנו שאינה נפקעת במצוה מכל וכל לכל ישר' רק לקצת יחידי סגולה אשר נתעלית נשמתם מסיבתם או מסיבה שהם קשורים בשורש א' לא הוי חדוש תורה ודמי לכמה איסורין שהותרו במקדש כמו חילול שבת ומליקה הכי מקובל ביד חז"ל ⁶⁰ כי בזמן המשית יותרו כמה אסורין להנך אינשי שנתעלית נשמתם. ומוכרחי' אנו להאמין דבריהם שהרי מקובל בידינו גדולת קדושת ס"ה ⁶¹ כשאר כל כתבי הקדש ואין להתפלא על שלא נמצא רמז לזה בתלמוד כי כבר כתבנו לעיל טעם מספיק לזה ודברים כאלו שהם כבשונו של עולם היו בהצנע והסתר גדול ולא ניתנו ליגלות עד הזמן הזה ולא משום דאכשור דרי אלא מפני שכבר אנחנו מובטחים לזה שאפ"י אם יהיו ח"ו כלם חייבים מוכרח שיבא הגואל וכיון שהוא זמן גלוי מוכרח שיתגלו סודות אלו כאשר הוכחנו לעיל מדברי הזהר ובודאי כי דברים אלו היו נמסרים ע"פ לגדולי התורה אלא שנשכחו ממנו מפני טורח ואורך הגלות וזהו תירוץ אחר למאי דקשיא לן בהא דאמ' שאין נביא רשאי לחדש דבר כי בודאי שאם יבא נביא ויאמ' כך הראו לי מן השמים שזה היה בראשונה כך ונשכח ששומעין לו כי האי דאמ' בפ"ק דמגילה ובפ' תבונה ⁶² מנצפ"ך צופים אמרום ופרש"י ור"ת צופים נביאים ופריך אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה ומסיק שכחום וחזרו ויסודם וה"נ איכא למימר בהני מילי דמ"מ [עמ' 20] וכן אחז"ל ⁶³ והגיעו

55. שבת קד, א.

56. מוטיב החזור בתיקונים. עיין למשל זוהר ח"א כב, ב (במאמר השייך התיקון שבעים).

57. אין בשר' נשא, דף קכה משפט בנוסח זה אם כי עצם הרעיון נמצא.

58. חזרו למעמד של חירות מן המצוות כפי שבא לביטוי בלוחות הראשונים.

59. מגילה ז, א.

60. כוונתו למדרש תהלים קמו, ז, המובא כאן למטה.

61. ספר הזהר.

62. מגילה ב, ב (ובתוספות שם); שבת קד, א.

63. שבת קנא, ב.

ימים אשר תאמ' אין לי חפץ בהם אלו ימי משיח שאין בהם לא זכות ולא חובה ופליגא דשמואל. וכפי מ"ש הר"מ⁶⁴ דהא שמואל⁶⁵ איירי אפי' בזמן הגלות לע"ה לא פליג אלא דמשמע לתלמוד' דהא שמואל סתמא קאמ' דאין חלוק בין ת"ח לע"ה. ואין אנו מביאין ראייה ממדרש תהילי' דקאמ'⁶⁶ ה' מתיר אסורים לעתיד לבא וכן מ"ש בענין שחיטת בהמות בהררי אלף תורה חדשה מאתי תצא⁶⁷ דאיכא לדחויי דאיירי אחר גילויי ופרסום מ"ה. אמנם לשון ר"מ דלע"ה ושאר תירוצים שכתבנו הם מטה עוז מקל תפארה⁶⁸ לשרש אמונתנו זאת ואם יאמר האומ' שהרי מצינו בתלמוד במס' ערובין פי' מי שהוציאם⁶⁹ בענין תחומי' למעלה מעשרה דלא אתי בשבת מ"ה וכן לענין החדש דאמ' במס' סוכה⁷⁰ דאסור כל יום הנף משום דמהרה יבנה ב"ה. וכן פ"ק דביצה⁷¹. כי כפי הדרכי' שכתבנו לעיל מיושב כל זה שכבר כתבנו דלאו מכלהו מצות מפקע ודמי לבן ועבד וכן שאר אינשי יש מהם שעדיין עול תורה עליהם ויש שפטורים מפני שקשורים בעץ החיים ולכן קאמ' בגמ' מהרה יבנה ב"ה.

ועוד יש לתרץ שיש חלוק בין היה בא משיח מפני זכותם של ישראל ובין עכשיו שבא בעתה שאם היה בא מפני זכות ישראל עדיין היו צריכי' עול המצות לתקן דורות שעברו אמנם עתה שנתארך הגלות כ"כ כבר נתקנו בהרבה מיני גלגולים שבאו הנשמות וכיון שנתקנו פעם א' שוב אינם צריכים תיקר כמש"ל. ואפי' לחיוב הקרבנות יש תיקון שדומה להקרבת הקרבנות וכי הא דאז"ל זאת התורה לעולה וכו' ולא אמ' ר' ישמעאל⁷² כשיבנה ב"ה אקריב הטאת שמנה אלא למעליותא שאם יבנה ב"ה בזמנו יקריבנה אעפ"י שהיה יכול לעשות תיקון דומה להקרבת החטאת. ודומה לזה כתב האר"י⁷³ ז"ל בענין ג' ערי מקלט שיתוספו לימות המשיח שיש חילוק בין בעתה לזכו שאם היה ע"י זכות תהיה הפרשת ערי מקלט לתקן [עמ' 21] הנשמות המחוייבות גלות ואם הוא בעתה אין צריך בשביל תיקון הנשמות שכבר נתקנו באורך הגלות אבל יהיו ערי מקלט לתיקון הגופים ההורגים נפש בשגגה שכיון שלא בא המשיח בשביל זכותם אינו נבער היצה"ר בביאתו מיד ואדרבה יתגבר וכן אמ' בספרי⁷⁴ וישמן ישורון ויבעט אלו ימי משיח והיינו מיד בגלוי אב"ל אם היה ע"י זכות היה כח בידם לבער הטומאה מיד ולהביא הכל

64. ח"ג קכה, א.

65. מאמרו בברכות לד ב: אין בין עוה"ז לימי המשיח אלא שעבוד המלכות בלבד.

66. תהלים קמו, ז.

67. ויקרא רבה פר' יג, ג.

68. ירמיה מח, יו.

69. ערובין מג, ב.

70. סוכה מא, א.

71. ביצה ה, ב.

72. שבת יב, ב.

73. בס' שער המצוות להר"ח, פר' שופטים.

74. ספרי לדברים לב, טו; פיסקא שית.

בפעם א' ולהכי דייק בגמ' ואמ' מהרה יבנה ב"ה דהיינו ע"י זכות. ואז אעפ"י שמצד א' הוא טוב שהרי בא הכל בפעם א' אבל מצד אחר הוא קשה שעדיין צריכים לגמור תיקונם בימות המשיח מש"כ כשהוא בעתה שמצד א' הוא טוב שכבר נגמר תיקון הנשמות ע"י אורך הגלות ומצד אחר הוא קשה מאד כי הדברים באים לאט לאט בקושי גדול להעביר זוהמת הנשמות שלא זכו להעבירו ע"י זכות. שאעפ"י שאינם צריכים תיקון מצות עכ"ז להעביר הזוהמא מוכרח הצירוף הליבוני ע"י צרות חבלי משיח והוא דומה לגיהנם המצרף וזוהמת הנשמות והוא העונש האחרון אחר כל הגלגולים הבאים לתיקון המצות כמ"ש בדברי חכמי האמת ז"ל ולפי מ"ש שבהיות הגאולה ע"י זכות בא הכל בפעם א' מיושבת קושיא שהקשו בערובין ⁷⁶ והלא משיח בן יוסף יש לו לבא בתחלה וכו' דכיון שפי' דבגמ' מיירי בהיות הדבר ע"י זכות בא הכל בפעם א' אמנם כשהוא בעתה כתי' ⁷⁶ כי לא בחפזון תצאו וע"ז הפסוק יש לשון נוסף בזהר משפטי' מהגהות האר"י ז"ל ⁷⁷ דלא יפקון כמפקנו דמצרים דנפקו מסט' דעבד מטט' אלא ליהו בדרגא דבנים והוא מכוון לעניינינו שבהיותם במדריגת בן הרי הם קשורים בעץ החיים ושלטין בכל גנזי מלכא כאמ' לעיל. ומ"ש בגמ' דמנחות פ' התכלת ⁷⁸ כל נבלה וטרפה לא יאכלו הכהנים אמ' ר' יוחנן פרשה זו עתיד אליהו לדורשה וכו'. יש לפרש דהתם קשה כי למה החמיר בכהנים יותר [עמ' 22] מבישראל כי אדרבא הגדולים יותר יש להם דבקות ליקרא בשם בנים. א"כ שהמקשה לא אסיק אדעתיה שבאותו זמן יהיה שינוי במצות ומשני ר"י שפרשה זו עתיד אליהו לדורשה כי בעת הזאת אין אנו יכולים לדרוש דבר זה ולגלות סודו שמא יטעו ישראל וילכו אחר סברות א"ה שאומ' שכבר בא המשיח. ומאי דמשני רבינא אזיל לשיטת רב אשי דקאמ' דהני קראי איירי בימי עזרא.

ואחרי שהוכחנו מכמה הוכחות שראוי שיבא המשיח על אופן זה שוב לא יתכן להקשות שלא יתכן שיהיה משיח העושה מעשים זרים כאלו כי כן הוא מציאותו של מ"ה ולא נשארה שום קושיא רק לומר כי מי יאמר כי הוא זה לשנקבל מעשיו הזורים. ולזה כבר אמרנו בתחלת דברינו השרשים והעיקרים שיש בידינו שראוי להאמין בזה. ויש רבים מקשים שהרי אנו רואים שרוב חכמי ישראל מתנגדים על דבר זה ולזה כבר השבתי הרבה פעמים ואמרתי שהאנשים הרחוקי' אשר לא ידעו מהות הדברים מתחלתן אינם נכנסים בחשבון אבל הקרובים אשר היו יכולין לחקור ולידע אמיתות הענין כל עוד שלא נתחברו כלם יחד ונשארו ונתנו היטב בדבר הזה עם החכמי' המאמיני' בזה לא אקרו רוב דהא קי"ל ⁷⁹ רובו מתוך כולו וכן כתב

75. תוספות עירובין מג. ב. בד"ה ואסור.

76. ישעיה נב. יב.

77. לא מצאתי גהה כזו בס' דרך אמת. כוונתו בלי ספק לזהר ח"ב צד. ב.

78. מנחות מה. א על יחזקאל מד. לא.

79. הוריות ג. ב. גיסוח הכלל כפי שבא כאן. נלקח מהמקורות שבהערה הבאה.

הרשב"א ז"ל בתש"ר הביא דבריו רלב"ח באגרת הסמיכה⁸⁰. ואין זה אלא תערוכת רע שיש בנשמתם המרחיק אותם מדרך האמת ואלו זכו היה נודע להם אמיתות הענין. והרי נצנצה רוח הקדש בדברי חכמי האמת אשר הוכחנו מהם שיהיה מבוזה מ"ה מישראל וכמ"ש ג"כ בתיקור דף מ"ז והוא מחולל מפשעינו דאתעביד קדש חול שם חול מורה ודאי על הפרדו מתוך בני ישראל ואמ' בוהר בראשית דף כ"ח ולאדם דהיינו משה לא מצא עזר אלא כלהו כנגדו וכבר הוכחנו לעיל כי משה זהו המשיח וכיון שרוב ישראל כנגדו קרי להו כלהו וא"א לפרש דהיינו מפני עונותם שהרי מפרש בתר הכי על ענין עונותם⁸¹: וכן עמודא דאמצעית' אתמר ביה ולאדם לא מצא עזר כנגדו ומשה איהו בדיקניה ממש נמצא שלענין העונות [עמ' 23] הם נגדיים להקב"ה א"כ מה צריך שיאמר שהם נגדיים למשה אלא ודאי שהוא כפשוטו ממש והיינו דקאמ' בתר הכי⁸² ותפקחנה עיני שניהם וידעו ישראל כי ערומים הם בגוונא דמצרים דהוה בלא אורייתא ואיוב בג"ד אמר תרין זמנין ערום יצאתי וערום אשוב שמה, מה דהוה משה אתהפך לע"ר לשמה ולשנינה אשוב שמה הכא רמיז דעתיד לא[ת]חזרא בינייהו בגלותא בתראה ואזיל בינייהו לשמה. וכבר הוכחנו לעיל שפי' ערב רב הם האנשים שיש להם תערוכת רע בנשמתם וה' מינים הם כמ"ש בפ' בראשית דף כ"ה. א"כ אפי' ת"ח אפשר שיהיו א' ממינים אלו ובפי' אמר דף כ"ז וימררו את חייהם בעבודה קשה וכו' את כל עבודתם דא משנה אם תיבי בתיובתא אתמר בהון ויורהו ה' עץ דא עץ החיים וביה וימתקו המים ודא משיח⁸³. הרי שאפי' שעוסקי בכל הני מילי דאוריית' צריכי' תשובה שיזכו לעץ החיים ואז יתמתקו ע"י המשיח מרעתם שדבוק בנשמתם שהרי הביא כל זה ע"פ⁸⁴ ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה המתפרש על עץ הדעת ט"ו וכל עוד שאינם חוזרים בתש"ר גמורה עפ"י סודות חכמי האמת הרחוקה מהם הריהם בכלל א' מה' מינים הללו של ע"ר שסי' נג"ע ר"ע ולכך מתהפך להו משה לשמה ולשנינה. ואפי' שנראים צדיקי' גמורים בודאי שיש להם לכלוך עון מגלגול מאחר שאינם זוכים לאמונה הקדושה הזאת ועוד שאפי' אם יהיו מלאים מצות כרימון ועוסקי' בתורה יומם ולילה אין מעלתם גדולה ועליקם אמ' כמה [פעמים] בוהר⁸⁵ וימררו את חייהם ובתר כל דא לא סליק להו אגרא בגין דלא זכו לרזין דאוריית'. וכן אמ' ⁸⁶ ווי למאן דקרי למלכא ולא ידע למאן קארי והיינו מפני שלא השיגו לידע אלהותו של השי"ת אשר נתגלה למשיח צדקנו שנשכח מישראל ע"י צרות הגלות זה כמה

80. שו"ת הרלב"ח, דף רעה, ג, ועיין שו"ת הרשב"א ח"ה סי' קכו וכן ח"ב סי' קד, ובס' ברכי יוסף להרב חיד"א לחו"מ, סוף סי' יג.

81. זוהר ח"א כה, א. 82. שם כה, ב.

83. כך הנוסח בדפוס מנטובה (ח"א כז, א).

84. שמות טו, כג.

85. הוא דורש את דרשות הוזהר (בח"ג קנג או"ב, רכט ב ועוד) על הרבנים בעלי הקושיות התלמודיות שאינן מאמינים בש"ץ.

86. זוהר ח"ג רצז, א.

שנים. ועוד נמצא בר"מ פ' עקב 87 שנק' עם הארץ מי שאינו יודע מהו סוד הברכה ומהו סוד הזוהמה וכבר הוכחנו לעיל מדברי ר"מ שעמי הארץ נק' הע"ר ונמצא בס' הקנה שמגנה מאד לת"ח מפני שאינם יודעים סודות התורה ואין להם שכר גדול על עסקם ושכרם [עמ' 24] דומה לפועל הפועל בשדה. ושכר יודעי סודות התורה ואלהותו ית' דומין לפועלי אבנים טובות ומרגליות. עזונותינו ועונות אבותינו מנעו הטוב ממנו ונתקיים בנו מקרא שכתוב 88 כי ימים רבים לישראל ללא תורה וללא אלהי אמת והיא קללת הכתוב 89 ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוגיו תסתתר. ולכן באים הנשמות מחצוניות העולמות ולכן אין להם עסק בנסתרות כי התנאים והאמוראים ניתן להם שורש הפגימות כמ"ש בזהר. אמנם על הגאונים אמ' בזהר 90 דאינן מסט' דמלאכי דכתי' בהו ויראה להם וגובה להם וכבר נודע 91 שהמלאכי מחיצוניות ובודאי שהיו כמה גדולים אחר התלמוד שהיה להם נשמות תנאים או אמוראים כמ"ש בספרי חכמי האמת 92 אמנם על הרוך היו בבחינה זאת ולכן נתמעטה חכמת האמת ובעון זה נתארך גלותנו ולז"א הכתר 93 כי אתה עם עני תושיע ועינים רמות תשפיל כי החכמ' נק' עינים כמ"ש עיני העדה ונק' רמות מפני שהם בבחי' מלאכים דכתי' וגובה להם וכשיושיע ה' את עם עני שהוא דרא דמ"ה הנק' עני יושפלו הם כי על הרוב יש להם תערובת רע והם אנשי השם ואינם בכלל דור מ"מ שנא' עליהם ומלאה הארץ דעה. וכן מצינו ביואל שבנבואתו נותן גדולה לקטנים שבדור מ"ה יותר מהגדולים שבאותו דור שנ' 94 ונבאו בניכם ובנותיכם וקניכם חלומות יחלומון הרי שנתן לקטנים מעלת הנבואה ולקנים חלום ו[עוד] מצינו בכתבי האר"י ז"ל בדרוש קשר החברים 95 אחרי שפירש שורש נשמות תלמידיו הראשונים אמ' על מהדורא שניה שבאו לתלמוד עמו שהיו נשמתן מלבוש לתלמידיו הראשונים ושאר חכמי הדור היו מלבושים למלבושים ע"ש שכפי הסוד שפי' שהיו קטני הערך לגבי תלמידיו ואעפ"י שנודע כי היו גדולים מאד בפשט התורה ואינם נערכים לתלמידיו הראשונים לפני האחרונים לכלום וכיצא בזה כתב בסוד ישיבת הרשב"י 96 כגודל נשמתם ושישיבת רבינו הקדוש מלבוש להם והם [עמ' 25] ר' אבא שהיה גדול שבתלמידי רשב"י כתוב בס' יונת אלם בשמו 97 שהוא היה רב וחייה ת' שנים ונודע שרב היה מקטני תלמידי ר' כדאמ' בפ' הניזקי' 98 אמ' רב אנא

87. ח"ג רעג, א. 88. דברי הימים ב טו, ג.

89. ישעיה כט, יד.

90. תיקון שבעים, דף קכו ב (במהד' מנטובה).

91. לפי כללי קבלת האר"י.

92. הרח"ו האריך בזה בשער הגלגולים.

93. תהלים יח, כח.

94. יואל ג, א.

95. שער הגלגולים (תרע"ב), דף סט, א.

96. שם, דף סח, א.

97. בס' יונת אלם להרמ"ע מפאנו, פרק ק, מביא זה כ"דעת רבינו".

98. גטין נט, א.

הואי במניינא דר' ומנאי דידי מנו ברישא דכולהו מנייניהו דר' מן הצד הו מתחילין ושם פירש רש"י ז"ל שמעתי שקטון שבתלמידיו היה ומ"ש ר' יוחנן⁹⁹ נהירנא כד הו נפקן זקוקין דנורא מפומי דר' לרב ומפומיה דרב לפומיה דר'. כתוב בס' יונת אלם¹⁰⁰ שרב היה לומד מר' בפשט ור' היה לומד מרב חכמת האמת מה שלמד מרשב"י וכן ינוקי שנא' בזהר שהיו גדולי הערך מאד כתב האר"י¹ שהיו נשמות מאצ"י והיו לומדים חכמת האמת מיד קודם לימודם חכמת הפשט. א"כ מוכח שאינו תלוי גדול הנשמה בידיעת חכמת הפשט ואמרינן בפ' גיד הנשה² לא בציר ממ"ה צדיקי ל' בא"י וט"ו בח"ל אמ' אביי ורובייהו משתכחי בבי כנישתא דתותי אפיתא ומוכרח לומ' שהטעם הוא מפני שאין חכמתם כ"כ גדולה והרי אבא אומנא דהו משדרי ליה שלמא בכל יומא³ ולא אשכחן שהזכר מ[אמר] בשמו בגמ' וכן מצינו⁴ שהשיב אביי לרב פפא על דרי קדמאי דהוה מתרחיש להו ניסא אע"ג דלא הו מתני טפי כבתראי משום דהו מסרי גרמייהו על קדושת ה' דלא תליא מלתא בתנויי. עוד מצינו בכתבי האר"י ז"ל⁵ שמ"ש הגאונים על מ"ש בגמ'⁶ שראה ר"י בריה דריב"ל כד אתנגיד עליונים למטה ותחתוני למעלה שהוא שמואל דיתב קמיה דרב יהודה אעפ"י שהיה רבו אינו בשביל הטעם שאומרי הגאונים⁷ אלא שכך הוא הסוד בכל האמוראים כפי בחי' נשמתם ועפ"י הקדמה זאת אני מפרש משז"ל⁸ על ירבעם שא"ל הקב"ה חזור בך ואני ואתה וכן ישי נטייל בגנ"ע וא"ל ומי בראש א"ל בן ישי בראש דק' שהרי הקב"ה הקדימו לירבעם וא"ל אתה וכן ישי אלא שחשב שהוא כדרך האמוראים שזכרנו שהרי שורש נשמתם מורה זה כי ירבעם היה ראוי להיות משיח בן יוסף ואין להאריך עוד בזה בכאן. וכיוצא בזה י"ל בדורינו זה. ומכל זה יש ללמוד שאין להפלא [עמ' 26] על שיש כמה אנשים חכמי גדולים בחכמת הפשט הרחוקי מאמונה זו. אמנם אין להאשים ליושבים בשב ואל תעשה⁹ ומקיימי פסוק¹⁰ טוב ויחיל דומם לתשועת ה' דנהי דלא הו מדרא דמ"מ הואיל

99. חולין קלו, א.

100. פרק ק.

1. בספר גלגולים.

2. חולין צב, א.

3. תענית כא, ב.

4. ברכות כ, א.

5. בס' יהודיע לר' יוסף חיים בן אליהו מבגדאד על מס' פסחים (כא, ג) מצאתי שהביא לשון זה בשם ס' מבוא שערים שער ה' ח"א פרק יב, אבל אינם בנדפס.

6. בבא בתרא י, ב.

7. בתוספות לב"ב שם, ד"ה עליונים.

8. סנהדרין קב, א.

9. גם ר' ישראל חזן מדבר בפירושו לס' תהלים על כת אחת של "מתרחקים ועומדים בשב ואל תעשה", אבל הוא מונה אותה דוקא בין שלש כתות של "מאמינים" לסוגיהם, עיין במאמרי ב"עלי עי"ן", מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן, עמ' 179—180.

10. איכה ג, כו.

ולא זכו להכירו מ"מ אין להם עונש ע"ז אבל המחרפים ומגדפים בלי ספק שהם מנג'ע ר"ע וגדול עונם מנשוא ¹¹ ואינם יכולים להמלט באמרם שלא ידעו מעלתו שאלו זכו היו מכירים ויודעים והרי זה דומה לעונש שעתידי הקב"ה ליתן לא"ה אעפ"י שיש להם להיפטר ולומר מנהג אבותינו בידינו ¹² ולא ידענו ה'. והי"ת יודע ועד נאמן עלי כי אני שפל רוח מאד ואין מטבעי לדבר תועה אפי' על קטן מקטני ישראל כ"ש וק"ו על גדוליהם וחכמיהם אבל מה אעשה כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה כי קשה עלי כמות מדוע היו רחוקים מדבר האמת ובודאי לא נכחד כי ענייני מ"ה הם מופלאים מאד ואפי' מ"ה ¹³ אין מבינים ענייניו וכן מצינו ¹⁴ באמוראים רבה ורב יוסף. רבה אמר ייתי ולא אחמיניה ורב יוסף אמ' ייתי ואתיב בטולא דכופתא דחמריה כי רבה ברח מלראותו כי כבר היה מקובל בידו תקף זרות שינוי מעשיו של מ"ה ונתיירא משינוי התמורות שיעברו עליו שא' ¹⁵ אני יחיד בנגעים אני יחיד באהלות כמ"ש בס' הקנה. ואולי לא יוכל לעמוד עליו בראותו זרות מעשיו ואעפ"י שהיה בידו תורה ומע"ט וג"ח כמ"ש אביי ¹⁶ מ"מ נתיירא משום האי דכתיב ¹⁷ מדוע ראיתי ונהפכו כל פנים לירקון כמ"ש בגמ' וק' כיון שהיה שלם במעשיו ויש לו כח להנצל מח"מ ¹⁸ מאי איכפת ליה סוף סוף מוכרח שיגאלו ישר' כדמסיק אלא ודאי שטעם יראתו משום האי דאמרן. אמנם רב יוסף היה יודע בנפשיה דהוה מדריה ולז"א בטולא דכופתא דחמריה והמדקדק בדברי ז"ל היטב ויודע שאין דבריהם במקרה מוכרח שיודה שבא לרמוז הלבוש שאמ' בתיקף ולבושיה ביש ולכן כינהו בלשון חמור כמ"ש לעיל וכיוצא אמ' בזהר ¹⁹ אמ' רשב"י זכאה מאן דישתכח בהווא זמנא וי מאן [עמ' 27] דישתכח.

מ"מ אחרי שהורנו ז"ל דרך החיים ודרך המות טוב לבחור בחיים כדכתיב ²⁰ וצדיק באמונתו יחיה דלפחות יתנו מחסום בפיהם עד שיראו איך יפול דבר. שהרי שורש כל המאמינים באמונה זו היא שא"א שימות הנאמ' עליו שהוא משיח וליכא למיחש לתקלה כעולה על דעתם וכבר הוכחנו לעיל שאין לך אות גדול מזה. כלל העולה שכעת לא מצאתי זכות לפוערים פיהם לבלי חק ומדברים תועה על ה' ועל משיחו וזה כמשלש חדשים שבא פה שליח מירושלים תוב"ב וחדש קושיא א' שלא

11. עיין דברים דומים בדברי ר' ישראל חזן, עלי עי"ן, עמ' 185—187. נג"ע ר"ע ראשי תיבות נפילים גבורים ענקים רפאים עמלקים, לפי זוהר ח"א כה, א.

12. ערובין קד, ב.

13. מלאכי השרת.

14. סנהדרין צח, ב.

15. בבא מציעא פו, א.

16. סנהדרין שם (במאמר ר' אלעזר המובא ע"י אביי): שמא החטא גורם שאפילו תורה וג"ח לא יצילו מחבלי משיח.

17. ירמיה ל, ו.

18. מחבלי משיח.

19. ח"ב ז, ב.

20. חבוקק ב, ד.

נתיישרה לו בכלל דברינו הוא דאמרינן בגמ' פ' הנחנקי' 21 דכובש נבואתו לוקה מתרי 22 ביה חבריה נביאי שני' 23 כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים ש"מ כי מכאן משמע שכל נביא צריך שיהיו ב' נביאים אחרים שידעו נבואתו ובנבואתי לא נמצאו ב' אחרים שידעו נבואה זאת. ואני השבתי שמי א"ל שלא יש בעולם ב' שידעו ולא כל כמינייהו 24 לגלותו כיון שלא ניתן להם רשות. ועוד דמוכרח הדבר דלאו כללא כיל בגמ' וכלהו נביאי הכי איצטריך למהוי צריך מצינו כמה נביאים שנבאו יחידים נח ואבות ובאברהם כתי' 25 כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה שהיה אאע"ה טפל בנביאות לשרה הרי ששרה היתה יודעת מה שלא נגלה לאברהם וכשעלה אליהו למרום אעפ"י שהיו כמה נביאים נעלם מהם עלייתו שהיו רוצים לבקשו וכן אז"ל 26 לעשות לרוח משקל דהיינו רוחם של נביאים כי יש מתנבא הרבה ויש מתנבא מעט. ואני מביא ראיה ממרע"ה שלא נתנה תורה אלא אליו כי מכולהו דברות ואמירות נתמע[ט] אפי' אהרן. כי יאמרו שאני משה אבל מכל הני קשיא אלא ודאי דלא כללא הוא. והק' גמ' פ' כשימצאו לו חברים שהם במדריגה א' שאז מוכרח שסוד ה' שיגלה לא שיגלה לכולם ולכן דייק לישנא דגמ' חבריה נביאי ולא קאמ' סתם נביאי אחריני. וכן מוכרח לזמ' שאינו כלל גמור שהרי כמה דברים עשה הקב"ה בזמן שלא יש נביאים ולמי גילה מה שעשה דכתי' כי לא יעשה ה' אלא ודי שפירושו [עמ' 28] כי לא יעשה כשיש להקב"ה עבדיו נביאים או מגלה להם סודותיו ולפעמים הרבה במדרגה א' ואז כולם יודעים בשהו ולפעמים לא יש אלא א' ולהכי תנא דמתני' תני לכובש נבואתו בכלל הנחנקי' ולא תני לאה בכלל אלו ה' לוקי' משום דלא פסיק מילתא דלפעמי' לית ליה חבריה. עוד טען דיש לחוש למ"ש האר"י בדרוש רוח הקדש 27 כי לפעמי' באים מגידים ומטעים לבני אדם מפני עוונות הדור וכבר אמרתי אליו פה אל פה כי כפי הסגנון אשר ראיתי ליכא למיחש להאי מלתא כלל. גם אמ' אעפ"י שאז"ל 28 גמירי דלא מפקי ש"ש לבטלה איכא לספוקי מההיא דנבות שאמ' 29 והיתי רוח שקר בפי כל נביאיו. וכשעשו ישר' את העגל נתלבש סמ' ואמר אנכי וכר' 30 ויש לחלק אעפ"י דשד לא מפיק ש"ש לבטלה סמ' וסטרא דיליה מפקי. ואני אומ' דא"כ אכתי קיימא קושית התלמוד שהקשו 31 איך

21. סנהדרין פט, ב.

22. בכ"י מתריה, ותיקנתי.

23. עמוס ג, ז.

24. לא הכל תלוי בהם, כלשון השגור בגמרא.

25. בראשית כא, יב.

26. בילקוט איוב כה, לה.

27. שער רוח הקדש דף א, א.

28. מגילה ג, א.

29. מלכים א כב, כב.

30. עיין פרקי ר' אליעזר פרק מה, אך לא נאמר שם שסמאל אמר אנכי; אבל כל המאמר כמו

כאן הובא כלשון חז"ל בס' עמק המלך, דף מה, ג.

31. מגילה שם.

השתחווה יהושע בלילה ואולי היה סמ' ואפיק ש"ש לבטלה אלא ודאי דאין לחלק כלל וההיא דנבות לא קשיא מידי כי כשהטעם בנבות לא אמ' באזניהם אלא עלה הצלח³² והם הוסיפו ואמרו ונתן ה' ביד המלך שכן כתוב בס' כלי יקר וכן צדקיהו בן כנענה שאמ' ³³ כה אמ' ה' מדיליה הוסיף זה שהרי אמרו בגמ' שכלם נתנבאו בסגנון א' וכפי פשט הכתובים איכא תלת שינויי ואולי מה שאמ' רוח נבות באזניהם לא היה אלא לשון ראשון עלה והצלח ונתן אדני ביד המלך ואעפ"י שהזכיר שם אדנות כיון שלא אמרו שם המיוחד לא הוי ש"ש לבטלה שהרי יש לפרשו לשון חול והם הוסיפו בדבריהם לשון שם המיוחד ועוד י"ל כיון שכבר הם היו נביאי שקר המטעים את אחאב דהכי דייק לישנא דקרא דקאמ' בפי כל נביאי ומאי דקאמ' יהושפט³⁴ האין עוד פה נביא לה' הוא לפי הטעוה שהיה אומר שהיו נביאי ה' וכיון שכבר הם רשעים מחלק סטר' אחרא מטעים אותם [עמ' 29] ואפי' בשם המיוחד כההיא דאמרי³⁵ בא ליטמא פותחין לו ובפרט לדברי הזהר שאמ' ³⁶ שלא היה רוח נבות המטעה אלא רוח שקר שהוא הס"א דרגיל להטעות בני אדם כשנדבקי' בו וכן בענין העגל שהיו שם הע"ר וע"י כשפים המשכו לסמ' כמו שהאריך בזהר³⁷ אבל בלאו הכי ח"ו שיבא להטעות בני אדם ובפרט בשם המיוחד ובעוניינו³⁸ ת"ל יש כמה עדים שאין שום עון שיגרור טעות גדול כזה הטורד מב' עולמות³⁹.

עוד טען כי א"א שהשכינה קמה מהגלות דהא כתיב⁴⁰ בכל צרתם לו צר וכתי' ⁴¹ עם נושע בה' כביכול וכבר אמרתי כמה פעמי' שזה מוכרח שהרי מצינו אפי' בתקף הגלות בכל ע"ש היתה השכינה יוצאה מהגלות אחר ה' שעות של יום הששי כדכתיב בכתבי האר"י ז"ל⁴² ולא היתה חוששת השכינה על גלות ישראל הואיל והגיע זמן עלייתה. כי האי גוונא איכא לממ[ר] הכא שהרי ששה אלפי שנה הם כנגד ששת ימי השבת ואלף הו' הוא כנגד יום השבת ומצינו בפרקי ר"א⁴³ כי שעה של הקב"ה הם פ"ג שנים דלתריסר שעתי אתפליג יממא לעילא דלית תמן לילה דכתי' ⁴⁴ ולילה

32. מלכים א כב, טו.

33. שם כב, יא.

34. שם כב, ז.

35. שבת קד, א.

36. זוהר ח"א קצב, ב.

37. ח"ב קצא, א.

38. צ"ל: בעונינו.

39. בדומה לכך כתב למעלה בעמ' [5] "ואיך יתכן שאאביד עולמי מלא דבר ואהיה נטרד מב' עולמות".

40. ישעיה סג, ט.

41. דברים לג, כט.

42. בס' פרי עץ חיים לרח"ו, שער שבת, נאמר שמתחלת שעה חמישית של ערב שבת מתחילה

קדושת שבת להתגלות, וכעין זה בס' לקוטי תורה, וילנא תר"ם, דף יד א.

43. פרקי ר' אליעזר, פרק מה.

44. תהלים קלט, יב.

כיום יאיר וכן אמרי' בפ"ק דס' דצניעותא⁴⁵ וא"כ הרי עברו ה' שעות ומוכרח עלייתה⁴⁶ דלא גרע שבת הגדול משבת דעלמא. וא"ת היאך מנחת ישראל בלי הגנה הרי מ"ה האמיתי עומד ביניהם המגין כמוה ולא נאמ' עם נושע בה' זולתי אם היה בא' הגאולה קודם זמנה ע"י זכות ישראל⁴⁷ ובהכי איירי מ"ש בזוהר פ' חיי שרה⁴⁸ אבל כיון שבאה הגאולה בעתה קודמת השכינה לצאת מהגלות ולכן אמ' בזוהר במדבר⁴⁹ כי בשמחה תצאו כי כשיצאו ישר' מהגלות כבר תהיה השכינה בשמחה וחדוה מפני שקודמת לצאת⁵⁰ וכן בס' ר"מ פ' תצא דשכינה בגלותא עד דייתי משה והיינו משיח כמו שהוכחנו לעיל ולפי ס' ר' יוסי פ' וירא⁵¹ לא קיימא שכינתא [עמ' 30] בגלותא רק אלף שנים אעפ"י שישראל יתארכו יותר מזה בגלות וכן בס' התיקף כתר⁵² דערלה אתעברת משכינתא כד יתחזי קשת בגוונוי נהירין להווא דאתמר ביה וזה לך האות ובוה מתורץ מה שמקשי' שלא נראה ס' זה כי לא יראה לכל רק למשה רבינו וליחידי סגולה וכבר נודע לנו⁵³ כי מרע"ה החייהו הש"י"ת והרי הוא עומד בנהר סבטיון. וכן מהר"ר מנחם לון[נ]זנו ז"ל דייק מהזוהר כי קימת השכינה ומרע"ה יקדמו לגאולת ישראל⁵⁴. ואחרי שהוכחנו שהשכינה קמה מהגלות כל המתאונן על נפילתה פוגם בה⁵⁵ ומשתתף בסט' דלילית כמו הבוכה ומתאונן בשבת ככתוב בס' ר"מ פ' פנחס⁵⁶ ואין לנו להתאונן ולבכות רק על עונותינו ועונות אבותינו אשר בעבורם מחולל משיח צדקנו. אמנם בימים שהיו מקדם

45. כך מסיק מדבריו (זוהר ח"ב קעז, ב) שבאלף השביעי שהוא יום ד' של הקב"ה, "אתחריב כלא בתריסר שעות".

46. עיין כבר ב"דרוש התנינים" של נתן, בספרי "בעקבות משיח", עמ' טו: עליית השכינה התחילה משנת ת"י.

47. נוש"ע בגימ' תכ"ו, ולדעתו כאן, בניגוד למה שכתב בימי ההתעוררות של תכ"ו עצמם, שנת תכ"ו היתה גאולה בבהינת "זכו — אחישנה".

48. אולי כוונתו למאמר בח"א קל, ב?

49. ח"ג קית. א למטה.

50. ר"א מיראנדה כתב כאן בשולי הגליון: "ועיין בדברי הרמב"ן ז"ל ריש פרשת בשלח ד"ה וה' הולך והבן שם היטיב".

51. זוהר ח"א קטז, ב.

52. תיקון לו.

53. באגרת לרפאל יוסף הודיע נתן בתכ"ה "כי היום ט"ו שנים שרוי משה רבינו" עם בני משה והעמיד בת, עיין בציצת גובל צבי, מהד' תשבי, עמ' 11.

54. נעלם ממני מקור הדברים בספרי ר' מנחם לונזאנו ואולי היה פירושו של לונזאנו על הזוהר (שלא נדפס) בידי הכותב?

55. בשולי הגליון באה הערת ר"א מיראנדה: "הג"ה וכבר ידעת חומר העון הגדול להוציא ש"ר על השכינה ולומר שהיא פגומה כשאינה כך ועליו נאמר כי הוציא ש"ר על בתולת ישראל כמ"ש בזוהר ועי"י בס' אמונת חכמים פכ"ד דף מ"ה סוף ע"ב ענין נחמד לאמת על זה יוע"ש".

56. כל זה נמצא ב"דרוש התנינים" של נהן, עמ' טו. משם מוכח שהרמז לפ' פנחס בר"מ הוא לח"ג רכו, ב, אלא שהוא קשור לאסוציאציה אחרת הגזכרת בר"מ ובדרוש התנינים, ולא מצאתי שם את ענין הבכיה בשבת.

בין המצרים עתה ראוי לשמוח ולא להתאונן כלל כי באותם הימים מתעלית השכינה מאד כמו שמצינו שבמצרים נגזר גלות השכינה בפסח ואחר שנגאלה באותו זמן מתעלית תמיד ולכן לכבוד שמחתה אנו עושים י"ט⁵⁷ וכן בס' התיקור השוה אותם ואמ' ⁵⁸ י"ד יומי פסחא שבעה דגלותא קדמאה וז' דגלותא בתראה ומכאן ראייה למה שתיקן מ"ה ד' ימים של חג השמחות דומא דפסח ⁵⁹ והחכם הנז' טען דא"כ הר"ל מצוה חדשה ולא קשיא מידי שהרי אמ' הנביא ⁶⁰ יהיה לבית יהודה [לששון ולשמחה] ולמועדים טובים והאי לישנא משמע יום טוב גמור כדאמ' בגמ' גבי פורים ⁶¹ דברי שא כתי' יום טוב ולבסוף ימי משתה ושמחה דלא קבילו עלייהו איסור מלאכה כ"ט וא"כ תקשי לגביה היכי קאמ' מצוה חדשה אלא ודאי דהכי הוה גמירי ואתא ואסמכיה אקרא ⁶² ולא אשכחן בשום תנא או אמורא דקאמ' שלא יהיה זה עד שיבנה ב"ה כי זה אינו תלוי בבנין רק בעלוי השכינה והכי דייק לישנא דקרא דקאמ' קמי הכי ⁶³ כי צמתם וספוד בחמישי וכו' [עמ' 31] הצום צמתוני [אני] ורואה אני שהם דברים משוללי ההבנה וז"ל דפי' צום הוא לשון קבוץ וחבור מלשון צומת הגידים וזכיתי לכוון לדעת הרד"ק ז"ל כי כן פי' הוא בס' השרשים והיה מתלונן ה' אליהם כי בכל ההספדות והצומות שעשו לא גרמו לחבר השכינה הנק' אני והוא א' מה' דברים שחסרו בבית שני ⁶⁴ ולכן לא זכו לעשותו מועד ויז"ט רק אכילה ושתייה הותרה להם אמנם התנבא על העתיד שיהיה כן כשתתעלה השכינה ורמז הנביא באמרו יהיה לבי תיהודה כי לא יעשו כך כל בית ישראל רק אותם שיאמינו במ"ה הם הנקראי בית יהודה ולכן קרי ליה צום וקרי ליה ששון כי יש מישראל עושים אותו צום ויש עושין ששון וסיים ואמר והאמת והשלום אהבו כנותן עצה לכל ישראל שירדפו לדעת לאהוב באמת ובשלום. והנה מצינו בזמן שלמה הע"ה שאכלו ביה"כ כשעשה ז' ימים שמחת ב"ה משום ק"ו כדאמרי' בהגיגה ⁶⁵ וידוע כי עיקר תאות בנין ב"ה הוא על עלוי השכינה וא"כ יש ללמוד ק"ו באופן זה ומה התם שאעפ"י שאמת שהיו ישר' מקובצים ונבנה ב"ה מ"מ לא היתה עלוי השכינה לעולם שמיד שמת שלמה התחילה להתמעט ועכ"ז הסכים הקב"ה על מה שאכלו ביה"כ כדאמ' בגמ' ק"ו למלוי זה שהוא לעולם שראוי שנאכל בט' באב אעפ"י שאמרינן בגמ' ⁶⁶ דחשוב כאוכל

57. בתשעה באב.

58. לא מצאתי מקום זה.

59. תיקון זה הונהג ע"י שבתי צבי בשנת תל"א, כפי ששיערתי ראשונה בספרי ח"ב, עמ'

721, 724, ועתה נתאשר הדבר מתוך התעודות שפרסם א. אמארייליו ב"ספונות" ה'

(תשכ"א), עמ' רסד.

60. זכריה ה, יט.

61. מגילה ה, ב.

62. מועד קטן ה, א.

63. זכריה ז, ה.

64. יומא כ, ב.

65. הוא מצטט עפ"י הזכרון. המקור הוא במועד קטן ט, א.

66. תענית ל, ב.

ביוה"כ אנו שמחים על עלוי השכינה שיש לנו אמונה שלימה שהיא בעלוי שהוא קידוש השי"ת כדכתי' 67 תנו עז לאלדים על ישראל גאותו וליכא משום לא תתגודדו 68 משום דחשיב דבר זה כשתי בתי דינין שהרי יש כמה גדולי ישראל המאמיני' בזה וכבר הוכחנו לעיל דלא איכפת לן אעפ"י שהרוב אין מאמינים ועוד שהרי אמרו ביבמות פ"ק לחד שינויא דעשו ב"ש כדבריהם משום דמחדדי טפי והכא נמי נודע לנו שאין הרוב ראויים שיעמדו באמונה [עמ' 32] זאת וכיון דאיכא האי סברא לא מיקרי רובא ולגבי האי מילתא אנן מחדדנא טפי וליכא למיחש לשום מחלוקת כדאמרינן לענין מנהגות כי מנהג בטעות אמרינן דליכא למיחש למחלוקת ואמרינן בגמ' 69 ליכול באפיה וכו' ואעפ"י שהמאמינים לפעמים מתענים הכא מפני צרת מ"ה ודומה זה למה שהתירו להתענות בשבת מפני הצרה אמנם המאמין באמת צריך להראות גודל אמונתו כי הוא קידוש ה' שמפרסם פרסום אלהותו של השי"ת אשר נתגלה לשבתי צבי משיח האמתי שכל הכופר בו מוכרח שיאמרו שכל מה שידע מאלהותו יתברך הוא הבל וריק ואינו המשיח שאחז"ל 70 שעתיד להכיר את בוראו מדעתו ונמצא נוגע בכבוד השי"ת אבל המאמין בו מגדיל אלהותו ית' שנתגלה למ"ה אשר היה נשכח מישראל מכמה שנים ובזה פי' מ"ש מלך המשיח 71 ומבלעדי אין אלהים כלומ' שאין אחר זולתו שיוכל להכיר בוראו וכיון שאינן מכירין נחשב להם כמי שאין לו אלוה. אמנם שמעתי פירושו בשם אמיר"ה שהיתה כוונתו לומר כי כל מעשיו הם ע"י ה' אשר בקרבו ואין ה' חוץ ממנו ובזה יש לדנונו בכל דבריו. ומיעוט השכלתינו הוא מה שגרי' בעינינו מעשיו זרים וכתבתי זה לפי שראיתי הרבה פערו פיהם על דבר זה ויש שואלין שלא נראו האותות שהוזכרו בדברי חז"ל ובפרט בדברי ס"ה בפ' שמות 72 וכן דלא מרח דאין משום האי מלתא קטלוח לבן כוזיבא 73. והשבתי שעדיין תתקיים כל דברי רז"ל אחר גילוי שיתגלה אמיר"ה כי בעת הזאת עדיין לא נשלם שלימותו עד שיבא לן היחידה 74 וזה יש ללמוד מדברי הזוהר פ' שאמ' [?] בס"ת 75 שיש בג"ע עתיד למקריה ביה מלך ישראל ודא ליהוי מלכא משיחא ולא אחרא הרי שאמ' שבראשונה יהיה לו שם מלך ישראל והוא מעותד שיהיה מלך

67. תהלים סח, לה.

68. יבמות יד, א. על דברים יד, א.

69. פסחים נ, ב. ועיין הויכוח על ענין "מנהג בטעות" בס' משא מלך לר' יוסף ך' עזרא, שאלוניקי שס"א, דף נז א (העירני על מקור זה כב' הרא"ל הר' יצחק נסים, שלדעתו נתן הביא כאן דברי הספר הזה לפי הזכרון).

70. במדבר רבה פר' יד, ב.

71. כך הוא, למשל, לשונו של ש"ץ באגרתו שהבאתי בספרי ח"ב, עמ' 786. נוסח אחר של אגרת זו נמצא בכ"י שלפנינו דף ע"ט, ור"א מיראנדה העיר על כך בגליון וחשבו לכתב ידו של שבתי צבי עצמו, ויש בזה פנים לכאן ולכאן.

72. ח"ב, ז-ה, ובפרט ה, א.

73. סנהדרין צג, ב.

74. עיין על כך בספרי ח"א, עמ' 45.

75. לא הבינותי את המאמר ולא מצאתי מקומו.

המשיח. ובהיות לו [עמ' 33] שם מלך ישראל עדיין אין לו מדריגת מלך המשיח. והתם בכן כוויבא להיות שהיתה הגאולה קודם זמנה היה ראוי לבא אליו כל השבחים בפעם א' וכמ"ש לעיל. וכן מ"ש ⁷⁶ גבי ריב"ל שראהו כפתחא של רומי מלא נגיעים וכן התינוק שנולד בט"ב והוליקוהו חי לג"ע ⁷⁷ מיושב עם מ"ש בכתבי האר"י ז"ל ⁷⁸ כי בכל דור ודור היה נולד איש שהיה ראוי להיות משיח אם היו זוכין ישראל ובכל זמן היה בא באופן א' ושמות של משיח המזכרים בגמ' כל א' וא' מדבר על המשיח שהיה ראוי לבא בדורו ולא כן רוכלא ונינהו דלחשבו כל שמות המשיחים שבכל הדורות. והשם המעותד לבא בזמן האחרון לא היה אפשר לגלות בפ"י שהרי אז"ל ⁷⁹ כי א' מן הדברים שעלו במחשבה ליבראות הוא שמו של מלך המשיח כי בריאה זאת לא תהיה אלא בזמנה. וענין בריאה זאת י"ל דומיא למה שאחז"ל בזהר פ' בשלח ⁸⁰ בענין שם מ'ש'ה' שכל אות ואות הוא מאור א' וכן יר' לי בשם שבתי כי אחרי גילוי מאורות אלו שוב אין אחר גואלן וכמ"ש ז"ל במדרש גבי משה ⁸¹ אם אין אתה גואלן אין אחר גואלן ושמו רמוז עם משה בפסוק ⁸² מי עלה שמים וכו' מ'ה ש'מו ומה' הרי משה והה' של משה לא באה בראש תיבה כשאר משום דהוי בבתי גואי בדברי הראשונים בינה שזכה בה משה כמ"ש ז"ל ⁸³ מ"ט שערי בינה נגלוז למשה וכן אחריו שם ש'ב'ת'י' ש'ם ב'נו כי ת'דע ובאה ה'י בבתי גואי לרמוז אל מקורו חכמה עילאה שיזכה בה שבתי כדכת' ⁸⁴ ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה וכן צ'ב'י' נוטריקון צ'ב'י ב'ן י'וד. וכן כתב בס' ברית המנוחה כי תמיד מקור השם הוא בבתי גואי. ובא בצירוף שבי"ת כי כן נרמז בפסוקי אחרים ⁸⁵ שבת שבית יעקב וה' שב את שבית איוב בהתפללו וכן קבלנו ⁸⁶ כי כל ענין איוב נדרש על מ"ה. וכבר זכה בעל ס' הקנה וידע שרש שמו [עמ' 34] שכתב גבי ענין מזל שבתי וז"ל ⁸⁷ וז"ס משיח ה' ועליו נאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה וכו' וכן לשון זה כתוב בפ"י בראב"ד לס' יצירה ע"ש ⁸⁸ באורך וכן בספ' שמצאתי גנוז

76. סנהדרין צח, א.

77. איכה רבתי א, טז. והכותב צירפו לדברי הזהר המדברים על המשיח הנמצא בגן עדן. לפני התגלותו.

78. עיין, למשל, בס' עמק המלך, דף לג, א.

79. פסחים נד, ב.

80. ח"ב, נד, א.

81. שמות רבה פ"ג, ג, ג.

82. משלי ל, ד.

83. ראש השנה כא, ב.

84. ישעיה יא, ב.

85. יחזקאל לט, כה; איוב מב, י.

86. המקור לקבלה זו הוא דרושו של שלמה מלכו על "ענין משיח ואיוב" בס' המפואר. על פי הקדמה זו נדרש ענין המשיח כבר ב"דרוש התינים" של נתן.

87. ס' הפליאה (קארעץ תקמ"ד), דף מ, ב.

88. ס' יצירה (מנטוכה) דף עט, ג, בפירושו לפ"ד, ג. כן הובאו שני מקורות אלו גם באגרת מגן אברהם לאברהם קרדווי, קובץ על יד, סדרה חדשה, ספר ב, עמ' קנג.

שמביא כל ענייני מ"ה כתוב שמו ושם אביו והשנה שנולד בו ואולי מזמן שהתחילו נשמות עקבות משיחא לבוא לעולם הורשה לידע שם זה וכבר כתוב בכתבי האר"י ז"ל⁸⁹ כי מאלף של"ה לחרבן התחילו לבא ולכן נאמר מספר זה לדניאל ועוד כי שם זו מורה על קץ האחרון ק"ץ הפלאות העולה כמספר שמו⁹⁰ והוא סוד תוספת שבת שהתחיל לבא על כן נק' שבתי שבת יוד הנק' קדש וכן קד"ש קדו"ש עולה כמספר שמו⁹¹ רמז לשני השבתות העליוני' וכן בסוף ס' התיקוני' כתוב⁹² וז"ל עשר דרין מאדם ועד נח הכא רזא דפורקנא וכר' עד דאתא נח דאיהו שבת עולין אלף תקנ"ו⁹³ הוא השנה שנולד אמיר"ה דאיהו שבת שעל ידו יבא המנוחה לכל העולמות. ועוד שאלו רבים דמאי טעמא לדברים הזורים שעושה שנראים לעיני בני אדם כמו דברי סכלות ואמרתי שעל זה נאמר⁹⁴ נתן השכל במרומים שכל דבר שלא נודע טעמו נראה כמו סכלות. ומצינו בתרגום כתובים⁹⁵ מושכות כסיל תפתח בר נפלי והביאו הראב"ד ז"ל בפ"י לס' יצירה וכן כמה מצות שצוונו הי"ת שלא נודע טעמם וחשובים בעיני א"ה כעושים מעשה סכלות אבל בעיני ישראל הנאמנים יודע להם בבירור שע"י אותם המצות בונים שמים וארץ וכן עד"ז הם ענייני מ"ה והרי אז"ל⁹⁶ והריחו ביראת ה' שעתיך הקב"ה להטעינו למ"ה מצות ויסורין כרחיים וקשה שאם פ"י מצות הוא על תרי"ג מצות הרי כל ישראל מצווים לקיימם ולדרוך אחריהם ומאי רבותיה דמ"ה אלא ודאי [עמ' 35] שהכוונה על מצות חדשות הנתונות לו לצורך שעה כדי לתקן כל העולמות כי התרי"ג אינם אלא לתקן מקום א"י וכמ"ש לעיל בשם הרמב"ן ז"ל⁹⁷

89. בסוף שער הפסוקים, על ס' דניאל. נתן הוסיף את המלה "לחרבן", שלא ככוונת המקור, כדי להתאים החשבון.

90. שבתי בגימ' ק"ץ הפלאות.

91. שבתי צבי בגימ' תתי"ד, כמנין קדש קדוש.

92. במהדורת מנטובה של ס' התיקונים, דף קלו, ב.

93. על פי ס' בראשית הרי, נולד נח בשנת אלף ג'ו לבריאת העולם. כן היה נח בן חמש מאות שנה כשהוליד את בניו, נמצא איפוא אלף תקנ"ו לחיי עשרה הדורות שלפני המבול. שבתי

צבי נולד בשנת אלף ותקנ"ו לחרבן — אם מונים את החרבן, כחשבון הנוצרים, בשנת 70 לספירה ולא בשנת 68. בשאר מקומות השתמש נתן במנין המסורתי של שנת החרבן!

94. קהלת י, ו. על הגדרת מעשיו הזורים של ש"ץ כ"רחוקים מן השכל", "מעשה כסילים" וכיוצא בזה, עיין בספרי ח"א, עמ' 109—110.

95. איוב לח, לא. נתן מערבב בכוונה את לשון התרגום לפסוק (שאין בו זכר לבר נפלי, שמו של המשיח בסנהדרין צו, ב) בהערה הפרשנית בהקדמת הפירוש לס' יצירה המיוחס לראב"ד (דף י, א): "כסיל — ניפלא [בארמית של התרגום] ומשיח שמו נפלי בלשון התלמוד".

96. סנהדרין צג ב. קרוב מאד לדבריו כאן נמצא גם ב"דרוש רזא דמלכא משיחא" של נתן, למשל בפגס השבחאי בספרית האוניברסיטה ע"ש קולומביה בניר-יורק, דף ט, א: הריחיים הם רמז קבלי לסטרא אחרא, והכוונה היא שהמשיח טעון במצוות שהוא מסטרא דריחיים דהיינו הס"א "כדי להוציא בלעם מפיהם" של הקליפות. "והכל הוא לטובתם של ישראל". מצוות אלו אינן איפוא, אלא עבירות בדין התורה.

97. עיין עמ' [14] של כה"י, והערה 21 שם.

והרי מצינו בספר פרקי ההיכלות⁹⁸ שאמר חנוך זה מט' תופר מנעלים הייתי ועל כל תפירה ותפירה הייתי מיוחד שמו של הקב"ה וכן בענין חפירת הבארות שהיו חופרין האבות כתב האר"י ז"ל שהיה כוונתם כמו הנחת ציצית ותפלין⁹⁹ וכן פצולי המקלות של יעקב אע"ה היו רמוזים עליונים במאד מאד כמבואר בחכמי האמת¹⁰⁰ וכיוצא באלו הם עניינים של מ"ה ולא יבינם אחר זולתו שוב [?]¹ וחיברו במצות וביסורין בתביה א' והריחו גבורות שאותן המצות שעושה הן בכלל היסורין שיש לו שכשפוסק הארתו ואין הקב"ה מאיר לו אז העלם ענינו² טעמיהם של אותם הדברים שעושה ולהכי קרא שמו בר נפלי ע"ש ריבוי הנפילות שקבל עליו לתקן העולמות שהם לו יסורין קשים עד מאד שאין חקר ותכלית³ וזהו מ"ש במדרש הנעלם⁴ ונהר יחרב ויבש דא משיח בן דוד כשאין השפע יורד עליו ועל דא ודאי ראוי לנו לבכות ולהתאונן תמיד כי עוונותינו ועונות אבותינו גלגלו על משיח בן דוד כמה יסורין קשים ונתקיים מקרא שכתוב⁵ אף חובב עמים וכתוב בס' הקנה⁶ עתיד האף והחושך לשנא את ישראל ולאהוב את האומות ואין שנאה גדולה מזו שנתמסר מאור עינינו בידיהם שאלו וכינו היה בא עם ענני שמיא ועתה בעוונותינו בא עני ורוכב על חמור חזר לשורש מלכות בית דוד אשר מתחילתו בא בעקמימות ודרך עקלתון כנודע⁷ ובס' עשרה מאמרות כתב⁸ טעם הדבר הוא מפני גדול מעלתו ורוב קדושתו של מלכי ב"ד שלא יתקנא הס"א בהם והוצרך הקב"ה ליתן לו חלק בסוד טעם שתי שערות של

98. בנוסחאות של פרקי היכלות מימי הביניים אין מאמר כזה. חנוך נזכר כתופר מנעלים בראשונה בס' מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו, בשם חכם אחד מחסידי אשכנז (כ"י ליידין, וארנר 93, דף 158a), ומשם נתפשטה האגדה למקובלי צפת.

99. לא מצאתי דברים אלו בפירוש הבארות בשער הפסוקים ובליקוטי תורה של הר"ן.

100. בגליון הוסיף ר"א מיראנדה: "דווק היטב בדברי הגאון הרשב"א ז"ל [בתשובותיו] ס' צד" — היא התשובה אל המקובל ר' ששת תלמיד הרמב"ן שנזכרו בה כמה מהנושאים ששימשו כ"סודות התורה". נתן עצמו כיוון אולי למקורות אחרים כגון ס' עשרה מאמרות לרמ"ע. מאמר אם כל חי ח"א, פ"ט.

1. אולי משובש, במקום "וכי"ב".
2. לפי הקשר הענין יש לתקן "נעלם ממנו". בדומה לכך העיד ר' שלמה לניאדו מפי ש"ץ שבהסתלק ממנו ההארה, לא הבין עוד את טעמי המעשים הזרים שעשה, עיין בספרי ח"א, עמ' 109.
3. לשון אגרתו של נתן אל רפאל יוסף, עיין בספרי ח"א, עמ' 221.
4. במדרש הנעלם לשה"ש (וזהר חדש, דף סא, ב) נדרש איוב יד, ה על הפסקת השפע, אבל ללא קשר למשיח.
5. דברים לג, ג.
6. נעלם ממני מקורו בס' הפליאה.
7. נתן האריך הרבה בסוגיה זו בשאר כתביו, "רוא דמלכא משיחא" ועוד, וראה גם דרשת ר' יצחק חנו, מחשובי תלמידיו של נתן בשאלוניקי, על מגילת רות שנדפסה בס' בני יצחק (שאלוניקי תקס"ז), דף נה"נו. והיא מיוסדת כולה על רעיון זה.
8. אולי כיוון לדברי הרמ"ע במאמר אם כל חי ח"ג, פ"ח ואילך, אבל לא נמצא שם הלשון המובא באגרת שלפנינו.

עגל שבתפילין וזה הענין כתוב בזהר ויקהל⁹ והוא דבר מבהיל שבמקום עליון כזה הוצרך לתת חלק לס"א כ"ש וק"ו במ"ה שנא' עליו בזהר ויחי¹⁰ כבס ביין לבושו דא מלכא משיחא דמימא דאתברי עלמא קאים לתתא ביין סטרא שמאלא וברם ענבים סטר שמאלא לתתא וזמין לשלטאה ע"כ חילין אחרנין ולתברא תוקפיהון מעילא ומתתא. וא"כ אינו תמיהה כלל על הגלותו בין אוה"ע והרי מצינו בשעיר עוזול דפריך בזהר¹¹ דמחזי כמאן דפלח לע"ז ומשני הכי איצטריך וזהו מ"ש בגמ'¹² ושמא תאמר מעשה תוהו הן וכר' ועוד שהרי ידוע כי כל טעם איסור העבירה היא מפני שגורם דרך נפשו בטומאה וא"כ מדוע התיר לצדיקים ליכנס בתוך הטומאה ולא עוד אלא שאינו נק' צדיק אם אינו עושה מעשה כזה¹³ וראינו כוונה גדולה להאר"י ז"ל בענין נפילת אפיים¹⁴ כי מי שהוא צדיק יפיל עצמו בתוך עמקי [עמ' 36] הקליפות והרי זה דומה למי שעבר ע"כ איסורין שבתורה וכי מפני שיכול לצאת משם יעשה איסור גדול כזה וכי יכול האדם לומר אחטא ואשוב נהי דאשכחן בגמ' דעירובין¹⁵ ניהא ליה לחבר למעבד איסורא זוטא ולא לעבד עם הארץ איסור' רבא אבל שיעשה החבר איסור גדול מכלן וכיוצא בזה אמרו במדר'¹⁶ כשעשו ישר' את העגל שתף משה נפשו עמהם ושבר את הלוחות ואמר לפני הקב"ה עמי חטאו ואני חטאתי וכר' ובזהר פ' ויצא¹⁷ כתב דיעקב כיוון דאתדבק באמונתם אצטריך להתבחנא בההוא אתר דאתבחנו ביה אבהן דיליה דעיליו בשלם ונפקי בשלם וילך חרנה סטרא דאשת זנונים וכר' ובזהר פ' לך לך¹⁸ רזא דמלה אי אברהם לא יחית למצרים לא יהא חולק עדביה בקב"ה כגוונא דא לבנוי אי לא נחתו בקדמיתא למצרים לא הוו עמא יחידא דיליה כגוונא דא בארעא קדישא דאתייחדא¹⁹ לכנען בקדמיתא וכולא רזא חדא וכבר רמזנו כ"ז לעי'²⁰ נמצינו למדין שזהו בכלל סודות ה' ולא איסורא כלל ומלך המשיח העולה על כולם הוצרך ליכנס בעומק יותר קשה כדי שישתור בנינם ונ"ל שיובן בזה מ"ש חז"ל²¹ היכי דמי בעל תשובה גמור באותו פרק באותו מקום וכר' והטעם שידוע²² שע"י העוונות נבנים רקיעים של שוא ותוהו

9. המאמר נמצא בפר' פקודי, דף רלז, ב.

10. ח"א רלט, ב. 11. ח"ג סג, א.

12. יומא סו, ב.

13. עיין כאן למעלה עמ' [13] של כה"י, הערה 12.

14. שער הכוונות (ירושלים תרל"ג), דף מז, א; ועיין גם בס' ציצת נובל צבי עמ' 201.

ומ"ש בספרי ח"ב, עמ' 691.

15. עירובין לב, ב.

16. שמות רבה פ' מז, א.

17. ח"א קמז, ב עד קמה, א.

18. ח"א פג, א.

19. צ"ל דאתיהיבת.

20. ראה עמ' [13] של כה"י.

21. יומא פו, ב.

22. עיין בזהר ח"א ה, א.

ואינו מתוקן עד שיסתור כל אותם הרקיעים וענין הסתירה הוא ע"י שימשיך ע"י נשמתו הארה גדולה וישברו וישרפו כל אותם הרקיעים וצריך שיבוא לידי העון הראשון אשר נתפתה אחריו וחושב הסט"א כי בודאי יעשנה ומניחו ליכנס נפש האדם ברקיעים שבנה כדי לוקקם ולהאירם ואם זוכה האדם בהיותו עומד שם פורש מן העבירה יעשה יחד גדול ונמשכת הארה גדולה ונהרסים כל אותם הבניינים. לפי שענין זה ארוך מ"מ דבר זה מספיק קושי הספקות הללו למעיין בדבר הטיב. ועוד יש ענין גדול בענייני השי"ת במה שירדה השכינה תוך עמקי הקליפות וראינו דבר מבהיל בס' הזוהר²⁸ בענין מנחת שעורין ביום שני של פסח דהוא כגוונא דסוטה דבדא אתבחינת שכינתו אי קיימא במהמנותא והביא המשל של שתי אחיות וכר ע"ש א"כ ס"ד למימר ח"ו היה ספק בשכינה שלא תעמוד באמונה כביכול. דומה לזה י"ל במ"ה שהרי כתבנו לע"י כי השכינה נק' כסא מלך המשיח כמה פעמים²⁴ ועוד נמצא בזוהר פ' אחרי מות²⁵ דבר קשה קב"ה רכיב באתר דלאו דיליה בעוונות ישר' כדכתיב²⁶ ושפחה כי תירש גבירתה לעתיד לבוא כתיב²⁷ צדיק ונושע הוא ופרך והיכי מסיים קרא עני ורוכב על חמור הרי נושע הוא ומשני עני דלאו [הזה] כדקדמיתא ורוכב על חמור. ונ"ל [עמ' 37] שבא להודיע כי עילוי השכינה תהיה קודם לגאולת ישר' והיינו צדיק ונושע הוא ועכ"ז מפני מ"ה שעדין עומד בגלות נק' עני אבל אינו כבראשונה שהיה בהכרח אלא כדי לתקן את ישר' עומד עני ורוכב על חמור מפני הטעם הגנוז אליו או כדי לסתור בניינם כנ"ל או שמלא גדולתן. וזה שכתוב²⁸ ונשא נס לגוים ברישא והדר ואסף נדחי ישר'.

וה' ברחמיו הרבים ירחם עלינו ויתן בלב כל ישר' להכיר את האמת וישלח את אליהו ז"ל לעשות שלום בישר' כי נ"ל שלזה כוונו חז"ל²⁹ על קטרוג שיש בישי' מפני אמונה זו דאילו לשים שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו היכי מסיים קרא³⁰ פן אבוא והכיתי את הארץ חרם. וכי משום האי מלתא יבוא עונש גדול כזה אלא ודאי שהוא האמונה הקדושה הזאת של מ"ה שבתי צבי יר"ה³¹ שכל המשוש בה כאלו קיים כל התורה כולה כמ"ש חז"ל³² בא חבקוק והעמידה על א' כדכתבין לע"י³³ וצדיק באמונתו יחיה. הן אלה קצות דרכי האמונה הקדושה הזאת שנתגלו לי שרשיה ע"י מלאך הברית ואמר לי שאשלחם לאמיר"ה מפני טענות הבל.

תם תם תם תם תם

23. נתן מצרף לשונם של שני מאמרים בזוהר ח"ג צו. א וקפט, א במאמר הראשון נרמז המעשה בשתי אחיות ממדרש תנחומא פר' נשא (מהד' בובר סי' י). בזוהר מדובר בבדיקת ארץ ישראל, ולא בבדיקת השכינה, והכותב שם את השכינה במקום א"י כי שתיהן סוד המלכות. 24. אין כנוי כזה לשכינה בזוהר, עד כמה שדיעתי מגעת. ובאמת דיבר לעיל בעמ' [10] של כה"י על מלך המשיח ולא על כסא מלך המשיח.

25. ח"ג סט, א. 26. משלי ל, כג. 27. זכריה ט, ט.

28. ישעיה יא, יב. 29. בסוף מס' עדיות.

30. מלאכי ג, כד. 31. שלש מלים אלו נכתבו בכ"י באותיות רבתיות.

32. מכות כד, א. 33. ראה עמ' [3] של כתה"י.

אמר המעתיק אחר כל הרשום בכתב לעיל מכתבי הקודש מהר"ן זצוק"ל שט' באב ראוי לעשותו יום טוב כאשר עיני הקורא לעיל תחזינה משרים, קבלתי מתלמידי הרב המופלא שבסנהדרין עמוד אשר בית ישראל נכון עליו המקובל האלהי הנאמן כבוד מעלת הרב יעקב וילנא זלה"ה³⁴ ששמעו וקבלו ממנו שאמיר"ה מבש"ן השי"ב³⁵ בכתב למהר"ן שכל מה שכתב על ענין זה הוא אמת אבל הזהר והשמר לקיים ולשמור ולעשות הה' עינויים הנז' בתלמוד³⁶ כי עכשיו השעה צריכה לכך ואמר שכך קבל מהר"ש פרימו זלה"ה שכך שלח אמיר"ה למהר"ן שיקיים הה' עינויים זולת שאל תבכה ואל תתאונן. וחכם שלם א' העיד ששמע מרבו ה"ה הרב הגדול מעוז ומגדול רבן של בני גולה אב החכמה גדול כבוד שמו הלל אשכנזי זלה"ה³⁷ שהוא, דהיינו הרב ז"ל ראה הכתב בעיר ריגו³⁸ והיה כתוב בה הנז' וחתומה בחותם של אמיר"ה. ולענין הג' צומות האחר' צריך ג"כ האדם להתענות ולא לפרוש מדרכי הצבור רק שיאמר התפילה כיום שאין בו תחנונים וכפי כל הנז'ל. וכן נהגין היום כל מאמיני הגולה³⁹ ישמרו צורם ויגן בעדם השומר אמת לעולם. וקיבלתי שהיוצא מהמערכה הנז' הרי הוא קרח מכאן ומכאן והכל אמת ויציב ונכון ושריר ובריר וקיים. ועיין דף ל"ג ע"ב⁴⁰.

34. שבתאותו של ר' יעקב וילנא מתאשרת מכמה עדיות הבאות בכ"י שלפנינו. הוא היה רבו של ר' מאיר ביקאים, רבו בקבלה (וכן בקבלה השבתאית) של ר' אברהם מיראנדה. עדיות אלו מוסיפות על מה שהעלה מ. בניהו במאמרו "ר' יעקב וילנא ובנו ויחסיהם לשבתאות" ר' ברבעון ירושלים, שנה רביעית (תשי"ב), עמ' רג-ריד.
35. באגרת מארץ אלבניה שנקראה בפיו בשן (על פי לשון נופל על לשון ממחו אלבסאן באלבניה). אגרתו של נתן נשלחה אפוא לאלבניה בזמן גלותו האחרונה של שבתי צבי.
36. יומא עו, א.
37. נזכר בין חכמי השבתאים ב"ספונות" ג (תש"כ), עמ' קעט, במאמרו של מ. בניהו על חברת ר' יהודה חסיד.
38. Reggio, מקום מושבו של הרב "המאמין" ר' בנימין כהן.
39. כלומר המאמינים שלא המירו, והיא עדות נכבדה מאד על התנהגות המאמינים בקהלוח ישראל באמצע המאה הי"ח, ובפרט בטורקיה, אבל יש גם עדויות על התנהגות אחרת, עיין דוגמא לכך במאמרי ב"ציון", שנה ט' (תש"ד), עמ' 87 (בסיפור משנת 1754 מעכו שבא"י).
40. בדף זה נמצאת העתקת ר"א מיראנדה מאגרת אחרת של נתן בענין ט' באב, והיא כבר נתפרסמה על ידי א. אמארייליו ב"ספונות" ספר ה' (תשכ"א), עמ' רנג-רנד.

"פנקס התקנות" של "בני מדינת אנשכך

(תע"א — תע"ח, תקל"א)

התקין והסביר

דניאל י. כהן

בני לשלמה חביביו מורי

ר' יעקב בן קט"ר רוד קסטן ז"ל

מסורת נאה היא בידי חברת "מקיצי נרדמים" להוציא לאור תקנות ופנקסי מדינה, ובמאה שנות קיומה זכתה לגאול שורה של פנקסים חשובים, שהפכו לנכסי צאן ברזל של חוקרי תולדות ישראל. עוד בשנת תרנ"ו-ג' פרסם ר' דוד קויפמן באכסניה זו את "פנקס ק"ק במכרג"¹, אבל עד לשואה לא פורסם אלא פנקס מדינה אחד נוסף מגרמניה: של מדינת וויד־רונקל². יש להצטער מאד על כך, שאותם פנקסי מדינה חשובים שהושמדו בשואה, לא זכו לראות אור בעוד זמן, וכך אבדו לחקר תולדות ישראל בתפוצות. הפנקס הקטן המתפרסם כאן, הוא מן המעטים שנצלו והובאו לירושלים במסגרת רכזו ארכיוני קהילות ישראל בארכיון הכללי לתולדות ישראל³ של החברה ההיסטורית הישראלית. מי יתן ויימצא גואל גם לאותם תקנות ופנקסי מדינה ספורים מאשכנז, הקיימים עדיין במקור (הסך דארמשטאדט), בהעתקה (הסך־קאסל, קליווה⁴) או בתרגום (מגנצא—גליל עליון" = אזור אשאפנבורג, רוונות־הספר בורגאן).

הפנקס שלפנינו הוא חלק מארכיון קהילת אנסבך והוא נושא את הסמול החדש: N 1/16. על הכריכה רשום: "ältere Landjudenschaftliche Corporations Beschlüsse", ובתחילה הוא הכיל 185 דפי נייר בתבנית 20×32 ס"מ, שמהם שרדו רק 19. העמודים דף א' ע"ב, י"א ע"ב, י"ב ע"ב, י"ג ע"ב וט"ו—י"ט נשארו ריקים.

* נעים לי להודות לחברי ד"ר ח. שמרוק על כך, שבזמן עבודתנו המשותפת בארכיון הכללי לתולדות ישראל, העלה לראשונה את רעיון פרסומו של פנקס זה, מיד אחרי שהבאתיו מגרמניה ב־1954, ואף העתיקו העתקה ראשונה. תודתי נתונה גם לחברה ההיסטורית הישראליית על הרשות האדיבה לפרסם את הפנקס ובעיקר מחזיק אני טובה למורי וחברי פרופ' י. היילפרין על הערותיו החשובות ולגב' ר. בלומנטל בארכיון הכללי על הענותה האדיבה בכל עת לכל בקשותי.

1. קובץ על יד, כרך ז'. זהו למעשה פנקס מדינת באמברג, כי הוא כולל רק ענינים הנוגעים לכלל יהודי ההגמוניה, ואילו לקהילת באמברג, כמו ליתר קהילות המדינה, היו פנקסים משלה. פנקס זה ניצל, והוא נמצא שוב בספרייה העירונית של פרנקפורט דמיין, פרט לדף הראשון, שאבד בזמן המלחמה. מתוך צלום התברר, שבהעתקת קויפמן חלו כמה שבוסים, וכן שהושמטה חלוקת המס משנת תמ"ג.

2. ע"ב. והאכשטיין ב־ZGJD כרך ד' (1932), עמ' 129—149 וב־"ייווא בלעטער", כרך ו' (1934), עמ' 84—116, כרך ח' (1935), עמ' 187. מן הדין להוסיף גם את "ספר הקהל" (תקנות בגרמנית) של זוגנהיים, שפורסם ע"י מ. פרוידנטל ב־ZGJD כרך א' (1929), עמ' 44—68, והשמור עתה בירושלים.

3. להלן: אכט"י. ע"ד. י. כהן, הארכיון הכללי לתולדות ישראל, "ציון" כ' (תשט"ו), עמ' 182—191; הג"ל, Jewish Records from Germany in the Jewish Historical General Archives in Jerusalem, Leo Baeck Institute, Year Book I, London 1956, pp. 331—345.

4. בכתב ידו של פרופ' יצחק בער.

ואילו דף ח' כרוך להיפך: ע"ב לפני ע"א. הדפים נתלשו כפי הנראה מהפנקס, ובזמן כריכתם מחדש הודבקו במקום התפר וע"כ אין אפשרות לבדק לפי הקונטרסים אם י"ט הדפים שלפנינו שרדו במקרה מפנקס גדול, שהיו בו רישומים נוספים, או שאלה הם הדפים שרק בהם נמצאו רישומים, והיתר לא נכרכו מפני שהיו ריקים.

הפנקס הותקן בחנוכה תע"א, אך הועתקו בו ארבעה רישומים קודמים. מחדש חשון תע"א. בין תיקי ארכיון קהילת אנסבך שמור גם "העתק מן בני מדינ' תקנר פנקס"⁵, הכולל את ל"ה התקנות שנעשו בימים ו'—ט' בשבט תע"א, והחסר את התוספת מחשון תע"ב (ס' ל"ו). בפנקס שלפנינו נזכר גם "פנקס המדינה" — והכוונה כנראה לפנקס החשבונות הראשי⁶.

הידיעות הראשונות על יהודים באנסבך ובסביבותיה הן מהמחצית הראשונה של המאה הי"ד, וכבר ב-1372 נזכר ר' מאיר במיירוט בתור רב ראשי של יהודי שתי הנסיכויות אנסבך וביירוט, שבידי הדוכסים לבית הוהנצולרן. המסגרת האירגונית הקדומה של היהודים נהרסה כנראה בתקופת הגרושים שנמשכה כל המאה ה"ז, ורק עם ביסוסו מחדש של הישוב היהודי במדינת אנסבך, בתחילת המאה הי"ז, נוצרו שוב דפוסי אירגון חדשים, הדומים בעיקרם לאלה שביתר מדינות אשכנז.

יחד עם גידולו של הישוב היהודי במאה הי"ז מתפתחים גם מוסדותיו, עד שלקראת סוף המאה אנו רואים לפנינו שורה של משרות, המצטרפות למערכת שלמה של אוטונומיה פנימית. מלבד הרב הראשי ודייני המדינה שפסקו בדיני איסור והיתר ובענינים שבין אדם לחברו, וגם צורפו לכל עניני הכלל, המנהיגים החילוניים היו הפרנס הראשי, פרנסי המדינה, טובי המדינה ועיקורי המדינה, שנעזרו בשמאים, גובה ראשי, גובי מדינה, רואי חשבון, סופר מדינה ושמש מדינה. כל יהודי החסות — "בעלי הקיומים" — במדינה היוו יחידה אירגונית אחת ("בני המדינה" — Landjudenschaft), שיצגה את היהודים כלפי חוץ והטילה מרותה כלפי פנים, בלי שתעכב התפתחות מוסדות הקהילות כשהן לעצמן. אחת לשלוש או ארבע שנים היו כל יהודי המדינה צריכים להתכנס ל"יום ועד" כללי לשם דיונים וקבלת החלטות בעניניהם המשותפים. בכינוסים אלה, שנמשכו כמה ימים, נישום רכושו של כל בעל בית לשם קביעת חלקו במסי המדינה, נבחרו או נתמנו הפרנסים ויתר בעלי המשרות, נערכו תקנות ונדונו ענינים של כלל ישראל במדינה.

5. אכת"י, N 1/10 (להלן: העתק). מכאן שההעתק נעשה בשנה של עריכת התקנות. עם שני דפים אלה נכרכו יחד: העתקי שתי תעודות בגרמנית מ-1707 ו-1708, רשימה של תשלומים לפקידים נוצריים (דמי שנה חדשה?) והעתק של שטר ערבות קבלנות לפרנסים מיום כ"ה באדר א' תע"ב (נספח מס' 8).

6. דף י"ב, ע"א. בדומה לכך נקרא פנקס חלוקת המס וגבייתו של בני מדינת הסן-דארמשטאדט מהשנים 1723—1740 "פנקס ממדינת העסן דרמשטט, אברגראפשאפט העסין" (אכת"י, KGe8/33), ואילו ספר הפרוטוקולים "פנקס הקהל" (שם, KGe8/35).

רוזנות-הספר ברנדנבורג-אנסבך

הילות ומקומות ישוב של יהודים
הנזכרים במגנס ובנספחים

N	אייכשטט
H	הוקנלוקה
M	מסדר טויטוני
B	נרנברג

0 10 20 ק"מ

נוסף על "יום הוועד" היה צורך, לשם ניהול הענינים השוטפים של "המדינה", באסיפות תכופות יותר של הנושאים בעול: פרנסים, טובים ועיקורים, שנקראו גם "הוועד הקטן", ואסיפותיו "התועדות המדינה". לעתים צורפו אליהם "יחיד סגולה", שהם "רוב בנין", היינו בעלי ממון או נסיון בניהול עניני הכלל. מרבית הפרוטוקולים בפנקס שלפנינו הם של "התועדויות" כאלה.

הנלה, שלצורך כתיבת ספרו על תולדות יהודי נסיכות אנסבך⁷ השתמש בין היתר גם בארכיון הקהילה, לא ידע על קיום "פנקס התקנות" או שלא נזקק לו. לעומת זאת, ביססתי עליו במידה רבה את מאמרי "הוועד הקטן" של 'בני מדינת אנשבך' שבספרי-יובל ליצחק בער⁸, והוא אשר איפשר תאור מפורט של מוסדות אירגון "בני המדינה" ברזונות-הספר בראנדנבורג-אנסבך. אוכל איפוא להסתפק כאן בהערות בלבד לעצם כתב-היד.

מעלה מיוחדת נמצאה בפנקס זה, המציינת אותו מיתר הפנקסים מסוגו: הפרוטוקולים של ישיבות "הוועד הקטן" כתובים בחלקם בלשון הווה ולעתים מורגש בהם דופק המעשים והארועים. עיקר הפנקס מקיף תקופה קצרה למדי: הרישומים הם מחשון—שבט תע"א, חשון—אדר א' תע"ב, סיון—תמוז תע"ה, תמוז תע"ז ואב תע"ח, ובסוף עוד רישום בודד מסיון תקל"א. ההפסקה שבין השנים תע"ב—תע"ה מוסברת היטב אם נקח בחשבון שכל הרישומים אד' ג' באדר א' תע"ב נכתבו ע"י אב"ד המדינה, ר' צבי הירש סג"ל פרנקל, או חתומים על ידו, ושמיד אחרי כן (פברואר 1712), העלילו על אחיו, הפרנס הראשי אלחנן סג"ל פרנקל, וכתוצאה מכך נכלאו שניהם, ויהודי חצר אחרים ירשו את מקומם בחצר הדוכס ואת השפעתם בין היהודים⁹. הפרוטוקולים והתקנות מן השנים האלה (תע"א—תע"ב) נותנים לנו הזדמנות יחידה במינה של מבט בלתי-אמצעי על המאבק המר בין שתי משפחות של יהודי חצר—מודל ופרנקל—שאחת דחקה את רגלי יריבתה, כדי להדחק אח"כ בעצמה—בבחינת "על דאטפת אטפוך"! באופן ברור ניכר האופי הרודני שבמנהיגותו של אלחנן פרנקל. יתכן מאד שגגונים "אבסולוטיסטיים" אלה הם תוצאה של השפעת החצר על מקורביה, ואין ספק שלא הגדילו את חיבת היהודים אליו.

התקנות שנערכו בימים ר'—ט' בשבט תע"א אינן הראשונות שקבלו על עצמם יהודי אנסבך. בפנקס קהילת גונצנהויזן, בה היה מושב האב"ד במאה הי"ז, עד שעבר לשוואבך¹⁰, מוזכרות "תקנות ישיני הנעשי" בוועד לערבורג בשנת תל"ז

7. S. Haenle, Geschichte der Juden im ehemaligen Fürstenthum Ansbach 1867 (להלן: הנלה).

8. ירושלים תשכ"א, עמ' 351—373 (להלן: כהן, הוועד).

9. הפרנס הראשי מת בכלאו בשנת 1720 והרב ישב במאסר 24 שנה, עד 1737, ונפטר שלש שנים אחרי שחרורו. ראה ציונים ביבליוגרפיים בהע' 71 להלן ואצל כהן, הוועד, עמ' 358, הע' 39/40.

10. M. Weinberg, Die Memorbücher der jüdischen Gemeinden in Bayern, פרנקפורט דמיין, 1937/8, עמ' 179 (להלן: ויינברג).

עד שנת תמ"ו... במנין כ"ה"¹¹, וגם לגבי תקנות תלמוד תורה שבפנקס שלנו נאמר "תקון ת"ת אשר היה מקדם ועתה בעת אספת הוועד נתחזק בחיזוק גמור"¹². תקנות אלה נותנות תמונה טובה של בעיותיו וסדרי חייו של קבוץ יהודי במדינה קטנה, שבאותה תקופה מנה למעלה מ־500 פורעי מס, הפזורים ב־49 מקומות ישוב¹³. באותן השנים רק התחילה המדינה האבסולוטיסטית להשתלט על דפוסי הארגון והמנגנון של היהודים לצרכיה היא¹⁴, ובדפים שלפנינו מצטיירת עדיין מידה מסוימת של אוטונומיה ועצמאות בתחום החיים הפנימיים.

התקנות כוללות ל"ה סעיפים¹⁵, הדנים בקביעת ה"ערך" לצורך תשלום המסים ושאר הוצאות הכלל (סי' א'—י', כ"ד—כ"ו, ל"ב), במסים שונים, בגבייה ובראיית חשבון (סי' י"ז—י"ט, כ"ח—ל', ל"ו), בעניינים ארגוניים, כגון תפקידי הפרנסים והטובים, מלוי משרות שנתפנו, אחריות משותפת של הפרנסים, דיני מדינה ויום הוועד (סי' ט"ז, כ"כ—ג, כ"ז, ל"א, ל"ד), בהחזקת תלמוד תורה (סי' י"א, על שבעה סעיפי משנה), במעות א"י (סי' י"ב), בבית הקברות האזורי (סי' י"ג), במניעת הסגת גבול במו"מ (סי' ל"ג) ובחלוקת הקנס שהוטל על היהודים בגלל לקיחת רבית מופרות (סי' י"ד—ט"ו). בשנת תע"ה אושרו מחדש י"ג מהתקנות, או שהוכנסו בהן שינויים (סי' י"א—י"ג, י"ט, כ"ב—כ"ה, כ"ז—ל', ל"ב). בכמה מן התקנות ניכרת השפעת תקנות באמברג, שנערכו בשנת תל"ח ע"י ר' חגי חנוך סג"ל מוינה, אביו של ר' הירש פרנקל.

שפת הפרוטוקולים והתקנות היא היידיש הרגילה בפנקסי קהילות אשכנז בתקופה זו, ונשתמרו בה כמה בטויים גרמניים בצורתם העתיקה. הכתיב משקף את המבטא הגרמני של חבל פרנקוניה (ד' במקום ט', ג' במקום ק', ב' במקום פ'). אחרי גוף הפנקס נוספו בתור נספחים אחת עשרה תעודות (בסדר כרונולוגי), המוזכרות בפרוש בטכסט או הזורעות אור על הנאמר בו (1—2: פריבילגיות של משפחת מודל) 1676, 1678; 5: פקודה לכינוס יום הוועד, 1710; 3—4. 6—9: פרי-

11. אכת"י, N 11/3, דף א', ע"א (fol. 2r).

12. דף ה', ע"ב.

13. ב־1714 היה מספרם — לפי רשימות הערך — 513 (הגלה, עמ' 139 ועי' כהן, הוועד, עמ' 373). ב־1690 אמדה הממשלה את מספרם ב־400 משפחות בקירוב (הגלה, שם). ההפרש הגדול בין שני מספרים אלה מתישב אם לוקחים בחשבון את גידולו של הישוב היהודי במשך דור אחד, ואת הטענות התדירות של השלטונות (עוד ב־1679) שלהרבה יהודים אין שטרי חסות. ע"כ גם יצאו הוראות לפקידים לעתים תכופות לשלוח רשימות מפורטות של היהודים (שם, שם). בשנת 1774 מנו יהודי המדינה 4500 נפש (מהן 1248 ילדים מתחת לגיל 12) — בלי אלה שישבו באחוזות האצילים ובלו קהילת פיורדא (עי' ויינברג, עמ' 240). ב־1796 מנו 870 משפחות = 5198 נפשות (ארכיון ממשלתי נירנברג — להלן: אמ"נ — Rep. 215/17, No. 335, צלום: אכת"י, HM 2670B; והשוה הגלה, עמ' 191/192).

14. כהן, הוועד, עמ' 357.

15. למעשה ל"ו סעיפים, אבל סי' ל"ה מכיל רק דברי סיום, ואילו סי' ל"ו נוסף כמה חדשים לאחר עריכת התקנות.

בילגיות ופקודות, התחייבות ושטר פצוי וכ"ו בקשר לפרשת לקיחת הריבית וביטול ועדת החקירה, 1685—1714 ; 10—11 : פרוטוקול ושטר פצוי בקשר לחקירה בעקבות העלילה על הספרים העבריים, 1745). שתי התעודות האחרונות, מלבד ערכן העצמי הרב, מגשרות במידת מה על המרחק הרב בין שני הרישומים האחרונים שבפנקס. בעלי המשרות החתומים על התעודה האחרונה (נספח 11) הם בניהם של בעלי המשרות החתומים בחלקו הראשון של הפנקס (עד תע"ח) ואבותיהם של החתומים על הרישום האחרון (משנת תקל"א). בלעדי תעודה זו אי אפשר היה להראות את הרציפות של השכבה המנהיגה במשך שלשה דורות ויותר. בהערות לשמות האנשים הנזכרים השתדלתי להצביע על קשרים משפחתיים אלה¹⁵. מטרתה של "מפת הקהילות ומקומות ישוב של היהודים הנזכרים בפנקס ובנספחים" להקל על ההתמצאות הגיאוגרפית—היסטורית בסבך היחידות הפוליטיות הרבות והמפוצלות בתקופה זו.

בנוסף כתב-היד לא נעשו תקוני כתיב, אלא במקרה ואפשר היה לבססם על ה"העתק"⁵. לעומת זה הוספתי סימני פיסוק כאשר הבנת הטקסט חייבה זאת. השלמה ותוספת אות או מלה, שהסופר החסיר בטעות, ניתנו בסוגריים מרובעים [], אותיות או מלים מיותרות הוכנסו לתוך סוגריים עגולים () וסופו של עמוד והתחלתו של עמוד חדש סומנו ע"י קו אלכסוני /. בחלקו הראשון של הפנקס באים ראשי התיבות עם שתי נקודות על האות השניה, בצורת שוא, אך לא ראיתי צורך לשמור בהעתקה על צורה זו. מסיבות טכניות היה צורך להשמיט את הקו האפקי מעל לפ"א רפויה. בראש רוב העמודים (דף ב'—ז', ח' ע"א, ט' ע"א, י"ב ע"א וי"ג ע"א) כתוב "ב"ה", ואילו בשנים (י"ג ע"ב וי"ד ע"א) כתוב בפנות העליונות "עמ"י — עש"י"¹⁶ ובאמצע "מ"טילבקא"ס"¹⁷. הפגינציה היא באותיות אשוריות ונמצאת בכל דף בפנה השמאלית העליונה של עמוד א'.

15. רק על סמך החומר שלפנינו — שהוא מקרי ומקוטע מאד — אפשר לזהות לפחות 18 "זוגות" של שנים, שלשה ואף ארבעה דורות ממשפחה אחת, ששימשו במנהיגות "המדינה" והקהילות על משרותיהן השונות בתקופה שבין 1696 לתחילת המאה הי"ט, ובדומה לכך מוצאים אצל "המשועבדים" ורבני המדינה. עי' כהן, הוועד, עמ' 362.

16. עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ (תה' קכ"א, ב').

17. מזל טוב יבוא לרב בזמן קרוב אמן סלה (כך — בלי ר"ת — בראש כל עמוד בפנקס הנאמנים של סופר ונאמן קהילת פרנקפורט דמיין מהשנים ת"ה—ת"ג. אכת"י, אינ/1740).

פנקס הזה אנכי תקנתי עמודיו סלה¹⁹ ויש בו קפ"ה 185²⁰ דפין ובו נכתב ההתמני' אשר נעשו מחדש קודם הלנד י' זו²¹ וגם סדר ההתמני' והנהגתם וכל התקנות אשר אנחנו מתקני' לפי צורך שעה²² ולמגדר מלתא²³ בטוב טעם ודעת²⁴, והכל בהסכמת אב"ד²⁵ המדינה נר"ו²⁶ ובהסכמות אלופי' הפרנסי' דמדינה יצ"ו²⁷ וגם בהסכמ' האובר פרנס²⁸, ויהא לפנקס זה כל תורת נאמנו' שבעולם דהיינו באופן כל מה שיוחתם מאב"ד נר"ו ומפרנסי המדינה יקום ויהי' ולא יפול שום דבר ארצה²⁹ ולא לזולתו. וזה החלבו בעזרת ה' צורינו וגואלינו³⁰, אונ' אין אלים בחרי' השררה יר"ה³¹

18. ע"פ שמ"א י"ז, מ"ה.

19. תה' ע"ה, ד'.

20. שני המספרים הוכנסו יותר מאוחר ע"י יד אחרת ובדיו אחרת למקום שהושאר ריק לצורך זה.

21. יום הועד, שנקבע ע"י השלטיונות ל-24 בנובמבר 1710 (יום ב', ב' כסליו תע"א) בלהרברג, ע"פ בקשת הפרנס הראשי ויתר הפרנסים (פקודה מ-4.11.1710. ראה נספח מס' 5).

22. "שור' חז"מ ב', א' (הגהת הרמ"א). נוסח זה נמצא כבר בתקנות רגמ"ה, ע"י L. Finkelstein, Jewish Self-Government in the Middle Ages, ניו יורק 1924, עמ' 121 (ועי' י. בער, "ציון" ט"ו (תש"י), עמ' 37).

23. יב' צ', ע"ב. ועי' I. A. Agus, Rabbi Meir of Rothenburg, v. I, פילדלפיה 1947, עמ' 114, 119 ואילך.

24. תה' קי"ט, ט"ו.

25. אב בית דין.

26. נטריה רחמנא ופרקיה. ר' צבי הירש בן ר' חגי חנוך סג"ל פרנקל. נולד בווינה ב-1662. אחרי מות בן דודו, ר' יששכר בערמן סג"ל פרנקל, נתמנה ב-1709 אב"ד מדינת אנסבך. שער הפנקס וכמה רישומים הם מידו. עי' גם הע' 9 לעיל. רשימת הרבנים הראשיים שכהנו במדינת אנסבך ראה אצל ויינברג, עמ' 180/183 (Das Ansbacher Oberrabbinat). שם יש להוסיף את ר' נתן בה"ח יהודה מאייבלשטט בשנת 1622 (עי' שם, עמ' 44 ו"ספר זכרונות של ר' אשר הלוי ז"ל מק"ק רייכסהובן" (מהד' גינזבורג), ברליו תרע"ג, ח' עברי, עמ' 11; ח' גרמני, עמ' 22, הע' 101).

27. ישמרים צורם וגואלם.

28. הפרנס הראשי אלחנן סג"ל פרנקל, אחיו של האב"ד (עי' הע' 9 לעיל). בשנים 1677, 1678 ו-1696 הוא נוסע מפירודא ליריד לייפציג (עי' M. Freudenthal, Leipziger Messgäste, פרנקפורט דמיין 1928, עמ' 86). ברשימה מ-1710, בה פורטו יהודי פירדא שאין להם כתבי חסות, נזכרים בנו יעקב, הנשוי כבר חמש שנים, וחתנו שמשון המבורגר (אמ"נ, Rep. 236/4, No. 4; צלום: אכת"י, HM 2791).

29. ע"פ שמ"א ג', י"ט.

30. תה' י"ט, ט"ו.

31. ירום הודה. השליט היה אז רוזן-הספר (מארגראף) וילהלם פרידריך (1703—1723).

אונ' דיא הוכי יושטיץ ניקש איין גיגריפין³². היר' יר' ד' חנוכה תע"א לפק³³
 פה אונשבוך. הקטן צביכונהירש סג"ל³⁴
 נאם אלחנן סג"ל מפירדא'²⁸
 ונאם יעקב בר שלמה משה הלוי מפייכטוואנגן³⁵
 ונאם מאדיל ניימרק בגונציהויון³⁶
 ונאם אליעזר בן לא"א מהורר יום טוב זצ"ל מאופני'³⁷
 ונאם יצחק המכונה זעקלי בר נפתלי יהודא ז"ל מגונציהויון³⁸

32. בדומה לכך בפנסק במברג: "וחריו' השררו' יר"ה במקומם עומדת". קובץ על יד, ז', עמ' 27.
 33. 27.12.1710. כ"ה בכסליו תע"א חל ביום ד'.
34. צבי יכונה הירש, האב"ד. עי' הע' 26 לעיל.
35. Feuchtwangen. נקרא גם כהר"ר יוקל, ופעם חותם: יעקב לוי עפשטיין (דף ט', ע"ב). היה פרנס עוד בימי הפרנס הראשי הקודם, מארכס מודל (דף ב', ע"א). כבר ב-1685 חתם בפנסק קהילת שופפלוד כפרנס מדינה (תרגום גרמני של הפנסק, אמ"נ, Rep. 165, No. 2091 (No. 12); צלום באכת"י, HM 2731). ב-1714 נחשב בין העשירים שביהודי פייכטוואנגן (ראה נספח מס' 9). נפטר בין אוקטובר 1714 לתמוז 1715. בנו איצק הוא מ"יחידי הסגולה" (הע' 50, 90) ומשה בר יעקב סג"ל פייכטוואנגן, החותם בתע"ב (נספח מס' 8, הע' 420), מסתבר שגם הוא בנו.
36. Gunzenhausen. נזכר כפרנס מדינה בפנסק גונצנהויון (אכת"י, N 11/3, דף ל', ע"א) ונפטר כנראה בתע"ה, כי אחרי זה שוב אינו מופיע בפנסק זה. ב-1714 נחשב העשיר שביהודי המקום (נספח מס' 9). בנו הוא פרנס המדינה בנימין בן הר"ר מאדל (להלן דף ב', ע"ב, הע' 48). בן אחר, יהודה אריה, היה ג"צ בגונצנהויון (1719, 1725; פנסק ג"ה, דף כ"ט, ע"ב). שם המשפחה מופיע גם בצורה Neumarkt, המצביעה על המקום בשם זה בפפלאץ העילית. מאידך קיימת גם אפשרות שלפנינו כאן ענף של משפחת מירלש-נוימרק הידועה מווינה (שנקראה גם פרנקל). אמנם לא יכלתי לגלות קשר ישיר, אבל אין להתעלם לגמרי מהדמיון שבין שמותיהם של כמה מבניו (ראה לעיל) ונכדיו (יעקב, יהודה ליב) של מודל נוימרק ושמות אביו, בניו ונכדיו של יעקב דוד בן נפתלי הירץ נוימרק, שנפטר בווינה בשנת 1657 (עי' B. Wachstein, Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien, כ"א, וינה 1917, מס' 465, עמ' 352/4 וי. דוקקעס, אוה למושב, קראקא, תרס"ג, עמ' 10. שמו של בן אחר, אליה, מורה אולי גם על קירבה לפרנס ומנהיג ר' אליה ב"ר ירמיה נוימרק, שנפטר בהענא בשנת 1656, ושהיה מקודם אב"ד בהאמלבורג ומדינת יורצבורג (עי' H. Bamberger, Geschichte der Rabbiner der Stadt u. des Bezirkes Würzburg, ger, ואנדזבק, 1905, עמ' 32/33).
37. לאדוני אבי מורנו הרב ורבנו רבי.
38. Uffenheim. נקרא גם לאזי אופני'. ב-1714 נחשב בין עשירי המקום. נפטר באותה שנה באוברנברייט (אכת"י, N 1/5, f. 93/94). בשנים 1760/62 בא ליריד לייפציג Lazarus Jon-tef מפירדא — אולי נכדו (עי' פרוידנטל, שם, עמ' 87).
39. בין הפרנסים שמונו עוד ע"י מארכס מודל (דף ב', ע"א). נזכר בפעם האחרונה בפנסק גונצ'הויון בתפ"א (ערכו או 500 ר"ט; שם, דף כ"ה, ע"א). הוא מעורב במשפט בעקבות מותו של מארכס מודל, בו היו מעורבים גם האחים אלחנן והירש פרנקל. עי' L. Lamm, Das Me-morbuch von Öttingen, JILG XXII (1931/32), S. 155. בנו הוא ליב גונצנהויון, מ"יחידי הסגולה" וגובה (הע' 55 להלן).

ונא' הק' 38 א זעליגמן בינגא מאונשבך 39

יחיאל בר יהודא ליב זצ"ל מאונשבך 40

41 .

שאול בנימן אך מגונציהויון 42

אלחנן בר יששכר יעקב זצ"ל מקראליסום 43.

ב ע"א היום יום ב' ג' חשון תע"א לפ"ק 44 באו לכאן האלופי' פרנסי' המדינה הלא המה כהר"ר יוקל 35, כהר"ר מאדל 36, כהר"ר זעקל 38, הר"ר שלמה וואשרטרילנגי 45 מחמת לא בבריאותו ל"ע 46 ניכט ער שינן 41. מער זיינין ער שינן שארי יחידי סגולה 47 הלא המה הקצין כמ' לאזי אופני 37,

38א. הקטן.

39. אני מזהה אותו עם הפרנס זליגמן בן אייזיק זליגמן בפירודא, חתנו של מארכס מודל (ארכיון העיר אנסבך, AM 672, f. 131, והשוה מ. בראן בס' הוכרו לר' קויפמן, ברסלאו 1900, עמ' 433, מס' 75. בתחילת שנות ה-80 של המאה הי"ז היה אייזיק זליגמן שותפו של מארכס מודל במפעלי תעשייה. ראה H. Schnee, Die Hoffinanz u. d. moderne Staat, כרך ד', ברלין 1963, עמ' 27. ב-1714 נחשב ליהודי העשיר ביותר במדינה, כי הוצע לגבות ממנו את החלק העשירי של הקנס בשעור 2500 זהובים (ראה נספח מס' 9). בנו זלמן בן זליגמן בינגא היה פרנס מדינה ב-1745 (הע' 435 להלן ונספחים 10/11) ונכדו שמשון קבל מנוי ליהודי חצר באנסבך ב-1763 (הנלה, עמ' 103).

40. אני מזהה אותו עם הפרנס Israel Löw (השני מעשירי אנסבך ב-1714 — נספח מס' 9). ב-1745 נמצא באנסבך פרנס ראשון ויהודי חצר Löw Israel, החותם: יהודה ליב בן הר"ר יחיאל משה ז"ל (נספחים מס' 10/11, הע' 433), שהיה כנראה בנו. 41. כאן נשאר מקום ריק לחתימה — אולי בשביל הפרנס שלמה מוואסרטרדינגן, שלא הגיע בגלל מחלתו (הע' 45 להלן).

42. חותם בגרמנית Benjamin von Gunzenhausen (נספח מס' 7) והוא אולי Benjamin Löw von Gunzenhausen, אחד משלשת החותמים על שטר בסך 2500 זה' לטובת ואקרברט (אכת"י, N 1/5, f. 85r). קשה לקבוע את מקור השם אך. באות בחשבון הערים Aachen ו-Aach בקרבת קונסטנץ (EJ 1, col. 1). קהילה זו פסקה להתקיים ב-1602, עי' Löwenstein, Blätter für jüd. Geschichte u. Litteratur III, S. 104). בספר הזכרת הנשמות של פפד"מ מופיעות הצורות אך, אוך, אויך (אכת"י, צלום, KGe 20/12, עמ' 13, 15, 23, 59, 67, 69, 73), והשוה B. Wachstein, Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt, וינה 1926, עמ' 66, הע' 5.

43. Craillsheim. נקרא גם הענלה (Haenlein). היהודי העשיר ביותר במקום (נספח מס' 9). בנו נתן (ר' הע' 396) היה פרנס בקריילסהיים ואחרי מותו ב-1782 השתדלו למנות את בנו אשר לעמלי במקום אביו (אכת"י, N 1/7, f. 81/83).

44. 27.10.1710.

45. Wassertrüdingen. הוא פרנס המדינה שלמה יעקב בן הקדוש ח"ר אשר, בספר הזכרת הנשמות של קהילה זו (ללא ציון תאריך הפטירה. עי' ויינברג, עמ' 248, מס. 17). גם הוא היה מעורב במשפט אחרי מותו של מארכס מודל (ראה הע' 38 לעיל). נפטר בין ט' בשבט תע"א לבין כ' בחשון תע"ב (דף ט' ע"א, הע' 262). בנו בנימין וולף היה אף הוא פרנס מדינה (ויינברג, שם, מס' 23; נספחים 9/11, הע' 429).

46. לא עלינו.

47. מספרם 21, כולל הנעדרים. על "יחידי סגולה" עי' כהן, הוועד, עמ' 358 ואילך.

והקצין כמ' שאול בנימין בגונציהויזן⁴², וכהר"ר בנימן גונציהויזן⁴⁸, וכמ' ליב וויטלש הופן⁴⁹, וכמ' הענלי קריילסהיים⁴⁸, וכהר"ר איצק פייכט וואנגי⁵⁰, וכמ' זלמן וואשר טרילינגי⁵¹, כמהור"ר דוד טרילינגי⁵², יהושיע[!] בעך הופן⁵³, כהר"ר יואל שוואבך⁵⁴, כהר"ר ליב גונציהויזן⁵⁵, וכמ' אנשיל גונציהויזן⁵⁶, כהר"ר גבריאל וואשר טרילינגי⁵⁷, כמ' שמואל

48. בנו של מודל נוימרק (הע' 36 לעיל). נתמנה פרנס בגונצנהויזן "כאחד מגדולי הבעלי ערך" (פנקס ג"ה, דף ג', ע"א). בתפ"א היה "ערכו" 6000 ר"ט (שם, דף כ"ח, ע"א).
49. Wittelshofen. יהודא ליב בן מאיר סג"ל (Löw Meyer), רואה חשבון ומטובי המדינה. אחד משלשת החותמים על השטר הנוכר בעה' 42 לעיל. ראה גם נספח מס' 8.
50. בנו של יעקב הלוי פויכטוואנגן (הע' 35 לעיל). גובה, שמאי (1715), רואה חשבון (1715—1718).
51. Salomon Meyer. בין עשירי המקום ב־1714 (נספח מס' 9). עיקור מדינה, שמאי. עי' גם נספח מס' 8.
52. הוא כנראה דיין המדינה ר' דוד בר אשר, בספר הזכרת הנשמות של ואסטרדינגן (ויינברג, עמ' 248, מס' 22; מס' 24 בעמ' 249 הוא אולי רישום כפול). הוא נחשב לעשיר שבמקום ב־1714 (נספח מס' 9) ועל שטר ערבות קבלנות לפרנסים מתע"ב תתום גם דוד בר אשר זצ"ל (נספח מס' 8, הע' 421 להלן). גובה, שמאי. (ב־1702 נזכר גובה בשם דוד בוואסטריי-דינגן; אכת"י, N1/5, f. 3v).
53. Bechhofen. חותם: יהושיע (!) בר מנשה משה ז"ל (Schülein). העשיר במקום (נספחים מס' 8/9). עיקור מדינה.
54. Schwabach. ב־1702 הוא אחד משני הגוברים באמט וינדסבך (אמ"נ, Rep. 165a, No. 1739, תעודות 97, 101; צלום באכת"י: HM 2665). גם ב־1711 הוא מודיע לממשלה את חלוקת המס של יהודי וינדסבך (שם, מס' 165). מעשירי שוואבך (נספח מס' 9). יהודי החצר משה בן זעקל בבירויט היה כנראה חתנו (עי' A. Eckstein, Geschichte d. Juden im Mark-grafentum Bayreuth, בירויט 1907, עמ' 91, הע' 1).
55. ב־1705 היה גבאי צדקה בגונצנהויזן. בן בתשרי תס"ט רשום בפנקס ג"ה שנבחר ג"צ חדש". . . מאחר שהאלוף הר"ר ליב הי' מבקש מהקהל יצ"ו שאי אפשר לו לקיים הגבאי מאחר ער ניט בעצמו קען צו דיא אורחים גין וגם הזמן כבר עבר והלך למו" (שם, דף ב', ע"ב). גובה. אני מזהה אותו עם Löw Seckel, מעשירי גונצנהויזן (נספח מס' 9), בנו של הפרנס יצחק זעקל, שאביו נקרא נפתלי יהודה (הע' 38 לעיל).
56. בין עשירי גונצנהויזן ב־1714 מוצאים את Anselm Callmer od. Ellinger (נספח מס' 9), החותם בתע"ב "אשר בר קלונמות (!) שלי"ט עלינגר" (נספח מס' 8). בס' הזכרת הנשמות של אֶלינגן נמצא "זכור" לקלונמוס בר מאיר יוסף (ויינברג, עמ' 190, מס' 34). לא מן הנמנע שהיתה קירבה בינו לבין משפחת מודל, כי מארכס מודל בא מעיירה זו (נספח מס' 1) וגם חותם "מודל עלינגי" (דף ח', ע"ב) ושם אביו אשר-אנשל — שם החוזר במשפחה זו מאז תחילת המאה הי"ז (ויינברג, עמ' 238). ועי' הע' 79 להלן. — בתע"ה נתמנה פרנס בגונצנ-הויזן (אכת"י, N 11/3, דף ג', ע"א); בתפ"א היה "ערכו" 6600 ר"ט (שם, דף כ"ח, ע"א). בשנים תפ"ה ותפ"ח היו סכסוכים בינו לבין הקהילה (שם, דף כ"ט; ל"א, ע"ב). בנו ליב היה פרנס מדינה ויהודי חצר (עי' הע' 387 לעיל) ולפי חתימתו בפנקס הח"ק של גונצנהויזן אביו חי עוד בשנת 1741 (אכת"י, N 11/82, דף ה', ע"א).
57. בתעודה גרמנית — שטר חוב לואקרבארט (ראה הע' 42 לעיל) — נקרא Gabriel Nathan.

ווייל וואשר טרילינגי⁵⁸, כהר"ר אברהם גונציהוויזן⁵⁹, והאלופי' כמ' לאזי⁶⁰, וכמ' יחיאל⁴⁰, וכמ' זעליגמן³⁹ מאנשברך. הר"ר נטע משוואבך⁶¹, כמ' שלמה גונציהוויזן⁶², כמ' מאיר טאלמעסינגי⁶³, שלשה אלו זייני ניט ער שינן. וועלכי פון פרנס ר' אלחנן³⁴ בשריבן ווארדין⁶⁸ * אין מיינונג אדונינו דוכס יר"ה גנעדיגשטן בפעל טעקערעט⁶⁴ לאזין צו בובליצירן וויא אויך פון פרנסי' מדינה אב"ד שי' דער צו בשריבן ווארדין אבר אב"ד ניכט ער שינן מחמ' לפי הנשמע ער ניכט רעכט בקו הבריאה.

נון וויא זאלכי ער שינן היט פרנס ר' אלחנן אינין אינש גיזמבט אדונינו דוכס יר"ה זיין גנעדיגשטן ער וועלטין איבר פרנסי' שטעל בובליצירט⁶⁵, וועלכי מיט היכשטין אונטר-דעניגהייט אן גיהערט אונט קליג⁶⁶ גיוראונשיין.

אח"כ האט אובר פ' ⁶⁷ ר' אלחנן אן גיבראכט ווייל אינן ביקאנט איזט דז

58. נחשב בין עשירי המקום (ראה נספח מס' 9).

59. למחרת היום נתמנה סופר המדינה (דף ד', ע"א). אחרי פטירת דיין המדינה בגונצנהוויזן, ר' עקיבא בער, בתפ"ה, פסק האב"ד ר' משה קצנאלנבוגן (נגד מעוט של הקהילה, שהתנגד לכך) למנתו מורה הוראה במקום, עד שימונה דיין מדינה חדש (אכת"י, N 11/3, דף כ"ט, ע"א). ב-1739 הטיח סופר המדינה Abraham Wolf מגונצנהוויזן, בשיחה עם הנסיך, האש-מות כבדות נגד יהודי החצר יצחק נתן שוואבך (ראה הע' 436 להלן), שמקודם היה ידיו הקרוב, אך השפעתו של זה גברה ואברהם וולף גורש מהמדינה. עיי' Schnee, שם, עמ' 30. 60. אולי אביו של פרנס המדינה משה בר אליעזר באנסבך (נספח מס' 10, הע' 434) וסבו של אליעזר לאזי בן כ' משה א"ב (= אנסבך) ז"ל החותם ב-1771 (דף י"ד, ע"א; הע' 392). 61. נתן שמעון בן משה — אבי המשפחה הידועה בשוואבך, שרכש קרקע להרחבת בית הקברות בגיוראונסגמינד והקים חומה סביבו. נפטר בתפ"ב (ויינברג, עמ' 218, מס' 2). בכ' בחשון תע"ב נתמנה פרנס אחר במקומו, כי הוא לא היה במדינה. ההסבר הנוסף שם, שגם אילו היה, לא יכל היה להיות פרנס "מטעם הכמו[ס]" — נמחק (דף ט', ע"א להלן). כנראה Nathan Moses משוואבך, שבקר ביריד לייפציג ב-1699 (פרוידנטל, שם, עמ' 204). עליו ועל עסקיו ראה Schnee, שם, עמ' 11/13. מבניו היו פרנסי' מדינה: משה בנימין נויבורגר, שנפטר ב-1736 (ויינברג, עמ' 218, מס' 5 ו-Schnee, שם, עמ' 13), ויצחק אייזיק (נספחים 10/11, הע' 436), שבנו אליה דוב חותם בפנקס זה בתקל"א (דף י"ד, ע"א; הע' 390). ראה גם הע' 423 להלן.

62. בתעודה גרמנית Schlom (?). מעשירי גונצנהוויזן (נספח מס' 9).

63. Thalmässing. בתעודה גרמנית: Meyer Michel. מעשירי המקום (שם). כנראה אחיו של פרנס המדינה בנימין בר יחיאל אברהם (Benjamin Michel). ראה הע' 419. 64. beschreiben = להזמין בכתב (עיי' Grimm, Deutsches Wörterbuch I, 1593: durch Ausschreiben einberufen).

64. Decret בדבר מנויו לפרנס ראשי — ראה להלן.

65. נמצא כאן אשור לדברי ב. צימליך בס' הזכרון לדוד קויפמן, עמ' 466, הע' 1, הכותב שאלחנן פרנקל נתמנה פרנס ראשי רק ב-1710, ולא ב-1708, כפי שכתב הנלה, עמ' 75. השוה לעומת זה את אסור המנוי עיי' השלטונות בתקנות מדינת מעהרין, הוצ' היילפרין, ירושלים תשי"ב, סי' צ"ט, ק"א, קע"ז.

66. Glück. 67. פרנס.

על חודש כסליו הבע"ל⁶⁸ שון לענגשט איין לנד יום אן גשטעלט איזט⁶⁹ אונ' אבר פאר הער וויא גברויך אונט הער קומש פרנסי' וטובי' ושאר' עמדר⁷⁰ כנהוג אונ' וויא פון נַיטן לטובת המדינה גמכט ווערין מוז ע"כ זאלכש היום פאר צו נעמין.

וויא אויך מעררש אובר פרנס ר' אלחנן פאר גיבראכט וויילין מקדמ' דנא אובר פרנס ר' מאדל⁷¹ זאלכי איציגי פרנסי' גמכט אונט זאלכי נגד כל בני מדינה פאר גוט ביפונדין זא וויל אובר פ' ר' אלחנן לע"ע לטובת השררה יר"ה ולטובת המדינה זאלכי פרנסי' המדינה וטובי' ועיקורי המדינה⁷² וגוביי' ורואה חשבונו' ג"כ לע"ע פאר אורדינן.

דער בייא אן גיבראכט דיא אלטי דרייא פרנסי' וועלכי לע"ע בייא הוועד זיך איין גיפונדין⁷³, אוב זיא נאך אין דער מיינונג זיין וויא לפי הנשמע פון אירן וועגין כמה פעמי' גדאכט ווארדין, זיא ווינשין מעכטין דזין זיא וועגין אירש אַמט ניכט אפ ווארטין קענן, ליכר דער פון אלש דער צו קומן וואלין.

דא הירויה זיינין דיעו' בין כל הוועד אויף גהובין ווארדין אונ' פאר בליבן וויילין זאלכי איציגי פרנסי' פון אובר פרנס אין בייא זיין אב"ד יחידי סגולה ובהסכמתם גימכט ווארדין, ווידרום לע"ע ווייל אב"ד ניכט קומן קאן מ' ⁷³ א ב"ע"ב בריאותו ל"ע לע"ע בייא דינן אונט יחידי סגולה / ניכט אלי יום מחמ' הוצא' צו בשרייבן⁶⁸ א, מיט זאלכין פארט צו זעצין נור מיט יחידי סגולה כנ"ל. אונט וואז אן נגט דיא אלטי פרנסי' דער פון אבר⁷⁴ דר בייא צו בלייבין וואלין, האבין קצתם גבעטן דער פון צו לאזין מטעם הנ"ל. נון איזט דא ארויף רעזולפירט⁷⁵ ווארדין אן הקצין ר' אייזיק⁷⁶ ואחי' כמ'

68. הבא עלינו לטובה. 69. עי' הע' 21 לעיל.

70. Ämter.

71. יהודי החצר הידוע מרדכי מארכס מודל, יריבו של אלחנן פרנקל (עי' הגלה, עמ' 70/73). נפטר בשנת 1709 (ווינברג, עמ' 239 והספרות שצוינה שם ואצל S. Stern, The Court Jew, פילדלפיה 1950, עמ' 290, הע' 21 (ועי' שם, עמ' 193/4, 256/7). על פעולתו כבעל בית דפוס בפירדא עי' בראון, בס' הזכרון לדוד קויפמן, עמ' 403/4 ועל עסקיו עי' Schnee, שם, עמ' 27). בתנ"ץ הוא חותם "מודל עלינגי לע"ע באונשכך" (דף ח' ע"ב. עי' נספח מס' 1 והע' 56 לעיל).

72. הטובים (boni viri) הם כעין סגני פרנסים. תפקיד העיקורים אינגו ברור. עי' כהן, הוועד, עמ' 358, הע' 43. השווה י. מייל, פנקס קהילת ברלין, ירושלים תשכ"ב, עמ' כ"ג. 73. ר' יוקל מפויכטוואנגן (הע' 35), ר' מודל נוימארק מגונצנהויזן (הע' 36) ור' זעקל מגונצנ-הויזן (הע' 38). 74. מחמת.

74. aber. במובן oder (= או), עי' Grimm, VII, 1153. לפי זה צריך לבטל את תיקונו של קויפמן, פנקס ק"ק במברג, עמ' 40, שורה 10 מלמעלה. 75. resolviert.

76. עליו ועל אחיו אליהו, עי' הגלה, עמ' 76/80. אייזיק נפטר בברלין ב" 1713 (ל. לאם, שם). הוא נזכר כבר בתעודה מ-1676 (נספח מס' 1). שני האחים נתמנו יהודי חצר אחרי מות אביהם, בשנת 1709 (Schnee, שם, עמ' 27).

אלי' 77 בני ר' מאדל ז"ל 71 צו שיקן אונט אינן זאלכש פאר הבנש נאך ריכט צו געבין. אונט וויילין זיא ניכט ביגעריין צו קומין צו דערא בובלי-קאציאהן זאלין זיא זאגן אוב זיא וואו אין דער מדינה ביגעריין צו זיין אבר 74 ניכט.

וואו הירוויף פון בני המדינה שני' ב"ב 78 כמ' אנשיל 79 וכהר"ר אברהם מגונציהויון 80 אפ גארדינירט 80 ווארדין זאלכי צו זאלכי צו גין אונט כנ"ל אן צו פראגין אונ' תשובתיהם[!] ווידרום להוועד המדינה פאר צו ברענגין.

בוז הרגע קומן השני ב"ב פון בני ר' מאדל ז"ל צו רוק אונט ברענגין תשובתיהם וויא פאליגט: בדאנקין זיך קיגן דען וועד אלש מאן אינן זאלכש אובירירט 81 האט אויך זאלכי שני ב"ב דרך כבוד גשיקט, אונט וואו אן לנגט וועגין דיא ער שיינונג דערא בובליקאציאן גנעדיגשט טעקרעט העסטין זיא שון היום לאזין זאגן, וויילין אין זאלכין טיקרעט ניכט טייטליך גנעדיגשט פרנס' שטעל אונטר דקעניגשט אן גהלטין אונט אינן אפ גשלאגין ווארדין עטליכי וועד גוועזין פון יחידי סגולה אונ' זיא ניכט דער צו גירופן ווארדין. וואו אן לנגט אוב זיא בגעריין ביא דער מדינה וואו צו זיין אדר ניט: עו וער גנוגום בקאנט זיין דזין זיא הַבן אצל אדונינו דוכס יר"ה אום דער אובר פרנס' שטעל אונטר דעניגשט אן גהלטין אונט אינן אפ גשלאגין ווארדין אלזו ווייטר.

אלזו איזט במוסכם גבליבן דז מן זאל למחר צו בני ר' מאדל ז"ל שיקן דזין זיא זאלן אותן כתבי' וועלכי לבני מדינה דינליך זיין אונט אלי אקטי' 82 וועלכי לבני מדינה גהעריין לבני מדינה איין הענדיגן. וויילן נון ר' אלחנן אובר פרנס איזט אלזו גהערט אינן אותן כתבי' ניכט וועלכי לבני מדינה דינליך זיין 83.

77. נפטר כנראה בתחילת 1740 בנויבורג ע"צ דגובה (הוראת הממשלה באנסבך לוינדסבך, להודיע לה אם נשאר חובות או נכסים של "verstorbenen Chur Fürstl. Schutz Juden Elias Model zu Neuburg", אמ"נ — ראה הע' 54 — תעודה 383). בס' הזכרת הנשמות של נויבורג נמצא "יזכור" לאשתו שרה טריינלה בת שלמה שניאור זלמן מפיורדא (ללא תאריך, אך בחיי בעלה. מ. שטרן, קונטרסי הזכרת נשמות מן המאות ט"ז—י"ט, כתבי הארכיון הכללי לתולדות ישראל, א', ירושלים תש"א, עמ' 27). ועי' עליו אצל Löwenstein, J.J.L.G VIII, 132

80. בעלי בתים.

79. כנראה כמ' אנשיל גונציהויון (הע' 56 לעיל). אם הסברה על קירבתו למשפחת מודל נכונה, אזי ברור מדוע נשלח דוקא הוא לבני מודל!

80. abgeordnet.

81. offeriert.

82. Akten.

83. נהוג היה שתעודות בני המדינה נשמרו בבית הפרנס הראשי. גם כאשר נבדקו הפנקסים

אויך זאלין זיא זגין אוב זיא וואלין דיא גלייך הייט הלטיין וויא אנדרי ב"ב מבני המדינה אונט וואלן געבן דער גלייך הייט נאך אבר 74 ניט, זונדר אליין זיא וואלן זיך בדיני דו גינעדיגשטי טיקרעט 84 מאדונינו דוכס יר"ה אלזו זאלין זיא דו זעלביגי גנעדיגשטי טיקרעט בובליצירן לפני בני המדינה שי' 85 דער מיט 86 קאן בני המדיני שי' זעהן ניקש ווידר אדונינו דוכס יר"ה צו טאן. נעשה ביר הנ"ל.

פ' ר' יוקל 85 וויל ניט חתמנין, זגט וויל וארטין ביז מחר, וויל זיך בידענקין. מאדל נייא מרק בגונציהוויזן 86, פ' ר' זעקל 88 אמר כמו ר' יוקל. לאזי אופני 87 כמו ר' יוקל. שאול בנימן אך מגונציהוויזן 42, בנימן בן הר"ר מאדל 48 שליט 87, יהודא ליב בן מאיר סג"ל ז"ל 49, יואל שוואבך 88, הענלי קריילס היי 48, כמו ר"י 89. ר' איצק פייכטוואנגי 50 כמו כמו אביו 90. זלמה [!] טרילינגי 51, ר' דוד 52, יהושע בעך הופן, 53, ר' יואל שוואבך 54, ר' ליב גונצי הויזן 55, אנשיל גונצי הויזן 56, ר' גבריאל טרילינגי 57, שמואל ווייל 58, כולם אמרו כמו ר' יוקל. לאזי אנשכך 60, הק' אברהם גונצי הויזן 59, יחיאל 40, כמו ר"י 89. זעליגמן אנשכך 89 אמר כל הנ"ל היא [!] אמת ויושר אך משום טעם ידועה [!] לא רוצה לחתום 91.

ג ע"א כהיום הזה יר' ג' ד' חשון תע"ל 92 איזט פון אובר פרנס ר' אלחנן אונט פרנסי' ישינ' [!] ושאר יחידי סגולה דיא זיך אצל הוועד איין גיפנדין הבין.

והתיקים בזמן החקירה בענין הספרים העבריים ב"1744/45, הוחרמו המסמכים בביתו של הפרנס הראשי Löw Israel וב"חדר המדינה" (המיון והמספור ארכו ארבעה ימים! אכת"י, N 1/18, f. 19). בתקנות הסן-קאסל משנת תפ"א, סי' י"ד, נאמר: "תיבת המדינה יעמוד בקאסל בבית של קהל קאסל בחדר אב"ד ששכרו ב"מ [= בני מדינה] יצ"ו ובתוך התיבה זאללין כל בריהשאפטען שם אין גליגט ווירדן. ויהי' שני מפתחים [!], אחד מפתח ביד ר' יוסף ומפתח השני ביד ר' יוזל" (פנקס התקנות, דף ל"ח, ע"ב; HM 2502 p. 182). השוה גם "כרוז" של קהילת ברלין בדבר שמירת הפנקס והתעודות (1755), פנקס קהילת ברלין (מהד' י. מייזל), סי' 172, עמ' 74.

84. ראה להלן, דף ג', ע"א, הע' 97.

85. שיחה. da[r]mit .86

87. שיחה לאורך ימים טובים.

88. יואל שוואבך נזכר פעמיים ברשימה זו, הערוכה לפי סדר השמות שבדף ב', ע"א. ההסבר ניתן בדף ג', ע"ב, שם נאמר שחתמתו של ר' יואל נוספה למעלה, וכך הוא מופיע גם בין 15 (?) המסרבים לחתום וגם בין 7 (?) שחתמו, בזמן שהם היו 21 במספר. אך היות ולפנינו העתק (ראה בהקדמה), א"א לקבע בודאות אם שם מסוים היה חתום או שנרשם כמסרב לחתום.

89. ר' יוקל. 90. אותו ר' יוקל.

91. אם הנחתי (הע' 39) נכונה, אזי "הטעם הידוע" הוא, שהיה גיסם של האחיים מודל. ובכלל, כל הפרנסים ויחידי סגולה אלה נתמנו עוד בחיי הפרנס הראשי הקודם, מארכס מודל, ואפשר להניח שרצו לראות קודם כל כיצד יסתיים המאבק בין אלחנן פרנקל ובני מודל.

שני ב"ב מהוועד, האלוף כמ' ליב וויטלש הופנ⁹⁰ והאלוף הר"ר גבריאל טרילינגי⁹¹, לבני ר' מאדל ז"ל גשיקט ווארדין עבור שני פונקטין: חדא, זיא זאלין אלי' אקטי, פנקסאר, טיקרעטין ודומיהן המדינה גהעריג איזט אונט זכויות המדינה⁹² דא ארונטר שטעקט, וועלכי בחיי אביהם אלש גווענזנר אובר פרנס בתמיד' בביתו אין פארווארונג גוועזין, לע"ע אלש זאלכש ניכט מער איזט, אונט זיא ניקש אין מדינה זיינין וויא זיא אתמול ע"י שני ב"ב ביפולין⁹⁴, זאלכי לאובר פרנס אין ביא זיין בני מדינה, וואו הירונטר פרנס' ישיני[!], אהער צו שיקן, דא מיט המדינה זיך ארויז בוחר זיין קאן וואו מן לע"ע האט צו בדינן, תרתי וועגין ערך⁹⁴ צו קיניפטיג וועלכר בעזר האל צו בשטימטר צייט ר"ח כסליו הבע"ל²¹ מיט לנד יום פארט גזעצט זאל ווערדין, זא זאלין זיא מודיע זיין אוב זיא וואלין אין זאלכין ערך מכין כשארי יחידי סגולה מהבני מדינה טראקטירט⁹⁵ ווערדין וואלין אדר כפי הנשמע זיא זיך⁹⁶ אן אדונינו דוכס יר"ה טעקערט הלטין וואלין, זא מוזט מאן זאלכש מיט אונטר דעניגשטי רעשפעקט ביגערן אן צו זעהן, דא מיט מן זיך אין אכט געמין קענטי אין אלין זאלכש אונטר דעניגשט נאך צו לעבין.

אונט בזו הרגע קומן שני ב"ב הנ"ל צו רוק אונ' ברענגין תשובתיהם וויא פאליגט: וואו אן לנגט דיא אקטי' אונ' זכיר' של בני המדינה פון זיך אפ צו געבן זא ביגערן זיא זיא ניט אויף צו הלטין, אונט וואו אן לנגט וועגין דען ערך ביקענין זיא דו איין זאלכש גינעדיגשט טיקערט פון ל"ד שני' אין הגדין הבין⁹⁷ אונט זיך ביו דאטא ניכט ביגערן צו בדינין, אונט גיטאן וויא

93. הפריבילגיות. 94. במובן של הודיעו.

94. הערכת הרכוש ששמשה — אחרי נכויים מסוימים — לקביעת חלקו של היחיד במסי הכלל, מלבד החלק שהוטל על כל ראשי המשפחות באופן שווה, הנקרא "ראשי הבית". ע"י כהן, הוועד, עמ' 365/366.

95. tractiert.

96. בכ"י כתוב "זיך זיא", אבל שתי נקודות על "זיא" ושלש על "זיך" מראות שהסופר הרגיש בטעותו.

97. העתק של תעודה זו (מתאריך 15.11.1676) מצאתי בקיץ 1959 בארכיון העיר אנסבך. היא ניתנה לסבם של האחים מודל, אנשל (Amson). לפיה הוא, בנו מארכס מודל ונכדו יצחק חייבים לשלם מדי שנה 120 ר"ט מס, ואין לבני המדינה רשות לדרוש מהם תשלומים והם יהיו פטורים מהם מכל וכל (נספח מס' 1). מאידך נאמר בחוקת היהודים מ-20.3.1737, עמ' 14, סי' 3: "Lassen Wir es bey dem Inhalt deß den 15. Jan. 1677. ertheilten Decret fernerhin gnädigst, daß kein eingessedener Jud sich gemeiner Juden- (N 1/5, f. 175v, אכת"י); schafft Anlagen durch Particular-Abfindung entziehe" בדומה לכך קבל ב-1712 יהודי החצר בקאסל, אברהם דוד, פריבילגיה, שזיכתה אותו לשלם 50 ר"ט לשנה בלבד, ולהשתחרר תמורת זה מכל שאר תשלומי היהודים וע"י כך להיות בלתי תלוי בבני המדינה. בחקירה שנערכה ב-1733, התברר, שאת 50 הר"ט לא שלם אף פעם לקבינט, אלא לקופת בני המדינה, ובצורה זו הוזק לקופת המדינה ולבני המדינה כאחת (כי

ערליך⁹⁸, זא וואלין זיא דו קיניפטיג דער גלייכן טאן.
 דא ארויף אבר האט אובר פרנס ר' אלחנן פאר גוט ביפונדין, וואז אן
 לנגט דו אייני בונ[ק]ד, וועגין דו ערך, העטי וואל הוך פון נַיטן זאלכש
 גינעדיגשטי ער גאנגני טיקרעט פון ל"ד שני' אצל בני מדינה וועלכי דער
 צו גהערונג אין נאַטורא אן צו זעהן, דא מיט⁹⁹ מאַן דער דורך ער זעהן
 דז דיא ברירה בידיהם איזט אבר¹⁰⁰ ניכט.
 וויילן אבר לע"ע ביז לנד יום הבע"ל ניכט נייטיג איזט זא בלייבט זאלכש
 שטיין ביז דא אהין הזמן יגידי לטובה.

וואז אן לנגט דער אנדרי בונקט וועגין אקטי' וזכיר' של בני המדינה האט
 אובר פרנס ר' אלחנן צו גלייך נאך בני ר' מאדל ז"ל זעלבשטן אירן אפ
 שיקן אונ' זגין זאלכי לאזין וואלן האלין.

פרנסי' מדינה אבר פאר גיטראגין זיא הלטיין צו וואר¹⁰¹ פּר ניכט אום
 ביליך¹⁰⁰ דן זאלכין אקטי' וזכיות של בני המדינה כמקדמת דנא לידי אובר
 פרנס איבר ליפרט ווערדין מוז. וויילן אבר לע"ע הזמן קצר והמלאכה
 מרובה¹⁰¹ זאלכין אקטי' וזכיות אויז אננדר צו וזכין, אויך מער פאר גוט
 ביפונדין דו זאלכי אויז הענדיגונג אין ביא זיין אב"ד מדינה גשעהן
 מעכטן. אין צווישן אבר הלטן זיא פאר רעכט זאלכי וזכיות וועלכי לע"ע צון
 העכשטן פון נַיטן ולא סגי בלאו הכי ארויז צו נעמין. דיא איבריגן אקטי'
 וזכיר' אבר הלטיין זיא פאר גוט אלזו לנג ביז אב"ד איין צו אַזמין קונפט
 הלטיין מעכט צו פאר התמנין עם חתימת אוברפרנס אונ' פרנסי' אונט
 אזו לנג בבית ר' מאדל צו שטיין לאזין. אובר פרנס ר' אלחנן וויילין
 זעלבשטן לע"ע זאלכי זכיר' מבני המדינה דורך צו גין ניט פנאי האט, אלזו
 זאל זאלכש זיין פאר בלייבן הבן עד לעת ביאת אב"ד זאלכי איין
 ליפרונג בפניו גשעהן זאל אונ וויל זיין חותם נעבן פרנסי' אירן חותם
 דרויף לַיגן. אבר מ'¹⁰² אין בית ר' מאדל שטיין צו לאזין איזט כבוד השררה
 יר"ה אונ' כבוד המדינה אן דעם צו באובאַכטיין. אונ' זאלין זאלכי לבית
 הוועד גיבראַכט ווערדין דא מיט מאן הרויז נעמין קאן וואז מן פון נַיטן

לא שלם לפי ה"ערך"). (ארכיון ממשלתי מארבורג, ;Abt. 5, Judensachen 2379 No. 59
 צלום באכט", HM 2513).

98. אחרי מות אביו בקש מארכס מודל חסות לילד גוסף משלו והציע להמשיך לשלם 100 ר"ט
 דמי חסות, 20 ר"ט לעיר אנסבך ו-20 ר"ט לבני המדינה. אשור הנסיך ניתן ב-24.12.1678
 (נספח מס' 2). בטענתם מתעלמים בני מודל כנראה מהתעודה הזו, לפיה היו חייבים לשלם,
 מאידך, בודאי לא עמד תשלום זה ביחס נכון להערכה אמיתית, אילו נעשתה. האב"ד ר'
 הירש פרנקל טען במכתב אל אחיו, שבני מודל מסרבים לשאת בעול עם בני המדינה (הנלה,
 עמ' 80). אין ספק שקיים קשר בין כל התעודות האלה.

99. מלה זו מעל לשורה.

99א. zwar (בגרמנית עילית בינונית : ze wäre = באמת).

100. unbillig. 101. ע"פ המשנה אב' ב', ט"ו.

ג ע"ב האט אונ' דיא אנדריי פון חתמנין אונט / לייגן אצל ב"ב אחד מהב"ב פה אנשבך עד ביאת אב"ד מדינה נר"ו כנ"ל:

וכהיום הזה יר' ג' ד' חשון תע"א לפ"ק איזט אובר פרנס ר' אלחנן לבית הורעד קומן אונט המתועדי' בייא אנדרר אן גיטראפין כדאתמול, קיינר אויז גלאזיק, אונט אינן אן גיפראגט, בראש פ' ר' יוקל, וועלכר זיך צו איינר בידענק צייט גינומן האט צו דער אונטר שריפט עד היום, אונ' אויך דיא אנדריי דיא זיך ניכט אונטרשריבן הבן כמו הוא רעזולפירט.

אלש דאן וואז זיך פ' ר' יוקל היום רעזולפירט, האט ר' יוקל גיזגט דיא זאכן וואז די חתימה האט זאלין זיין איזט גשעהן מיט בני ר' מאדל ז"ל, דו מן אהין גשיקט האט אונ' תשובתיהם ער הלטיין כנ"ל: 102

אונט וואז דאן פרנס¹⁰³ אן לנגט וויל ער אך מ'כין, אונ' אנדריי יחידי סגולה דיא זיך אתמול ניט אונטר שריבן הבין כמו ר' יוקל, הבין לע"ע דא מן זיא גיפראגט האט אוב זיא זיך היום וואלין יוא אונטר שרייבן, הבין זיא גיזגט כמו ר' יוקל לע"ע זגט, חוץ ר' יואל שוואבך האט זיך היום אונטרשריבן ויזא אויך שון אובן איין גפירט איזט¹⁰⁴:

אובר פ' ר' אלחנן האט גון מער פאר גוט ביפונטיין וויילן הפרנס¹⁰⁵ מדינה זמבט שארי יחידי סגולה כנ"ל, כולם כ"א¹⁰⁴ * מיט התמני' חדשה פארט צו זעצין, אוב שון קצתם מהם ניט אונטר התמנת זיין, אירי מחשבה ניט לרעה אנויז צו דענקין, ויזא אויך אבר פרנס ר' אלחנן ניכט ביגערט דעז וועגיין ווידר אינן וואז אויף צו פירן, אונט וויילן שעה צריכה ל'כ¹⁰⁴ איזט אונט לא סגי בלאו הכי אין דעם דער לנד יום פון דער טיר כנ"ל גמעלט¹⁰⁵. אין אפ וועזין הייט אב"ד ש' ועלכר מהפרנס¹⁰⁶ מדינה ש' בשריבן ווארדין אונט תשובתו בשאר¹⁰⁶ זונדריין פון ב"ב ר' יואל משוואבך מינטלך זיינט הלבין גיזגט ווארדין מן מעכט נאך אים שרייבן לע"ע וועלכש אך גשעהן ווער. קאן ער ניכט קומן, מ' בריאותו ניכט רעכט איזט לע"ע.

אונט וויילין השעה צריכה לכך, אלש בקרב ימים כנ"ל גימעלטיט לנד יום זיין זאל, וועלכר שון פון אב"ד אונ' פרנס¹⁰⁷ מדינה אונ' שארי יחידי סגולה לענגשטיז שריפטליך גשטעלט ווארדין, ע"כ דא מיט פארט צו זעצין, אונט להמתועדי' הנ"ל מגלה דעתו צו זיין ויזא אונ' ווער זאלכי צו קינפטיגי בייא פרנס¹⁰⁸ וטובי ועיקורי וגובי ורואה חשבונ' זיין זאלין.

102. ו"א אע"פ שלא חתמו על ההחלטה, הרי כבר בוצעה.

103. פרנסות (בכתיב פונטי!).

104. ע"י הע' 88 לעיל.

104א. 21 שנמנו בשמותיהם בדי' ב' ע"א.

104ב. סנה' מ"ו, ע"א.

105. gemelt.

106. כנראה גרמניסם: [aus]geblieben!

אונט אובר פרנס ר' אלחנן קלט בייא זיך, וויילין זאלכש פון אינן 107 הירויז פליסט אום אונדריזירט¹⁰⁸, אויך מיט קיינים פון כל בני הוועד אין זאלכין עצה גהלטין אבר⁷⁴ אפ גרעט זונדריין לשם שמי' לכבוד השם ב"ה ולכבוד השררה יר"ה ולטובת המדינה גשעהן טוט, אלש האפינטליך זאלכי המתוועדי' בכלל ובפרט נעניהם ראשיהם¹⁰⁸ * צו זיין אונט אלש פאר גוט ביפונדין ווערט.

נעמליך ערשטיג, וואז אן לנגט דיא אלטי פרנסי' הבין המתוועדי' פר גוט ביפונדן דיא אלטי פרנסי' צו פאר בלייבן. אובר פרנס ר' אלחנן האט זאלכש דא בייא ביווענדין לאזין, נגד זאת חרי' השררה יר"ה אדונינו דוכס הגדול ומשפטו ניקשן בינומן.

וואז אבר דיא נייאה פרנסי' וטובי' ועיקורי' ורואה חשבונ' אן בלנגגט, זא זאלין זאלכי לשם שמי' לטובת השררה יר"ה ולטובת המדינה כהיום גזעצט ווערדין. לאזי אופני³⁷ פרנס, ר' נטע שוואבך⁶¹ פרנס, זעלגימן אנשבך⁸⁹ פרנס, יחיאל אנשבך⁴⁰ פרנס. ר' פייס בערנום¹⁰⁹ טובי מדינה, שאול בנימן גונציהויון⁴² טובי מדינה, ר' לאזי זולץ בערג¹¹⁰ ט"מ¹¹¹, הענלי קריילס⁴³ היים ט"מ, פ' זעליגמן אנשבך³⁹ גובי מדינה ג"כ, ר' איצק פייכט וונגי⁵⁰

ד ע"א גובי, ר' ליב גונצי הויגן⁵⁵ גובי, ר' דוד טרילינגי⁶² גובי, / ר' יואל שוואבך⁵⁴ גובי, ליב וויטלש הופן⁴⁹ רואה חשבון [!], ר' גבריאל טרילינגי⁵⁷ רואה חשבון, אנשיל גונציהויון⁵⁶ ר"ח¹¹², וואלף קיצניגער מפירוד¹¹³ ר"ח. שלמה גונציהויון⁶² עיקורי מדינה, מאיר טלמעסינגי⁶³ עיקורי מדינה, לאזי אנשבך⁶⁰ ע"מ¹¹⁴, ר' בנימן גונציהויון⁴⁸ ע"מ, יהושיע בעך הופן⁵³ ע"מ, אברהם ברוינשבך מקריילסהיי¹¹⁵ ע"מ, זלמן טרילינגי⁵¹ ע"מ, שמואל ווייל⁵⁸ ע"מ, ר' אברהם גונציהויון⁵⁹ לנד סופר¹¹⁵. דיני' מדינה זאל מאן מאכן בשעת הלנד יום הבע"ל, נגד זה חרי' אדונינו דוכס יר"ה ומשפטו ניקשן בינומן.

107. נראה לי שהכוונה היא : ממנו.

108. uninteressiert.

108A. ברכ' ז', ע"א.

109. [Main] bernheim. אורי פייבש בכרך, החתום על תעודה מתנ"י (דף ח', ע"ב).

110. נקרא גם ר' לאזי מפירדא (דף י', ע"א). 1763/64 בא ליריד לייפציג Lazarus Sulzberger

מפירדא — אולי נכדו (פרוידנטל, שם, עמ' 89).

111. טובי מדינה. 112. רואי חשבון.

113. ב"ה 1706 היה גר בביתו של מודל אנשבך בפירדא ועסק במכירת ספרים ובמסחר קמעוני

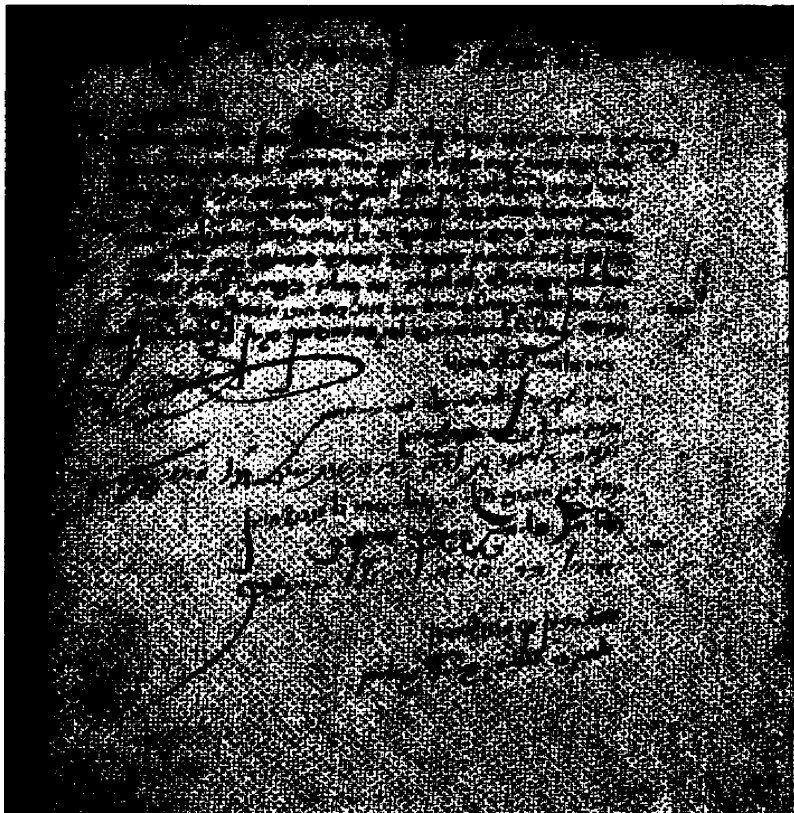
("Crammery") (אמ"נ, 4 Nr. 236/4 Rep. צלום : אכת", HM 2791).

114 עיקורי מדינה.

115. אחד משני היהודים העשירים בקריילסהיים ב"ה 1714 : 2 mit Abraham Bransperg [!]

Söhnen (נספח מס' 9), כנראה מ-Braunsbach a. Kocher בנסיכות הוהנלוהה.

115A. מופר המדינה.

שער הפוסק (דף א, ע"א)

אחר כל זאת דן נון פון כל המתוועדי, וואו הירונטר פרנסי ישיני המדינה¹¹⁶ גרעכנת, זאלכש התמניף חדשה למזל ולברכה פר גוט ביפונטין אונט הכל במוסכם א'¹¹⁶ גוועזין, אלש זאל עז אויך לטובה זיינש פר בלייבן הבין וכן יהי' וכן יקום¹¹⁶. נגד זה אדונינו השררה יר"ה אין דען גרינגסטן דא מיט ניקש איין גגריפן זיין זאל וחריו' שלו במקומו עומד. אונט וואז פאר פונקטין פערנר הין לטובה [1] המדינה צו באוב אכטין זיין זאל, וועלכש לע"ע משני הצדדי' נעמליך הקצין ושתדלין¹¹⁶ האובר פרנס ושארי פרנסי' ויחידי סגולה אשר ישנו פה, ניכט פנאי הבין אויז צו מ'כין, אך¹¹⁷ קצתם פון עמטר חדשי' וועלכי לע"ע ניכט בייא דער שטעל זיינין, בפרט' הגאון אב"ד מדינה גר"ו אך ניכט וויא שון גימעלטיט לע"ע זיך אצל הוועד איין פינדן, אלש קאן מיט זאלכי פונקטין ביו צום קיניפטיגן ל'נד יר' אי"ה¹¹⁸ צו רוק גשטעלט ווערדן, אויזר וואז צום ל'נד יום פון ג'טן איזט, רשות השררה יר"ה שרייבן אין אלי ארטיין אונ' דער גלייכין וואז צו זאלכין יום הוועד פון ג'טן איזט, וויא אויך דיא אקט' וזכיו' של בני המדינה מבית בני ר' מאדל ז"ל גימעלטיט צו נעמין, זאלכש מוז קודם אפ ראו¹¹⁹ דאז מאל אויז גימכט ווערדין. צו וועלכין ניכט מער דער בייא צו טוהן הבין, אובר פרנס, פרנסי, טובי', ישיני' וחדשי', אלש קאנין דיא זעלביגן היאר בבית הוועד בלייבן אונ' דז זעלביגי צום ענד מ'כין.

דיא אנדרי' ב"ב אבר פון דיא המתוועדי' וועלכי צו אונטר שידליכין היינטיגי טג גיבעטין מ' משא(ו) ומתן שלהם גערן בביתם וואלן, זא האט מן פאר גוט ביפונדין זאלכש פאר ברענגין, אויך למעט הוצא' מדינה, אירי בקשה צו אקצאפטירן. וועלכר היינט נאך זייני גידאנקין האט אפ צו רייזין, קאן ער לחיי' ולשל' אפ רייזין.

בזו הרגע הבין פרנסי, דהיינו ר' יוקל, ר' מאדל, ר' זעקל, זאלכי אקט' וזכיו' של בני המדינה בתוך התיבה פר שלאסין לבית הוועד גיבראכט,

116. פרנסי המדינה הישנים.

116A. אחד.

116B. ע"פ יש', ז', ז'.

116A. גם מארכס מודל, קודמו של אלחנן פרנקל, נקרא "פרנס ומנהיג ושתדלן המדינה" (ע"י בראן בס' הזכרון לדוד קויפמן, עמ' 404, הע' 1). "שתדלן" כאן הוא יותר בבחינת תואר כבוד מאשר שם משרה, בנגוד להסד'קאסל: "ואחרון חביב קיימנו וקבלנו עלינו ועל ב"מ י"ץ הפ"ו והשתדליו כ"ה הירץ קאסל להיות שתדליו המדינה ולעסוק בצרכי צבור באמונה כמו שעשה עד היום הזה וינתן לו חלף עבודתו בכל שנה משך שלש שנים סך מאה זה' העסיש הכל באופן שנחבל מלפנים מ"ב אנשים." (1690. פנקס התקנות, דף י"ד ; (HM 2502 p. 50/51).

117. auch.

118. אם ירצה ה'.

119. Abreise.

וואו [ד]ער בייא גוועזיין פרנסי' וטובי' חדשי' ושאר יחידי סגולה, אונ' ד' חתיכות אבארטי¹²⁰ גיבראכט, וועלכי ביטרעפין זכיות: ארגינאל טיקרעט פון אדון דוכס יר"ה יאהאן פרידריך פון דאטא דען פיר אונט צוואנציגשטן אפריל 1685¹²¹

מער איין קאפיא טיקרעט פון זעקשטין מערצי פון אדונינו דוכס יר"ה ווילהעלם פרידריך [!] 1705 דאטירט¹²²

דריטש איין רשימה פון גובה נתינה^{122א} וויא זיך זאלכש פר הלטין זאל תי"ו סמ["]ך לפ"ק¹²³

פירדש איין ראל פון בני מדינה מנחם תס"ד לפ"ק¹²⁴

אלש האט אובר פרנס ר' אלחנן לפי שעה לעת הצורך דיא ד' שטיק הנ"ל לטובת המדינה צו זיך גינומין אונט דיא תיבה עם כתבי' עם שלאס פאר שפערט אונ' כפל חתימת פון הקצין השתדלין האובר פרנס ר' אלחנן אונ' פון פ' ר' יוקל¹²⁵ דראן גליגט אונט בתנאי כנ"ל גמעלטיט זאלכי לפי השעה להקצין הפרנס ר' יחיאל איין גיהענדיגט אונט המפתח האט אובר פרנס הקצין השתדלין הגדול האלוף מהור"ר אלחנן סג"ל בידו.

ד ע"ב כהיום הזה יר ג' י"א חשון תע"א לפ"ק¹²⁶ זייגין שלשה פרנסי' וטובי מדינה האלוף הפרנס ר' יוקל, והאלוף הפרנס ר' זעקל, והאלוף טובי מדינה בנימן גונצנהויזן¹²⁷, אויף פאר לנגן אונט ציטירונג אובר פ' ר' אלחנן ער שיגן. וועלכר איגן פאר גיטראגין דז איגן ביקאנט איזט, וויא לענגשטיין¹²⁸ נאך דעם פון אב"ד מדינה ופרנסי' ושאר יחידי סגולה מהמדינה לבני ר' מאדל

120. *aparté*.

121. עי' הנלה, עמ' 115. אע"פ שבכתבי החסות האישיים נאסר על היהודים הדבר, הורשו בצו זה לקחת רבית גבוהה מהמותר מהלואות עד 40—50 ר"ט, אם הלווה הסכים לכך מרצונו הטוב. למסמך זה היתה כמובן חשיבות יתירה בקשר לועדת החקירה של ואקרברארט בעיגן לקיחת הרבית (ראה נספח מס' א3).

122. ה" *Judenordnung* הנזכרת אצל הנלה, עמ' 67. סעיף ב' דן בתנאי לקיחת רבית (נספח מס' 4).

123. מס. עי' כהן, הוועד, עמ' 366, הע' 102.

124. באותה שנה התקיים יום ועד בלהרברג ובאשור הממשלתי נזכרת במפורש חלוקת המס לפי ה"ערך" (כהן, הוועד, עמ' 354, הע' 20).

124. יום הוועד ב' 1704, שצריך היה להתקיים בלהרברג ב" 15.6. (שם, שם, הע' 19), נדחה ל" 12.8. = י"ב באב (פקודה ממשלתית מ" 23.7.1704, אמ"ג, 2, Rep. 116, Fasc. XXVI, תעודה 193; צלום: HM 2662B). מאז ועד 1710 לא התקיים יום ועד. ה"ראל" (Rolle) היא אולי רשימת הנוכחים?

125. כותיק הפרנסים (החותם תמיד ראשון אחרי הפרנס הראשי).

126. 4.11.1710.

127. צ"ל שאול בנימין גונצנהויזן — ראה דף ג', ע"ב.

128. *längst*.

ז"ל, ה"ה הקצין הר"ר אייזק ואחיו כ' אלי' שי', גשיקט וארדין אונט אינן זגין לאזין אוב זיא וואלין דיא גלייך הייט וועגין ערך המדינה צו גלייך שארי בני המדינה געבין, אבר ⁷⁴ אוב זיא אין זאלכין פונקט מאדונינו דוכס יר"ה חסד ¹²⁹ הבין אירן ערך גיט צו מאכין וויא אנדרי ב"ב מהמדינה. והשיב[ו]ם באותו פעם זיא העטן צו וואר זאלכין חסד בידם, פאר לנגן אבר זאלכש זיך גיכט צו בדינג ¹⁸⁰, זונדרין וואלין וויא ¹⁸¹ ביז דאטא טאן וואז רעכט איזט. אונ' זאלכי תשובה באותו פעם בני המדינה גיכט פאר גוט ביפונדין, אין דעם זיא גיכט זאלכין חסד אין זאלכין פונקט שריפטליך פאר גוויזן, דז מן דער דורך העטי זעהן קענין אוב אלזו נאך איר פאר געבנש איזט. אונט באותו פעם גשלאסין ווארדין דז בני המדינה בכלל ובפרט אצל אדונינו ה[ד]וכס יר"ה מיט איין אונטר דעניגשטיז זופליג אויף ווארטין זאלין, אונט דא רינן ביטן דז בני ר' מאדל ז"ל עם שארי בני המדינה וועגן ערך שלהם צו גלייך גהלטין ווערדין זאלין. וועלכש אויך גשעהן אונט דא מאהל פרנסי ויחידי סגולה מהמדינה צו זאלכין איבר געביני זופליג בארדינירט ¹⁸² ווארדין, אבר ביז דאטא פון אדונינו דוכס יר"ה קיין גינעדיגשטי רעזור ליציאן[!] ער הלטיין ווארדין. אונט לע"ע וויא מן התמני' חדשה גימכט האט, האט מן ווידרום מחדש וועגין זאלכן פונקט ערך הלבין שני ב"ב מהוועד לבני ר' מאדל ז"ל אפ גשיקט זיך צו רעזולפירן וועגין זאלכין פונקט כנ"ל. והשיב[ו]ם זיא העטין מאדונינו דוכס ¹⁸¹ יר"ה זאלכן חסד בידם כנ"ל דף לעבר, אבר פר לנגין גיכט זיך זאלכש צו בדינגין, זונדרין וויא ביז דאטא ערליך אין זאלכין טאן וואלין. וועלכש באותו פעם פאר גוט ביפונדין ביז צום לנד יום מיט זאלכין פונקט צו רוק צו הלטיין. אונ' וויא מן צו זאלכר צייט זאלכן שריפטליך ערהאלטיגטי גינעדיגשטן חסד מאדונינו דוכס יר"ה אין זאלכין פונקט גלייך הייט פינדן ווערט, דז ווערק הער נאך צו טרקטירן. וויילן אבר אובר פרנס ר' אלחנן לע"ע להמתוועדי' פאר גיבראכט דז לאותו זמן זאלכש, צו זוכין ¹⁸³ אצל אדונינו דוכס יר"ה צו שבאט זיין מעכטי. אונט נאך מעררש צו ביזארגין דזין דיא אנשי פרנקפורטר ¹⁸⁴, וועלכי לכאן קומן צו וואונין, זאלכי זכיות כמו בני ר' מאדל אצל אדונינו דוכס יר"ה צו גניסן בהויבטן וואלין, אלש איזט במעמד שלשה פרנסי' טובי מדינה הנ"ל

129. ז"א פריביליגיה. 130. ראה הע' 97/98 לעיל.

131. המלה כתובה מעל לשורה. 132. beordiniert. 133. לבקש.

134. לפי הלשון מתקבל שהכונה כאן איננה ליהודים מפרנקפורט העוברים לאנסבך או לפירדא, אלא לאנשיו של אדם מסוים בשם זה. ואכן, גיסו של מארכס מודל, הפרנס ר' צבי הירש בן יוסף הלוי, בקרא הירש פרנקפורטר, היה מדפיס בפירדא ונפטר שם בשנת 1709 (L. Löwenstein, JILG VIII, p. 97/98); שם נזכרים גם בניו יוסף יוזבל והדיין יעקב יחזקיה העס, שנפטר ב"1706). ברשימת יהודי פירדא שבחסות דוכס אנסבך בשנת 1675 מופיע Frankfurter Jud ובשנת 1694 Hirsch Franckfurter (אמ"ג, הע' 113 לעיל). לא מוזכר בהמשך שהכונה למשפחה זו.

ובמעמד שני פרנסי' פה אנשכך¹³⁵ גבליבן אונט גשלאסין ווארדין, צווישן היום אונ' מחר אדונינו דוכס יר"ה אויף צו ווארטן אונט מיט איין אונטר דעניגשטיז זופליג וועגין זאלכר גלייך הייט בני ר' מאדל גהלטין זיין זאלין, אויף צו ווארטין, אונט דער בייא צו ביטן וויילין ע"ע דער לנד יום היר בייא קומט אונ' זאלכר פונקט פאר הער גוט ווענדיג, וויא צו פאר הלטיין, גנעדיגשט רעזולפירט ווערדין מוז אויף זאלכי לענגשטי איבר געביני זופליק, אונ דער גלייך דיא איציגי איבר געבן איין גנעדיגשטי רעזולוציאן גינעדיי גשט רעזולפירן, וועלכש לע"ע גשעהן איזט, המתוועדיי זיך אונטר שריבן אונטר איין אויף זאטץ פון דער זופליג אונט זאלכי זופליג לאדונינו דוכס יר"ה צו איבר גאבן.

בוז הרגע איזט זאלכש גימעלדיש¹³⁶ אונטר דעניגשטיז זופליג במעמד אובר פ' ר' אלחנן אונ' פ' ר' יוקל ופ' ר' זעקל ופ' ר' יחיאל וטובי מדינה בנימן גוציהויון¹²⁷ אצל אדונינו דוכס יר"ה אונטר דעניגשט איבר געבן ווארדין, אונט פון אדונינו דוכס יר"ה איין גנעדיגשטן פר דריסטונג געבן ווארדין, פ' זעליגמן אבר וועגין זייני בייא גיבראכטי עקסקוסי¹³⁷ אימי דיז מאל זאלכיש זופליג מיט העלפן אן געבן פר שונט ווארדין אונט הער קיגן אבר בידונגן ווארין וואו קיניפטיג הין ווידרום דער גלייכן פונקטן פאר בייא גין זאלט, אן פאנגש איער¹³⁸ זאלכש אצל המתוועדיי טרקטירט ווערט, גלייך אויז צו מכין, אוב זאלכי אבר⁷⁴ זיינש גלייכין וואו ער זיך במוסכם אונטר שריבן, מיט גין מוז אבר⁷⁴ ניט, יו' ד' י"ב חשון תע"א¹³⁹.

ה ע"א כהיו' הזה יו' ב' ו' שבט תע"א לפ"ק¹⁴⁰ בהתאספו יחד האב"ד מדינה גר"ו בצרוף פרנסי המדינה וטובי המדינה ובראשם האלוף השתדלן המדינה האובר פרנס, נמנו וגמרו¹⁴⁰ * ועשו תקנות לטוב' המדינה לפי הזמן ולפי צורך השעה לשם שמים לעשות סג וגדר לפנים מגדר¹⁴¹ ולעשות חיזוק וקיום לכל הדברי אשר יבואר להבא. נכתב' כל הדברים בפנקס זה נחתם מאב"ד ומפרנסי המדינה יצ"ו, וזה יצא ראשונה¹⁴¹ *.

א" דיא שמאים זיין גיווארדין על לנד יו' העבר כסלו תע"א: ארבעה פרנסי, מה שיצאו קצת עפ"י הגורל מתוך השמונה פרנסי וקצתם מפני

135. זליגמן ויחיאל אנשכך.

136. gemeltes.

137. ראה הע' 91 לעיל.

138. ehe[r].

139. 5.11.1710.

140. 26.1.1711.

140A. משנ' ידים ד', ג'.

141. ע"פ ירוש' פסח' כ"ו, ג'.

141A. בר' ל"ח, כ"ח.

שאינם פה עמנו היר' עפ"י הסבה, הוט מאן דיא עפ"י הכרח גינומן, ואלו הן הפרנסים: הר"ר יוקל פייכטפנגין⁸⁵, הר"ר מאדל גונציהויזין⁸⁶, לאזי אופני⁸⁷, הר"ר יחיאל אונשבוך⁴⁰. שני טובי יצאו ג"כ עפ"י הגורל ואלו הן: הר"ר וייבש מנבארנהיים¹⁰⁹, הר"ר לאזי פירדא¹¹⁰. שלשה ב"ב מהעיקורי מדינה אשר נעשו מחדש, ואלו הן: שלמה גונציהויזין⁶², אברהם בריון שבוך מקראליסהיים¹¹⁵, זלמן טרילינגי⁵¹. ואלה הן ההוספי¹⁴²: מאיר דאלמעסינגי⁶³, הר"ר אברהם שוואבך¹⁴³. ובראשם האב"ד נר"ו עם האלוף הקצין האובר פרנס, אחיו של אב"ד נר"ו, וכן יהי ויקום בכל לנד יר' הבע"ל, זולין אלי מאל ארבעה פרנסים, שני טובי, שלשה ב"ב עיקורי עפ"י הגורל כנ"ל צו שמאים גימכט ווערדין, אכן האב"ד והאובר פרנס מוזין בראש כולם מלבד הגורל דער בייא זיין¹⁴⁴.

ב" דיא שני הוספי זאלין זיין ג"כ עפ"י הגורל גימכט ווערדין דהיינו מתוך שארי עיקורי, אכן וואן אותו עיקר ב"ב דש הוספה גווארדין איז, פסול איז לראשוני זול ב"ב אחר מתוך המדינה דער צו קומן כפי אשר ישרו בעיני ראשוני הכל כנ"ל¹⁴⁴ וכן יהי ויקום להבא אי"ה. ובפירוש אתמר דש הוספה זול ניט איער דער צו קומן אם לא השמאי איז פסול מחמת קורבה לבעל ערך אודר דער בעל [ערך] פור ווארפט להשמאי מחמת שנאה עפ"י השבעה ולא לזולתו.

142. גם בקהילת אה"ו צורפו שני "הוספות" לחמשה שמאים (M. Grunwald, Die Statuten der "Hamburg-Altonaer Gemeinde" von 1726, MGJV XI, 1903, Nr. 1, § 94, S. 35). בברלין נבחרו שבעה שמאים ועוד שני "יוצאים ונכנסים" למלוי מקום השמאים (פנקס קהילת ברלין, עמ' מ"ד).

143. הוא אולי אברהם במברג, הנחשב ב-1714 בין עשירי שוואבך (ראה נספח מס' 9) ע"י כהן, הוועד, עמ' 367, הע' 111. יש להניח שתשעת השמאים הם ה-"Neuner", שטיבם לא היה ברור להנלה, אך נראה שב-1651 נעשתה השומה ע"י ג', ב-1661 ע"י ט' וב-1665 ע"י ז' אנשים (הנלה, עמ' 124/5). — אופן בחירת השמאים במדינת מגנצא (גליל תחתון) תואר ע"י פרנסי קהילת מגנצא בפנייתם לשלטונות, לדחות את יום הועד (1791): "... da dem alten Herkommen nach, durch den Rabiner und die 3 älteste Schutz Juden und Gehülften, ohne Beyziehung der Vorsteher und Einnehmer, mittelst aus Büchsen gezogen werdenden 10 Schreibern (ז"א בוררים) und 2 Beysitzer (שמאים) 14 Tagen vor Anfang des bestimmten Tags (יום הועד) erwählt wer- den..." (Mainzer Polizeiakten 2074, f. 79/80, den. ... באכת"י, HM 2613). — על דרך בחירתם של ז' שמאים בהסן-קאסל ראה, L. Munk, MGWJ 41 (1897), S. 511. בתפ"א נבחרו חמשה "בעלי מעריכים" ("פנקס התקנות", דף ל"ו) ובתצ"ו שבעה — מכל "שסח" (אזור) אחד (ארכיון ממשלתי מארבורג, Abt. 5, Judensachen 2367/I, f. 106; אכת"י, HM 2505). מספר שנשאר קבוע גם במחצית הש" ניה של המאה הי"ח (אכת"י, אינ/256(1), ועדי 1773, 1779).

144. השוה גם תקנות קראקא משנת שני"ה, סי' 70 (M. Balaban, JJLG X, 1912, S. 347/9).

ג" קודם אשר נעשה הערך מבעלי שמאי לבעל הערך, זאל הבעל ערך ערשט תוקע כפו זיין בפועל ממש לשד"א¹⁴⁵ להאב"ד נר"ו, דש ער בלי ערמה ומרמה ובלי שום הורא' [התר] בעולם¹⁴⁶ זיין ערך הן כסף ושוה כסף חובו' בע"פ או כ"י¹⁴⁷, לעתים קרובי' או רחוקי', עם רווחי' או בלי רווחי', אן זגין, כדי מאן ניט מוכרח איזט דעם זעלביגן בעל ערך לידי שבועה קומן צו לאזין. אונ' זאל דיזור פונקטין אב"ד נר"ו לכל בעל ערך פאר לייאנין¹⁴⁸, ובאם דו מן זיכט¹⁴⁹ לפי ראות עיני[ו] של אב"ד נר"ו, מי ומי שיבוא נהג קל איזט אין זיין אן געביקן, אודר לפי דעת ב"ב מיושבי עירו זולכש אסטסטרין ווערדין דש ער ניט כשורה אן צייגט, זול ער מוזין דעם יהי רצון¹⁵⁰ זגין כפי אשר יושת מאב"ד נר"ו. ואם באלה לא יוסרו¹⁵¹, אונ' זיך אותו בעל ערך ניט משגיח על כל אלה זיין ווירט, אונ' עפ"י אב"ד עם האובר פרנס עם שארי המתועדי' גיפונדין ווירט ווערדין דש דיא שבועה ניטיג איזט, אז ישבע כפי הטופס השבועה¹⁵².

ד" אם המצא ימצא דש ער ח"ו עובר שבועה ווירט זיין עפ"י הברור היטב אשר יבורר עפ"י עדי' כשרי' ונאמני' אונ' אב"ד נר"ו ארקענין ווירט דש אותו ברור איין ברור גמור איזט, אז ענש יענש כפי ראות עיני אב"ד ואובר פרנס ושאר פרנסי' המדינה יצ"ו.

ה" השמאי זיינין ג"כ קודם עשייתם הערך לבני המדינה מחוייב לאב"ד נר"ו ת"כ¹⁵³ בפועל כנ"ל צו געבן דש זיא הכל לש"ש טהון וואלין שלא לשם אהבה או לשם שנאה או לשם הונא' ממון אודר חלילה איין קנוניא עם ה' ע"ב איזה שיה' צו מכין. וכן מטעמי' נימוקי' אצלינו זולין / השמאי כולל בת"כ שלהם זיין דש זיא לשום אדם יהי' איזה שיהי' ומי שיהי' זיין ערך

145. לשבועה דאורייתא.

146. כך גם בנוסח השבועה על הערך של בני מדינת הסן-דארמשטאדט (אכת"י, KGe 8/33, דף 206, ע"ב).

147. בעל פה או כתב יד (שטרות).

148. vor leienen = להקריא, מלטינית legere. עי' Landau-Wachstein, Jüdische Privat-briefe aus d. Jahre 1619, וינה, 1911, עמ' 126.

149. sieht.

150. השוה M. Weinberg, Geschichte der Juden in der Oberpfalz, III, זולצברג 1909, עמ' 142.

151. ע"פ וי' כ"ו, כ"ג.

152. הנוסח לא נשתמר. השבועה היתה צורת ההצהרה הרגילה בימה"ב, עי' מהרי"א, פסקים וכתבים, ל"ו; שו"ת מהרי"ו, פ"ד. בבאמברג ניסו ב" 1761 להנהיג הצהרה בשבועה, עי' נודע ביהודה, חו"מ, כ'. על גוסחי שבועה על הערך עי' אצל וואכשטיין, פנקס רונקל, A. Kober, Documents selected from the ZGJD IV (1932), S. 134, 142 וכן Pinkas of Friedberg, PAAJR XVII (1947/48), p. 50/51, ופנקס קהילת ברלין, סי' 86, עמ' 85.

153. תקיעת כף.

של אדם וואלין מגלה זיין וכן יעשו הגובי ורואה חשבונו ג"כ כנ"ל. וכניעשו
ההוספי עד אחר לנד יום זו 154.

ר" אם יעשו השמאי ערך לא' מהשמאי עצמם מוז אותו שמאי אויף
זיצין 155 אונ' א' מההוספי, הקודם בכתיבה הוא קודם לשיבה, תחת אותו
שמאי אשר נעשה לו הערך 156.

ז" עש זאל גורל גיווארפן ווערדין וועלכי ישובי פאר הער פאר גינמן
ווערדין זאל[ין] 157, אמנם רחוקי אינם בגורל של הקרובי רק זולין דיא
קדימה פאר דיא קרובי הבין, אמנם רחוקי אונדר אננדר וכן קרובי
אונטר אננדר זולין גורל ווערפין. אמנם העוסק במצוה עפ"י הכרת, והוא [!]
מצוה עוברת 158, זולין דיא קדימה הבין קודם כולם.

ח" מחמת ערך וויא מן אויף היכן 159 זאל איזט קודם לנד יום גרעט
ווארדין לויט אויף זאטץ 160 פונקטין ח', וועלכר גיחתמנת איזט מהגאון
אב"ד מדינה נר"ו עפ"י הסכמו פרנסי מדינה, דש דאז ראשי בית 161 זאל

154. השוה את שבועת השמאים והגובים בהמבורג, עי' גרונוואלד, שם, עמ' 35/36. נוסח שבועת בעלי המעריכים בהסן-קאסל (תפ"א) היה: "דא שוועהר איך ע"ד המקו' וע"ד הקהל בלי ערמה ומרמה, ובלי שום הוראות [!] היתר בעולם, דאס מיר וואללען ריכטיג ערכים מאכין קיינעם צו ליב קיינעם צו לייד, אונד קיינעם צו פאר שאנען, קיין אבזעהנש בכל העולם צו האבן זונדרן נאך אונזרן געוויסן צו מאכין." פנקס התקנות, דף ל"ו; HM 2502, p. 163. בטויים דומים בקראקא, עי' בלבן, שם, שם.

155. aufsitzen במובן השעיה (השוה Grimm I, 739: festsetzen).

156. על הערכתם של השמאים עי' תקנות קראקא, שם, עמ' 349/351. בתקנות הסן-קאסל, שנעשו בוועד שפאנגנברג בשנת תפ"א, סי' ז', נאמר: "עלתה בהסכמה מנוי' וגמורה מהיו' עד יו' הוועד הבע"ל דש בעלי מעריכים גמאכט ווירדן זאללן, פו"ה יצ"ו לבעלי מעריכים ערכם מאכן קודם ישיבתן לעשות ערך בעלי בתי', וגם נעשה דאס אחד מבעלי מעריכים שיהי' קרוב לבעל הנערי' [!] מוז דער זעלביגע אב טרעטין." (שם, דף ל"ח, ע"א; HM 2502, p. 177).

157. לעשיית הערך. ראה גם דף י', ע"א להלן. ביום הוועד במילטנברג (מדינת מגנצא — גליל עליון) ב-1779 הסכימו האב"ד ופרנסי המדינה להצעת הממשלה, שלהבא יבואו בעלי הבתים רק אחרי בדיקת החשבונות ויחמנו מאזור אחד אחרי השני וגם ישוחררו מיד עם גמר חדוש הערך, כדי לחסוך בהוצאות נסיעה ואש"ל (ארכיון ממשלתי וירצבורג, Mainzer Polizeiakten 858 Bd. I, f. 159; אכת"י, צלום HM 2609/I). לפני יום הוועד הבא (1784) הוציא הפקיד באשאפנבורג הוראה מתאימה לכל הפקידים במחוז (שם, Bd. II, f. 152; HM 2609/II).

158. מצוה שזמנה עובר, כגון ברית מילה או הלויית המת. עי' תוספתא (מהד' צוקרמנדל), בכ' ו', י' (ביחס לעליה לרגל).

159. aufheben = לגבות.

160. Aufsatz = הטלת מס, רשימת חלוקת המס (גרמנית עילית-בינונית: ūf-saz. ראה Lexer, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, מהד' כ"ח, שטוטגרט 1956, עמ' 242).

161. חלק — בדרך כלל שליש — ממסי הכלל שהוטל על בעלי הבתים במכסה שווה, כעין מס לגולות משפחתי. עי' הע' 94 לעיל.

כמקדם, אונ' שטט דו מן פאר אויף¹⁶² שלישי ערך אויז גשלאגין¹⁶³ האט זאל מן לע"ע אויף דיא חצי' פון גנצין ערך אויז שלאגין אן שטט דען שלישי. אך ורק אויז גוויזר אור זאך האט מן ארום גיפראגט דיער בין המתוועדי' אוב מן זאל שלישי אויף ראשי בית ליגן¹⁶⁴ אונ' היז קיגן נאר שלישי מערך אויז שלאגין, אדר אוב ר"ה¹⁶⁵ זאל זיין כמקדם אונ' מן זאל דיא חצי' אן שטט פאריגן שלישי לע"ע אויז שלאגין. ויש חלוקי דיער בדבר זה, אלזו האט הגאון אב"ד מדינה נר"ו דעתו נוטה גוועזין לאותן שאמרו מן זאל שלישי על ר"ה ליגן, היז קיגן נאר שלישי מערך אויז שלאגין. אונ' זאלכש זאל גשעהן עד לנד יום הבע"ל ואז יש רשות ביד הגאון אב"ד נר"ו ופרנס' ומנהיגי' מדינה לגרוע או להוסיף על זה, רק נעשה עכשיו לפי צורך השעה, וויילין דיא עניי' בזה הלנד יום זיינין גישטייגט¹⁶⁶ ווארדין אונ' הפחות שבהם מוז חצי ר"ה געבן, אן שטט דאש ער דער פאר פירדל האט געבן, וכן למעלה, גנץ ראשי בית דער פאר חצי געבן האט, ועי"כ¹⁶⁷ נתברו הראשי בית.

ט" איין איטליכר זאל זיין ערך רעכינן כנ"ל בנומרי ג', חוץ ספרי' וקרקער' דהיינו דיא ניט עומד למכור זיינין¹⁶⁸, ואותן בתי' דיא עומד למכור זיין אדר מקומ' בב"ה¹⁶⁸ א די עומדי' למכור זיין, מוזין הבעלי ערכם ערך

162. מקדם.

163. ausschlagen = לקצוב את המס. הכונה היא, שרק שלישי של הרכוש היה חייב במס (השווה "שליש יכולת", דף ו', ע"א להלן). כעת הוצע לחייב את מחציתו, ז"א תוספת של 50%.

164. הכוונה כפי הנראה להעלות בשליש את החלק של "ראשי הבית" במס, ז"א 44% במקום 33% של סכום המס. השווה השינויים בשעורי ה"ערך" ו"ראשי הבית" בתע"ה — דף ו', ע"א להלן, ועי' הע' 321.

165. ראשי הבית.

166. gesteigt = הועלו (מטיהם), ראה Lexer, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch II, 1161.

167. ועל ידי כך.

168. על הפטורים ממס ראה וואכשטיין, ZGJD IV (1932), S. 143/4. בפרידברג היו פטורים מלהצהיר על "... קרקעו' ובתים וכלי בית וספרי' שאינו עומד למכר" (קובר, שם). ב' 1798 פנו כמה נציגים של "בני המדינה" לממשלה בבקשה לנכות את ערכו של בית המגורים מה"ערך", אך נענו בשלילה תוך הנמקה, שע"י שחרור הבתים ונכסי דגידי היו מופלים לרעה דוקא העניים שאין להם בתים (אמ"נ, Rep. 215/17, No. 335; צלום: HM 2670 B). מאידך נתקבלה בקשתם לשחרר כלי קודש, אך לא תכשיטים. ב-1800 נקבע, שבתים, הרשו' מים רק עד 500 זה' בקופת הביטוח נגד שרפות, ושבעליהם אינם משלמים "ראשי הבית", ישוחררו מהערכה ואילו היתר ישלמו ¼ מהערך הרשום בקופת הביטוח. שינוי התנאים הכלכליים והתברתיים בא לידי בטוי גם בהחלטת הממשלה להוציא מסכום ה"ערך" כרכרות, מפני שהן נמצאות רק בידי יחידים, המשתמשים בהן לא לגוהיותם אלא לצורך מסחרם, וגם אין להם ערך ניכר (אמ"נ, Rep. 215/17, No. 334; צלום: HM 2670 A).

168א. בבית הכנסת.

געבין שמנה למאה דהיינו וואן ער שכר דירה ביקומט ד"ד זהובי יתן משלשה מאר' זהובי¹⁶⁹, וכן יחזור חלילה בחסיד ויתיר. יר"ד אבל חובר, הן שיעלו רווחי על ככה או בלי רווחי, מוז ער ערך שלו דער פון געבין. אכן וואן ער איין חוב פאר יאוש טאָר גיבט זאל ער אותו חוב לבני מדינה איין לייגן דהיינו להשמאי, והשמאי ימסרו לאובר פרנס כדי וואן אותו חוב זאלט איין גיין, הן לזמן רב או לזמן קצר מוז ער שליש מכל מה דש ער איין נעמט מאותו חוב לבני מדינה געבן¹⁷⁰.

תקון ת"ת¹⁷¹ אשר היה מקדם ועתה בעת אסיפת הוועד נתחזק

בחיזוק גמור וזה יצא ראשונה ובר' ז סעיפי

"א א' הת"ת גבאי זאלין בכל פעם בחודש אלול ובחודש אדר כל א'¹⁷² במקומו גובה זיין מאותן ב"ב דיא ערך געבין במדינותינו: מכל ראשי בית חמשה עשר צל'¹⁷³, ממאה זהובי ערך א' צלמר, ככה יגבו שני פעמי בשנה במקומם גם במקומי הסמוכי לו הסרי למשמעתו, כאשר מבואר למטה גבול של כל א' וא', והרשות בידו לכוף המסרב עד שיתן לו כפי שיש בידו כתב ראי' מאב"ד מדינה נר"ו על ככה.

ו ע"א ב' כל מי שיעלה לס"ת¹⁷⁴ הן בחול או בשבת אונט לאזט מכין מי שבירך כנהוג, אזי במי שבירך ראשון וואז ער מנדר איזט הן רב או מעט שייד למער ת"ת, ואין רשות ביד אחר, אפילו אחרי העוברי במדינותינו, לנדור במי שבירך לצדקה אחרת כי אם לצדקת ת"ת. ואף אם ינדר לשאר צדקה יהא אותו סך לת"ת, ויהא נדר בטער עפי תיקון המדינה כנ"ל, והגבאי מחוייב לגבר הנדרי בכל שבוע(ה) והרשות בידו לכוף המסרב נגדו עד שיתן.

ג' גם מחויב לשלוח או לילך בעצמו מבית לבית בקלפי מע"ש לע"ש¹⁷⁵ וכל א' יתן לפי נדבת לבו ואחד המרבה וא' הממעט ובלבד שיכווין¹⁷⁶.

169. ז"א ערכם של נכסי דלא ניידים נקבע לפי ההכנסה השנתית, הנחשבת ל-8%. הצהרה על גובה שכירות הבית היתה נהוגה גם במנטובה (וואכשטיין, שם, עמ' 144), שם חוייבה במס רק מחצית ערך הבית (ע"ש. סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, כרך א', ירושלים תשכ"ג, עמ' 278).

170. כך כבר בשו"ת מהרי"ו, פ"ד, והשוה מהרי"א, פסקים וכתבים, קמ"ד, וואכשטיין, שם.

171. תלמוד תורה.

172. שתי מלים מעל לשורה.

173. צלמר = Kreuzer. 15 צלמר הם ¼ זהוב.

174. לספר תורה. השוה תקנות רונקל, סי' ל"ג (וואכשטיין, ייווא בלעטער, כרך ו', עמ' 99)

ותקנות הסן-קאסל, בס' היובל לע. הילדסהיימר, ברלין 1890, הערות ל. מונק, עמ' 76.

175. מערב שבת לערב שבת.

176. ברכ' ה', ע"ב. אותו נוסח בתקנות במברג, סי' א'. קובץ על יד, כרך ז', עמ' 1.

ד' אם יהי' חתן במדינותינו מחוייב ליתן לת"ת לגבאי בכל מקום שהוא ראשון רביעי' ר"ט 177 ולכל מאה כפי ערך נדוני' שלו מכל מאה זהובי' חרז' 178, וכמו כן אם יעבור במדינותינו חתן הדר חוץ להמדינה אזי במקום הראשון שיעבור תחת ממשלת אדונינו הדוכס יר"ה מחוייב ליתן כנ"ל, ואותו גבאי שגבה ממנו יתן לו כתוב ותתום שכבר נתן כדי שיהא פטור בשאר מקומי' במדינת הדוכס יר"ה בעבור דרך שמה והרשות ביד גבאי לעקל אותו עד שיתן.

ה' מכל החתונה שיהי' במדינו' הדוכס יר"ה מחוייב ליתן ממערי' מעשר משני הצדדי' הנדוני' מכל זהוב שני צלמר ש"מ 179 לת"ת גבאי, הן שיהא רב או מעט, והרשות ביד גבאי לכוף המסרב עד שיתן לו לידו.

ו' שלא יהא רשות לשום גבאי ליתן ממערי' ת"ת לשום עני הדר במדינו' הדוכס יר"ה או חוץ למדינה, כי אם מחוייב לשלוח כל פעם לכלות ימי הקיץ ולכלות ימי החורף המערי' שבידם ליד אדונינו אב"ד הרב מדינה נר"ו. ואדונינו אב"ד יצרף כל פרוטה לחשבון שלשה מארי' זה' והיתרון למסור ביד אלופי' פ"ו המדינה והמה יעשו בהיתרון כטוב בעיניה'.

ז' ששה פונקטיני' הנ"ל שנעתק מגוף הכתב שנעשה והוקמו מימי' קדמוני' כנ"ל אינט היום הזה דער פון גרעט ווארדין אונט אינט ווידר גבליבן במוסכם כנ"ל דו מאן לאב"ד מדינה נר"ו זאל איין ליפרן אלי ת"ת געלטער וואו

177. Reichstaler. בדרך כלל: 1 ר"ט = 1½ זהוב (אך בצו שלטונות אנסכך מ-1698.168 נקבע שער הר"ט לשני זהובים. אמ"נ, Rep 236/4 Nr. 4; אכת"י, HM 2791).

178. חצי זהוב רייניש. סדר האותיות ברה"ת מסתבר מהרצונו לא לכתב "חוז"ר. בזהוב רייניש (rheinischer Goldgulden) היו 75 צלמר, לעומת 60 בזהוב הפרנקוני (הרגיל). עיי' M. J. Elsas, Umriss einer Geschichte der Preise u. Löhne in Deutschland, I, ליידין 1936, עמ' 115, ונחלת שבעה, סי' י"ב (מ"ז), ד' פיורדא, תקמ"ד, דף ל"א, ע"ב. השוה גם ספר התקנות של הסן-קאסל, בס' היובל לע. הילדסהיימר, ח' עברי, עמ' 82, באותו ענין: "רביעי' זה' רייניש", וח' גרמני, עמ' 77; וכן תקנות במברג, סי' י"א, שם, עמ' 6. פתרונו של י. ר. מארכוס לר"ת אלה, בס' היובל לאלכסנדר מארכס, ח' אנגלי, ניו יורק 1950, עמ' 465 (חצי רביעיית זהוב), אינו נראה לי.

179. אולי "שאץ מעות". השוה "שאץ געלד" = דמי שתייה, בתקנות מדינת מעהריין (מהד' י. היילפרין), ירושלים תשי"ב, עמ' 51, הע' 1; וראה י. ריבקינד, ידישע געלט, ניו-יורק, תשי"ך, עמ' 254, ערך "שאצגעלט" והשוה גם "נאט ויין", ש. אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, ח"ד, ת"א, תשי"ח, עמ' מ"ב. ר"ת אלה מקבילים ל"ט"מ" בתקנה דומה במברג, סי' י"א, שם, אך הפתרונות שהומצאו להם ע"י קויפמן, שם, ועיי' A. Eckstein, Geschichte der Juden im ehemaligen Fürstbisthum Bamberg, Berichtungen ברג 1898, שרצה לתקן את קויפמן (ששכח להעתיק ר"ת אלה עוד פעם בשורה השביעית מלמטה, אחרי "מכל מאה זהובי"), אינם מתקבלים על הדעת. לעומת זאת נאמר בתקנות קהילת איהלפלד (מדינת ביירוט), שנכתבו בשנת תמ"ג, או קצת לפני כן, בס' ט"ו: "פארטייל של חתנים לבחורים או לנערים ממאה ראשונה ג' פיץ טוב מעות. . ." (פנקס איהלפלד (Ühlfeld), אכת"י, N 19/29, דף ג', ע"ב), והשוה ערך "גוטגעלט", ריבקינד, שם, עמ' 52.

גיפאלין בכל השנה וואו פון אב"ד מדינה נר"ו ג' מאר' זה' הנ"ל האט אונ' בחורי' צו הלטין כאוות נפשו¹⁸⁰. והמותרי', משלש מאר' זה' ימסור ליד אלופי' פרנסי' מדינה. וגם יתן הגאון אב"ד הרב מדינה נר"ו חשבון צדק על ככה כל שנה, עכ"פ תוך שני[!] שני' בעת אסיפת אב"ד ופרנסי' מדינה יחדיו. והרשות ביד אב"ד נר"ו לעשות גבאי' דת"ת כפי אשר יוכשרו בעיניו ויהי ראוי לכך.

י"ב מ' א"י מער'¹⁸¹ אין גאנצי מדינה האט מן פאר גוט ביפונדין אין אלי ישובי' איינים צו זעצין או שנים כפי שיהי' ראוי לאותו ישוב. ועל אותן גבאי' הנ[?]ל תוך בני מדינה שי' יהי' אובר גבאי' הקצין השתדלין מהור"ר אלחנן סג"ל אובר פרנס שי', בנעבין הקצין ר' אייזק בן ר' מאדל ז"ל¹⁸² וויילן ער מקדמ' גבאי' איזט גוועזין. וכל הגבאי' תוך בני המדינה יצ"ו זייני מחוייב כל חצי שנה איין צו שיקן אירי געלט ליד האלופי' אובר גבאי' הנ"ל. ואובר גבאי' הנ"ל זאלין אך כל שנה חשבון צדק הלטין יחדיו, אונ' זעהן וואו בעשטין זאלכי ארץ ישראל געלט אהין גשיקט זאלין ווערדין, לק"ק פרנקפורט דמיין או לפאנעדיג¹⁸² במדינו' איטאלי', זאלכש זאל גשעהן לפי ראות עיניו הטוב.

ו ע"ב י"ג אויך איזט גימכט ווארדין פון אותן ישובי' וועלכי גניסן בית עלמין תוך בני מדינה יצ[?]ו יהי' באופן ז"ה¹⁸³ כאחד מבני מדינה זיא זאלין געבן אלי גביער יהי' מה שיהי' להגאון אב"ד מדינה נר"ו וועלכי אימי גבירן ווערין, מעגיין נאמן הבין וויא זיא וואלין. אך מוזין זיא קומן ציית דין צו זיין להגאון אב"ד נר"ו על הזמנ' של אב"ד נר"ו אונ' אויך ליידן מוזין

180. 300 זה' להחזקת בחורי ישיבה הם סכום לא מבוטל — במדינת הסן-קאסל, הגדולה בהרבה ממדינת אנסברך, הוקצבו רק 85 ר"ט (127½ זה') לשנה להחזקת ארבעה בתורים בישיבה בוויצנהויזן (1690). עי' ל. מונק, בס' היובל לע. הילדסהיימר, ח' עברי, עמ' 79. ואולי הסכום של 300 זה' הוא שכרו של האב"ד, הכולל דמי החזקת בתורים ?

181. מעות ארץ-ישראל. בהסן-קאסל נקבע לכל אחד סכום שנתי קבוע ע"פ ערכו, שעליו לשלם לקופת א"י: מ-100 עד 500 ר"ט — ¼ זה' רייניש, מ-500 עד 1000 ר"ט — ½ ר"ט, מ-1000 עד 2000 ר"ט — ¾ ר"ט, מ-2000 ומעלה — 1 ר"ט (1694 ? פנקס התקנות, דף כ"ב; אכת"י, 81 p. 2502, H.M.). והשוה פנקס מדינת ליטא (מהד' ש. דובנוב), ברלין תרפ"ה, ס' תס"ב.

182. ויניציאה. על מרכזי איסוף התרומות לא"י שבפרנקפורט דמיין ובוויניציאה ראה א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 65/66. חדשים מעטים לפני עריכת התקנות שלפנינו יצאו שני שליחים מיוחדים מירושלים לאשכנז, כדי לגייס סכום גדול לפרעון חובות. קהילת פרנקפורט נרתמה לפעולה זו, כפי שיוצא מכרוז קהילת מיץ מכ"ה בתשרי תע"א (יערי, שם, עמ' 332/335). מסתבר איפא, שבתקנה זו ניתנה הברירה בידי הגבאים הראשיים להתחילט, אם לשלוח את הכסף לתלוקה הכללית בא"י דרך ויניציאה, או למטרה המיוחדת של פרעון חובות הקהילה הירושלמית, ז"א לפרנקפורט.

183. זה הדבר.

מאב"ד נר"ו אלי כפיר כדין דת תורתינו¹⁸⁴. ווען איינר ד' אמר האט בבית עלמן תחת ממשלת אדונינו דוכס יר"ה, אונ' וויא לויט החסד מאדונינו דוכס יר"ה טעקערעט¹⁸⁵, דש אלש וואז אין בית עלמין קערט תחת ממשלתו אלש דען רב אין רבנר' דעז גלייכן קערט כנ"ל מיט אלי גביערן, וגם וואז יערליך צו געבן לבני מדינה וויילין אין מדינה הנדלין אונ' גניסן ב"ע¹⁸⁶ כנ"ל. אלזו מוזט מן אויף דען טרכטין מיט זיא אפ צופינדן¹⁸⁷.

י"ד אחר זאת איזט גיפראגט ווארדין מהוועד להגאון אב"ד מדינה נר"ו מ' הער וואקר בארטישי קומסיאן¹⁸⁸ וויא זיא גהלטן מעכט ווערדין תוך בני המדינה ש' וואן זיא לטובה גריכט מעכטי ווערדין אצל אדונינו דוכס יר"ה, מ' הוצאר וואז אויף גין מעכט, אוב מכה מהלכת¹⁸⁹ איזט או לא, זא וואלין

184. עי' 193, Finkelstein, Jewish Self-Government, p. 193; מ. פרנק, קהלות אשכנז ובתי דיניהן, ת"א תרצ"ח, עמ' 85/86 וההבאות שם. ע"פ פקודה מ' 22.4.1662 מחלק הרב מגונצנ-הויזן הוצאה של 35 זה' לתקן חומת ביה"ק בבכהופן בין הנוקקים לבי"ק זה, במדינה ומחוצה לה (אכת"י, N 1/4, f. 19). בתי קברות אזוריים במדינת אנסבך נזכרים גם בגונ-צנהויזן (מאה י"ד), בגיאורגסגמינד ובברולצהיים (הנלה, עמ' 47, 147; ויינברג, עמ' M. Jankelowitz, Die berühmte Synagoge u. d. Judenfriedhof in Bech-; 229/31 hofen (Mittelfranken), Das Bayerland, Bd. XXXVII, 20, Okt. 1926, S. 605/6 (עם צלומי ביה"ק).

185. תעודה זו לא עלה בידי למצא.

186. בית עלמין.

187. להתפשר (השוה Herr Wackerbart'sche Commission, בפקודה מ' 10.1.1708 נצטווה הפקיד מהוהנטר"י

דינגן, בלתאזאר היינריך פון ואקרבראט, לעבור בכל המדינה בלווי סופר העיר לשעבר של פויכטוואנגן, בילינג, ולחקר את עסקות היהודים עם הנוצרים: אם נעשו בידיעת הפקידים ואם או כיצד רומו האכרים, שהתלוננו על היהודים על לקיחת רבית קצוצה — לפעמים עד 3 פפניג מזהוב לשבוע (ז"א 65% לשנה. אכת"י, N 1/10, f. 3r). היהודים באו בסכנת נשול גמור, כי לא רק קרן ההלוואות הועמד בסכנה, אלא כל פרנסתם שותקה. החקירה נמשכה ארבע שנים ונסתיימה בכך, שהיהודים חויבו לשלם 20000 זה' לדוכס ו-2500 זה' לוואקרבראט בעד הוצאותיו (סכום אחרון זה הופחת אח"כ במשהו). סופו של דבר היה, שכאשר טענו היהודים ב-1712 שאינם יכולים להתקיים ע"פ הוראות הרבית לפי חוקת הרייך, הותר להם לקחת רבית שבועית של פפניג אחד מכל ר"ט (ז"א 14½% לשנה) במשך שנתיים, במקום שנה עד אז. ראה הנלה, עמ' 68 ואילך ודף ט', ע"ב להלן וכן נספחים מס' 3א' וב', 4, 6—8. ביחס לשעור רבית רגיל של 5% ברייך הגרמני ושל 6% במדינות צפון-גרמניה (כולל בראנדנבורג) ראה H. Bechtel, Wirtschaftsgeschichte Deutschlands vom 16. bis 18. Jahrhundert, מינכן 1952, עמ' 110/111. יהודי מדינת קליווה הורשו ב-1661 לקחת רבית של 3 הלר לשבוע מרייכסטאלר (¼ 21) כשההלוואה ניתנה לזמן קצר. שעור רבית זה צומצם ב-1670 ע"פ דרישת אסיפת המעמדות למחציתו (½ הלר לשבוע = כ-11%), ואילו שעור הרבית ההלוואות רגילות נשאר 6% (S. Stern, Der Preußische Staat und die Juden, I, 2, ברלין 1925, עמ' 64/65, מס' 64/65). ב-1711 נקבעה רבית שנתית של 8% ותוספת של 50% (ז"א 12%) לתקופות קצרות יותר. שעורים אלו אושרו בפעם האחרונה ב-1725 (F. Baer, Das Protokollbuch der Landjudenschaft des Her-)

זיא דיין ישראל העריץ ממנו. והשיב הגאון אב"ד מדינה נר"ו: עז איזט אזו, ראשון ווערט מן זעהן דער זעלביגי דער עובר האט גוועזין 190 וואז ער געבין זאל ולפום גמלא שיחנא 191, וזה יהי לפי ראו' עיני הגאון אב"ד נר"ו עם צירופו ש' 192 מדייני מדינה והכל עפ"י הדין והיושר, אונט וואז לאחר זאת מעכט אפ ג'ין 192* דאש אותן דיא עובר גוועזין, הבין ניט צלין דערפיין לאחר אשר יושת 193 עליהם, זאל זאלכש גהלטן ווערדין פאר מכה מהלכת אונ' אין מדינה אויף היבן, וואו ראן דער נאך אותן אנשי' דיא שון געבן האבין כפי אשר יושת עליהם גיקש צו זאלכין ווייטר צו געבן דערפיין.

ט"ו גם האט מאן גיפראגט וואז מן ביטן אונ' ביגעריין זאל מאדונינו דוכס יר"ה על זה. אלזו איזט גבליבן בייא דעם וועד דז מן זיך בירופן זאל אויף גמעס דער זופליגאציאן, וועלכי אונטר דעניגשט איבר געבין ווארדין אצל אדונינו דוכס יר"ה פון ט"ז אנשי' 194.

ט"ז מ' קיומי' 195 האט הקצין השתדלין אובר פרנס ר' אלחנן סג"ל פאר

zogtums Kleve, Bd. 1, ברלין 1922, עמ' 31, 36, הע' 131). במדינת ביירוויט, הסמוכה לאנסבך, הוגבל ב-1700 שיעור הרבית מהלוואות מעל 50 זה' ל-5% — ואילו בסכומים קטנים יותר ולתקופות קצרות יותר הותר למלווה להגיע לידי הסכם עם הלווה. בדומה לאנסבך היו גם שם תלונות נגד היהודים שלקחו רבית קצוצה וב-1708 נקבע שמהלוואה בסכום של 100 זה' או יותר אסור לקחת למעלה מ-5% המקובלים. בשטר-החסות מ-1709 חודשה הפקודה מ-1700 וב-1728 נקבע שיעור רבית של 6% לכל הלוואה, ללא התחשבות בגובה הסכום (אקשטיין, ביירוויט, עמ' 47, 54). אין ספק שההתפתחות המקבילה בשתי המדינות איננה מקרית! שעורי רבית מודרגים ידועים גם במקומות אחרים: במדינת קולוניה למשל נקבע ב-1686 (וכן ב-1700) שעד 100 ר"ט מותר לקחת 8% ומהלוואות גדודי לות יותר רק 6% (A. Kober, Cologne, פילדלפיה 1940, עמ' 149) ובבאדן-דורלאך נקבעו ב-1746 שעורים אלה: עד 25 זה' — 10%, 25—50 זה' — 8%, 50—100 זה' — 6% (B. Ro-senthal, Heimatgeschichte der badischen Juden, ביהל 1925, עמ' 210).

189. משנ' תענ', ג', ה'.

190. זה שעבר על התוק. 191. סוטה י"ג, ע"ב.

192. שיחיה; כך גם בהעתק. ואולי רצה הסופר לכתוב "שני[ים]", כי מדף ט', ע"ב מתברר, שלאותו צורך צורפו לאב"ד שני דייני מדינה.

192א. יחסר. (ראה Sanders, Wörterbuch der deutschen Sprache, I, 558).

193. השוה שמ' כ"א, ל'.

194. בתיקי בני המדינה נמצאת טיוטא (עם תקונים) של בקשה לנסיך מטעם "der gesambten Schutz verwandten Juden auf dem Lande" (על גבה רשום: "זובליק מן בני המדינה מ' קומסיאון") בענין חקירת הוועדה, ששמה לא נזכר וגם תאריך חסר: האכרים והבורגנים משקרים במסרם על חובות לא נכונים, כי מרובים קשיי הפרנסה של הלוואה ברבית של סכומים קטנים והסכון הכרוך בכך (עתות מלחמה!). גם עד אז לקחו מעל 5% המותרים ברייך, או 6% המותרים במדינה. יתכן כמובן, שפנייה זו הוגשה כבר במועד מוקדם יותר (אכת", N 1/5, f. 59-62).

195. שטרי חסות.

גיבראכט וויא מן זיך מיט צו פאר הלטיין האט, אונ' וויא מן ביטן זאל אצל אדונינו דוכס יר"ה, אלזו איזט גבליבן כזה: דז מן ביטן זאל דז אדונינו דוכס יר"ה ווידר דיא קיומי' ער לויבן מעכט בזה אופן, דז מן ניט אידרמן קיומי' געבין זאל, רק וועם הגאון אב"ד ואובר פרנס ושאר פּרנסי' וטובי מדינה פור גוט הלטיין ווערין, דען זעלביגן זאל מן קיומי' געבין, אונ' דין זאל גשעהן דען וועגין כדי ניט אלר הנט לומבין¹⁹⁶ אין מדינה ציהן דז דער דורך שררה יר"ה פיל צו טאן ביקומן טוט, אונט איזט ער עקנט ווארדין, הן דער קינדר האט אבר¹⁹⁷ קייני האט, מוז דער צו געבן וויילין מכה מהלכת איזט¹⁹⁷.

י"ז דיא גובי' זאלין גביי' נתינר ורעשטנדין¹⁹⁸ הכל מחוייב זיין איין צו פארדרן תוך השנה, וועלכי אירי ישובי, אידרום^{198א} ביונדר, וועלכי תחת ידיהם שטיין, זאלין לע"ע איין גהענדיגט ווערדן אונ' ערקנין, זאלין אלופי פרנסי' מדינה אינן מחוייב זיין מיט אלי מאנטינענץ¹⁹⁹ בסיועת השררה יר"ה נגד המסרב נגדו אן הנדין צו גיין²⁰⁰.

י"ח גם זאל קיין גובה מדינה ניכט זיך אונטר שטיין אום דז גרינגשטי וואז אויז צו געבן וואז ניכט שון פאר הער מהקצין אובר פרנס ומנהיג ושתדלין הגדול מוהר"ר אלחנן ושאר פּרנסי' מדינה אים טיקטירט²⁰¹ איזט, חרץ רשות השתדלין²⁰² הגדול אובר פרנס ר' אלחנן. אויך זאל ער ניקש אויז געבן בלתי קוויטונג פון דעם יעניגן דער דז געלט ממנו עמפפאנגט. מחק בין השתדלין הגדול ד"ק²⁰³.

ז ע"א י"ט כל רואה חשבון [1] זאל כל זמן אחר גביי' הנתינה לפחות מיט זיין גובה דער אים פאר ארדינירט²⁰⁴ ווערט ווערין, חשבון [1] אפ צו נעמין, דער

Lumpen, 196.

197. הכונה אולי ל"הוצאות" שהיו קשורות בהענות הנסיך לבקשה, שהיה בה משום אינטרס הכללי. לאחר חצי שנה (28.8.1711) יצאה הוראה — שפורסמה אמנם רק ב-10.5.1712 — שלהבא לא ינתנו שטרי חסות לילדים שנולדו, או שנתחנכו, במדינה, והמתחנתים בארץ או בחו"ל, אא"כ יהיה להם רכוש של 500 ר"ט בעיר, או 500 זה' בכפר. כדי להבטיח קיום תנאי זה, חויבו הפרנס הראשי ויתר מנהיגי בני המדינה לחקר בנדון זה לפני מתן החסות והם גם הוחזקו אחראים (אכת"י, N 1/9, f. 31r, וראה גם הע' 285 להלן).

198. Restanten. גביית המס ויתרות חובות המסים. על השמוש במושג "נתינה" (Anlage, Aus-)

(schlag) ע"י כהן, הוועד, עמ' 366, הע' 102.

198א. (=) iederem (=) jedem : Grimm IV/2, 2285.

199. "Manutenenz" (= Maintenance), עורה.

200. לעתים קרובות הוצאו הוראות לפקידים להגיש עזרה לגובים היהודיים, כשייתקלו בסרוב לשלם (לדוגמה : 1.4.1690, אמ"נ, Rep. 165a, No. 1739, מס' 35 ; אכת"י, HM 2665).

201. diktirt.

202. המלה "השתדלין" הוכפלה ונמחקה. ראה אשור התקון בסוף הסעיף.

203. דין קיומיהון (אשור התקון). ע"י ב"ב קס"א, ע"ב.

204. verordnet.

מיט וואן זאלכש פון אובר פרנס אונ' אנדרי פרנסי' פר לנגט ווערט עז גלייך
בייא הנד איזט.

ך' וואן איינר מן המתועדי' בתוך הוועד ניכט דעתו מסכי' לחבירו איזט
אונ' דעתו בטל ברוב ווערט, זאל ער אייני וועג ²⁰⁵ מחוייב זיין חתימתו נעבן
חבירו צו אונטר שרייבן ²⁰⁵א.

כ"א וואן איינר פון עמטר אפ גין זאלט כדרך כל הארץ, זיא מאגין האבין
נאמין וזיא זיא וואלין, וועלכי לע"ע מחדש זיין גימכט ווארין, זא גלייך
איין אנדרר במקומו גימכט ווערדן זאל.

כ"ב כל לנד דיין ²⁰⁶ זאל מחוייב זיין בקנס זיין אמת ושאר קנסו, לגובה
כסביבתו הסמוכה לו, וואן איין חתונה תוך מדינה איזט אהני דו ער לאב"ד
מדינה נר"ו מודיע זיין מוה, זאלכש אן צו טייטן אונ' וזיא פיל ער משני
צדדי' ביקומן טוט.

כ"ג לכל היותר כל ארבעה שני' איין לנד יום צו הלטיין בבל תאחר ²⁰⁷.

כ"ד וואן איינר צווישן איין לנד יום אונ' דען אנדרן איין ירושה איין נעמט,
איזט ער מחוייב צו געבן כתיקון וזיא מן זונשטן זיין ערך גיבט, כמו כן
וואן איין ריווח ידוע (ה) האט, וכן להיפוך [!] ח"ו ²⁰⁸ וואן איין היזק ידוע (ה)
האט מערכו אפ צו ציהן ²⁰⁹.

ובפירוש איתמר על נדוניא איז גמכט תקון מקדם וכן יהי': מה שנותן
לנדוניא תוך המדינה זול שלישי מאותו נדוניא מערכו אב גיצוגין ווערדין
אונ' ניט איער אלש דיא אנדר נתינה ²¹⁰; וואן ער חוץ למדינה דיא

205. ברשום מג' אדר א' תע"ב (דף ט', ע"ב להלן) כתוב "אהגי וועג". הכונה היא eineweg (על כל מקרה), ראה Sanders II/2, 1509.

205א. תקנה דומה בברלין בשנת תפ"ט, פנקס קהילת ברלין, סי' 41, עמ' 27.

206. דיין מדינה.

207. ר"ה ד', ע"א. מתוך התעודות שבארכיון קהילת אנסבך ואמ"נ מתקבלת תמונה — לא שלמה אמנם — של ימי הוועד שנתקיימו מ'1677 עד פרוק ארגון בני המדינה ב'1813, ואין ספק שהיו ימי ועד נוספים על אלה, בעיקר במאה הי"ז: 1677, 1686, 1700, 1704, 1710, 1715, 1721, 1727, 1732 (?), 1737, 1747, 1753, 1762, 1773 (4 ימי ועד אזוריים), 1791, 1794, 1800, 1805, 1812 — ז"א לכל הפחות 19 פעם ב'136 שנים. ועי' כהן, הוועד, עמ' 357, הע' 34.

208. חס ושלום.

209. בתקנות הסן-קאסל (1694 ?) מבואר מה הם שעורי רווח ידוע והיזק ידוע: "ריווח ידוע שיודמן לאחד מבי"מ [= מבני מדינה] יצ"ו בין ערך לערך, מחוייב להוסיף על ערכו הראשון, וריווח ידוע נקרא מציאה או ירושה או נדוניא שהמה מחמשים ר"ט ואילך. וכדומה להיפך, היזק ידוע, מחמשים ואילך ינכה מערכו, ודוקא אבדה או גניבה וגזילה ח"ו, אבל לא היזק במשא ומתן." (פנקס התקנות, דף כ"ג; HIM 2502, p. 82/3).

210. הפטור יכנס לתקפו רק מתשלום המס השני (ander) אחרי מתן הנדוניא. במדינות אחרות נהגו לנכות את כל הנדוניא. עי' וואכשטיין, רונקל, ייווא בלעטער, כרך ו', סי' ט', עמ' 92. שם מפחיתים מהערך גם את הוצאות החתונה עד לששית מערך הנדוניא. בבמברג מנכים את כל הנדוניא וגם מהנות בתכשיטי כסף וזהב (סי' ט"ו, קויפמן, שם, עמ' 9). בפרידברג

לרונאי גיבט ציהט ער תכף²¹¹ חלק שישית מאותו נדוניא מערכו אב. וכן לירושה מוז ער געבין כפי ירושתו, וכן אלמן דער נדוניא איין נעמט. עד מאה ר"ט איז ער פרייא, אבר משם ואילך מוז ער ערכו דער פון געבן. כ"ה בדבר יתומי' ואלמנו': זאל אלמנה חצי מערכה וגם חצי מראשי בית שלה געבין, אכן יתומי' זולין החצי' מערכם געבן אונ' גאר קיין ראשי בית²¹². גם הותנו עם בעלי מעריכי' דז אותו בעל ערך גיט לנג חתונה האט גהעט, אדר וועם מן זונשטן דען ערשטן ערך אך²¹³ מכט לאחר חתונה, מ' מעשר ניקש אפ צו ציהן, רק מתנו' ווערין גיחשבת במקום המעשר. כמו שיש מנהג במדינו' ובקהל' אחרי'²¹⁴.

ך"ו מאחר איין תיקון גימכט איזט וואו יתומי' געבן זאלין לויט סי' ך"ה אלזו וויילין אבר יתומי' פר הנדין זיין חוץ למדינה אונ' הבין אירי געלטר אין מדינה שטין, איזט גימכט ווארדין דז דיא זעלביגי דיא דז געלט אין הנדין הבין²¹⁵ זאלין געבין אלש וויא אנדרי יתומי' אין מדינה געבין דהיינו חצי' מערכם, בתנאי זה אם יתן רווחי' עד ה' למאה ועד בכלל, אבל אם יתן רווחי' יותר מה' למאה אז פטור מלייתן ערך מזה²¹⁶. מעו' שיש בידו אונ'

(1536) : כל הנדוניה, אך אם לא נתן אותה לפני ר"ה, לא יקבל פטור בעד השנה היא (1578; קובר, שם, עמ' 48). בקראקא : כל הסכום (בלבו, שם, סי' 70, עמ' 352). בהסדר קאסל הופחת בתחילה (תנוד' 1) הערך בסכום הנדוניה במלואו, בתע"ח נקבע, שעד 1000 ר"ט ינוכה חצי ומעל זה רבע, ואילו בתצ"ד נקבע הרבע כשעור הנכוי לכל הנדוניה (פנקס התקנות, דף כ"ג, ל"א, מ"ה ע"ב; 255/6, 136/7, p. 83, HM 2502).

211. ז"א שאינו חייב לחכות למועד תשלום שני.

212. בחדוש התקנות בתע"ה שוחררו היתומים מכל תשלום למדינה, עי' להלן דף י', ע"ב, סי' ח'. — בתקנות במברג, סי' ד' (עמ' 2) נקבע, שיתומים, הנתונים לפקוח אפיטרופסים, יתנו רק מ- $\frac{2}{3}$ של הערך ויהיו פטורים מראשי הבית, ואלמנה, שאין לה עסקים תשלום חצי ראשי הבית ומ- $\frac{2}{3}$ של הערך (אם הוא עולה על 200 זה'), אך אם היא עוסקת במו"מ, עליה לשלם מערכה המלא. — בתקנות הסן-קאסל משנת ת"ן נקבע, שאלמנות ונתנות "חצי רה"ב וחצי מממונם, חוץ מאותן אלמנות שיש להן מחי' בריוח ונושאות ונתנות בעסקי מו"מ כאנשים", ואילו יתומים יתנו רק "ערכם מחצי ממון שלהם י"צ שום רה"ב כלל" (פנקס התקנות, עמ' ט'; 34/35, p. 2502, HM). השוה גם בער, קליווה, עמ' 121 וכן הספרות אצל וואכשטיין (1932) ZGJD IV, עמ' 143.

213. auch.

214. במברג נעשה חשבון מדויק של הסכום הנשאר לזוג (תקנות, סי' ט"ו, עמ' 9). בתקנות הסן-קאסל בגדון זה חלו הרבה שנויים במשך השנים : בתחילה (תנוד' 1) נאמר : "יהתן יתן לפי סך הנדן ולא ינוכה כלום המעשר או ההוצאות יהי' מה שיהי'" (ספר התקנות, דף כ"ג; 84, p. 2502, HM), בתע"ח ניתנה כבר הנחה של 20% (שם, דף ל"א, p. 136). בת"ץ הוגדלה הנחה ל-30% (שם, דף מ"ב, ע"ב, p. 221/2), ולבסוף (בתצ"ד) אפילו עד חצי ערך הנדוניה (שם, דף מ"ה, ע"ב, p. 251/2).

215. האפיטרופסים או הלויים מן היתומים.

216. הכוונה כאן כפי הנראה, שאם אדם המחזיק כספי יתום הגר מחוץ למדינה, משלם לו רבית של 5% (השעור המקובל), על אותו אדם לשלם מס ממוחצית הערך של כספי היתום (בהתאם

זאל 216 גלייך זא פיל זיין אלש וואן ער המער פון אנדרי ב"ב העטי ווער ער דאך פטור, כמו כן יהי נדון זה. תיב' זאל ב"ח ד"ק 217.

ך"ז מ' דייני' מדינה איזט גימכט ווארדין דז האלוף מוהר"ר עקיבה בער²¹⁸ זאל הבין כל שנה ח"י ר"ט, אונ' שאר' דייני' מדינה זאלין קיין שכיר' הבין, היז קיגן קיין נתינר' געבין למדינה עד לנד יום הבע"ל²²⁰.

ז ע"ב כ"ח וואן איינר אויז דער מדינה ציהט, וואז ער געבן מוז עבור חוב' המדינה דז ער צו רוק לאזט דש דיא בני המדינה חייב זיין, אזי זול זעלביגר צלין מוזין וואש לחלקו קומט, דהיינו וואן בני המדינה למשל אלף ר"ט חייב איז בעת יציאתו מתוך המדינה זול אויש גישלאגן ווערדין עפ"י הערך וראשי בית²²¹ וואש על איש היוצא קומט אונ' זולכיש מוז איש היוצא קודם

לתקנה הקודמת), אבל אם הוא משלם רבית גבוהה מוז אינו חייב במס כלל. ההנחה היא שהוא עובד עם הכסף הזה וע"י תשלום רבית גבוהה יותר קטנים רווחיו וע"כ ניתן לו כעין פרס על העלאת שעור הרבית על כספי יתומים — וזה בצורת פטור ממס. המנהג לגבות מס מרכושו של אדם הגר מחוץ למדינה מבוסס על שו"ת הרשב"א חלק ה', רס"ג: "ומקום ששם הממון שם חיובו" (עי' י. בזק, הלכות מסים במקורות העבריים. ירושלים 1964, עמ' 38). והשווה שו"ת שבות יעקב, ח"ב (חו"מ), סי' ד.

216. מלה אחת מעל לשורה. ראה תקון בסוף הסעיף.

217. ביני חיטי דין קימיהון. ראה הע' 203 לעיל.

218. ר' שמעון עקיבא בער ב"ר יוסף ר' העניכש, מגולי וינה. מקובל, מחבר סודר "עבודת הבורא" עם כוונות והנהגות ותקונים ויחודים (וילהרמסדורף תמ"ח, ברלין ת"ס). מ"ג 1682 עד 1688 היה דיין בצקנדורף במדינת באמברג, משם עבר לשנייטאך וב" 1694 מינהו קרובו ר' בערמן פרנקל רב בגונצנהויזן וב" 1698 דיין מדינה. הוא נחמד ע"י מארכס מודל. נפטר ה' תשרי תפ"ה בגונצנהויזן ונקבר בבכהופן. עי' EJ/2, col. 22-23; וכן M. Steinschneider, Die Geschichtsliteratur der Juden, I, 158, Jüdisch-Deutsche Literatur No. 1, 176, עמ' 176, סי' 37, עמ' 180; הנ"ל, Oberpfalz, III, S. 85/6; אקשטיין, במברג, עמ' 168. 200 שנה אחרי מותו (1924) חוללה והופלה מצבתו ואגוד בית הקברות בבכהופן העמיד מצבה חדשה במקומה (מ. ינקלוביץ, שם, עמ' 606). בנו שלום נפטר בווינה ב" 1767 (B. Wachstein, Inschriften, Wien, II) (S. 452, Nr. 979) ובן אחר, יוסף, ב" 1742 באמשטרדם, שם היה דיין ומדפיס (L. Löwenstein, Index approbationum, ברלין 1923, מס' 1823).

219. דייני מדינה, שהיו כפופים לאב"ד בשוואבך, היו לעתים בגונצנהויזן, בטרויכטלינגן, במיינברנהיים, בפויכטוואנגן ובקריילסהיים. עי' הנלה, עמ' 122.

220. בחוקת היהודים מ" 1737 (Tit. II, סי' 1) אושרה פקודה מ" 15.1.1677, המשחררת את הרבנים מתשלום מסים, אם הם עוסקים רק ברבנותם ואין להם בתים או מקרקעין (אכת"י N 1/5, f. 172r). והשווה שו"ע, חו"מ, סי' קס"ג, סעיף ה'.

221. לפי הנלה, עמ' 113, נגבו 2% מהרכוש בתור "מעוט עזיבה" (Abzugsgeld). בחידוש התקנה הזו, בתמוז תע"ה, נאמר, שלוקחים בחשבון רק $\frac{1}{4}$ מערכו (להלן דף י', ע"ב). בהמבורג גבו 5% מהעוברים את העיר (גרונוואלד, שם, סי' 117, עמ' 41/42). השוה גם פנקס באמברג (שם, עמ' 40/41 ואקשטיין, שם, עמ' 80, 84-הע' 2) ובער, קלווה, עמ' 127 (ג"כ 5% — ב" 1764), וקראקא (בלבן, שם, סי' 71, עמ' 353/54).

נסיעתו צלין, וכן יחזור חלילה וואן מותרר' חייב זיין ²²².
 כ"ט וואן איין ב"ב גיט כדרך כל הארץ ²²³ מוזין יורשי' קודם חלוקה איין
 נתינה געבן מעזבון אלש וואן אותו איש נאך לעבין טעט ²²⁴.
 למ"ד וואן איינר אין מדינה קומט ברשות אדונינו שררה יר"ה וברשות
 פרנסי' מדינה, וואז ער הקדמה ²²⁵ געבן זאל דהיינו אין ישוב, איז במוסכם
 וויילין זעלביגער צו גניסן הוט אלי צורכי ישוב כגון בה"כ וכדומה לזה, בכך
 זול אידרר פרעמדיר דער אננין קומט, דער נוך ²²⁶ ער איין עושר איז,
 הקדמה געבין כפי אשר יושתו ²²⁷ עליו בני הישוב, אכן וואן זעלביגער
 פרעמדיר זיך נגד אות(ו) [ם] בני ישוב צו בישוערין הוט ²²⁸, אז זול אב"ד
 ופרנסי' המדינה אויש מכין ²²⁹. אמנם איין ב"ב בתוך הישוב דער איין
 קינד גיבט בתוך הישוב שלו איז פטור מהקדמה.
 ל"א וויילן נון התמני' חדשה גימכט ווארדין, כדי בני המדינה אין בעשטין
 אין דעם שטיק ²³⁰ בעשטיז גפירט מעכטין ווערדן, דו ניכט נועל דלת ²⁸¹
 זיין זאל אונ' לכל בני המדינה יהי' מה שיהי' ניכט מער גיין ²⁸² זאל וויא
 מקדמ', שהיו צועקי' לסיועת אותם ²⁸³ לסייע אותם מה שהיו צורכים אצל
 שררה יר"ה, ואינו נענה אותם בשביל זיא צו ווינג גוועזין זיין, אלש
 זאלי כל א' ווער פרנס אבר ⁷⁴ טובי מדינה איזט זיך לפחות יוד יום אבר ⁷⁴
 וויניגער לפי הצורך (זיך) אצל מקום משפט אנשבך איין [פינדן?] כדי ער
 נעבן אובר פרנס אונ' שני פרנסי' באונשבך וגובה באונשבך ²⁸⁴ וואז פר גוט
 ביפונדין ווערט זיך גיברויכן לאזין קען, וועלכש אימי שון פאר הערא ווישן
 גימכט ווערין זאל, אונט אלזו זאל עז כל השנה מיט דעם פרנס וטובי בתוך

222. הכונה כנראה להיטלים יוצאים מן הכלל. עי' הנלה, שם, עמ' 111.

223. השוה יהו' כ"ג, י"ד; מל"א ב', ב'.

224. השוה תקנות קראקא, סי' 70 (בלבן, שם, עמ' 353).

225. בניגוד לרוב המדינות, בהן שולמו דמי הקדימה לבני המדינה, היה נהוג כאן לשלם לקהילה המקומית. זה נאמר במפורש עם חידוש התקנה בתע"ה (להלן דף י', ע"ב). השוה בער, קלווה, שם עמ' 126; פנקס רונקל, סי' י"ט עם אותה הנמקה. וואכשטיין, ייווא בלע"טער, כרך ו', עמ' 94.

226. בהעתק (N 1/10): "דער נאך", darnach (לפי ש... בהתאם ל...).

227. צ"ל: ישיתו.

228. בהעתק: "האט". הכונה היא כנראה, אם הוא מערער על גובה מעות ההקדמה.

229. לפסק, לסיים מחלוקת, עי' Sanders II/1, 193.

230. ענין (עי' Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, עמ' 215), ז"א כדי שעב' יני בני המדינה ינהלו בצורה הטובה ביותר.

231. עי' סנה' ל"ב, ע"ב ורש"י שם.

232. שלא יקרה.

233. הפרנסים.

234. משני הפרנסים באונשבך, יחיאל וזליגמן, היה השני גם גובה מדינה. ראה דף ג', ע"ב לעיל.

המדינה צו גיין, נאך דעם עז לפי הכבוד וזקנה הלטיין טוט, וחזור חלילא[!]²³⁵.

ל"ב מיט לומדי תורה זאל גהלטיין ווערין וואן איינר ביכולת האט עד תי מאר ר"ט, באם שתורתו אומנותו[!]²³⁶, לא יתן רק ראשי בית ואם יהי ביכולתו יותר מחמשה מאר ר"ט ינכה מערכו שלישי ולא יותר, ועל זה אם תורתו אומנותו[!] או לא, יהי בירור גמור.

ל"ג אוב איינר הנדלין דרף אין איין אנדרין ישוב אניין, וואו ער ניט וואונט אונ' אנדרי ב"ב וואונין דרינג, איזט אזו איין תיקון גימכט ווארדין כמבואר: וואן איין ב"ב²³⁷ דער תחת ממשלת אדונינו דוכס יר"ה וואונט, דער קיין שותפ' מיט איין ב"ב באותו ישוב האט, זאל ער דרפין הנדלין כל חודש יר' א' אונ' דרף ניקש געבן, וואן ער אבר מעד אניין הנדלת זאל ער לבני אותו ישוב סרסרר' געבן מכל סוס א' ר"ט, מכל שור א' ר"ט, מכל פרה א' זהב, מכל דקה רביעי' זה, אונ' זאלכש סרסרר' זולין כל בני הישוב צו גניסן הבין, וכן בסחורה לפי ראות המו"מ²³⁸. האט אבר דער זעלביגי שותפ' מיט איין ב"ב תוך אותו ישוב מאג²³⁹ ער ניין²⁴⁰ הנדלין כמבוקשו. זא אבר איין פרעמטר שותפ' האט מיט איין ב"ב, דער ניט תחת ממשלת הדוכס יר"ה וואונט²⁴¹, אזו מוז אותו ב"ב דער אין ישוב וואונט ערך געבין

ח ע"א מחמת / משותפו כפי אשר יושת עליו מאב"ד גר"ו ומפרנסי' מדינה, ואם לאו, דרף ער קיין שותפ' מכין. איין פרעמטר²⁴² דער²⁴³ קיין קופה²⁴¹ חבר גאר האט²⁴⁵, דרף גארניט הנדלין תוך הישוב רק כל חודש יר' א', ואז מוז ער סרסרר' געבין כנ"ל. אונ' וואן ב"ב א' תחת ממשלת הדוכס יר"ה מיט איין אנדרין ב"ב בישוב קופה האט, דרף ער לאותו ישוב הנדלין זא

235. עקרון דומה, של ותק במשרה, נשמר אף הוא בקפדנות, כפי שאפשר להוכיח מסדר החתי-מות.

236. ע"פ ברכ' ט"ז, ע"ב. לפי פקודה מ-14.9.1708 שוחררו מלמדים וחזנים, שאינם עוסקים במו"מ, ממסים ממשלתיים (אכת"י, 41/40, f. 1/5 N) השוה תקנות קראקא, שם, סי' 70, עמ' 352 ותקנות מדינת מעהרין, סי' ק"ץ, עמ' 63 והע' 7 שם. בהמבורג גבו מלוומדי תורה מתצית ר"ה וממצצית הערך (גרונזואלד, שם, סי' 128, עמ' 44). ראה גם את הספרות אצל S. W. Baron, The Jewish Community, III, פילדלפיה, 1942, עמ' 35/36, 193.

237. אחרי "ב"ב" מלה מחוקה ("קייין").

238. המשא ומתן.

239. אחרי "מאג" שתי מלים מחוקות ("אייין ב"ב").

240. [hi]nein.

241. אולי הכונה לא לסתם זר, אלא למי שחי בחסותו של אביר ?

242. בהעתק: "פרעמדר".

243. בהעתק נוספה כאן המלה "גאר", ועי' הע' 245.

244. שותפות.

245. המלה חסרה בהעתק (ראה הע' 243).

לנג השותפון' ווערט, לטובת השותפון'. אבר ווער קיין קופה האט אונ' וועלט איין ערמה אן שטעלין, וועלט מיט דען כפרי אויז דען ישוב גיין אונ' וועלט אים נעמן חוץ לישוב אונ' הנדלין, אזי מוז ער ג"כ סרסרו' געבין כנ"ל²⁴⁶. ל"ד גם עלה במוסכם דש פון אלי דיא התמני' וויא זיא גיווארדין זיין בפנקס זה, זול קיינר דרפיין²⁴⁷ אב טערעטיין דער פון, ונעשה זאת בת"כ²⁴⁸ בפועל ממש לשד"א¹⁹⁵ עד"ר²⁴⁹ בלי התרה ובלי הפרה עד עולם, דהיינו עד לנד י' הבע"ל.

ל"ה כל מה שנכתב בשמונה דפיין הנזכר' עד עתה נעשה בטוב טעם ודעת ובהסכמ' אלופי' פרנסי' המדינה ובהסכמ' אב"ד מדינה ואובר פרנס, ויש מהם שהוא עפ"י הדין והיורש ויש מהם שהוא לפי צורך שעה ולפי הזמן ולמגדר מלחא נעשה זאת בהסכמ' הנ"ל ויקוים הכל ולא יפול שום דבר ארצה, אונ' אין אלים חריו' השררה יר"ה ניקש איין גיגריפן, י' ה' ט' שבט תע"א לפ"ק²⁵⁰. פה אונשבוך על י' הועד.

נאם הקטן צביכונהירש סג"ל³⁴

נאם אלחנן סג"ל מפירדא'²⁸

יעקב בר שלמה משה הלוי ז"ל מפייכטוואנגן³⁵

נאם הקטן לזי אופני'³⁷

מאדיל ניימרק בגונציהויון³⁶

נאם הקטן זעקלי גונציהויון³⁸

ונא' הק' זעליגמן בינגא מאונשבוך³⁹

251 .

יחיאל בר יהודא ליב זצ"ל מאונשבוך⁴⁰

251 .

שאול בנימן אך מגונציהויון⁴²

אלחנן בר יששכר יעקב זצ"ל מקראליסום⁴³

246. על המקורות בהלכה לתקנות נגד הסגת גבול עי' ב. וואכשטיין, איינזשטט, עמ' 392, הע' 2; הנ"ל, ZGJD IV (1932), עמ' 145, וגם י. בער, ציון ט"ו, עמ' 35. ראה גם תקנות במברג, סי' ט"ו, עמ' 9, שם נקבע, שמותר לסחור יום אחד בשבוע בישוב זר (והשוה הערות אקשטיין, שם, עמ' 73/74); תקנות הסן-קאסל (מונק, שם, ח' עברי, עמ' 82), שדוקא אינם מגינים על המסחר בסוסים ובהמות, וכן ס' גחלת שבעה ח"ב (שאלות ותשר' בות) ד' פיורדא תנ"ב, שאלות ב'—ג'.

247. אחרי "דרפיין" נמחקה המלה "אן".

248. תקיעת כף.

249. על דעת רבים. 250. 29.1.1711.

251. מקום לחתימה שנשאר ריק, מהפרנסים חסרות חתימותיהם של נטע שוואבך ושל שלמד וואשרטריילינג (שכבר בג' בחשוון תע"א לא הופיע "מחמת בריאותו" — עי' לעיל דף ב', ע"א, הע' 45 — והוא נפטר לפני חשוון תע"ב. ראה להלן דף ט' ע"א, הע' 262). שתי החתימות האחרונות הן של טובי מדינה.

ח ע"ב העתק מכ"י¹⁵² א של האלופי פרנסי המדינה מלה במלה נחנו החתומי למטה מודי ומעדי בחתימו ידינו שקבלנו בחוקת כל בני המדינה יצ"ו לטובתם מן הגאון מרנא ורבנא אב"ד דמדינה יצ"ו ה"ה כמהור"ר בערמן נר"ו²⁵² מחמת הצוואה של המנוח משה בר אהרן משה זצ"ל מטאלמעסינגי שבע(ה) מאות²⁵² א זהובי ריינש¹⁷⁸ בתורת הירת עיסקא. דהיינו מן שלש מאות זהו שייכי הרווחי לת"ת ומן שלש מאות זהובי שייכי הרווחי לסיועת הנדוניו הכלו ומן המאה זהו שייכי הרווחי לא"י, והקרנא הנ"ל יועמד לעולם עד ביאת הגואל רק הרווחי של כל שנה יחלק להנ"ל, ובכך האבין מיר זולכין סך מעות הנ"ל אן גינומן על רווחי ליתן ככלות כל שנה חמשי זהובי ריינש²⁵³ אונ' כל פעם זולכיש איין צו ליפרן לאב"ד דמדינה יצ"ו אלש זעלביגר זול מחלק זיין אן גיהעריגיין אורטיין, ובכך ע"מ²⁵⁴ כן קבלנו הסך הנ"ל דש כל אחד מבני המדינה יצ"ו איזט ערב קבלן²⁵⁵ עבור חבירו וכן חזר חלילה עבור קרן והרווחי הנ"ל עד לנד יו' של בני המדינה יצ"ו, וכשיגיע ויבוא הזמן של אותו לנד יו' אזי חבירה ביד בני המדינה יצ"ו זולכיש מעות הנ"ל ווידרום צו ביהלטיין לטובתם על רווחי אודר זולכיש מעות ווידרום לאב"ד איין צו ליפרן זעלביגי ווידרום לאינש אמוד²⁵⁶ געבין על רווחי, ובכך זיינין זולכי כנ"ל שלשה כתבי גישריבין ווארדין, דהיינו אחד לאב"ד שי' דמדינה איין גיהענדיגט, וא' להפרנסי וטובי שי' איין גיהענדיגט, ואחד להר"ר זעקל שי' גונציהויזן⁸⁸, מאחר עם המנוח משה זצ"ל הנ"ל עד שני בשני, איין גיהענדיגט, והנעשה נעשה היר' יו' א' כ"ד סיון תנ"ו לפק²⁵⁷ פה עיר אונשבוך מודל עלינגי לע"ע באונשבוך⁷¹ נאם הירש סג"ל מפייכטפנגן²⁵⁸

251. א. מכתב יד.

252. ר' יששכר בערמן סג"ל פרנקל, אב"ד 1693—1708. עד 1696 נהג רבנותו משנייטאך ואח"כ מפירודא. עיי' L. Löwenstein, JLG VI, S. 174/77; ויינברג, שם, עמ' 181, הע' 1, 182 והספרות שצוינה שם.

252. א. מלה מעל לשורה.

253. ז"א למעלה מ-7% — שעור הגבוה בהרבה מהמקובל בתקופה זו (5%).

254. על מנת.

255. עיי' ב"ב קע"ג, ע"ב; קע"ד, ע"א.

256. עיי' גיט' נ"ב, ע"ב.

257. 24.6.1696.

258. ב' 1683 וב' 1688 הוא חותם על פתקאות הגבייה בשביל וינדסבך (אמ"נ, Rep. 236/4, Nr. 4, אכת"י, Rep. 165a, Nr. 1739, Prod. 29; HM 2791; ב' 1714 נמצא בין עשירי פויכטוואנגן נתן [בן] הירש (ראה בספח מס' 9). ב' 1745 חותם אברהם פויכט-וונגן כאחד מיחידי הסגולה (נספח מס' 11 הע' 461) וב' 1773 נזכר בפויכטוואנגן הפרנס הירש בן אברהם סג"ל, שהיה כנראה בנו (אכת"י, N 1/6, f. 125r), ושחתיתו נמצאת גם בפנקס זה (תקל"א. דף י"ד, ע"א, הע' 398).

משה בר יצחק ז"ל מקרילינגי 258 א

צבי בן החבר ר' יוסף הלוי

אורי פייכש בכרך מנבארנהיים 109

נתן בר יואל ז"ל מפייכטפנגן

נתן בר נפתלי ז"ל מקראלסהיים 259

כל הנ"ל העתקתי בעצמי מגוף הכ"י אשר נתנו(?) בני המדינה ולראי
באתי על החתום יר' ה' ט' שבט תע"א לפק 259 פה אונשבוך על יר' הועד
הקטן צביכונהירש סג"ל

כהיר' הוה בעת התאספו יחד אלופי' פרנסי המדינה והאלוף הקצין השתדלן
אובר פרנס ואב"ד מדינה, נעשה בתוקף ועוז תקנו' ישני' ועוד חדשי'
כמבואר להבא, וזה יצא ראשונה.

ל"ר וואן איינר חתנה מכט לבנו או לבתו אונ' קומט אותו זוג למדינה צו
וואונין, אזי ינהגו כך: וואן ער שני חדשי' קודם גביי' הנתינה חתנה הוט
זוא איז אותו זוג בפרייאט דיא זעלביגי נתינה אשר יוגבה שני חדשי' לאחר
החתונה שלהם, אונ' ווייטר ניקש מער. אמנם אם החתונה שלהם יהי' פחות
משני חדשי' קודם גביי' נתינה, אזי איז אותו זוג בפרייאט נתינה ראשונה
אשר יוגבה לאחר החתונה לגמרי ועוד חצי מנתינה שלו אשר יוגבה חצי שנה
שלאחריי. אמנם אם יהי' החתונה באותו חודש אשר יוגבה הנתינה, אזי אותו
זוג פטור מאותו נתינה אשר יוגבה באותו חודש אשר נעשה החתונה ועוד
מהנתינה אשר יוגבה בחצי שנה שלאחריו 260.

ט ע"א מאחר תיקון מדינה איזט דש אלי צייט פרנסים וטובי' מדינה במלואה
זיין זאלין, דהיינו שמנה פרנסי' וארבעה טובי', אונ' הקצין פ"ה 261 הר"ר
שלמה 262 הלך לעולמו ושבק חיים לכל חי[!] אונ' פ' ר' נטע משוואבך 61 ניט
אין מדינה איזט (אונ' אוב שון אין מדינה ווער העט ער דאך ניט פרנס

.Creglingen. A258.

259. אביו הוא כנראה הפרנס נפתלי הירש בר גבריאל גראלסום, שהי הפרנס בפירודא (עי'
L. Löwenstein, ZGJD 2 (1888), עמ' 94, והנ"ל, JLG VIII (1910), עמ' 122). בס'
הזכרת הגשמות של קהילת שופפלוך נמצא "זיכור" לפרנס המדינה והשתדלן גבריאל בן
אברהם מקריילסהיים (ויינברג, עמ' 244, מס' 18), שאפשר אולי לזהותו עם חבר ה-Aus
schuß גבריאל בקריילסהיים, המופיע בתעודה מ-1603 (עי' כהן, הוועד, עמ' 371), ואשר
נתקבל לחסות ב-1596 (הגלה, עמ' 233). בין עשירי קריילסהיים ב-1714 נמצא אברהם
[בן] נתן (ראה הע' 266 להלן).

260. ב-1733 בוטלה בברלין תקנה קודמת, לפיה היו חתנים פטורים מתשלום מס במשך שנה.
פנקס קהילת ברלין, סי' 68, עמ' 63.

261. פרנס ומנהיג המדינה.

262. שלמה וואשרטריילינגי — ראה הע' 45 לעיל.

זיין קענין מטעם הכמור) ²⁶³ אונ' עד הנה הוועד ניט גנץ אזמין קומן, וויילין אבר לע"ע הוועד צו אזמין איזט קומין, זא איזט פאר גוט ביפונדין ווארין [!] דיא פרנסים דש אפ גינן ²⁶⁴ ווידרום צו ער ועצין לטוב' בני מדינה יצ"ו, בכך איזט פאר גוט ביפונדין ווארדין הקצין האלוף ט"ה הר"ר פייס מיינבערנום ¹⁰⁰ והקצין והאלוף ט"ה שאול בנימן מגונציהוויזן ⁴² אן שטט דיא אפ גנגני פרנסי' זיא צו פרנסי' גימכט, אונ' אן שטט דש דיא שני טובי' צו פרנסי' זיין גימכט ווארדין, האט מן שני טובי' חדשי' גמכט, האחד האלוף כמר מאיר טאלמעסינגי ⁶³ ושני האלוף ר"ח המדינה ליב וויטלשהופן ⁴⁹, אונ' אן שטט דש ליב וויטלשהופן ר"ח איזט האט מאן הקצין ר' לאזי גריגלינגי ²⁵⁸ א צו ר"ח גמכט, וויילין מן ניט פאר גוט גהלטין איינום צווייא עמטר צי לאזין ²⁶⁵, אונ' אן שטט דו מאיר טאלמעסינגי איזט ע"מ גוועזין, איזט ר' אברהם מקראלסהיים ²⁶⁶ ע"מ אן שטט זיינר ווארדין, כל הנ"ל נעשה בהסכמ' כל הוועד פה אונשבוך לטוב' בני מדינה י"ץ ²⁶⁷ ובראשם הגאון אב"ד המדינה נר"ו ²⁶⁸, יו' ב' ד' חשון תע"ב לפ"ק ²⁶⁹, אונ' אין אלים בחרי' השררה יר"ה אין גרינגסטן ניקשן איין גריפן ובראשם הגאון אב"ד המדינה נר"ו, כ"ח ועל הגליון ד"ק ²⁶⁸ מחק אחר תיב' איזט עד תיב' אונ' בשורה שלאחריה ד"ק ²⁶⁸ נאם אלחנן סג"ל מפירדא' יעקב לוי מפייכט וואנגן ³⁵ מאדיל ניימרק בגונציהוויזן ³⁶ זעקלי גונציהוויזן ³⁸ זעליגמן בינגא מאונשבך ³⁹

270 .

כהיו' הזה בהתאספו יחד אלופי פרנסי' מנהיגי מדינה יצ"ו, וגם האלוף הקצין

263. הכמוס. כל המשפט שבסוגריים נמחק — ראה תקון בסוף הרישום. מה "טעם הכמוס" לא התחורר לי.

264. Grimm IV/1², 2394, (abgehen) genen.

265. בענין החזקת שתי משרות ומלוי משרות מתפנות ע"י בעלי משרות נמוכות יותר ועליה

ההדרגתית כסולם המשרות, עי' כהן, הוועד, עמ' 361/2, הע' 62 ופנקס קה' ברלין, סי' 147.

266. בין עשירי קריילסהיים ב-1714 נחשב Abraham Nathan (ראה נספח מס' 9).

267. ישמרם צורם.

268. מ"זבראשם" נכתב מעל לשורה ובשולי הגליון. ראה תקון בסוף הרישום.

269. 2.11.1711.

270. ארבע נקודות לסימון מקום לארבע חתימות.

פ"ו²⁷⁰ א. ושתדלן המדינה כמוהר"ר אלחנן סג"ל יצ"ו, ועטרת מלכם בראשם, האלוף המרומם המופלא אב"ד המדינה נר"ה, שם יצא האובר פרנס מוהר"ר אלחנן הנ"ל ביציאה העושה רושם²⁷¹ ועל הטוב יזכר שמו²⁷² וכגמול ידיו יעשה לו²⁷³ אשרי לו ואשרי חלקו הצפון לעה"ב²⁷⁴ על הטובו אשר עשה בחסד אדונינו הדוכס יר"ה, וזה יצא ראשונה: בעסק וואקיר בארטשי קומסייאן^[!]²⁷⁵, אשר הי' מימים קדמוני²⁷⁶ וכבר חלפו ועברו זמן זמנם זמניהם²⁷⁶, והשתדלו אשר הי' לפני מימים ימימה²⁷⁷ לא הי' ביכולתם להשתדל שום דבר עד כמעט שקצו בני המדינה בחייהם ומתמוטטין אחד אחד²⁷⁸, עד שיצא חוטר מגזע לוי²⁷⁹ הוא מוהר"ר אלחנן הנ"ל והשתדל בחסד אדונינו הדוכס יר"ה שהקומסייאן הוא בטל ומבוטל²⁸⁰ כחרס הנשבר וכדבר שאין בו ממש, ועוד הוסיף ידו שנית²⁸¹ שאדונינו הדוכס יר"ה בחסדו הגדול נתן לנו חריו בתוקף ועזו כמו שהי' לנו מאביו החסיד אדונינו הדוכס ז"ל²⁸². ועוד בה שלישי²⁸³ והיתה לנו למשיבת נפש וממש רוח אחרת נכנס בנו בעסק הקיומי, אשר הי' עד הנה סגור ומסוגר והי' כפי ותמרורי בבני מדינה יצ"ו זה בכה ואמר כך וזה בכה ואמר כך, לא רע"ה זה כרע"ה זה הצד השוה שביניה²⁸⁴ כול' שמוש שלא לטובה, כי ממש נחשב לנו כמו גירוש ח"ו²⁸⁵ ועכשיו נהפך לנו אדונינו הדוכס יר"ה בחסדו הגדול, ובהשתדלו האובר פרנס הנ"ל נתן לנו אדונינו הדוכס קיומי כמאז לויט הדיקרעטין אשר בידינו²⁸⁶. ועל זה אנחנו נותני שבח והודאה לאל יתברך ואחריו לאדונינו הדוכס יר"ה ואחריו להאובר פרנס הנ"ל על אשר

270. א. פרנס ומנהיג.

271. יציאת צדיק מן המקום עושה רושם. בר' רבא, ס"ח, ור' רש"י לבר' כ"ח, י'.

272. ע"פ משנ' ברכי' ה', ג'.

273. ע"פ ישע' ג', י"א.

274. לעולם הבא. השוה רש"י לתה' ל"א, כ'.

275. הועדה מונתה ב"1708.10.1 (עי' הע' 188 לעיל).

276. ע"פ אסת' ט', כ"ו, ל"א.

277. אולי בקשר ל"זופליגאציאן" שנוצר לעיל, סי' ט"ו; ועי' שם, הע' 194.

278. מבחינה כלכלית.

279. ע"פ ישע' י"א, א'.

280. פקודת הביטול היא מיום 7.9.1711 (ראה נספח מס' 6).

281. ע"פ ישע' י"א, י"א.

282. הכונה לדיקרט של יוהן פרידריך מ"1685.24.4 (ראה נספח מס' 3), שתקפו חודש בפקודת הביטול הנ"ל.

283. ע"פ ישע' ו', י"ג.

284. ע"פ קיד' ה', ע"ב; ב"מ ס"א, ע"א.

285. על פניה בדבר ה"קיומים" דובר כבר בסי' ט"ז לעיל, וראה הע' 197 שם, אבל לא ברור אם "קיומים" כאן מתיחסים לזכות הישיבה (החסות) או לתנאי לקיחת הרבית.

286. נדמה, כי הכונה לחדוש זכות לקיחת הרבית (עי' הע' 280 לעיל).

בימיו נתחדשה לנו הטוב' הנ"ל. ומה' יהי משכורתו שלימה ²⁸⁷, זו מה' ²⁸⁸, ועלינו לשלם לו הגמול כפי אשר יושת עלינו, ובאשר שבצטק הקומסיאן ניתן מאדונינו הדוכס יר"ה בחסדו דיקרעט לאב"ד מדינה נר"ו ²⁸⁹, שהוא לבד יכריע ויאמר עפ"י יושרו מי ומי המחייבי ²⁹⁰ וכפי הכופר אשר יושת עליה' יעשו ²⁹¹. אך אב"ד נר"ו רוצה לברר איזה דברי' ע"י אנשי מדינה. בכך מצאנו ברצון אב"ד נר"ו שאלו האנשים הנקובי' בשמותם ישבו אצלו בוועד ואלו הו: פ"ו המדינה הר"ר יוקל פייכטפנגן ³⁵, פ"ו זעלגמן אנשבוך ³⁹ /

ט ע"ב שני טובי המדינה ה"ה ²⁹¹ כהר"ר אלחנן קראליסהיים ⁴⁸, וכמר ליב וויטלש הופין ⁴⁹, וגם שני ב"ב אברהם שוואבך ¹⁴³ ור' אשר היידיני ²⁹², וגם שני דייני' ה"ה מוהר"ר עקיבא בער ²¹⁸ ומוהר"ר רפאל מנבארנהיים ²⁹³, ויהי להם שכיר' קבוע לשני דייני' אלו לכל א' כ"ד ר"ט מינץ ²⁹⁴. נגד זה מחויבי' הדייני' לבוא לכאן על הוצאתם ולהיותם כאן משך ²⁹⁵ היר' הוועד כאן. וגם הוצאו' מוזנר' משך היותם כאן עליה' לבד ולא על בני המדינה. ובפירוש הותנה שלא יזו מכהן שום א' מהתוועדי' מכהן משך היות אב"ד נר"ו כאן אם לא אונס גדול אשר פטור רחמנא לצלן ²⁹⁵ חולי ל"ע, בקנס מי שיעבור שנים עשר ר"ט חצי לאדונינו הדוכס יר"ה וחצי לת"ת. וכל הנ"ל נעשה רק לברר איזה דברי' ע"י אנשי' הנ"ל היודעי' טיב המדינה וטיב האנשי', ולא ח"ו לפחות ²⁹⁶ מדיקרעט של אדונינו הדוכס יר"ה, כי שם נאמר בפירוש שאב"ד לבד יעשה עפ"י אומדן דעת הישר שלו, אונ' אין אלים בחרי' השררה שלו ניקש איין גיגריפין. ויר' הוועד יתחיל חנוכה הבע"ל תע"ב לפק ²⁹⁷, נעשה פה אונשבוך, יר' ה' ר"ח כסלו תע"ב לפק ²⁹⁸.

287. ע"פ רות ב', י"ב.

288. ז"א לעולם הבא. ראה התרגום לפסוק הנ"ל.

289. לא נמצא בתיקי ארכיון קהילת אנסבך.

290. החייבים. 291. ע"פ שמ' כ"א, ל'.

291א. הלא הם.

292. Heidenheim.

293. Raphael Lazarus נזכר ב-1729 כרב של מיינברנהיים. עי' M. Freudenthal, Das Ka-halsbuch von Sugenheim, ZGJD I (1929), S. 46.

294. Münze. הכונה למעות קטנות (Scheidemünzen), עי' H. Sturm, Unsere Schrift, Neu- und altstädt a. d. Aisch 1961, Abb. 105, S. 150 וכן Grimm VI, 2703; Sanders II/1, 348. וריבקינד, יידישע געלט, עמ' 150, ערך "מינצגעלט".

295. מלת "היר" נכפלה ונמחקה.

295א. ע"פ הכלל: אונס רחמנא פטריה (ב"ק כ"ח, ע"ב).

296. למצט.

297. 6.12.1711. הכונה כנראה להתודעות לשם אותו ברור, עליו מדובר בקטע זה. והשוה דף י"א, ע"א להלן, משם ברור שבין כסליו תע"א וסיון תע"ה לא התקיים יום ועד כללי.

298. 12.11.1711.

נאם הקטן צביכונהירש סג"ל²⁹⁹

יעקב לוי עפשטיין מפיכט וואנגן³⁰⁰

מאדיל ניימרק בגונציהויון³⁰¹

זעקלי גונציהויון³⁰²

זעליגמן בינגא מאונשכך³⁰³

יחיאל אונשכך³⁰⁴

800 .

שאל בנימן בגונציהויון³⁰⁵

אלחנן בר יששכר יעקב זצ"ל³⁰⁶

באשר שבנומרי ד' בפנסק הזה שם נאמר³⁰¹ וואן איינר מהמתוועדי' ניכט מסכי' איז לדעת חבירו אונ' דעתו בטל ברוב איזט זוא זול ער אהני וועג³⁰² מחויב זיין חתימתו נעבין חבירו צו אונטר שרייבין. כך הוא כתוב בנומרי ד', ועתה חדשי' מקרוב באו³⁰³ דש איזה פרנסי' הבין עובר גוועזין על הציוי ותיקון הנ"ל³⁰⁴ וויא מן אך זעלביגין עונש גימכט הוט. אכן על העתיד אני בא תיקון הנ"ל לא זו בלבד מחויק צו זיין, זונדרין עפ"י הדין והיושר ווייטר זיך קיין פרנס אודר היושב בתוך הועד, לאחר ער זיין דעה גיזאגט הוט אונ' אונטר שרייבין, הן שנתן דעתו לכך ברצון אודיר שדעתו בטל ברוב, זוא איז ער מחויב דעם זעלביגי אונטר שריפט נוך צו לעבין אונ' מיט צו גין עפ"י הציוי של האובר פרנס אונ' זיך ניקש ווייגירן, ואם יעבור לא זו דש ער זול קסירט³⁰⁵ זיין פון זיין פרנסו' אודר פון זיין התמניו', אף גם זאת ענש יענש לו דש לו ולמשפחתו פיל צו שווער פלין ווירט. ההכל כפי שיש לאל ידינו לעשות, כל זה הוא עפ"י הדין והיושר הנ"ל וגם כדי שלא תיפוק חורבה מיני'³⁰⁶ ה"ו לבני המדינה, ולראי' באתי על החתום י' ד' ג' אדר ראשון הע"ב לפק³⁰⁷ פה אנשכך, הקטן צביכונהירש סג"ל.

אונ' אין אלים חרי' השררה יר"ה ניקש איין גיגריפן³⁰⁸.

299. כל הרישום הוא בכתב ידו.

300. מקום ריק לחתימה של פייס מיינברנהיים או של לאזי אופנהיים, שניהם פרנסי מדינה.

301. דף ז', ע"א לעיל.

302. שתי אותיות מחוקות בין "באו" ל"דש".

303. השוה דף ב', ע"א לעיל.

304. cassiert (יודח).

305. ע"פ גיט' ס"ו, ע"ב ; יב' ק"ה, ע"א ועוד.

306. 10.2.1712.

307. המשפט האחרון "אונ' . . . איין גיגריפן" נרשם בצד, מימין החתימה, באותיות קטנות יותר, אבל מאותה יד, וכנראה שנשכח מקודם. שלשה ימים לפני כן חתמו הפרנס הראשי ושמונה פרנסי מדינה על התחייבות לשלם את היתרה בסך 9000 זה' (מסכום כולל של 20000 זה') בקשר לבטול ועדת החקירה (ראה נספח מס' 7). שלשה שבועות לאחר מכן חתמו 19 יחידי

י ע"א היום יום ד' י"א סיון תע"ה לפ"ק³⁰⁸ הבין מיר התועדות גהלטין אונ' נושא ונותן גוועזין וויא דער לנט יום זאל גהלטין ווערין³⁰⁹ אונ' ווער ביא דעם ערך מכין ויצין זאל, אונ' וויא דיא נתינו' זאלין אויף גהובין ווערין מחמת ראשי בית ומחמת ערך, אונ' וואש פון דיא אלטי תקנות קניפטיג גהלטין זאל ווערין, אונ' וועלכי אויף גהובן זיין, אונ' וואש נאך ניטיג איזט מחדש צו מכין. עלה במוסכם ביא דען ערך מכין זאל ויצין בראש אב"ד המדינה נר"ו³¹⁰ וחמשה פרנסי^{310א} ה"ה פ' ר' זעקל גונציהויון³⁸, פרנס זעליגמן³⁹, ופ' ר' יחיאל אונשבוך⁴⁰, ופ' ר' פייס מיינבערנום¹⁰⁹, ופ' שאול בנימן מגונציהויון⁴². ואח"כ זאל גורל גיווארפין ווערין ווער פון דיא טובי' מדינה ומיחידי סגולה זאל דער ביא ויצין. וכן עשו ועלה עפ"י הגורל ט"ה ר' הענלי⁴³, וט"ה ר' לאזר מפירדא¹¹⁰, ר' איצק פייכט וונגן⁵⁰, ר' דוד טרילינגין⁵², יוזלא שוואבך³¹¹. ועוד כמ' אנשיל גונציהויון⁵⁶ וכמ'

סגולה (טובים, עיקורים, רואי חשבונות וסתם ב"ב) על שטר פצוי לפרנסים לכיסוי ההת-חייבות שלהם (ראה נסח מס' 8). בין שני תאריכים אלה ארעה הטרגדיה של משפחת פרנקל. שני הירשומים בפנקס, בהם נראים האחים פרנקל בשיא כחם והשפעתם (ר"ח כסליו תע"ב וג' אדר א' תע"ב), הם גם האחרונים לפני נפילתם הפתאומית. בו ביום שהרב הירש פרנקל חתם על ההחלטה האחרונה (10.2.1712), הוחלט לאסר את אחיו ולהאשימו על סמך הלשנתו ועלילתו של ישעיה פרנקל (אחרי שהשתמד: כריסטיאן פרידריך כריסטוהולד), שהוגשה כבר זמן מה לפני כן. עי' הנלה, עמ' 73 ואילך; B. Ziemlich, Eine Bücherconfiscation; zu Fürth im Jahre 1702, בס' הזכרון לדוד קויפמן, עמ' 467 ואילך.

12.6.1715. 308

309. ב"1715.4.6 נקראו היהודים ע"י השלטונות — ע"פ בקשת הפרנסים — להופיע ב-16 ביוני ליום ועד בלהרברג (אמ"נ, Rep. 236/4, No. 28, §6, Prod. 207; אכת"י, HM 2663). — גם בתקנות הגליל העליון של מדינת מנצא (אשאפנבורג) משנת תק"ל, סי' ל"ח, נאמר, ששמונה ימים לפני יום הועד יתכנסו הפרנסים וששה Beysitzer עם הגוברים כדי לבדק ולסדר את החשבונות וכן יבדק האב"ד את חשבונות האפיטרופסים (ארכיון העיר מיינץ, 21/700, fol. 84v). — ב"8.3.1713, עם הדרישה לתשלום מסי האביב, דורשת הממשלה גם הגשת דו"ח ורשימת היהודים וגם חוות דעת על כמה שאלות, ובין השאר: "Ob nicht zur: *mesnagierung* der bey den jüdischen Zusammenkünften bißherig angewendeter vieler Reis-Zehrungs- und anderer Kosten, die Zahl der *Barnossen* biß auf zwey einzuziehen — und die Judenschaft von solchen, und einem Land-Rabbi-Rep. 165a, No. 1739, Prod., (אמ"נ) nen, jedennoch füglich zu *dirigiren* seye?" (HM 2665; אכת"י, 181).

310. ר' משה בן ר' שאול לבית קצנאלנבוגן. ב"25.1.1715 אושר מנריו ע"י הממשלה (אכת"י, N 1/5, f. 95r), וב"9.3.1715 אושרה בקשתו לעבור מפירדא לשוואבך (שם, f. 97r). הוא נפטר בשנת 1743 בפירדא. עי' EJ 9/1080-81.

311. במקום הפרנס הראשי וארבעה פרנסים בשנת תע"א (תקנות סי' א', דף ה', ע"א). לאחר הדחת אלחנן פרנקל בוטלה כנראה משרת הפרנס הראשי (ובהתאם לכך אין גם יסוד להנחתו במאמרי הוועד, עמ' 368, בדבר הרכב ועדת השומא בתע"ה).

311. ברשימת היהודים האמידים בשוואבך ב"1714 נמצא Joseph Samuel (ראה נספח מס' 9), הוזה כפי הנראה עם יוסף יולא בן אברהם שמואל, שהיה פרנס מדינה ופרנס קהילת

מאיר טלמסינגן⁸³ וכמ' יוּפא מוויטלס הופן³¹² הי(ה) [ו] הוספי'. ואח"כ איזט במוסכם גבליבן מיט דען ערך מכין פארט צו זעצין אונ' וויא די נתינר' על ר"ה ועל ערך זאלין אויף גהובין ווערדין, זאל ערשט לאחר לנט יום גימכט ווערין. גם איזט פר בליבן דש אב"ד נר"ו זאל איין יהי רצון אויף זעצין³¹³, באם מן איינים קיין נאמנר' אויף זיין אן געבין ברשימה צו זעצין מעכטי, דן ער בהויבטיין זאל קענין זיין יכולת ניט מער בטרעפט מיט³¹⁴ דען יהי רצון. אונ' זאל אך איטליכין ישוב דש זיין ערך גימכט זאל ווערין, פאר הין³¹⁵ זגין וויא דער ערך איינום גימכט ווערט. אונ' זאל זיך איטליכר היטן פר גזל רבי'³¹⁵ ח"ו אונ' יכלתו בנאמנר' אן זגין. אונ' אך זאל גורל גשבילט ווערין וועלכי ישובי' ערשטליך דער ערך זאל גימכט ווערין, כדי מן אותן ישובי' אויף איין גוויזן יום בשרייבן קאן אונ' דש ניט כל בני המדינה מיט איין מאל קומין זאלין כדי למעט הוצא' על בני מדינה יצ"ו, וועלכש אך כנ"ל גשעהן, גורל גשבילט וועלכי ישובי' רוין קומין זיין היינו פון דיא הויבט ישובי' אונ' אלי מאל דיא סביב' מיט בשריבן³¹⁶.

ולאחר שנגמר במלאכת הערך ת"ל³¹⁷ למזל ולברכה הבין מיר חתומי מטה נושא ונותן גוועזין וויא דער אויו שלאק³¹⁸ מיט נתינר' וועגין ראשי בית וערך גהלטיין ווערין זאל, אונ' וואהל איבר ליגט לטובת בני המדינה ועלה במוסכם דש כל ראשי בית געבן זאל לנתינה פשוטה ארבעה זה³¹⁹ ריינש

שוואבך. ויינברג, עמ' 219, מס' 7, רושם מתוך ספר הזכרת הנשמות של שוואבך שהוא נפטר ביום ב', י' בשבט תק"ל (5.2.1770), אבל אין ספק שיש לקרא : ת"ק [פ"ק], ז"א (גם אז חל י' בשבט ביום ב'), כי הרישומים בפנקס זה הם לפי סדר כרונולוגי והריי- שום הבא אחריו הוא משנת תק"ג. נוסף על כך נפטר בווינה בכ"ח בטבת תקכ"ד "מוהר"ר אברהם זצ"ל מק"ק ניקלשפורג בה"ה הקצין הר"ר יוול שוואבך ז"ל" והוא לפי כל הסימנים בנו, שנקרא על שם סבו (B. Wachstein, Inschriften, Wien, II, S. 448, No. 971). בן אחר נפטר בחייו בשנת 1720 (ויינברג, עמ' 218, מס' 3) ואחיו, משה יעקב, ב-1729 (ראה הע' 430 להלן). יוול שוואבך היה יהודי חצר ושותפו של נתן שוואבך (Schnee, IV) (S. 12).

312. אף הוא נמנה ב-1714 בין אמידים עיירתו : Joseph mit seinen Söhnen (נספח מס' 9). בנו איצק חותם ב-1745 בין יחידי הסגולה (נספחים מס' 10/11, הע' 441).
313. המלה מעל לשורה. ועי' הע' 150 לעיל.
314. מאשר ב"יהי רצון" (bei mit) במובן עי' (Grimm VI, 2328).
315. מראש.
- 315א. עי' ב"ב ל"ה, ע"ב ותוס' ד"ה דתני.
316. עי' בתקנות, סי' ז', דף ה', ע"א, לעיל. מכאן ברור, שכבר בתקופה זו לא הופיעו כל היהודים דים בעת ובעונה אחת ליום הועד, אלא קבוצות, קבוצות. מאידך נקראים כל היהודים בפקודות הממשלה להופיע ביום מסוים אחד.
317. תודה לאל.
318. קיצוב המס. עי' כהן, הוועד, עמ' 366, הע' 102.
319. בין "זה" ו"ריינש" הוכנסה הספרה 7 מעל לשורה.

ומכל מאה ר"ט ערך, דהיינו משליש יכולת³²⁰, א' זהוב ארבעי וחמשה צל'³²¹, והתקנות נמנו וגמרו כמבואר להבא.

א' מחמת תלמוד תורה זאל גהלטין ווערין כמקדם כנרשם למעלה בסימן י"א על ששה פונקטין³²².

ב' מחמת ארץ ישראל גבאי' נעשה מחדש הקצין פ"ו המדינה הר"ר יחיאל אונשבוך⁴⁰ אונ' ער זאל זיך פר הלטין כמשמעו' שנרשם למעלה בסימן י"ב³²³, אונ' אן שטט דש שני גבאי' מקדמ' הבין זיין זאלין כמו שנאמר למעלה בסימן י"ב, זאל ער לבד זיין אונ' זאל כל שנה ושנה חשבון געבן לאלופי' פרנסי' המדינה.

ג' מחמת אנדרי ישובי' וועלכי איר ערבע(ה) אמות גניסן תחת ממשלת אדונינו דוכס יר"ה זאלין גהלטין ווערין צום רבנו', כנרשם למעלה בסימן י"ג³²⁴.

ד' מ' רואה חשבונו' זאלין שני ב"ב דער צו זיין דיא אלי מעל דיא חשבונו' אפ נעמין, אונ' זאלין כל פעם אחר גביי' הנתינה דיא קבלות דורך גין כדי קייני רעשטנטין אויף ווקסין, ונבחר לזה פ' ר' זעקל גונציהויזן⁸⁸ ור' איצק פייכט וונגין⁵⁰.

י' ע"ב ה' מחמת דייני' מדינה זאלין אלי חתונת³²⁵ דו בסביבותיה' זיינין למדינה שרייבן וסך נדוני' שלהם משני צדדי' כמשמעו' התנאי', כדי מן ריכטיג זיין קאן³²⁶ וואש דען זעלביגן נייאן ב"ב ערך קאן גימכט ווערין, ולא זו לבד רק כדי מן דען ב"ב דער איין נדוני' אויז גיבט אים מערכו אפ ציהן זאל כפי תיקון מדינה שי'³²⁷ דש קיינום ניט צו קארץ גשעהן זאל, יהי' מי שיהי', ומשפט א' יהי' לכלנו³²⁸.

320. עי' סי' ח', דף ה', ע"ב, והע' 163 לעיל.

321. אחרי "צל'" גוספה קודם מעל לשורה הספרה 7, שנמחקה, ובמקומה בא "ט"ו צ"י". באותו זמן נמנו 513 פורעי מס (הגלה, שם, עמ' 139), וז"א בתחילה חשבו לגבות כ-2050 זה' מראשי הבית ולפי היחס של 1 : 2 היו צריכים לגבות מה"ערך" כ-4100 זה' ובס"ה כ-6150 זה'. הרכוש שעליו התבסס חישוב זה ("שליש יכולת"!) היה א"כ $1,75 \times 100$ (4100) כ-234500 ר"ט או כ-351750 זה' (ואילו כל הרכוש מעל מיליון זה' — סכום שעלה עד תחילת המאה הי"ט לשני מיליון, עי' כהן, הוועד, עמ' 365). לפי התיקונים ברישום שלפנינו יוצא איפוא שרה"ב יכניסו מעתה (7×513) זה' (= 3591 זה', וה"ערך" $234500 \times 1,25$ זה' למאה) 2931 זה', ובס"ה 6522 זה'. היחס החדש הוא א"כ 55 : 45 במקום 33 : 67. להערכת משמעותם החברתית של שנויים אלה ראה כהן, הוועד, עמ' 367.

322. בדף ה', ע"ב — דף ו', ע"א נקבעו ז' סעיפים.

323. דף ו', ע"א. 324. דף ו', ע"ב.

325. לפי המבטא : "חאסנס" !

326. כדי שידעו אל נכון.

327. עי' דף ו', ע"א, סי' כ"ד לעיל.

328. ע"פ ויק' כ"ד, כ"ב.

ו' כל שלש(ה) שנים עכ"פ ארבע(ה) שני' זאל איין לנד יום גהלטין ווערין כדי קיינים ניט צו פיל אויך קיינים ניט צו ווינג גשעהן זאל.
ז' מחמת ירושה זא איינר איין נעמט בין לנט יום ללנט יום, וכמו כן נדוני', זאל בלייבן כשני' קדמוני' וכמו כן אפ צוק מנדוני' והיזק ידוע, כנרשם למעלה בסימן ד"ד³²⁷.

ח' בדבר אלמנר ויתומי' וויא זיא זאלין גהלטין ווערין מיט אירן ערך איזט פאר בליבן איין אלמנה זאל געבין חצי ר"ה וחצי מערכה אונ' יתומי' זיין גאר פטור למדינה צו געבן³³⁰.

ט' וואן איינר חתונה הוט זאל אים זיין ערך גימכט ווערין אויף זייני תנאי' און דרף מ' מעשר אפ גנג ניקש אפ ציהן וויילין מתנר' ביקומין הוט. ובשביל זה ליגט ניקש דראן אוב המתנר' זא פיל אן טרעפין דש³³¹ דער מעשר, הן יותר או פחות, ליגט ניקש דראן³³².

י"ד דיני' מדינה זאלין בלייבן כמקדם דש קיין נתינה געבן הבין אונ' זאלין אך ע"ע קייני געבין. אונ' מוהר"ר עקיבה בער²¹⁸ זאל מ(י) די שנה בשנה ח"י ר"ט הבין, כנרשם בסימן ד"ז³³⁴.

י"א באם איין ב"ב, יהי' מי שיהי', אויז דער מדינה ציהט מוז ער לפי חלקו צלין וואש דיא בני מדינה באותו פעם חייב זיינין, כנרשם למעלה בסימן ד"ח, היינו לפי חלקו ער ערך געבן הוט על שליש מערכו ולא מכל ערכו³³⁵.

י"ב באם איין ב"ב גיט כדרך כל הארץ חלילה, בלייבט כמקדם, זאל מעזבונו איין נתינה למדינה בצלט ווערין, כמו שנאמר למעלה בסימן ד"ט³³⁶.

י"ג אוב איינר הקדמה זאל מוזין געבין לבני מדינה עלה במוסכם זאל ניקש געבן³³⁷.

י"ד מ' ערך של לומדי תורה היינו שתורתו אומנותו²³⁶ זאל בלייבן כנרשם למעלה בסימן ל"ב³³⁸.

329. על כל פנים.

330. השוה סי' כ"ה, עמ' ז', ע"א לעיל.

331. צ"ל "אלש" ?

332. סי' כ"ה, דף ז', ע"א.

333. עת עתה.

334. דף ז', ע"א.

335. דף ז', ע"ב.

336. שם.

337. כמו סי' ל', דף ז', ע"ב.

338. שם.

י"א ע"א כהיום הזה זייני חשובנו' של שמשון ש"ץ³³⁹ מארבע(ה) נתינו', היינו אדר תע"ה, תמוז תע"ד, שבט תעה"ל ואדר תע"ה, זא וואל מפרנס' המדינה אלש מעיקורי מדינה דורך זוכט ווארדין, דא מיט גנץ בני מדינה ווישן זאלן וויא אונ' צו וואז דיא אויף גהובני נתינו' אמבעלירט³⁴⁰ ויירדין, הכל בפרוטרוט גחשבת³⁴¹, אך זונשטן וואש ער איין גינמן הוט זא וואל סוסי' געלטיר³⁴² אונ' אלטי רעשטנטין¹⁹⁸ וקצת קדושין געלט³⁴³, הכל יושט³⁴⁴ פאר חשבנת³⁴⁵ אונ' בשביל בני המדינה אויז געבין הוט, אונ' דייע רעשטנטין וואש פון דיא פיאר נתינו' גיווקסין זיין, ביא גליגט. אונ' זיך הכל ביושר גיפונדין, זא וואל דיא ארבע נתינו' אלש פאר הין פאר געהנטי נתינו' דיא ער שון פר חשבנת הוט אונ' אונטר שריבן, קוויטירן מיר ח"מ³⁴⁶ הימיט נאך מאל בכח ובחזקת כל בני המדינה שי' כדי לפטור אותו מכל חשבונות מלנד יום העבר שהיה בכסלו תע"א עד היר' הזה, ואין לנו או שאר בני מדינה שום טענה או תביעה עליו מ' גביי' המעו' לבני מדינה, יהי' מה שיהי', רק הוא פטור ומסולק מחשבונות[!] הנ"ל וי"א וב"כ³⁴⁷ בסילוק גמור. ולאות אמת באנו על החתום זה היר' י' הששי ד' תמוז דהאי שתא תעה"ל³⁴⁸. פה אנשברך, הצעיר משה לבית קצנאילנבוגן³¹⁰

וחריות אדונינו השררה יר"ה אין גרינגשטין

ניקסן איין גיגריפין, יר' הנ"ל הצעיר משה הנ"ל³¹⁰

זעקלי גונציהויון⁵⁸

849

339. שליח צבור. ב-1704 נזכר בקשר לגבייה Samson Lemlein Landboth von Lehrberg (ז"א שמש המדינה). ואולי "שליח" הוא כאן תרגום מלולי ? ועי' דף י"ב, ע"א : "ש"ץ דמדינה" ! (אמ"ג, Rep. 165a, No. 1739, Prod. 108; אכת"י HM 2665). מאד מתקבל על הדעת שהוא זהה עם שמשון ש"ץ. ב-1746 נתמנה Aaron Samson Laemlein לסופר המדינה. הוא נפטר ב-1808 בגיל 88, אחרי שעשר שנים לפני כן נתמנה בנו אברהם אהרן למליין לעוזר (Adjunct). אחרי מות אביו קבל את המשרה גם להלכה (אמ"ג, Reg. Akten, Abgabe 1932, Judensachen 29; אכת"י, HM 2672), ועי' כהן, הוועד, עמ' 362, הע' 72.
340. emballiert, מלשון emballé (= במובן של הלך לאבוד).
341. נערך חשבון.
342. ה-Herbstanlagegeld או Pferdegeld שולם תמורת בטול החובה להחליף הסוסים מאור-ווח הדוכס, שזקנו או שכבר לא היו טובים. גובה המס היה 3000 זה' (הגלה, עמ' 105).
343. $\frac{1}{2}$ % מהגדוניה (הגלה, עמ' 113).
344. just (בדיוק).
345. נעשה חשבון נגדי.
346. חתומי מטה.
347. ויורשיו אחריו ובאי כחו.
348. 5.7.1715.
349. מקום ריק לחתימה (חסרה חתימתו של הפרנס פייס מיינברנהיים). כל החותמים כיהנו כשמאים (ראה דף י', ע"א).

ונא' זעליגמן בינגא ³⁹

יחיאל אונשבך ⁴⁰

שאול בנימן גונציהויזן ⁴²

אלחנן בר יששכר יעקב זצ"ל ⁴⁸

יצחק בן הר"ר יעקב הלוי זצ"ל ⁵⁰

מאיר טלמעסינגי ⁶⁸

י"ב ע"א באשר שנעשה בהתוועדות המדינה ביום ו' ד' תמוז תע"ל ³⁴⁸ שאנחנו חתומי מטה זאלין החשבונ' מן שמשון ש"ץ דמדינה ³⁸⁹ אפ נעמין, זא וואל קבלות אלש הוצאו' וועלכי ער בשביל בני מדינה שי' איין נעמט אונ' אויז גיבט, לכן באנו לכאן אונשבוך זאלכי חשבונ' צו דורך זוכין אונ' אין ריכטיקייט ברענגין, ומצאנו דאז מן תשרי תע"ז עד עתה זיינין אויז גשלאגין וואריין ב' נתינו' וחצי, היינו נתינה במלוא (ו) [ה] תשרי תע"ז, וחצי נתינה טבת תע"ז, ואח"כ נתינה במלוא (ו) [ה] ניסן תע"ז, טוגנין ס"ה ³⁵⁰ שתי נתינו' וחצי הנ"ל תשעה אלפי' ארבע מאות ששה ושבעי' זה' שמנה צ"ל שלשה פשיטי' ³⁵¹ לויט פנקס המדינה' גם אויז י"ג סוסי' גליזט ווארדין ³⁵² ג' חשון תע"ז ³⁵³ שני מאר' תשעה וששים זה'. וגם פון אלטי רעשטנטין לויט חשבונ' ער איין גינזמן שמנה ועשרים זה' שלשה צ"ל שני פשיטי', עולה ס"ה דס"ה קבלתו תשעה אלפי' שבע (ה) מאר' ושלשה ושבעי' זה' ריינש שנים עשר צלמר א' פשוט, נגד [זה] ער ווידר אויז געבין אל"א ³⁵⁴ בשביל בני מדינה לויט חשבונ' בפרוטרוט, וועלכן חשבן זא וואל מאלופי' פרנסי' מדינה אלש מאתנו ח"מ וואל דורך זוכט ווארדין מתחילה ועד סופו, טוגנין ס"ה הוצאתו שמונה אלפי' וארבע מאר' ושמונה עשר זה' שמונה ועשרים צלמר, אונ' ווייזט אך ליקוויט ³⁵⁵ בחשבונ', דש אימי אפ גיצוגין ווארדין מן שני נתינו' וחצי הנ"ל ה' מאר' ל"ג זה' מ"ץ ³⁵⁶ ג"פ ³⁵⁷. אונ' אן רעשטנטין גיבט ער צו רוק לויט רשימה בפרוטרוט מי ומי המה החיובי' שש (ה) מאר' וששה ושלושי' זה' שנים עשר צלמר ג"פ, עולה ס"ה הוצאתו אונ' אפ צוק אונ' רעשטנטין תשעה אלפי' חמש (ה) מאר' שמנה ושמוני' זה' ואחד ועשרים צ"ל

350. סך הכל.

351. פסניג.

352. אע"פ שע"י תשלום מעות הסוסים היו צריכים להיות פטורים מחובת ההלפת הסוסים (והדבר אושר גם ב"15.8.1696, אמ"ג, Rep. 165a, No. 1743, f. 16; אכת"י, HM 2668).

ראה הע' 342 לעיל.

353. 19.10.1716.

354. אחת לאחת, ע"פ קה' ז', כ"ז.

355. liquid.

356. 40 צלמר.

357. 3 פשיטים.

שני פשיטי, נמצא טוט קבלתו יותר מהוצאתו מאה ושמוני' וארבע זה' חמישי' צלמר ג'פ, וועלכי מאה ושמוני' וארבע זה' וחמישי' צלמר ג'פ כמר שמשון ש"ץ לטוב' בני מדינה אן גהעריגי אורטן נגד קוויטונג אויו צו צלין שולדיג. אונ' זא הימיט חשבון הנ"ל מן ד' תמוז תע"ה עד הנה יושט אונ' ריכטיג אונ' קראפט דיז בחזקת בני מדינה שי' קוויטירט, ואין לנו או שאר בני מדינה שום טענה או תביעה עליו מחמת גבוי' המער' הנ"ל, חוץ³⁵⁸ קפ"ד זה' וחמישי' צ"ל ג'פ דו ער שולדיג איזט וידרום בשביל בני מדינה כנ"ל צו צלין יהי' מה שיהי' ³⁵⁸, רק הוא פטור ומסולק מחשבונ' הנ"ל וי"א וב"כ בסילוק גמור בכא"ה ³⁵⁹, ולאות אמת באנו על החתום זה היום י' ב' תמוז תע"ז לפ"ק ³⁶⁰ פה אנשבוך, וחריר' אדונינו השררה יר"ה אין גרינגשטן ניקשן איין גגריפין.

זעקלי גונציהויזן ³⁸

יצחק בהר"ר יעקב הלוי זצ"ל ⁵⁰

י"ג ע"א בהתוועד' אלופי' פרנסי' וטובי' ויחידי סגולה ובראשם אב"ד מדינה שי' ³¹⁰ איזט מן שמשון ש"ץ ³⁵⁹, ווייל מן ב' תמוז תע"ז לפ"ק ³⁶⁰ עד הנה קיין חשבון אב גינומין וואריין, זא הוט שמשון ש"ץ הנ"ל חשבונ' בפני המתוועדי', היום הזה הנרשם למטה בפרוטרוט פאר גוויזין, אלזו הוט זיך ביפונדין דש אויף גהובין זיין ווארדין ב' נתינ' וחצי, דהיינו תשרי תע"ח נתינה ל"ח מאר' נ"ד זה' נ"ג צלמר, אדר תע"ח חצי נתינה י"ז מאר' ט"ז זה' ז"ץ וחצי ³⁶¹, ניסן נתינה ל"ה מאר' צ"ח זה' מא"ץ וחצי ³⁶², ועוד הוט שמשון איין גינומין מן רעשטנטין ישיני' צ"ח זה' ר"א ³⁶³ ג"פ ³⁵⁷, ועוד מחמת סוסי' געלט ב' מאר' שבעי' זה' למ"ד צלמר, ועוד איזט אויף גינומין וואריין קאפיטלי' ³⁶⁴ אצל הערין הוף ראט שעמיל ³⁶⁵ ב' מאר' זה', טוט אלזו ס"ה קבלה של שמשון מן ב' תמוז הנ"ל עד היום הזה עשרת אלפי' קמ"ג זהובי' מ"א צלמר שני פשיטי ³⁶⁶. נגד זה הוט שמשון ווידר אויו געבין,

358. העיגולים, הנמצאים על המלים "חוץ" ו"רק", באים כנראה במקום סוגריים, שיקיפו את המשפט "חוץ . . . שיהי'".

359. בכל אופן המועיל.

360. 11.6.1717.

361. 7½ צלמר. 362. 41½ צלמר.

363. 21 צלמר (ה"צ" נשמטה).

364. Capitalien, מלוות.

365. Hofrat Johann Conrad Schemel מופיע ברשימה (ללא תאריך) של פקידים, המקבלים מתנות לשנה החדשה (9 זה', אכת"י N 1/10 f. 11v). ב" 2.11.1723 הוא חותם על פקודה (אמ"נ, Rep. 165a, Nr. 1741 מס' 237; אכת"י, HM 2666).

366. הס"ה של סעיפי ההכנסה שנרשמו לעיל הוא רק 9789.33.3 זה' — ז"א הפרש של 354.7.3 זה' לעומת הס"ה המופיע בטכסט: 10143.41.2 זה'.

בחזקת בני מדינה שי, לויט רשימה בפרוטרוט על ששה דפי' וועלכש מן המתוועדי הנ"ל וואל דורך זעהין אונ' גיחשבת וואריק, דו זאלכי בשביל בני מדינה זייני ³⁶⁷ אויז געבין וואריק, ועולי' סך הכל ח' אלפי' תרד"ט זהובי' מ"ט צלמר, ועוד גיבט שמשון ווידר לבני מדינה רעשטנטין מן נתינר הנ"ל אונ' וואז אפ גיצוגין זיין ווארין לויט ראשטנטין ביכלי ³⁶⁸ בפרוטרוט, סך אלף וארבע מאות ותשעי' זה' מח"ץ ³⁶⁹, נמצא לפי הנ"ל טוט קבלתו יותר מהוצאתו ר"ג זהובי' ד' צלמר, וועלכי ר"ג זה' ד' צלמר ער קיניפטיג הין פר חשבנין מוז וואו זאלכי הין גיברויכט וועריק, אונ' זא הימיט חשבון הנ"ל מן תמוז תע"ז ³⁷⁰ עד היר' הזה יושט אונ' ריכטיג, אונ' קראפט דיזוז בחזקת בני מדינה קוויטירט, ואין לנו או שאר בני מדינה שום טענה או תביעה על שמשון הנ"ל מ' גביי' המעו' הנ"ל וכמו כן מן הוצאו' הנ"ל חוץ מן ר"ג זהובי' ד' צלמר כנ"ל דש שמשון נאך בידו הוט כנ"ל, ומהיר' הוא פטור ומסולק בסילוק גמור מכל גביי' והוצא' וחשבונ' כנ"ל בכל אופן המועיל מכל בני מדינה, ולאות אמת באנו בחזקת כל בני מדינה שי' על החתום פה אונשבוך יו' ה' ר"א מנחם תעח"ל ³⁷¹, אונ' אין אלי' בחרי' אדונינו שררה יר"ה ניקש איין גריפן זעקלי גונציהויזן ³⁸

372 .

יצחק בן הר"ר יעקב הלוי זצ"ל ⁵⁰
יהודא ליב בן מאיר סג"ל זצ"ל ⁴⁹

י"ד ע"א מאחר דאש בני מדינה י"ץ דיא פילמאהליגי ערפאהרונג גאיזרט אונד גפונדן, דש ביז הערא בייא פאר גפונדנין צוואות זוא בייא עזבונים פאר- גקומין, פיל פעלטיג אהן ניטיגי איין רידיקייטין ³⁷³ ענד(נ)שטאנדין, וואודורך ניכט נור פילי אהן שטטהאפטי ³⁷⁴ משפטים הוצאו' אונד ווייט לויפיגקייט פאר גוואלטט, זונדרן אויך דיא צוואה מאנכס מאהל זוא גאר צערניכטיגט ³⁷⁵ אונד גענדרט ווארדן. אום אבר דיזין פונקטין של הצוואות

.367 (seien =) seinen .

.Restantenbüchlein .368

.369 48 צלמר.

.370 שתי מלים מעל לשורה.

.371 18.8.1718.

.372 שלשה מקומות ריקים לחתימות.

.373 Einredigkeiten, ערעורים.

.374 unstatthafte.

.375 zernichtigt, נשלל תפסה.

אין איין אורדונג ³⁷⁶ אונד ריכטיגן שטאנד צו ועצין, איזט מן התועוד' דבני מדינה י"ץ בריצוי כולם ובהסכמת אחת דער ווירקליכי תיקון של בני מדינה י"ץ אונד שלוש פאר אב פאסט ³⁷⁷ ווארדן, דאש וואן קינפטיגהין, נחי' ולא נמות³⁷⁸, בייא עזבונים אייני צוואה מן הנעדר זיך פאר פינדן זולטי, עש זייאי דש זולכי צוואה מן הנעדר זעלבשטיין גשריבן, אויך אוב עדים מיט הירונדר אונטר שריבן זינד אדר ניכט, עש מעג אויך הצוואה אין וואש קאנצעפט עש זיין מאג גשריבן זיין, הצוואה מעגי מושלש ביד אחר זיין אדר ניכט, וואן נור הצוואה מן הנעדר זעלבשטיין אונטר שריבן איזט, דיזי צוואה אלצייט אוהן דישפוטירליך בכל תוקף ועוז גהלטין ווירטן מוזטי, דש פון זעמטליכי יורשי' אדר ערבס אינדרעסענדן ³⁷⁹, דיא מינטשטי ³⁸⁰ דישפוט צו מאכין ניכט בפוגט זיין זאלין, פיל ווינגר דש דיא יורשי' בייא קיינין גריכט הן בדא"ה והן בד"י ³⁸¹ גהערט ווירטן זאלין, זונדרן כדי לקיים דברי המת ³⁸², וואן זולכי צוואה נור מן הנעדר ³⁸³ גשריבן איזט, בכל מילי שטריקטא ³⁸⁴ נאך גלעבט אונד גהלטין ווירטן מוז — וכל הנ"ל נעשה בכל תוקף כאלו נעשה בחרם (?) ³⁸⁵ חשוב, ולחיוק הענין באנו על החתום יום ד' ב' סיון תקל"א ³⁸⁶ באנשבך —

וזאת לדעת וואן אבר הצוואה מן הנעדר ניט אייגנהענדיג גשריבן, זונדרן נור אונטרשריבן, זוא דאן מוזין עם עדים כשירים מיט אונטר שריבן ווירטן, נעשה יום הנ"ל פה הנ"ל
הקטן ליב גונציהויון ³⁸⁷

376. Ordnung.
378. בר' מ"ב, ג'.
379. Erbesinteressenten.
380. mindeste.
381. הן בדיני אומות העולם והן בדיני ישראל.
382. תעב' כ"א, ע"א; גיט' י"ד, ע"ב; ט"ז, ע"א; כת' ס"ט, ע"ב.
383. המלה "אונטר" מחוקה.
384. stricte.
385. המלה אינה ברורה. אחרי "חרם" היה צריך לבא "חמור". אפשרות אחרת היא, שהסופר התכוון לכתוב "בבית דין חשוב", והמלה "בית" נשמטה.
386. 15.5.1771.
387. הוא Cabinets Factor Löw Amson (אכת"י, N 1/6, f. 138r), בנו של אנשל בר קלוני-מוס (קלמר) עלינגר מגונצנהויון (ע"י הע' 56 לעיל). ב-1741 הוא חותם על תקנות הח"ק של גונצנהויון (אכת"י, N 11/82, דף ה', ע"א); ב-1745 הוא חותם בין פרנסי וטובי המדינה (ראה נספחים מס' 10/11); ב-1764 הוא משמש גובה מדינה (אמ"ג, Rep. 165a, Nr. 1744, מס' 164; אכת"י, HM 2669B). — הסיבה שעל התקנה לא חתום האב"ד היא, שר' יהושע העשל בן ר' משה אהרן יחזקאל לבוב (שנתמנה ב-7.1.1749, אכת"י, N 1/6, f. 12r) נפטר בכ"ז טבת תקל"א (ע"י M. Horowitz, Die Familie Lwów, MGWJ (LXXII) (1928), S. 488/491; ויינברג, שם, עמ' 182), ור' אהרן בן ר' משה טרם בא במקומו. בהתאם לכך צריך לתקן את התאריכים אצל הגלה, עמ' 125.

- הק' הירש ב"ה שמשון³⁸⁸ הק' אליעזר לאזי בן כ' משה א"ב ז"ל³⁸²
 ליב דעסויא³⁸⁹ הק' לוי בן כ"ה שמואל סג"ל מטיטנה³⁹³
 הק' פייטל בן המונח[!] יהושע ז"ל הק' זוסמן בלא"א המנוח הרר יצחק
 הק' אלי' בער ב"ה אייזק ז"ל משוואבך³⁹⁰ ברילין זצ"ל הכ"ם[³⁹⁴]
 הק' אליעזר לאזי בן כ' חונה אנשבך הק' זלמן כהר"ר[!] יחיאל זבולון ז"ל³⁸⁵
 ז"ל³⁹¹

388. Hirsch Samson בגונצנהויזן (אכת"י, N 1/6, f. 138r). פרנס מדינה. ב-1755 חותם ראשון (N 1/7, f. 10r). כנראה אחיו של יחיאל מיכל בר שמשון גונצנהויזן (הע' 439 להלן, שם ראה גם על אביו). ב-1741 הוא חותם בפנקס הח"ק של גונצנהויזן: "נפתלי המכונה הירש בר שמשון שלי"ט מגונצנהויזן" (N 11/82, דף ה', ע"א).
389. יהודי החצר (Resident) Löw Dessauer מאופנהיים. נולד ב-1696 ונפטר ב-1776/77. ביריד לייפציג רשום ש-Loeb (Levi) Hirsch Dessau בא מאנסבך בשנים 26-1725, 1729, 1732-33, 1753 (פרוידנטל, שם, עמ' 29) ומאופנהיים בשנים 1731, 39-1736, 1740 ו-1472 (שם, עמ' 211). ב-1744 קבל חסות לעיר אנסבך וב-1745 חותם בין הפרנסים והטובים (ראה נספחים מס' 10/11). בנו אהרן, המוזכר כפרנס מדינה ב-1790 (אמ"נ, Reg. Abgabe, 36 Judensachen, 1932, דר"ח יום הועד Lit.H., 1812; אכת"י, HM 2673), נשא ב-1759 את בתו של הרוידינט יצחק נתן (ר' הע' 436 להלן). עי- Ernst v. Bressendorf, Die Familie Dessauer, Ältere Genealogie u. Seitenlinien des Geschlechtes (אינ/1707).
390. Elias Baer Isaac, בנו של יצחק אייזיק בן נתן שמעון שוואבך (ראה הע' 436 להלן). הוא חותם עוד כפרנס המדינה ב-1790 (אמ"נ, שם). אשתו פראדכה, בתו של הפרנס יוסף האמל בפרנקפורט דמיין, נפטרה ב-1770 (עי' ויינברג, עמ' 220, מס' 12). חתנו היה ר' נח חיים צבי ברלין (עי' JJLG III, S. 233/34).
391. Lazarus Elkan Würzburger, נקרא ר' לאוי ווערצבורג (אכת"י, GA, S 77/2). נזכר כפרנס מדינה בשנים 1775 (במקום שלישי), 1782 (במקום ראשון), 1789 (שם נקרא (El. Laz. W., 1799) — אז הודח עם יתר הפרנסים ונתמנתה ועדה זמנית של ג' אנשים (אכת"י, N 1/7, f. 10r, 81r, 130; אמ"נ, Rep. 215/17, No. 334; אכת"י, HM 2670 A; GA II, 456). ב-1739 בא ליריד לייפציג כ"משרתו" של מיכל סימון (יחיאל פרעסבור-גר); ראה פרוידנטל, שם, עמ' 30.
392. Lazar Moyses חותם ב-1782 כפרנס מדינה (אכת"י, N 1/7, f. 81r). אולי בנו של פרנס המדינה משה בר אליעזר (Moyses Lazarus) באנסבך, 1745 (ראה נספחים 10/11, הע' 434 להלן), ונכדו של לאזי אנסבך (הע' 60 לעיל).
393. Levi Samuel von Dittenheim. נזכר כפרנס מדינה ב-1791 (אמ"נ, ראה הע' 389) וכפרנס גליל ואשרטרידינגן ב-1802 — אחרי הצמדת פרנסי המדינה לגלילות (Kreise) ב-1798 (אמ"נ, הע' 391). בנו נתן לוי, היה פרנס הגליל שם 1808—1812, ובן אחר, שמואל לוי, מ-1812 ואילך (אמ"נ, הע' 389).
394. הריני כפרת משכבו. קיד' ל"א, ע"ב. כנראה בנו של ר' יצחק איצק בן מהור"ר וולף הנקרא שמעון משה ברילין, פרנס המדינה ופרנס קהילת שוואבך, שנפטר בכ"ו טבת של אותה שנה תקל"א (ויינברג, עמ' 229). Sussman Isaac Brüll חותם ב-1782 כפרנס מדינה אכת"י, N1/7, f. 81r. עד כאן טור החתימות הימני.
395. בנו של פרנס המדינה יחיאל זבולון בן מהור"ר בנימין בן יחיאל אברהם בטאלמסינגן (עי' הע' 419 להלן). מכאן טור החתימות השמאלי.

נתן בן הר"ר אלחנן יעקב ז"ל	הק' בנימן בלא"א המנוח
מקריילסהי ³⁹⁶	הר"ר יהודא ז"ל מה"פ ³⁹⁹
הק' שמעון בלא"א הר"ר זנוויל זצ"ל ³⁹⁷	הקטן יעקב בר צבי זצ"ל
הקטן הירש בלא"א אברהם סג"ל	מאוברן ברייט ⁴⁰⁰
מפ"וו ³⁹⁸	הקטן יצחק זעקל בן כהרר יעקב זצ"ל
	מוינשבך ⁴⁰¹

396. פרנס הקהילה בקריילסהיים. נפטר ב־1782. בנו של פרנס המדינה אלחנן הנליין (עי' הע' 43 לעיל).

397. כנראה בנו של פרנס המדינה זנוויל שמואל בן שמעון מלויטרסהויון, החותם ב־1745 (נספח־חיים 10/11, הע' 437).

398. מפויכטוואנגן. Hirsch Abraham, פרנס בפויכטוואנגן 1773 (N 1/6, f. 125r). אביו כנראה הוא אברהם פ"וו, החותם בין יחידי הסגולה ב־1745 (נספח מס' 11, הע' 461 להלן) וסבו אולי הירש סג"ל בפ"וו ב־1696 (הע' 258 לעיל).

399. Hengstfeld (עכשיו במדינת וירטמברג), או Hohenfeld (הנלה, עמ' 191) במדינת אנסבך. יתכן גם הייצפעלד (הידינגספלד במדינת וירצבורג).

400. Koppel Hirsch. Obernbreit חותם ב־1782 כפרנס מדינה (אכת"י, N 1/7, f. 81r). אביו, הירש אוברנברייט, חותם ב־1745 בין יחידי הסגולה (ראה נספח מס' 11, הע' 463). Windsbach. 401

נספחים

1

(להערות מס' 71, 76 ו-97)

15
25—1676, נובמבר

מתן חסות למארכס מודל מאלינגן ולבנו יצחק — מכיוון שאביו אנשל רוצה למסור לו, בגלל זקנתו, את עסקו וביתו — תמורת מס שנתי של שלשתם בסך 120 ר"ט. "בני המדינה" אינם רשאים לתבוע מהם מסים והם משוחררים מהם כליל. ע"י הגלה, עמ' 107. העתק: ארכיון העיר אנסבך, Am 678, foli 89v—90r. התעודה מתפרסמת ברשותו האדיבה של ארכיון העיר אנסבך.

Demnach Bey Sr. HochFürst. Durch. unserm gnädigsten Herrn *Amson*⁴⁰² Schuz Verwandter Jud von Onolzbach unterthänigst anbracht, welcher Gestalt Bey hohem Alter, und Bekannten unvermögen, auch weilen un-
längst sein Eheweib gestorben, er seinen Sohn Marx Model Juden von Ellingen⁷¹, welcher ihne zu sich zu nehmen und zu versorgen gewillet, seine Handlung sambt der Behausung abzutretten, und zu übergeben vorhabens. Dannenhero daß neben Ihme *Amson* besagter sein Sohn Marx Model, und auch deßen Sohn *Isaac*⁷⁶ in gnädigsten Schutz und Schirm uff, und an, und von ihnen jähr. hundert und zwanzig Rthlr. vor alle und jede Beschwerdten, wie die nahmen haben, genommen werden, Sie auch in Fried und Ruhe leben und gemeine Judenschafft einige Anlag an selbe zu fordern nit macht haben, sondern sie davon gänz. Befreyet Bleiben mögen, gehorsambst gebetten; Alß haben Hochstgedacht Sr. HochFürst. Durch. hierin gnedgst. gewilliget und ihme dieses unter dero eigenhändi-
gen *subscription* zuzustellen Bevohlen.
Signatum Drießdorff, den 15n. 9br: 1676.

Johann Friederich MzB.

402. אנשל אשר בן יצחק יעקב, אביו של מארכס מודל. היה פרנס ושתדלן במדינת אנסבך למעלה משלשים שנה ונפטר בשנת 1678 (ראה נספח מס' 2; ויינברג, עמ' 236/39 על משפחת מודל).

2

(להערה מס' 98)

1678, דצמבר 24

1679, ינואר 3

מתן חסות וזכות ישיבה באנסבך לילד נוסף של מארכס מודל (אחרי שיתחתן), במקום אביו שנפטר, תמורת מס שנתי בסך 100 ר"ט לדוכס, 20 ר"ט לעיר ו־ר"ט ל"בני המדינה".

העתק: ארכיון העיר אנסבך, Am 678, fol. 89.

התעודה מתפרסמת ברשותו האדיבה של ארכיון העיר אנסבך.

Demnach Sr. HochFürst. Durch. vnsern Gnädigsten Herrn etc. dero Schuz Verwandter Jud allhier, Marx Model⁷¹, unterthänigst zu vernehmen gegeben, wie durch absterben seines Vatters, Ambsons⁴⁰², das, seinetwegen gereichte alljähr. Schuzgeld, nunmehr erloschen, und dabey gehorsambst gebetten, und sich dahin erbotten, daß, wofern, vorhöchstermelt Sr: HochFürst. Durch. Jhme die besondere Gnad erweisen, und an stadt seines abgelebten Vatters, noch eines seiner Kinder, Sohn, und Tochter, nach deßen künfftigen Verheyrathung, allhier in Onolzbach zu wohnen gnädigst erlauben, und in dero HochFürst. Schuz auff und annehmen würden, Er hingegen mit dem Bißanhero gereichten jähr. Schutz geld und andern, nemb. *Ein hundert Reichsthaler* für Sr. Hochfürst. Durch. zwanzig Rthlr. auff's Rathhauß, und zwanzig Rthlr. zu gemeiner Judenschafft, noch ferners *continüiren* wolle. Alß haben offthöchstermelt Sr. Hochfürst. Durch. dieses sein unterthänigstes *offertum* in Gnaden angenommen, und hingegen deßen, seiner Kinder wegen gethanes gehorsamstes Bitten hiemit und in Crafft diß, gnädigst Bewilliget, und ihme gegenwärtiges unter dero aigen händigen HochFürst. *subscription*, hierüber zustellen laßen, *Signatum* Onolzbach, den 24n. Xbris, anno 1678.

Johann Friederich MzB./.

א 3

(להערה מס' 121)

אפריל 24
מאי 4 1685

פריבילגיה המרשה ליהודים לקחת ריבית גבוהה מהמותר מהלוואות שאינן עולות על 40—50 ר"ט אם הלווה מסכים לכך מרצונו החפשי — אע"פ שבכתבי החסות נאסר הדבר במפורש.

מקור: אכת"י, ארכיון קהילת אנסבך, אוסף הדקרטים, כרך א'; N 1/4, fol. 85. חתימת ידו של הדוכס. חותם השעוה ומכסה הניר שעליו, נפלו. — רישום על גבי הדף האחורי (fol. 91v): שבעציאל דעקרעט פן ריבית. ע"י הנלה, עמ' 68.

Von Gottes gnaden, Wir Johann Fridrich, Marggraff zu Brandenburg, zu Magdeburg, in Preußen, Stettin, Pommern, der Casßuben und Wenden, auch in Schlesien, zu Crosßen und Jägerndorff Herzog, Burggraff zu Nürnberg, Fürst zu Halberstatt, Minden und Camin, Urkunden und bekennen hiermit vor Unß, und unsere Nachkommen, Daß Wir unserer sämptlichen Judtenschafft, in unseren Stätt und Ämbtern, aus gewissen Ursachen, sonderlich weilen sie unseren Unterthanen, öffters mit geringen — nur uff etliche tag — oder Wochenlang stehend bliebenen anleyhen, in ihren zugestandenen anliegenheiten, Nützlichem Vorschub gethan, Die *Special*-gnaden gegeben, thun auch solches, in Crafft diß, daß obwohln in eines jeden *Special*-Schutzbrieff *expresßé* versehen, Daß Sie vor sich und die jhrigen in Handlungen und außleyhen, mehrers nicht dann Landläuffigen Zinnß nehmen sollen. Wir jedoch durch dieses ihnen zugelassen, Daß Sie dasjenige, was ihre Schuldner in geringen Posten, ihnen freywillig versprochen, sofern die *Hauptsumm* nicht über 40: oder höchstens 50 Rthler: betrifft, ein ziehen mögen, Jedoch sollen Sie darbey möglichst verhüten, Daß es zu keiner Clag komme, im fall aber ja Klagen und strittigkeiten darauff entstehen würdten, sollen Sie mit denen rechtmäßig Caedirten⁴⁰³ die Handlungen vor unseren Rathstuben und Ämbtern, wohin die Klägere gehörig, denen Rechten und unsere Verordnung gemees, dergestallt einrichten, daß die Schuldtnr ihre von denen Judten angenommenen Zinnßeggelter und Schuldten, sambt denen richtig *accor*-*dirt*en *intereß*en, denenselben sobalden wider [!] abledigen, oder darmit

403. בהעתק של דקרט זה (אכת"י, N 1/4, f. 89v) כתוב Patent במקום caedirten.

die Unterthanen mit baarer außzahlung nicht untüchtig gemacht würdten, denenselben mit 5. oder Höchstens 6. *pro cento*, von Dato der Clag an, weiters verzinnßen, und die Beambten hierzu behülffig seyn sollen; allermaßen Wir dann in diesem *Punct*, umb sonderbarer Ursachen willen, ihnen die Unß gehörige Straff wißentlich *remittiren* — Was hingegen über 40. oder 50. Rthlr: betrifft das solle bey denen Reichs-satzungen und landläuffigen *Intereßen* allerdings verbleiben, und zu solchem ende, wegen dieses letztern *Puncts*, uff befinden, weiters an die Ämbter *rescribirt*⁴⁰⁴ werden. *Signatum* Onolzbach, unter unserer aygenhändigen *subscription* und vorgedrucktem *Secret*-Jnsigel, den 24n. *Aprilis*, anno 1685.

Johann Friderich MzB.

L S

ב 3

(להערה מס' 405)

אפריל 28
מאי 8 1685

תוספת לדקרט מ־24 באפריל: א) בטול הקנס על עברות בעבר, ב) אם אין הלווה רוצה להמשיך לשלם ריבית גבוהה מן המקובל, עליו לשלם 5%—6% מיום תביעתו ולסלק את הקרן והריבית תוך רבע או חצי שנה.

מקור: אכת"י, ארכיון קהילת אנשבך, אוסף הדקרטים, כרך א', fol. 96r, N 1/4. התימת ידו של הדוכס. חותם שצוה תחת מכסה ניר.

Se. HochFürst: Durchlt: unßer gnädigster Herr, *declariren* das Dero Judtenschafft *in puncto* der Zinnßreich: und Handlung, *sub dato* 24n. *hujus* erteilte *Decret* dahin, daß auch wegen des *praeteriti* die herrschafftliche Straff aus sonderbaren ursachen *remittirt* und nachgelassen: jngleichen daß die jenigen Schuldten so von *dato* der Klag an, mit Fünff oder höchstens Sechs *pro cento* zu verzinnßen, wofern die *Creditores* solche nicht selbstn freywillig länger stehend lasßen wollen, wie es ohne deme herkommens, nach beschehener Klag oder uffkündigung, innerhalb eines viertel- oder halben Jahrs, denen *Creditoren*, die *Hauptsumm*, sambt denen nach *proportion* verfallenen *Intereßen*, wider [!] abgetragen: und ihnen auch dißfalls durch die Beambten Hülff ge-

leystet: im überigen aber es bey obgemeldten HochFürst: *Decret* allerdings gelassen werden solle. *Signatum* Onolzbach, unter obhöchsterannt Sr. HochFürst: Durchlt: unseres gnädigsten Herrn aygenhändigen *subscription* und vorgetrucktem *Secret*-Insigel, den 28n. *Aprilis*, anno 1685.

Johann Friderich MzB.

LS

4

(להערה מס' 122)

1705, מרץ 6

החוקה ליהודים של מארקגראף וילהלם פרידריך, סעיף ב': אשור לגביית ריבית גבוהה מן המותר מהלוואות עד 50 ר"ט — תוך מספר הגבלות, ובעיקר, שהריבית לא תעלה על פפניג אחד מזהוב לשבוע במשך שנה, אח"כ תחול הריבית החוקית הרגילה; אך במקרה ואין הלווה יכול או רוצה לשלם מתוך אונס — רשאי היהודי לקחת ריבית בשעור של 6% במשך שנה נוספת. שני הצדדים חייבים, לבטחונם הם, להודיע על עסקות אלה למשרדי השלטון ולקבל אשור בכתב.

דפוס מ-1.10.1705 עם הודעה לפקידים על חוקף חוקת היהודים החדשה: אכת"י, ארכיון קהילת אנסבך, N 1/9 fol. 19r,v (שם), N 1/5, fol. 29r—30v, סמול ישן: 27r—30v, נמצא העתק בכ"י).

II. Die vormalis erlaubte- und bißher mißbrauchte Zinßnehmung / über das Land-übliche- und Reichs-*Constitutions*-mäßige *Quantum*, von geringen — und nicht über vierzig oder funffzig Thaler anlauffenden *Capitalien* / wollen Wir / auf nachgesetzte Maaß / *concediret* und *restringiret* haben / daß

(1.) das *Capital*, an lauter baarem Geld / zu Abtragung Herrschaftlicher Schuldigkeit / oder Beförderung andern augenscheinlichen Nutzens / vorgeliehen / und deme (2.) keine Waaren beygeschlagen / auch (3.) bey einem Schuldner nur ein solches *Capital* gemachet / zumaln aber mehr nicht als (4.) Ein Pfenning Zinß / vom Gulden / wochentlich — und solcher länger nicht als ein Jahr lang genommen werde: Wann aber das *Capital* über ein Jahr stehen bliebe / solle der *creditirende* Jud / nach Ausgang des Jahrs / so von Zeit des dargezehlten Geldes anzurechnen / entweder landläüffige gewöhnliche Christen-Zinse nehmen / oder / wann der schuldige Christ das aufgekündete *Capital* nicht zahlen wolte / oder könte / ihne den *Debitorem*

vor Amt / oder seiner ordentlichen ersten *Instanz*, behörig zu verklagen / und also in *morâ* zu *constituiren* / schuldig seyn / auch solcher *Debitor*, in *Liquiden-Sachen* / zu Abtragung des *Capitals* und Zinses angehalten werden; es sey dann / daß der Schuldner / aus einig-zugestossenen kundbaren Unglück / als Feuer-Schaden an Gebäuen / Wetterschlag an denen Feld-Früchten / nahmhaftten Mißwachs und Viehesterben etc. die gemachte Schuld nicht abführen könnte / auf welchen Fall der darleyhende Jud das *Capital* noch ein Jahr / gegen Reichung 6. *per Cento*, dem *Debitori* zu lassen / gehalten seyn solle. (5.) Sollen alle solche Anlehen / beydes von dem *Creditore* und dem *Debitor*, mit der *causâ debendi*, und der *quantitate* der *stipulierten* Zinse / vor dem Amt in *loco Contractus*, zu dessen *Protocollirung* / und Ertheilung schriftlich-förmlichen *Consensus*, zu beyder Theile Sicherheit / und Abwendung aller *Circumventionen* / angezeigt / und von Anlehen unterhalb Fünffzig Gulden mehr nicht als Fünffzehen Kreuzer / von *Capitalien* aber die Fünffzig Gulden / und darüber / in einer *Summa* betragen / Dreyssig Kreuzer / durchgehends gereicht und genommen / auch / bey Vermeidung der *Confiscation*, und weiterer Straffe / keinem vorberührter *Puncten* von ihnen entgegen gehandelt / noch von allen andern über Fünffzig Thaler ansteigenden Vorlehen das geringste über obgedachte Landübliche Zinse / an so genannten *Present-* und *Recompens-Geldern* / Getraid / Viehe und dergleichen / bedungen oder zugelassen werden.

5

(להערה מס' 21)

1710, נובמבר 4

לאור תלונות הפרנס הראשי אלחנן פרנקל ויתר הפרנסים, שמרבית היהודים לא שלמו את מסייהם לשלטונות, ופרט שזה 6 שנים לא התקיים יום ועד בלהרברג, שהיו רגילים לקיימו כל 3 או 4 שנים, מצווה הדוכס על היהודים להופיע ב־24 בנובמבר בלהרברג ליום הועד, ושלא יפגעו בטובת הדוכס, (בעיקר בענין חלוקת המס) וכן יצייתו לפרנס הראשי וליתר הפרנסים. הפקידים מצווים לעזור בהוצאה לפועל נגד הסרבנים.

דפוס (רוחב 41,5 ס"מ, אורך 34 ס"מ): אכת"י, ארכיון קהילת אנשברך, אוסף הדקרטים, כרך ב', 51 fol. N1/5, fol. 48.) חותם שעה תחת מכסה ניר.

Von Gottes Gnaden / Wir Wilhelm Friderich / Marggraff zu Brandenburg / Hertzog in Preussen / zu Magdeburg / Stettin / Pommern / der Cassuben und Wenden / zu Mecklenburg / auch in Schlesien und zu Crossen / Burggraff zu Nürnberg / Fürst zu Halberstadt / Minden / Camin / Wenden / Schwerin und Ratzeburg / Graff zu Hohenzollern und Schwerin / Herr der Lande Rostock und Stargard / etc.

Nachdeme Uns von Unsern Ober-Barnossen *Elkan Fränckeln*²⁸ und andern Vorstehern Unserer Judenschafft beschwerend angebracht worden / welchergestalten von denen mehrersten Unserer Schutzverwandten Juden die Herrschafft. Schuldigkeiten unabgetragen gelassen würden / und auch sonst ungehorsame Bezeugungen zu schulden kommen wären / denen Wir sowenig nachzusehen gemeinet seyn / um so mehr dermahlen / da in 6. Jahren zu Lehrberg keine Zusammenkunfft / die man sonst gemeinlichen alle 3. oder 4. Jahr auszuschreiben hergebracht / nöthig ist / auf den 24. dieß den *Termin* anzusetzen / und einen jeden seiner Schuldigkeit gnädigst und ernstlichen zu erinnern;

Als befehlen Wir hiermit an alle Unsere Ober- und Aemter auch Burgermeistere und Rath in Städten und Märckten hiermit alles Ernstes / daß alle und jede Unserer Schutzverwandter Juden vorbeschieden / und einem jeden insonderheit bey Straff und Vermeidung Unsererer [!] Ungnad auferladen werden solle / den 24. *hujus* in Lehrberg zur rechten frühen Tags-Zeit zu erscheinen / und an deme allen / was zu Abstattung Unserer Schuldigkeiten und Beförderung Unsers *Interesse* gereichlichen ist / keinen Fehler oder Mangel / worunter Wir absonderlichen die *Regulirung* deren Anlagen verstehen / zur Verantwortung kommen zu lassen / auch gegen Eingangs-besagtem Ober-Barnossen und andere Vorsteher sich nicht widersetzlichen zu bezeugen / sondern ebenfalls in andern dergleichen Vorfällen auf die erlassende *Citationes* sich willig einzufinden / und der Gebühr nach zuerweisen. Worinnen Wir keine Entschuldigungen / sie seyn dann erheblichen und erwiesen / oder sonst kundbar / auch mit einem zuverlässigen Amts-Bericht / deme das *Protocol* beyzufügen ist / begleitet / annehmen / sondern wieder [!] die ungehorsame und *morose* Zahlere Unserer Schuldigkeiten behörig verfahren lassen werden. Weßwegen Krafft dieß jedermännlichen vor Schaden und straff auch denen würcklichen *Executionen* die bey denen Ober- und Aemtern wieder [!] die Ungehorsame zu vollziehen sind / verwarnet / und darbey befohlen wird / dieß Unser Ausschreiben sobalden Ober-

und Aemtlichen zu *publiciren* / und demselben gehorsamtlich geleben zu lassen. *Signatum* unter hievorgedrucktem Unserm Fürstl. Canzley-Secret-Insiegel. Onolzbach den 4. *Novembris* 1710.

L S

6

(להערות מס' 188 ו-280)

1711, ספטמבר 7

חדוש הדקרט מ-28.4.1685 (נספח מס' 33) שע"י כך מבוטלת ועדת ואקרבראט. העתק מאושר (מיום 9.2.1712): אכת"י, ארכיון קהילת אנשברך, אוסף הדקרטים, כרך ב', 52r,v, fol. N 1/5, (ישן : 49 Fol.).
רישום על גבי הדף האחורי (fol. 53v):

praes : den 8ten

/ ווילהעלם פרידריך מ' / טיקרעט מדוכס ע"ה

Febr. 1712

/ בארטשי קומסייאן / אויף היבונג דער וואקר

Copia Decreti

/ פר בלייבן זאל מן / 1685.

Se. HochFürst. Dhlt. etc. unßer gndgstr. Fürst und Herr, *renoviren* und erneuern das — von dero Höchstseeligsten Herrn Vatters HochFürst. Dhlt. etc. dero Judenschafft, *in pto.* der Zinnß- Reich — und Handlung, *sub dato*, den 28ten Apr. 1685, ertheilte Gndgste *Decret*,⁴⁰⁵ also und dergestalt, daß auch wegen deß *praeteriti*, die Herrschafft. Straf, aus sonderbahren Ursachen, *remittirt*, und nachgelaßen, mithin die Wackherbarthische *Commission* völlig aufgehoben: jngleichen, daß diejenige Schulden, so von *dato* der Klage an, mit Fünff oder Höchstens Sechs *per Cento* zu verzinnßen, woferne die *Creditores* solche nicht selbstn freywillig länger stehen Laßen wollen, wie es ohnedem Herkommens, nach beschehener Klag, oder Aufkündigung, innerhalb eines Viertel oder Halben Jahrs, denen *Creditoren* die Haupt-Summa, sambt denen — nach *Proportion*, verfallenen *interessen*, wieder abgetragen: und Jhnen auch dißfalß durch die Beambten Hülf geleistet — im Übrigen aber, es bey obgemeldtem HochFürst. *Decret* allerdings gelaßen werden solle. *Signatum* unter Höchst ermeldt Sr. HochFürst. Dhlt. etc. aigenhändig Hohen Unterschrift. Wülzburg den 7ten 7bris. Anno 1711.

Wilhelm Friederich M:z:B:

Daß diese abschrift dem Hochfürst. *Original Decret* gleichlautend seye, wird mittelst hiernachgedrucktem Hochfürst. *Canzley Secret* Insiegel Beurkundet. Onolzbach d. 9n. *Feb.* 1712.

LS

7

(להערה מס' 307)

7, 1712, פברואר

שטר התחייבות של פרנסי המדינה לשלם לדוכס את היתרה בסך 9000 זה, שנשארו חייבים ע"ח הקנס המופחת בסך 20000 זה' (אחרי תשלום 11000 זה') תמורת בטול ועדת ואקרבארט וחיידוש הפריבילגיה מ-1685. 4000 זה' ישולמו ב-7.9.1713 ו-5000 זה' ב-7.9.1714.

העתק: אכת"י ארכיון קהילת אנסבך, אוסף הדקרטים, כרך ב, N 1/5, fol. 58r (ישן: 54r).

רישום בצד האחורי (fol. 58v): קאפיא פרנסי מדינה אדוני דוכס יר"ה געבן האט מחמ' ט' אלפי זהו' מדינה חייב איזט מחמ' וואקר בארטשי קאמיסיאן [בדיו אחרת]: בצלט.

ע"י הנלה, עמ' 69.

Copia.

Wir Endts unterschriebene Ober- und sämbtliche *Barnosen* und andere Vorsteher⁴⁰⁶ der Judenschaft in diesem Hochlöb: Fürstenthum, Uhrkunden und bekennen in Crafft diß, vor uns in solitum, daß wir an denen zwanzigtausend Gulden, welche wir Sr. HochFürstfl Dhlt. etc. unsserm gndgsten. Fürsten und Herrn etc. wohlwissent, wohlbedächtlich, auch mit Wissen und Willen der ganze gemeine Judenschaft versprochen haben, wegen dero hohe Gnade, die uns unsser allergnädigster Fürst und Herr gegeben haben, daß nicht nur die Wackherbarthische Commission durch einem gnädigsten *Decret* aufgehoben und die Straff *remedirt*, auch künftighin, die vorhero von *anno* 1685. gegeben HochFürst. *Privilegium* wider [!] auff's neu *renovirt* und verneuert haben, noch über die bereits bezahlte 11000 f. annoch 9000 f. rechtmessig schuldig verblieben, welche Neuntaussendt Gulden mir [!] obversprochenermassen, noch mahl versprechen dergestalt zu bezahlen an dero Sr. Hochfürst. Hochverordnete

406. רשימת הפרנסים אחרי השגויים מז' בחשון תע"ב (דף ט', ע"א לעיל).

Scatul in dem versprochenen *termin*, nemblich Viertausendt gulden künfftigen 7t. *Septembr.* 1713. und die übrige Restierende Fünfftausendt gulden den 7t. *Septembr.* 1714 uhngehindert auch ohne einige *exception* baar zu bezahlen; zu Uhrkundt diß Wahrheit haben wir sich eigenhändig unterschrieben und unsser gewöhnlich Bettschafft vorgetruckt, Onolzbach d. 7t. *Febr. Ao.* 1712.

- (LS) Elckan Fraenkhel,²⁸
- (LS) Jacob Levi von Feuchtwang,³⁵
- (LS) Model Neumarckher von Gunzenhausen,³⁶
- (LS) Isaac Säckhel zu Gunzenhausen³⁸
- (LS) Leser von Uffenheim³⁷
- (LS) Seligmann Jsaac³⁹
- (LS) Israel Löw⁴⁰
- (LS) Feißt Judt¹⁰⁹
- (LS) Benjamin von Gunzenhausen⁴²

.8

(להערה מס' 307)

תע"ב, אדר א', כ"ה
(1712, מרץ 3)

ב"ה

שטר פצוי ("ערבות קבלנות") לפרנסי המדינה על התחייבותם לשלם לדוכס סך 9000 זה' (נספח מס' 7) ולפקיד גבוה (כנראה פון ואקרבארט) סך 4000 זה'.

העתק (מכ"ט אדר א' תע"ב⁴²⁸): אכת"י, ארכיון קהילת אונשבך, "העתק מן בני מדינת תקנר פנקס", N 1/10, דף ז', ע"א (fol. 3v).

ב"ה

מודי אנחנו ח"מ בהודאה גמורה שרירה קיימא ונאמנה דלא כהשטאה ודלא בהשבעה ודלא למיהדר בי' מיומא דין ולעלם איך אמת גמור הוא ברור וצלול שאנחנו ח"מ חייבי בערבר קבלנו²⁵⁵ אחד לחבירו כמבואר להבא וזה יצא ראשונה. מאחר שאלופי וקציני פרנסי ומנהיגי המדינה ה"ה הר"ר יוקל³⁵ והר"ר מאדל³⁶ והר"ר זעקל³⁸, לאזי אופני³⁷ וזשליגמן³⁹ ור' יחיאל אונשבך⁴⁰ ור' פייס בערנום¹⁰⁹, בנימן גונציהויון⁴² נתנו לטוב' כ"י⁴⁰⁷ לאדונינו הדוכס יר"ה מסך תשעה אלפי זה'

ריינש 408. ועוד כ"י לאובר פקוד 409 מסך ארבע אלפי זה' ריינש בערבו קבלנר הנ"ל ועוד נתן ח"כ 410 לבעלי חובי אחרי, והמה פרנסי הנ"ל אינם (?) חייבי שום פרוטה להחובי הנ"ל בפני עצמם, רק הוא בשביל כל בני המדינה בשביל השחדר וואקר בארטיש קומיויאן 188 כידוע לכל באי שער עירינו, וכדומה דאש בני המדינה מעו' פון ניטן האבן גיהעט. כין [!] מודי' אנחנו בהודאה הנ"ל בחוקת כל בני המדינה, שאנחנו החתומי' מטה חייבי' עם כל בני המדינה לפצות מכל עורר וטוען, מכל נזק וגרם היוק שיגיע להם ע"י חובי' הנ"ל, הן לעצמ' או לב"כ וי"א 411, באופן שאם חלילה וחס' יגיע להן ע"י כפי"י שהוצרכו לשלם החובי' הנ"ל קודם שהוגבו המעו' מבני המדינה עפ"י הגביי' שיוגבו במדינה, הן כולו או מקצתו, הן לכולם או לא' מהן, יהי' באיזה אופן שיהי', מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, מחוייבי' אנחנו עם כל בני המדינה לפצות אותם ולהחזירי' מפרוטה ועד מאה מה שהוציאו בשבילנו, כי אנחנו יודעי' ב(י)ב[י]רור גמור בלי שום נדגוד ופקפוק בעולם, שהוציאו הכל לטוב' כל בני המדינה יצ"ו וב(ד) [פ]רדש הותנה מאתנו ח"מ בערבו קבלנר הנ"ל בחוקת כל בני המדינה אף להבא, כל מה שיתנו אלופי' פרנסי המדינה הנ"ל ח"כ או כ"י בערבות קבלנר הנ"ל אנחנו נותני' להם נאמ' 412 מפורש על בנ["]ה 413 בכל אופן המועיל, שיה(א) [י] נאמני' לומר שהוא בשביל כל בני המדינה יצ"ו, בדיבור הקל בלי שום אלה שבועה וג"ש 414 יקרי' [?] בעולם, לאומרי' שהוא בשביל כל בני המדינה יצ"ו, כי בטוחי' אנחנו בהם שאל יצא(ו) מידם דבר שאינו מתוקן ח"ו, רק מה שעשו ויעשו עוד להבא הו[א] בשביל טובת בני המדינה יצ"ו, ומחוייבי' אנחנו עם כל בני המדינה לפצות מכל עורר וטוען הנ"ל באופן יהי' היוק או גרם היוק להם באיזה אופן שיהי', הן במדינותינו או חוצה לה, באיזה (א) [מ]דינה שיהי', ש[י]גיע להם על בנ["]ה בשביל חובי' הנ"ל, אזי מחוייבי' אנחנו עם כל בני המדינה בתוקף הנ"ל לשלם להם כל היוק וגרם היוק הנ"ל, ונאמנו' יהי' להם על בנ["]ה על הקרן וגם על ההוצאו', און בפירוש הותנה דאש שני או שלשה פרנסי' ניט זאלן מכט האבן חצי על בני המדינה פון זיך צו געבן, רק פרנסי' כולם ועכ"פ הרוב, הם ולא לזולתו, ונעשה [ז] (ו)את מאתנו בנפשות חפיצות ובלבבות שלימי' ובדע' מיושבת, בלי שום אונס והכרח כלל, ובבטול מודי' וכל מדעו' דנפקי מ(ני) [גו] מוד(ה)ע[ה] עד סוף כל המו(ש) [ד]ער

408. נספח מס' 7. הפרנס הראשי אלהן פרנקל, שחתם ראשון על ההתחייבות הזו, שוב לא נזכר כאן, כי כבר ישב במאסר (ראה הע' 307 לעיל).

409. אולי Oberamtman v. Wackerbarth (הע' 188 לעיל), אך הסכום שהתחייבו לשלם לו היה 2500 זה' ולא 4000 זה'.

410. חלוף כתב.

411. לבאי כחם ויורשיהם אחריהם.

412. נאמנות.

413. בני המדינה.

414. גלגול שבועה.

עד עולם, ויהא נידון ונדרש כתב יד פיצוי זה כאלו נכתב שטר פיצוי על בנ"ה
 בכא"ה לפי תח(ו) [ז]ל⁴¹⁵ דלא כאסמכת' ודלא כטופסי דשטרי, ותמיד ולעולם יהי ידי
 כתב יד פיצוי זה על העליונה ויד המע[ר] ער על התחוננה, על כל הנ"ל תקענו את
 כפינו בחזקת כל בני המדינה בפומ"מ לשא(?) אך(?) עוז⁴¹⁶ במקום ק"ס וח"ח
 עד"ר⁴¹⁷ בלי התרה ובלי הפרה עד עולם, לאשר ולקיים את כל הנ"ל ולא יפול שום
 דבר ארצה, וכל הנ"ל יהי בתוקף ועוז עד לנדיד' הבע"ל. בתוקף הנ"ל ולראי' באנו
 על החתום, ב"ח ד(א)ש⁴¹⁷. נעשה פה אונשבך ביו' הנ"ל יום' ה' ר"ה אדר
 ראשון תע"ב⁴¹⁸. און אין אלי' בחרי' השררה יר"ה אין גרינגשטן ניקשן איין גריופן,
 הכל שריר וקיי.

אלחנן בר יששכר יעקב זצ"ל ⁴⁸	משה בר יעקב סג"ל פייכטוואנגן ⁴²⁰
מאיר טלמעסינגן ⁶⁸	דוד בר אשר זצ"ל ⁴²¹
ליב בן מאיר סגל ווידלזהויפן ⁴⁹	זלמן טרילינגן ⁶¹
בנימין בר יחיאל אברהם	גבריאל טרילינגן ⁵⁷
טעלמ[ס]ינגן ⁴¹⁹	שמאל ווייל טרילינגן ⁵⁸
אברהם שוואבאך ¹⁴⁸	אשר צבי בן הרב מוהרר פחחייץ [!] ⁴²²
יהושיע [!] בר מנשה משה ז"ל מק"ק	זצ"ל
(ה) [ב]עכהויפן ⁵⁸	נתן ווייוו ב... [?] ⁴²³

415. תקון חז"ל.

416. בפועל ממש. שלש המלים הבאות, שבהעתקתן חל שבוש, אפשר לפענח רק בחלקן: הרא-
 שונה "לשא" — אולי: לשבועה דאורייתא? השניה: אך (?), והשלישית: עוז. לפי המובן
 היה צריך להיות כתוב: לתוקף ועוז.
 417. קנין סודר וחרם חמור על דעת רבים.
 417. א. ביני חיטי: דאש (ראה הע' 217 לעיל).
 418. 3.3.1712.

419. Benjamin Michel. הוא ומאיר מיכל (אחיו? ראה הע' 63 לעיל) הם העשירים שביהודי
 טאלמסינגן ב-1714 (ראה נספח מס' 9). היה פרנס במקום זה ויותר מאוחר פרנס מדינה.
 נפטר ב-1736 בגיל 80, ונקבר בגיאורגנסמינד (ויינברג, שם, עמ' 232, מס' 12). בנו
 מרדכי (מארכס) חותם ב-1745 בין הפרנסים (נספחים מס' 10/11, הע' 438 להלן), בן אחר,
 יחיאל זבולון, היה אף הוא פרנס מדינה (ויינברג, עמ' 230) ובנו של זה, זלמן, חותם
 בתקל"א (דף י"ד, ע"א; הע' 395 לעיל).

420. כנראה בנו של הפרנס ר' יוקל (הע' 35 לעיל).

421. כנראה דיין המדינה ר' דוד טרילינגי (ואסרטרדינגן, עי' הע' 52 לעיל).

422. טעות המעתיק (פתחיה?). אולי הכוונה לאשר היידינהיים (הע' 292 לעיל)?

423. המעתיק התקשה בפענוח שם המקום שבחתימה זו. לא מן הנמנע שהיה כתוב "נתן וויון
 ברוין", שהיה אביו של יהודי החצר Isaac Nathan vulgo Ischerlein (לפי הנלה, עמ'
 89), ומאחר וזה האחרון זהה עם איצק שוואבך (ראה הע' 436 להלן) — הרי לפנינו נטע
 שוואבך, שלא היה אז בין הפרנסים (ראה הע' 61 ו-263). יהודי עשיר אחר בשם נתן נזכר
 ב-1714 בוויטלסהופן: Nathan zwey (נספח מס' 9). עד כאן טור החתימות הימני.

יוספא ווידלוהויפן⁴²²
 גבריאל ווייכטוואנגן⁴²⁴
 יעקב ברישטט⁴²⁵
 משה פערליצהיים⁴²⁶
 אנשיל מיינבערן היים
 אשר בר קלונימות[!]¹ שליט
 עלינגר⁵⁶

כל הנ"ל העתקתי מגוף הכתב שנכתב
 ביו' הנ"ל ונחתם [ביו' הנ"ל⁴²⁷]
 מאלופי ט"ה הנ"ל ומיחידי סגולה
 הנ"ל ביו' הנ"ל אות באות ביו' ב'
 ער"ח אדר שני תפ"ב לפ"ק⁴²⁸
 הק' אברהם גונציהויון⁵⁹

9

(להערה מס' 188)

1714, נובמבר 13

הצעת פון ואקרברט לחלוקת הסכום של 2500 זה', המגיע לו, בין 33 היהודים
 העשירים ביותר במדינה.

מקור (?): אכת"י, ארכיון קהילת אנסבך, אוסף הדקרטים, כרך ב', N 1/5, fol. 68
 (ישן: fol. 64).

ע"י כהן, הוועד, עמ' 359, הע' 46 בענין המשרות בהן כהנו אנשים אלה.

424. Gabriel נחשב בין עשירי פויכטוואנגן ב-1714 (נספח מס' 9).

425. Freystadt בפפאלץ העילית.

426. Berolzheim.

427. שתי מלים מחוקות.

428. צ"ל תע"ב, שהיתה שנה מעוברת, והיחידה בתקופה זו (פרט לתע"ה) בה מתאים היום
 בשבוע לתאריך (7.3.1712). אם כך, הועתק השטר ארבעה ימים אחרי כתיבתו, ומאחר שיש
 להגניח שסופר המדינה לא העתיק בשבושים כה גסים, וגם ידע אל נכון את שמות החותמים,
 מסתבר שלפנינו העתק מהעתק, שנעשה אולי בתפ"ב, ותאריך זה התחלף למעתיק השני
 בתע"ב.

1745, ינואר 14

(להקדמה, עמ' 5)

שני קטעים מתוך פרוטוקול ועדת החקירה בענין עלילתו של משומד על סדורי התפילה וספרי התלמוד, המכילים כביכול גדופים נגד הדת הנוצרית. בספטמבר 1744 הוחרמו כל הספרים העבריים במדינה והיהודים נחקרו על 38 בטויים חשודים בספרים. בינואר 1745 נמסר לפרנסי המדינה, לג' נציגי קהילת פירדא וליהודי החצר משה פרנקל וחתנו מיכל סימון, על פה"ד: קנס של 50000 זה' על בני המדינה, של 16000 זה' על יהודי פירדא ושל 6000 זה' על שני יהודי החצר. סכומים אלה הופחתו אח"כ בהרבה.

העתק: אכ"י ארכיון קהילת אנסבך, N 1/18, fol. 46 sq.

רישום בעמוד האחורי (f. 57v): Copia. Commissions-Protocoll;

ע'י הנלה, עמ' 99/100; Löwenstein, Blaetter f. jüd. Gesch. u. Lit. I, 15; כהן, הוועד, עמ' 363, הע' 80; צלום של עמוד מתוך תיקי החקירה ("שפוך חמתך") ראה J. Rosenfeld, Auf den Spuren der Konfiskation der Hebräischen Bücher zu Fürth, Nachrichten für die jüdischen Bürger Fürths, September 1963, S. 9. ראה גם נספח מס' 11.

Copia:

f. 46r: Actum Onolzbach, den 14n. Jan. 1745. hor: antemeridianis. In AEdibus Domini Praesidis à Bobenhausen.

Praesentes:

p. Herr Consistorial Praesident von Bobenhausen
Herr Hoff- und Regierungs-
Rath Strebel.

Herr Inquisitions Rath
Barabau.

Ego Johann Valentin Benz,
46v Inquisitions-Actuarus.

Ob zwar unterm ehegestrigen acto denen Barnossen und andern Vorstehern⁴³¹ einer gemeinen LandJudenschafft auf den 24sten diß allhier coram Commissione zu erscheinen alles ernstes auferladen worden; So hat sich jedoch der anberaumte Termin um deswillen / wiederum geändert, weil die mehresten von ermeldten Barnossen und Vorstehern sich eben

431. להלן נמנו 12 אנשים, ז"א 8 פרנסים ו-4 טובים, המופיעים בנספח מס' 11 בשמותיהם העבריים.

- in andern Vorfällen allhier befunden, mithin ihre dißfallig gemachte *Instanz*, daß man in Anzetracht ihrer kostbar fallenden anderweiten Zusammenkunfft, sie dermahlen nicht auseinander gehen laßen mögte, ehe- und bevor ihnen die vorgestrig ange-
- f.47^r deutete - gnädigste *Resolution* in der / Juden Bücher Untersuchungs-Sache publicirt, um so mehrers vor erheblich angesehen worden, alß man noch weiters die Nachricht erlanget, daß auch die Vorstehere der Fürther Judenschafft auf heunte [!] dahier eintreffen werden, folglich man zu Gewinnung der Zeit, und damit man sich die Beförder- und Endigung dieses beschwerlichen *Com-*
- f.47^v *missions*-Geschäfts um so eyfriger / angelegen seyn lassen möge, am besten gethan zu seyn erachtet, ihnen gesamten *Barnossen* und Vorstehern beeder Judenschafft so wohl den Befund der Sache aus ihren führenden öffentlichen Büchern, nach Anhandgebung desdarüber weitläufig geführten *Inquisitions-Protocoll* umständlich vorzuhalten und zu Gemüthe zu führen, . . .
- f.48^v Wie man zu dem Ende von Hoch Fürst. Hochlöb. *Deputations* wegen eine anderweite Zusammentretung auf heutigen Tag veranlaßet,⁴³² und nach beschehener fördersamsten gemeinsamlichen Unterredung, die allhier sich befindliche *Barnossen* und Vorsteher einer gesamten LandJudenschafft

Nahment.

- f.49^r 1. Löw Ißrael.⁴³³
 2. Moyses Lazarus,⁴³⁴ und } allhier,
 3. Salomon Seeligman⁴³⁵
 4. Wolff Salomon von Waßertrüdingen.⁴²⁹

⁴³² בפרוט חשבון ההוצאות של ועדת החקירה נאמר : "Den 12. 14. et 15. Jan. 1745 mit Vorladung derer *Barnossen* und übrigen Vorstehere einer gemeinen Landjudenschafft und publicirung der ausgefallenen gnädigsten Final *Resolution* besag . . ." (אכת"י, f. 9^v, N 1/18, usq. 31. zugebracht. . .)

⁴³³ חותם : יהודא ליב בן הר"ר יחיאל משה ז"ל, כנראה בנו של הפרנס יחיאל בר יהודא ליב (הע' 40 לעיל). עיי הגלה, עמ' 102, 143/5, 147. יהודי חצר. ב"1733 בקר ביריד לייפציג (פרוידנטל, שם, עמ' 30).

⁴³⁴ חותם : משה בר אליעזר ז"ל. אביו היה אולי לאזי אנסבך (הע' 60) ואילו בנו היה אליעזר לאזי בן משה א"ב ז"ל (הע' 392).

⁴³⁵ חותם : זלמן בן זעליגמן בינקא. בנו של הפרנס זליגמן בן יצחק בינגא באנסבך (הע' 39 לעיל). בנו היה יהודי חצר Amson Salomon Seligmann באנסבך (הגלה, עמ' 103).

5. Isaac Nathan, von Schwobach. ⁴⁸⁶
 6. Samuel Simon, von Leutershausen. ⁴³⁷
 7. Löw Deßau, von Uffenheim. ³⁸⁹
 8. Marx Benjamin von Thalmeßingen. ⁴³⁸
 9. Löw Amson ³⁸⁷ und
 10. Michel Samson, von Gunzenhausen. ⁴³⁹
 11. Wolff von Colmberg. ⁴⁴⁰
 12. Isaac Joseph von Wittelshoffen. ⁴⁴¹
- 49^v *uno actu* vorgelaßen, / und denenselben, nach einen an sie gethanen *convenablen* umständlichen Vortrag, alles obige, sonder längeren Anstand, behörig eröffnet, . . .

11

(להקדמה, עמ' 5)

תק"ה, שבט י"ז

(1745, ינואר 30)

שטר הרשאה לפרנסים וליחידי הסגולה על מעשיהם בעבר ובעתיד בקשר לוועדת החקירה בענין הספרים העבריים (ראה נספח מס' 10).
 העתק: אכת"י, הארכיון הכולל של יהודי גרמניה, GA, S77/1, שני דפים פוליו.
 רישום בעמוד האחורי: מ' בני מדינה יץ.
 ע"י הנלה עמ' 100/101.

436. חותם: אייזק בן הר"ר נתן שמעון ז"ל. אביו היה הפרנס נטע שוואבך (הע' 61). היה חתנו של ר' אברהם ברודא. בנו, הפרנס אליהו דוב, ראה הע' 390. בן אחר, נתן יצחק, היה יהודי חצר בפפאלץ (ויינברג, Oberpfalz, V, עמ' 36). ויינברג, Oberpfalz, III, עמ' 30, מזהה את יצחק עם יהודי החצר Isak Nathan וחושב שהנלה, עמ' 89/99, בלבד, ושענין הדחתו כדו"ר. לפי ס' הזכרת הנשמות של שוואבך הוא נפטר ב-1753 (ויינברג, עמ' 220, מס' 10), אך לפי Schnee, שם, עמ' 31, המתאר את עסקיו הענפים, היה חי עדיין ב-1758 (על סמך בקשתו לסילוק תביעותיו) — 13 שנה אחרי מפתחו (שם, עמ' 13, 28/31).
437. חותם: זנוויל שמואל בא"מ הרר שמעון זצ"ל. כנראה אביו של שמעון בן זנוויל (הע' 397).
438. חותם: מרדכי בן הר"ר בנימין ז"ל. כנראה בנו של פרנס המדינה בנימין בן יחיאל אברהם סאלמסינגן ואחיו של פרנס המדינה יחיאל זבולון (הע' 419).
439. חותם: יחיאל מיכל בר שמשון גונציהויון. אביו היה כנראה הפרנס בגונצנהויון שמשון בר שלמה משה, החותם עוד ב-1754 (אכת"י, N 11/3, דף ג', ע"ב), ואחיו הוא נפתלי הירש בר שמשון (הע' 388).
440. חותם: וואלף קאלימבורג.
441. חותם: איצק ב"י ווידלסוהפון. אביו היה כנראה יוזפא ויטלסוהפון (הע' 312).

אנשבך יר' ד' טוב שבט תק"ה לפ"ק⁴⁴²
 עש איזט פון האך פירשטליכה אין אונזרי ספרים זאכין בחסד פר ארדנטי
 ה"ל⁴⁴³ קומיסיאהן דען 12n. Jan. 1745 דיא פרנסי' ושאר יחידי סגולה וועלכי
 זיך כאן בפּינדן אויף ער לאסן ווארדן דען 24 dißes קאראם קומיסיאני⁴⁴⁴
 צו ער שיינין, אומב דען 25n. דרויף אן צו הערן זוא וואהל דיא באזעשען⁴⁴⁵
 אויז אונזרי ספרי' וועלכי צו אונזרי גראפאמעני⁴⁴⁶ זיין זאלין, אלש אויך
 וואש דיז פאלס בחסד אדונינו החסיד הדוכס יר"ה גנעדיקשט רעזאלפירט
 ווארדן איזט. זא האבן הפרנסים ושאר יחידי סגולה וועלכי זיך דא מאהל
 כאן בפונדן, צו מענשוירונג⁴⁴⁷ ניארי הוצאר' לטובת המדינה י"ץ פר גוט
 בפונדן גדאכטי בובליקאציהן זיך על יום ה' אלש den 14n. dißes אונטר
 טעניקשט אויז צו ביטן = וועלכי ביט גביליכט אונד בויליקט ווארדן.
 דא נון הפרנסים ויחידי סגולה בייא ה"פ⁴⁴⁸ קומיסיאהן ער שיינין, זא
 איזט דעני זעלבי דאש פראטיקאל⁴⁴⁹, ווארינן דיא פאזאשען⁴⁴⁵ ענטהאלטן
 זיין בובליצירט ווארדען, ולאחר זאת איין פראטיקאל דען 14n. Jan: a.c.,
 וואו פון דיא קאפייע אצל בני מדינה י"ץ זיך בפּינדט, צום אונטר שרייבן
 פר גליגט ווארדין. וועלכש אויך זיא אונטר שריבן האבן⁴⁵⁰. דא אין צווישין
 הפרנסים ויחידי סגולה פילי מינדליכה פאר שטעלונק אונד ביטן גטוהן
 האבן, איזט אלזו יעדאך פון ניטין בפונדן ווארדן, איינין אין פארמא
 פראטיקאלי⁴⁵¹ צור ה"פ⁴⁴⁸ קומיסיאהן אונטרעניקי פארשטעלונק צו
 איבר רייכן, אונד איבר דיזום אויף בשעהני פרשטעלונק אונד גנעהם
 הלטונק דער ה"ל קומיסיאהן, מיינשטן⁴⁵² ישובים יחידי סגולה צו בשרייבן,
 אום דיזוש אלש פאר צו שטעלין. זוא האבן מיר דלמטה אונטר שריבני
 יום הנ"ל זיך כאן איין גפונדן, אונט דאש אוב במעלטי פאר נומן. אייניקי
 אבר האבן זיך דורך בריב עקסקוירט⁴⁵³, דאש בפעם הזאת אי אפשר אב
 קומן קענין.

.30.1.1745 .442

.Hochlöbliche .443

.Coram Commissione .444

.Passusse, קטעים (הבטויים החשודים). .445

.Gravamina, כאן במוכן : אשמה. .446

.Menagierung, חסכון. .447

.hochfürstliche .448

.שתי מלים נכתבו על מחיקה. .449

.אכת"י, N 1/18, f. 46 sq. (העתק). הכונה לנספח מס' 10. .450

.in forma protocollī .451

.meinste, הרוב. .452

.excusiert, התנצלו. .453

בהתוועדותינו איזט אונש זוא וואהל דאש ה"פ ה"ל קומיסיאהנס פראטיקאלי אלש אויך דאש דרויף צור האך גדאכטיר קומיסיאהן אונטר 1745: den 18 Jan אונטר טעניקשטי איבר רייכטי פאר שטעלונק⁴⁵⁴ בובליציהרט אונד אב גלעזן ווארדן. זוא גלייך אויך פון דעני פרנסים ויחידי סגולה פילי מינטליכה פו טראגונק אין דער זאכי גשעהן. וואו רויף מיר התוועדות איבר רויש (?) גלאזין. אלש דאש יעניגי וואש ביז הערא מפרנסים ומיחידי סגולה היא רינין פאלס טראקטירט ווארדן, פו גנעהם האלטין, אונד א' ע"ב וואהל דא מיט צו פרידן זיין. אויך האבן מיר זעמבטליכה / התוועדות ווייטרש פו גוט בפונדן אוהן ניטיג צו זיין זיך עד אשר יגמור הדבר בכי טוב כאן אויף צו הלטן. אלזו צור מענישיהרונק⁴⁵⁷ ההוצאו, להפרנסי אונד דיא יחידי סגולה אשר יבחרו הפרנסי, צו ער זוכן פערנער ווייטרי אונטר טעניקשטי פאור שטעלונק ביא ה"פ קומיסיאהן צו מאכן דען איבלין צו שטנד דבני מדינה י"ץ⁴⁵⁸ בשרייבן, אונט אום חסד אונטר טעניקשט צו ביטן. אין צווישין אונד נאך גנוקזאמר איבר ליגן האבן מיר זעמבטליכה התוועדות במעלטי פרנסים ויחידי סגולה הירדורך בעשטנס בפולמעכטיקסט, ובכל תוקף ועוז כח והרשאה געבן, וועש זיך בפולמעכטיקטי פערנר הירינן טראקטירן ווירטן, אונש אלש גפאלין לאזין וואלין. ובכל דבר יהי דבריהם כדברינו ופיהם כפינו, ומלולם כמילולינו ולא ישאר לנו ולי"א וב"כ שום כח טענה ואמתלא ומענה נגד הפרנסים ויחידי סגולה הנ"ל, זולת רענונ ציהרן⁴⁵⁵ בזה פו אונש י"א וב"כ פון אלי אויש פליכטן, פאר בהאלטין, עקסצעפציאהנין⁴⁵⁶, איין ווענדונגיין אונד גיגין ריט וואש מיר וי"א וב"כ דיז פאלס נגד הפרנסים ויחידי סגולה בי"כ⁴⁵⁷ הנ"ל, מאכן זאלטין, פון נון ביז אין דער איבקיטי, כולהון יהון ב(י)טלין ומבוטלין כחרס הנשבר דלית ביה ממשא, ותמיד יהי (ב)יד הפרנסי ויחידי סגולה באי כחינו הנ"ל על העליונה, וידינו ויד המערערין על התחתונה ובביט[ו]ל מודעי, ובפיסול כל עד או ע(י)די מודע[ו]ת ומודעי דנפקו מגו מודעי עד סוף כל המודערי. למען יהי לאות אמת לעד ולראי ביד באי כוחינו הנ"ל. קבלנו עלינו ועל עצמינו. על החתום. ובחרי' אדונינו השררה ירה אין גרינקשטן ניקשן איין גגריפן⁴⁵⁸, נעשה יום הנ"ל פ"ה הנ"ל.

יהדא ליב בן הר"ר יחיאל משה ז"ל⁴⁸³. אלחנן בר יששכר יעקב⁴⁸

הקטן בנימין וואלף טרילינגן⁴²⁹.

הק' אייזק בן הר"ר נתן שמעון ז"ל⁴⁸⁶ מרדכי בן הר"ר בנימן ז"ל⁴⁸⁸

454. ad facilitandum protocollum; אכת"י, N 1/18, f. 40 sq., 60 sq.

455. renunzieren.

456. Exceptionen.

457. באי כחנו.

458. יש לשער שמשפט זה היה כתוב במקור בצד ושנכנס לשורה לא נכונה בזמן ההעתקה.

ב' ע"א משה בר אליעזר ז"ל ⁴³⁴

זנוויל שמואל בא"מ הרר שמעון זצ"ל [?] ⁴³⁷

הק' מאיר בן הר"ר זעליקמן סג"ל זצ"ל מהספורט ⁴⁵⁹

ליב דעסויא מאופנהיים ³⁸⁹

הק' ליב בן כהר אנשל גונציהוון ³⁸⁷

יחיאל מיכל בר שמשון גונציהוון ⁴³⁹

הק' זלמן בן זעליגמן בינקא (ו) ⁴⁸⁵

וואלף קאלימבורק ⁴⁴⁰

איצק ב"י ווידלסהופן ⁴⁴¹. מרדכי סג"ל מגרילינגן. ⁴⁶⁰

אברהם פ"ו ⁴⁶¹

אברהם בר משה

הק' דוד בר משה

פייס זנוויל ⁴⁶²

יעקב בר אשר דוד ז"ל

משה בן הר"ר דוד ליב שליט

מרדכי ב"ק ז"ל

יצחק בר יששכר שליט. הירש אוברן בראט. ⁴⁶⁸

ליב קהן [!] טרילינגן ⁴⁶⁴. הק' יוסף קיילוויכט [!] ⁴⁶⁵

הק' אשר אנשל בר מאיר ז"ל פייכטוואנגן

חיים בר יעקב צדוק [?] סג"ל מבעכהויפן

יצחק בר מנחם ז"ל מיינבערנם ⁴⁶⁶

בפני באו על החתום פרנסים ומנהיגי מדינת אנשבאך וגם ההתועדות יחידי

459. Haßfurt במדינת וירצבורג. משפחת זעליגמן סג"ל תפסה מקום חשוב בקהילה זו. ע"י

ויינברג, עמ' 134, מס' 16 ו-17: שני אנשים בשם זעליגמן סג"ל.

460. Creglingen.

461. פויכטוואנגן. אולי אביו של הירש בן אברהם סג"ל מפ"ו (הע' 398).

462. כנראה הפרנס Weiß Samuel מבכהופן, שנפטר בשנת 1755 (אכת"י, N 1/6, f. 33r).

463. בתקל"א חותם יעקב בר צבי זצ"ל מאוברן ברייט (הע' 400).

464. אולי הוא יהודי החצר Löw Kohn, המוזכר ע"י הנלה, עמ' 103, לשנת 1763 ? ב' 1802

שמם Haehnlein Kohn משנה לפרנס (Assistent) בוואסרטרדינגן (אמ"נ, Rep. 215/17.

No. 334, מס' 152; אכת"י, HM 2670 A).

465. Kaiserswerth (?).

466. Mainbernheim.

המכתבים הנדפסים כאן לקוחים מתוך קונטרס, שנמסר לנו על ידי מר אליהו אילת. נינו של הרב ר' אליהו ראגאלער. המכתבים נכתבו בשנים תר"ז—תר"ח בעיר קאליש שבפולין. ר' אליהו נתקבל כרב בקאליש בשנת ת"ר וישב על כסא הרבנות בקהלה זו עד לפטירתו בשנת תר"י.

כל המכתבים, מלבד שנים, נכתבו על ידי ר' אליהו לאחיו ר' שמואל קעלמר. מכתב אחד נכתב לר' מרדכי רבינוביץ בנו של ר' דוב בער אב"ד דראסיין. מכתב אחד הוא תשובת ר' שמואל לאחיו הגדול. במכתבים כלולים חידושי תורה ושו"ת של הלכה, שנדפסו מכבר בס' "יד אליהו", ורשה תר"ס. הקונטרס היה בידי ר' אריה לייב פרומקין בנו של ר' שמואל קעלמר, מחבר הספר "תולדות חכמי ירושלים". הוא השתמש באחדים מהם בכתבו את תולדותיו של דודו, ר' אליהו ראגאלער בספר "תולדות אליהו", ווילנא תר"ס. אבל לא נצל את הידיעות הרבות הכלולות בהן, המפיצות אור על כמה צדדים של חיי היהודים בקהלה גדולה בפולין באמצע המאה הי"ט בכלל ועל מצבם של הרב והרבנות בפרט.

בתוך הקונטרס נמצאות רשימות בנו של אחד מתלמידי ר' אליהו, הכוללות ידיעות על ימי לימודו אצל ר' חיים מוולוז'ין וכן העתק ממכתבו לבנו ר' דוד.

הקונטרס והרשימות הועתקו בשעתו על ידי הרב משה קאצנעללענבוין. מר אפרים קופפר השווה את ההעתקה עם גוף כתב היד, תיקן והגיה וציין למקבילות בס' "יד אליהו". בהשוואה נוספת עם גוף כה"י עלה בידי לפענח כמה סתומות וכן הוספתי הערות וצינוני מקורות להערותיו של מר קופפר. חידושי תורה נדפסו רק במדה שלא ראו אור עד כה.

אפרים א. אורבך

א

בעזר"ה יום ג' ט' שבט שנת תרז"ה פה קאליש

החיים והשלום לכבוד אה' אחי הרבני המופלג החריף ובקי המפורסם בתורה ויראת ד' אוצרו מוהר"ר שמואל נ"י

ראשית הדברים אודיעך שאני ב"ה בקו הבריאה כה יתן ד' וכה יוסיף אגרתך קבלתי ע"י פאסט, ובצרתך לי צער ומצוקה על מיעוט פרנסתך בימי היוקר והרעבון הנה, כי מטיבן של המדינות הקרובים אלינו אני למד טיבן של רחוקות וביחוד במדינתכם, כי גם בכל סביבותינו היוקר גדול מאוד והפרנסה מועטת והעניים מרובים אין מי שיכלכל אותם כי מעט העשירים קופצים ידיהם כמעט. ומה אכתוב לך אה' אחי י"ג¹ ולבבי מגדל צערי ומיעוט פרנסתי, אשר ממש נאמר בנפשו יבא לי² ומיום היותי לאיש לא הי' לי עבודה קשה כרבנות בקהלתינו, בכל הגוף ובכל נפש בכל עת

ואין פנאי ללמוד כלל כסדר הלמוד רק לסירוגין. הנה אגרתך בד"ת אשתקד שמחתה בהם מאד כי באמת דבריך טובים נוכחים מאד לכל און שומעת, חזק ואמץ. וכי ס"ד³ אשר עדיין לא נשאר לפלפל על כל ענין וענין תלי תילין, מר אמר חדא וכו' אמנם חדאי נפשי בפלפולין ולשונוך הוזהב, ואלו היו לי אחד מבניי שיחיו במחיצתי היתי מסדר כמה דברים לשלוח לך, הן מה אעשה איש חלוש אני למאד וקשה עלי לסדר בכתב למאה, אולי יזכני ד' לפטור מהעול הברזל הרבנות בל"נ⁴ אוכל לשעשע עמך בד"ת ואולי נזכה לפעמים לשבת גם יחדיו. בקשתי ללכת בער"ח אדר או בער"ח ניסן על קברי אבותינו הצדיקים אשר בעיר ראסיין ולהזכיר בהם עבורי ועבור בני ובנותי שיחיו שלא נצטרך לידי בר"ד⁵ ושאוכל לפטור בטובה ובשמחה מעול הקשה שלי למען ללמוד תמיד בתוה"ק ויתרון דבר תבין בעצמך מה להזכיר, כי הצדיקים והצדקניות מאבותינו ואמותינו הזקנות אין לשער גדול צדקתם וחסידותם ובפרט על קברי שלש אחיות אמנו זללה"ה תנצבה עוד ידי נטוי' לכתוב לך אגרת בקרוב. אחיך אליהו ושלום בכל לכבוד ידיד הרבני המופלג המפורסם הנגיד שלשלת היוחסין מר"ה מרדכי⁶ נ"י בתוה"ק⁷ גדול ובבקשה גדולה ונפשי בשאלתי לקבל כבוד הרבני נ"י בכל האפשרות לעשות עמו בטובה (חתימה)

(מעבר השני של הגליון) יהי חסדו דרומ"ע⁸ לתת האגרת לאחי הרבני המופלג החריף ושנון המפר"ה שמואל נ"י מקעלם ויסלק למעלי דמי הוצאה בעד הפאצט טרעגיר

ב

בעזר"ה אור ליום ב' יג אדר תרז"ן פה קאליש
 החיים והשלום לכבוד אה' אחי הרב החריף ובקי והמפלג בתורה ויראת ד' אוצרו
 מהר"ר שמואל פרומקין
 ראשית אודיע לכבוד אחי ידיד נפשי נ"י אשר אני וב"ב ב"ה בקו הבריאה כה
 יתן ד' וכה יוסיף
 קבלתי אגרתך ע"י פאסט. ושמתתי מאד בבשורות החוה"ש. אמנם מציר וממיר לי

3. סלקא דעתך.
4. בלי נדר.
5. בשר דם.
6. מרדכי רבינובין, מעשיירי ונכבדי ראסין, בנו של ר' דוב בער אב"ד ראסין, השוה, מרקוביץ "לתולדות עיר ראסין ורבניה", וארשה, תרע"ג, עמ' 11.
7. בתשואות חן תן.
8. דרום מעלתו.
- ב. חידושי תורה שבמכתב זה, שהם ברובם תשובות על השאלות ששאל ר' שמואל מאת אחיו ר' אליהו, נדפסו ב"יד אליהו", ורשה תר"ס, פסקים סי' י"ב פסקים סי' י"ג וסי' נ"ז. מלבד קטע אחד אשר לא נתפרסם ונדפס כאן לראשונה. אנו מפרסמים כאן גם חלק מן המכתב, אשר בו מדובר מחיינו הפרטיים נתפרסם ב"תולדות אליהו", אבל למען השלמות לא השמטנוהו.

מצער דחק פרנסתך ואשר אין לאל ידי להושיע, רק למשמע און דאבה נפשי. ואשר אתה מתמיה עלי שלא השבתי אל ד"ת שלך. אלו ידעת את גודל טרדתי פה וחולשת בריאותי ממש אין בידי לשבת במקום אחד ולהאריך במכתב. ביום מפני אפס הפנאי כלל. ובלילה מפני חלשות בריאותי. בכמה מיני מיושמים חדשים גם ישנים. לא עליכם. הכלל תדע אחי ידיד נפשי אשר בישיבתי בעיר סלאבאדקע קאוונע היתי בכמה מעלות גדולות מאשר היותי פה כי שם הי' לי תלמידים חברים מקשיבים לפלפל עמהם. לכן יכולתי להשיב לאיזה רב לפרקים. לא כן פה קאליש. אין לי שום איש פנוי לפלפל עמו. כי פה טבעיות אחרות ומנהגים אחרים. וגם אין לי שום ספר פה לעין בו כי בסלאבאדקע הי' לי ספרים הרבה בשאלה מהנגידים דשם. ופה אין להשיג מאומה. וכשאני צריך לדרשה בעת הרגל בקושי גדול אני משיג לשאול מאיזה איש. על משך זמן קטן. ולפי טבעי מעולם הורגלתי לברר ההלכה ע"י דבור עם תלמידים וחברים וחברי

כעת לפרק הזקנה הגידה נא לי אה' אחי. איש חלוש ומעונה בטרדות הזמן והקהלה ובלא ספרים ובלא תלמידים ושום סיוע במחיצתי האוכל לעמוד על פרק הענין להשב כראוי. אמנם זאת עשיתי כי עיינתי במכתבך וראיתי כי נתקיימו דברי ביתר שאת וי"ע¹ מאשר דברתי עמך בוויילנא לפני ג' שנים כי דבריך טובים ונכחים על קו השכל צח וישר. ואלו היית מרא דאתרא ותהי המשרה על שכמך לדרוש בשבתא דרגלא וברגל עצמו הי' בכחך לדרוש יפה ולא נופל אתה משארי רבנים המתחזקים לעמוד על רגליהם מפני פרנסתם. וחוגרים מתניהם בכל כחם. אחי ידיד נפשי עצלותך גרמה לך שלא שמעת לקולי בימי חורפך. ס"ב² ועדי בשחק אשר בהיותי אב"ד בעיר שאט אמרתי בלבי כגבוה הרי הרים גבה ממני לדרוש ברבים ומחמת גודל הבושה נדמה לי שאין לי מה להגיד כלל ובמה נחשב הוא כל מה שחדשתי. אמנם בהיותי בראגאלע ובקאוונא אשר הוכרחתי לדרוש ברבים (כמו ע"י עסקעקצייע). הנה מחמת הלחץ זה הדחק הוכרחתי לדלג שור וה' הי' בעזרי בשביל פרנסתי ופרנסת ב"ב שי'. וממש נתקיים ואליו הוא נושא את נפשו. וכן אמרו בסוף ביצה יהא רעוא דאימ' מלתא דתתקבל³. אחי ראה נא ראה בעת אשר חגרת מתניך בשוכך מוויילנא לנאוואהרדאק העלית דברים נכונים בפלפול סברה ישרה. ואלו לא עזבת את דרך הזה מן אז והלאה היית [] יותר מלימודך כבר בכמה מעלות כבאר מים חיים. להעלות מרגניתא טבא. הכלל אשר בעזרה הכל הוא מצד ההרגל והתמדת העיון כקטן כגדול. בפרט בחלק הדרוש אשר כעת הזאת הוא העיקר בעיני ההמון וגם בעיני הלומדים טוב הוא להנות לאורו כמאמרם במדרש⁴ אשר בזמן שאין הפרוטה מצוי' בכיס הכל רצין לשמוע דברי אגדה ודרוש. הנה בקהלה נאה סמוכה

1. ויתר עות.

2. סהדי במרומים.

3. ביצה לח א.

4. שהש"ר ב. ה.

לקאליש נתקבל שם רב ממדינתכם אשר הוא למדן קטן מהכיל הוראות אר"ה וד"מ. והלומדים בעיר הזאת קטנם עבה ממתנו של הרב הנ"ל הכל יודעים זאת. ועם כ"ז נתקבל שם מכמה שנים מצד שהוא נאה דורש בשפה ברורה. אע"פ שלפ"ד⁵ ברור שגם אין כל הדרושים משלו. רק באזני ההמון מתקבלים. כי אינם מבחינים בין אבא דיהיב מטרא וכר⁶. ודרוש וקבל שכר — להיות כאניות סוחר. כעץ שתול ולא כעץ נטוע. ולא תאמר זקנתי מהיות לאיש, כמאמר חז"ל ביבמות פרק הבא על יבמתו⁷, למד תורה בילדותו ולמד תורה בזקנותו כי אינך יודע איזהו יכשר. בבקר זרע א"ז ולערב אל תנח ידיך כר. כי בעזרה תגיע להיות דרשן גדול הן בפלפול דבר הלכה וכן באגדות. וה' יעזרך בזכות אבותינו הק'. ובזכות פרנסת ב"ב שיחיו. וגם מכל אשר אני כותב לפנינו תראה איך שכיונת בחדושך לדעת גדולים וסברתם בקודש. כי א"א לא להשיבך על כל פרא ופרט כי באמת אין [ז' וסוף לחריפות אשר אפשר לפלפל על כל דין ודין אמנם מתי העת לזאת ובפרט לסדר בכתב וגודל טרדות...⁸ ל"ע אין לשער כי עונתי גרמו לי שאינני אחד מני אלף ממדרגה שהייתי בכחי להיות בימי ילדותי. כי נטרדתי... ע"י דחק טרדת פרנסתי. כאשר מעולם הייתי עוזב מן כל אדם. ואין פונה עלי להחזיק ידי. בהיותי.] בשבתי על שיעור הרבנות כמעט בנפשי אביא כר ותמיד דמעות על לחיי בזכרי... שנתייאשתי מלבוא בגדולות בושני מלדבר עוד בזה. בזה אסיים נא אחי ידיד נפשי אל תרף מלחוק עצמך ללמוד... הוראות אר"ה ודיינות וגם להרגיל עצמו מחדושי אגדות. וטוב יהיה לך אי"ה בזה ובבא. כי אין לנו טרדה גדולה מצער פרנסה וגדול בנינים ה' ירחם. ויחזק לבבך כמאמר חז"ל ג' צריכין חיזוק כר⁹ וכולם צריכים לפרנסה וד"ל. דברי אחיך דש"ת ומתפלל בעד אי"ו הק' אלי' החונה פה קאליש

ושלום רב לכבוד ידידי הרבני המופלג בתורה ויר"ח¹⁰ הגביר הנעלה ומפורסם לשבח בשערי ב"ר נודע שמו מר"ה מרדכי נ"י בהרבני המנוח המאוה"ג דק"ק ראסיין המ"ח¹¹ אני גותן תח"ח¹² לכבודו הרבה ונפשי בשאלתי לקרב את כבוד אחי המופלג המפורסם נ"י. בכל אופן אשר יוכל להעלות מצודות חכמתו הנקי' כה דברי ד"ש בלונ"ח¹³ הק' אליהו חפ"ק קאליש ואגפ"י.

5. שלפי דעתי.

6. תענית כג, ב.

7. סב, ב.

8. סופי השורות נמחקו.

9. ברכות לב, ב: ד' צריכין חיזוק.

10. ויראת חטא.

11. חכם חרשים ?

12. תשואות תן זן.

13. דורש שלומו בלב ונפש הפצה.

ואם ה' לי איש אחד שיסייע לי לכתוב הייתי מאריך עוד בכמה ענינים ולעשות לי קולמס אין לי מי שיעשה כ"א בטובה. וכן יש לי פלפול גדול אם רבים קנו בשותפות גמור ס"ת לצאת בו י"ח מ"ע או שכתבו ע"י הסופר לשמן האם יצאו בו ידי חובה. ואין כאן מקום לכתוב לך הפלפול כי אלו ה' הדין שיצאו בו ה' בקל להשתתף יחד כשלשים אנשים לכתוב ס"ת לצאת. ואני בעו"ה לגדול דחקי לא קיימתי מצוה זו. לא נתבאר לי למה לר"י צריך לסמוך גאול"ת¹⁵ בערבית¹⁶ לרבנן דס"ל עד חצות דוקא ומדאורייתא מחמת ובשכבך והא בחצי לילה ראשונה לא ה' גאולה כלל ובגמרא מפרש הטעם דר"י משום גאולה באורתא נמי הוי ובשלמא לר"ג דס"ל כל הלילה הוה לענין ק"ש ניחא שפיר דכיון הקורא דלאחר חצות לילה צריך לסמוך גאול"ת ה"נ אין סברה לומר דבתחלת הלילה ל"צ לסמוך דכל הלילה כשעה חדא חשיבא משא"כ אם לר"א ולרבנן חלקה תורה בק"ש...¹⁷.

ולכפול תשלומי האגרת והוכרחת להניח רובי תורתני בעניין... אבל אחי התפלל אל ה' שנוכל לדור ביחד בפרנסה טובה בלא שיעבוד ב"ד ואז יהי' טוב טוב לשנינו בעזרה"ה.

ליד הכתובת של המכתב הנ"ל רשומים דברים אלו:
מק"ק קאליש

לכבוד ידידי הרבני המפלג השנון הנגיד מו"ה מרדכי נ"י בהרב המאה"ג המנוח ז"ל מאד בקשתי למחול לפדות את האגרת הלז ולמחול עכה"ר לשלחו ע"י מוקדם איש אמונה לאחי המפורסם הח"ב מו"ה שמואל נ"י לק"ק קעלם ולמצוה גדולה יחשב לכם נא לא לשיות (!). דמי פאסט ישלם לכם אחי הרב נ"י כי פה א"א לשלוח חפשי.

ג

בע"ה יום א', כ' תמוז פה ראסין

שלום וי"ר לכבוד אה' אדוני אחי מ"ו ע"ר¹⁸ שארי ולבבי ה"ה הרב הגאון הגדול החריף ובקי סוע"ה נ"י ע"ה פ"ה ראש גולת אריאל צדיק ועניו כבוד קדושת ש"ת מפארים מוהר"ר אלי' יצ"ו נ"י ולכל אשר לו ואתו ברכה ושלום ובפרט בניו הנחמדים ובנותיו הנעימים שיחיו. ב"ה אתנו החיים והשלום כה לחי אכ"י"ר גם בני הילד ב"ה בקו הבריאה י"ר שאזכה לגדלו לתורה ולחומ"ט אמן.

היום שמעתי אחר ג' שעות נוסע מפה לווארשוי הגביר מ' דוב הנקרא ר' בער ויתעכב בווארשוי אצל הגביר המפורסם מ' שלמה בלומבערג ערך ב' שבועות. ואם אמצא חן בעיני אדוני וירצה לפקדני באג"ש נקל למעכ"ת להחזיר מכ"י לבית הגביר מורש"ב לווארשוי והבטיח לי שיהי' נאמן בשליחותו. ע"כ מצאתי עצמי מחוייב לכתוב למעכ"ת אע"פ שאני בוש מאד שנתעצלתי עדיין לעיין היטב בדברי אדמ"ר

14. בכ"י בא קונטרס הכולל פסקים ס"י י"ג שב"יד אליהו".

15. גאולה לתפלה

16. ברכות ד. ב.

18. מורי ורבי עטרת ראשי.

17. ההמשך כלול ב"יד אליהו" פסקים ס"י נ"ו.

ולהבינם על אפניהם דרך סלולה בלי מקשה [כי בודאי ד"ק צדקו יחד אך ממני נעלם ול"י אם מאפיסת הפנאי או מחיסרון דעת כי קצרה מהבינים] ועל רוב הענוה של אדמור"ר אסמוך להקשות איזה דברים קצרים ואדוני ירצני. וידיני לכ"ז¹, כי דעתי הי' להוחיל עד אולי ישמחני די"ת² להביניני דבריו הק' בלי נפתל, אך כי באמת אין לי פה פנאי, כי אם לעתים רחוקות ולרגעים גבובות משנתי, והוכרחתי לע"ע להסג מעיוני בהם, וגלל כן יהי נא חסדו עלי למחול עכ"ת³ להשיבני נא, והנה גם במעט הפנאי אשר הי' לי עליהם עכ"ז ראיתי מרבעתי דאר"י מגדל החריפות לפלפל ככה במקום קצר בעומק שכל אמתי, עיני ראו ושמחו מאד מאד כי זכיתי לראות מילין רברבין כדון ומאן האי דארכין ריש"י למיתב תיובתא לקטין הערך כמוני היום, יזכהו די"ת בחיי טבא ובפרנסתא טבתא כרעותי וכרעות אחיו הדרש"ט וחפץ הצלחתו ומתפלל בעד אי"ו³ שמואל בלאאמ"ו הרב מוהרר"י זלה"ה. וזאת למודעי כי כתבתי איג"ש⁴ למעכ"ת אחר הפסח תומ"י אחרי השיגי דברי אדוני, ובודאי בא ליד אדמור"ר⁵.

עתה אודיע לאדמור"ר מאי דק"ל דרך למודי עם הילדים הנה הוא העלם שיין בן הגביר נ"י.

א. ב"מ דף נה א אמר רב כהנא זאת אומרת אין אונאה לפרוטות, ופסק כן הרמב"ם פ"ב מהל' מכירה וקשה דבר"פ איזהו נשך אמר רבא למה לי דכ' רחמנא לאו בגזל לאו באונאה וכו' ואי כ"ר לאו באונאה משום דלא ידע דמחיל וכו', ואי איתא לימא דאי כ"ר אונאה משום דאינו חייב בפרוטות עד איסר דוקא, אבל מנא הוי ידעינן דחייב בגזל ורבית אפרוטה ג"כ, וכה"ג איתא ביצה ז' ב' גבי חמץ בככותבת רש"י ד"ה שיעורו ש"ו וכו' דלא תימא דיו, וכן לעיל ל"ב א' רש"י ד"ה לומר לך פריקה וכו' ה"א דיו, אף פריקה בשכר, וכו', וכי תימא דפסק כרב כהנא דהוא בתרא נגד רבא, א"כ למה פסק כרבא שם לכובש שכר שכיך לעבור עליו בב' לאוין הלא לר"כ לא אתי גזל במה הצד דמה לאונאה דהוא באיסר דהוא מטבע גדולה לכן לא מחיל וליכא למימר רבית תוכיח, והנה אחרים תרצו לי זאת די"ל דלאו דאונאה קאי על שוה פרוטה רק על חזרה אינו חייב כ"א ביותר מפרוטה (וא"כ מוכח מכאן ע"כ דלאו דאונאה אינו נתק לעשה. כיון דאין העשה של חזרה שוה ללאו וע"כ פרוטה אינו בעמוד והחזר) וגם ע"ז קשה א"כ כדאמר אי כ"ר לאו בגזל משום דבע"כ אבל באונאה אימא לא, לימא דאי כ"ר לאו בגזל משום דהלאו הוא על דבר שהנגזל אינו מוחל מן הסברא שהרי חייב להשב משא"כ בלאו דאונאה שהלאו הוא על פרוטה שאינו

1. לכף זכות.
2. השם יתברך.
3. אריכת ימיו ושנותיו.
4. אגרת שלום.
5. אחרי הקדמה זו דן ר' שמואל ומתוכח בדברי תורה שכתב לו אחיו במכתב הקודם, שנדפסו ב"יד אליהו", פסקים סי' י"ג. חציו של הדף נקרע וחסר ולפיכך מתפרסם כאן אותו חלק מן החידושים שנשארו שלם.

מקפיד מנא הוי ידעינן לחייבו, אמנם גם אם אולי יש לדחוק ולפרש לשון הגמ' ג"כ כעין זאת מ"מ קשה מנ"ל למימר דחייב על אונאה בפרוטה הלא כמו שלא ניחא להו למימר שחייבה התורה על אונאה פחות משתות משום שכן דרך מ"מ למחול ע"ז, כמו כן כיון דסברתם ז"ל דאין אונאה לפרוטות דהמתאנה מוחל על דבר קטן כזה מנ"ל דהתורה חייבה ע"ז דהרי גם מה שאין אונאה לפרוטות לאו קרא הוא אלא סברה בעלמא, ואולי י"ל כיון דגם על פחות מכדי אונאה קאי הלאו דלא תונו כמ"ש המהרש"א דף נ"ב על רש"י ד"ה מאי קאמר ע"ש וא"כ י"ל דגם על פרוטה קאי הלאו, אבל לדחוק יחשב אלי זאת כי באמת איסורא איכא אפילו על פחות מפרוטה כמו כל חצי שיעור דאסור מן התורה לר"י.

ב. תו ק"ל לכאורה כדמוקי בעושק יעבור בשלשה לאוין, כי גם לאו דעושק לא הוה צריך דרבא אמר בדף קי"א א זהו עושק זהו גול ולמה חלקן כו', א"כ אמאי לא הוי ידעינן נמי גם עשק ש"ש מהני תרתי לאוי דרבית ואונאה ויעבור בג' לאוין דהרי רבא שם לתרוצי קושי' דרב ששת אתי איזהו עושק וכו' דומיא דפקודן דקא כפר ל' ממנא.

ג. עוד ק"ל לימא דאי לאו כ"ר לאו בריבית לא הוי ידעינן דגם הלוח חייב ואין לומר דה"ק לא לכתוב הלאו במלוה אבל בלוה יכתוב א"כ הוי ידעינן מלוה מלוה מק"ו, דהרי לעיל קאמר דחידוש הוא דאפי' בלוה אסר רחמנא, א"כ משמע דיותר מסתבר שיתחייב המלוה, אך זאת אולי יש לתרץ דכיון דהא דחייב הלוח חידוש לא ילפינן מנ"י אפי' שיתחייב המלוה מק"ו דלוה, אך ק"ק למה לא אמר ברבית דחידוש הוא דאפילו מדעת' אסרה רחמנא.

ד. תו ק"ל על המהרש"א שם על תו' ד"ה לעבור עליו בשני לאוין וכו' מה הועיל בתירוצו דאין רבית ואונאה נתק לעשה כיון דעכ"פ פטורי ממלקות לדעת הרמב"ם והטור סוף סוף מאי נ"מ אם יש עליו ב' לאוין או לאו א'.

כל הא כתבינא בדלא מעינינא בהו שפיר, וסוכלתנותאי זעירין למנדע מלתא כדקא יאות, ולאסתכלא בלבא שלים למיחת לעומקא דשמעתא, בגלל דא מרתתין כל שייפאי למימר מילא קדם רבינא, ומרא כמלאכא ד' ידע כל דא ובסגיאיות ענותגנותן ורכין אודנין ויחוי לי ארח]

הגביר המפלג החור"ש מ"ה מרדכי נ"י וידידנו ש"ב הרב החור"ב מ' אלי מאיר פורסים שלמו ומאפס הפנאי ...

אחותנו מרת עלקה וכו' אחותנו מ' פרומא שתחי' וצאצאיהם כלם ב"ה בקו הבריאה כה לחי ...

חתניהם הרב מ' חיים וואלף מלמד פה לילדים וטוב הוא מאד עם חותנו וזוגתו בלינקאווי גם חתני ...

למחול עכת"ה מזוגתו מ' גיטיל שתי' מבריאותה.

ד

יום ג' ז' מנחם תרנין. קאליש

החווה"ש לאה' אחי ידיד נפשי הרבני המופלג החריף ושנון ירא א' באמת מו"ה שמואל נ"י. ב"ה אתנו החווה"ש וגם זוגתי בשלמות הבריאות ב"ה.

אה' אחי נ"י אני שולח בהחפזי ע"י איזה איש לווארשו ליד הגביר ר' בער העומד אצל הגביר המפלי' מו"ה שלמה בלומבערג נ"י — והי' לי הרבה לדבר עמך אכן אין לי פנאי כלל — אה' אחי תמה אני אשר לא כתבת לי אם קיבל ידידינו המופלג השנון הנגיד מו"ה מרדכי נ"י את מאה זהובים אשר שלחתי לקלעצק לבני נ"י שישלח לראסין ליד הגביר הנ"ל והוא ישלח לעיר חדש¹ ליד האיש הממנה לקבל פאדאטקעש² לאלופי הקהל נ"י ובודאי לא שלח עדיין ויש לי צער גדול מזה — ואלו הי' הפנאי וגלעגנהייט³ לשלוח לווארשא הייתי שולח ליד הנגיד ר' בער הנ"ל אכן אין לי שליח ונוסע כעת והמעות מוכן בידי ויש לי צער גדול למאד. אה' אחי תראה ותשתדל שדוכים לבנותיי שיחיו כי אני נותן לכל אחת ואחת 600 ר"ט לבד קעסט אין בכחי לתת אכן אם יודמן שידוך טוב הייתי עושה השואה פשרה בזה — ואף איזה אלמן או גרוש הי' נכון בעיני רק שיהי' מן המובחר והפלגה אם בלימודו — או בעושר כפי רצון בנותיי שיחיו — נא אחי י"ג תדרוש ותחקור למאד מאד אצל העוסקים בענינים אלו. אגרתך החביבה וערבה עלי כדבש הוכרחתי לשלוח לך בחזרה למען תדע את תשובתי ולא אצטרך לחזור את קושייתך במכתבי. ואם הייתי זוכה להתייחד עמך אזי הייתי משעשע עמך ברוב פלפולים אמתים. ומה נעשה חסאינו גרמה להיות מחיצה ש"ב בינינו אוי לי שגורשתי מעל אדמתי וארץ אבותיי — למע"ה להתפלל עבורי על קברי אבותינו ולפרט כל בן ובת בשמו ושמה שיתפללו עבורינו להאריך ימים ושנים ועל הפרנסה שלא יהי' עוד כקריעת י"ס. גם עיקר על השדוכים שיזמן ה' להם את זיווגם אשר בעו"ה קשה להם כקריעת י"ס ד' ירחם עלינו. אה' אחי נ"י בודאי קבלת האגרת (מן) לשלוח למיטאווע לאיש אחד ושמו לעווינבערג ואם תשיג איש מיוחד נוסע למיטאווע אזי תכתוב לאיש א' ושמו הרבני המופלי' מו"ה ליב לעווינ בערג שהוא כמו דיין שמה שיזרז את בנו ר' מרדכי מרקוש שישלח לי את השבעה רו"כ

אה' אחי נ"י תכתוב בשם זוגתי ... אחיך דש"ת (חתימה)

(מעברו השני של הגליון) לבית הרב הגאון אב"ד דק"ק ווארשא

לכבוד הרב המפורסם המופלג וי"א כו' כו' מו"ה בנימין דוד סופר ונאמן בבית הרב הגאון המפור' מו"ה חיים⁴ נ"י אב"ד דק"ק ווארשא. ובקשתי מכבוד הרב הנ"ל שיעשה

1. עיר חדש — סוגינד, בזאמוט.

2. מסים — מסי הקהלה.

3. הזדמנות — שליח.

4. הרב אב"ד דורשה, ר' חיים דוידזון, ר' בנימין דוד רבינוביץ היה מגיד בורשה והדפיס

הספר על ר' חיים בשם "רוח חיים", ורשה תרי"ד.

בחסדו בכל תאפשרי לשלוח ע"י איש עתי האגרת לבית הגביר המפורסם הרבני הנדיב מו"ה שלמה בלומבערג נ"י. ושם ידעו מן הנגיד המפורסם הרבני מו"ה ישכר דוב בער מק"ק ראסין ואולי מתגורר הנגיד מו"ה בער בבית הגביר מו"ה ש' בלומבערג והנגיד הנ"ל הבטיח לאחי נ"י החורב המפל' מו"ה שמואל שיקבל האגרת להובילו לראסין מדי נסעו ולטובה גדולה ומצוה יחשב. ולתת האגרת להמופלג השנון הנגיד מ' מרדכי ראבינאוויץ נ"י והוא יתן ליד אחי נ"י.

ה

בעזרה יום ב' כ' מנחם אב שנת תרז"ו פה קאליש החיים והשלום לכבוד א"ה אחי הרבני המופלג החריף והשנון המפורסם בתורה ויראת ד' אצרו מו"ה שמואל נ"י.
ב"ה אתנו החיים והשלום, כה לחי.

זה לא כבר כתבתי לך אגרת ושלחתי ליד הנגיד המפ' מוהר"ר בער מראסין, ועתה הגיעני אגרת אשר הנגיד הנ"ל עודנו יושב בווארשא אמרתי לכתוב לך עוד, כי אז שלחתי לך בבהלה וחפזון מפני נחיצות מוביל אגרת הראשון ועתה אכתוב לך אחי ידיד נפשי ולבבי את אשר כתבת לי אז בענין אשר שאלת באגרתך בנידון האחריות על חלה¹ וכבר כתבתי בחורף העבר אשר רציתי להשב לך אכן טורה הכתיבה עלי עד מאד וגודל הטרדה מעכב לגמור תשוקת לבבי לרצות עמך ולהרצות בכמה יסודות התורה וכמה כללים ופרטים, אשר בעזרה קבעתי בהם מסמרות, רק מחיצת העוני שעונין עלי דברים הרבה יפריד ביני וביניך, מי האמין כזאת, אשר אצטרך להגלות מבניי שיחיו ומכל משפחתי אשר נשאתי את מעט פרנסתי בעבורה, וגם הי' לי צער גדול לשלוח לך אגרתך היקרה בעיני בתורה להיות לא הי' בירי להזכיר את קושייתך בפרט ולחשב עלי כי לא הי' פנאי ואין בי כח לכתוב באורך ע"כ כתבתי בקצרה תשובת כ"א בצדה, אחי ידיד נפשי חלי נא פני הש"י שנוכה לשבת גם יחד, וללמוד ולהתפלל במחיצה אחת, או אדע כי מצאתי חן בעיני ה' שלא אקרא נראה ונדחה ח"ו. כאשר כתב בעזרה אני מוטרד יותר מאשר הייתי דחוי כל ימי, לסבול טרדות וצער הצבור ודחק הזמן, וגר בא"נ² בלא קרוב ושכן קרוב להתיעד עמו וללון בתוך עומקו של הלכה, ואני יושב בד כי מצער ודחק הזמן, אין איש דורש את זולתו בשום ענין כלל, ועתה מי לי פה בני יעקב קטן³ הולך שובב ומעצר אין לו מחמת שאין ידי משגת לשכור לו מלמד בפ"ע, והנער נער ובער בעזרה, גדול צערי ממנו אין לשער כי מסרב מללמוד למאד, ואני בגודל

ה. חידושי תורה שבמכתב זה נתפרסמו ב"יד אליהו", פסקים סי' נה ונ"ח. חלק מן החידושי תורה שבמוסף למכתב זה נדפסו ב"קהלת יצחק" של ר' יצחק בן ניסן ריטברד, וילנא תרנ"ז, עמ' ע"ז. כאן יבואו החידושים אשר לא נתפרסמו.

1. ראה "יד אליהו", פסקים סי' נ"ו.

2. בארץ נכריה.

3. בנו הרביעי, נפטר בפראפאיסק, בשנת תרנ"ח, השוה "תולדות אליהו" עמ' 59.

חלישות כחי וטרדות הבאים במרובה א"א לעצור בו מלעשות מה שלבו חפץ, ורציתי לשלחו למדינתכם ללמוד באיזה ישיבה באיישישאק או בוולאזין, אכן עדיין צעיר לימים ובלתי אפשר כלל, ואם הייתי דר במדינתכם הי' די רוח ועצה נגדו, לכוף כאגמון ראשו, ממש אין בכחי להרים הקולמס לבאר לך דברים אלו. אמנם קיימתי בעצמי המקרא דאגה בא"י⁴ לאחרים אף כי לאחי ידיד לבבי אשר דודי לי ואני לו — אולי ישתתף בצערי, ויתפלל שיחזרהו ה' בתשובה ויטהר לבו ללמוד תורה באהבה רבה, וגם ישלח בחדש אלול על קברי אבותינו הקדושים להתפלל עלי ועל ב"ב שיחיו, ושיסיר עול הקשה מעל צוארי היא עול הרבנות, שאוכל להיות מחובשי בהמ"ד מתוך אהבה ובריאות הגוף והנפש.

ושלום רב לכבוד ידידי המפלג השנון המפורסם החכם וי"א הנגיד הנדיב מהר"ר מרדכי נ"י ראבינאוויץ, עם כל ב"ב שלום יאמר להם, אולי יגיע לידכם אגרת עם מעות מאה זה' מק"ק קלעצק ימחול כה"ר לעשות ככל המבואר שם — אלי' הנ"ל הד"ש בלונ"ה כל הימים

אהר אחי למע"ה לשלוח האגרת לאחותינו ע"י איש עתי כי זה כמה שנים אשר לא כתבתי לה שום אגרת.

ק' א' ⁵ אה' אחי ידידי אם תרצה להקשות כן עדיפא מזה יש להקשות דהא אונאה אינו בקרקע ושטרות ועבדים ואי לא הוי כתיבא בגזל וריבית הי' ה"א לומר כן בריבית וגזל, וכן הרגישו תוספת בכיוצא בזה לגבי עבדים. וכן דאי לא הוי כתיבא לאו דאונאה מאין נדע למעטם. ועם עוברים באונאה על קרקע ועבדים בלאו, ע' מלמ"ל שהביא בשם רמב"ן⁶ דעוברים דלא אתמעט רק מהחזרת אונאה. ומדברי התוספות⁷ מבואר דאינו כן ויש לי הרבה לרצות בזה. והעיקר נלפע"ד דלא בא תלמודא רק לפלפל דגם לגופא צריכי הלאוין של גזל וריבית ואונאה דמלבד דכל אחד צריך לגופא לפרט כל החלוקים, דגם הלאוין צריכא (או קרוב לומר דמפלפל בה"ל לכתוב בלשון עשה ולא בלשון לאו וכונת תלמודא להורות ולהוכיח אחר שפירש כל חלקי החומרות והקולות של כ"א ואחד כדי להוכיח דלאו דגזל [לא] אתי לגופא דמיותר הוא — ועוד מלבד זה ל"ק קושייתך כ"כ דאע"פ דבאונאה ידעינן מצד הסברא דאינו לפרוטות עכ"פ גזל וריבית דליכא בהו סברא זו לא נצטרך להשוות בזה לאונאה דומיא כש"כ מן בודן מינה ואוקי באתרא אף בדבר המפורש בתורה כש"כ במה דתלי רק בסברא בדרך מר"מ ודוק היטיב. אמנם הקשיתי ק' על הא דמבעי לי' לרבא בדף⁸ אם שכירות בכלל מכר, הלא סוף סוף נלמד מן אונאת מכר וריבית וגזל מבנייהו, דמה פרכת דהא כולהו משום דמחסר ממונא הוא וכפרש"י על למה לי' לכתוב לאו

4. בלב איש ישחנה, משלי יב, כה.

5. = קושיא אחרת.

6. בפ"י עה"ת ויקרא כה, יד. ולא מצאתי במל"מל.

7. בבא מציעא סא, ע"א ד"ה אלא וד"ה לעבור.

8. בבא מציעא נו, ע"ב ושם: ר' זירא.

ואולי יש לתרץ דהוי נ"מ דאם שייך בו אונאה השכירות קיים ויחזור האונאה באונאה שתות ולא יוכל לבטל השכירות לא מאנה ולא מתאנה, אבל אם אינו נכלל באונאה רק מצד דהוי גול וחסרון ממון, יוכל המאנה לומר אדעתי דהכי לא שכרתיך להחזיר האונאה, והנה הנחתי לך מקום לגבות ולהקשות על זאת אכן אין פנאי כלל לפרש, גם אולי נ"מ לענין הא דמפורש בח"מ סימן רכ"ז סעיף ז' בהג"ה והוא משורש הגמרא בעובדא דכיפי⁹. ואמנם אם שכירות אינו בכלל אונאה רק מצד חסרון ממון, לכן אם ידע שנתאנה לא יוכל לתבוע אונאה כלל דודאי מחיל דאיני בשיעורן של חכמים כדי שיראה וכו'.

1

בעזר"ה יום ד' כ"ט מנחם תרז"ו פה קאליש

החיים והשלום לכבוד אה' אחי ידיד נפשי, הרבני החריף ובקי המפורסם בתורה ויראת ד' מוהר"ר שמואל נ"י

ב"ה אני בקו הבריאה כה לחי והנה כתבתי לך אגרות הרבה ותשובה על דבריך הנעימים והיקרים אלי ושלחתי לווארשי ל מסרם לידי הנגיד ר' בער ממחניכם אשר בבית הגביר בלומבערג, ומי יודע אם יגיע לידך כראוי כי על כן יאמרו המושלי פו ל י ש ע פ א צ ט¹, ובידים זרים טוב לחתות אש מיקוד, אם לו יהי האיש במדרגת קטיני חריך שקי² — אחי ידיד נפשי שיחי לגודל דחק העת פאסט עוברת אאחוז בקצרה בקשתי הגדולה והארוכה שתודיע לכבוד האלופי הקהל שאני שולח להם על פאדאטקעש³ חמשה עשר רובל כסף ע"י מוקדם שידמון לי ואולי אוכל לשלוח ע"י הנגיד ר' בער הנ"ל אם ישאר עדיין בווארשא. לזאת אני מבקש ודורש מכבודם ה"י שישלחו פאספארט לבני המפלג מר"ה מרדכי נ"י כאשר רשום פה פרימייאטעש. ולטובה גדולה יחשב ובני שיחי ישלח על הפאסט כל הוצאות פ"פ⁴ ותדבר כזאת עם הרבני המופלג הישיש מר"ה אברהם שפירא בראסין, או תכתוב לקהל ע"ח. ודורש אני לשלום ידידי אה' המופלג השנון החכם המפואר בתורה ויראת ד' מוהר"ר מרדכי ראבינאוויטש נ"י שיטריח כבודו ה"י בזה אם לדבר או לכתוב, כי לא סגי בליה⁵. ויוכלו לערוב בעדי על המאה זהובים שאשלח בקרוב איה, בכל האפשרי להקדים. אחיך הכותב בנחיצה רבה הק'

אליהו... חונה פה קאליש

9. שם נא, ע"א.

1. דאר פולני.

2. ר' זירא, ברכות מו, א.

3. מסים.

4. פאספורט — דרכון.

5. בלאו הכי.

ז

קאליש

בעזר"ה יום א' ו' כסלו שנת תר"ח לפ"ק
 החיים והשלום לכבוד ידידי הרבני המופלג השנון בפלפולא דאורייתא הן גביר
 נדיב חכם ונבון מוהר"ר מרדכי נ"י
 ידידי יקבל מעלי' הרמה סך מאה זהובים פוליש אשר אני שולח לאלופי הקהל
 ובע"ב יקרים בעד חוב פאדאטקעש¹, ויען נעלם ממני מי הם העוסקים בגביות להנתן
 על ידם לזאת בקשתי מאת כבודו שישתדל בכל האפשרי להנתן המעות לתשלומי
 ראטע של הסעמפטעראבוויע² וכפי דעת כל הקהל אשר בזה הם מתרצים בלי ספק,
 וגם כי אקרקפתא דגברא הוא לכן רצוני שימחול על כה"ר להשתדל לעשות כן, אכן
 לפי ראות חכמתו כן יעשה רק שיסולק לידי האלופי הקהל ובאי כחם ולא לידי שום
 יחיד כלל, בכדי שיהי' הסילוק כפי רצונם ודעתם ממש, אז אדע כי מצאתי חן בעיני
 מע"כ לטרוח עבורי לצאת ידי חובתי כי כאשר מניעת התשלומין הוא גזל הרבים,
 כן צריך התשלומין והשבתה לדעת הרבים ורצונם ממש, וד"ל, נא ידיד נפשי, לסלוח
 על הטריחי אותו וימחול לזרו בזה למהר התשלומין בכל האפשרות. הנה אני כותב
 בנייד הדבוק אגרת לאחי המפורסם הרב' נ"י ימחול מע"כ להגיע ביחד חיש ומהר
 לאחי נ"י. ובוה אומר שלום יקבלו החוה"ש מאדה"ש³ — מנאי ידירו או"נ בלונ"ח
 הקטן אליהו בא"א הרב המפורסם מוהר"ר יעקב זללה"ה חונה פה ק"ק קאליש

ח

קאליש בעזר"ה יו סא' וא"ו כסלו שנת ת"ר חת פה ק"ק קאליש
 החיים והשלום לכבוד אחי ידיד נפשי הרב המופלג חריף ובקי המפורסם בתורה
 ויראת ד' אוצרו מו"ה שמואל נ"י
 ב"ה אתנו החיים והשלום. את אחי אנכי מבקש לדרוש בשלמו הטהור ויען כי
 טרדותי מרובים למאד הוכרחתי לקצר, ה' יאריך ימך ושנותיך בנעימות. וישמח
 את לבבתינו אחיך הקטן אליהו חונה פה קאליש

בע"ה קלעצק א' ב' דחנוכה תר"ח לפ"ק
 גאד"ש כבוד אדוני דודי¹ ידיד נפשי ה"ה הרב המפורסם חריף ובקי חכם וסופר
 אשכל הכופר כבוד קש"ת מוהר"ר שמואל נ"י ולכל הנלווים אליו שלום

1. מסים.
2. כנראה שהמדובר על מס גולגולת ששלמו היהודים באותו זמן (אקרקפתא). המלה "סעמפטעראבוויע" קשה להבין, ואולי כוונתו, התשלום של חדש סעמפטעמבר, והיה יוצא מזה, כי באיזה קהלות שלמו את מס הגולגולת בתשלום חדשי.
3. החיים והשלום מאדון השלום.

1. מכתב זה נכתב על ידי בנו השני של ר' אליהו, ר' יהושע אב"ד קלעצק ונישוי, נפטר בשנת תרמ"ו, השוה עליו "תולדות אליהו" עמ' 27—28.

אדשה"ט ראשית אודיעו שת"ל השלום אתי. גם בבית כבוד מרן אבי הגאון שיחי ב"ה הכל שלום כה לחי. ואנכי הוא המביא לכבודו מכתב דנא כי בשבוע זו באתי שלום מקאליש וישבתי שם תחת צל כבוד מרן שיחי ערך ארבעה חדשים, וראיתי שם ג"כ מכתב כבודו לאדוני, עתה אבקש נא מכבודו שימחול נא להודיעו משלומי ושלום תורתו ושלום בנו שיחי² ויהי לי לנחת רב. גם אזכיר לכבודו שימחול נא להשתדל בעניני שידוכים לאחותי היינו בעד אחותי פעסי שתחי, וגם בעד אחותי הקטנה מרת פרומע ליבע אשר היא כבת ט"ו שנה שהמה מהוללות עד להפליא הן במראה ותואר, והן בכתב ולשון ומושכלות המה מאוד וצנועות במעשיהם, ואחותי הקטנה הנ"ל היא מלומדת בכתב ולשון עברית פוליש דייטש לעומקי עד אשר עלתה על כל בני גילה להפלא ופלא וגם כתב רוסי לא מזור הוא מאתה ורצון אדוני לפזר להם נדוני' לכ"א ערך 500 ר"ט ואולי מה יותר לפ"ט העניני, ורצון אדוני הוא להשיא את בנותיו הנ"ל אז אולי יזכהו ד' לנוח מעצבון הרבנות ויוכל לשבת בבית ד' על התורה ועבודה כאשר עם לבבו הטהורה מני אז. כן אבקש מכבוד דודי אשר בל יתשל בזה כי אין רצון אדוני להשיא את בנותיו לא' ממדינת פולין, כי באחת משני הכיתות בחלה... (סיומו של המכתב חסר)

(מעברו השני של הגליון) ליד הרב הנגיד מוהר"ר מרדכי בהרב המנוח מו"ה דוב בער ז"ל שהי' אב"ד דק"ק ראסיין

ט

בעזרה יום...

החיים השלום לכבוד אחי וידיד נפשי ולבבי, דגלו עלי אהבה, המופלג בתורה ויראת ה', הריף ושנון כ"ש מהולל מוהר"ר שמואל נ"י. אחי ידיד נפשי קבלתי אגרתך מן מרחשון בשבע העבר כי נתעכב אצל בני נ"י בעיר דובראווע, ומה אוכל לתאר את גודל שמחת לבבי אשר עוד אחי חי — כי לא קבלתי ממך אגרת זמן רב למאד, וכמעט נתייאשתי ח"ו אשר אין רצוני להעלות על הספר, בעת הקשה שעבר בעו"ה, ועתה עשרתי מצאתי את אחי יקירי החביב עלי ככולא גופאי ה' יאריך ימך ושנותיך ושנות כל ב"נ וצאצאיך שיחיו לאוי"ט, ואם כי עונתי גרמו שנתרחקתי ממך ומבניי שיחיו, שזה לי חסרון גדול בתורת המעוטה ולבריאותי ביותר ויותר, עכ"פ תשבע נפשי לבשורות החוה"ש. אה' אחי ידיד נפשי נידן המאה זה' אשר נתת להמנוח המופל' מוהר"ר שפירא, לא קיימת בשלמות כפי המכתב שכתבתי אז בהקפד גדול. לכן תשיג ידיעה מן המנהיגים דשם אם יודעים שנתקבל לקופות הקהל וברצונם ואני כתבתי לאלופי הקהל בע"ח³ ולא השיבני כלום. אשר כתבת נידן החנות אשר האלמנה מבקשת לקחת השכירות בעד היתומים, אהוב' אחי — מי לא ידע אשר מצוה גדולה לחיות היתומים — אכן האמת אגיד לך אלו ידעת

2. ר' אריה ליב פרומקין, מחבר "תולדות חכמי ירושלים" ותולדות אליהו.

את מעמד ומצב בריאותי אשר נדלדל בעו"ה כל כך שאני צריך לרחמים גדולים, והמעט אשר היא לוקחת מן החנות נחשב בעיני כסך גדול לפי פרנסתי הקלושה לפי ערך ב"ב שיחי' אוכל לומר לך שלא הגעתי לחצי פרנסתי — מלבד הוצאות מעדעצין אשר הוצאתי בקייץ העבר עד היום לא עליכם, ועתה לשתי בנותי אשר כבר עברו פרק נשואין מה אעשה, האם יש לי צרכי נשואין של אחת מהם, ותדע אה' אחי י"ג שבני יעקב הולך בטל כי הוא הולך שובב ואין לי לשכור מלמד בעדו ומעצמו אינו רוצה כלום, ואפילו מקרא לא קרא ולגודל חולשתי בעו"ה א"א לי ללמוד עמו כלל, ולא הגדתי לך החצי ס"ב. אה' אחי — תכתוב לי האמת אם אחותינו מ' עלקא חיה, ומה מעמדה כי רצייתי לשלוח לה מעט מעות ואיני יודע שלומה [

אהו' אחי ידיד נפשי]

אם תרצה לשלוח אגרת אלי תכתוב אדרעסע להורדנא בזה"ל Elias Hadasze in Grod-nae per Wilna ותבקש בלשון עברי לשלוח אגרת הלו לעיר דובראווע ליד בן הרב דקאליש המופלג כו' מ' מרדכי צבי¹ נ"י בהרב []

יש לי בעור"ה תשובה ארוכה נידון האותיות² על כמה דפין בפלפל גדול וכמה אני מצער שלא אפשר לשלוח לך כי אין לי סופר להעתיקם וגם מפני הוצאת פאסט. (מעבר לגליון) וח"ל³ לזולתו: לק"ק סלאבאדקא ומשום לק"ק

ראסיין

מאד בקשתי לתת אגרת הלו לידי מחותני הרבני הנגיד מוהר"ר יהודה ליב רפאל במו"ה יעקיל סו"ד⁴ הנקרא בפני כל ר' ליב ב"ר יעקיל, כי אגרת הזו נחוץ הוא, ואם אין האיש בביתו ינתן אגרת הזו להרבני כו' מו"ה מרדכי שוחט דק"ק הנ"ל והוא ימחול לשלחו לעיר ראסיין

מצוה גדולה לשלוח אגרת הזו ע"י איש נאמן בשליחותו לק"ק ראסיין ליד אחי הרב המופלג חו"ב מו"ה שמואל נ"י מק"ק קעלם וכעת הוא דר בראסיין בבית הנגיד מ' גרשון גארדאן ודש"ל לכבוד הרבני המופלג המפורסם חכם ונבון מוהר"ר גרשון גארדאן נ"י ולכאש"ל ... דברי מברכו בשנה טובה ומבורכת

(חתימה) חפ"ה קאליש

5

בעו"ה יום ה' ב' אלול תר"ח קאליש, החוה"ש וכתביה וחתימה טובה לאחי ידיד נפשי הרב החריף ובקי המופלג המפורסם ירא א' באמת כ"ש מהולל מוהר"ר שמואל נ"י ב"ה אתנו החיים והשלום כה לחי אבל אחי למע"ה לא תאחר מלבקש את אנשי קהל עיר חדש סוגינט שישלחו

1. בנו השלישי של ר' אליהו, נפטר בשנת תרנ"ט.

2. כנראה שכונתו לפסוק בעניין זה שנתפרסם ב"יד אליהו", פסקים סי' ג.

3. = חרם לזרים. 4. = ספרא ודיינא.

פאספארט לבני המופלג מ' מרדכי הירש ע"פ איסקאפקע¹ שלהם המונחת בראסיין אם אולי יוכל המופלג הזקן ר' אברהם שפירא לתת לו ולשלוח להורדנא על אדרעסא כזאת ולכתוב עליו בבקשה שימחול הנגיד ר' אלי' הדסה לשלוח האגרת עם פ"פ לעיר דובראווע להמופלג האברך מ"ה מרדכי צבי חתן גיסו המפורסם ר' ארי' ליב דובראווער.

נא ונא אה' אחי י"ב למהר להשתדל בענין פ"פ² של בני המופלג נ"י וכל מה שילך הוצאות אתה תתן ויסולק לך בת"ח³ במהרה או אוכל ישלח לך בני נ"י ההוצאה תומ"י⁴ וכבר כתבת לי שהוכרו מן גראדניצע⁵ שנותן פ"פ בחנם. ועיקר כשיכתבו פ"פ יהי' מבואר בפירוש בי אוצארשטווע פאלסקי⁶

כי מבלעדי הביאור בפירוש אינם נותנים לעבור הספר. נא ונא אה' אחי נ"י גם למע"ה לדרוש אצל כבוד המופלג הגביר המפורסם השנון כ' מ' זלמן ראבינאוויץ אם קבל המעות מאה זה' ואיך הגיע ליד הקהל בע"ח ממש אחיך דש"ת ומתפלל... (חתימה)

אה' אחי נ"י וגם בני שיחי' בכתבתך אדרעסע על שמי לא תכתוב כדרכך כי משובש ומאוס מאד ומגרע מאד להנושא אגרות מלהכירן רק תכתוב בלשון פוליש
P. Nadrabina Eliasza w Kaliszu przez Warszawie בלי שום שינוי. ומה שתוסף תמיד הוא גרעון ומאוס מאד ואין להזכיר יותר כלל וכלל.

נידון היודין שלך תמהתי מאד איך תסמוך על אחר לעשות עוקצין השמאלות בדבר שהוא פסול בדיעבד אם לא נעשה המשא להשגיח ולבדוק אחר זאת בכל התורה קשה יותר מלכתוב חדשה, ויתרון דברים שכתבת ד"ת הרבה יש לי לרצות ובער"ה אין העת מוסכם לזה. למע"ה אה' אחי לשמור הבריאות שלך למאד בעת הקשה הזאת כפי שידעת כל השמירות מכבר, גם תראה לשלוח להתפלל על קברי אבותינו בראסין שיתפללו בעדי ובעד בניי ובנותיי שיחיו וכן בשלך שיחיו גם תשלח לאוהבינו אשר בע"ח להתפלל על קברי אבותינו שם ג"כ כזאת. ולגודל נחיצות פאסט קצרתי. ואני דורש לשלום אוהבך ומכירך הרבני הנגיד המפ' מ"ה גרשון גארדאן נ"י, יהי מכירך ברוך וישמרהו ה' מכל רע, כנפשו ונפש המתפלל בעד אי"ו אחיך (חתימה)
קאליש []

1. אשור שאין פלוני חייב שום חוב לקהלה.

2. פאספורט — דרכון.

3. בתשואות חן.

4. תיכף ומיד.

5. העירייה.

6. במלכות פולין. אם לא נכתב אותו "הביאור" בדרכון לא נתנו לבעל הדרכון לעבור את הגבול מליטא לפולין, משום שראו בזה כעין רמז של איי-הכרה במלכותו של צאר הרוסי על מדינת פולין הכבושה.

רשימות¹

לימוד הקבלה, שמעתי מאמר^ר ז"ל כי שמע מרבו, כי בשמוע אביו הרב ז"ל, כי שלח את אשתו לשאול ס' ויקהל משה לעיין בו, והוא התחלת הקבלה, בא אליו, ויטה למוסר אזנו כי חוצפה היא לו לחשוב כי הגיע למדרגה זו שמילא כריסו בש"ס ופוסקים ויוכל לעסוק בנסתרות. אבל רבנו בידעו את כחו בנגלה, לא שת לבו לזה. בהיותו בשאט למד הרבה נסתר, ועוד בהיותו בניישטאט, נסע לוואלוזין להגאון מוהר"ח ז"ל ללמוד מאתו חכמת הקבלה. בבואו לוואלוזין צוה הגאון מוהר"ח ז"ל, להמשיג משיבה לשלוח לרבנו ש"ס על אכסני' שלו למען לא יפסיק מלימודו. ויקבע לו אינו שעות ביום לדבר עמו בקבלה.

כה ספר רבנו לתלמידיו, כי לא הרגיש מרבי חיים אשר הוא, וכי הי' מדמה במחשבתו כי רבי חיים מדבר עמו דברים בטלים, וע"כ חש על בטול תורה, ועל כן בא להגאון מוהר"ח להפרד מאתו, ויאמר לו כי בא ללמוד קבלה, וכי יחוש על זמנו כי הוא זה איזה שבועות ולא למד מאומה, וישיב לו הגאון מוהר"ח "כי מלמדים רבים לנו בקבלה באוצרי הספרים". ויאמר לו רבנו, אבל נדרש רב להבין הכתוב שם. ויסע מאתו הביתה, וכאשר הוסיף רבנו ללמוד קבלה והגיע למדרגה יותר גדולה הבין כל דברי רבי חיים הי' משלים בקבלה והוא שלא הגיע עדיין למדרגה כזו בקבלה לא הבין סיפורי ר' חיים. אבל כאשר הוסיף דעת היו כל דברי רבי חיים וסיפוריו כללים לפניו בקבלה ונצטער הרבה כי נסע מאתו אחרי שמשו ושמע מאתו סיפוריו רק זמן קצר. — הוא אמר כי לא ראה שום ענין מר"ח, אך פעם אחת בעת דיבורו הי' נדרש רבינו לקטנים. ומתוך כך אמר לר"ח יסבר לן רבינו ענין למה אין מכניסין מי רגלים בעזרה וכו' אז אמר לו ר"ח לכו לשלום ובאו למחר. הוא אמר לתלמידיו כי הוא למדן כפול בנסתר מבנגלה וחבל שאין לו תלמידים לקבל מאתו. שמעתי שהי' לו פזמון מיוחד לשבת נעשה על תשר"ק והתחלתו תושבחתא בשבתא. ושמעתי מאמר^ר ז"ל כמה אותיות מאתו, ובתוכם שמעתי טעמא דמילתא דעכר"ם ששבת חייב מיתה מפני ששבת עדות הוא לבאי עולם על בריאה יש מאין ובעדות קיי"ל נמצא א' מהם קרוב ופסול כו'. וישראל המעידים ע"ז בשמירת השבת ע"כ ראוי שלא יופסל העדות.

י"א

העתק ממכתב הגאון המחבר לבנו הרב ר' דוד ז"ל
אגרתך קבלתי לנכון ע"י פאסט, ומאוד שמחת את לבבינו בבשורת החוה"ש ומבשורות שלום תורתך, ודברייך משמחי לב ממש בסברות ישרות, ומאוד תפסת

1. הדברים נרשמו על שני דפים קטנים, שהונחו בקונטרס. הכותב הוא כנראה הרב ר' יונתן עליאשבערג. אביו הרב ר' מרדכי עליאשבערג, היה תלמיד מובהק של ר' אליהו ראגאלער. ראה "תולדות אליהו" עמ' 23 ושם עמ' 19.

עלי כי באמת כתבתי בלא שום עיון כלל ובאישון לילה בלא שום עיון ספרים. ומה שאתה שואל להודיע לך האם יש בעיני, תמהתי, הכי בזאת יודע כחך בדברים קטנים, כי אך יהי לך לב טהור להעביר כל הטרדות ממך, כבר הגעת לגדולים חקרי לב, כי ידעתי את כוחך בחריפות עד להפליא, ותאמין לי אשר כ"כ גדול צערי ממך אשר אתה יושב בעיר קטנה בדוחק גדול¹, אשר ממש יום לשנה נחשב לי, ואני מחכה מתי תהיה מלא בבקיאות כל השייכים להוראות אר"ה וד"מ ותוכל לשבת עמי במחיצתי לעת זקנתי כעת תוכל להיות לי לעוזר גדול ותקבל שכר להיות סיוע לפרנסתך מזה רובו או כולו, רק בני חזק ואמץ, כי בעו"ה אני חלוש כח ואין בי עוד להכיל הרבנות כלל, ואקוה שאם תשב בשקידה ללמוד חולין ועכ"ם ונדה עם הר"ן וגם קצת מסכתות מסדר נזיקין, תוכל לקיים כפי מחשבתי ומחשבתך לטובה ותנצל מכף העושים אותך, דבר אביך דוש"ת ומתפלל בעד אריכות ימיך ושנותיך אביך הקטן אליהו בא"א הרב מוהר"ר יעקב החונה פה ק"ק קאליש.

1. ר' דוד, בנו הבכור של ר' אליהו, גר בעירה הקטנה הלוסק, כל ימיו יגע בתורה ועבודה ולא רצה לקבל עליו עול רבנות, השהה "תולדות אליהו" עמ' 28.